

Jóky
2.383

Forum

Szerkesztőbizottság

DARVAS JÓZSEF

LUKÁCS GYÖRGY

ORTUTAY GYULA

Szerkeszti

VÉRTES GYÖRGY

1946 SZEPTEMBER

Forum

IRODALMI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

1946 SZEPTEMBER

300029

Felelős kiadó: Bródy András

4589.46. Hungária Hírlapnyomda Rt. — Felelős: Dr. Bródy László

A Hungária Könyvkiadó sajátja

Forum

IRODALMI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT
KIADJA A FORUM CLUB. MEGJELENIK MINDEN HÓ ELSEJÉN

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DARVAS JÓZSEF, LUKÁCS GYÖRGY, ORTUTAY GYULA

SZERKESZTI: VÉRTES GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: V, BAJCSY-ZSILINSZKY-ÚT 34, I. 1

TELEFON: 122-094 ÉS 124-182

SZERKESZTŐSÉGI ÓRÁK: HÉTFŐN D. E. 11-12-IG, PÉNTEKEN D. U. 4-5-IG

EGY SZÁM ÁRA: 10.— F.

ELŐFIZETÉSI ÁRA: 1/4 ÉVRE 24.— F. 1/2 ÉVRE 48.— F. 1 ÉVRE 96.— F.

TARTALOM

<i>Lukács György</i> : A magyar irodalom egysége	1
<i>Paul Eluard</i> : A költészet kritikája. (Fordította Illyés Gyula)	17
<i>Nagypál István</i> : Radnóti Miklós	18
Radnóti Miklós utolsó versei	21
<i>Déry Tibor</i> : Félelem	24
<i>Darvas József</i> : Perújítás	50
<i>Ortutay Gyula</i> : Békekötés előtt	57
<i>Dr. Antos István</i> : Stabil lesz-e a forint?	75

MAGYAR VALÓSÁG

<i>Sarkadi Imre</i> : Uri vármegye — „demokratikus vármegye”	81
<i>Erdei Ferenc</i> : A közigazgatási reform problémái	86

JELSZAVAK ÉS TÉNYEK

<i>Haraszi Sándor</i> : Urbánusok és népiesek	95
---	----

SZEMLE

<i>Hdy Gyula</i> : Miért járunk színházba?	99
--	----

KRITIKA

<i>Bóka László</i> : Illyés Gyula: Hősökről beszéltek	104
<i>Nagypál István</i> : Nagy Lajos: A három éhenkórász	106
<i>Bóka László</i> : K. Grandpierre Emil: Lófő és kora	108
<i>Fogarasi Béla</i> : Utunk	110
<i>L. Gy.</i> : Újhold	112

A MAGYAR IRODALOM EGYSÉGE*

Ha a magyar irodalom egységének kérdését felvetjük, félreértéseket kell eloszlatnunk, lelki ellentállásokat kell leküzdenünk. Ezért mindjárt bevezetőben határozottan ki kell mondani: az egység nem jelent uniformizálást. Az irodalom egységének ilyen fogalmát már évekkel ezelőtt megközelítette Schöpflin Aladár Horváth Jánossal folytatott vitájában. Ő ott a francia irodalom egységére hivatkozik, amely lehetővé teszi, hogy úgy a jobboldali Maurras, mint a baloldali Anatole France tagjai legyenek az Akadémiának; amely soha nem állítja a haladó új irodalmat olyan kizáró ellentétbe az értékes hagyományokkal, ahogy azt nálunk a konzervatív kritika például Ady esetében tette. Nem fontos, hogy Schöpflin gondolatmenetével minden tekintetben egyetértsünk; csak a kérdésfeltétel módszerére és irányára akartunk rámutatni. Még világosabb a helyzet, ha az orosz irodalom egységére gondolunk, ahol a népfelzabardulás nagy kérdése egységbe fogta a társadalmilag és politikailag, világnézetileg és művésziileg legellentétesebb irányzatú írókat. Már a nagy orosz kritikus, Dobroljubov látta ezt a problémaegységet Puszkintól egészen Goncsarovig, s olyan ellentétes tendenciájú írók, mint Dosztojevszkij és Gorkij, továbbfejlesztették ezt az ő gondolatát. Nem véletlen, hogy a Puskin-jubileum alkalmából számos cikk foglalkozott azzal az eszmei egységgel, amely Gorkijt és a mai irodalmat Puskinhoz fűzi.

De talán még megvilágítóbb az ellenkép: a német fejlődés képe. Max Weber, a kiváló német szociológus, egyszer irónikusan mondta a német tudósok módszeréről, hogy mindegyik a többi terminológiáját idegen fogkefének tekinti, amelyet a világért sem venne a szájába. Más oldalról kitűnően világította meg ezt a kérdést Thomas Mann, amikor egy anketon, mely azzal foglalkozott, hogy eleven-e még a német irodalomban Schiller, így felelt: ez tipikusan német kérdés; francia embernek soha eszébe nem jutna azt a kérdést még csak fel is tenni, eleven-e még

* E cikk tartalmazza előadásomat, amelyet a magyar írók debreceni kongresszusán június 27-én tartottam. Mivel a vita folyamán, főleg Veres Péter és Illyés Gyula felszólalásaiban nagyfontosságú kérdések merültek fel, amelyekre következő napi zárszavamban részletesen reflektáltam, szükségesnek tartottam ezeket a gondolatokat beledolgozni. (L. Gy.)

Racine. Ezzel a legszorosabb összefüggésben áll, hogy a német irodalomban, szinte minden nemzedékben „radikálisan új művészet“ jön létre, mely szakít minden elődjével. Persze, a föld alatt is van folytonosság, de minőségi különbséget jelent, hogy ez a folytonosság mennyire tudatos az irodalomban, az írókban is, a közönségben is.

Ennek a tudatos folytonosságnak társadalmi alapja a demokratikus fejlődés, vagy — mint Oroszországban — a nép felszabadulásáért vívott küzdelem.

1.

Ezért volt meg a magyar irodalom egysége a reformkorszakban. Természetesen nem mechanikus egymásra hangoltság formájában; önálló patakok és folyók voltak itt, amelyek azonban egy nagy folyamba torlítottak. Ebben az értelemben lehet beszélni az akkori irodalom egységéről Kazinczytól és Berzsenyitől egészen Petőfiig. Még hogyha, ahogyan ezt Révai József, szerintünk helyesen tette, élesen kihangsúlyozzuk azt, ami Petőfit a reformkorszaktól elválasztja, ami nála a népi felszabadulásnak magasabbfokú nekilendülését jelenti, a kor irodalmának egysége ezzel még nem szakadt szét. Ez az irodalom egységes, mert kifejlődő öntudata a szabadságratörő népnek, mert minden megnyilvánulásában e felszabadulás valóságos nagy problémáival vívódik, mert költőileg legmagasabbrendű formái e problémák előreviteléből nőnek ki.

Komoly fordulat csak a 67-es kiegészéssel áll be. A magyar irodalom számára a döntő kérdés, hogy a 67-ben létrejövő kompromisszum következtében a nemzeti létnek egy egész sor döntő kérdése a közélet és ezért az irodalom számára is tabuvá válik, kiesik az irodalmi tematika köréből. Ezek a kérdések: a Habsburgokhoz való viszony, a hármasszövetség, főleg Németországhoz, a német kultúrához és politikához való viszonyunk, a parasztkérdés, a nemzetiségi kérdés és a munkáskérdés. A hivatalos, az akadémikus irodalom társadalmilag úgy alakul ki, hogy költőileg kánonizálja a teljes hallgatást a magyar élet eme legfontosabb kérdéseiről. Magától értetődik, hogy az így létrejövő irodalom csak epigonjellegű lehet. Nagyon feltűnő, hogy ezt az epigonságot éppen az öregedő Arany János nevében avatják szentté, holott Arany János maga számos kísérletet tett, hogy az új élet sajátos problémáit megértse és költőileg kifejezze.

Az epigon irodalom elszakítja a fejlődést azoktól a klasszikusoktól is, akiknek nevében fellép, akiknek — állítólag — folytatója és örököse. Ezzel maguk a klasszikusok is részesei lesznek az irodalom szétszakadásának: legnagyobb értékeikkel kívül állnak a nap irodalmi fejlődésén. Ezt a kiszakítást már Gyulai Pál végrehajtotta Petőfinél; ezt láttuk az öreg Arany és epigonjai viszonyában; ez tette évtizedekre érthetetlenné Vörösmarty utolsó korszakának költészetét. Ha már maguk a klasszikusok is így jártak, világos, hogy azok a jelentékeny írók, akik megkísérelték a magyar élet nagy kérdéseit irodalmilag ábrázolni, ki lettek rekesztve a hivatalos irodalomból; gondoljunk Tolnaira, Vajda Jánosra, stb.

Az irodalom ilyen kettészakadása a magyar kapitalizmus, a városi

élet kibontakozásával mindig jobban elmélyül. Tetőpontját éri el Ady fellépésével és a Nyugat kialakulásával. (Ady és a Nyugat viszonya jellemzően világítja meg kezdetben kiemelt tételünket: a Nyugaton belül volt irodalmi egység, noha Ady és a Nyugat több írói között valóságos szakadék tátongott politikailag is, világnézetileg is, irodalmilag is.)

Az ellenforradalmi korszak átveszi az irodalom szétszakadtságának ezt az örökségét, de a szétesés még jobban nő, abban az arányban, ahogy a hivatalosan egyedül elismert állítólagos valóság és a valóságos élet ellentéte nő. Szabó Dezső kísérletet tesz egységes irodalmi ideológiát teremteni a 19-ben megindult folyamatnak. De e folyamat ellentétei és Szabó Dezső helytelen kérdésfeltevései és módszerei következtében kísérletének kudarccal kellett végződnie; e kiváló író tragikus izoláltságban él, úgy jobbfelé, mint balfelé.

A jobboldali irodalom, az ellenforradalom hivatalos irodalma még jobban elszakad a magyar társadalom valóságos fejlődésétől, az igazi magyar irodalomtól, mint a forradalom előtti akadémikus irodalom. A fasizmusnak később sikerült elcsábítani néhány tehetséges író, de még ennek segítségével sem volt lehetséges Magyarországon komoly jobboldali irodalmat teremteni.

Az ellenzéki irodalomban még nagyobb a felbomlás, mert a forradalmak korszaka világosabban napfényre hozza a magyar társadalmi élet ellentéteit.

A régi Nyugat elveszti korábbi — akkor is nagyon mérsékelt — forradalmi jellegét. Csak a komoly irodalomisáért való harc marad meg programjában. Ennek fenntartása érdekében hajlandó messzemenő kompromisszumokat kötni az ellenforradalom „konzolidációs“ elemeivel. Amikor Berzeviczy Albert békejobbot nyújt felénk, Babits Mihály azt el is fogadja és válaszában egyrészt eltekint attól, hogy a régi magyar irodalom értékelése a Nyugaton belül egészen más mint Berzeviczyéknél, másrészt elhatárolja magát Ady forradalmiságától, Adyt csak mint nagy költőt védi meg. A társadalmi és ennek következtében az irodalmi ellentétek azonban olyan mélyre hatnak, hogy egyesülés mégsem jöhet létre. A Nyugat jelentékeny írói nem rokonszenveznek az ellenforradalommal. De még erősebben, mint a forradalmak előtt elefántcsonttorony-művészet jön itt létre, tudatos l'art pour l'art (mely persze ellenzéki elemeket is tartalmaz).

A Nyugattól befolyásolt fiatal nemzedékben még erősebbek ezek az irányzatok, mint annak alapítóiban. A Nyugaton nevelkedett humanista fiatal nemzedék ama része, mely elégedetlen ezzel a kompromisszummal, különválik és a „Szép Szó“ körül csoportosul. A szakadás ezzel csak mélyül. Mert az új humanisták egyoldalú urbanizmusa, liberális tömegellenessége élesen elkülöníti őket a keletkező komoly ellenzéki csoportosulásoktól.

A népi irodalmat itt nem jellemezhetem; számos írásomban részletesen foglalkoztam erényeivel és fogyatékoságaival. Itt csak arra kell hivatkozni, hogy most a népi írók és az urbanisták harca révén még erősebbé válik a magyar irodalom szétszakadottsága.

Az ellenforradalmi időben bantakozott ki a forradalmi munkásság irodalma is. Egyes kivételes esetektől eltekintve, ez az irodalom szinte teljesen elszigetelve fejlődött — részben az ellenforradalmi helyzet, részben ez írók tekintélyes részének szektárius ideológiája következtében — és csak növelte a magyar irodalom szétszakadtságát.

Mindehhez járul mint új tény a környező államokban új körülmények között sajátosan fejlődő új magyar nyelvű irodalmak, amelyek szintén csak részben tarthatták a kapcsolatot a régivel, amelyek legjobb része éles ellentétben állott az ellenforradalmi Magyarországgal hivatalos és megalkuvó irodalmával.

Ez a felsorolás távolról sem meríti ki a valóságos szétdaraboltságot; a csoportokra bomlás sokkal nagyobb az itt leírtnál, mi csak a legfontosabb típusokat emeltük ki. E szétdaraboltság megállapítása ellenében nem ellenérv, hogy találhatók átmenetek nemcsak egyes íróknál, hanem irányoknál vagy irányok árnyalatainál. Mert az irodalom egészét tekintve az elválasztó ellentétek olyan mélyek, olyan erősen gyökereznek az ellenforradalmi Magyarország társadalmi ellentéteiben, ha ezt az írók maguk csak ritkán ismerik is fel, hogy az egyes irányzatok között még termékenyítő vita sem lehetséges, még pedig nemcsak a jobb- és baloldali irodalom között, hanem még haladó áramlatok (urbánusok és népiesek) között sem. Innen a kor legnagyobb íróinak magánossága, ami különösen József Attila pályáját befolyásolta. A régiek közül csak Móricz Zsigmond talál élete utolsó szakaszában keresett szorosabb kapcsolatot a népi írókhoz.

2.

Megváltozott-e ez a helyzet a felszabadulással? A felelet nem könnyű. Bizonyos: létrejövőben vannak az irodalom egységesítésének objektív előfeltételei. Ennek ellenére nincs komoly jel, mely arra mutatna, hogy maga az egység már létrejövőben volna. A kölcsönös bizalmatlanság nem szűnt meg; nem jöttek létre a különböző irányok termékeny vitái.

Ez utóbbit különösen ki kell emelni, mert csak ez világítja meg az irodalom egységének fogalmát. Éppen a termékeny vita, a létező egység talán legfontosabb kritériuma és egyben bizonyítéka és biztosítéka a fennálló vagy alakuló egységnek. A Szovjetunióban már nincsenek osztályok, az egység szociális alapfeltételei tehát sokkal szilárdabbak, mint bármely más országban. Éppen ezért nagyon érdekes és jellemző az a bírálat, amellyel néhány évvel ezelőt Sztálin illetve az orosz írókat. Azt kifogásolta, hogy a szovjetirodalomban nincsenek eléggé kikristályosodott irodalmi irányzatok, hogy az irodalmi folyóiratoknak irányzatszerű fiziognómiája nincs eléggé kidomborítva, hogy nem eléggé élénk az irodalmi irányok harca az irodalomban.

Ez a kritika fokozottan találó nálunk, ahol a társadalmi alap sokkal kevésbé egységes, ahol a demokrácia jellegéről, útjairól, perspektíváiról szükségképpen létrejövő igen különböző elképzelések még jobban kell, hogy differenciálják az irodalmat és az irodalmi kritikát. Ennek ellenére

— szinte kivétel nélkül vagy nagyon kevés kivétellel — az ellentétek eddig csak ott robbantak ki, ahol egyes írók kifejezetten demokrácia-ellenes felfogásokkal léptek fel. Ilyenkor aztán az ellentétek rögtön átcsaptak a tiszta-politika területére és így alig, vagy sehogysen terményíthették meg magát az irodalmat.

Pedig ott, ahol komoly kísérletek történtek a mult felszámolására, a jövő perspektíváinak megvitatására, ahol ezek a viták a nyilvánosság előtt (és nem kis konventikulumokban) folytak le, kiderült, hogy a régi ellentétek tekintélyes része ma már idejét múlta, hogy nincs már objektív ok arra, hogy miattuk továbbra is szétdarabolódjék az irodalom. (Gondoljunk Darvas József és Füst Milán, valamint Horváth Zoltán és Erdei Ferenc felszólalásaira az én előadásaim után a kommunista párt politikai akadémiájában; a nemzeti parasztpárt vitadélutánjaira az irodalom kérdéseiről.) Ezeknek a vitáknak azonban, sajnos, az írói közvélemény egészére igen csekély hatásuk volt.

Persze jól tudjuk, mindennek megvannak a maga objektív okai. Ezek az objektív okok oly közismertek, hogy nyugodtan beérhetjük pusztá felsorolásukkal. Ilyenek elsősorban: az írók anyagi helyzete, a pusztá létért való küzdelmük szinte leküzdhetetlen terhe; a könyvkiadás nagy nehézségei; a lapok kis terjedelme, amely nem ad elegendő tért az irodalomnak és az irodalmi kritikának, az irodalmi folyóiratok szinte teljes hiánya.

Ebben az összefüggésben a legcélszerűbb talán megemlíteni az irodalmi viták lélektani akadályát: a félelem ideológiáját. Ez még ma is rendkívül el van terjedve, alig van magánbeszélgetés, amelyben ezzel az ideológiával ne találkoznánk, alig van vitacikk, amelyben, persze csak célzás formában, megemlítve ne volna. Mégis alig van társadalmilag elterjedt hangulat, mely objektíve annyira alaptalan volna mint ez, amely lényegében annyira kifogás, kitérés lenne az igazi problémák komoly megragadásával szemben. Bibó István ismertté vált cikkében kifejezést adott ennek a hangulatnak. E cikk körül lefolyt elfogulatlan nyilvános vita a legvilágosabb bizonyíték arra, hogy mennyire alaptalan ez a nagyon elterjedt hangulat.

Persze, e mögött a hangulat mögött valóságos probléma is lappang. Vannak, akik a szólásszabadságot csak akkor ismerik el fennállónak, ha bármely ellenforradalmi ideológiát is szabad hirdetni és terjeszteni. Ez tévedés. A demokrácia, különösen a népi demokrácia gondolat- és szólásszabadsága nem jelenti azt, hogy mindenki, „minden magyar ember“, ahogy Veres Péter kifejezte magát, szabadon áshassa alá a most kibontakozó szervezetileg is, ideológiailag is még gyenge új magyar demokráciát. A demokrácia igazi hívei előtt itt nagy feladatok állanak: elsősorban a demokratikus éberség kifejlesztése; barát, eltévelyedett, ingadozó és ellenséges ideológiai élesszemű, józan és határozott megkülönböztetése és ezzel karöltve ideológiai harc, gondoskodás arról, hogy a letűnt ellenforradalmi korszak veszélyes gondolatrendszerei végre eltűnjenek a magyar közéletből és irodalomból.

Itt különösen nagy és súlyos a népi írók feladata és felelőssége.

Mint régi barátjuk szólok hozzájuk, aki sokaknál előbb ismerte fel mozgalmuk korszakos jelentőségét a magyar irodalom számára, mint kommunista, mint olyan világnézet képviselője, amely a saját portáján kíméletlen erővel csinált rendet, leszámolva mindenkivel, aki szektárius felfogásával veszélyeztette a népi demokrácia felépítését és megszilárdítását. Ezért gondolom, hogy jogom van Veres Péterhez és barátaihoz azzal a kéréssel fordulni: csináljanak ők is rendet a maguk portáján; nekik könnyebb és eredményesebb lehet a munkájuk abban, hogy híveiknek világfelfogását a demokratikus tisztázódás felé vezessék, mint ahogy az a kívülről jött kritika számára lehetséges.

Minden irodalmi megbeszélés elsősorban arra való, hogy az úgynevezett kényes kérdések baráti és őszinte megvitatás tárgyává váljanak. Ezért örülök, hogy Veres Péter szóba hozta itt a Németh László kérdést. Vitán felül áll, hogy Németh László tehetséges író. Senkinek sincs joga arra, hogy írói megszólalása elé akadályokat gördítsen. Mi, kommunisták, tesszük ezt a legkevésbé. Ha elvtársam és barátom, Major Tamás, a Nemzeti Színháznak igazgatója darabot kért Németh Lászlótól, úgy ez a legvilágosabb bizonyítéka annak, hogy hogyan viszonylunk mi Németh László írói megszólalásához.

Ámde Németh László nemcsak egyszerűen tehetséges író, hanem egyúttal a „harmadik út“, „a minőségi szocializmus“, „a mély magyar, híg magyar“ elmélet stb. kidolgozója. Olyan ideológiáké, amelyek ha történetesen tömegbefolyásra tettek volna szert, múlhatatlanul fálnak vitték volna a magyar népet; olyan ideológiáké, amelyek ma, amennyiben még élnek az emberek érzéseiben és gondolataiban, akadályai annak, hogy azok az új demokrácia fenntartás nélküli híveivé váljanak. Ezek ellen az elméletek ellen a legélesebb ideológiai harc múlhatatlanul szükséges, az egész vonalon, a szellemi élet minden eszközével. Itt is legelsősorban áll a népi író feladata és felelőssége, mert az ilyen világszemléletek felszámolása mérhetetlenül gyorsabban megy végbe, ha maguk a népi írók veszik fel ellenük az eszmei harcot. Veres Péter elvont és ezért helytelen szolidaritást hirdetett Németh Lászlóval, Sinkával, stb. Mert minden valódi elvi szolidaritásnak az alapja: mélyreható politikai társadalmi világnézeti közösség. A szolidaritás csak addig erény, ameddig ilyen eszmei alapokon nyugszik. Nem szükséges, hogy itt, mint kommunista a mi mozgalmunk tapasztalataira hivatkozzam, amely kíméletlenül szembefordult a legrégebb harcostársakkal is, ha azok helytelen vagy veszélyes felfogásokat hirdettek. Gondoljon Veres Péter Petőfire, aki nem kisebb íróról és nem régebbi barátjáról, mint Vörösmartyról írta annak politikai eltávolítása után: „Nem én téptem le a homlokodról, Magad tépted le a babért“.

Foglaljuk össze: az irodalom egysége sem nem mechanikus uniformizálás, sem pedig a fennálló ellentétek taktikus elsimítása (lásd Babits Mihály), hanem a demokrácia meggyőződött magyar híveinek eszmei egysége.

Mégis hiba lenne kizárólag az objektív körülményekben és az általuk előidézett hangulatokban keresni az irodalom még mindig fennálló szétदारaboltságának okait. Az igazi okok a magyar demokrácia belső és külső helyzetében, valamint az íróvilág szellemi és erkölcsi magatartásában rejlenek, úgy, ahogy az a negyedszázados ellenforradalom „iskolájából“ kikerült.

Nem feladatunk itt politikai képet adni a magyar demokrácia mai helyzetéről. De tudomásul kell venni, hogy az ma még távol áll a tökéletességtől. Úgyis mint demokrácia, úgyis mint kormányrendszer, melynek egy dicstelenül, saját hibáinak, saját antidemokratikus berendezkedésének bűnei következtében elvesztett háború terhes anyagi és erkölcsi örökségét kellett átvennie és felszámolnia. Innen azok az objektív nehézségek, amelyek közvetlenül az írókat is sujtják, amelyeket már röviden érintettem. Azonban nyiltan ki kell mondani, hogy az íróvilágban általában kevés a megértés, gyenge a szeretet az új demokrácia iránt. Ez nem abban nyilvánul meg, hogy sokan élesen látják és — persze nagyrészt csak magánbeszélgetésekben — bírálják a hibákat és a hiányságokat, hanem abban, hogy elzárkóznak a most születésben lévő új, már ma is látható szimptomái elől; hogy nem akarják az új élet perspektíváit látni; hogy kizárólag a jelenben élnek és ha tekintetük túlmutat rajta — úgy ez inkább a múlt, mint a jövő felé irányul.

Ez a magatartás éppen mint írói magatartás hívja ki a bírálatot. Az igazi írói nagyság messzemenően abban áll: új típusok, új emberek jelentkezését már abban is meglátni, amikor azokat az átlagember még nem képes észrevenni. Az új embert Rousseautól és a fiatal Goethétől kezdve egészen Gorkijig írók látták meg először és tették mindeki számára láthatóvá. Megpróbálok azt a magatartást, amelyre itt gondolok, egy fiatalkori élménnyel megvilágítani. Több mint 40 éve annak, hogy egy kiállításon elragadtatással szemléltem a fiatal Czigány Dezső sikerült képeit. Amikor azonban lelkesedésemnek egy anyai barátnőm előtt kifejezést adtam, az alaposan összeszidott, mondván: micsoda műbarát maga, ha egy festőnek már jó képeket kell festenie, hogy maga a tehetségét észrevegye; a művészetnek az az igazi értő híve, aki tehetséget már akkor is tisztán felismeri, amikor a sikerült műalkotás még nem jött létre. A magyar demokrácia még nem fest csupa jó képet. De éppen az író kötelessége volna, nem bevárni a tökéletes alkotásokat, hanem a tehetséget, az újat, a termékenyvet, a jövőbe mutatót már a jelen tökéletlen csiráiban is felismerni. Mi lett volna a Wertherből, a Raskolnyikovból, ha Goethe vagy Dosztojevszkij úgy gondolkodnak, mint a mai magyar írók túlnyomó része?

Új életelvek jelenléte funkcióváltozást idéz elő a világszemlélet egész területén és ezt a változást nem tudják vagy nem akarják a magyar írók tudomásul venni. Nemrég olvastuk egy magyar írótól, mint a marxizmus tanítását: „Üres hassal nem lehet himnuszt énekelni“.

Ha Szabó Dezsőnek ezt a mondását az ellenforradalom idején munkások ismételték, úgy helyesen beszéltek a régi Magyarország ellen, mely lelkesedést követelt tőlük egy olyan államért, egy olyan társadalmi rendszerért, amely nekik (és az egész dolgozó népnek) csak elnyomást és jogfosztást jelentett. De nem lett volna-e egyenesen neveléses, ha 1793 francia katonáinak azt mondja valaki: „Üres hassal nem lehet — a Marseillaise-t énekelni”? Vagy ha a 71-es kommün vagy az 1917-es orosz forradalom katonáinak mondja ezt egy „marxista” az Internacionálé énekléséről? A Marseillaise-t, az Internacionálét éppen azért énekeltek üres hassal a forradalmak katonái, hogy nekik a jövőben, hogy gyermekeiknek és unokáiknak többé ne legyen üres a hasuk: Ez a mai magyar helyzet is. A kérdés az: mit jelent ma a himnusz az üres hassal dolgozóknak? Ezt a funkcióváltozást világosan látják és tisztán érzik a hídépítő munkások, a bánya rohamozói, a nagy áldozatok, nehéz körülmények között dolgozó új birtokos parasztok — csak az írókban hiányoznék ez a képesség, a jövő perspektíváit felismerni és harcolni, áldozatokat hozni értük?

4.

Annak az ellentállásnak, amellyel ilyen kérdésekben az írók között találkozunk, szerintem, mélyremenő világnézeti gyökerei vannak, amelyek nem lehet egyszerűen a reakció jelszavával elintézni (bár kétségtelen, hogy nem egy ilyenfajta kritika mögött tudatosan vagy öntudatlanul, reakciós szimpptomák is rejlenek).

A demokratikus szabadság, a demokratikus közélet hiánya főleg Magyarországon és Németországban sajátos írói magatartást fejlesztett ki, melyet Thomas Mann, Wagner Richardról írván, plasztikusan „hatalomvédte bensőségnek” (machtgeschützte Innerlichkeit) nevezett. Ennek a magatartásnak alapja: közönyösség, sokszor ironikus bírálatban megnyilvánuló közönyösség azzal a kérdéssel szemben, hogy milyen államban, társadalomban él az író, feltéve, hogy az ő tiszta irodalmi produkciójának bizonyos szabad lehetőségei biztosítva vannak vagy legalább bizonyos türelemben részesülnek.

Ez a magatartás nem tévesztendő össze jelentékeny írók önvédelmével az irodalomra kedvezőtlen társadalmi körülmények közepette. (Gondoljunk Flaubert-re III. Napoleon alatt.) A „hatalomvédte bensőség” csak akkor lép fel, ha az író belsőleg is egy bizonyos fokig békét köt az antidemokratikus állami és társadalmi renddel vagy ha írásaiban szakadatlanul működik az a bizonyos „belső cenzor”, akiről Heine olyan gúnyosan szokott beszélni, ha ki nem mondott „megállapodás” jön létre a reakciós társadalom és a tehetséges írók között, amelynek értelmében a társadalom még egy bizonyos elégedetlenség költői kifejezését is eltűri, ha az irodalom viszont — a belső, a lelkiéletre koncentrálna magát — lemond a társadalom központi, égető és kényes kérdéseinek tárgyalásáról és bírálatáról.

Helytelen volna itt kizárólag negatív vonásokat látni. Az itt elemzett magatartásban van egy bizonyos szükségszerűség: az irodalom integritásának védelme a kedvezőtlen külső körülmények ellen. Nem forradalmár természetű írónál, akiknél irodalmi öngyilkosság lenne leg-sajátabb témáik feldolgozásáról lemondani, az igazi irodalom átmentését jelenti nehéz időközön keresztül. A veszély, a problematika tulajdonképpen csak ott kezdődik, ahol ez a „megállapodás“ már több mint külsőleges kompromisszum, mint kényszerű alkalmazkodás, amikor az író ebben az állapotban valami magától értetődőt, a z irodalom viszonyát a társadalomhoz, sőt igenlendőt, az igazi irodalom részére kedvezőt kezdene látni. Ez Németországban és nálunk viszonylag korán bekövetkezett; a cári Oroszország nagy írójánál soha.

Ennek a felfogásnak visszfénye az úgynevezett Ferencz József-korszak apoteozisa. Amikor is abból a tényből kiindulva, hogy az objektíve meglehetősen kedvezőtlen körülmények ellenére, melyeket egyedül Ady látott és bírált meg helyesen, a jövőbe látóan, az ország fejlődése robbanásszerűen vetett felszínre egy egész sor kiváló író, irodalmi virágot, visszavagyódásra érdemes kort konstruálnak.

Az ebben megnyilvánuló céhszerű értékelése az irodalomnak, mely persze szubjektíve mint a kultúra féltése és imádata szokott jelentkezni, még némileg jogosult volt, bár sohasem hatott a kérdések velejébe, ha a Ferencz József-kort összehasonlította az ellenforradalmi korszakkal, hogy utóbbinak a kultúrára kedvezőtlen jellegét kidomborítsa. Az igazi probléma ott kezdődik — és ez ma aktuális kérdés —, ahol ismét főleg beszélgetésekben, legfeljebb célzásokban, a demokrácia „káosza“ könynyűnek találtatik a Bethlen-, sőt a Gömbös-féle „konszolidációval“ összemérve, ahol az utóbbiak „szólás- és gondolat szabadsága“ dícséretet kap a demokráciában uralkodó „terrorral“ szemben.

A „hatalomvédte bensőség“, mint kiemeltük, céhszerű ideológia: az egyes írók kicsiny, napi szakmai érdekeit fölébe rendeli az irodalom korszakos érdekeinek. És csak az a különös, hogy számos író — és az általuk befolyásolt közvélemény — szemében a helyzet pont megfordítva tükröződik: úgy, mintha itt védenék meg az irodalom, a kultúra leg-szentebb javait azokkal a követelésekkel szemben, amelyek, (mint a demokráciában) a napi politika porába, sarába akarják azt lehúzni. Az a veszélyes, légüres tér, mely így az irodalom körül kialakul, az az elkülönülés a népelet nagy kérdéseitől és ezzel magától a néptől, most már az írók előtt mint ideál, mint az irodalom, a művészet, a kultúra lényege jelenik meg.

5.

Ezzel — világszemléleti síkon — elérkeztünk az arisztokratizmus, az antidemokratizmus kérdéséhez. Jól értsük meg: most is nem közvetlenül politikáról beszélünk, hanem világnézetről, írói magatartásról. Ez az arisztokratikus világnézet az utolsó félszázad folyamán mindig uralkodóbb lett Európában, elsősorban ismét Németországban és Magyar-

országban, ahol nem kellett forradalmakból nőtt demokratikus világnézeteket megrendíteni vagy félretolni, hanem ez az új arisztokratizmus mint egyszerű modernizálódás belekapcsolódhatott a régi magyar dzsentri- és a német junkervilágba és világnézetbe.

Vessünk egy rövid pillantást az általános helyzetre. Magyarországon a kapitalizmus fejlődése felbomlasztja a hűbériség összes maradványait, anélkül azonban, hogy ennek politikai, sőt társadalmi következményei levonódnának. 1848 és 1918 e szempontból eredménytelenül ostromolták a régi Magyarországot. A dzsentri továbbra is a politikai és társadalmi vezetőréteg maradt. Nálunk — ellentétben a francia, az angol (sőt az orosz) fejlődéssel — nem a forradalmi demokratikus ideológia határozta meg az országot, az irodalom világnézeti fejlődését, a hűbéri osztályok maradványai tehát nem kényszerültek az új világszemlélet formáihoz alkalmazkodni vagy donquixotei harcokat folytatni ellene, hanem ellenkezőleg a polgári ideológia simul messzemenően hozzá a dzsentri folyton dekadensebbé váló világképéhez vagy a legjobb esetben mellette, az általa megszabott keretben, egy bizonyos lelki gettóban képes csak kifejezésre találni. (Csak kivételes nagy egyéniségek, mint Ady, mint József Attila nem vetik magukat alá ennek a fejlődési iránynak.)

Ez a különleges magyar fejlődési vonal egyesül az imperialista korszak általános demokrácia-ellenes világnézeti áramlataival. Az egész korszaknak egyik központi kérdése: a régi típusú, a formális demokrácia válsága. Ebből a válságból azonban két kivezető út van: az egyik előre vezet, a népi demokrácia vagy a szocialista demokrácia felé, a másik visszafelé olyan ideológiai úton, mely a német világnézet fejlődésében Nietzsche-től Rosenbergig „klasszikus“ formát kapott.

E világnézet fővonásai: egyfelől az új arisztokrácia, az új elit követelemése, másfelől a tömegmegvetés, a tömegektől való irtózás. (A fasiszta demagógia specialitása az volt, hogy ezt a világnézetet időlegesen két-ségbeesett tömegek fanatizálására tudta felhasználni.)

Az új világnézet mindkét mozzanata Magyarországon termékeny talajra talál. Minél erősebben rendül meg a dzsentri anyagi alapja, annál erősebben alakul ki az az ideológia, mely a dzsentriből új elitet akar csinálni. 1918 után ez az ideológia valamit veszít nyílt dzsentri-jellegéből, de mivel faji alapon követeli egy új magyar elit kialakítását, még a plebejus érzelmű Szabó Dezsőnél sem vezet a régi dzsentri-Magyarországtól való radikális leszakadásra. Így ha a jobboldali forradalom, a „harmadik út“ ideológusai ezt az arisztokratizmust, ezt a tömegellenességet világnézetük középpontjába helyezik, úgy az, amit itt produkálnak, csak dekadens folytatása a dzsentroid-világ ideológiai fejlődésének. (Világos, hogy ezzel nem jellemeztük Szabó Dezső vagy Németh László egész világképét, de az olyan népi írók fejlődése, mint teszem Erdeié, világosan mutatja, hogy mit jelent, világnézeti és irodalmilag is a régi Magyarországról való teljes leszakadás.)

Dekadensnek mondtuk ezt a világnézetet, mert egész alaphangulata az: a pusztulás, az emberiség és benne különösen a magyar nemzet halálhangulata az uralkodó mozzanat; a reménytelenség, a perspektívát-

lanság. És ezen az alaptényen mit sem változtat, ha — valamilyen világnézeti szaltó mortale alapján, valamely credo quia absurdum est segítségével — ebből a halálhangulatból kétségbeesetten tragikus „aktivizmust“ igyekeznek kifejleszteni. (Ennek a fordulatnak „klasszikusait“ ismét a német gondolkodók között találjuk meg Nietzschetől egészen a Rosenberg-féle „heroikus realizmusig“.)

A halálhangulat, a pusztulás, az enyészet igenlése és szeretete, a halál, a betegség, a pusztulás iránt érzett szeretet nem véletlen jelenség, sokkal több mint pusztán irodalmi divat. Abban a társadalmi rétegben, mely Magyarországot, a magyar kultúrát kezében tartotta, nagyon is megokolt volt ez a halálhangulat. Meg is szólalt nem egyszer az új magyar irodalomban; így Krudy Gyulánál, így — persze már kívülről nézve — Móricz Zsigmond „Úri muri“-jában. A magyar kultúra alapvető szerencsétlensége, hogy ez a világnép mélyen átfestett olyan írókra és ideológusokra is, akiknek erre, társadalmilag nézve, semmi okuk sem volt. Persze nekik is voltak nyugati példák. Az imperializmus, az imperialista háború világkrízisét mindenféle világnézeti krízis kísérte és fejezte ki. Ez a világnézeti krízis azon a nagyon is jogosuló érzésen alapszik, bár szerzőiknek erről igen kevésé van tudomásuk, hogy az imperialista világ, amelyben félszázadja élünk — ha zavartalanul halad tovább a maga előírt útján — végső rothadásba vagy megsemmisítő katasztrófába viszi az egész emberiséget. Azok az ideológusok tehát, akik lelkileg nem tudtak leszakadni az imperializmus talajáról és azért nem tudtak szembefordulni vele, szükségképpen ennek a világnézeti krízisnek, a dekadencia emez áramlatának sodrába kerültek. A mi társadalmi rendünk, a mi ideológiai fejlődésünk ehhez az általános irányzathoz csak bizonyos különleges árnyalatokat adott hozzá. Mint Németországban, úgy nálunk is, mindez az imperializmussal szemben álió világnézeti és irodalmi ellenzék eszmei gyengeségét, védtelenségét hozta létre, különösen az így eluralkodó pesszimizmus és perspektívtalanság, arisztokratizmus és tömegellenesség mélyen bénító hatását a társadalmi renddel érzelmileg szembenálló osztályok íróinak egy részére is.

Ennek a pesszimizmusnak, ennek a halálhangulatnak — látszólag, de csak látszólag — komoly gyökerei vannak a magyarság nemzeti létében: ez a halálhangulat úgy lép fel, mint a tisztán a maga erejére utalt, a reménytelenül magára hagyott magyarság nemzeti létének féltése. Ennek a mélyen átértett hazátféltésnek adott hangot Illyés Gyula, ebből vezetve le az egész magyar költészetben végigvonuló pesszimista alaphangot. Illyés szerintünk módszertanilag ott tévedt, ahol általánosít. Marx helyesen mondja, hogy a kérdések egész sora általánosságában megoldhatatlan; ha azonban konkrétan tesszük fel a kérdést, akkor a helyes kérdéskérdés már magában foglalja a megoldást. Ilyen a magyar költészet állítólagos pesszimizmusa is. Éppen itt nem szabad általánosítani és a modern pesszimizmus közös nevezőjére hozni igen különböző és vele sokszor csak rendkívül lazán összefüggő, sokszor egyáltalában kapcsolatban nem lévő jelenségeket. Ha Kemény Zsigmondnál pesszimista alaphangot találunk a 48-as forradalom bukása után, úgy ennek

semmi köze nincs Ady Endre ama pesszimizmusához, melyet a forradalmi erők kimaradása e forradalom felé rohanó időben belőle kivált. De a konstrukció általánosításból kinövő helytelensége még messzebbmenőbb. Illyés maga is egy beszélgetésben helyesen utalt arra, hogy szemben a magyar költészetben végigvonuló pesszimista hangulattal a magyar népdal nem ismeri a pesszimizmust. De utalhatunk Illyés Gyula saját költészetére is, mely talán a legerősebb bizonyíték itt kifejtett nézetei ellen. Az ő poézise és prózája egyaránt, éppen ott, ahol tartalmilag és formailag is a legmagasabb fokot éri el, nem ismeri ezt a pesszimizmust, messze távol jár, messze föléje emelkedik ennek a halálhangulatnak.

Mi ennek az ellentmondásnak igazi társadalmi alapja? Az, hogy sokan, persze a legtöbbször öntudatlanul, jogosulatlanul azonosítják a régi, dzsentri vezetés alatt álló Magyarország sorsát az igazi, a népi a munkás- és paraszt-Magyarország sorsával. Az előbbit illetőleg jogosultnak bizonyult a legsötétebb pesszimizmus is. Hiszen, ha a haladásra kedvezőtlen társadalmi és politikai erők nem zavarták volna a fejlődés folyamatát, már 48-ban el kellett volna pusztulnia; még inkább 1918-ban. Érthető, ha a régi Magyarország ideológusai ezt az ő rendjüknek elkerülhetetlen bukását azonosítják Magyarország sorsával. Erre azonban éppen Illyés Gyulának semmi oka sincs és legjobb produkciójában nem is kapcsolja össze a két kérdést. Mert mi féltlenivalója van egy munkás- és paraszt-Magyarországnak? Ez a magyar nép, az igazi magyar nép époly halhatatlan, mint a jugoszláv vagy a bolgár parasztnemze. Éppen úgy túlél minden bajt és szenvedést, éppen úgy leráz magáról, ha népi öntudata felébred, minden hazai vagy idegen igát. És ha a munkások és kisparasztnemzek magyar népe magára talált, testvéri közöségben élhet a szomszédos kisebb-nagyobb munkás- és parasztnemzettekkel. Hiszen az ellenségeskedést és vele a nemzeti halálveszedelmet csak a dzsentri-Magyarország csatlós-imperializmusa váltotta ki.

A halálhangulat, az igazi pesszimizmus — az Ady nem pesszimizmus ebben az értelemben — mindig a történelmileg halálraítélt osztályok, halálraítélt társadalmi rendek sajátossága.

6.

Helytelen volna ebben a kérdésben csak az ellenforradalmi időre szorítkozni. Ott csak akuttá vált ez a krízis. De az első világháborút megelőző, külsőleg békés, virágzó kultúrás korban már uralkodó világnézet volt ez a pesszimizmus, ez a perspektívtalanság, főleg az írók között.

Ez sem véletlen. Az objektív társadalmi fejlődés már régóta nem tudott — az egyetlen Oroszországot kivéve — ideálokat adni az irodalomnak. A társadalom szerkezete, minden megjelenési formája, a társadalmi átalakulás folyamata és benne az ember szerepe, maga a világnézeti válság nem volt olyan természetű, hogy az írók és közönség szá-

mára láthatóvá válhatott volna a régi ideálok összeomlása mellett az új ideálok kibontakozása.

Az így létrejövő lelki magatartás pedig mélyen kihat az író egész szemléletére, stílusára. Az irodalom számára alapvető különbség, hogy az író értelmesnek látja-e az életet a maga egészében, a maga objektivitásában vagy pedig tagadja az értelmet, legfeljebb mint valami puszta szubjektív lelki sajátosságot tekinti, mely elleuségesen áll szemben a zűrzavaros objektív lényegében értelmetlen, értelemellenes külvilággal. Közvetlenül szubjektív magatartásbeli különbségről van itt szó. De az objektív gyökerek visszanyúlnak magába a társadalmi valóságba. Nem az a kérdés, legalább is nem elsősorban nem az, értelmesnek akarja-e vagy tudja-e látni az író az életet, hanem az, hogy az emberi fejlődés, az emberi lét értelméből az objektív társadalmi körülmények következtében mi válik láthatóvá, mi van eltakarva, szinte felfedezhetetlenül. Még az is, hogy az egyes ember, az egyes író milyen messzire hajlandó és képes gondolatilag elmenni, hogy a mai nap esetleges sötétségén túl az értelem fényét felfedezze, messzemenően társadalmi kérdés. A munkásosztály, melynek világnézete a legátfogóbb perspektívában tekint az emberiség fejlődését, az öskommunizmustól a szocialista felszabadulásig, a legkevésbé fogékony a modern pesszimizmus, az imperialista halálhangulat iránt. Viszont az értelmiség, amelyben a kapitalista fejlődés a legerősebben fejleszti ki az atomtudatot, különösen művészet iránt fogékony része, melyet éppen ez az érzékenysége kapcsol a pillanathoz, mely a legerősebben válik ki, a kapitalista munkamegosztás következtében a társadalom reális életéből, a legkönnyebben esik áldozatul a kor halálhangulatának.

Az élet objektív értelmessége csak akkor válik megélhetővé, érzékelhetővé, ábrázolhatóvá, ha mint a társadalmi élet objektív értelmessége jelentkezik. A pusztán szubjektív elemekből felépült, az objektív valóságba pusztán belevetített értelem szükségképpen mindig megtörik az értelmetlen közeg ellentállásán. Ha tehát itt írói pesszimizmusról beszélünk, akkor nem arról van szó, derúsan vagy borúsan látja-e az író a világot, a szépet vagy a szörnyűt látja-e benne túlsúlyban. Shakespeare vagy Dante több szörnyűséget láttak és írtak le mint Céline, sőt mint a pesszimista deziluzionista irodalom első nagy képviselői, Flaubert vagy Jacobsen. A Shakespeare, a Dante vilásképe, ábrázolt világa még sem vált soha értelmetlenné. A tragédia csak a modern felfogásban a világnézeti pesszimizmus kifejezési formája. Nem volt az a görögöknél, Shakespeare-nél, Racine-nál vagy Goethénél. Az egyén tragédiája nem mond ellent a világnézeti értelmességének — feltéve, hogy ez az értelmesség az író számára láthatóvá és így a műalkotásban ábrázolhatóvá válik. Tolsztoj paraszti világnézeti felfogásából kiindulva „Három halál“ című novellájában gyönyörűen írja le a pusztán meghalás ilyen világnézeti különbségét aszerint, hogy a szereplő embereknek társadalmi létük értelmes életet adott-e vagy nem. Hogyha én — sok ellentmondást kiváltva — írásaimban a nagy realizmusról beszéltem, mindig elsősorban az élet ilyen objektív értelmes-ségének poézisére gondoltam.

Az imperialista világtrend sokáig lappangó válsága azonban nemcsak az élet objektív értelmetlenségét szuggérálja az irodalomnak, hanem ennek az összeomlásnak, hanyatlásnak, enyészetnek, sőt rothadásnak szerepét is. Ez a legszorosabban összefügg azzal, hogy a modern pesszimizmus mindig mint arisztokratikus világnézet lép fel. Mindenfelé akadnak az uralkodó rendnek gerinctelen ideológiai kiszolgálói, akik készségesen fehérnek mondják a feketét, akik Mirabeau-t csinálnak Homais patikusból. Nincs érthetőbb annál, minthogy ezzel a szolgálattal és hazug optimizmussal szemben mindenütt fellép az irodalomban az igazság kíméletlen kimondása, az álarcok letétele, az álnagyságok leleplezése az egészségesnek hazudott beteg társadalom igaz diagnózisa. Nincs érthetőbb annál, minthogy az igazi író lenézi és megveti az ilyen optimista szépítgetést. De minél mélyebbé válik a világnézeti válság, minél kifejezettebb ez az arisztokrata pesszimiztikus befelé-fordulás, annál igenletesebb érzelmi hangsúlyt kapnak azok a törekvések, értelmek, szenvedélyek, melyek nem találhatják meg helyüket ebben a világban. És a folyamat kibontakozásában annál igenletesebb lesz a morbid, a halál, a betegség, az enyészet. Thomas Mann már csak azért is reprezentatív költője korunknak, mert az ő műve adja meg ennek a megbetegedésnek és a belőle való kigyógyulásnak szinte egész történetét. És nem véletlen, hogy a kigyógyulás története Thomas Mannal párhuzamosan fut a demokráciához való megtérésével.

Nem szorul kommentárra, hogyan vegyülnek össze ennek az imperialista pesszimiztikus világszemléletnek legkülönbözőbb árnyalatai a „hatalomvéde bensőséggel“; hogyan jön létre ilyen alapokon egy formailag, érzésvilágában magasrendű irodalom, mely — érthető göggel — elutasítja magától azt a környezetet, amelyben élni kénytelen és amely megtalálja a maga visszhangját egy értelmiségi rétegben, mely a környező társadalomhoz ugyanígy viszonylik.

7.

Ebbe a világba tört be a fasiszmus, a második világháború. Ennek a világnak alkonya az a társadalom, mely most születik meg a romokban heverő Európa minden országában. A régi, a formális demokrácia válsága tetőfokát érte el a fasiszmus győzelmében. A fasiszmus bukása után, a fasiszmus bukása következtében azonban láthatókká váltak az új, értelmes és emberi világba vezető utak. És ezzel szükségessé válik nemcsak a politikában, hanem a világszemléletben az irodalomban is a múlt revíziója, a múlttal való leszámolás, hogy szubjektíve is lehetséges legyen az új jövő felépítése.

Azt hisszük, sok íróban itt van — érthető módon — az újjal szemben tanúsított belső ellentállás igazi, legmélyebb gyökere. Kedvezőtlen viszonyokkal, ellenforradalmi nyomással, fasiszta terrortal küzdve megőrizte írói integritását; ilyen külső és belső harcok közepette alakult ki emberi és írói egyénisége. Sok íróban tehát igazi őszinte, mélyen átértzett, szub-

jektíve jogosult érzések tiltakoznak az ellen, mintha most világszemléleti átállításra, emberi átformálódásra, irodalmi áttanulásra lenne szüksége. Persze, ha ez a felszínen nem is látszik, ellenkező jelek is vannak. Nekem személyesen módomban volt beszélni a fiatal irónemzedék egyik legtehetségesebb tagjával, aki az élet értelmetlenségén alapuló surrealista irodalomnak egyik legkiválóbb képviselője volt és aki most világosan látja, hogy a mai életben való eligazodásra, a mai élet anyagszerű, vagyis költőileg igazán magasrendű ábrázolására teljes irodalmi átváltás szükséges. De ez a tudatosság ma kétségkívül még kivételes eset.

A belső ellentállás tehát itt igen erős. És legyünk őszinték: az ellentállás legtöbbször ellenünk, kommunisták ellen irányul, mert mi vagyunk azok, akik minden téren a leghatározottabban vontuk le az összes következtetéseket az új helyzetből és annak szükségleteiből, a kultúra és az irodalom terén is. (Hogy teljesen őszinték legyünk, mondjuk ki azt is: nem minden kommunista beszéd vagy cikk, mely ezt az általában helyes elvet hirdette, állott a kor követelményeinek legmagasabb színvonalán; nem egyszer belevegülték abba az — általában túlhaladott — szektáns szemlem egye maradványai is.)

De végeredményben természetesen nem a kommunisták „követeléseiről“ van itt szó. Nem egyes emberek, nem pártok lépnek fel új követelésekkel, hanem maga a kor. Új Magyarország készül: a dolgozó nép, a munkások és parasztok Magyarországa. És ez azt jelenti: olyan néprétegeké, amelyek ifjak, jövővel terhesek, amelyek előre és nem hátránéznek, ha ideálokat keresnek és találnak vagy találtak; amelyek olyan társadalmat akarnak teremteni, amelyben minden ember életének ismét értelme lehet. Ennek az új társadalomnak kell megfelelő kultúrát, irodalmat, művészetet, világnézetet teremteni. Nem a semmiből; nem mindent elülről kezdve, de nem is egyszerűen folytatva a legtöbbnek tegnapiját. Mert — első látásra különös, de mégsem meglepő — hogy a tegnapelőttinek, a még régiebbnek, Petőfinek és Adynak, Móricz Zsigmondnak és József Attilának mélyebb gyökere, hangosabb visszhangja van a mai életben, mint számos közvetlenül kortárs jelenségnek.

Mit kíván ez a születendő új világ az íróktól? Nem kívánja multjuk, emberi és írói egyéniségük megtagadását, nem terméketlen meaculpázást. Csupán azt, hogy szívvel-lélekkel, legbensőbb egyéniségükkel mondjanak igent ahhoz, ami ma készül. Csupán azt, hogy semmi mással nem törődve fejest ugorjanak az új világ árjába. Átállítás ez? Igen. Goethe mondotta: „Drum fassen Geister, würdig gross zu schauer, zum Grenzenlosen grenzenlos Vertrauen“. Elvesztése ez az egyéniségnek, az eddig elért és nehezen megszerzett írói kultúrának? Nem hiszem. Előttiünk Thomas Mann megtette már ezt az utat a betegség, az enyészet, a halál vonzódásától az élet, az egészség, a demokrácia igenléséig.

Az új demokrácia feltétlen igenlése, bármilyen formában történjék is, bármilyen kritikával legyen is az egyes jelenségeket illetően összekapcsolva: ez a szubjektív alapja a magyar irodalom elérendő egységének. Semmiféle világnézeti, művészeti, stílusbeli eltérés nem szakíthatja szét ezt az egységet, ha a szubjektív alap megfelel az objektívnek. Mert

akkor, mint a reformkorszakban, az egész magyar irodalom különböző utakon ugyanannak az időnek új emberét fogja keresni, minden író, minden irodalmi irány a maga módján és a többivel küzdve, de végső fokon mégis együtt. Akkor minden eltérés csak új szint jelent a végül mégis egységes képben, mely az új Magyarország új irodalmi felvirágzását ábrázolja. Csakis ilyen mélyen világnézeti, magán az irodalmon túlmutató elveken épülhet fel a magyar irodalom egysége, éppen az irányok és egyéniségek különbözőségéből. Ilyen elvi egység nélkül még az összetartozásoknak is csak kotéria jellegük lehet.

Ezek a töredékes megjegyzések csak a legfontosabb kérdések legáltalánosabb körvonalait jelezheték. Az írók összességének, valamennyi író aktív részvételének lehet csak meg az az ereje, hogy az irodalom egységének gondolatát igazán konkretizálja, hogy a magyar irodalom egységét a valóságban megteremtse.

Lukács György

A KÖLTÉSZET KRITIKÁJA

Paul Eluard

Tűz rebbenti az erdőt
A tönköt a szívet az öklöket a lombot
Ami boldogság: egy csokor immár
Kuszáltnan könnyen mézesen lágyan
Bajtársak egész erdeje
Sűrűsül zöld forrásainál
A déli verőnek a lángoló gallynak

García Lorca-t halálba küldték

Összezárt ajkkal egyetlen hangnak
Házában élni
Egy apró gyermek könnytelen ő is
Vize-kiszáradt szembogarában
A jövő fénye
Cseppenként attól tel meg a férfi
Az áttetsző szemhéj csordulataig

Saint-Pol-Roux-t a költőt halálba küldték
Leányát gyalázatba gyötörték

Egyforma sarkok jégtorlaszába
Fagyott városban álmodok virágzó
Gyümölcsről a földről a teli égről
Ahogy hirtelen meglelt szüzekről
Valami vége-sohsincs játékban
Lehervadt kövek visszhangra néma házfalak
Megtakarítom mosolyotokat

Decour-t halálba küldték

Fordította: Illyés Gyula

RADNÓTI MIKLÓS

1909 — 1944

Emlékezzünk valakiről, aki — ha nem is testi valóságában — ma is itt él közöttünk? A toll berzenkedik a feladat ellen s inkább arra készlet. hogy megpróbáljuk néhány kusza, remegő vonással megrajzolni alakját azok számára. akik nem ismerték és nem ismerhetik meg többé.

A baráti kör, melyhez tartoztunk, szétpattant, mint a megütött kristálygömb. Akiknek a versek ajánlásai szóltak, egyik a másik után tűnt el a kénköves iszapörvényben. S a kor, amely fokenként, élvezetboncoló kegyetlenséggel fosztotta meg őt az élet minden eleven burkától, végül beszívta Radnóti Miklóst is csattogó fogai közé. Ilyenkor az élve maradt fájó szégyenkezéssel néz szembe a holt baráttal, mintha bűn terhelné, amiért megmaradt az élők közt; mintha ő lenne a szökevény az elpusztult barátok köréből.

Az a másfél évtized, amely Radnóti Miklós útját kiméri, úgy borult egy nemzedékre, mint óriás ólomharang. Háromszoros súllyal nehezedett órá, mint emberre, mint költőre s mint a szabadság tudatát ízlelő baloldalira. Szoba-líra, mondották ki felszínes bírálók e korszak fiatal költőire; de a szoba, melybe kényszerültek, akkora börtön volt, hogy belefértek Kína, Spanyolország, Középeurópa minden szenvedései. A költőnek mellére nehezedő sziklából kellett verset fakasztania; szabaddal kiáltásáért bíróság előtt felelt.

Radnóti Miklós versein végigcsendül ennek a kornak változó, de mégis egyívású hangja. A harmincas évek kamaszosan derűlátó szilajsága mögött az európai szabadságmozgalom rövid, de erőteljes hulláma tükröz; de 1933 fordulójával ránköszöntött Európa éje. A költő befel fordul — mit is tehetne? — s a társadalom ránehezedő szörnyű magányát megkísérli feloldani a természet, a szerelem csalóka mélyvizében. De menekülés nem adatik, csak szembenézés azok számára. akik saját sorsukon túl a világ öntudatát vállalják magukra. A „reménytelen hősiesség“ évtizede ez, amikor a társadalom szörnyű ellentmondásai szembekerülnek az ember tudatával; mert mi éltethette a korszak látóit egy jobb jövőre? Még a remény sem. Kína, Bécs, Spanyolország, Párizs pislá fényei kihűnynak s nem marad más, csak a szörnyű alternatíva, a háború, mely tán méhében rejtje az ismeretlen magzatot: a szabadságot. De mennyi vér, mennyi mocok, mennyi szenvedés löki életre ezt a kinnal kihordott újszülöttet!

A költő önmagában sűrítve érzi az emberiséget mozgó gyilkos erőket s magárahagyatva is megpróbál szembeszegülni velük. De tudja, mi az ára:

*Költő vagyok, ki csak máglyára jó,
mert az igazra tanu.*

Felfokozott öntudatában szinte száraz, számtani pontossággal méri le, mi az ára annak, amiért harcol. Ahogy Radnóti Miklós versein végigtallóz az ember, az évgyűrűk növekedésével arányosan szaporodik sorai közt ez a szó: halál. Egy évtizednyi időn át néz szembe a kikerülhetetlen sorssal, amit számtalanszor megfogalmaz magának:

*Olyan, kit végül is megölnek.
mert maga sosem ölt.*

A halál gondolata az ő számára egyre fejlődő élmény, amely végül is tudatának középpontjában áll. Nem költői fordulat többé, mint a romantikusok szelíd fehér árnya vagy Baudelaire foszló húsú csontembere; nem is az „életvágy“ pszichiátriai megfelelője. Tárgyi valóság, elkerülhetetlen tetőzés milliók számára, amelyből kibújni lehet talán, de elhessegetni, semmivé tenni nem. Radnóti Miklós nem futott meg a halál élményétől. Verseinek lépcsősora lassú íveléssel halad a végcél felé, amelynek túlsó oldalán az ő részére a semmi áll; a többiekére — talán — a megváltás.

Ha párhuzamot akarnék vonni, megkockáztatnám: a költő útja a magyarságét példázza — égő értelme nyíltan szembenézett a végső, szörnyű szakadékkal, vak ösztönei nem tudtak ellentálni a vonzásnak. Ő mindvégig nyitott szemmel haladt vállalt sorsa felé. Amit az élet nyújthatott, nem ért föl a szenvedés-adta élmény riasztó nagyságával.

A háború megtanított bennünket arra, hogy a szenvedés nem érdem. Vannak azonban esetek, amikor a gyötrelem hőiességgé magasul. Radnótinál tetté emelkedett az a végzet-vállalás, mely felé lépkedett, szikkadtra kínzott testtel, de egyre fényesebben lobogó költői öntudattal. Utolsó verseinek félelmes sodra a legnagyobbak közé emeli, akik költői szokat mondtak ki e korban. Itt tökélyé fokozódik az Idő minden hangjának tiszta visszarezzentése; a poklontúli szenvedések kohójában minden apró tisztátalanság kiég belőle és nem marad verssoraiban más, mint a hajszálbiztosan pendülő acél és a mélyen zengő üvegharang.

Utolsó kötete, a *Tajtékos ég*, a férfivá lett költő biztonságát, a mű és anyag fölötti uralmat mutatják, amelyben már nem érződik a véle való birkózás földi íze. A bori rabságban írott költeményei méltán sorakoznak nagy társainak, a „szenvedés mestereinek“: Babitsnak és József Attilának legzengőbb lírája mellé.

Már e kötet utolsó verseiben is érezni tudtuk azt az alig hinni mert hitet: Radnóti Miklós *tudva* ment halála elé. Kézlegyintéssel hagyta elszaladni az élet kínálkozó menekülési alkalmait. Mikor néhány héttel ezelőtt a jeltelen tömegsírban felfedték testét, öt verset találtak mellette. Az utolsót 1944 október 31-én írta, az első sortűz után, sebesülten; szája falatra is alig mozgott, de írása rezzenéstelenül tiszta, szinte hűvösen nyugodt. Az öntudat fénye izzott benne az utolsó, végzetes pillanatig, hogy „az igazra tanu“ lehessen. Nem adatott meg számára a „merész és

tiszta, szép halál“, melyet elkívánt; végig kellett járnia az iszonyat kálváriáját, Borból Cservenkán, Mohácson, Szentkirályszabadján át az agdai vesztőhelyig. Végig akarta járni ezt az utat, az utolsó csöppet is kiinni a pohárból és tanuságot tenni róla. Ez az öt vers — öt stáció — a szenvedés és öntudat üllőjén kovácsolódott szűkszavú tökély. A négy „razglednica“ — levelezőlap (Radnóti Miklós kedvelt versformája) — félelmes, magasztos finton az élet köznapja felé; a keltezések: „a hegyek közt“, „Cservenka“, „Mohács“, „Szentkirályszabadja“ egy ország pusztulásának kiáltó útjelzői. S az egyes versek: a hegyek közötti, a hazanéző, kimondatlan búcsú ígérete; a cservenkai: a gyilkolás tébolyára ráütő félelmetesen szép ellenpont; a mohácsi: az iszony, ahogyan azt magyar nyelven még ki nem fejezték; a szentkirályszabadjai: a beteljesülés. Ő tudta, mit ír: „Tarkólovés. — Így végzed hát te is“, s egy hét multán az ő tarkóját roppantotta szét a golyó. És meg kell mondani: magyar katonák golyója ölte meg. Hogy el ne felejthessük, amit utánunk kiáltott még 1941-ben:

*Vigyázz magadra, — hallom,
hogy mindent megtorolj!*

Így találkozott ismert végzetével Radnóti Miklós, a szelid férfi és harcos költő. S ha egykor azt fogják kérdezni tőlünk: mi volt Magyarorszag 1944-ben? — az ő verseivel fogunk válaszolni rá.

Nagypál István

GYÖKÉR

*A gyökérben erő surran,
esőt iszik, földdel él
és az alma hófehér.*

*Föld alól a föld fölé tör,
kúszik s ravasz a gyökér,
karja akár a kötél.*

*Gyökér karján féreg alszik,
gyökér lábán féreg ül,
a világ megférgesül.*

*De a gyökér tovább él lent.
nem érdekli a világ,
csak a lombbal teli ág.*

*Azt csodálja, táplálgatja,
küld néki jó ízeket,
édes, égi ízeket.*

*Gyökér vagyok magam is most
férgék között élek én,
ott készül e költemény.*

*Virág voltam, gyökér lettem,
súlyos, sötét föld felettem,
sorsom elvégeztetett,
fűrész sír fejem felett.*

Lager Heidenau, Zagubica fölött
a hegyekben, 1944. VIII. 8.

Radnóti Miklós

RAZGLEDNICA* (1)

*Bulgáriából vastag, vad ágyuszó gurul,
a hegygerincre dobban, majd tétováz s lehull;
torlódik ember, állat, szekér és gondolat,
az út nyerítve hőköl, sörényes ég szalad.
Te állandó vagy bennem e mozgó zűrzavarban,
tudatom mélyén fénylesz örökre mozdulatlan
s némán, akár az angyal, ha pusztulást csodál,
vagy korhadt fának odván temetkező bogár.*

1944. aug. 50. A hegyek közt.

Radnóti Miklós

RAZGLEDNICA (2)

*Kilenc kilométerre innen égnek
a kazlak és a házak,
s a rétek szélein megülve némán
riadt pórok pipáznak.
Itt még vizet fodroz a tóra lépő
apró pásztorleány
s felhőt iszik a vízre ráhajolva
a fodros birkanyáj.*

Cservenka, 1944. okt. 6.

Radnóti Miklós

RAZGLEDNICA (3)

*Az ökrök száján véres nyál csorog,
az emberek mind véreset vizelnek,
a század bűzös, vad csomókban áll.
Fölöttünk fú a förtelmes haldl.*

Mohács, 1944. okt. 24.

Radnóti Miklós

* Razglednica a levelezőlap szerb neve.

RAZGLEDNICA (4)

*Mellézuhanám, átfordult a teste
s feszes volt már, mint húr, ha pattan.
Tarkölövés. — Így végzed hát te is, —
súgtam magamnak, — csak feküdj nyugodtan.
Halált virágnak most a türelem. —
Der springt noch auf, — hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt fülemben.*

Szentkirályszabadja, 1944. okt. 31.

Radnóti Miklós

FÉLELEM

A Léthe nem a Nádor-utca 46. számú ház kapuja előtt folyik. Özv. Daniskáné, amikor a bérház duplán kanyargó pincelépcsőjén leszállt az alvilágba, sarúján magával vitte az út eleven porát. A földi portól a nemlét megelevenedett s az alvilág pokollá lett. Az emlékek kénköves villámai szünet nélkül világítottak.

Özv. Daniskáné pislogva körülnézett a pokolban.

— Alszik, Mari néni? — kérdezte egy idő múlva.

— Már hogy aludnék! — felelte a megszólított, egy csizmadia özvegye s orrára biggyesztette férjétől örökölt pápaszemét, amelyet csak kegyeletből viselt ép, egészséges szemén. — Miért aludnék világos nappal, amikor éjjel sem tudok!

A két özvegyasszony egy héttel ezelőtti együtt költözött át omladozó házuk óvóhelyéről a szomszédos, nádorutcai ház pincéjébe. Emlékeiken kívül csak az ágyneműjüket s két piros lábast mentettek át a füstölgő romok közül, amelyek nyolcévi közös multjukat temették be. Szerencsére félig-meddig ismerős környezetbe kerültek; özvegy Daniskáné mosni, vasalni, Mari néni takarítani járt a környező úri házakba s a Nádor-utca 46. óvóhelyén sem voltak híján előkelő ismerősöknek. Finiász tanácsjegyző úrék esténként egy kis meleg ételt juttattak a két öregasszonynak, Bór ügyvéd úr felesége pedig köménymagos, fehér búzakenyérrel, egy-egy csésze rumos teával vendégelte meg őket, nem szólva a többi jószívű pincelakóról...

— Ha nem alszik, Mari néni — folytatta özv. Daniskáné —, akkor mondja meg, hogy ki az az ember, aki az ajtóban áll. Le nem veszi rólam a szemét!

Az apró öregasszony az ajtóban álló szikár, szakállas fiatalemberre vetette tekintetét, de ráncos, szelíd arca mint egy vak tükkör, érzéketlen maradt a látványtól.

— Nem ismerem — dünnyögte. — De ha jobban megnézem — tette hozzá, miközben orra hegyére csúsztatta pápaszemét s meztelem kék tekintetével mégegyszer szemügyre vette az ajtóban álldogáló fiatalembert — ha jobban megnézem, hát mintha már láttam volna.

— Én még nem láttam — közölte Daniskáné —, pedig ha jól látom ebben a vaksötétben, hát nekem intetet.

— Vagy nekem — vélte a csizmadia özvegye. — Nézzük meg?

— Megnézhetjük.

— De miért nem jön ide, ha beszélni akar velem? — hümmögte Mari néni, hirtelen gyanút fogva s tiszta, öreg arca egyszerre elborult.

A szeme sarkából egy gyors pillantást eresztett a szomszéd ágyon üldögélő, hosszú nyakú, irhabundás asszonyra, aki kezeit ölében nyugtatva, merev tekintettel, mozdulatlanul bámult maga elé. Mint víz tükrén a hullám, egy-egy ideges redő fodrozódott át sovány, nagyszemű madárarcán, valahányszor az előtérből behallatszott a bombarobbanások sissztergő, tompa zúgása. Reggel nyolc óta, amióta a légitámadás tartott, még egy percre sem vette le egyenes tekintetét a halál vaskosan játszadozó látomásáról. — Egy negyedóra múlva az 52-ben lezárják a vizet, nagyságos asszony — mondta mellette egy idősebb férfi —, ha addig nem hagyják abba, ma nem főzünk ebédet.

Özvegy Daniskáné hirtelen felállt s elindult az előtér ajtaja felé.

— Jöjjön, Mari néni! — szólt hátra.

Két sor ág között kellett elkanyarodniuk, hogy az ajtóhoz érjenek. A hatalmas pincehelyiségben, amely egész hosszában vastag cölöpökkel volt aládúcozva, csak egyetlen apró méceses világított; a bizonytalan félhomályt a cölöpök görbe árnyai imbolygó rekeszekre osztották, melyekben az egymás mellett mozdulatlanul kuporgó alakok úgy hatottak, mint egy halotti beszéd betűi. Valahányszor a szomszéd helyiségbe szóló ajtó kinyílt, az ágyak lábánál felakasztott kabátok meglengtek a huzatban s egy sor menekülő árnyat hajszoltak át a hatalmas pincén.

— Jöjjenek ki az előtérbe, Daniskáné! — mondta az ajtóban álló szakállas fiatalember, amikor a két özvegyasszony eléje ért s a feleletet be sem várva, megfordult s kiment az ajtón.

Az előtér üres volt, de a pincénél valamivel világosabb; az udvarra vezető lépcső felől szűrődött be egy kis napfény. — Ne sopánkodjanak — mondta a fiatalember rekedten — s főképp ne szólítsanak a nevemen! Van itt nyilas a pincében?

— Nincs — felelte Mari néni reszkető hangon. Özvegy Daniskáné keresztet vetett.

— Vezessenek valahova, ahol magunkra maradhatunk — mondta a fiatalember. — Siessenek, mert le akarok ülni.

— Le akarsz ülni? — ismételte Daniskáné értetlenül. — Gyerünk! — morogta a fiatalember. Mari néni elindult. Az előtérből egy keskeny, alacsony mennyezetű folyosó nyílt, amely a vasajtókkal lezárt magánpincék mellett a központi fűtés léckerítéssel körülvett kazánházához vezetett. A fiatalember meggyújtotta zseblámpáját. A folyosón erősebben hallatszott az ágyüdörgés, a vadászrepülők gépfegyvereinek ideges kopogását is tisztán ki lehetett venni.

— A szénnel egyszer már megjártam — morogta a fiatalember és zseblámpájával körülvilágított a kazánházban, melynek hullámos szénhegyei feketén meg-megesillantak a villanyfény pászmáiban. — Egy szenespincéből egyszer már kivakartak a nyilasok. Itt nincs nyilas?

Levetette magát a szénre.

— Nem járkálnak itt? — kérdezte s kinyújtóztatta lábát. — Ha ez biztos hely, akkor itt maradnék éjszakára.

Özv. Daniskáné hangosan elsírta magát. A fiatalember azonnal eloltotta a lámpát.

— Fogja be a száját vagy máris megyek — morogta. — Három napja nem aludtam... Mikor dőlt össze a házunk?

— Épp ma egy hete — felelte Mari néni. — Reggel kapott egy nagy bombát s délben még egyet.

— Épp egy nappal az anyád halála után — sóhajtott a özv. Daniskáné, szemét törölgetve.

— Meghalt az anyám? — kérdezte a fiatalember.

— Meghalt, fiam — felelte Mari néni.

A fiatalember bakancsa alól megindult a szén, néhány göröngy koppanva nekiugrott a kazán vasfalának. — A Krisztusát — káromkodott — miért lármáznak! — Előrehajolt, arcán megfeszültek az izmok, állkapcsa előreugrott; de semmi riasztó neszt nem észlelt. Szeme már megszokta a sötétséget, jobbról-balról a két nenia lengő árnyéka dallamosan kivált a szén tömörebb sötétjéből.

— Hogy halt meg? — kérdezte kurtán.

— Lelőtték a nyilasok — felelte Mari néni —, abban a pillanatban, hogy te kiugrottál az ajtón.

— Hallottam a lövéseket — dörmögte a fiatalember. — Azt hittem, én utánam lönek.

Mari néni megrázta fejét.

— Két lövés volt, igaz?

— Kettő.

A fiatalember bakancsa alól újra kiugrott egy göröngy, de ezúttal nem vette észre.

— Akkor jól hallottam — mondta egy idő múlva. — Két lövést hallottam, majdnem egyszerre. Azt hittem, utánam lönek... Itt nincsenek nyilasok?

— Nincsenek, fiam — mondta Mari néni.

— Biztos, hogy nincsenek?

— Úgysem ismernének meg, fiam — súgta özvegy Daniskáné alig hallható hangon —, mert még mi sem ismertünk meg. Azon tanakodtunk Mari néniel, hogy nekünk integet-e az a szakállas idegen férfi...

— Ne karattyoljon, Daniskánél! — mondta a fiatalember. — Nem azt kérdeztem, hogy megismernének-e, hanem hogy vannak-e itt vagy nincsenek. Nem tudnak egyenesen beszélni?

— Nincsenek, fiam — felelte az öregasszony türelmesen.

A fiatalember sóhajtott. Mari néni szótlanul bámult maga elé a szénporos, vastag sötétségbe, a térde reszketett. — Nem akarnál valamit enni, fiam? — kérdezte, mellére szorítva kezét.

— Jó volna! — felelte a fiatalember szórakozottan. — Három napja nem ettem, csak néhány szál nyers sárgarépat. Mi van ennivaló?

Az udvar felől gyors egymásutánban két fültépő robbanás vágott be a pincébe, a levegő vastag szénporral telt meg. — Ez itt esett le, a szomszédban — mondta a fiatalember köhögve. — Nagyon verik már megint ezt a környéket. Az este is majd hogy a fejemre nem esett egy!

— Hol? — kérdezte az özvegy.

— A sarkon, a romok közt. — A fiatalember újra köhögött. — Oda-húzódk éjszakánként, de nem bírok elaludni a hidegtől. Már három napja nem aludtam. Ha ma éjjel itt maradhatnék...

A két öregasszony hallgatott.

— Egyszóval az anyám meghalt! — mondta a fiatalember egy idő múlva. — Azt lehet mondani, hogy helyettem halt meg, igaz? Én voltam a katonaszökevény s őt lötték agyon. Hány éves is volt?

— Hatvannégy — mondta Mari néni. — Te mikor születél?

A fiatalember nem felelt, alighanem elgondolkodott. Özvegy Daniskáné egyensúlyt váltott, a széngöröngyök megroppantak lába alatt. Meszszíról, a folyosó túlsó végéről egy kinyíló vasajtó csikorgása hallatszott. — Te mikor születél? — ismételte Mari néni hangosabban.

Egyideig még vártak a feleletre, aztán mind a ketten óvatosan megfordultak s lábujjhegyen, kinyújtott karokkal, tapogatódzva elindultak a folyosó felé. Hátuk mögött hangos, egyenletes hortyogás hallatszott. Daniskáné megborzongott, mintha a tátott szájú s orrlíkú Elmúlás lehellete legyezné tarkóját.

— Elaludt! — közölte önmagával, fennhangon s álmélkodva megrázta fejét. — Elaludt, Mari néni!

A világosabb folyosóra érve, mind a ketten megálltak.

— A vici nyilas — mondta Mari néni. — Annak nem szabad meg-
tudnia, mert az feljeleníti.

— Finiász tanácsjegyző úr is nyilas — felelte özvegy Daniskáné.

A folyosó könyökére érve újra megálltak. Mari néni a falnak tá-
masztotta hátát.

— A Bór doktor úr is nyilas — közölte.

— Hogy hívják azt a hosszúnyakú asszonyt, aki maga mellett ül?
— kérdezte özvegy Daniskáné.

— Milossné — dünnyögte Mari néni. — Az is az.

— A házmester is a nyilasokkal tart — vélte özvegy Daniskáné és
újra elsírta magát.

Az előtérbe érve, a két özvegyasszony harmadszor is megállapodott.
Mari néni türelmesen megvárta, míg felindult barátnöje sírós kedve el
nem nyugszik, aztán zsebkendőjével gyöngéden leszárította a könnyeket
az öreg mosónő orra mellől.

— A vici lopja a szentet a kazánházból — mondta. — Tegnap is
láttam, hogy két vödörrel hozott ki.

*

Egy becsapódó akna megreemtette a falakat s halkán megsörren-
tette az egyik gyerekágy alatt az apró, fehéren csillogó éjjeliedényt. A
sarokban valaki gyertyát gyújtott. Újabb akna csapódott be; ezúttal már
a cementpadló is megvonaglott s a falon függő oltárkép kissé elbillent.
Finiász tanácsjegyző hat éves kislia ujjával a szélütötte képre mutatott
s hangosan, édesdeden elnevette magát.

— Ez kilövés volt, papa? — kérdezte csengő gyerekhangján.

A légnomás most már szinte szünet nélkül remegtette a falakat. A
reszketés a kövek bőre alatt, láthatatlanul futott s úgy hatott az ágyak
szélén üldögélő emberek idegeire, mint egy hosszasan elnyúló, megoldat-
lan kérdés, mely az öntudat alatt ide-oda kanyarogva, hasztalan keresi a
kielégülést. A fülelt, nyirkos levegőben égő gyertyák csak gyöngén vilá-
gították be a nagy helyiséget, melynek közepe szinte teljesen sötét ma-
radt. A pince sarkában, közvetlenül a polcra állított gyertya alatt, egy
fiatal lány fészülködött; lassan emelkedő karjának árnyéka hatalmas
mozdulatokkal futott fel a mennyezetre, ott egy pillanatig megállt, majd
valamivel lassabban — mintha nem szívesen térne vissza a magasból —
újra lehanyatlott a polc alatti sáros sötétségbe.

— Ez is kilövés volt? — kérdezte valaki fáradtan.

A mennyezetről egy darab vakolat Bór ügyvédék kislányának a fe-
jére esett s felkarcolta homlokát. Az ügyvédék ágya körül összegyűlt tár-
saság egyidőre elhallgatott, csak a gyerek ijedt sírása hallatszott a
sarokból.

— Már az Andrassy-úton vannak — mondta az ügyvéd. — A pesti
oldalnak vége!

— Károly, könyörgöm, menjünk át Budára, amíg nem késő! —
súgta felesége, egy hatalmasan megtermett, kerekképű asszony, villogó,
fehér fogakkal s az orra tövéig érő bozontos szemöldökkel. — Az anyám
villájában kényelmesen elférnénk.

— Nem megyek — mondta az ügyvéd.

Finiász tanácsjegyző, aki így híján egy fehér viaszosvászonnal be-

vont műtőasztalon aludt, az ügyvédék ágya s a felesége diványa között, halkan elnevette magát.

— Én ugyan mennék, ha magának volnék — dörmögte. — Nem fogunk nevetni, ha az oroszok ideérnek.

— Ha ideérnek!

— Még két nap, ha jól megy — mondta az ügyvéd s mészfehér arca elfintorodott.

— Megjátssza, kolléga úr?

Az ügyvéd vállat vont.

— Károly, könyörgöm...

— Vagy sikerül vagy nem — mondta a férje s pislogva körülnézett. — Mert nemhogy Budán, de még Németországban is utólérnének, tanácsjegyző úr! Miben bízik még?

A szomszéd pincéből valaki kívágta az összekötő lécajtót, egy pillanatra megállt a benyilóban, körülnézett, majd megnyugodva visszahúzódtott. — Nem ide csapott be! — hirdette ki három ágygal odébb egy nyugalmazott ezredes, aki bár mind a két fülére nagyothallott, megfellebbezhetetlen széljegyzetekkel kísérte a ballisztikai eseményeket. A menyeyezetről apró vonatdarabok hulltak az ágyakra. — Atyaúristen — sikította egy nő hang a pince túlsó sarkában. — Nem bírom tovább! — Senkisem mozdult. Egy szemüveges öregasszony halkan elírta magát. — Fulladjon meg! — mondta hangosan Finiász tanácsjegyző felesége, egy egérarcú, apró, fekete asszony. — Egy mázsa krumplija van a pincében, de egy szemet sem adna belőle. — A pince vöröskeresztes ápolónője mogorva arccal felcihelődött ágya széléről s ecettel felmosta az elájult asszonyt. De egy negyedóra sem telt el s a hattúnyakú Miloszné is az ecetes szivacs alá került.

Miloszné az ügyvéd mellett ült, a két ágy között, egy alacsony zsámolyon s vastag irhabundájába süllyedve, lehajtott fejjel, mozdulatlanul hallgatta a kontya fölött ide-odacikázó beszélgetést. Ha olykor felvetette szemét a padlóról, amelynek szürke cementjében — mint egy magömlésben — egy megvalósulhatatlan világ ábrándjait kutatta, fémes csillogású tekintete Finiász tanácsjegyző szögletes, vérmes arcára kúszott, egy lélegzetnyi időre megállapodott rajta, majd sietve visszaereszkedett alvilági látomásai közé. Teste ilyenkor mintha hangot váltana, megpendült, nyaka kipirult, szép gyöngyfogai önfeledten kivillantak duzzadt, vörösre festett ajkai közül. A tanácsjegyző elfordította arcát.

— Vagy sikerül vagy nem! Mert nemhogy Budán, de még Németországban is utólérnének, tanácsjegyző úr! Miben bízik még? — hallatszott az ügyvéd hangja.

Miloszné felvetette fejét, tekintete egy másodpercre megpihent a tanácsjegyző arcán, a térde egy kissé szétnyílt. Ajka is mozgott, de nem lehetett hallani, mit mond, mert a hirtelen robbanás és a sarokban ájuldozó asszony sikoltozása minden más hangot elnyomott.

— Egy mázsa krumplija van a pincében, de egy szemet nem adna belőle — mondta volt Finiászné, aki szürke egérarcával, vézna testével úgy nem illett hatalmasan megtermett férjéhez, mint ahogy a széna illatával nem lehet jóllakatni egy éhes ökröt. Vagy lehet? Miloszné gépiesen megrázta fejét. A pince nyirkos levegője még jobban elnehezedett az ecet szagától. — Atyaúristen, nem bírom tovább — sikította a sarokban az asszony —, ebbe bele kell örülni!

Miloszné hirtelen felvetette fejét.

— Mit gondol, doktor úr! — kérdezte az ügyvédtől —, ha az oroszok bejönnek, akkor vissza kell adnom a lakást?

— Zsidólakás volt?

Az asszony szótlánul bólintott.

— Alighanem — mondta az ügyvéd. — Attól is függ nyilván, visszajön-e a régi tulajdonosa.

— Nem is ismerem.

A tanácsjegyző nevetett.

— Majd megismerkednek, ha visszajön.

— S ha nem jön vissza? — kérdezte az asszony, félrefordult arccal az ügyvédhez intézve a szót, mintha nem hallotta volna meg a tanácsjegyző alattomos nevetését.

— Miért ne jönne vissza! — morogta az ügyvéd ingerülten. — Mihelyt kitesszük a lábunkat, ki fognak törni a gettóból, mint a vadállatok. Hacsak...

— Hacsak nem robbantják fel a gettót, úgye? — kérdezte az asszony rekedten.

— S ha felrobbantják! — mondta egy idő múlva a tanácsjegyző. — Egy családtag csak megússza a retyerutyájukból s az akkor megveszi magát, nagyságos asszony, a Krisztus hét sebét.

Milossné felemelte hirtelen kigyúlt madárcát, tompa tekintete kifényesedett.

— Rajtam? — kiáltotta érdesen. — Hát mit ártottam én nekik? Én küldtem őket a gettóba? Egy üres lakásba költöztem be, amelyet a hatóság utalt ki nekem. Az én hibám, hogy...

— Csenedesebben! — mondta az ügyvéd.

De Milossné nem hederített a figyelmeztetésre. Lassan felhúzódkodott a zsámolyról s két tenyerét végigsímítva vékony derekán, lábait szétvetve, felsőtestét kissé előrehajlítva, teljes testével a tanácsjegyző felé fordult.

— Mi baja velem? — kérdezte halkán, majdnem alázatosan. — Mit kínoz?

— Hogy-hogy? — morogta az ember elvörösödvé s egy gyors pillantást vetett feleségére.

Milossné behúnyta szemét.

— Ki fognak tenni a lakásból?

— Mit izgul, Ilonka! — mondta az ügyvéd egyre ingerültebben. — Egyelőre még az sem bizonyos, hogy egy kő is megmarad abból a lakásból... vagy hogy maga élve beteszi-e még oda a lábát. Ha így folytatják, valamennyien elevenen megégünk ebben a pokolban.

Ezúttal az akna alighanem magába a házba csapott be: a padló felemelkedett lábuk alatt, a falakból por szállt fel s az asztalról csörömpölve legurult egy pohár. Az ügyvéd felesége mind a két kezével belekapaszkodott az ágyba.

— Tehát kitesznek a lakásból? — ismételte Milossné. — S ki fogja nekem megtéríteni, amibe a ciánoztatás és az újrafestés került? Maga, aki kiutalta nekem a lakást?

— Én? — kérdezte a tanácsjegyző elhűlve.

Az asszony hirtelen mind a két kezét arcára csapta s teljes hosszán levágta magát az ágyra. A sírógörcs egy szempillantás alatt felbontotta sovány teste zárt fegyelmét, végtagjai ingerülten csapkodtak, mint ahogy viharban a fa önmagát korbácsolja, hasa szemérmetlenül kidomborodott

ágyéka fölött, nyaka vonaglott, mintha ki akarna szakadni testéből, egyik befűzetlen cipője leröpült lábáról. Az eszméletlenség árnyéka sötétre festette arcát. Jó egy félórába telt, amíg a görcs feloldódott, vad rikkantásai, amelyekkel az egész pincét felkavarta, elcsendesedtek s ájulásából átmenet nélkül mély álomba merült.

Az ágyútűz is elállt addigra. A pince hirtelen kiürült; csak a gyerekek maradtak lenni — néhány asszony felügyelete alatt — s egy gyászruhás, németesen beszélő öregasszony a fiával, akiket valamelyik szomszédos házból költöztettek be. A szellőztetőt kinyitották, az asszonyok söpörni kezdtek; a felszálló por összevegyült az ablakon beáramló hideg téli köddel s a reggeli tisztaságnak üde, családi képzeivel népesítette be a két hatalmas pincehelyiséget. A nagy tűzhelyben keményen pattogott a nyers, ázott fa. A szomszéd házból, amelynek vízvezetékét ezúttal — a délelőtti támadásra való tekintettel — újra megnyitották egy órára, a vici két vödör vizet hozott át.

— Ennyi az egész? — kérdezte az ügyvéd felesége, a ház légóparancsnoka, amikor látta, hogy a vici a tűzhely mellé állítja a két vödört s favágáshoz készülődik.

Az ember vállat vont.

— Hisz ez még főzéshez sem elég — mondta az asszony. — Az árnyékszékekbe is kell még két vödörrel.

— Úgysem jutok már sorra — dörmögte a vici. — A fél utca ott tolong s tizenkettőre lezárják a vizet.

— Ne feleseljen! — mondta az asszony élesen.

Mire a vici a két újabb vödörrel visszatért, Bórné már nem volt a pincében. Az ember átkozódva úgy vágta le a két vödört a tűzhely mellé, hogy a fél víz kilocsant belőlük. Az arca egy verejték volt.

— Ezt a fajtát is gettóba kéne zárni — mondta meggömbült háttal, keskeny szeme a kiugró pofacsont fölött izzott a gyűlölettel. — Hát ezek nem épügy nyúzzák az embert, mint a zsidók, hogy verje meg őket az Úristen!

Özvegy Daniskáné, aki térdénállva buzgón törölgette a kilöttyentett vizet, az ember felé fordította kipirult, szelíd arcát.

— Nem szabad káromkodni, Péter bácsi! — mondta csendesesen. — Nem lesz attól az ember sem bölcsebb, sem kövérebb!

— De igaza van neki — vélte az egyik söprögető asszony. — Mert a Bórné nagyságos asszonynak sem törne le a keze, ha egyszer reggeli meg tízórai között megfogná a seprőt.

— Lefogyna szegény — mondta egy másik asszony.

A vici, aki görnyedt háttal, tekintetét a padlóra meresztve, mozdulatlanul állt a tűzhely mellett, hirtelen sarkon fordult s vállát riszálva, elindult az átjáró felé. A lécajtóhoz érve hátrafordult.

— Megyek tízórazni — mondta gúnyosan, seszínű bajszát pödörgetve. — De azt mondom én, asszonyok, hogy nem lehet az tisztességes világ, amikor az embernek lopni muszáj.

Mialatt az asszonyok a megadott fonalat követve, a maguk szeszélyesen kanyargó, füрге s részletező kedélyével sorra szemügyre vették az úr és szolga közti viszonylatok változatos tájait, szimatoló hegyes orral bepislantottak az uraságok megrakott éléskamráiba, leltárba vették a soha nem látott s mégis dekára ismert készleteket, felmérték a lebhentesleves s a füstölt oldalas közti szépészeti s anyagi különbségeket s a kalandból egy bús honleányi sóhajjal hazatérve, edzett ujjakkal s tűrő

lélekkel nekiláttak a lebbensleves megvalósításának, özvegy Daniskáné és Mari néni egy sarokba félre vonulva, halk, de izgatott társalgásba kezdett.

— Hallotta, mit mondott? — kérdezte özvegy Daniskáné. — Hogy az embernek muszáj lopni! Hátha most megy a kazánházba a szénért!

— Tegnap is ilyenkor láttam kijönni.

— Halkabban! — súgta özvegy Daniskáné.

Mari néni megfordult s egy gyors pillantást vetett a háta mögött, a fal melletti karosszékben bóbiskoló gyászruhás, németesen beszélő öregasszonyra s mellette ülő fiára.

— Ezekről nem kell tartani — mondta — ezek zsidók.

— Zsidók? — kérdezte özvegy Daniskáné elhűlve. — Mit mond... hogy zsidók?

— Valamilyen amerikai útlevelük van — tájékoztatta Mari néni —, azért nem vitték el őket idáig. Menjen már ki a kazánházhoz, Daniskáné!

— S mit mondjak, ha ott talál? — kérdezte az öregasszony, mialatt gondterhelt léptekkel elindult a kijárat felé.

*

Özvegy dr. Veress Károlyné, a gyászruhás, németesen beszélő öreg hölgy minden reggel pontosan öt óraker felébredt karosszékében. Mint-hogy környezetét restelte volna felébredteni, magában pedig nyolcvan-éves s már kissé bizonytalan lábával, szemével nem mert nekiindulni az útnak — amelynek pöttömnyi, alattomos kalandjaitól jobban félt, mint egy bombatámadástól — meg kellett várnia, míg hét óra körül az egész pince fel nem ébred s fia, egyik kezében a csöpögő gyertyacsonkkal, a másikban az öreg hölgy három retiküljével, vállkendőjével és esernyőjével hátravezetheti a folyosó legvégén nyíló kis faskamrába, ahol a savanykás szagú tölgyfahasábok között, egyik kezével a falnak támaszkodva, halk, de mérges dünnnyögéssel végre megoldhatja szervezete hajnali feszültségét. — Mit tudod te, micsoda kínszenvedés az, ennyi ideig várni! — közölte fiával reggelenként, változatlan szöveggel s hanghordozással, mialatt botjával óvatosan kitapogatva a folyosó egyenlőtlen kőkockáit, mohón, de nagy körültekintéssel igyekezett célja felé, vastag, fehér kendőbe bugyolált fejét előreszegve, bal karját kinyújtva, felsőtestét karja után döntve, eleven példajaként a lendületes szenvedélynek, melynek ütemét csak egy hosszú élet baljós tapasztalatai fegyelmezik.

Hajnali öttől-hétig az idő javarészt e tapasztalatok latolgatásával telt el. Az öreg hölgy fáradt szemét a pince túlsó oldalán pislákoló örökmécesre függesztve — mely mint egy messzi őrterony tüze, figyelmeztetett, de nem világított — óvatosan szemügyre vette élete változatos korszakait. Az ásványi merevségű emlékek sorjában megelevenedtek s imbolygó, hatalmas árnyéktestüket áthúzták a homályos pincén, amely nem restelt nyomban behódolni az ármánys nemlétnek s mint egy forgószínpad, készségesen ölébe vette a gyorsan váltakozó jelenségeket.

— Csak tudnám, hány óra van! — mormolta olykor az öreg hölgy egy-egy jelenés után, botjával a kövezetet csapkodva, ha szervezete egy vaskosabb ujjmutatással az idő múlására figyelmeztette. — Örökké akarok aludni, majmok!

A tapasztalatok mérlegelésére napközben is bőven akadt idő. Mint-hogy a pince lakói (egy hete ismerte őket) szemlátomást elhúzódtak tőle

san-salvadori állampolgársága miatt — amelyet utolsó élő rokona Svájból küldött el neki — fia pedig az alatt a kevés idő alatt, amit a pincében töltött, leszegett fejjel, hallgatagon ült mellette, özvegy Veressnének nemcsak multja vizsgálatára, de magasabb időtöltésre is jutott ideje: verseket szavalt, félhangon mormolva, tágrányított, lelkes szemekkel. Mint a föld, amely mélyebb rétegeiben megfogja és megöngzíti őskora történelmét, de felületének változatait órák alatt elfújja a szél, az öregasszony emlékezete megóvta élete pliocén eseményeit, amelyek megkövesedve, sértetlenül álltak minden válságot s amit tizenhétéves korában betéve megtanult, Goethe- és Byron-verseket, egész jeleneteket Shakespeare szomorújátékaiból, Klopstock-ódákat és Lessing-disztichonokat, azt egy szónyi sérelem nélkül, létük régi pompájában, teljes alakjukkal, mint egy ásványgyűjteményt cipelte magával sírja felé, de porként elhullajtott minden újabbkori eseményt s gyakran arról is elfelejtkezett, hogy idegen házban él, idegen emberek között s egy paraszthajszálon múlik, hogy agyon nem lövik. — *Heraus in eure Schatten, rege Wipfel!* — szavalta karosszékeben ülve hajnalban, ha hólyagja már nagyon felbosszantotta s fejét ingatva, feddő, felháborodott tekintettel mérte végig hálótársait, akik az örökméces imbolygó, gyenge fényében mitsem sejtve, vidor egyetértésben horkoltak vastag dunyháik alatt.

— Hallottad, Tamás, ezek azt mondták, hogy zsidók vagyunk! — súgta fiának, amikor özv. Daniskáné s Mari néni, karosszéke mellett elhaladva, kibaktattak a folyosóra. — Vajjon honnét tudják!

— Ne törődjék vele, anyám! — mondta a fia.

— Már hogyné törödnék vele — dörmögte az öregasszony. — Amilyen bolondok ma az emberek, még feljelenenek!

Az előtér ajtaján két idegen férfi lépett be a segédházfelügyelő kíséretében. Néhány pillanatig állva maradtak a bejárat mellett, szemügyre vették a pincét, majd egyenesen az öregasszony karosszéke felé tartottak. Az egyik férfi megemelte kalapját.

— Özvegy doktor Veress Károlyné?

A fia felállt.

— Igen, az anyám.

— Az anyja — ismételte a férfi. — Veress Tamás?

— Én vagyok.

— Államrendőrségi detektív — mondta a férfi. — Vegyék magukhoz az irataikat s jöjjenek velünk.

Az öreg hölgy, aki időközben megkezdte napi tornagyakorlatait — mindennap, reggeli előtt 400 kar-, csukló-, láb-, térd- és bokagyakorlatot végzett pontosan meghatározott sorrendben és elosztásban — vízszintesen kilendítette mind a két karját a detektív felé.

— Pardon — mondta — hogy meg fogom vártni az urakat, de most nem mehetek. — Kezének egy keces mozdulatával a szomszédos ágyra mutatott. — Tessék addig helyet foglalni! Egy félóra alatt végzek s rendelkezésükre állok.

— Micsoda? — kérdezte a detektív.

Az öreg hölgy újra kilendítette mind a két karját.

— Nem szívesen váratom meg az urakat — mondta kissé lihegve — de tornámat nem szakíthatom félbe. Nem tart ugyan sokáig, de utána pihennem is kell egy félórát, mert a gyakorlat után rendszerint egy kissé fel vagyok hevülve. Most pedig nem beszélek tovább!

A pincében maradt asszonyok már körülállták a kis csoportot.

Veress Tamás, aki időközben félrevonta a másik detektívet, rövid alkudozás után elérte, hogy nyolcvanéves anyját — akinek szökésétől aligha kellett tartani — a pincében hagyják, mialatt ő a detektívekkel a főkapitányságra megy. A rendészeti osztályról — ahol bemutatta sanitárvádori állampolgársági bizonyítványait, Keokh-engedélyét s a svájci konzulátus levelét, amelynek értelmében jogukban van keresztény házban lakni — már egy óra múlva elengedték. De nem ment haza. Egy kis kerülővel — amely alatt megbizonyosodott, hogy nem követik — a gróf Tisza István-utca egyik házába tért be.

Egy műterem ajtaján csöngetett be. Ötször kellett csengetnie.

— Késtél — mondta a férfi, aki ajtót nyitott.

Veress nem felelt rögtön. Egy konyhasámolyra ült le s kigombolta kabátját.

— Itt vannak az iratok — mondta. — Egy nagyváradai és egy kolozsvári születési bizonyítvány, két házasságlevél ugyanonnét, egy katolikus keresztlevél Nagybányáról. A reformátust még nem tudtam megszerezni. Három svéd menlevél. Kettő meg kettő, az négy, öt, nyolc. Megvan?

Begombolta kabátját.

— Majd hogy le nem buktam — mondta rekedten. — Bevittek a főkapitányságra, zsebemben az iratokkal. Szerencsére nem motoztak meg. — Honnét vitztek be? — kérdezte a férfi.

— Az óvóhelyről.

— Feljelentés?

— Igen.

— Akkor jó lesz, ha elköltöztök — tanácsolta a férfi. — Estére már beállíthatnak a nyilasok.

— Van valami helyed? — kérdezte Veress.

A férfi a fejét rázta.

— Kílátás sincs?

— Az sincs.

— Adj egy cigarettát! — mondta Veress. — Egy éjszakára nem jöhetnék el hozzád?

— Nem lehet — dörmögte a férfi. — Ide senki sem jöhet.

A fiatalember felállt s a kijárat felé indult. Az ajtónál mégegyszer hátrafordult.

— Nem szeretném, ha az anyámat kivinnék a Dunaparra — mondta. — Egy éjszakára engedd ide! Tudom, hogy már mások is aludtak nálad.

A férfi újra megrázta a fejét.

— Nem lehet — morogta — nagyon sajnálom. Nézz ide holnap, vagy holnapután estefelé, talán találok valami helyet.

A felesége, egy őszhajú, rózsaszín arcbőrű, kővér asszony, aki a beszélgetés alatt a konyhaasztalon, egy kék melencében kenyeret dagasztott, hirtelen hátrafordult.

— Minek jöjjön — mondta idegesen — úgysem tudunk neki helyet szerezni! Ha két nappal előbb jön...

— Peched van — dörmögte az ember ásítva s kinyitotta az ajtót.

Messziről tompa dörgések hallatszottak, mint egy távoli tekepálya dorombolása. Zuhogott az eső. Mire Veress hazaért, a lakók javarésze már leszállingózott a lakásokból, a pince zsongott az eleven beszédől. Anyja csukott szemmel ült a karosszékben. Csontos arca, vésett állával

s egyenes, nagy orrával kemény volt, mint egy sírfelirat. Noha mind a két fülére kissé nagyothallott, már messziről megismerte fia lépteit: arca hirtelen gigömbölyödött, szeme kinyílt, megnőtt s ragyogni kezdett.

— No! — morogta.

— Nincs semmi baj, anyám — mondta a fia. — Csak az iratainkat akarták látni. Sokáig kellett várni, mert sokan voltak előttem.

Az öregasszony bólintott.

— Gondoltam — mondta. — Sokáig tartott. Segíts felállni!

— Minek?

— Hogy minek? — dörmögte az öregasszony mérgesen. — Hátra akarok menni. Reggel hét óta nem voltam künn. Mit gondolsz, meddig bírja az ember! *Quo usque tandem abutere patientia nostra, Catilina*, mondta ilyenkor az apád.

Visszajövet az előtérben megállt az udvarra vezető csigalépcső mellett.

— No, jól leráztam őket? — kérdezte. — Megadtam nekik, mi? Hogy én menjek velük a főkapitányságra, igazolni magamat! Mintha itt nem is nézhették volna meg az iratokat. Megijedtek tőlem, mi?

— Meg, anyám — bólintott a fiú.

Az öregasszony elnevette magát.

— Láttad volna az arcát! — mondta, mialatt télikabátja belső zsebéből nyögve kiszedte vékony batisztzsebkendőjét s megtörülte vele száját. — Úgy bámult rám, hogy attól félttem, menten megüti a guta. Legszívesebben megkérdeztem volna tőle: tisztelt úr, ön nem tudja, mi az a testnevelés?

Az udvar felől repülőgépzúgás hallatszott.

— Légi támadás? — kérdezte az öreg hölgy. — Jó, hogy hazajöttél. Ha kettőig nem jössz haza, utánad szaladtam volna.

Tamás elnevette magát.

— A főkapitányságra?

— Már meg is beszéltem Mari nénival, hogy elkísér — közölte az öregasszony. — Kettőig várunk, mondtam neki, amikor mellém ült, megvigasztalni, ha addig nem jön haza, akkor elmegyünk érte... Nem lehetne felmenni az udvarra sétálni?

— Most nem lehet, anyám.

Az öregasszony arca hirtelen pipacsvörössé vált mérgében.

— Hát meddig várjak még! — kiáltotta s botjával nagyot csapott a kövezetre. — Tegnap azt mondtad, hogy az oroszok már a Keletinél vannak. Amikor huszonnégy évvel ezelőtt, 1922-ben visszaérkeztünk Savanyúkútról s nem járt sem villamos, sem taxi, öregasszonylétemre, gyalog, egy háromnegyed óra alatt értem haza a Keletitől az Árpád-utcába. Ezek meg most már egy teljes napja masíroznak...

Fejük fölött, a csigalépcsőn léptek hallatszottak, az öregasszony elhallgatott.

— Ki jön ott? — kérdezte hangosan, fejét felvetve. — Az ügyvédné?

— Személyesen, nagyságos asszony — köszöntötte Bórné, aki időközben leért a lépcsőn. Férje, aki mögötte haladt, szótlanul megemelte kalapját s tovább ment. — Hát ugye, megjött a fiú! — mondta az asszony mosolyogva; hatalmas, piros arca, hars fogaival a pince fáradt levegőjében is úgy tüzelt, mintha a nyár protoplazmájából gyúrta volna egy jókedvű isten. — Nem megmondtam, nagyságos asszony, hogy nem lesz semmi baj, biztos, várnia kell a fiúnak...

Karonfogta az öregasszonyt.

— Tessék beljebb fáradni — mondta — mert alighanem légítámadást kapunk ... Egyszóval elengedték a rendőrségről, Veress úr?

— Amint látja, nagyságos asszony.

— S az iratait persze visszaadták?

A fiatalember nem felelt. Megvárta, míg anyja az előtérből be nem lép az óvóhelyre s botja hangos kopogásával elindul az ágyak között kanyargó keskeny ösvényen.

— Egy pillanatra! — mondta az ügyvédnének, aki épp utána akart indulni. — Ön jelentett fel bennünket a rendőrségen?

Az asszony lassan hátrafordult.

— Hát ezt honnét szedi? — mondta nyugodtan, de arca egy árnyalattal sápadtabb lett.

— A detektív megmondta.

— Hazudott a detektív — felelte az asszony. — Nem jelentettem fel magukat. Jártam a rendőrségen s megkérdeztem, jogomban van-e külföldi állampolgárt a házban tartani, de semilyen feljelentést nem tettem maguk ellen. Házparancsnok vagyok, Veress úr s felelősséggel tartozom.

— A nyilaspártban is megérdeklődte? — kérdezte a fiatalember.

— Mi közöm nekem a nyilaspárthoz! — kiáltotta az asszony. A viharlámpa fénye megvillogtatta állatian fehér fogait, nagy fekete kontya kék szikrákat vetett. — Jól tudja, hogy nem vagyok nyilas.

A fiatalember bólintott.

— Nem tudom — mondta szárazon. — De ha nem az, akkor kár volt feljelenteni bennünket, nagyságos asszony. Mert ha most a rendőrségről valaki ránkszabadítja a nyilasokat, akkor innét ma éjjel nemcsak bennünket visznek el.

*

A délután aránylag nyugodtan telt el, a várt légítáadás is elmaradt. Híre járt, hogy a németek Székesfehérvár környékén áttöréssel kísérleteznek s az oroszok most nyilván ezen a frontszakaszon vonták össze minden légi erejüket. A pince zárt napirendje felbomlott, a két nagy helyiségben alig tíz-tizenöt ember lézengett s ezek is nagyobb részét aludtak vagy ellazított idegekkel szóltanul heverték ágyukon. A nők szétszéledtek a lakásokban, a férfiak nagyobb része az udvaron cigarettázott vagy a kapuból nézegette a rommá lőtt utcát s a gyorsan sötétedő, téli égboltot, melynek alacsonyan lógó felhőzetén olykor egy távoli ágyú toroktűze suhant át. A Duna felől időnként egy-egy heves szélroham vágott ki az utcára.

Milossné az előtérben, szemben a lépcsővel, a folyosó egyik beszögellésében cigarettázott. Amikor Finiász tanácsjegyző, az udvarról jövet, befordult az óvóhelyre vezető keskeny benyílóba, eldobta cigarettáját.

— Beszélni akarnék veled — mondta halkan a férfi háta mögött.

A sötétség ellenére észrevette, hogy a tanácsjegyző megrezzen s nem-hogy megállna, de még egy gyors lépést tesz az óvóhely felé; csak azután fordul meg.

— Mit leselkedsz rám? — kérdezte idegesen.

Az asszony nem felelt a kérdésre.

— Hátramegyünk — mondta. — Beszélnem kell veled.

— Mit kell annyit beszélni! — morogta a férfi. — Beszélni... beszélni...

A körbefutó folyosó mentén kétoldalt kisebb pincerekeszek nyíltak, amelyeket a módosabb lakók egy-egy pamlaggal, karosszékkal, függöny-nyel magántársalgóknak rendeztek be; egyikük-másikuk még kályhával is felszerelte s itt töltötte az éjszakát is. Milossné pincéje a folyosó legvégén, közvetlenül a kazánház mellett feküdt. Az ajtó elé érve, a tanácsjegyző megállt.

— Nem megyek be — mondta, amikor meghallotta, hogy az asszony kulcsai közt keresgél.

Ez nem felelt, az ajtó csikorogva kinyílt.

— Nem hallod? Nem megyek be!

— Félsz tőlem? — kérdezte az asszony.

A mennyezet itt olyan alacsonyan húzódott, hogy az ember önkénytelenül lehajtotta fejét, nehogy bevágja a sűrű sötétségben.

— Minek menjek be? — morogta a férfi. — Ha csak beszélni akarsz, itt is beszélhetünk.

Bent a fülkében gyufa sercegett.

— Az arcodat akarom látni — mondta az asszony. A gyertya halovány fénye, mint egy áttetsző, sárga fátyol hullt karesú, hajlékony nyakára s hirtelen kifényesítette a sovány madárcéből kiugró, duzzadt, piros ajkakat. Feje mögött, a deszkafalon egy Krisztuskép lebegett a sárga fénytócsában. — Gyere be, Lajos, ne félj tőlem! — mondta az asszony. Egy síma mozdulattal hirtelen a tanácsjegyző előtt termett s mindkét karjával átfonta nyakát. A férfi hátrarándult.

— Hagyjuk ezt! — morogta ingerülten.

Az asszony azonnal leejtette karját.

— Lajos, mit vétettem elened? — súgta. Szeme könnybe lábadt, arca elszürkült, mint egy kihalt utca.

— Nincs most más gondunk, a Krisztusát! — szitkozódott a férfi s öklével ingerülten rávágott a vékony deszkafalra. A tompa koppanásra, mint egy megnövekedett visszhang, mennydörgésszerű robbanás felelt az udvar felől. A felvilág hörgése meglebbentette a gyertya lángját, az árnyékok vad bakugrásokba fogtak a piros szőnyegekkel s függönyökkel bélelt keskeny fülkében. S még el sem ült a légnyomás, már egy újabb dörrenés sívított végig a folyosón; a falak megremegtek.

— Ezek belövések? — kérdezte az asszony.

— Dehogy — mondta a férfi gúnyosan. — Az angyalok fingnak! — A vér fejébe szállt a lefotott dühtől. — Megkérhetnélek, hogy ne ajánlgasd magad a feleségem szemeláttára — morogta, előretétlva hatalmas, négyszögletes állát. — Azt hiszed, az emberek vakok? A kutyaúrminidenit, nincs benned már semmi szégyenérzés?

— Nincs — felelte az asszony egyszerűen.

— Hát énnékem elég volt ebből! — fakadt ki a tanácsjegyző olyan dühvel, hogy a térde remegni kezdett. — Elég volt...

— Belőlem?

— Belőled is.

— Akkor miért nem mész?

Az ember lesütötte szemét, szája alig észrevehetőn megvonaglott. Néhány pillanatilg szóltanul maga elé nézett, majd bizonytalan mozdulattal tarkójához nyúlva, lassan megfordult. De még mielőtt befejezte volna a fordulatot, az asszony melléje lépett s megfogta karját.

— Lajos — mondta könyörögve — mit vétettem?

— Semmit.

— Nyugodj meg, könyörgöm! — A férfi nyakára fektette hűvös tenyerét.

A becsapódások most már egymást érték, a szűk deszkafülke reszketve táncolt a hanghullámokon. A piros falikárpit szélén függő Krisztuskép is ide-oda billegett az ágy fölött, amely az önfenntartás és a búcsú két partja között úgy dobálta a hirtelen súlyukat veszített bútorokat — a piros plüsspamlagot, a hajlított lábú asztalt s a két bársonyszéket — mint egy segítségért könyörgő mondat vörös töredékeit. A fülke egyre törékenyebb lett s egyre jobban hiányzott belőle az alázat.

— Semmit sem vétettél — ismételte a tanácsjegyző fogait csikorogtatva. — Csak épp, hogy a szoknyádat nem emeled fel a feleségem szemeláttára. Nem érted, elegendő volt belőled!

— Nyilván más gondjaid vannak — mondta az asszony tisztán, tagoltan hangsúlyozva minden szót.

— Tessék?

— Az irhádát félted, nemde? — Előrehajolt, szeme, mint ugrás előtt a macskáé, hirtelen elszűkült, mind a két öklét ágyékára nyomta.

— Fenyegetsz? Vigyázz, megütöd a bokádat!

— Még átlóghatsz Budára — súgta az asszony. — Eriggy, eriggy, lógj át Budára, amíg nem késő. Mert itt hamarosan olyan idők lesznek, hogy akinek csak egy ellensége van is, az már ma megáshatja a sírját.

— Fel fogsz jelenteni?

Az asszony szótlánul bólintott. A padló újra felemelkedett lábuk alatt, az ajtóhasadékon por csapott be. Mindketten önkénytelenül leültek a piros plüsspamlagra.

— Miért ne? — mondta az asszony egy idő múlva szenvtelen hangon. — Ha tönkretettél, én is tönkreteszlek. A lakásomat is elveszik...

— Mivel tettelek tönkre?

— Nem szeretsz!

— A szűzanyjakeservit, most szeresselek? — ordította a férfi, hogy túlkialtsa az egymást követő robbanásokat, amelyek mint levágott, vérző emberi fejek görögtek le az udvarról a megkínzott képzeletre. A gyertya elaludt. — Elaludt a gyertya — mondta önkénytelenül megdöbbenve, csendesebben. — Mit akarsz tőlem?

A pamlag nyikorgott. — Lajos — hallatszott egy idő múlva az asszony hangja a sötétben. — Miért bántsuk mi egymást?

— Gyújtsd meg a gyertyát — mondta a tanácsjegyző.

Az asszony felelet helyett közelebb húzódott s egy szemérmetlen mozdulattal a férfihez nyúlt. Ez azonnal hátrarántotta magát. Egy pillanatra csend lett.

— No látod! — súgta a nő lihegve. — Tudtam ugye, hogy már nem szeretsz. Most aztán eriggy... s ebben az életben ne lássalak többé!

Megvárta, míg a zseblámpa himbálódzó sugárkévéje el nem tűnik a forduló mögött, azután kulccsal magára zárta a fülkét és lefeküdt a pamlagra. Finiász tanácsjegyző egyenesen az óvóhelyre tért vissza, amely időközben újra teljesen megtelt. Bórék még nem voltak helyükön, felesége azonban már lefeküdt s a gyereket vacsoráztatta. Zsíroskenyeret kapott s egy szép piros almát. Két ággyal odébb egy szőkehajú, sovány kamasz, a viceházmesterné öccse, hátát a falnak támasztva, kidülledő szemmel nézte a kényesen eszegető gyereket, szája önkénytelenül rámozdult a lusta

rágcsálás ütemére. A tanácsjegyző leült a fehér viaszosvászonnal bevont műtőasztalra.

— Hol voltál? — kérdezte felesége. — Mi bajod? — tette hozzá ijedten, mikor észrevette, hogy az ember vérmes, nagy, szögletes arcán, orra mentén s homlokán vastag cseppekben kiült a verejték.

Ez a gyerekre nézett s szótlанul megrázta fejét.

— Beszélhetsz — mondta az asszony halkán. — Nem figyel ide.

A két pincét elválasztó lécajtó csikorogva hinyílt. Bórné, egy nagy tálcával kezében, szemét aggodalmasan az összecsendő tányérokra és csészékre függesztve, lassú léptekkel közeledett feléjük.

— Beszéltem vele — mondta a tanácsjegyző gyorsan.

— Nos?

— Szakítottam.

— Félreérthetetlenül? — kérdezte az asszony halkán, közelebb hajolva.

Az ember a fejével igent intett. — Kár volt — súgta. — Elsiettük a dolgot. Megfenyegetett.

— Mivel?

— Hogy feljelent. Nem fogom ép bőrrel megúszni. Várhattál volna még.

Az egérencé, apró fekete asszony megfogta az ölében ülő tányért, amelyen még egy darab zsíroskenyér feküdt s teljes erejéből földhöz vágta. A cserepek szétfröccsentek a cementpadlón, a mellette fekvő gyerek megrándult, mintha arcul csapták volna.

— Mi az, te is bombázol bennünket! — mondta Bórné, aki magasan megrakott tálcájával épp akkor ért az ágyhoz. — Csigavér, gyermekeim, itt a vacsora! Lajos, vegye le a teáskannát a tálcáról!

— Hol főzte? — kérdezte az ember.

— Fent a vicinél. Ott valamivel vígabban vannak, gyerekeim — mesélte az asszony, mialatt a tálcát leállította az ágyra és szétrakta körülötte a tányérokat. Nagy fekete konttyal koronázott, telt arca úgy hajlott az aranyárga selyempaplan fölé, mint egykor Ceresé, amikor szemügyre vette Görögország érő búzatábláit. — Egy féltucat fegyveres pártiszolgálatos ül a konyhájában, az asztalon glédában állnak a borospalackok, előttük a földön pedig egy nagy ruháskosár tele selyemíggel, új cipőkkel, damaszt abroszokkal, nem tudom mi mindennel. Két aranyórát is láttam az asztalon.

— Nem sokáig örvendeznek majd — morogta a tanácsjegyző.

— Lehet — felelte az asszony kurtán. — Látta egyébként, hogy a zsidót elengedték a rendőrségtől?

— Jól tették — kiállította Finiászné olyan hangosan, hogy a szomszédok közül többen kérdő arccal feléje fordultak. Az ügyvédné leült két ágy között egy számolyra és betöltötte a teát. — Hogy könyörögtem Károlynak — mondta csendesén — hogy menjünk át Budára, az anyám villájába! Itt egy hét múlva úgy fognak lógni sorjában az emberek, mint a szárazkolbász a padláson.

— Mi is? — kérdezte Finiászné, egy gyors pillantást vetve az urára.

— Mi is.

— Hol fogunk lógni, anyukám? — kérdezte a gyerek, aki közben végzett a szép, piros almával s a csutkát a viciné öccsének a fejéhez vágta. Ez kezefejjével letörülte arcát és elfordult. A sarokban özv. Daniskáné és Mari néni két könyhaszéken kuporogva, kipirult arccal, izgatottan

suttogva szövögették közös gondjaik fekete kelméjét. — Maga már tudta — kérdezte Daniskáné — hogy a vicinél nyilasok vendégeskednek? — Hisz' épp onnét jövök — súgta a csizmadia özvegye — már beszéltem is velük.

— Mit mondanak?

— Meg vannak veszve — közölte Mari néni ijedten. — Hoztak egy ruháskosarat teli arannyal, gyémánttal és bakkancsokkal, azon osztozkodnak. A vici meg ott áll mellettük, kegyetlenül nézi őket s azt mondja, hogy neki nem kell belőle, mert úgylis vissza kell mindent adni.

— Vissza? — kérdezte özv. Daniskáné megszeppenve.

— Vissza hát! — bölintott Mari néni s férjétől örökölt pápaszeme szigorúan megvillant a gyertya lágy fényében. — Nem hallotta, hogy a Milossné nagyságának is vissza kell majd adnia a lakást.

Az öreg mosonő nem felelt.

— Most elosztják a holmit, éjjel meg elmennek razziázni — folytatta a csizmadia özvegye. — Vért szagolni, mielőtt felkötik őket, mondják. Meg vannak veszve, Daniskáné!

— Felkötik őket? — ismételte az özvegyasszony.

Mari néni bölintott.

— Nézze csak, mi baja Finiász úrnak? — kérdezte s pápaszemét megigazítva, szemügyre vette a három ágygal odébb ülő tanácsjegyzőt. — Nézze, hogy vacog a foga, az arca meg olyan, mint a halál.

— A homlokáról csöpög a verejték — állapította meg özv. Daniskáné.

— Beteg ez alighanem — vélte Mari néni. Még egy fürkésző tekintetet vetett a tanácsjegyzőre, aki fejét leejtve, kezében a kis csészével, mozdulatlanul bámult maga elé, a padlóra, azután fürgén felugrott. — Megyek hátra, elküldöm a fiút — súgta. — Mert hátha épp itt kezdenek el razziázni.

— Jézusmária — súgta vissza Daniskáné.

— Mi baja?

— Megyek magával! — mondta a másik s felcihelődött.

Egymás mögött indultak útnak az ágyak között vezető keskeny ösvényen, amely a lécajtón, majd a másik pincén át az előtér felé vezetett. A pincelakók nagyobb része már feküdt, egyikük-másikuk már el is szenderedett, a második pincében, szemben a kijáratnál, két cölöp között, egy külön gyertyával kivilágított fülkében, mely minden erejével magába zárkózott s fényét is visszatartotta, néhány férfi kártyázott, sötétvörös arccal hajolva az asztal fölé. A levegő vastag volt, mint feltámadás előtt Lázár koporsójában.

— Jézusmária — súgta özv. Daniskáné, amikor kiléptek a hideg előtérbe.

— Mi baja már?

Tiszta, szendes volt az éjszaka. Az udvarra vezető csigalépcső felől, a leszóródó égi sötétségből, mely úgy keringett a földalatti, mélyebb sötétségben, mint testben a vér, olykor kivált a szabadságnak egy-egy csilláma s megpezdítette az alvilági homályt. A két öregasszony megállt s néhány pillanattal szótlanul bámult maga elé. Egy duhaj, rekedt kiáltás hallatszott fentről, egy pisztolylövés, nótaszó.

Özvegy Daniskáné egy apró csomagot szedett elő kebléből s reszkető ujjakkal felbontotta a selyempapírt. Egy vékony ezüst kereszt került ki belőle, lánc nélkül.

— Mari néni, ezt is vissza kell adnom? — kérdezte az öregasszony s

szeme hirtelen könnybe lábadt. — Tegnap este találtam a lépcsőházban, de tudom, hogy kié.

— Ha tudja, akkor adja vissza — mondta Mari néni. — A hétkeservét ennek a nyomorult világnak!

*

A két özvegyasszony együtt indult útnak a kazánház felé. Minthogy nem volt lámpájuk, a falat tapogatva, óvatosan keresgélő lábbal haladtak a vak sötétségben s csak akkor gyujtottak gyufát, mikor a második forduló után a kazánház lécajtájához értek. A katonaszőkevény a sarokban feküdt, egy szénrakás mögött, szétterpesztett lábakkal, arccal a földnek.

Jóideig hiába keltegették, nem ébredt fel. Mari néni melléje guggolt, vállánál fogva cibálta, fülét fricskázta, kétségbeesett suttogással riasztgatta, de a fiú oly mélyen aludt, hogy még kezét sem emelte fel védekezésül. S mikor végül mind a két özvegyasszony nekifohászkodott s közös erővel a hátára gurította, épp csak egy percre nyitotta ki szemét.

— Kelj fel, fiam — súgta özvegy Daniskáné a fülébe — el kell menned, nyilasok vannak a házban!

— Hol? — kérdezte a fiú s rögtön behúnyta szemét a gyufa fénye elől, amely úgy vágott, mint a kés.

— A házban — súgta Daniskáné.

— A házban — ismételte a fiatalember; felült, lassan megrázta fejét s rögtön visszafeküdt. Semmi érvel, bizonykodással nem lehetett rábírní, hogy folytassa a társalgást, arra még éppenséggel nem, hogy fel-tápaszkodjék s elhagyja a zord hajlékot. Ha Mari néni egy percre felhagyott a vállrázogatóással, azon nyomban horkolni kezdett.

A két özvegyasszony tehát egy idő múlva letett a hiábavaló kísérletek-ről s döbbsent csendben kivonult a pincéből. Az alvó azonban épp e csendet hallotta meg. Alighogy elérték a lécajtót, hátuk mögött zörögve megindult néhány széngöröngy, mintha valaki indulatosan belerúgott volna a rakásba.

— Nem megyek — hallatszott a sötétben egy rekedt hang — s ha itt döglök, akkor sem.

— Az Isten áldjon meg, fiam, szedd össze magad! — mondta Mari néni megrettenve. De több feleletet nem kaptak. Özvegy Daniskáné-nak úgy reszketett a térde, hogy támogatni kellett s amikor végülis visszatértek az előtérbe, rögtön leült a csigalépcső legalsó fokára, nem törődve azzal, hogy az udvarról jéghideg, ködös levegő húz hátába. A vici lakása felől fel-felcsapó duhaj éneklés hallatszott.

Bent a pincében már nyugovóra tértek az emberek. De legtöbbször ruhástól heveredett le fekvőhelyére; volt, aki még cipőjét sem húzta le, könyökre támaszkodva bámultak maguk elé a nyomott homályba vagy kalapjukat szemükre húzva védekeztek a megismerés vakító mennyezete ellen. Beszélni nem igen beszélgetett senki. Egy-egy percre olyan csönd állt be, hogy hallani lehetett Finiász tanácsjegyző száraz fogvacogását. Az első pincében egy öregasszony szünet nélkül halkán jajongott s ha a vers végére ért, kettőt-hármat szippantott orrával, mintha vissza akarná rántani a nyomorúság elpazarolt dallamát. Halk nyögések hallatszottak mindenfelől, de hangosan sírni csak egy tizennégy éves süldőlánynak volt bátorsága, akinek apja nemrég pusztult el egy légítámadásban.

Nyolc óra körül a vici lennjárt a pincében. Csak néhány percig maradt, úgy tett, mintha holmijában keresgélne, egy kis vasfazekat csapott a hóna alá. — Razzia lesz hamarosan — közölte odavetően — mindenkinek kéznél legyen az irata!

A második pincében is elismételte a figyelmeztetést, szemével Verressék felé vágva, akik csendesen üldögéltek szokott helyükön. — Gyere csak ide, fiam — mondta neki az öregasszony, élénken felvetve fejét, mert egy kis szórakoztató társalgásban reménykedett — gyere csak ide! Mit integettéél a szemekkel?

— Nem integettem én — mondta a vici mogorván s egy percre megállt özvegy Veressné széke előtt. — Azt néztem, hogy alszik-e már az öreg naccsága.

— De valamit mondtál is — felelt az öregasszony. — Mit mondtál? A vici hallgatott.

— Bocsáss meg, fiam — mentegetődzött az öreg hölgy kedvesen mosolyogva — süket vagyok én már s a süketek módjára képzelődő is. Azt hittem, mondtál valamit. Hát akkor Isten áldjon, fiam, pihend ki magad az éjjel, rádfér!

Mosolyogva bölintott, a vici megemelte kalapját s elment. Az asszonyok közelebb húzták magukhoz kézitáskájukat, a férfiak kikapogatták tárcájukat. Özvegy Daniskánét végkép elhagyta az ereje, végigfeküdt az ágyon és behúnyta szemét. Odakünn nyugodt volt az éjszaka, az ostromlók hallgattak, egyetlen lövés sem esett s így mindenki begubózhatott saját csendjébe, amely a képzelet selyemszálán egyenest a pokolba eresztette le. Tűrhetetlen volt a sötétség. Bórné felkelt s még egy gyertyát gyújtott. Az udvar felől, a csukott pinceajtón át is lehallatszott az ittas üvöltözés, olykor egy pisztoly tompa puffogása.

Mari néni felkapta kis zsámolyát és kiment az előtérbe. Senkisémm kérdezte, hova igyekszik. A zsámolyt a csigalépcső mellé állította, a falhoz, leült s kezét ölében összekulcsolva, örködni kezdett. Egy idő múlva a fiatal Veress is csatlakozott hozzá. Cigaretára gyújtott, de künn maradt azután is, hogy ez elfogyott. Odafönn alighanem sűrű köd ülepedhetett a városra, mert a csigalépcső mintha gőzbe burkolódzott volna s a vici lakásából kiserkenő énekszó is jóval tompábban hatolt le a pincébe.

Mari néni figyelmesen nézegette a hosszú léptekkel ide-odajárkáló fiatalembert.

— Miért nem ugrik meg, fiatalúr? — kérdezte, amikor Tamás egy alkalommal elgondolkodva megállt mellette.

— Nem hagyom el az anyámat — felelte ez.

Az öregasszony hümmögött.

— Miért nem viszi el a nagyságát is?

— Ba van zárva a kapu — felelte Veress. — S az anyám egyébként sem tudna tíz lépést sem tenni ebben a sötétségben.

Elhallgattak: odafönt az udvaron kicsapódott egy ajtó, összefolyó, vaskos hangzavar áramlott ki rajta, amelyet hirtelen derékban vágott ketté egy újabb ajtódorrenés. Tocsogó, imbolygó léptek nesze hallatszott az udvarról.

— Egymagában van — mondta az öregasszony. — Szellőzködik.

Veress szótlannul figyelt.

— Miért nem bújnak el valamelyik lakásba? — kérdezte Mari néni. — Ha nekem volna, én odaadnám a kulcsát. De tán csak akad itt valaki...

— Nem akad — mondta Veress.

— Megpróbálta?

— Meg.

— Próbálja meg mégegyszer — ajánlotta az öregasszony. — Ha megfogják magukat s rossz kedvükben vannak, kiviszik a Dunaparttra s ott agyonlövik mindkettejüket. Abban a házban, ahol én laktam, elfogtak egy katonaszökevényt s az anyját is agyonlőtték. Kivel próbálta meg?

Veress nem felelt rögtön.

— Finiász tanácsjegyzővel próbáltam — mondta egy idő múlva. — A pincelépcső felé jön, nem hallja?

— Nem kell tőle félni, ha egyedül van — dünnyögte az öregasszony.

A hólében loccsanó léptek most már tisztában hallatszottak, megálltak, majd újra elindultak. Egy perc múlva közvetlenül a pincelépcső előtt állapodtak meg. Vastag ökreendezés hallatszott, azután szakadozott, gurgulyázó hangok. Mari néni halkán elnevette magát.

— Okádik — súgta. — Disznó! Hogy nem szégyelli magát!

— S ez fog engem lelőni, ez a disznó! — mondta Veress.

A csizmadia özvegye megrázta fejét.

— Az nem bűn, hogy részeg — véleményezte csendesen. — Egy kis multság kijár az embernek, még ha más fizeti is meg az árát. De minek vitték az urak háborúba a szegény embert? Ott tanultak meg ölni.

Veress nem felelt. A pinceajtó csikorogva kinyílt, a viciné sovány kamasz öccse dugta ki a résen a fejét s beszólitotta a fiatalembert.

— A nagyságos asszony hivatja — mondja lesütött szemmel. — Tesék csak nyugodtan menni, én addig majd ittmaradok.

Özvegy Veressné egyenesen ült karosszékében, kezét botja fején nyugtatva, két lakk kezításkája a földön állt, lába mellett, esernyője a szék karfáján himbált, fekete csipkekendővel bekötött feje apró halványzöld selyem vánkosának támaszkodott. — Jó hogy jössz — mondta, amikor meghallotta fia lépteit, s botjával kétszer megkopogtatta a padlót.

— Hátra kell mennie, anyám? — kérdezte a fiatalembert

Az öregasszony ingerülten legyintett.

— Azt hiszed, más dolgom nem lehet veled — morogta. — Ül le mellém! Hallom, hogy nyilasok vannak a házban.

— Igen — felelte a fiú. — De csak vendégségben vannak itt, anyám.

— Helyes — mondta az öregasszony. — Itt mindenki a razziára készülődik. Vedd ki a nagyobbik lakatáskámból a pénzt, az apád aranyóráját és gyűrűjét s igyekezz kijutni az utcára. Hallom, hogy a kapu be van zárva. Add oda a házfelügyelőnek az aranyórát, hogy engedjen ki. Ha nem enged ki, akkor próbálj a kocsmán át kijutni, vagy valamelyik földszinti lakás ablakán.

— Eszemágában sincs — mondta a fiatalembert.

Az öregasszony arca hirtelen elfehéredett, majd átmenet nélkül vörössé vált a szeretet s a düh dupla nyomása alatt.

— Ne feleselj — kiáltotta s botjával indulatosan megkopogtatta a padlót. — Mit segítsz azzal rajtam, ha téged is agyonlőnek! Ha meg békén hagynak, akkor holnap reggel itt találkozunk. Azonnal eriggy!

A fiatalembert elnevette magát.

— Ne kiabáljon úgy, anyám, mintha egyedül volna — mondta s kezével békítőn lefogta az öreg hölgy felemelt mutatóját. — Már mindenki alszik.

— Senkisémet alszik — morogta az öregasszony. — Az egyik fele a

nyilasoktól fél, nem tudom miért, a másik fele meg az oroszoktól, azt sem tudom miért. Két napja hallom már, hogy a Keletinél vannak. A mindenit a lusta népségének, azóta már én is ideértem volna. No menj már!

Még mielőtt fia felelhetett volna, felemelkedett karosszékéből, mindkét karjával átfogta a fiatalember nyakát s mialatt botjával szelíden ráhúzott a hátuljára, fonnyadt ajkaival szenvedélyesen szájon csókolta.

— Isten áldjon — mormolta — mert hátha nem látjuk többé egymást.

*

Ebben a percben a szomszéd pincéből ideges mozgolódás zaja, ijedt kiáltások hallatszottak át. Az összekötő lécajtó kicsapódott s a viciné öccse, előrenyúló vékony nyakkal, két karját a magasba lendítve beugrott az örökmécses reszkető fényébe.

— Jönnék! — kiáltotta.

— Nem tudom, mitévő legyenek — súgta Bórné férjének s egészséges, nagy arca a sűrű, fekete hajkorona alatt hirtelen hamuszürkévé vált, mintha egy patkány lehelt volna rá. Dönteniük kell, de rögtön, mondta férjének. Ez izgalmában cigarettára gyújtott, noha az óvóhelyen tilos volt a dohányzás; az általános riadalomban azonban senki sem ütközött meg rajta. A pince zsongott az izgalomtól, de az indulat rideg volt, nem mert kiszülni s csak befelé mart; mindenki közömbösséget tettetett. Egy-egy lassú, vontatott mozdulatban a menekülő szarvas sebessége lappangott. Aki már fekiúdt, az felkelt s cipőt húzott, aki ült, elnyújtózott az ágyon; mintha veszélyes helyzetben változtathatna azzal, hogy helyzetet változtat. A test és a lélek annyira egy ütemre halad, hogy — ha az indulat lépést vált — a láb, a kéz, a szempilla s a bőr pórusai nyomban utánaigazodnak s leleplezik a benső fortyogást; senkit sem tévesztett meg a másik át-látszó egykedvűsége, ellenkezőleg, még jobban felhorzsolta a maga érzékenységét.

Az egyik sarokban valaki elfújta a gyertyát, hogy sötétebb, a másikban ugyanakkor valaki újat gyújtott, hogy világosabb legyen. A házban jónéhány nyilas érzelmű vagy a nyilasokkal rokonszenvező család lakott, de ezúttal ezek is majd oly idegesen feszengtek, mint a közömbösek vagy az a néhány ritka nyakas polgár, aki megbicsakolta magát s ha szóval, tettel nem is, de berzenkedő ízlésével szembefordult az árral. A külön-féle rétegek közt szemre alig lehetett különbséget tenni. Bőr ügvyéd és felesége, mindketten régi tagjai a nyilas pártban, ugyanolyan sápadtak voltak, mint Veress Tamás, a san-salvadori állampolgár. Borotvaélen egyszülőztak. Az asszony házparancsnok volt, hivatalból is tudnia kellett, hogy a tropikus állampolgárság zsidót takar s ezt rég jelentenie kellett volna a pártban; s ha most a razzizás nyilasokat sem figyelmezteti, ezek zsidóbújtatás címén teljes joggal felelősségre vonhatják. Mindennek tetejében a közeledő vendégserег holtrészeg volt — már az előtér-ből behallatszott formátlan üvöltésük — s a kor a felelősségrevonásnak sokféle formáját ismerte. Ám ha figyelmezteti őket — ami nem maradhat titokban — s feljelentése nyomán Veresséket elhurcolják s kivégzik, egy hét múlva — mire az oroszok bevonulnak — már őt jelentik fel s az út a bitófaig vagy a lámpavasig nem lesz sokkal hosszabb, mint a Nádor-utcától a Dunapartig.

— Hogy könyörögtem neked, hogy menjünk át Budára, az anyámhoz! — mondta férjének, aki mézsfehér arccal, bajuszát rágesálva bámult maga elé.

— Nem egy hét... három nap alatt itt vannak! — súgta Finiász tanácsjegyző, aki átellenben, a fehér viaszkosvászonnal bevont műtőasztalon ült s egy fehér selyemzsebkendő szorított szájára, hogy elállítsa tűrhetetlen fogvacogását. Az ügyvéd felesége gyűlölködő pillantást vetett ra. — Magát meg mi lelte tulajdonkép? — mondta megvetően. — Férfi létere, hogy lehet valaki ennyire gyáva!

— Fogja be a száját! — morogta a tanácsjegyző. — A maga dolgával törődjék!

Odakünn megeredt az eső; a nyitva felejtett szellőztetőn behallatszott az esőcseppek egyhangú, szelíd dobolása, amely mint egy régi dal egy rég felejtett kort, belopta a zárt pincébe a szabad téli éjszakák könyörületes emlékeit. A hirtelen megindult szél egy fuvallat hóillatot is besodort a pince hervadt levegőjébe, amely felpeszdülve hirtelen kavarogni kezdett. Milossné, aki egy negyedórája tért vissza az óvóhelyre, felkelt ágyáról, a falhoz lépett, helyére igazította a szentképet, amelyet a reggeli becsapódás kissé félrebillentett, majd szótlánul visszaült ágyára, fénytelen, merev tekintetét a szembenülő tanácsjegyző arcára függesztve.

Az előtérből behallatszóló láрма időközben elcsendesült, a nyilasok alighanem a folyosó mentén fekvő magánpincéket járták. Özvegy Daniskáné és Mari néni reszketve, némán kuporgott az ágy szélén. A csizmadia özvegyén annyira eluralkodott az izgalom, hogy pápaszemét leakasztotta orráról s vánkosa alá rejtette, Daniskáné meg úgy megizzadt félelmében, hogy a rászáradt hideg verejtéktől egész teste tűrhetetlenül viszketni kezdett. Nyilvánvaló volt, hogy ha a nyilasok végigjárják a pincefolyosót, a kazánházban okvetlen ráakadnak az elbújtatott katonaszökevényre. Lassan telt az idő; úgy nyúlt el előttünk, mint a hajótörött előtt a köröskörül parttalan tenger: ha egy-egy perc hullámként a hátára kapta őket, a magasból is csak a láthatárig elnyúló idő dörgő pusztasága látszott. A lélekben mértani haladványban nőtt a félelem. Az időről az ember csak akkor vesz tudomást, ha kevés vagy sok van belőle, azaz, ha mértéktelenül elszaporodik, vagy hirtelen elfogy; ilyenkor helyét észrevétlenül egy más közeg foglalja el: a szorongás, amelynek áramlásában a lélek elveszti szemmértékét, tájékozódó képességét, köznapi testsúlyát s éppoly tanácstalanul hanykolódik benne, mint a test, ha a levegőből váratlanul egy más, ismeretlen közegbe, egy ingovány álló iszapjába vagy egy folyó sodrába bukik. Özvegy Daniskánénak úgy rémlett, mintha nem tíz perce, de ugyanennyi napja várna a nyilasok bevonulására s minthogy minden további perc legalább egy napnyit fog fogyasztani életerejéből és kedvéből, tehát korából, bátran állíthatjuk, hogy nem az időben, hanem a félelemben élt s hogy idő tulajdonkép csak olyankor van, amikor nincs.

Tíz perc sem telt el azóta, hogy a nyilasok az előtérből elvonultak (nyilvánvalóan a körbenfutó folyosóra), amikor a szorongó csendben az első pince felől gyorsan közelegő, kemény léptek hallatszottak, a lécajtó kicsapódott s a katonaszökevény megjelent az örökméces ráhulló fényében. Ruhája feketén csillogott a szénportól, arca s keze is foltos volt. Egy szempillantás alatt megtalálta tekintetével a két dermedten gubbasztó özvegyasszonyt s nyomban elindult feléjük. A nyilasok lármája még idejében felébresztette fekhelyén s így sikerült a körbefutó folyosó második ágán kereket oldania. Abban reménykedett, hogy az óvóhely

maga már túl van a razzían, tehát itt elrejtőzhetik addig, amíg a nyilások el nem hagyják a bázat; de mihelyt Mari nénitől megtudta, hogy az óvóhelyre még csak ezután kerül sor, rögtön sarkonfordult s futólépésben elhagyta a pincét. De a két öregasszony még fel sem ocsudott ijedtségéből s az önmagával elfoglalt Bórné sem ért még rá megkérdezni tőlük, hogy mit keres ez az idegen éjnek idején a házban, már ismét felhangzottak a túloldalról közeledő, ismerős, kemény léptek s a katonaszökevény újra megjelent az ajtóban. Feketére mázolt arcában kristályos fehérséggel villogtak fogai, szeme üvegesen csillogott a rémülettől. A kapu be volt zárva, nem bírt kijutni az utcára. De a kulcs a házfelügyelőnél volt, aki a vicivel együtt a nyilasokat kísérgette; a szökevény tehát — be sem várva a mondat végét — megint csak hátat fordított a két öregasszonynak s futva kimenekült az óvóhelyről.

Egy menekülő ember alakja egy szempillantás alatt úgy meggyarapodik indulatainak súlyától, hogy szemünk láttára túlnő az ember köznap méretein s toronymagas óriásként fut be érzéseink tükrébe. Lába, keze, vonásai s mozdulatai önmagukat megsokszorozva haladnak át rajtunk, egy óriás lábnyomait hagyva az emlékezet puha talajában. A félelem nemcsak az időt alakítja át kénye-kedve szerint, hanem a teret is; a katonaszökevény szaladó alakja — noha megfigyelésére kevés idő maradt — olyan indulatossá süllyal nyomult át az emberek idegzetén, mintha szemükláttára egy menekülő Titán rohant volna ki a pincéből, s szénporos ruhája, fehér fogai, izzadt, szőke haja s hosszan himbálódzó karjai egy másodperc alatt annyi bonyolult s határozott emléket teremtettek, mintha órák óta figyelték volna őket. A menekülőben mindenki önmagára ismert s elsápadt a szembesítéstől.

Finiász tanácsjegyző felugrott s önkénytelenül elindult az ajtó felé. Valaki hangosan nyögött, a sarokban egy öregasszony összecsapta tenyerét s önfeledten jajgatni kezdett. Mások is felugrottak. Miloszné előrehajolt s az ajtó felé tartó tanácsjegyző karjára tette kezét.

— Maradjon! — mondta hangosan.

Az ajtó felől újra egy hullám láрма fröccsent be. Egy vastag hang s körülötte egy vékonyabb hang tajtékja, mögülük pedig összemosódó, egyenletes zúgás. A szomszéd pincében feldült egy szék.

— Hova lettek Veressék? — kérdezte Miloszné.

Csend lett az alacsony helyiségben, hallani lehetett a gyertya pösze sercegését.

— Hová lettek a zsidók? — ismételte Miloszné.

Mindenki megfordult: az öregasszony karosszéke s mellette a fehér konyhaszék üres volt.

— Miféle zsidók? — kérdezte Bórné.

— Ne tettesse magát! — kiáltotta Miloszné s irhabundájából ki nyúló karcsú nyaka hirtelen elvörösödött.

— Az előbb még itt láttam őket — mondta az ügyvéd.

— Maga époly jól tudja, mint én, hogy zsidók — kiáltotta Miloszné, az asszony felé fordulva. Ez nem felelt. Az előtérből beszűrődő láрма rétegezettebb és bonyolultabb lett, már egy-egy szakadozott kiáltás és szófoszlány is befröccsent az óvóhelyre. Miloszné felállt s a tanácsjegyző elé lépett.

— Elbújtatta őket? — kérdezte hangosan.

— Micsoda? — szólalt meg egy meglepett vastag hang a sarokban.

— Mit mond: hogy elbújtatta őket?

A tanácsjegyző mozdulatlanul állt a műtőasztal mellett, jobbkezevel a fehér selyemzsebkeendőjét szorította szájához.

— Hova bújtatta őket?

— Térjen észre, Ilonka! — morogta dr. Bór ingerülten. — Mi jut eszébe?

— Hogy mi jut eszembe? — ismételte az asszony csendesen. — Alibit akar szerezni, hogy fel ne kössék egy hét múlva.

A tanácsjegyző még mindig nem felelt. Az ügyvéd felesége felállt és Milossné mellé lépett.

— Abból pedig nem eszik — mondta ez csendesen, de olyan indulattal, hogy a pince legtávolibb zugába is tisztán elhallatszott minden lélegzetvétele. — Hova bújtatta őket?

Az ügyvédné megfogta a karját.

— Elment az eszed?

— Miért nem beszél már! — kérdezte dr Bór a tanácsjegyzőtől. — Egy perc múlva itt vannak.

— Bizony itt vannak! — ismételte Milossné s tompafényű, nagy szeme diadalmasan megvillant. — Hova bújtatta őket?

Egy árnyalattal sötétebb lett a pincében: az egyik gyertya csonkig égett, kanóca eldőlt s kialudt. Milossné két kezét derekára szorítva előrehajolt s a tanácsjegyzőre függesztette merev tekintetét. — Vagy visszahozod őket — mondta a kialudt gyertya árnyékával hangjában — vagy bejelentem a nyilasoknak, hogy zsidót bújtatsz!

— Megvesztél! — kiáltotta az ügyvédné. — Azt akarod, hogy engem is kinyírjanak!

A tanácsjegyző a zsebébe nyúlt, revolvert húzott elő s kétszer belelőtt az előtte álló asszony szívébe. Ez hangtalanul összerogyott s elnyúlt a padlón. Néhány perc múlva, mire az ágyra emelték s az elsősegélyes ápolónő megállapította, hogy meghalt, az összekötő lécajtóban megjelent özvegy Veress Károlyné, egyik kezével botjára, a másikkal fia karjára támaszkodva. A holttestet körülállták, az öregasszony nem látott el az ágyig.

— Hát maguk hol voltak? — kérdezte az ügyvédné hamuszürke arccal.

Özvegy Veressné nyögve leült a karosszékébe, botját a karfára akasztotta s térdére húzta skót mintás úti takaróját.

— Hátul! — mondta, fejével a fászincék felé intve. — *Naturalia non sunt turpia*, ugye — tette hozzá mosolyogva —, de azért nem akartam, hogy esetleg épp egy razzia közben alkalmatlankodjak a fiainak.

— Az árnyékszéken voltak? — kérdezte az ügyvédné, mind a két kezét gyomrára szorítva.

Özvegy Veressné, aki nem hallotta meg a kérdést, egy apró, fekete csipkekendővel megtörölte homlokát és száját.

— A nyilasok egyébként elmentek — közölte. — Amikor visszajövet az előtérbe értünk, épp mind a lépcső felé igyekezett. Szívesen elnélkülözöm őket — tette hozzá tapintatosan — mivelhogy egy csipetnyit felöntöttek a garatra.

*

A nyilasok, egy társuktól megtudván, hogy a németek kiürítik Pestet s egy óra múlva felrobbantják a hidakat, hanyatthomlok kimenekültek a házból. Mire dr Bór felszaladt a csigalépcsőn, már egy lelket

sem talált az udvaron. A vici ablaka is sötét volt, az utcai kapu tárva-nyitva. Néhány lépésnyire a kaputól, a Dunára szülő keresztutca sarkán egy ember állt az úttesten, kiskabátban, hajadonfött s mozdulatlanul bámult át a budai hegyekre.

— Maga az, házfelügyelő úr? — kérdezte az ügyvéd, mikor melléje ért.

Az ember csak a fejét fordította feléje. A sűrű, téli éjszakában a szemefehérje úgy világított, mint egy lidércnyomás. A nagy csendben hallani lehetett, hogy vacog a foga.

— A kutyaurmindenit, hogy micsoda hideg szél fúj — mondta.

— A vici hol van? — kérdezte az ügyvéd.

— Velük ment.

Egyideig mind a ketten hallgattak.

— Jól tette — mondta az ügyvéd. — Nincs gyereke.

A házfelügyelő feléje fordította a szemefehérjét.

— Jól tette — ismételte lassan. — Mert ha nem megy, hát úgy kivágom azt a veszett nyilas kutyát...

Az ügyvéd nem értette meg rögtön. Önkénytelenül felemelte kezét, de szerencsére a mozdulat a sötétbe olvadt. A lélegzetére is ügyelnie kellett: ki-kihagyott izgalmában. Hideg szél fúj a Duna felől, ő is vacogni kezdett.

— Csakhogy megszabadultunk tőle — mondta mellette az ember ki-mért, paraszti nyugalommal. De a foga még mindig vacogott. Buda felől egy távoli puskalövés kelt át a Dunán, mint egy visszaküldött üdvözlés. — Akinek van mitől félni, az jól tette, hogy átment, igaz-e, doktor úr?

Lent az óvóhelyen mindenki felöltözött az ágya szélén kuporgott a két sor cölöp imbolygó árnyékkezeiben. Az előtérre nyíló ajtó tárva-nyitva volt, ezúttal magában az előtérben is gyertya égett. Az egyik ágy lábánál egy öregasszony térdreborulva, lehajtott fejjel imádkozott: két hegyére állított fekete cipője, mely hátul kilátszott szoknyája alól, ütemesen kopogott a padlón. A két pince közötti lécajtó is nyitva volt.

Dr Bór leült felesége mellé az ágyra.

— Igaz? — kérdezte az asszony.

— Igen.

— Künn voltál az utcán?

— A sarkon.

Az ügyvéd a szomszédos ágyra nézett, amelyen Miloszné lepedővel letakart holtteste feküdt. Lábtól a két cipője hegye. fejtől az orra hegyesen kidudorodott a lepedő alól.

— A házfelügyelő úr már átváltott — mondta gúnyosan s a foga újra vacogni kezdett. — Gyorsabban fog az esze, mint az enyém. Majdnem átejtett.

Az asszony kérdőn feléje fordította nagy, sápadt arcát, az összenőtt, dús szemöldökkel s fehér fogaival, melyek minden fényt szájába gyűjtöttek.

— Már hangosan szidta a nyilasokat! — mondta az ügyvéd finctorogva.

Felesége a szájára csapta kezét.

— De hisz benn volt a pártban!

— Talán csak a fia — felelte az ember rekedten. — Az meg már régen kerekét oldott.

— Odanézz! — súgta az asszony, a túlsó sarok felé vágva a szemével.

Egyetlenegy ember aludt a két pincében: özvegy Veress Károlyné, bebugyolált, ősz fejét zöldselyem útvánkosára hajtva, finoman szuszogott a ferdén ráhulló gyertyafényben, metszettélű, egyenes orra háromszögű, kis árnyékot vetett bal orcájára. Egyik kezét fia vállán pihentette, aki lábánál ülve, egy karéj kenyeret evett.

— Megjött az étvágya — mondta az ügyvéd fogvacogva.

Éjfél után felrobbantak a hidek. Finiász tanácsjegyző, aki mindaddig mellére hanyatló fejjel, lógó karokkal, szótlannul ült felesége mellett, hirtelen megelevenedett.

— Felrobbantották a hidakat — kiáltotta az ügyvédné torka szakadtából. Sápadt, nagy arca vérvörössé vált a dühtől és kárörömitől.

Az előtér ajtaja dörrenve becsapódott.

— Végünk van — mondta a tanácsjegyző és felállt, majd rögtön utána újra leült.

— Reggelre itt vannak az oroszok — kiáltotta az ügyvédné s öklével nagyot csapott az ágyra. — Szabad emberek leszünk, tanácsjegyző úr!

A robbanások szakadatlan sorban görögtek le a pincébe, szétnyomták a lebegő gyertyafényt s felszívtak minden lappangó hangot. Az előtér ajtaja újra kicsapódott.

— Szabad emberek — ismételte a tanácsjegyző, két robbanás között, egy hangüres pillanatban. Szemét elgondolkozva, hosszan, kíváncsian pihentette az asszony arcán. — Értem — mondta szárazon — értem, nemzetes asszony.

— Mit mondott az az asszony az oroszokról? — kérdezte Mari nénitől a katonaszökevény, aki a nyilasok kivonulása után visszatért a pincébe s leheveredett özvegy Daniskáné ágyára. — Mit mondott az oroszokról?

A két özvegyasszony az ágy szélén ülve, lopva vizsgálgatta egymás aggodalmas arcát.

— Hogy reggelre itt lesznek, fiam — közölte Mari néni.

— Hát persze! — mondta a fiú. — Hány óra van?

— Talán éjfél is elmúlt már — vélte özvegy Daniskáné.

— Talán már hajnalodik is — tűnődött Mari néni.

A katonaszökevény nevetve megrázta fejét. Pofacsontjain a két nagy szénporos folttal, tömpe, feketehegyű orrával s vörhenyes hajával úgy festett, mint egy gyászszínűre kendőzött bohóc az alvilág udvartartásában.

— Úgy susognak itt mellettem, mint szélben a bokor — mondta — egy egyenes szót nem lehet maguktól hallani! Talán éjfél... talán hajnal! Hány óra van, azt kérdeztem.

— Nem tudjuk, fiam — mondta Mari néni.

— Nem tudjuk... nem tudjuk — morogta a fiú. — No mindegy, megyek vissza a szénbe. Mert most meg az oroszok fognának el, igaz-e, mutter?

— Attól félsz, fiam? — kérdezte Mari néni.

Özvegy Daniskáné imára kulcsolva kezét, könnyes szemmel bámult maga elé. A robbanások megszűntek, a csend, mint egy fal a folyó fölött, végkép kettévágta a várost.

— Látják — mondta a fiatalember — nem lesz ennek sohasem

vége. Most meg odaátról fognak bennünket löni. Hol innét, hol onnét. Ha emide fut az ember. itt lönek rá, ha oda, amott.

Az özvegyasszonyok hallgattak. Mari néni az ujjával malmozott.

— Ez a világ sora — mondta egy idő múlva szigorúan. — A szegény ember mindig ott van, ahova lönek. Magára vessen, mert miért nem tesz róla!

— Majd teszünk róla — morogta a katonaszökevény. — Biztos, hogy az anyám meghalt?

A két öreg a fejével intett.

— Kétszer lőttek bele?

— Kétszer.

— Akkor jól hallottam — mondta a fiatalember. — Két lövést hallottam, majd nem egyszerre. Azt hittem, utánam lönek. Mind a kétszer öbeléje lőttek?

— Beléje — mondta Mari néni.

— Hát persze — morogta a fiatalember. — Sokára halt meg?

— Egy óra múlva.

A katonaszökevény felállt, nagyot nyujtózott.

— Adjanak egy darab kenyeret, megyek vissza a szénbe — mondta. Lesimította kuszált, szöke haját, feljebb húzta nadrágját. — Mert ha az ember egyszer elkezd löni — tette hozzá rosszkedvűen — hát ebben az életben nem hagyja többé abba.

Hajnalodott már, amikor az első orosz járőr bejött az udvarra. Az érdes, idegen hangok az előtér nyitott ajtaján át lehallatszottak az óvóhelyre; ugyanúgy hatottak az idegekre, mint amikor az ember az országhatárt átlépve, a vonat ablakából megpillantja az első vasútállomás idegen nevét, amelyet nem tud elolvasni. Az óvóhely utasai zakatoló szívvel kihajoltak a képzelt ablakon és füleltek. Egy géppisztoly-sorozat kattozott le a magashól; ismerős hang volt. Itt is ezen a nyelven beszéltek.

Özvegy Daniskáné az oltárkép előtt térdelt s hangosan imádkozott. De szíve és figyelme közé váratlanul egy régi emlék szűrődött be, amely oktalanul fellelkesítette s kipirosította ráncos arcát. Kislánykorában, egy verőfényes nyári napon anyja egyszer kézenfogta s elvezette a falu túlsó végére, egy ráccsal bekerített nagy, virágos kertbe. A rózsafák alatt piros nádszékben egy úr és egy hölgy ült s idegen nyelven beszélt egymással. Hátul, a fák között egy üvegtornácós ház látszott, a ház előtt egy apró, fehér kutya feküdt a fűben. Csend volt, egy kis szellő bujkált a bokrok között. Az idegen hölgy megsimogatta a haját, szájon csókolta s egy piros rózsát ajándékozott neki.

— Most már kimehetünk a pincéből? — kérdezte özvegy Daniskáné térdenállva az orosz katonától, aki megállt mögötte s géppisztolyával karjában szótlanul nézegette a falon függő Krisztusképet.

— Hova? — dörmögte Mari néni. — Elfelejtette, hogy nincs lakása? Hova akar menni?

— A felvilágba — felelte özvegy Daniskáné.

Déry Tibor

PERÚJÍTÁS

A „népi irodalom“ vagy inkább a „népi írók“ körül a sajtóban ma is egyre-másra, újra meg újra fellángol a harc. A kívülálló, tájékozatlan ember ugyan bámulhat: mi ennek a harcnak, ennek a fölfölzöző szenvedélynek a mai irodalmi aktualitása? Az okok vagy éppen ürügyek, amelyek címén itt is, ott is fölzendül a csatazaj, legtöbbször egyáltalán nem irodalmiak és legtöbbször meg sem érdemelnék a nagy szenvedélyt s a beavatatlan számára igen gyakran legalább is mondvasínálnak látszanak. Az úgynevezett „népi írók“ legtöbbje ma egyáltalán nem ír. Vagy azért, mert — legalábbis egyelőre — fülig beléveszett a politikába, vagy pedig azért, mert akár külső, akár belső kényszerűségből valamiféle „irodalmi emigrációban“ él...

Az okok természetesen egyáltalán nem mellékesek — az eredmény azonban mindenképpen egy: a népi írók nem írnak (helyesebben: ők sem írnak!), az elmúlt másfél esztendő során számottevő, tehát bármiféle szellemi zajlást felidéző irodalmi mű nem termett a kezük nyomán. Miért hát mégis körülöttük még mindig a bármely pillanatban támadásra vagy védelemre talpraugrani kész, elszánt szenvedély?

Ha eddig bárki is tagadta azt, hogy a népi irodalom ügye nem pusztán irodalmi ügy, hanem a magyar társadalom-alakulás, a magyar politika legnagyobb kérdései kavarogtak körülötte, jelentkezése óta mindig, most igazán beláthatja, hogy nem volt igaza. A népi irodalomban — a művekben s a körülöttük felzajdult mozgalomban egyaránt — súlyos politikai kérdések izzottak. S ezek izzanak ma is, az írók *írói* hallgatásán túl talán elevenebben, mint bármikor...

Nem csak úgy, ahogyan irodalmat és politikát általában soha, sehol nem lehetett és nem lehet különválasztani. Hiszen a népi íróknál az irodalom és a politika viszonya még csak problematikus sem volt. Az egész mozgalom, minden művével — falukutatásával és szépirodalmával egyaránt — s minden külső-belső viaskodásával annyira politikai kiállással volt, ami még a különben mindig erősen „politikus“ magyar irodalom történetében is kirívó. Talán csak Petőfiék és Adyék irodalmi mozgalma körül kavargott ennyi politikai szenvedély. Ám még ezeknél is sokkal többször bujt irodalmi, esztétikai szempontok mögé a vitató és támadó politikai szándék, mint a népi írók mozgalmánál.

Ugyan megmérte-e eddig a bármelyik oldalról jövő kritika komolyan és alaposan a népi irodalom műveinek akár irodalmi, akár szociológiai értékét? Ha voltak is itt-ott ilyen szándékok, legtöbbször még a tárgyilagosnak látszó kritikai szempontok mögül is előbujtak a politikai értékelés burkoltabb vagy nyíltabb érvei. Nem beszélve a „kritikai“ állásfoglalások túlnyomó nagy többségéről, amelyeknél akár a kritikátlan rajongást, akár az elfogult, dühös elutasítást egyképpen politikai érzelmek motiválták. S ugyan nem az volt-e a helyzet, hogy a népi irodalom eresze alá való húzódással, a hívők táborában még igazán vitatható tehetőségű írók is komoly elismerést tudtak szerezni?...

Ez, tagadhatatlanul, mind így igaz. Én is, más is megírta ezt már nem egyszer. Megismételni csak azért kellett, hogy a népi irodalom ma is zajló s szinte elintézhetetlennek látszó pörében legalább most, amikor már lehet nyíltan beszélni, védők is, vádlottak is, ügyészek is, végre ne legfeljebb félig-igaz s elkent érvekkel vitakozzanak.

Ez a kötelesség, persze, most, hogy újólág én is beleszólok a vitába, rám is vonatkozik.

De van-e egyáltalán komoly értelme beleszólni ebbe a ma is folyó s immáron meglehetősen ellaposodott pörösködésbe? Úgy érzem, hogy van. Mert az, hogy hosszú évek multán s egy nagy társadalmi földindulás után még mindig folyik a pör, nem némely irodalmárok vagy politikusok kicsinyes mániákusságát bizonyítja, hanem azt, hogy a népi irodalomban fölizott nagy magyar kérdések lényegileg ma is elintézetlenek. Ám hosszú hónapok óta kínoz az az érzés, hogy abban, ahogyan ma előkerül ez a pör, mégis van valamiféle önmaga levében forgó mániákusság. Mintha az elmúlt másfél év alatt nem történt volna semmi ebben az országban! Mintha a népi irodalom szerepe ma is pontosan az lenne, mint az elmúlt esztendőkbén volt. Mintha a népi írók, akár politikát csinálva, akár valamiféle belső „emigrációba“ húzódba, mind ugyanúgy látnák helyzetüket, szerepüket a magyar társadalomban, mint a nagy történelmi forduló előtt. Mintha annakidején a népi mozgalom sodrásába, vonzásába került, főleg fiatal értelmiségi ezrek ma ugyanúgy gondolkoznának, helyezkednének, mint a „demokrácia előtti“ években. S végül: mintha a népi mozgalmat akár erről, akár arról, akár marxista, akár „polgári-urbánus“ vagy éppen reakciós oldalról éveken át kritizálók ma is éppen úgy viszonylanának a népi irodalom által fölvetett, fölkaavart s így vagy úgy, de ma is megoldatlan kérdésekhez, mint annakidején. Ezért a sok történelmi anakronizmus, a sok idétlen ismétlés, a sok laposság s immár szokványos frázisosság, terméketlen körbetopogás, sőt nem egyszer kicsinyes, izléstelen, szennyesteregető személyi hajsza a nagy elvi kérdések körüli pörben.

Mondom és hangsúlyozom: a népi mozgalomban fölzajdult súlyos magyar kérdések legtöbbje — akár a társadalmiak, akár a gazdaságiak, akár a szellemiek — így vagy úgy, de ma is elintézetlen. Közülük az elmúlt másfél év alatt igen sok, sőt talán a legtöbb a forrás, az alakulás, az elintéződés sodrásába löködt — ám ez majdnem csak annyit jelent, hogy a másfél év óta folyó belső forradalom sok tekintetben még égőbbé, még kízóbbá, még szenvedélyesebb tusakodásra kényszerítővé tette jelenvalóságukat. Mint ahogyan a beteg testbe adott elleninjekció csak a gyógyulási folyamatot indítja el s nem jelent azonnali gyógyulást — ám legtöbbször még emésztőbb lázat, még kízóbb fájdalmakat hoz, fölkaavván a rontó s a gyógyító erők döntő háborúját . . .

Mert ki is merné például azt állítani, hogy a földreformmal a paraszt-kérdés, a magyar társadalom-fejlődésnek ez a talán legsúlyosabb kérdése, már elintéződött? Vagy ki merné azt állítani, hogy abból a torz és beteg társadalmi képlethől, amelyben a feudális és polgári-kapitalista életforma a fasizmus ámokfutó „eszméivel“ összegyúrva oly szörnyű

egyveleget hozott ki, mint alig egyetlen más népnél — hogy ebből s ennek rontásából a politikai demokrácia kereteinek felhúzásával már kivergődtünk? S ki merné azt állítani, hogy szellemi életünknek azok a mélységes szakadéka, amelyeket egészségtelen társadalmi fejlődésünk, sok évszázados gyarmati sorsunk vájtak s amelyek rémületes sötétsége tévhitet mániakusává tette nem egy nagy magyar szellemünket, a másfél év előtti társadalmi földindulással mind betemetődtek?

Talán elég is a csak példának szánt kérdésekből.

A lényeg ez: a népi irodalomban s a népi irodalom körüli harcokban felszínre vetődött nagy kérdések majdnem mind itt vannak még előttünk. Persze, már nem abban a stádiumban, mint pár évvel ezelőtt. Sok minden le is hámlott róluk azóta. Ám azt senki se tagadhatja, hogy felszínre kerülésükben, amely nem csak következménye, hanem élesztője is volt az elmúlt tíz-húsz év magyar társadalmi erjedésének, történelmi szerepe volt a népi írók mozgalmának. S ami még fontosabb: a történelmi szerep egyáltalán nem ért véget. Hogy mi történt s mi nem történt az elmúlt másfél év alatt, abban részük volt a népi íróknak is. Azoknak is, akik eddig „emigrációban“ voltak, s méginkább azoknak, akik irodalom helyett ma politizálnak, cselekvéssel szolgálni a régi eszméket. S különösen részük lesz abban, hogy a jövőben hogyan alakul a magyar társadalom képe, akár a politika, akár a szellem frontján — ami különben úgyis elválaszthatatlan.

Ezért, csakis ezért — s nem pedig a multa szólo igazságtévesért — ez a félreecsúszott pörösködésbe beleszólo perújítás.

Szerepem vajjon a védő, vádlotté vagy az ügyészé? Végeredményben magam is „vádlott“ vagyok egy kicsit — de úgy igyekszem, hogy ez ne jelentsen többet, mint a kérdéseket valamennyire belülről is ismerő ember kemény tárgyilagosságát, ott is, ahol védeni, ott is, ahol bírálni kell...

A parasztság kérdése: ez volt az a nagy ügy, amely annakidején, úgy tíz esztendővel ezelőtt egy táborba sodorta őket össze. „Népi írók“? Ezt a nevet nem is maguk adták önmaguknak, hanem a gyorsan kerülő ellenfelek, részben azért, hogy gyorsan lefordítsák „völkisch“-re, fasizmussal vádolván őket, részben meg azért, hogy némi ajkbiggyesztő fölényességgel így fejezzék ki velük szemben a parlamentiasságnak, a provincializmusnak kijáró lenézést. Mind társadalmilag, mind világnézetileg, mind kultúráisan egészen más égtájokról verődtek együvé. Voltak, akik magából a parasztságból, annak is a legmélyebb rétegeiből jöttek, magukkal hozván osztályuk évszázados fájdalmait s lázadásra kész, dózsai dühét. Másokat az értelmiségi büntudat hozott ide, a középosztályból. Voltak, akik világnézeti fejlődésükben eljutottak a maxizmusig — másokon viszont még rajta volt az ellenforradalmi korszak paraszt-imádatának vagy a romantikus népiességnek a tojásbéja. Volt, aki a latin kultúra emelőin nevelkedett íróvá — némelyek pedig az autodidakták hősi nekirészánásával verekedtek fel magukat a magasabb szellemi régiókba. Voltak, akiket mindenekelőtt a parasztság felszabadításának nagy ügye, valami-

féle plebejus forradalmiság és öntudat hajtott, — másoknál viszont a nemzeti lét vagy nemlét értelmiségi aggodása volt a döntő, s mint a hullásban egyetlen biztos menedékhez, jutottak el a parasztsághoz. Akadtak, persze, olyanok is, akiknek a műveiben a plebejusi forradalmiság s a magyarságért való aggodás valamiféle szintézisbe forrott egybe.

A nevek s a művek itt nem fontosak. Annál is inkább, mert a mozgalom fejlődésében s későbbi belső vívódásaiban ezekből a különbözőségekből nem következtek törvényszerű állásfoglalások. Volt, akit a plebejusi forradalmiság odalökött vagy legalább is közel sodort a fasiszta ál-radikalizmushoz, volt, akit a marxista mult se mentett meg az oportunistustól vagy éppen árulástól — viszont volt olyan is, aki a romantikus népiességtől indult és következetesen ment előre, a téveszmék ködgomolygásának legnehezebb idején is. Mind az írók, mind a körjük seregülő hívek táborában volt ilyen is.

Különben is, az írók között meglévő, elsorolt különbözőségek, különösen a mozgalom kezdeti, hősi szakaszában, gyakorlatilag nem jelentettek semmit. Az volt a döntő, amiben megegyeztek: a parasztság felszabadításának komoly szándéka. Ekkor még az se volt közöttük perdöntő kérdés, hogy ki hogyan látta a felszabadítási harc útját s ki mit látott a parasztság jövő életformájának?

Az ellenséget, amellyel le kell számolni, az akadályt, amelyet el kell takarítani az útból, mind egyben látták: a magyar feudalizmusban.

Révai József „Marxizmus és népiesség“ című komoly és minden másnál alaposabb, súlyosabb kritikai tanulmányában a népi mozgalom szerinte való ideológus tévedéseit, sőt egyáltalán a mozgalomnak, mint külön mozgalomnak a kialakulását is, jórészt azzal magyarázza, hogy olyan történelmi korszakban indult el, amikor a munkásmozgalom mind nálunk, mind Európaszerte sorozatosan súlyos vereségeket szenvedett. A népi írók mozgalma tehát, szerinte, azért keresett a parasztság felszabadítására a munkásmozgalommal ha nem is ellentétes, de attól különálló utat.

Ennek a tanulmánynak nem célja se Révai József, se más kritikai megállapításaival vitázni. Annyit azonban mégis meg kell mondani, hogy csak részgazságokig juthat el az, aki a népi mozgalom gyökereit csupán a kialakulásának éveinél keresi s aki a népi mozgalomban csupán politikai mozgalmat lát.

Én is azzal kezdem, hogy a népi mozgalomban mindenképpen a politikai elem volt a döntő. Ám azt is meg kell mondani, hogy nem véletlenül lett egyben szellemi mozgalom is. S nem csak azért, mert sajátos magyar viszonyaink között évszázadokon át majdnem minden társadalmi forradalmunk az irodalomban bontakozott ki elsőként, torzult torzóvá, vagy vetélt el.

Véletlen az, hogy nálunk a népiség kérdése — mindegy ha nem is nevezték mindenkor éppen így! — főleg 1848 óta, minden nagy társadalmi válság idején, akár progresszív, akár ellenforradalmi előjellel, nagyon komolyan eljő?

Nem, nem véletlen! A Tolnai Lajosok, az Ady Endrék, a Szabó

Dezsők, a Németh Lászlók sorsa és hatása — értékelheti őket politikailag s szellemileg bárki bárhogyan — nem véletlenül nőtt úgy, ahogyan nőtt. (A felsorolásban nem a nevek a fontosak, hanem az, amit mögéjük érez mindenki.)

1848 elbukása nemcsak azt jelentette, hogy elsikkadt a feudalizmus felszámolásának s a gyarmati sorsból való felszabadulásnak nagy alkalmát. S az 1867-es kiegyezés nemcsak azt jelentette, hogy a magyar feudalizmus némileg megrongált épületét gyönyörűen restaurálták. Szellemileg is nagy rokkánás kezdete volt ez: a szellemi életünket mindmáig gyógyíthatatlanul szétszabdáló szakadékok elmélyülésének kezdete.

A rendi világban a nemesség volt nemzeti kultúránk teremtő és hordozó rétege. Aminthogy nemcsak nálunk, hanem minden más nemzet feudális társadalmában így volt ez. Ahol pedig győzött a polgári társadalom, vagy legalábbis kialakult egy komoly polgári réteg, a szellemi úttörés szerepét a polgárság vette át. Nálunk? Ausztriával való gyarmati helyzetünk miatt nem fejlődhetett ki jelentős polgári réteg. Ezért történt az a szinte példátlan fejlődési folyamat, hogy az 1848-as forradalom szellemi előkészítésében nem a burzsoá progresszió vonalán, hanem Petőfi népi-jakobinus irodalmi forradalmával történt nagy előrelépés.

S mi történt 1848 bukása után?

Az, hogy hiába restaurálták a feudalizmust, a nemesség kezéből kicsúszott a kulturális vezetős szerep. Mert anakronisztikussá vált társadalmi formákat hatalmi eszközökkel még sokáig fenn lehet tartani — de a kultúra fejlődésének eleven folytonosságát nem biztosíthatja semmiféle hatalmi szó. Ám nemcsak az történt, hogy dzsentrívé, majd középosztályá lecsúszó nemességünk elveszítette szellemi vezetős szerepét. Hanem az is, hogy Petőfi népi-jakobinus szellemi forradalma is elveszítette progresszív jellegét, sőt egyenesen üres és reakciós „népies“ formalizmussá vált, mert lemaradt mögüle a nép...

Nemzeti kultúránk ügye így gazdátlanul maradt, eleven folytonossága végzetesen megszakadt.

A kiegyezés után gyorsan nekilendülő iparosodás ugyan elég hamar kitermelt itt, főleg a zsidóságból, egy valamelyes polgári réteget — ez azonban képtelen volt arra, hogy nemzeti kultúránk elszakadt fonálát fölvegye. Nem azért, mert jórészt idegen volt s mert vagy nem tudott hirtelen asszimilálódni, vagy a nemességhez asszimilálódott — hanem azért, mert mint osztály, hirtelen-nőtt üvegházi tenyészet volt, nem pedig szervesen nőtt fel, s győzött, súlyos társadalmi harcokban.

Ady tragikus vívódásaiban talán nem ennek a szellemi rokkánásnak a fájdalma jajongott? Mi volt az ő sokat emlegetett és sokféleképpen magyarázott „tragikus magyarságának“ a gyökere? Az, hogy idegenül, majdnem-majdnem társtalanul bolyongott a veszni indult magyar kultúra szörnyű dzsungelében. A súlyos szerepet, amelyet osztálya kiejtett kezéből, a nemzeti kultúra haladó folytonosságának a fenntartását, ő, a „népért síró, bús bocskoros nemes“, megpróbálta egyedül. Ami elszakadt, megpróbálta összekötözni. Persze, egészen reménytelenül. Osztálya volt az első, amely a legkegyetlenebbül megtagadta. Mert nemcsak

a „svábokból jött magyaroknak“, a Rákosi Jenőknak nem volt ő magyar, hanem a Tisza Istvánoknak, a „kan Báthory Erzsébeteknek“ sem. Ha úgy tetszik, hát polgári forradalmár volt — ám hol volt itt az a polgárság, amely egészen értette s szellemi programjának egyetlen igaz megfogalmazójául vallotta volna?

Ady nemcsak azért volt forradalmár, s nemcsak azért volt a feudalizmus kérlelhetetlen ellensége, mert korszerűtlennek s elbírhatalannak érezte ezt a társadalmi formát — hanem azért is, mert a forradalomtól nemzeti kultúránk megszakadt folytonosságának új elindulását várta. S ugyan kitől várta a folytatást? Talán az ő „fejedelmi tehetségének“ legjobban hódoló polgárságtól? Dehogy! A néptől: a Csák Máték igájából felszabaduló parasztságtól s a frissen feltörő ipari munkásságtól. Az övénel és Petőfiénél eltérőbb két írói egyéniség még alig létezett — mégis, „Petőfi nem alkuszik“ című tanulmányában Petőfi népi-jakobinus forradalmiságában kereste meg a maga legközelebbi szellemi őst...

Nos hát, miért is ez a meglehetősen nagy kitérő, amikor a népi irodalom „perújrafelvételéről“ van szó?

Azért, mert a népi mozgalomban nemcsak az immár majdnem száz esztendeje megoldatlan társadalmi kérdések — mindenekelőtt a parasztság felszabadításának a kérdése — izzottak fel újra, hanem az „Ady-örökségnek“ a gazdátlanul vesző nemzeti kultúra új, haladó folytonosságát kereső vívódásai is. Különben mi magyarázná azt, hogy bár a népi irodalom irodalmi, esztétikai eszményei legalább olyan messze estek Adytól, mint Adyé Petőfiétől, a legközelebbi „örökagyót“ mégis benne lelte a mozgalom?

„Talán inkább Szabó Dezsőben?“, szinte már hallom is ezt a nem éppen gúny nélküli közbevetést. Erre csak annyit: Szabó Dezsőt is — ha ugyan sok mindenben egészen más konzekvenciákkal is — Adyval egyképpen izgatta nemzeti kultúránk ügye. Őt hát ezért vallották s vallják ma is magukhoz közelállónak a népi mozgalomból még azok is, akik akár politikai, akár az irodalmi jelentőségét mindig kritikusan nézték.

Íme: a kör hát így bezárult. Meglehetősen messzire tért — ám mégis el kellett mindezt mondani, hogy így érthetőbb, vagy egyáltalán érthető legyen a népi mozgalom keletkezése, az egymástól sok mindenben élesen különböző írók kívülről furcsának tetsző „cinkossága“, a mozgalom sok-sok belső vívódása, a tábor két vagy három felé való szakadása, sőt ma is folyó kemény belső viaskodása.

Mindebből természetesen ez a legutóbbi a legizgalmasabb. Az, hogy a részben szellemi „emigrációban“ élő, részben politikai téren tevékenykedő s immár külön, önálló pártban harcoló népi írók hogyan viszonylanak ma a mozgalmukban s a mozgalmuk körül fölzajdult és még mindig zajló súlyos magyar kérdésekhez. Nem is csak az írók miatt izgalmas ez — hanem legalább ennyire azok miatt az értelmiségi s paraszti ezrek, tízezrek miatt is, akik akár a hallgatók hallgatására, akár a politikában tevékenykedők szavára, valamiképpen rezonálnak...

Ám, hogy eddig a pontig eljussunk, semmiképpen nem lehet megkerülni a népi mozgalom múltjával való kritikai számvetést. Amit pedig

az elmondottak miatt szükséges volt történelmi kitérés után csak ott lehet folytatni, ahol elhagytam.

Hogy tudniillik a minden irányból egy táborba verődő népi írók mozgalmának közös alapja ez volt: a legfőbb ellenséget, amellyel le kell számolni, mindnyájan a feudalizmusban látták.

Így látta az is, akiben az elnyomott szegényparasztság felszabadításának a vágya égett erősebben. Így látta az is, akit a nemzeti lét vagy nemlét nehéz aggodalma hajtott, a polgári életforma világszerte kiélesedő nagy válságától is űzötten, az egyetlen szilárd alapnak hitt parasztsághoz. S így látták mind, mint írók, szellemi emberek, veszni hulló nemzeti kultúránk felemelésének egyetlen biztos bázisának a felszabaduló népet tudva. Úgy is, mint kimeríthetetlen, ősi forrást, úgy is, mint teremtő erőt...

Igaz, hogy a nép Ady-szerinti értelmezéséből legtöbbjüknél kimaradt az ipari munkásság. Egyedül a parasztság maradt „a nép“.

Vajjon valóban azért volt csak ez, mert Európa-szerte súlyos vereségeket szenvedett ezekben az időkben a munkásmozgalom és sokak számára, még sok haladó szellemi ember számára is úgy látszott, hogy a munkásosztály hosszú esztendőkre, talán évtizedekre, „eljátította“ történelmi szerepét?

Ez is egyik ok volt, valóban. Magam is jól emlékszem azokra az időkre, amikor egyáltalán nem reakciós, nem fasiszta, hanem komolyan radikális szellemi gyülekezetekben mindennapi, mondhatnám egyetlen téma volt a „marxizmus válsága“, sőt a „marxizmus csődje“. Ám mégse állítanám, hogy ez volt az egyetlen ok.

Ássunk csak minél lejjebb, hogy előtessenek az igazság mélyebbre nyúló gyökerei is.

(Folytatjuk)

Darvas József

BÉKEKÖTÉS ELŐTT

„A földben a hulla sötéten nyúlik
végig Európán,
de az almafa újra fehéren nyílik
nem vért csöpöget rám . . .“

(Illyés Gyula: Apróbb töredékek, Tavasz)

1.

A felszabadulást követő másfél esztendő nem jellemezte az egységes közhangulat. Maga az ország sem szabadult fel egyszerre, a debreceni kormánynak hatásköre jóideig igen szűk területre korlátozódott, kényszerű helyi autonómiák intézkedései és a kormány cselekvése között sokszor nagy volt az ellentét, a magyarság jövőjére vonatkozó felfogások, remények és kétségek ellentétesen örvénylettek s a büntudatos, megkínzott és felszabadult lelkekben. A magyar társadalom különböző kategóriái is — minden okuk meg volt rá — másként és másként szemlélték saját osztályuk szerepét és kialakuló sorsát a kibontakozó új magyar életformában s ezért merőben másként ítélték meg az egész magyar jövőt is. Ezekben az első hónapokban a magyarság érdeklődését s egyben a magyar közvélekedés kialakulását nem is foglalkoztatta más, mint a magyar belpolitika új rendeződése, a magyar demokrácia formáinak kialakítása, az elmúlt rendszer bűneivel és bűnöseivel való leszámolás s ehhez kapcsolódott, szinte egyetlen külpolitikai mozzanatként a Szovjetunióhoz való viszonyunk ismét különbözően interpretált módja. Az európai s világhelyzet következtében mindhosszabbra nyúló fegyverszüneti korszak, a gazdaságtörténetben példátlanul álló gazdasági válságunk s mellette az európai méretekben is jelentős vitalitásról tanuszkodó újjáépítő munkánk, a politikai reform különböző mozzanatai (földreform, választások, a köztársasági forma törvénybeiktatása, stb.) elsősorban befelé fordították a magyarság érdeklődését és energiáit; ezt nem is csodálhatjuk.

Már a moszkvai út előtt azonban feltámadt a magyarság külpolitikai érdeklődése, nemcsak tájékozódni kezdtünk a világban, hanem helyünket is, jogainkat is kerestük az újjáépülő Európában. Az első lökést erre tagadhatatlanul a felvidéki magyarság kétséges sorsa, tavaly nyáron megkezdődött üldöztetése adta. Ha a magyar közvéleménynek a békekötés előtti hangulatát, érzelmi állásfoglalását vesszük vizsgálóra, hiba volna, ha elfeledkeznénk erről a tényről. A szlovenszki magyarság sorsa, sorozatos jogfosztások, internálások, üldözések képe az egész magyar közvéleményt, a pártokat éppúgy, mint a magános magyart egységes állásfoglalásra készítette. Nem kis mértékben ennek az állásfoglalásnak s még előbb: a szlovenszki magyarság helyzetének alakulása szabta meg a magyar közhangulat kialakulását a ránk kiszabandó békével kapcsolatban. Jugoszláviából a méltányos és követendő nemzetiségi politika körvonalai bonta-

koztak ki, jó hírek érkeztek mind politikai, mind kulturális-gazdasági jogállásáról az ottani magyarságnak, Romániát pedig elsősorban Groza baráti nyilatkozatai jellemezték, a magyarságot ért sérelmek orvoslására mindig megmutatkozott a jószándék s a hírek Erdély s a székelyföld magyarságáról nem váltak nyugtalanítóvá. Csehszlovákia és a magyarság mind véletlenebben kialakuló viszonya ráébresztette a magyarságot határainkon innen is-túl is: milyen helyzetet teremtett a büntelen magyar nép számára is a második világháborúban való részvételünk, a világszerte annyit emlegetett „utolsó csatlósállam“ szerepünk, az „úri Magyarország“ politikai vezetése, hintapolitikája milyen végzetes lejtőre sodorta a magyarságnak szinte már csupasz biológiai létét is.

Ugyanakkor, e megrendüléssel, a nemzethalál ez újabb víziójával együtt egy egészséges és egy kártékony magatartás, érzelmi és indulati magatartás is megmutatkozott a magyar közvéleményben. Rövidebben végezhetünk az egészséges magatartással. Ezt a magatartást a koalíció vezetőpolitikusi inaugurálták, mint követendő politikai eszményt s jószerezésenkre a munkásságban, a politikai öntudatra ébredt paraszti tömegekben is nagy visszhangja támadt; valójában erre a magatartásra támaszkodhatott még az infláció legvadabb viharzásában is a magyar demokrácia. Sommásan úgy foglalhatjuk össze ezt a magatartást: ha a Horthy-reakció kormányzatai hazánkat Európa egyik legelmaradottabb jobboldali államává, Hitler csatlósává tették, mi teremtsük meg itt Középeurópában a legtisztább, legegészségesebb demokráciát, demokráciánkat tegyük valóban a nép, a dolgozók uralmi rendszerévé, társadalmi szerkezetünket a szociális haladás gondolata irányítsa. A magyarság jövődjét, elzuhantából való kiemelkedését csak a haladó demokratikus politika teszi majd lehetővé. Ez volt az a gondolatmenet, amit — pártkülönbség nélkül — a magyar demokrácia baloldala hirdetett s ennek a gondolatmenetnek a megvalósítását vállalták is a magyar dolgozók tömegei. Ha majd a felszabadulás utáni idők történetét megírják, meg kell állapítanunk, hogy a magyar baloldalnak ez a politikai magatartása adott öntudatot és célt az elesett, reményevesztett magyar tömegnek, nélküle népünk oly letargiába eshetett volna, melynek következéseit ma már át se láthatjuk.

Viszont a csehszlovákiai magyarság helyzete, létbizonytalansága (a megkötött egyezmény után változatlanul) az ellenkező áramlatokat is felkeltette a magyarságban. A szlovenszkói események kendőzetlenül megmutatták, hogy nemcsak az ottani háborús bűnökbe keveredett, néhány megtévedt magyart kívánja a cseh-szlovák köztársaság jogos bírósági ítélet alá vonni (ez ellen a magyar demokráciának semmi kifogása nem lett volna), hanem a szlovák közvélemény nyomására mindenki, aki magyarnak született eleve üldözhető s állapota a jognélküliség. A politikailag iskolázatlan magyar tömegek (s ezt az iskolázatlanságot a lappangó s ügyes jobboldali propaganda ki is használhatta!) kettőt gondolhattak. Egyik az, hogy a hitlerizmus faji kizárólagosságra törekvő eszméi nem pusztultak ki Európából, sőt magát demokratának nevező kormányzatok vallják és gyakorolják a faji gyűlölet politikáját s a másik, a veszélyesebb gondolat: hiába voltunk a felszabadulás óta demokraták s hiába tettünk

mindent — nem volt érdemes. E gondolkodás nyilvánvaló hibáira aligha szükséges rámutatnunk, annál inkább kell vele számolni, mint politikai ténnyel, formáló erővel. Különösen, hogy a szlovenszkói magyarüldözés olyan húrokat érintett a magyar közvéleményben, amelyre negyedszázados kondicionálás, szoktatás révén amúgy is könnyen hajlamos: a sértett irredenta gondolkodás húrjait. A Horthy-reakció uralmi alapjait nem kis mértékben az irredenta, a revíziós propaganda adta. Arra a természetes emberi érzésre appellált, amiből minden nemzeti érzés, nemzeti összetartozás táplálkozik, még akkor is, ha nem nő kártékony és agresszív sovénizmussá. Nem csodálható, hogy a trianoni határozmányokat is eleve igazságtalannak érző, a második világháborúba való besodortatásunkat is sokban ezzel a békével igazoló magyar közvélemény a trianoni kisebbségvédelmet is megcsúfoló szlovenszkói bánásmód milyen könnyen taszíthatta a magyarság sértődésére, illúziókra, érzelmi politikára amúgy is könnyen vihető tömegeit.

Ebben az érzelmi atmoszférában került sor a moszkvai, majd a nyugati útra, ebben az érzelmi atmoszférában várja a magyar nép a párizsi döntéseket, a magyar békét. Nagy hiba lenne, ha nem néznénk szembe őszintén az érzelmeknek ezzel a keserves magyar zűrzavarával. A szlovenszkói üldöztetések közepette ez a két döntőfontosságú út egyszerre a bizakodás, a vesztett remények újjongó feltámadásának érzéseit kavarta fel. A vágyait és reménykedéseit oly könnyen a valóság színeibe öltöztető magyar politikai illuzionizmus egyszerre azt hitte, hogy a Szovjetunió és a nyugati hatalmak egyaránt a magyar ügy képviselői Erdély kérdésében éppenúgy, mint a szlovenszkói magyarság, a határokon túli magyarság dolgában. Pedig ezek a látogatások nem is szolgálhattak más célt, mint a magyar demokrácia bemutatkozását a világ nagyhatalmai előtt (s a teljes szuverenitásunkat még el sem nyert, fegyverszüneti állapotunkban már ez magában is roppant eredménye demokráciánknak!), gazdasági problémáink feltárását s végül módunk volt ismertetni békecéljainkat, a békekötéssel kapcsolatos felfogásunkat is kifejtteni. Ennyit és nem többet jelentett ez a két út, de nem szükségtelen rámutatni, hogy ilyen eredményeket Horthy vezetőpolitikusi egy ízben sem értek el. A jobboldali Magyarország vezetői parancsszóra, a parancsok átvételére mentek külföldre, a mai Magyarország képviselőit Keleten is, Nyugaton is mint függetlenségre méltó, a szabad demokráciák sorába beilleszkedésre jogos nemzet képviselőit fogadták, így is tárgyaltak velük. E látogatásokban ez volt a döntő eredmény; sajnos, a magyar közvélemény ismét mást várt: a magyar békecélok elfogadását.

Ily reménykedések és a felvidéki magyarságért való kétségek, a jövőendő magyar béke és amit vele oly sokan egynek vélnek: a jövőendő magyar határok bizonytalan esélyei közé vágott be a magyar békére vonatkozó párizsi határozmányok rideg szövege. Sőt, ahogy a párizsi tárgyalásokból kiderül, a külföldi sajtóvisszhangokból olvashatni, a magyar közvélemény most ébredt teljes tudatára, hogy Európa a magyarsággal kapcsolatban még távolról sem helyezkedett a teljes megbocsátás, felejtés álláspontjára, amit sokan oly készséggel, mint magátólértetődő eredményt

hirdettek. S amit a magyar demokráciában — ismét hangsúlyoznom kell, pártkülönbség nélkül — többen hirdettek: a jobboldal, a reakció feléledése, demokráciaellenes támadásai veszélyeztetik a magyar békét — kiderült, nem belpolitikai szólam, hanem eleven, békeeredményeinket kártékonyan befolyásoló valóság. Nemcsak a nyíltan ellenséges csehszlovák sajtó mondja ezt, mint a magyar közvélemény riadtan kezdi észlelni, hanem az annyi jóindulatot mutató szovjet és jugoszláv sajtó, rádióvisszhangok mellett immár Nyugat baloldali közvéleménye is. Így a New Statesman and Nation, a Tribune augusztusi számai határozottan támadják a magyar reakció politikai magatartását, a magyarság iránt oly sok rokonérzést mutató francia sajtóban s rádióban is mindegyre több figyelmeztetés és kritikai hang található. Kár lenne ezt kizárólag valami ügyes csehszlovák sajtópropagandának tekintenünk, bár tagadhatatlan ennek is része van benne.

Az igazság az s ezt jobb magunknak tisztán látnunk, a magyar jobboldal nemzedékek életét tönkretévő múltja ellenére is feltámadott, sőt egyenesen támadásba ment át, nem egy ponton védekezésre kényszerítve a magyar demokráciát. S a legjobb, leghálásabb terület e jobboldali támadások számára éppen a magyar béke ügye. Pedig, ahogy nem kétséges előttünk, hogy a trianoni békét — Apponyi minden nyelvtudása, ékesszólása ellenére — a jobboldali Magyarország kapta, ahogy nem kétséges előttünk, hogy a második világháborúban vitt szerepünk s az előző évtizedek jobboldali politikája hozza meg tragikus eredményeit a mostani békekötésünkben, ugyanannyira bizonyos az is, hogy az elhidegülő magatartás a magyar kérdések iránt éppen abból is következik, hogy a magyar jobboldal, a magyar sérelmi és agresszív politika feltámadása mindjobban ingerelni kezdi közvetlen szomszédainkat is, a keleti és nyugati nagyhatalmakat is.

Mindez az igazság azonban nem igazságként jelentkezik a sokszorosán sebzett, illúzióktól vezetett magyar közvéleményben. Eddig, tán túlságosan is részletező módon a békekötést megelőző magyar közhangulat történetét és összetevőit vizsgáltuk. Időznünk kell még egy kissé e témánál. Éppen azért, hogy e közhangulatnak jövőnket megmérgező, ártalmas vonásait felderíthessük, kell kissé bőbeszédűbben foglaloznunk egyes elemeivel. Közgondolkodásunk egy nem jelentéktelen része egyre kevésbé hallja szívesen, ha a magyar jobboldal történeti bűneiről esik szó s az az érzelmi magatartás, amit a szlovenszkói eseményekkel kapcsolatban már jellemeztünk, még hangsúlyozottabban jelentkezik. Emellett a magyar politikai romanticizmus elemei is felélednek. A magyar rokonalanság, a magyar magány képzetei jelennek meg, egyelőre politikai szószólók nélkül, a magyar közgondolkodásban, a mindenmindegy, a hiábavalóság, a magyar pesszimizmus magatartása. Ez a veszélyes magatartás alig leplezi, hogy a demokráciára való áttérésünk is eredménytelen „lépés“ volt, mintha történelmünk e korszakos fordulóját taktikai elgondolásokból fakadt lépésnek tekinthetnők valaha is. A társatlan és rokontalan magyarság, Európa árvája kapja egyedül, más népek bűneiért is lakolva a kegyetlen békét — így foglalja össze érzelmeiktől,

illúzióktól fűtött, jogos és képzelt sérelmekről dúlt magyar közvélemény békénk lehetőségeit és a keserű nemzeti jövőt. Kiút innen nincs — mondják.

2.

Akik azonban a magyar demokrácia jövőjét a magyar nemzet jövőjével egynek tekintik, nem fogadhatják el egyetlen lehetséges álláspontnak a magyar közvélemény e hangulati magatartását, inkább az egyetlen kártékony és a magyar nép létét alapjaiban támadó magatartásnak ismerik fel, ami ellen küzdeni kötelesség. De küzdenünk kell a magyarság téves európai megítélése ellen, a rossz magyar béke ellen, a magyar népet jogtalanul ért sérelmek, a jó európai béke feltételeit eleve sértő megállapítások ellen. E küzdelem közben — esélyei legyenek bármily csekélyek — arról sem feledkezhetünk meg, hogy a magyar népnek e most adódó béke feltételei mellett kell életlehetőségeit megtalálni és uralmi helyzetét, a magyar demokrácia politikai formáját megőrizni, akár tetszik ez nekünk, akár nem, akár könnyűek lesznek e feltételek, akár könnyörtelenül terhesek is. Ez a feladat, világosan látjuk, számos antinómia, belső ellentmondás feloldását követeli tőlünk, nem egyszer paradox állításokba kergethetne. Mégis, ha a magyar helyzetet őszintén feltárjuk s rámutatunk azokra a demokratikus ideálokra, amelyekért a világ népei a fasizmus ellenében harcra vállalkoztak — e két szempont egyeztetése tán feleletet ad kételyeinkre, kérdéseinkre, az egész magyarság szenvedélyesen hánytorgatott szenvedéseire.

Aligha lenne értelmesebb politikai magatartás (mert ellenfeleinknek adnók át ezt az előnyt is), ha szándékolt könnyelműséggel el akarnók feledtetni magunkkal is, másokkal is a magyar békekötés közelmúlt történeti előzményeit. Sokan szeretik a magyar demokrácia szemére vetni, hogy mazochizmus, amit a magyar közelmúlt politikai bűneiről szólva lépten-nyomon elkövet, vét a nemzet érdekei ellen, mert fegyvert ad ellenfeleinknek kezébe s úgy festi helyzetünket, mintha mi lennénk az egyetlen bűnös nép Európában. Sőt vannak, akik már egyenesen azt hirdetik, mintha a magyar demokrácia őszinte, kendőzetlen hangja okozta volna békesélyeink nagymérvű csökkenését. Ez a felfogás, jószembenézni vele, valami elképesztő naivitással, szándékolt tudatlansággal azt látszik hinni, mintha a magyar közelmúlt úri politikájáról, a Bárdossy-féle hadüzenet következtében előállott helyzetről, eseményekről, a magyar-jugoszláv örökbarátság felmondásáról, az újvidéki eseményekről, a nyilas téboly tombolásáról, hogy egyebet e pillanatban ne is említsünk, a szomszédos népeknek vagy akár a világ közvéleményének tudomása nem volna. Ez az elképesztő struccpolitika azt hitte, hogy a magyar ügy javára inkább az szolgálna, ha a környező népek Hitler jármájában elkövetett politikai bűneit hánytorgatnánk egyre-másra, a magunkról, illedelmes Tartuffe módjára egy hangot se ejtenénk. Hogy a magyar politikai közgondolkodás az elmúlt néhány évtized alatt milyen mélyre süllyedt, mi sem bizonyíthatja jobban, mint az, hogy ez a fajta

primitív „logika“ milyen széles rétegekben elterjedt, mint a magyar béke legjobb stratégiai eszköze. Pedig könnyű átlátni, hogy egyedül az volt a helyes taktika (ha úgy tetszik stratégia), amely nem engedte át a békekötésben velünk együtt érdekelt államoknak a magyar hibák felsorolását, hanem ezt a jogot és kötelességet, mintegy számadást a magyarságnak tartotta fenn s egyben módot adott annak bizonyítására, hogy mind e magyar bűnök a múlté már, nem kívánjuk a magyar vétkeket, Adyval szólva, bíborba öltöztetni, hanem ellenpontként a magyar demokrácia jelenére, a magyar demokrácia eredményeire hívjuk fel a figyelmet. Csak ez a magatartás adhat hitelt a mai magyar politikának s hogy hitelünk az utóbbi hónapokban nem egy ponton megingott, nem utolsósorban azt ezzel a módszerrel ellentétes hangoknak köszönhetjük.

Fussunk hát végig, a békekötés előtti napok ideges ingerlékenységétől, szorongó reményeitől és félelmeitől lehetőség befolyásolatlanul, a magyar békekötés történeti előzményein, akár egy bátor és tiszta számadás egyenességével. Nem ártani kívánunk a magyar ügynek, ki ne tudná, hogy ily felsorolással nem árthatunk immár, inkább paradigmáját akarjuk adni annak, hogy a hibái ismétlését annyira kedvelő magyarság milyen hibákat nem ismételhet újra.

Sajnos, eléggé messziről kell kezdenünk s nem is először érintjük ezt a témát. Az európai reakció erői 1848 szabadságharcát és forradalmát (mert mindkettő volt: szabadságharc is, forradalom is, ez adta igazi értékét!) a külső nagyobb hatalom erejével, a magyar szabadságharc belső hibái miatt derékbatörték. Pedig ez a pillanat, 1848—49 pillanata a magyar nép, a magyar politika legnagyobb pillanata volt. A nemzet önerejéből vállalkozott egy függetlenségi harcra s ezzel együtt a társadalmi felszabadítás nagy művére. 1848 tragédiája nemcsak az európai demokratikus erőktől való elszigeteltségünkben rejlett (s abban, hogy akkor az európai forradalmi láng utolsó fellobbanása volt), nemcsak abban, hogy a szembenálló reakciós erők mérhetetlenül nagyobbak voltak, hanem abban is, hogy a magyar társadalom, a nemesi nemzet époló kevéssé, mint a jobbágyok vagy a politikai vezetők nem értették át a társadalmi felszabadítás összes lehető következéseit, nem haladtak végig az úton. Ezért aztán a 67-es kiegyezés visszahozhatta a magyar függetlenség problémájával együtt a magyar társadalom kiegyenlítetlenségének minden gondját, feszítő erejét. 1867 a magyar nemzeti és társadalmi fejlődést 1848 hibái következtében egy demokratizálódó, nemzeti öntudatát egyre inkább érző és iparosodó, a társadalmi problémákat mind tisztábban látó Európában visszavetette. (Hogy hasonló fejlődési, alantabb fejlődési fokon állottak nemzetek Kelet- és Közép-Európában, most nem érdekelhet bennünket.) 1867 megegyezése nemcsak az uralkodóházzal, az uralkodóház érdekében történt, hanem az uralkodó osztályok érdekében is. Az erőre kapó magyar kapitalizmus készséges társra talált a nagybirtokos osztályban s készséges kiszolgálójuk lett a nem kis mértékben nemesi eredetűekből és asszimiláltakból verbuválódott tisztviselői osztály. Mi csodálkozni való lenne, ha ezekután a magyar parasztság régi sérelmei változatlanul továbbéltek, sőt újabbakkal gyarapodtak. A magyar mun-

kasság a maga küzdelmét elszigetelten, a parasztsággal alig-alig érintkezve vívhatta, parasztságunk pedig a kivándorlás, az egyke, a nemzeti-ségi vidékekről való demográfiai visszahúzóds, a szektázás, mezőgazdasági munkanélküliség, aratósztrájkok hullámaival mutatta meg belső betegségeit, hogy csak a néhány ismertebbet soroljuk fel. A magyar nemzetiségi politika sem volt különb társadalmi politikánknál: nemcsak az ausztriai ház divide et impera módszerei tették ellenségeinkké nemzetiségeinket s a környező államokat, de mi magunk is elkövettünk mindent, hogy akár csak látszólag is, tényleges végrehajtás nélkül (például Apponyi-féle iskolapolitika) magunknak ugrassuk nemzetiségeinket. Ugyanakkor az ellenzéki magyar vidékek, büntetésképp ellenzékiiségükért, utakban, iskolákban, stb. kedvezésekben nem kaphattak negyedannyit sem, mint nemzetiségi vidékeink, melyeknek sérelmeit pedig bőven ismertették egész Európában, mint a magyar elnyomó politika példáját. Közben a parlament vívta a maga közjogi csatáit, a magyar függetlenségről vitáztunk, hogy így eljussunk a német imperializmushoz kötődött ausztriai ház 1914-es világháborújához.

A világháború végeztével a világ demokratikus hatalmainak jó része, mint ítélőbíró elé a magyarság úgy került, mint olyan ország, mely a wilsoni elvek egyikének sem felelhet meg. A népek önrendelkezési jogát, mint magasztos elvet hirdető fórum előtt úgy álltunk, mint a nemzetiségi elnyomás klasszikus példája, a szabadságot és a demokratikus fejlődést, Masaryk Tamás által hirdetett humánus szocializmus eszméit nem ismerő feudálkapitalista ország, honnan még saját népe is a tengerentúlra vándorol s amelynek elmaradott szociális viszonylatai közé bűn lenne odaerőszakolni a felszabadított és magasratörő paraszti demokráciákat; olyan nemzetként állottunk, amely a maga függetlenségéről megfélekedve a német imperializmust szolgálta ki valósággal elemi érdekei ellenére. Hogy ez az ítélet mennyi igazságtalan általánosítást tartalmazott éppen a szenvedő s elnyomott magyar néprétegek felé, kiket nem először ért büntetés urainak vétke miatt, kár lenne itt hosszan fejtegetnünk, ki ne tudná. Az viszont ismét igaz, hogy a magyar demokrácia erői nem voltak elegendőek, hogy komoly belső háttér nélkül s külföldi nyomás ellenére is uralmon tarthassák magukat. S 1867 legnagyobb bűne tán éppen az volt, hogy a magyar népben valósággal elaltatta azokat az ösztönöket, amelyeknek segítségével a vesztt csata után legalább a maga számára megteremtette volna az uralom adott lehetőségét. A magyar uralkodó osztályoknak sikerült a magyar parasztságot annyira depolitizálni, hogy az nem ismerte fel az adódó nagy alkalmat, aminthogy igaz az is, a 18-as forradalom nem tudta megteremteni belső politikai kapcsolatát a magyar parasztsággal. Ezért a békét a forradalom rövid intermezzója után ismét a jobboldali Magyarország volt kénytelen elfogadni, az a vezető, politikát irányító társadalom, amely ha nem is volt felelős a háború kirobbantásáért, de bűn- és haszonrészese volt annak.

Tudjuk, sokan a békekötés borulatos pillanataiban is érezték már, hogy az első háborúutáni idő csak közjáték a nagyobb és véresebb mér-

közés előtt, ahogy ma már tudjuk, a hitlerizmus csak totalitáriusabb, kegyetlenebb formája a német imperializmusnak, a wilhelminus ábrándoknak. Ennek a korszaknak magyar politikája sokkal ismertebb előttünk, semhogy a túlzó részletezést kíváná. Csak azért foglaljuk össze tömören, mert ez is, mint a 67 utáni magyar fejlődés elválaszthatatlanul összefügg mai vádlotti helyzetünkkel, azzal a botcsinálta szerepünkkel, amit a hitlerizmus európai szövetségesei között végigjátszani egészen a párizsi vádlottak padjáig kényszerülünk. Vádlóink ezekről a mozzanatokról egy percre sem feledkeztek meg, jóvátehetetlen bűn lenne nemzeti és politikai öntudatosodásunk útján, ha magunk előtt hallgatnánk el. (Különösen, minthogy a magyar nép, a magyar demokrácia számos mentsége is bennefoglaltatik mindezekben a vádokban.) Hogy a dolgozó magyarság, a magyar nép elnyomtatása miben sem változott, ismerjük, mégsem hiábavaló a szembeötlő tényekre utalni. A falukutatásért, a magyar paraszti társadalom sorsának irodalmi, szociológiai feltárásáért elkobzás, pörök, börtön járt, a falukutató mozgalmat eretnek², hazaáruló mozgalomként kezelték. Ezeknek az írásoknak egyetlen érvét el nem fogadták, csakhogy a feudális Magyarországot, uralmi rendszerük szinte legfőbb bástyáját meg ne döntsék. Még azokra az érvekre sem hallgatott ez a feudális országvezetés, amelyek pedig beleilleszkedtek revizionista külpolitikájuk vonalába. Így igen jellemző, hogy Matolcsy Mátyásnak a földreformra vonatkozó érveinek sem adtak helyet, pedig ezek demográfiai, határvédelmi, katonapolitikai érvként sürgették a parasztság megerősítését, a föld mielőbbi szétosztását, azok az orvosi érvek sem hatottak, amelyek a magyar parasztság biológiai vitalitásának kóros-mérvű hanyatlásáról számoltak be. Pedig mindez érvek revizionista törekvéseik alapvető hatalmi gyengéit leplezték le. Ilyenkor derült ki, ha az általuk is hangoztatott nemzeti célok összeütközésbe kerültek uralmi érdekeikkel, Horthy és kormányzatai habozás nélkül az uralmi érdekek s nem a nemzeti érdekek mellett döntöttek. (Legjellemzőbb erre Teleki Pál magatartása a falukutatókkal való ismeretes vitájában: a parlament ülésén nyíltan bevallja a nép vitális érdekeivel szemben a maga társadalmi, uralmi érdekeinek kíván szószólója lenni.)

A parasztság problémáján mérhető legjobban ez a rendszer. Láttuk e magatartás egyik arcát. A parasztság politikai képviselőivel sem viselkedett másként, mint a parasztság íróival, tudósaival. Nagyatádit Bethlen István hálózta be, hogy az ismeretes „kézfogás” jóidőre megakassza a parasztság politikai szerepvállalását. A Kisgazdapárt pedig megalakulásától kezdve szembetalálja magát a hatalom elnyomó apparátusával, szolgabírói, jegyzői furfangoktól kezdve egészen a csendőrpuskák eldörrenéséig. A parasztság és a munkásság politikai képviselői a terror ellenében s bizonyos külpolitikai tekinteteknek tett kényszerű engedményből tarthatták fenn létüket. Arra azonban vigyázott a kormányzat, hogy ezek a politikai szervezetek komoly erőre ne kaphassanak s szívesebben látták a magyar ellenzék, a szociális elégedetlenség politikai megosztását egy baloldali és egy szélsőjobboldali ellenzék képében. Politikai tehetségtelenükre és a magyar elnyomott dolgozók kétségbeesett

helyzetére mi sem jellemzőbb, minthogy ez a baloldali és szélsőjobb-
oldali megosztás sikerült ideológiailag is, tömegszervezetekben is. Nem
kell mondanunk a magyar ellenzékiiségnek, a magyar dolgozóknak ez a
kettéosztása egyik forrása lett a magyar tragédiának, ezért sodorhattak
politikai kalandorok, a fasiszta ideológia bérencei tömegeket nyilas,
imrédysta s egyéb szervezeteikbe. Ezért nem vehette fel egységesen a
magyar nép a harcot 1944 márciusában a németességgel, ezért nem mu-
tathat fel a heroikus áldozatokban bővelkedő magyar ellenállás nagyobb-
szabású harci cselekményeket, csak politikai összefogást, kisebb-nagyobb
partizánakciót. Az ellenzéki magyar tömegeket osztotta meg a jobboldali
magyar politikai vezetés.

S hogy a magyar társadalom megoldatlan, sokszor a forradalmi
hangulatig feszült kérdéseiről a figyelmet eltereljék: a magyar politika
tengelyébe, mint végső és sérthetetlen eszményt állították be az irre-
denta, a revizionizmus eszméjét. Közoktatásunk a kiseddévótól kezdve
erre a gondolatra nevelt, politikánk végső céljai erre irányultak. A ma-
gyar társadalom minden baját, bűnét Trianonból vezették le s kialakít-
tották azt az agresszív, sérelmi magyar külpolitikát, amely hamarosan
elszigetelt helyzetbe hozott bennünket Közép-Európában s első lehető
partnerévé tett bennünket a hitleri formában feltámadt német imperia-
lizmusnak, annyira, hogy Gömbösök még azzal kérkedtek: mi teremtet-
tük meg a német és olasz barátság megvalósításával a tengelypolitikát.
S a tengelypolitika, hirdették, a have not-államok, a proletárállamok,
amint ezt oly ügyes propagandával elterjesztették, megvalósítja majd a
magyar revízió igazságos célkitűzéseit, visszaállítja határainkat, vissza-
adja elszakított magyar véreinket. Ez a propaganda a revizionizmustól
teljesen áthatott magyar közvéleményt annyira hatalmába ejtette (s a
revizionizmus ellen Magyarországon, ha valaki nem akart politikailag
lehetetlenül, egy szót sem szólhatott, bár akadtak, akik mégis szólot-
tak), hogy a Gömböst követő kormányok sorra ezzel az érveléssel bonyo-
lódtak be egyre jobban a hitlerizmus hálójába egészen Sztójayéig,
egészen Szálasi bábkormányáig.

Atomizált, megfélemlített társadalom, megosztott ellenzéki erőkkal,
elszigeteltség Közép-Európában és végletes német orientáció — ezek vol-
tak alapelemei Horthy negyedszázados uralmi rendszerének. Ez a rendszer
vitte bele tudatos perfidiával a háborúba a háborút egy ízében sem kívánó
magyar népet, a háborús látszatkonjunktúrával ez a rendszer altatta el a
tapasztalatlan tömegek ellenérzését és vakította el gondolkodását vak-
merő és lelkiismeretlen propagandával. Mindez, amely könyörtelenül íté-
letre dobhatja a magyar uralkodó osztályt s annak főként vezető politi-
kusait, szinte ugyanolyan mértékben menti fel a magyar népet. Jól tud-
juk, szomorú, ha egy nép nem harcol a maga becsületéért, kis melegség,
ha egy nép nem tudja megkeresni az alkalmat és a forrnat akár urai
ellenére létérdekeinek védelmében. Mégis azért kellett egy egész év-
század politikai és társadalmi fejlődésén e rövid áttekintésben végig-
haladnunk, hogy megérthessük: a magyar népnek szinte semmi módja
nem volt a politikai ellenállásra. Évtizedeken át kemény és kegyetlen

uralmi rendszer kötötte gúzsba parasztságunkat, szabta szűkre a munkásság szervezkedési lehetőségeit s tette nagyobbára szervilissé értelmiségünk jelentős rétegeit. Csoda és hősiesség mind a magyar nép, mind pedig az ellenzék legális és illegális politikai vezetőitől, hogy ilyen körülmények közepette is annyi demokratikus készséget és teremtő erőt mutatott fel a magyar nép e rontó évtizedek közepette, a német megszállás idején, csoda s hősiesség s egyben a magyar nép demokratikus erőinek bizonyosága is, hogy a felszabadulás után a koalíció s benne a felszabadult magyar dolgozók embertelen nehézségek ellenére is megteremtették a magyar köztársaság politikai, gazdasági és szellemi feltételeit, kimunkálták a jövő lehetőségeit. Így bizonyította be a magyar nép a leg-hitelesebben, hogy csak a történelem kemény kényszere állíthatja urai helyett a vádlottak padjára Párizsban. Mert nem a magyar nép a felelős, a magyar dolgozók, a magyar demokrácia valósággal — hogy jogi kifejezést használjunk — kényszerű háramlással veszi át mindannak a magyarság-ellenes, Európa-ellenes tettek következményeit, amiért csakis urait lehetne elmarasztalni. De a nemzetek fóruma sokmillió halott, ártatlan áldozat árnyékában ítélete meghozatalakor nem különböztet nemzet és uralkodó társadalmi csoport között. Bizonyára arra gondol a nemzetek fóruma, amint ennek többen hangot is adtak, ezt a számadást aztán minden nemzet végezze el saját kebelén belül s bizonyára annál megtisztultabb, politikailag annál erősebb lesz a nemzet, minél határozottabb a számadása. (A magyar jobboldal ezt a szempontot sem vette eddig eléggé fontolóra, pedig róla van szó.)

Így dobták oda elmúlt magyar évtizedek és vezető társadalmi csoportok hibái a magyar népet ítéltre, egy nemzedék életében immár másodszor, a népek ítélőszéke elé. Aligha remélhetnők, hogy akár egy jó szó is elhangozzék mellettünk, ha közben joggal nem éreznők, hogy a felszabadulás óta maga a magyar nép is tett egyetmást a jövő magyar béke érdekében, ami pozitívum, ami hasznosítható történet a jó magyar béke érdekében, azt mind a felszabadításért harcoló ellenállási mozgalom, a politikai egységfront teremtette meg — élén a mártírokkal, minden párt mártírjaival, Bajcsy-Zsilinszky Endrével —, majd a felszabadulás után maga a magyar demokrácia. Ha a magyar béke történeti előzményeit soravesszük, ezekről sem hallgathatunk, mert amilyen bűn vétkeink fel nem ismerése, kezdetleges letagadása, éppen olyan bűn a nemzeti kisebbségi érzés ápolása, értékeink, eredményeink letagadása.

Ismétlem, a jó magyar béke lehetőségét, helyesebben, azt a lehetőséget, hogy a győztes szövetségesek méltánylandó szempontokat is találjanak a magyar béke megszövegezésénél (ez az, amit mi jónak nevezhetünk), az kizárólag az elnyomatás ellenére is megvalósult s a felszabadulás után hatalmába jutó demokratikus erőknek, pártoknak és politikai vezetőknek köszönhető. A magyarság bebizonyította nemcsak demokratikus hajlandóságait, hanem szervezőerejét, politikai tudatosságát és újjáépítő tehetséget. A radikális földreform, a tiszta befolyásolatlan, zavargásoktól mentes választás (egészen a nagy demokráciák öntudatos hagyományaihoz

méltóan!), a köztársasági államforma spontán lelkesültségű és politikailag magasrendűen megalkotott kikiáltása, a magyar demokrácia ellenségeivel s a háborús bűnösökkel való kérlelhetetlen leszámolás, az az újjáépítő munka, amelyben a parasztság, munkásság és a haladó értelmiség a szó szoros értelmében együtt vesz részt és a magyar dolgozók számára Európaszerte hozott elismerést — mindez megmutatkozott a még fegyverszüneti állapotban lévő magyarság fokról fokra haladó nemzetközi elismerésében. A magyar nemzet úgy érezhette, hogy befogadják a demokratikus nemzetek közösségébe. Ezek a magunknak is sokszor mintegy önbiztatásként előhozott érvek, valóban hatottak a nemzetközi közvélemény átforgatására. Elvitathatatlan érdeme marad a koalíciónak, a pártok önlemondó fegyelmének, ami a nemzet érdekét elébe tette a pártérdeknek, hogy a világba ez a hírünk is eljutott s e révén más hang is előkerült a magyarsággal kapcsolatban, mint a vádaskodásé.

Hogy ez magában nem volt elegendő a magyar békelehetőségek száznolcvanfokos szögben való átforgatásához, hogy nem adta meg a teljes felmentvényt népünknek, azért elsősorban azok az évtizedek a felelősek, melyek mégis többet nyomtak a latba, mint a mi másfél évünk. A tettek a felelősek, amelyek még mindig gyűlölködő emlékeket ébresztenek itt Közép-Európában s nem a mi jó békére és együttműködésre valló gesztusaink. De csak elsősorban felelősek. Van a felelősségnek egy része, amit a magyar béke előkészítésében már a mi demokráciánknak kell vállalnia s ha népszerűtlen is, jobb, ha mi mondjuk ki s nem más, nem politikai ellenfeleink a párizsi tárgyalásokon, nem a magyar jobboldal, reakció idehaza.

Túlhosszúra nyúlna, ha mind az okokat is felsorolnánk, elég magukat a jelenségeket sorra venni. Az eltelt másfél esztendő folyamán kiderült, hogy a gazdasági erejében részben (a földreform révén) megtört magyar jobboldal nem semmisült meg, csak visszavonult, lappangott, hogy alkalmas időben támadásra készen ismét megkezdje akcióit a magyar demokrácia ellen. Ezekre az akciókra akarva-akaratlan több jó támadási felületet nyújtott a magyar demokrácia. S alapvető segítsége lett a magyar jobboldalnak, erről se feledkezzünk meg, hogy a magyar politikával foglalkozó tömegek jórésze — még a pártokba özőnlő tömegek jelentős részére is áll ez — vagy politikailag iskolázatlanok, tehát könnyen megtéveszthetők még ma is antidemokratikus szólammokkal vagy egyenesen jobboldali gondolkodástól is fertőzöttek. Nem egyedülálló magyar jelenség ez s ez éppen az egyik veszélye: nemzetközi partnerei is akadnak. A jobboldali akciókra az egyik legjobb támadási felületet adta maga a koalíció: különböző ideológiájú pártok szükségszerű egysége a felemelkedésünk, újjáépülésünk idejére. Ha ezek a különböző pártideológiák a nemzet érdekéért félre is tették a pártérdeket, minden pártban akadtak inkább a pártnak, mint a nemzetnek hívei — ezek keltették a zavart, ezek okozták az első koalíciós vitákat, a honi s nemzetközi jobboldal őszinte öröme. Ezekből a koalíciós gyanakvásokból, feszültségek-ből támadtak a sokszor kemény viták, vádaskodások. Majd egyenesen a koalíciós válságok, amit a magyar reakció mindjobban szeretne a ma-

gyar demokrácia válságának feltüntetni. Érthető, hogy ilyenkor egy-egy fokkal mindig csökken azoknak a külföldi partnereinknek a bizalma is a magyar demokrácia erejében, kik még alig feledték el, van, aki nem is óhajtja elfeledni, mit vétett a jobboldali Magyarország. A koalíciós válságok mögött mi távolról sem látjuk a magyar demokrácia válságát, inkább hisszük, hogy a koalíció tisztulásához vezetnek. Kettőt mégis látnunk kell. Elsősorban azt, hogy e válságok mögött a koalícióba beférkőzött jobboldali erők szervezkednek. Másodszor azt, hogy e válságok nem szolgálják a magyar külpolitika és béke érdekeit. De nemcsak a koalíciós válságok adják demokráciánk támadási felületét a jobboldal számára, megragadja az a katolikus egyház és a köztársaság között felmerült — javarészt mondvacsinált — ellentétet s igyekezik elmélyíteni azt, tömeghangulatot szervez a katolicizmus ürügyén a demokrácia ellen, holott a demokrácia első percétől kezdve segítette az egyházakat s első alaptörvényének első paragrafusai közé iktatta a vallásszabadságot is. Tény, hogy ez a feszültség ismét a magyar ügynek ártott s a nyugati demokráciák sajtójában egészen fantasztikus koholmányok megjelenésére adott alkalmat, melyeket ugyan könnyű megcáfolni (főként, ha volna erre alkalmas külföldi apparátusunk, aminthogy ilyen nincs!), de hatását kiküszöbölni nem lehet. Ilyen támadási felület a zsidókérdés, a szegény parasztság és a visszatért földbirtokos zsidóság ellentéte; a feketetés, amelyet ismét szeretnének általánosítással a zsidóság nyakába varrni; ezzel kapcsolatosan a rendőrség problémája — s ezekből a kérdésekből sarjadó, egyértelműen még mindig meg nem oldott megannyi probléma. (Egész Európával osztozunk újra ebben.) Idetartozik még az a nemzetiségi feszültség, amit elsősorban a csehszlovákiai áttelepítés kérdése vetett fel a magyar közvéleményt joggal nyugtalanító módon.

Ezeknek a belpolitikai s társadalmi feszültségeknek, a jobboldal egyre kevésbé rejtkezdő mesterkedéseinek kihatása megmutatkozik a magyar béke lehetőségeiben is. Nyilván látnunk kell, hogy ezek a válságok, a jobboldal előretörési kísérletei első hatásokban egy mindjobban fokozódó bizalmatlanságot ébresztettek fel velünk szemben. Megmutatkozik ez a Szovjetunió bizalmatlanságában, melytől különösen a moszkvai látogatás jó atmoszférája után nem kellett tartanunk. Nagy hiba lenne, ha ezt a fokozódó elhidegülést a Szovjetunió részéről a magyar politika és közgondolkodás nem venné észre s nem igyekeznék mindent megtenni megszüntetésére. Felesleges politikai közhelyeket ismételni, de Szekfű Gyulának igaza van, néha bűn elijedni a közhelyek ismétlésétől: a magyar demokrácia fejlődésének üteme, lehetősége, a magyar demokrácia biztonsága a Szovjetunióval való jó kapcsolatainkon múlik. S hogy e kapcsolatot szovjet részről az utóbbi hónapokban az elhidegülés jellemzi: az a magyar jobboldal újrjelentkezésének következménye s így a mi hibánk is. Tennünk kell ellene. De más hatásai is voltak ennek a belpolitikai feszültségnek. A magyar jobboldal hangja, akciósorozata megteremtette köröttünk itt Közép-Európában is a bizalmatlanság légkörét. A magyarság ismét az elszigeteltség állapotába kerülhet s ez nemcsak a béketárgyalások adta politikai sakkhúzás ellenünk

(túlkönnyelmű és kényelmes lenne csupán így felfognunk!). A békekötés előtt viszont aligha lehet döntőbb érdekünk, mint végre kikerülnünk kárhoyatos elszigeteltségünköl. Különösen döntő volna, ha elsősorban Jugoszlávia teljes barátságát, másrészt Románia közeledését — peres ügyeink ellenére — megnyerhetjük volna.

Ezek a tények és ezek a látszatok határozták meg már eleve a magyar béke lehetőségeit. Nem nehéz megformálnunk a tételt: mindaz, ami javunkra írandó pozitívum, a magyar demokrácia erőfeszítéseinek köszönhető, mindaz az ellenünk felhozható valóságos érv vagy kártékony látszat a magyar jobboldal történeti s jelen bűneinek a következtése. Sajnos azonban nem egy ponton e jobboldali ártó mesterkedésnek demokráciánk gyenge pontjai szereztek meg az alkalmat. Nem együgyű, Jókai angyal-ördög ellentéteire emlékeztető formulázás ez, ahol a baloldal a tiszta angyal s az urak Magyarországá az ördög, hanem a magyar történet utolsó századának keserű képlete, melyből még ma sem látszik okulni hazánk.

3.

Mindezekután mégis a gondolkodó és népe sorsával magát eltéphetetlenül egynek tudó magyar agyát és szívét keserűség lepi el, ha olvassa a párizsi béke preambuláját, mely háborús felelősségünket határozza meg s az egymásra következő paragrafusokat, melyek a magyar határokrol, kötelezettségekröl, jóvátételi terhekröl, jövendő korlátainkröl beszélnek. Függetlenül attól, hogy az egyes kérdésekben az egész magyarságért harcát folytató békedelegációnk mit ér el, akár némi határkiigazításában, akár gazdasági terheink bizonyos könnyítésében, e békeszerződés szövege olvastán éreznünk kell, hogy mind a nyugati hatalmak, mind a Szovjetunió s a kisebb szövetséges nemzetek milyen roppant felelősséget tulajdonítanak a magyarságnak a fasizmus és a demokráciák háborújában. Mit mond a békeszerződés tervezete, melynek, féltő, szinte minden pontját szankcionálni fogják a párizsi tárgyalások? Érdemes sorravennünk egész sommásan e szerződéstervezetet, hiszen ez határozza meg a magyar jövendő adottságait.

A bevezető rész megállapítja, hogy a magyarság köteles Hitler oldalán viselt háborúért a felelősséget viselni s — a Szálasi uralom következtében — alig van mód arra, hogy fölöttébb szürke szavakkal megemlékezzék ez a pont a magyarságnak a szövetségesekhez való csatlakozásáról és a néneteknek való hadüzenetéről. Ezután sorolja fel 37 cikkelyben a tervezet mindazokat a határozmányokat és kötelezettségeket, melyeket a békeszerződés aláírásakor a magyarság egyetemének vállalnia kell. Mindezekből a cikkelyekből a magyar közvéleményt három alapvető kérdés érdekelte s igaz az is, hogy ez a három kérdés a döntő számunkra: határaink megvonása, a határokon túlmaradó magyarság sorsának intézményes biztosításának kérdése s végül a vállalandó gazdasági terheink volumene. Bármennyire is előkészült a magyar közvélemény a legrosszszabra, kiderült, hogy ilyen súlyú ítéletet nem vártunk. Nemcsak a ma-

gát kétes illúziókban ringató közvéleményünk, hanem a politikailag józan s a nemzetközi realitásokat megítélni képes politikai elit is elfogadhatatlannal súlyosnak ítéli meg a béke-tervezetet mind a három pontban egyaránt. Az első pont változatlanul hagyja trianoni határainkat, sőt az újabb csehszlovák területi követelések (pozsonyi hídfő, etc.) megvitatására is módot ad, ezzel is jelezve, hogy még a trianoni határainknál rosszabb határmegállapítások is lehetségesek a magyarság számára. Ugyanilyen, ha nem sokszorta súlyosabb lehetőségeket rejt magában az a tény, hogy a határainkon kívülmaradó magyarság számára ez a tervezet nem nyújt semminő pozitíven értékelhető nemzetközi biztosítékot, amit pedig az Atlanti Charta oly fennren meghirdetett a világ népei, így bizonyára a magyar nép számára is. Sőt inkább az derül ki, amit a csehszlovák követelés mindeddig nyomatékkal hangsúlyozott, hogy 200.000 magyart ki akar telepíteni Csehszlovákiából a magyar állam területére s a visszamaradóknak megadja a lehetőséget, a „visszaszlovákosodásra“. Hogy ez utóbbi mit jelent, a nemzetiségi, kisebbségi kérdéseket jól ismerő magyarság számára: nem kérdéses. Látnivaló ma már, hogy ez a gondolat nemcsak szlovenszkói, de legutóbb jugoszláv oldalon is felmerült, bár örventesen nagyvonalú, a magyar demokrácia lehetőségeit és gondjait mindenben honoráló, tehát a magyarság számára nem kedvezőtlen módon. A magyar kisebbségek számára semmit nem adó tervezet olyan kényszerű áttelepülési folyamatot indíthat meg, ami a magyar társadalmi és gazdasági életet évtizedekre szinte kibírhatatlan mértékben megterheli, amellet gyógyíthatatlan sérüléseket ejt Közép-Európa népeihez való viszonylatunkon. A gazdasági terhek a harmadik nehéz tétele a magyar béke tervezetének. Ezek egyrésze — a Szovjetunióval, Jugoszláviával s Csehszlovákiával kapcsolatos jóvátételi terheink — már régóta ismeretes volt a magyar közvélemény előtt. E terheket, ha súlyosnak, de a legutóbb kapott könnyítések révén teljesíthetőnek vélt a magyarság és éreztük e terhek igazoltságát. Annál keservesebben lepte meg a magyar közvéleményt — aranykészetünk előzőeken visszaadása után még inkább — a nyugati terheknek a jóvátételt is messze meghaladó súlya. Különösen izgatja és sérti a magyar népet a német követeléseink egyoldalú törlése. Mindez felborulással fenyegeti az egész magyar gazdaságpolitikát, helyesebben: eleve lehetetlenné tesz minden, a magyarság számára történő, építő gazdasági tervezést. Ha úgy tetszik: gazdasági rabszolgái lennénk a szövetséges hatalmagnak. Ezek mellett a követelmények mellett szinte másodrendűvé válik a dunai probléma, a magyarság felvétele az Egyesült Nemzetek kötelékébe s szinte figyelmet sem érdemelt a magyar haderő létszáma.

Íme, vágyaink, illúzióink ködébe így csapott be a magyar béke párizsi tervezete, az elmúlt évtizedek uralmi rendszereinek eredményeként, így lakoltatják a hitleri háború német-csatlós áldozatát, a magyar népet, a maga demokráciáját építgetni, erősíteni igyekvő magyar népet. Ez a béke-tervezet mutatja meg azokat az adottságokat, amelyekkel még a békekötés előtt meg kell küzdenünk, hogy jobb békét kaphassunk s egyben azokat az adottságokat is, amelyekkel a békekötés után szembe kell

néznünk, hogy köztársaságunk eddigi eredményeit megóvhassuk a nemzetek új szövetségében helyünket megtalálhassuk. Nem könnyű feladat, de meg kell oldanunk.

4.

Ha azokat a lehetőségeket vesszük sorra, amelyek a magyar béke kérdésében a módosítást rejtik magukba, mindhárom súlyos területen találhatunk érveket egy méltányosabb álláspont kialakítására. Talán módunk lesz végül is, hogy bebizonyítsuk: a méltányosság nem csupán magyar érdek. Bár minden hír azt mondja a cikk írásának idején, hogy a magyar területi igények — legyenek azok bármily szerények is, — mind román, mind csehszlovák vonatkozásban, eleve elvetésre ítéltetnek. mégis fel kell vetnünk szempontjainkat. Ha nem is óhajtunk a területi kérdéseknél a történeti szempontra utalni, ami kedvezőtlenül idézne revizionista szövegeket, tény, hogy a történeti s mellette etnikai jogunk nekünk sem kisebb a vitatott területeken szomszédainknál. Egyedül — hogy a román kérdésnél maradjunk — a háborús felelősség foka különböztethet közöttünk. A magyar közvélemény a két nemzet háborús felelőssége és kártevése közt aligha lát különbséget. De nem is ilyen érvekre kívánunk hivatkozni, hiszen így azok hibájába esnénk, kiket előljáróban mi magunk cáfoltunk.

Az erdélyi kérdésben, amely egyszerre magyar és román kérdés — megoldódván a potsdami egyezmény értelmében a probléma százsz vonatkozásait — tudunk olyan magyar hagyományra utalni, amely a közép-európai etnikum- és határviták lezárására példát adó fejlődés perspektíváit mutathatná meg. Ez a hagyomány Kossuth Lajos Duna-konföderációs terveiből indul ki. Kossuth a szabadságharc után, az emigráció éveiben belátta, hogy a magyar szabadságharc egyik alapvető hibája a nemzetiségi kérdés elhanyagolása volt. Ezt kívánta korrigálni konföderációs tervével. Ma már azt is világosan látjuk, hogy Kossuth e nagy terve nem kis mértékben nélkülözi a társadalmi összefüggések, ellentétek végiggondolását és hiányzik mögötte az a társadalmi háttér, ami életet adna konstrukciójának. Mégis Erdély vonatkozásában ez a terv, mint Jászi Oszkár Közép-Európa terve — mutatis mutandis — felelevenítendő lenne. Orbán Balázs, a romantikus függetlenségi politikus és néprajzos mutat rá nem is egyszer néprajzi műveiben, hogy Erdély az igazi „Kelet-Svájc“, Közép-Európában mintája a nemzetiségi együttélésnek, bár ennek az együttélésnek komoly akadályozója, mint ő mondja, a szászság. Már Orbán Balázs is külön történeti, etnikai és politikai egység lehetőségét látta Erdélyben s az első világháború után az erdélyi magyar írók a „transzilvanizmus“ fogalmában ugyanezt a demokratikus, a népet együttélésre, békés együttműködésre szoktató eszmét fedezték fel. A románság és szászság szellemi képviselői között is akadtak, kik e gondolatnak helyt adtak s nem tekintették a kisebbségi sorban élő magyarság gyakorlati problémájának. Erdélyben a magyarság és románság valóban határmegvonásokra teljességgel alkalmatlan összekeveredésben, szét-dara-

boltságban él. Gondoljunk csak a külön tömbben élő székelysége, Kalotaszegre, Partiumra, a szórványok magyarságára, stb. Nem véletlen, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre utolsó politikai-történeti műve, a fogsága idején, 1944-ben Genfben megjelent munkája Erdély problémájáról szólva, nem lát más megoldást, mint a külön erdélyi alkotmányt, amely az itt élő népek történeti jogát földjükhöz, környezetükhöz éppúgy elismeri, mint kulturális, társadalmi, nemzeti egyediségüket s egy, a svájciéra emlékeztető erdélyi alkotmányt is kidolgozott ebben a tragikusan emelkedett, szinte a realitásokon túlnövő művében. Kísérletet kell tennünk arra, hogy Közép-Európa népei számára az emberi együttélés példáját megmutassuk. Erdély kínálná ezt a példát. Félünk, kívánságunkat — melynek különben a Manchester Guardian is teret szentelt — nem tartja megvalósíthatónak a nemzetközi közvélemény, holott határkiigazítások és a magyar igények egyoldalú elvetése helyett a jó megoldást csak erőfelé kereshetik a párizsi béke alkotói. S e békeművel egyben a közép-európai népeknek egy újabb, de demokratikus integrálódásra nyujtanának lehetőséget. Mert Erdélyben is szükségesnek mutatkozik, mint Romániában is, a demokratikus erők szervezett összefogása, különben nem ítélte volna el oly élesen Grozával együtt Vasile Luca, a román kommunista párt főtitkára augusztus 26-án a román sovinizmust, a román irredentát.

Csehszlovák vonatkozásban a magyar külügyminiszter az áttelepítés kérdésével kapcsolatban eléggé határozottan leszögezte a magyar álláspontot: föld is szervesen tartozik a néphez, a magyarságnak eleve vissza kell utasítania minden olyan álláspontot, amely százezreket tenne földönfutóvá, százezreket szlovákosítana. Itt merül fel a nemzetiség, a nemzeti kisebbség kérdése, mint nemzetközi probléma. A magyar demokráciának úgy tűnik, hogy az a kassai proklamáció, amelynek szellemében szakadatlanul folyik kisebb-nagyobb mértékben a szlovenszkói magyarság üldözése, kitelepítése, távolról sem egyezik sem a lenini-sztálini nemzetiségi politikai alapelveivel, sem pedig az Atlanti Charta erkölcsi felfogásával. Maguknak a cseheknek is érezniök kellett mindezt, mert az elmúlás másfél év folyamán e kérdésben többször változtattak magatartásukon, noha az eredeti elvet, a magyarság kitelepítését nem adták föl. Nehéz e kérdéstről tárgyilagosan írunk, különösen akkor, mikor ép e napokban bizonyos enyhülés, engedékenység mutatkozik, tán Molotov nyomatékos figyelmeztetésére, éppen cseh részről a magyarság felé. Mégsem tághatunk attól, hogy a magyar dolgozók számára Csehszlovákiában is ne követeljük az emberi jogok teljességét, a humánumnak azt a fokát, amire a hivatkozott lenini-sztálini alkotmány és a Charta oly fölényes tisztasággal és politikai bölcsességgel egyformán rámutat. Tudjuk, az első világháború után a cseh államalapítók nem jelentéktelen része nagy aggodalommal figyelte azokat a törekvéseket, amelyek az új állam teherbírását csupán a területi nagyság kedvéért annyi nemzetiséggel vélték terhelhetőnek. A szeparatista ruszinság, az autonómiára törekvő szlovákság, a szudétánémetség eredendően elkülönülő magatartása és az egységes tömbben a magyar állam határán élő magyar nemzeti kisebbség valóban elég ok volt arra, hogy a cseh államalkotó erőt a maga

tragikus próbatételére kihívja. Ismerjük a történeteket; félő azonban, hogy a csehszlovák állam mai vezetői ismét téves feltevésekből indulnak ki, ha a magyarság kérdését minden humánus elvnek kerek megtagadásával kívánják megoldani. Az erőszakos és gyökeresnek tetsző operáció a politikában s a történelemben nem mindig bizonyul véglegesnek és jó elrendezésnek. Kívánatos lenne, még ha a hitlerizmus mellé csatlakozott magyarság — s a szövetségesek győzelmét kiváró csehszlovák államról van is szó: a politikai méltányosság, ami legtöbbször azonos a politikai okossággal, győzedelmeskednék. Az annyi humánus és demokratikus értékére joggal hivatkozható Csehszlovákiának nem lenne nehéz ezt az eljárást megtalálnia.

Általában, határaink kérdése bármint rendeződjek is, a magyarság soha nem engedhet abból a jogából, hogy a határain kívülrekedt magyarság sorsáért, emberi jogainak teljességéért küzdjön. Sem az irredentának, sem a revizionizmusnak az árnyékával nem gyanusítható a magyarság ebben a küzdelemben. A demokrácia elveinek nemzetközi érvényesüléséért küzdünk: azokért az elvekért, amelyeket a szovjet nemzetiségi alkotmányban maga Sztálin fogalmazott meg, azokért az elvekért, amelyekkel az Atlanti Charta hívta háborúba a szabadságot és a humánus tisztelet népeket.

Nem kívánunk itt gazdaságpolitikai fejtegetésekbe bocsátkozni. Ezért nem is részletezem a magyar béketervezet gazdasági terheit. Annyi bizonyos: kicsi országunk a gazdaságtörténet abszolút számokban is legnagyobb méretű inflációjából csodával határos módon, valósággal lehetetlen akadályok, terhek ellenére áll talpra. A stabilizáció feltételeit tenné illuzóriussá, ha gazdasági terhelésünket nem venné megértőbb bíráló alá a párizsi értekezlet. A stabilizáció bukása egyben lehetetlenné tenné a rákötött követelések teljesítését is. Gazdaságpolitikai circulus vitiosus, vagy értelemnélküli s főleg haszon nélküli büntetés, sőt — mint a nyugati hatalmak által felvetett követelések mutatják — nagymérvű súlyosbítása lenne e terheink makacs erőszakolása.

5.

Íme, ezekben foglalhattuk össze a békekötés előtti fájdalmas és izzó napokban a magyar békéről való tudomásunkat és felfogásunkat. Nem volt könnyű feladat, aminthogy a békefeltételek tudomásul vétele s az ezzel kapcsolatos küzdelem a magyar demokrácia eddigi legkeményebb próbatétele. Világos előttünk az is, a békekötés után — legyen az bárminő — még a békében is számos csatát nyerhet, vagy veszíthet a magyarság, aszerint, ahogy a demokratikus fejlődéshez való viszonyunk alakul. A magyarság ismét elkalandozhat illúzióinak, sértődöttségének bozótjaiba, a ressentiment kártékony és önmagát romboló magatartásához is folyamodhatik, kizárván magát az európai nemzetek közösségéből, hitelt adhat a reakció, a jobboldal megújuló Dolchstoss-legendáinak s újabb sovinszta-reviziós mitológiákat szöghet. A határ-kérdésekre szögezett tekintet-

tel ismét elfordulhat a magyar társadalom problémáitól. Mindez lehetőség, de mi hisszük, nem lesz politikai valóság. Bármilyen békét is kelljen elfogadnia a magyar demokráciának elődei bűneiért lakolva, nem jelentheti ez a tény a magyar demokrácia újabb hanyatlását.

Nem adja meg a lehetőséget maga a magyarság sem. Egyet megtanulhattunk. Horthy-Magyarországa a magyar társadalom belső erőit rombolta szét s tette népünket erőtlenné, politikailag bénává, mert nem a magyar társadalom meglévő problémái felé fordult, hanem inkább e társadalmi bajoktól igyekezett elterelni a dolgozók figyelmét. A magyar demokrácia minden magyar dolgozó boldogulásáért harcol s ezért a társadalom erőinek átszervezésével siet az egész magyarság segítségére. Ez az az út, amelyen át egy mind demokratikusabb fejlődés példaadásán keresztül a magyarság jó társa lehet Közép-Európa demokráciájának s elérheti a határokon túl élő magyar tömegek emberi jogainak csorbitatlan biztosítását is. Ez az a mód, ahogy a magyarság közelíthet a vámunió, a nagyobb politikai integrálódás eszmei lehetőségei felé. Így lehetünk a régi védőpajzs-gondolatra emlékezve: pajzs helyett híd Kelet és Nyugat között, erős kapocs Közép-Európa népei között, — nem pedig az elszigeteltség tragikus példája. Európa jövő politikai fejlődése nem engedhetné meg, hogy egy duzzogó, sértődötten a reakciós politikai gondolkodásba visszahulló magyarság éljen itt Európa közepén, mert mindenki tudja, a reakció erői várják az integrálódás kiindulási pontját. A magyarság újabb s végzetes tragédiáját készítené el őazonban az, aki éppen nemzetünket akarná egy ilyen alakulás kiindulási pontjává tenni.

Sem Európa, sem a magyar dolgozók nem engedhetik meg, hogy a magyar béke a magyar demokrácia halálát jelentse. A magyar demokráciák éberren vigyáznak. Ne legyen hiábavaló az a reményünk, hogy még a békekötés előtt a szövetséges hatalmak is gondot fordítanak erre.

1946 augusztus.

Ortutay Gyula

STABIL LESZ-E A FORINT?

A stabilizáció sikerült.

A stabilizáció eredményei a külföldi gazdasági köröket is meglepték. A magyar valutareform — alapelveiben és végrehajtásában — lényegesen eltért a gazdaságtörténet eddig ismert stabilizációitól. A reform újszerűsége szembeütő, akár politikai, akár gazdasági szempontból vizsgáljuk.

A kapitalista társadalmi rendben élő országokban eddig előfordult valutareformok időpontját mindig a gazdasági hatalom birtokosai: a *nagytőkések* határozták meg. Ők döntöttek arról, hogy mely időpontban érjen véget az infláció és ők szabták meg a stabilizáció feltételeit is. Ezzel szemben a magyar valutareformot a koalíciós kormány a nagytőke urainak véleménye ellenére hajtotta végre. Az augusztus 1-i időpontot a gazdasági élet vezető körei szinte egyhangúlag alkalmatlannak, veszélyesen korainak ítélték. Az ő nézetük szerint a stabilizációt legkorábban ez év novemberében vagy decemberében lehetett volna végrehajtani és véleményük egyetértett abban, hogy először meg kell teremteni és biztosítani a döntő előfeltételeket és csak, amikor már ezek realizálódtak, kerülhet sor a valutareform megvalósítására. Nyilván ezzel magyarázható, hogy gyáriparunkat — talán a textilipart kivéve — meglepte a stabilizáció sikere. Nem bíztak abban, hogy a kormánynak sikerülni fog augusztus 1-éig megteremteni az előfeltételeket és ezért csak most kezdenek foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy hogyan álljanak át az inflációs gazdálkodásról a stabilizáció által meghatározott irányra. Különösen meglepő, hogy vasiparunk mindezekig nem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a Szovjetunió nagylelkű jóvátételi engedménye révén felszabaduló kapacitását miképpen hasznosítsa, hogyan térjen át a piacra való termelésre.

A stabilizáció terminusának meghatározásánál azoknak lett igaza, akik már májusban látták, hogy a magyar gazdasági élet az infláció gyors megállítása nélkül elkerülhetetlenül szakadékba zuhan. Helyesen tette a kormány, hogy nem hallgatott a stabilizációt elődázni javasoló szakértőkre, hanem hozzáfogott a stabilizációs terv gyors realizálásához. A magyar demokrácia óriási *politikai sikere*, hogy elhatározott és külföldi kölcsön nélkül végrehajtott egy sikeres valutareformot, megmutatta, hogy képes öneréből talpraállni. Nyilvánvalóan ezt az önerőre való támaszkodást honorálták a nagyhatalmak, amikor a Szovjetunió nemzetközi kötelezettségeink teljesítésénél nyújtott nagyjelentőségű engedményeket, a nyugati hatalmak pedig a nyugatra hurcolt javak visszaadásával támogatták talpraállításunkat.

De lényegesen különbözik a magyar stabilizáció végrehajtása az előzőktől *gazdasági szempontból* is. Az eddigi stabilizációk menete legtöbbször az volt, hogy először egyensúlyba hozták az államháztartást (rendszerint jelentékeny külföldi kölcsön segítségével), ennek következtében leállították a bankóprést és várták, míg az új pénzügyi helyzetnek megfelelően kialakult az árak és a bérek új színvonala. Amikor azután a gazdasági élet hozzáidomult a most már nem inflált pénzforgalomhoz és helyreállt az új helyzetnek megfelelő piaci egyensúly, akkor hajtották végre a tulajdonképpeni valutareformot. Ez a módszer természetesen hosszadalmas. Erről az adottságok hiánya és az idő rövidsége miatt nem lehet

tett szó. Ezért a magyar stabilizációs terv arra épült fel, hogy a *valuta-reform végrehajtásával egyidejűleg életbeléptetett egy elméletileg kiszámított ár- és bérszínvonalat*, egyetlen gyeplőrándítással állította meg a rohanó inflációt.

A magyar stabilizáció módszere tehát lényegileg abban különbözik az előző stabilizációktól, hogy az egész valutareformot időbelileg rendkívül rövid időre összeszorította és az élet szabad játéka alapján kialakítandó egyensúly helyett egy papiroson kitervelt mechanikus egyensúlyt teremtett meg, melynek helyességét utólag az élet igazolta.

A terv jó volt, az alapelvek a gyakorlatban beváltak, a stabilizáció a szakértők jóslásai ellenére sikerült. Vannak még korrigálni valók, a részletekben vannak eltolódások, de ezek nem érintik a lényeget, nem érintik az alapszámok helyességét.

Természetesen a stabilizáció sikerének érdemét nem lehet egyedül a terv kidolgozóinak és keresztülvívőinek tulajdonítani. A stabilizáció sikeréhez döntően járult hozzá az a körülmény, hogy a kormány súlyos nehézségek között végrehajtott pénzügyi műveletét a magyar *dolgozó tömegek a legmesszebbmenő bizalommal* kísérték. A magyar paraszt, a magyar fizikai és értelmiségi dolgozó bízott a terv sikerében és fegyelemmel vett részt annak végrehajtásában. A forintvaluta bevezetése után a parasztság nagy mennyiségben hozta piacra áruit; a munkások és tisztviselők pedig nagy önfegyelmel viselték el azokat a kezdeti nehézségeket, amelyek itt-ott a bérek és fizetések helytelen megállapításában, különösen pedig késedelmes kifizetésében jelentkeztek. Gyárainkban, bányáinkban, hivatalainkban lényegesen megszilárdult a munkafegyelem, megnőtt a munkateljesítmény. A magyar dolgozó társadalom érezte, hogy az az óriási erőfeszítés, mellyel a kormányzat úrrá kívánt lenni a pénzügyi zűrzavar felett, az ő érdekében történik, az ő javára szolgál.

A forint értékálló pénznek bizonyult. Vásárlóereje az elmúlt hetek tapasztalatai alapján inkább növekedett, mint csökkent. A pénz szédületes forgási sebessége augusztus 1-e után hirtelen lecsökkent, talán nagyobb arányban is, mint szükséges lett volna. A kibocsátott aprópénz legnagyobb része eltűnt a forgalomból; megállapítható, hogy a vidéki lakosság élére rakja a garasokat, bízik a pénzben. Augusztus hónapban a forgalomba kerülő pénzösszegek csaknem 10%-át betétként helyezték el a pénzintézeteknél. A valuta- és aranytulajdonosok ötször annyi értéket váltottak be a Nemzeti Banknál, mint amennyire számítani lehetett. Mindez arra mutat, hogy a nép széles tömegei mellett a gazdasági körök is látják, hogy a kormány az államháztartás egyensúlyát vaskezzel fenntartja és szilárd elhatározása, hogy kiadásait bevételeiből fedezze. Mindenki szívesen fogadja a forintot, mert tudja, hogy a bankjegy a jövőben nem költségvetési deficit kiegyenlítése címén, hanem egyedül áruknak és szolgáltatásoknak az átengedése ellenében kerül forgalomba és így az — az aranyfedezettől függetlenül — 100%-os árufedezettel is alá van támasztva.

A termelés és a fogyasztás egyensúlya

A forint stabilitását mindaddig nem fenyegeti veszély, míg a forgalomba került árumennyiséghez képest nem kerül túl sok pénz forgalomba. Ebből a szempontból csak az a termelt árumennyiség jöhet számításba, amely a piacra kerül, a piac áruoldalának

vizsgálatokor tehát nem szabad az egész termelést számításba venni, hanem annak csak azt a részét, amely a piacon kerül értékesítésre és lecsapolja az ott jelentkező vásárlóerőt. Bármennyire fontos, hogy teljesítsük jóvátételi kötelezettségünket, hogy újjáépítsük mindazt, amit a fasiszták szétromboltak, a jóvátételi és újjáépítési termelés értéke nem növeli a piac áruoldalát. Minthogy azonban a jóvátételi gyárak dolgozói, az újjáépítést végző munkások és tisztviselők épp úgy megkapják a fizetésüket, mint azok, akik fogyasztási javakat előállító gyárakban vannak foglalkoztatva, bérek és fizetések címén jelentékeny mennyiségű olyan vásárlóerő is piacra kerül, mellyel egyidejűleg nem szaporodik az árukínálat. Hiába érte el ipari termelésünk a békenívó 60%-át, ha egyelőre a termelt mennyiségnek csak fele kerül piacra, (másik fele az újjáépítés, jóvátételi kötelezettségeink teljesítését szolgálja), a termelés és fogyasztás egyensúlya szempontjából csak azt a hányadot vehetjük számításba, amely piacra kerül. És ugyanígy: hiába termel mezőgazdaságunk 70%-os békenívón, ha ebből csak 60%-nyi kerül piacra, az életszínvonalat ehhez kell méreteznünk. A stabilizációs terv a munkabéreket és tisztviselői fizetéseket úgy méretezte, hogy a jelentkező vásárlóerőnek a piacon meg legyen az árufedezete. Hiába kísérelnénk meg felemelni a forintbéreket, ezzel nem javulna az életszínvonal (mert hiszen hiányzik a megfelelő árumennyiség), hanem csak a forint inogna meg és új infláció venné kezdetét. Azért kellett a stabilizációs tervben a békebeli 65—70%-ot feltételező termelés ellenére a munkabérek és fizetések reálértékét csak 50%-ban megszabni, mert csak ebben a mértékben van meg az árufedezet. Ha ennél több bért juttatnánk a dolgozóknak, lényegében fedezetlen utalványokat hoznánk forgalomba és a jólét emelése helyett csak az ár-emelkedés folyamatát indítanók el.

A termelés és fogyasztás egyensúlyát vizsgálni kellett a *falú és a város egymásközötti forgalma* szempontjából is. Minthogy a mezőgazdasági jóvátétel az iparihoz képest csekély jelentőségű és minthogy az újjáépítés is arra kényszeríti a gyárpar tekintélyes részét, hogy fogyasztási javak helyett beruházási javakat termeljen, megbomlott a mezőgazdasági és ipari termelés békebeli 50—50%-os egyensúlya. Ma a piacon több a mezőgazdasági termék, mint az iparcikk és semmiféle mesterkedéssel vagy elmélettel nem lehetne megakadályozni azt, hogy a stabilizáció első hónapjaiban az ipari árnívó meghaladja a mezőgazdasági árnívót. Ha nem is vennénk figyelembe, hogy iparunk — számos ok folytán — ma még irracionálisan és drágán termel, ha tehát pusztán az áru-piac keresleti és kínálati egyensúlyát tekintenénk, a magasabb ipari árszint elkerülhetetlenül folyik a piac mechanizmusából és ez olyan mértékben és olyan ütemben fog redukálódni, amilyen mértékben az ipar által termelt fogyasztási cikkek mennyisége emelkedik és fokozatosan eléri az agrárcikkek mennyiségét.

Az agrártermékek és iparcikkek jelenleg fennálló egyensúlyhiánya épúgy átmeneti jelenség, mint ahogy átmenetiek a gyárpar jelenlegi *magas termelési költségei*. Ha a gyárpar nyersanyagszükségletét a teljes foglalkoztatást lehetővé tevő nívón biztosítjuk, hogy így költségei a békebeli termelési mennyiségre osztódjanak el, ha a termelést racionalizáljuk, olcsó gyártási módszereket és berendezéseket alkalmazunk, fokozatosan növeljük a munkateljesítményt, akkor az ipari árnívó rövid időn belül le fog töredezni a mezőgazdasági árak nívójára anélkül, hogy a gyárakat közben veszteséges termelésre kellene kényszerítenünk. Mert

arra vigyáznunk kell, hogy az ipari árak megállapításánál az általánosan jelentkező nyomás következtében az ellenkező végletbe ne essünk. A kapitalista termelési rend rugója a *haszon*, enélkül a termelés nem fejlődik. Az árakat redukálhatjuk, ha nívójuk indokolatlan hasznot biztosít a gyárosnak és a kereskedőnek, de az önköltséget, a szokásos hasznot biztosítanunk kell, mert különben megáll a termelés.

Áruellátásunk fokozatosan javul

A termelés és a fogyasztás egyensúlyát a stabilizációs terv helyesen méretezte. A stabilizáció sikerét mindaddig nem is fenyegeti veszély, amíg az életszínvonal és az árszínvonal méretezésénél nem térünk le arról a reális bázisról, melyen jelenleg állunk. A jelenlegi helyzet azonban nem jelent megmerevedést, az életszínvonal fokozatosan emelkedni fog abban az arányban, ahogy a *termelés fokozatosan növekvő árumennyiséget hoz a piacra*. Szeptembertől dohányellátásunk eléri a békenívót, októbertől jelentős olajellátással számolhatunk, novembertől kezdve az új cukorkampány a békebeli cukorfogyasztás felét biztosítja, decembertől kezdve pedig a sertésvágások hús- és zsiradékellátásunkat javíttják lényegesen meg. Gyapjúiparunk teljes erővel dolgozik az őszi és téli szövetanyagok előállításán, pamutiparunk szeptember—októberre felfut a békenívóra, bőriparunk számára most vásárolunk jelentékeny mennyiségű nyersbőrt és cserzőanyagot, hogy a lábbeliellátást megjavíthassuk. Vasiparunk kapacitásának jelentékeny része szabadult fel a piac számára, a mezőgazdaság gép- és eszközszükségletét az elkövetkező hónapokban az eddiginél lényegesen kedvezőbb nívón biztosíthatjuk.

Mindez arra mutat, hogy a piaci egyensúlyt az áruoldalról nem fenyegeti veszély, mert ott egyre növekvő mennyiségben jelennek meg tartósítható élelmiszerek (olaj, zsír, cukor, stb.), ipari fogyasztási cikkek (textiláru, lábbeli), gépek, eszközök és üzemi felszerelések. Ha a vásárlóerő adagolásánál nem követünk el hibát, akkor az életszínvonal emelkedése változatlan bérek és fizetések mellett is bekövetkezik, mert a növekvő kínálat folytán az árak csökkenni fognak.

A piac áruoldalát nemcsak az árutermelés befolyásolja, hanem az *import* is. Az amerikai hadfelszerelési kölcsönből vásárolt járművek, textiliák, élelmiszerek, nyersanyagok és egyéb árucikkek — minthogy árukölcsönről van szó — anélkül növelik az árukínálatot, hogy ugyanakkor a pénzmennyiség is szaporodna. Ugyanígy a beszolgáltatók valutákból vásárolt nyersanyagok is a piac áruoldalát támasztják alá, mert a valuták ellenértéke már most kint van a piacon, az árumennyiség tehát növekedhetik anélkül, hogy egyidejűleg pénzt is forgalomba kellene hozni.

Az államháztartás egyensúlya

A stabilizáció alapfeltétele, hogy az állam háztartását egyensúlyban tartsa, vagyis *kiadásait bevételekből fedezze*. A stabilizációs terv novemberre irányozta elő azt az állapotot, amikor a *bevételek* már 100%-ig fedezetet nyújtanak a kiadásokra. A bevételek terén szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy a stabilizációs terv az állami bevételeket helyesen

méretezte. Az előirányzat kellő időre realizálható lesz. Természetesen ennek biztosítására még igen sok a tennivaló, mert a pénzügyi közigazgatás, különösen vidéken, még akadozva és álmosan működik. Ezen változtatni kell, de ez részletmunka, a stabilizációs terv számolt ezekkel a nehézségekkel. Annyi máris megállapítható, hogy a gazdasági élet erőállapota lehetővé teszi a bevételek felfuttatását a kiadások nivójára és az életbeléptetett adóreformok alkalmasak a bevételek kimunkálására.

Nagyobbak a veszélyek a *kiadási oldalon*. A költségvetés kiadási keretei rendkívül szűkek, számos fontos feladat háttérbe szorult fedezet hiánya miatt. Erős a törekvés, amely a pénzügyi kormányzatot arra kívánja kényszeríteni, hogy túllépje a megállapított költségvetési kereteket, növelje a kiadásokat. Mindaddig, amíg az állami bevételek nem érik el az előirányzatot, a kiadásoknak a költségvetési kereteken túl való növelését mindenképpen meg kell akadályozni. Tágításra csak akkor kerülhet sor, ha a bevételek az előirányzottnál kedvezőbben alakulnak.

Igen fontos, hogy a költségvetés egyensúlyát a *békekötés* fel ne borítsa azáltal, hogy újabb terheket ró vállainkra. A Szovjetunió a magyar stabilizáció iránti messzemenő támogató készségének adott kifejezést akkor, amikor jóvátételi terheinket arra a mértékre csökkentette, mely beilleszthető volt a stabilizációs költségvetésbe. Igen fontos, hogy Párizsban szomszédaink és a nyugati hatalmak ne állapítsanak meg további terheket, mert ezekre költségvetésünkben nincs fedezet.

Lesz-e stabilizációs válság?

Sehol a világon nem sikerült még inflációt megállítani anélkül, hogy *átmeneti rázkódtatások*, válságjelenségek ne jelentkeztek volna. Az infláció nagy számban termel ki olyan egzisztenciákat, melyek alól a stabilizáció egyik órától a másikra kihúzza a talajt. Magyarországon súlyosbítja nehézségeinket, hogy a *gyáriparunk 8 év óta elszokott a piacra való termeléstől* és termelésének békeviszonyokra való átállításához csak most fog hozzá. Az infláció sok problémát homályosított el, melyek most a stabilizációval egyidejűleg kerülnek megoldásra. Ezért rázkódtatásokra, átmeneti zavarokra és bizonyos fokú munkanélküliségre fel kell készülnünk, de már most mindent el kell követnünk, hogy a megtorpanás rövid ideig tartson és ne gyűrűzzön szélesebb mederben.

Az állam kiadásainál szigorúan alkalmazkodik a költségvetéshez, a kereteket az egyensúly felborulásának veszélye nélkül nem tágíthatja. Az állam tehát a jövőben lényegesen kisebb mértékben lehet a gyáripar megrendelője mint eddig. A magyar ipar tehát az eddiginél nagyobb mértékben szorul a piacra, ott kell megteremtenie legnagyobbbrészt a finanszírozás lehetőségét is. Ebből következik, hogy a gyáripar nagyobb arányban fog *fogasztási javakat* termelni, mert így áru kerül a piacra és nem forog fenn a piaci egyensúly felborulásának veszélye. Lényegesen nehezebb a helyzet azoknál az iparoknál, melyeknél az átállás hosszabb időt vesz igénybe és így a normális áruváltók segítségével történő finanszírozás lehetősége nem áll fenn. A magyar gazdaságpolitika számára itt jelentkeznek az új, nehéz problémák: *a stabilizáció eddigi eredményeit úgy kell megvédenie, hogy közben gazdasági életünk további fejlődését biztosítsa*, a rázkódtatásokat rövid időn belül áthidalja és megakadályozza a munkanélküliség nagyobb mértékű fellépését.

A gazdaságpolitika irányítóinak mindenekelőtt azt a veszélyt kell elhárítania, hogy a gyáripár finansziális gondjaitól a legkényelmesebb úton mentesítse magát: az üzemek leállításával, a munkások elbocsátásával. Minthogy pedig meglevő eszközeink csak a fogyasztási iparoknál teszik lehetővé a finanszírozást, elő kell mozdítanunk, hogy azok a gyárak, amelyek a belföldi piacon nem tudják áruikat elhelyezni, külföldre termeljenek és így a magyar munkások foglalkoztatását részben külföldi vásárlóerővel finanszírozzák (például rádióipar). Nagy segítséget jelenthetnek és mindenképpen felkarolandók a *bérmunkák*, melyek lehetővé teszik egyes iparágak 100%-os foglalkoztatását és a belföldi nyersanyag-szükségletnek finanszírozási gondok nélkül való biztosítását. Igen jó példa erre a szovjet textilbérmunka, mely a pamutfeldolgozó iparunkat rövid idő alatt olyan helyzetbe hozta, hogy termelését a békeszínvonalra emelhette anélkül, hogy finanszírozási gondokkal terhelné az államot.

Magyarország *külkereskedelmi helyzete* a felszabadulással gyökeresen megváltozott. Korábban külkereskedelmünk legnagyobb részét Németországgal bonyolítottuk le. A németek kiszívták nyersanyagjainkat, élelemkészletünket és készáruval fizettek, olyan cikkekkel, melyek legnagyobbbrészt itthon is előállíthatók lettek volna. Később pedig, amikor a háborús szükséglet a német ipart teljesen igénybevette, szájharmonikán és gyermekjátékon kívül alig kaptunk ellenértéket, köztudomású, hogy clearing-szaldónk kétmilliárdos egyenleget mutatott Magyarország javára. A *felszabadulás* nemcsak politikailag hozta meg szabadságunkat, hanem *gazdaságilag* is. A Szovjetunió közvetlen szomszédunk lett és benne olyan kereskedelmi partnerre leltünk, mellyel való kapcsolat új perspektívát nyit meg a magyar ipar előtt. A Szovjetunió hajlandóan bizonyult hiányzó nyersanyagaink szállítására és arra, hogy ipari készárukkal, illetve — bérmunka esetén — a magyar dolgozók teljesítményével fizessünk. Megnyílt előttünk az a lehetőség, hogy iparunkat továbbfejlesszük és a nyersanyagimportot készáruval fizessük meg.

Köztudomású, hogy a magyar gazdasági élet hamarabb állt talpra, semmint azt a fasiszta háború pusztítása után remélni lehetett. Több fejtett iparú európai államban még dermedt a gazdasági élet. Ha ügyesen használjuk ki a lehetőségeket, ha minden erőt összeszedve kiaknázzuk a jelenleg még fennálló *jó elhelyezési lehetőségeket*, akkor a munkanélküliség veszélyét elháríthatjuk és a gazdasági válság helyett újabb fellendülés felé terelhetjük gazdasági életünket.

Tovább fokozni a termelést anélkül, hogy a stabilizációt veszélyeztetnénk, ez az a feladat, melyet a magyar gazdaságpolitikának meg kell oldania. A lehetőség adva van, jól kell élni vele!

Dr. Antos István

MAGYAR VALÓSÁG

ÚRI VÁRMEGYE — „DEMOKRATIKUS VÁRMEGYE“

Hintó a kátyuban

Egyik Mikszáth regényben oktatják ki alaposan az új főszolgabíró közéletéről. Főszolgabírónak lenni a legkönnyebb mesterség a világon. Ha a hintója éjszaka nagyot zökken, elrendeli ennek az útszakasznak a kijavítását. Ha éjszaka nekimegy egy kiálló kocsirúdnak, megbünteti a tulajdonost. Ha részeg ember leesik a bürüről, elrendeli, hogy korlátot csináljanak ennek.

Ez az üdítően szellemes jellemzés nemcsak a dzsenti Magyarországot közéletéről ad hű képet, hanem bepillantást enged a magyar közigazgatás történetébe is. A vármegyei közigazgatás — ahova az említett főszolgabíró tartozik — történelmi előzményét tekintve nemesi igazgatás volt. Abban az időben, mikor ennél nem is akart több lenni, a nemesi szabadságnak és a nemesi önkormányzat biztosításának komoly ténykedései fűződnek a nevéhez. Akkor, amikor a dinasztikus törekvésekkel szemben való ellenállás nemesnél, nem nemesnél egyaránt értelmét veszítette, a vármegyei közigazgatásból sem maradt más, mint az a természetes folyamat, hogy ez a nemesi igazgatás az egész magyar életre keményen rátelepedett s megszontosodott formáiban akkor is tovább élt, amikor már mentséget sem találhatott saját működésére.

A régi vármegye

A mult — és a közelmult — vármegyéjének jelentősége három irányban fejthető fel. Társadalmilag, politikailag és igazgatásilag bírt jelentőséggel, illetve rendelkezett olyan tulajdonságokkal, melyek a szabad királyi városi közigazgatástól gyökeresen és a felsőbb államigazgatástól lényegileg megkülönböztették.

Társadalmilag mindazt el lehet részleteiben is mondani a vármegyéről, amit a Mikszáth-párbeszédre való utalás elég szemléltetően mond el. A vármegyei ügyintézés párhuzamosan haladt az intézkedők társadalmának érdekeivel. A vármegye a nemesség és a legutóbbi időkben a nemesi hagyományokat még őrizni szerető polgárság érdekképviselői szervének látszott; az intézkedés gyors és megbízható volt akkor, ha ezekről az érdekekről volt szó — idegen, lassú és közönyös akkor, ha másról volt szó. Ebben lehet sejteni egy patriarchális atyafiságot is, azt, hogy az ügyintéző tisztviselő másként nyúlt a dologhoz, ha a felsőházi tag föld-

birtokosról, mintha a szegény parasztról volt szó — valójában azonban nemcsak ezen múlt ez a kétféle intézkedés. Azon a meggyökeresedett szokáson, hogy vannak ilyen érdekek és amolyan érdekek, vannak ilyen ügyfelek és amolyanok — a vármegyei tisztviselői kar, (ahová bejutni majdnem egy ludovikai felvétellel volt egyenrangú tény,) előítéleteiben hordta a kivételes intézkedés szükségességét akkor is, ha nem közvetlen protekció miatt csinált gyorsan és jól meg valamit a földbirtokosnak és nem pusztá lustaságból a falusi kocsmárosnak.

Az igazgatás akadályai

De milyen is volt tulajdonképpen ez az igazgatás? A megyei köz-igazgatás érvénytelenné vált akkor, amikor eltűnt mögüle a nemesség érdekközössége s kiütköztek azok a hiányosságok, melyek a területi elkülönüléssel jártak. Már emiatt sem lett volna alkalmas nagyobb tömegek önkormányzatának a vállalására, de ez az önkormányzat is egyre szűkebbre szorult. Az önkormányzati testület megmaradt, de a költségvetés miniszteri utólagos jóváhagyással történt, s ezzel az önkormányzat leglényegesebb feltétele is alávétődött a központi igazgatásnak. Másrészt, mint területi közigazgatási központ is elvesztette a jelentőségét a vármegye akkor, amikor a nép számára — részben rossz területi beosztása miatt — nem tudott valóságos igazgatási központ lenni.

Kialakult az a helyzet a vidéki közigazgatásban, hogy a szabad királyi városi törvényhatóságokhoz nem tartozó területek egy lépcsőzetes rendszerrel találták magukat szemben. A községi előjáróságnak semilyen formában nem volt döntő intézkedési joga, a járási székhelynek elsőfokon döntési joga volt, de végeredményben semmit sem tehetett, mert sem önkormányzati testülete, sem költségvetése, amellet hivataltól is alárendeltje a megyének. S ha az egyéni intéztnivalók a megyénél elintéztést is nyerhettek, végeredményben erre is rátelepedett a közösségi döntéseket felülbíráló központi igazgatás. De az egyes emberek érdekeitől már a megye is túlságosan messze és magasán volt ahhoz, hogy eredményesen lehessen igazságos igazgatást folytatni.

Ellenőrzés és irányítás

A vármegyének emellett a feje a kormány által kinevezett főispán. A főispáni teendők papíron bármilyen jelentéktelenek is az igazgatás menetét tekintve, bármennyire képviselő vagy ellenőrző szerv is elméletileg a főispán, a gyakorlatban lassan a vármegye politikai képét is kialakították, mégpedig úgy, hogy a személyi megválasztáson keresztül biztosítassék a megyei igazgatás felhasználása a hatalmon lévő rendszer érdekében. Az, hogy a főispán elnököl a megyei törvényhatósági bizottságban nem sokat jelent. De az, hogy a főispán nevezi ki az alacsonyabb státuszú vármegyei tisztviselőket s a magasabb kinevezések is rajta

keresztül gyakorlatban az ő ajánlásával történnek, sokat jelent. Legalább is annyit, hogy minden egyes intézkedésre jogosult és hivatott tisztviselőnek a főispán elsőrendű irányítója. Az intézkedés függetlenségé hiába van meg akkor, amikor a személyi függetlenség nincs meg.

A közelmúlt vármegyéjében a főispánság volt a biztosíték arra, hogy az autonóm igazgatás ne történhessen a kormányzat elgondolásai ellenére, azaz, hogy minél kevesebbszer, vagy egyáltalán ne kelljen élni azzal a vétőjoggal, mely utolsó esetben megint csak módjában állt volna a központi hatalomnak a megyével szemben.

De nemcsak ezt jelentette. Jelentette azt is, hogy a megyei igazgatási rendszer feltétel nélkül felhasználható lett egyáltalán nem közigazgatási, de kifejezetten politikai jellegű intézkedések keresztülvitelére. (Gondoljunk itt a választásokra elsősorban.) A megyék helyzete tehát úgy jellemezhető, hogy az egész apparátust, mint eredetileg autonóm és jól meghatározott érdekeket szolgálót a központosított államszervezet a maga rendszerébe emelte be, meghagyva annyit önrendelkezési jogából, amennyi tényleges önrendelkezést semmiesetre sem jelentett, de mégis mintegy az egész ország elkülönült részei álltak az egyes intézkedések mögött, vagy mellett.

A mai vármegye

Mármost mit változott ez a vármegyei szervezet a demokráciában? Mit változott igazgatásilag, mit változott társadalmi jelentőségét tekintve és mit változott, mint politikai eszköz.

1.) Igazgatásilag nem változott semmit. Gúnyosan szokták megjegyezni: a régi vármegye a mai vármegyétől annyiban különbözik, hogy ma a főszolgabírót járási főjegyzőnek nevezik. Ez tulajdonképpen igaz. A nép előtt ellenszenves főszolgabírói elnevezés gyors megszüntetése lehet szimpatikus tett, de a lényegen egyáltalán semmit nem változtat. S ha változtatna is: egy adminisztratív és felsőbb igazgatásnak alárendelt tisztviselő szerepének szűkítése vagy tágítása kevés ott, ahol az egész felépítmény látszik alkalmatlannak. A főszolgabíró neve mellett elhagyhatnók a főszolgabírói hatáskört is, — vagy bővíthetnénk ezt — változás akkor sem lenne, hiszen nem az egyes tisztviselők, hanem a kormányzó testületek döntöek abban, hogy lényegileg és állandóan alkalmas-e egy rendszer, vagy nem.

2.) Társadalmilag — a tényleges helyzetet figyelembevéve — szintén semmit sem változott. A vezető tisztviselőket ugyan nagyjából lecserelték, de az egész magyar közigazgatásban, sőt közelében sincs még egy olyan terület, ahol a régi személyzet ennyire a helyen maradt volna, mint a vármegyénél. S a lecserelés is inkább átcserelés jellegű volt. Azok a megyei főtisztviselők, akik kompromittálták magukat, nyugdíj, állásvesztés vagy internálás formájában megváltak a megyétől. Jöttek helyettük rendesen olyan régi másodvonalbeli főtisztviselők, akik nem kompromittálták magukat. De még a legsikeresebb személycsere sem tudta volna jobbá tenni azt az igazgatási művet, mely felülről-kormányzó jellegű volt szerkezeténél fogva — s természetesen az is maradt, még olyan helyeken is, ahol a legnagyobb jószándék vezette az újakat.

3.) Amit pedig a vármegyei igazgatási rendszer politikai változása jelentett, arra legjellemzőbb a kormány koalíciós összetétele. A múlt vármegyei szervezet politikai felhasználása attól a feltételtől függött, hogy van kormányzópárt és van ennek képviselőiben a megye élén főispán. A főispáni tisztség megmaradt — s a pártok nem felejtették el ennek még politikai jelentőségét, tehát megfelelő arányban igyekeztek osztozni ezekben a tisztségekben. Nyilvánvaló azonban, hogy a feltételek megváltoztak s a pártember főispán ma máresak azért sem követi a kormány politikáját, mert a kormány koalíciós és a főispán pedig pártember.

Ezek a koalíciós főispánságok és koalíciós vármegyék a legnagyobb közigazgatási ellentmondást jelentik ma. A tényleges politikai jelentősége elveszett a főispáni pozíciónak, hiszen a pártpolitikai érdekek érvényesítése segédszervek híján sem áll módjában. Mójában áll ezzel szemben a pártpolitikai érdekeket a személyi megválogatásnál — előléptetés, ki-nevezés, B-lista — érvényesíteni, s módjában áll a közigazgatásba a személyeken keresztül ezt belevinni. Erre kitűnő alkalmak kínálkoznak akkor, amikor egy-egy közellátási, szállítási engedélyre vonatkozó, vagy egyéb, ma súlyos gyakorlati érdekeket érintő kérdésben dönthet aszerint, hogy területek, személyek vagy csoportok mennyire állnak közel hozzá. Ez az oka annak, hogy a bármilyen párti főispánokra általános panasz van országszerte s elégedetlenség velük szemben, — ami egyúttal annak is a bizonyítéka, hogy demokratikus és különösen koalíciós demokrata kormányzati rendszer mellett a főispáni tisztség értelmét veszített valami, olyan darabja a multnak, amit csak azért vettek át, mert meg volt.

Önadminisztráció és ellentétek

Mi hát tulajdonképpen ma a megyei közigazgatás? Mi a feladata s mi az, amit el is végez ebből a feladatból?

Mint a multban, a mai megyei közigazgatásban is tekintélyes részt foglal el az önadminisztráció. S ez nemcsak annyit jelent, hogy a tisztségviselői kar egyik részének az a feladata, hogy a fennmaradó rész személyi és anyagi ügyeit intézze, s az egész igazgatási apparátust, mint elvont valamit eladminisztrálja, hanem azt is, hogy a fokozatos intézkedés következtében az egyik rész mindig csak a másik ügyeivel foglalkozik, mint referáló vagy felülvizsgáló.

Másrészt némi szerkezeti változás mégis történt a megyei igazgatásban s ez a községi önkormányzati szervek létesítése volt. A Nemzeti Bizottságok községenként független és politikai szervek ugyan, de a ma szükséges intézkedések föltétlenül kapcsolódnak valahol a politikához. A községi Nemzeti Bizottságok, helyi érdekek miatt, állandó összeköttetésbe kerülnek a vármegyékkel azért, mert a megyei intézkedések megint csak a megye szerkezete miatt, nem alkalmasak arra, hogy az igazgatásilag alája tartozó területek érdekében történjenek. Politika és nem politika itt nem olyan élesen elválasztható, különösen akkor, amikor a hatáskörbe tartozó intézkedések legjelentősebbike még mindig a közellátás, a jóvátétel és a kettővel szorosan kapcsolatos gazdasági rendelkezések.

A közigazgatási reform küszöbén tehát a mai vármegyei rendszer semmit sem tud felmutatni, amivel életrevalóságát igazolhatná. Itt tulajdonképpen az történt, ami közéletünk számos más helyén, hogy nem a rossz építményt bontották le az első hetek és hónapok lázában, hogy helyette újat építsenek, hanem több kevesebb személycserével vélték életet lehelni olyan intézménybe, mely csak olyan formában életképes, ahogy eddig működött: nevezetesen az egyeduralmi rendszer kiszolgálásával és egy társadalmi csoport érdekképviselésével. Semilyen apró igazítás és semilyen nagyvonalú személycsere ezen nem segíthet.

Sarkadi Imre

A KÖZIGAZGATÁSI REFORM PROBLÉMÁI

A magyar demokrácia fejlődésének most még fel sem mérhető jelentőségű eseménye, hogy a közigazgatási reform kérdése napirendre került. Az a mélyreható és gyökeres átalakulás, amit a demokrácia politikai rendszere megindított, nyilvánvalóan átformálja nemcsak egész társadalmi rendünket, hanem az állam igazgatási szervezetét is. Történelmileg tehát a felszabadulás óta aktuális a közigazgatási reform, csak politikai okok folytán és a politikai fejlődés előrehaladásának különös körülményei folytán nem vált eddig ténylegesen aktuálissá. Most azonban ez is bekövetkezett.

A magunk részéről már a tisztviselői létszámcsökkentés elhatározása alkalmával felvetettük a kérdést olyképpen, hogy a létszámcsökkentés csak az első lépése a közigazgatás megtisztításának és átalakításának az azt követnie kell a második lépésnek: a közigazgatás szervezeti reformjának. Pár hónappal később a Baloldali Blokk nyilatkozata tette magáévá a feladatot s programba vette a közigazgatás népi újjászervezését. Végül mind a négy koalíciós párt elfogadta a közigazgatási reform eszméjét s megállapodás jött létre arra nézve, hogy az önkormányzati választások előkészítéséhez a közigazgatási reform kidolgozása és végrehajtása is hozzátartozik. Ezzel gyakorlatilag kormányprogrammá lett a közigazgatási reform ügye s itt az ideje, hogy felvessük és megoldjuk e nagy reformmunka minden lényeges kérdését.

Nyomban, ahogy a terv aktuálissá lett, a Nemzeti Parasztpárt elő is terjesztette a közigazgatási reformra vonatkozó javaslatát. Ez a javaslat tehát a közigazgatási reform kiindulása, miután más hasonló reformterv még nem ismeretes. Annál is inkább, mert ez a tervezet hosszú előkészítő munkának az eredménye s lényeges elveiben már eddig is széles körben megegyeztek a közigazgatási szakemberek éppenúgy, mint a politikai ténylezők. Ennek a tervezetnek a főbb szempontjait vesszük tehát alapul, amikor a közigazgatási reform problémáit meg akarjuk világítani.

Mi a lényege ennek a reformjavaslatnak? Ha a részletkérdéseket kikapcsoljuk, néhány tételbe összesűríthető a javaslat lényege. Ezek a következők:

1. Az általános önkormányzati közigazgatás egységeit újjá kell szervezni a valóságos társadalmi és gazdasági egységeknek megfelelően. Ez azt jelenti, hogy a kisközségek, nagyközségek, megyei városok és törvényhatósági jogú városok helyett egységes községi és városi szervezetet kell létesíteni olyan változatokban, ahogy azt a települési társadalmi és gazdasági viszonyok megkövetelik, (tanyaközség, aprófalvak csoportja, stb.). A vármegyék és járások helyett pedig vármegyéket kell szervezni az ország 60—80 városi központja körül.

2. A szakigazgatás szerveit az általános közigazgatás újjászervezett egységeihez kell idomítani, hogy az ország valóságos társadalmi és gazdasági struktúrájához szervesen igazodjék minden igazgatási szervezet.

3. A központi állami igazgatást decentralizálni kell a minisztériumokból a kerületenként szervezett állami kerületi hivatalokba. Ezáltal a minisztériumok felszabadulnak kormányzó szervekké, a kerületi központok pedig igazgatásilag is egy-egy nagy táj központjai lesznek. E kerületi közigazgatási szervek mellé csoportosítandók a szakigazgatás magasabb szervei is.

4. Az új közigazgatási szervezet felépítését annak az elvnek az alapján kell végrehajtani, hogy a vezetőposztokon választott laikusok álljanak, viszont a hivatalnokok jólképzett szakemberek legyenek.

5. A közigazgatási eljárást olyképp kell egyszerűsíteni, hogy általában két fórum előtt minden ügy elintéztessék. Kisebb súlyú ügyek két önkormányzati fokon, nagyobb ügyek egy önkormányzati és egy állami fórumon. Harmadfokú intézkedést csak kivételes esetekben szabad engedni.

Az a közigazgatási reformterv, amely ezeken az elveken épül fel, nagyon sok olyan részletkérdést vet fel, amelynek a helyes megoldása még több újítást, illetve racionalizálást követel meg, azonban e problémák elhagyásával is érdemlegesen tárgyalhatók azok a kérdések, amelyek a reform kapcsán előállnak. Itt három szempontból igyekszünk megvilágítani a kérdést: politikai, közigazgatási és társadalomtörténeti szempontból.

I.

A közigazgatási reform alapvető politikai kérdése az, hogy lehet-e most a háborúutáni leromlottság állapotában és az újjáépítés ezernyi nehézségei között mélyreható, szinte az egész ország rendjét érintő reformot végrehajtani. Szilárd meggyőződésünk, hogy lehet, sőt éppen most lehet. Néhány szempont világossá teszi e meggyőződés indokoltságát.

A közigazgatási létszámcökkentés befejeződött. A leépítés olyan mérvű, hogy most van a legkevesebb tisztviselő. Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi létszámot később több ponton növelni kell. Ezen a mélyponton kell tehát végrehajtani a reformot, hogy az újabb felveendő tisztviselők már az új szervezeti posztra és az új feltételek szerint kerüljenek. Másik következménye a létszámcökkentésnek, hogy a közigazgatás átalakítása csak egyrésztben történt meg a létszámcökkentéssel. Igazi és teljes átalakítása akkor következik be, ha a szervezetet is átépítjük úgy, hogy a régi emberek az régi szervezet helyére új emberek és új szervezet kerül.

A stabilizáció két oldalon teremti meg a közigazgatási reform lehetőségét, illetve hozza magával a szükségét. Egyik, hogy az államháztartás egyensúlya megköveteli az önkormányzati háztartások szanálását. Ezt pedig a jelenlegi szervezeti keretekben biztosítani szinte lehetetlen. A különböző községi háztartások bevételi forrásai rendkívüli mértékben aránytalanok. Az arányosítás másképp, mint államsegéllyel, illetve másféle állami beavatkozással, nem lehetséges. Nagyon nehéz a mai szervezetben a különböző önkormányzati vállalkozásokat megindítani, amikor ezeknek minden feltétele bizonytalan. Az új szervezetben, mely a tervezet alapján épülne fel, szinte minden önkormányzati háztartás számára új és jövedelmező közüzemi lehetőségek nyílnának meg. Megoldaná az új szervezet azt a nehéz kérdést is, ami a földreform folytán állott elő különösen a mezőgazdasági városokban és nagyobb községekben. A másik oldalon pedig a stabilizáció lehetővé teszi a reformot azáltal, hogy évekre szóló kalkulációt és egyáltalán szilárd költségvetési lehetőségeket teremt.

Égetően szükségessé teszi a közigazgatási reformot a különböző szakigazgatási ágaknak és érdekképviselői szerveknek az újjászervezése. A mezőgazdasági közigazgatást alapjaiban újjá kell szervezni s ugyanakkor napirenden van a mezőgazdasági érdekképviselői testület kifejlesztése. Mindkét szervezet szinte megbukik a közigazgatási szervezet

aránytalan és irreális viszonyain. Megoldhatatlan kérdés, hogy a vármegyékre vagy a járásokra építsük e szerveket, mert lényegében egyik sem alkalmas és valahol a kettő között van a helye a szükséges szervezeti egységnek. Ugyanígy a többi szakigazgatási ágakban, de különösen a tanügyi igazgatásban és egyáltalán az iskolaszervezetben, de hasonlóan az ipari, kereskedelmi és pénzügyi igazgatásban. Minden szakma részéről sürgető a reform s ha a közigazgatás új alapjait nem rakjuk le, akkor, vagy külön kereteket kell teremteni az egyes szakok számára, ami mérhetetlenül irracionális és költséges megoldás, vagy a szakmai érdekek rovására alkalmazkodni kell a közigazgatás teljesen alkalmatlan kereiteihez.

És végül a legdöntőbb érv. A demokrácia elvitathatatlan követelménye az önkormányzati választások megtartása, másszóval az ideiglenesség megszüntetése községi és vármegyei fokon is. Viszont még erőteljesebb parancsa a demokráciának, hogy közigazgatásunk régi, feudális és bürokratikus kereteit ne véglegesítsük, mint a hogy a királyság államformáját sem véglegesítettük. Egyetlen megoldás tehát az, hogy az önkormányzati közigazgatás végleges rendjét egy gyökeres közigazgatási reform alapjaira rakjuk le. Reform nélkül tehát nem lehet önkormányzati választást tartani. Viszont a választások valóban nem halaszthatók sokáig, ezért a reformot haladéktalanul munkába kell venni.

Nem kevésbé súlyosak azonban azok a politikai szempontok sem, amelyek a reform következményeiként merülnek fel. A felsorolt szempontok azt indokolják, hogy a reformot most és sürgősen meg kell csinálni. Van azonban a reform végrehajtásának néhány olyan általános politikai következménye, ami általában szól amellett, hogy a reformot csináljuk meg.

A reform végrehajtása modern népi közigazgatást teremtene a régi feudális rendszer helyére. Befejezné azt a munkát, amit a köztársaság megalapítása elkezdett: létrehozná a köztársaság méltó alsóbb igazgatási szervezetét. Azon felül, hogy ezzel közigazgatásunk megjavulna és a demokratikus államhatalom végrehajtó munkája egysapásra hatékonyabbá válna, még egyéb politikai eredménye is lenne a reformnak. Annyi helyi előny és megoldatlanul hagyott helyi kérdés megoldása jár együtt a reform végrehajtásával, hogy mindez a demokrácia javára írodék széles tömegekben, s méltán érezné meg az egész ország, hogy a demokrácia politikai rendje valóságos és nagy eredményeket tud fölmutatni.

A javasolt reformterv olyan mélyen demokratikus jellegű, hogy kiépítése egyszersmindenkora biztosítaná a magyar társadalom demokratikus szervezeti kereteit. A mai közigazgatási rendszer éppen szervezeti formáinál fogva alkalmas arra, hogy elsikkassza és megmássa a kormányzati intézkedéseket, a javasolt szervezet viszont a legszélesebben biztosítaná a végrehajtását minden demokratikus reformnak. Olyan szervezete lenne a magyar társadalomnak, amely beláthatatlan időre biztosítaná a társadalom minden rétegében és az ország minden vidékén a demokratikus politikai és társadalmi fejlődést.

Különösen észrevehető hatása lenne a reformnak a parasztság életére. a falvak és tanyák fejlődésére. Jelenlegi szervezetünk szinte intézményesen szorítja vissza a parasztságot a politikai és kulturális élet magasabb szintjéről, s rekeszti ki a városok életéből. Ezzel szemben a javasolt reform intézményesen kapcsolná be a falvakat és a tanyákat a városok

életébe, s intézményesen emelné be a parasztságot az önkormányzati életen keresztül az országos politikai életbe.

Legvégül nem elhanyagolható szempont az, ha a demokrácia olyan mindenkit érintő és érdeklő reformmal jelentkezne, amely szinte az egész ország képét alakítja át a régi feudális jellegűből modern népi, demokratikus jellegűvé. Bizonyos olyan rétegeket is föllekesítene és mozgásba hozna a demokrácia mellett, akik egyébként bizalmatlanul, vagy sértetten húzódoznak a demokrácia politikájától. A javasolt reform végrehajtásával minden iskolakönyv, minden térkép, minden vasúti menetrend és minden közigazgatási akta, vagy rendelet a demokrácia propagandairatává válna.

II.

Közigazgatásunk kétségtelenül és menthetetlenül rossz. Végtelen sorban hozhatnánk elő azokat a kifogásokat, amelyeket modern közigazgatási tudomány, vagy a modern élet emelhet közigazgatásunkkal szemben. Nem szándékunk a felsorolás, mindenki könnyen hozhat fel ilyeneket, akármelyik közigazgatási kézikönyvből vagy a saját közigazgatási tapasztalataiból. Csak néhány sarkalatos kifogást hozunk elő példaképpen arra, hogy milyen a mai közigazgatási rendszerünk és a javasolt reform hogyan javítaná meg.

Az egyik főbaj legfőképpen a központi állami igazgatási szervezetben van. Minisztériumainkat elborítják azok a konkrét ügyek, amelyek engedélyezés, kiutalás, felülbírálat, vagy harmadfokú döntés végett a miniszternek vannak fenntartva. Ennek eredménye az, hogy minisztériumaink mérhetetlenül nagy szervezetté nőttek, kétségbeesítően lassan intézik az ügyeket és legfőképpen képtelenek arra a munkára, amire valók, nevezetesen az országot áttekintő kormányzásra. Ezen másképp nem lehet segíteni, mint azzal, ha a konkrét ügyintézészt le vesszük a minisztériumok válláról, s ezeket decentralizáljuk kerületi kormányzervekre, s a lecsökkentett létszámú minisztériumokat visszaadjuk eredeti rendeltetésüknek, a kormányzásnak. Ezzel egycsapásra azt is megoldottuk, hogy a különböző minisztériumok rendeletei a kerületi szerveknél összefutnak és összehangolódnak, s nem a vármegyék alispánjai, vagy a járások főjegyzői találják szemben magukat a legellentétebb kormányrendeletekkel, amelyek különböző minisztériumoktól származnak.

Szakigazgatásunk ma keresztül-kasul keresztül az általános igazgatás szervezetét és eljárásait. Ebből pedig mérhetetlenül sok visszasság és ellentmondás származik, a népre pedig rengeteg fölösleges fáradság és bosszankodás. Rögtöni eredménye lenne a reformnak, ha összehangoljuk e különböző igazgatási szerveket, egyhelyre, a közös vármegyeyi székhelyekre tömörítjük intézményeit, miáltal a nagyfokú megtakarítás mellett az ügyintézészt is nagymértékben egyszerűbbé tehetjük.

Önkormányzati igazgatásunknak is megszámlálhatatlan a baja, de ezek között a legfőbb, hogy a vármegyeyi igazgatás nem is önkormányzati. Valamikor a nemesi rend önkormányzati testülete volt, de a népé sohasem lett. A vármegyeyi mai keretei nem érdekközösségekben élő és közös problémájú népet foglal egybe, hanem egy-egy széteső részekből álló vidéket, nem csodálatos, ha a megyeyi törvényhatósági bizottságok tehetetlen és üresen járó testületek. A járási szervek pedig egyszerűen felülről ereszkednek a községekre, tehát még látszólag sem önkormányzati szervek.

Ezen a menthetetlenül beteg helyzetben csak az segíthet, ha a valóságos társadalmi és gazdasági egységekre építjük az önkormányzati igazgatás magasabb egységeit, szóval egy-egy város és a hozzátartozó vidékre — mert csak akkor lehet igazi önkormányzat a megye.

Önkormányzati igazgatási szervezetünk másik kiáltó visszassága a városok teljes elkülönítése a községektől, illetve a járástól és a megyétől. Ez pontosan a feudális fejlődés eredménye, holott a modern életben a városokban fut össze a társadalom minden jelensége s a vidék problémáit is csak a városokon keresztül lehet megoldani. Mi következik ebből? Az, hogy közös igazgatási keretbe kell foglalni a városokat és vidéküket, mert csak így lehet jól igazgatni az országot, s csak így lehet megoldani mind a városnak, mind a vidéknek a problémáit. A javasolt tervezetnek ez az alap gondolata.

III.

A magyar közigazgatási szervezet minden ízében feudális jellegű. Nemcsak azok a szervei és eljárás módjai viselik magukon a feudális jeleget, amelyek a feudális korszakában fejlődtek ki, hanem azok is, amelyek 48, illetve 67 után alakultak ki. Természetes ez, hiszen a magyar államszervezet és a magyar társadalom gazdasági politikai szerkezete a fölszinen liberális-polgári átalakulás után is megtartotta mélyen feudális természetét. Így következett be az a különös történeti fejlődés, hogy a magyar közigazgatási szervezet minden változás ellenére megmaradt feudális jellegűnek.

Községi szervezetünk, szakigazgatási szerveink és központi igazgatásunk egyként dicsekedhetnek azzal, hogy épségben megtartották feudális intézményeiket és egész eljárás módjuk megőrizte a feudalizmus korszakában kialakult jellegét. Kimagaslik azonban e téren a vármegye, amelyet nem ok nélkül vesz célba minden olyan demokratikus politikai törekvés, amely közigazgatásunkat is demokratikusan akarja átalakítani. Így történt ez a reformkorban is és így történik most is. Nézzük tehát példakép a vármegyét néhány legmarkánsabb jellemvonásában.

A vármegye lényege szerint területi önkormányzati szervezet, amely önkormányzati keretben ellátja egy-egy vidék általános igazgatását. Első pillantásra kiderül azonban, hogy mind a területtel, mind az önkormányzattal baj van.

A vármegyék területe hosszú történeti fejlődés során alakult ki olyanná, amilyen most. Ez a történelmi fejlődés azonban nem a népnek és a nép közvetlen alsó szervezeteinek a fejlődése volt, hanem a nemesi birtokosoké. A vármegye mindig mint a birtokos nemesi családok municipiuma alakult-fejlődött s területileg a földesúri birtokok bizonyos egységeként alakult ki. Ezért akkora, amekkora. A nemesi birtokok és a nemesi családok számára, az a legkisebb egység, amelyen belül mindenki ismeri egymást és a birtokok közvetlen érdekközösségbe kapcsolódnak. Ez a vármegyei egység tehát nincs a nép testére szabva, nem kapcsolja össze valóságos egységbe a dolgozó osztályokat, a városokat, a falvakat, a műhelyeket, a kisgazdaságokat és az igazgatási irodákat. Ahhoz túl nagy, hogy közvetlen területi egysége legyen egy-egy vidék népének, ahhoz pedig kicsiny, hogy az állami igazgatás alakítson ki keretei között egy-egy vidéket átfogó igazgatási szervezetet. A vármegye

tehát, mint területi egység, ma már értelem és cél nélkül való hagyományos keret, amelyet türelmesen és hagyománytisztelően visel a nép, s tűri megszámlálhatatlan igazgatási nehézkességét, úgy, mint ahogy számos egyéb feudális hagyományt megadással visel mindmáig.

De mint önkormányzat is elhalt a vármegye. Eleven önkormányzat volt a vármegyei nemesség számára s mint ilyen, kiválóan betöltötte a szerepét. Amikor azonban a vármegye névleg az egész nép önkormányzatává lett, természetszerűen elsorvadt az önkormányzat, miután mindazok a föltételei hiányzottak, amelyek az önkormányzati élethez szükségesek. Hiányzott mindenekelőtt az önkormányzat területi föltétele. Egy megye népe nem él olyan közelségben és érdekközösségben egymással, hogy eleven önkormányzatot fejleszthetne ki. A megye túl nagy ehhez, az egyes járások nem ismerik a többieket, s így egy-egy megye rendszerint több olyan egységből áll, amelyeknek területe és népe szorosan és valóságosan összetartozik. De hiányzanak az önkormányzat politikai föltételei is. A megyei törvényhatósági bizottság nem tud népi testületté válni, akkor sem, ha tagjai valóban a nép képviselői, mert általános ügyekben és általános személyi kérdésekben kell határozniok, ahol nem érvényesülhet az önkormányzati közvetlenség. A járási főjegyzők választása például ma is teljesen elvont politikai kérdés egy-egy megyegyűlésen, ahol a járás érdekei és szempontjai semmiképpen nem érvényesülhetnek. Külön önkormányzatellenes a megyék tisztviselőgárdája. Nemcsak azért, mert a régi megyei tisztviselők egyrésze ma is hivatalában maradt, hanem azért is, mert mind a főispáni, mind az alispáni állás magában véve önkormányzatellenes és ezenfelül a központi állami igazgatás szempontjából sem megfelelő. A főispán állami tisztviselő, de az önkormányzat irányítója, amiből az következik, hogy inkább ránehezedik az önkormányzatra, mintsem vezetné, vagy fejlesztené azt. Az alispán pedig, mint az önkormányzat első tisztviselője úgy áll a vármegye élén, hogy tökéletesen beilleszkedik az igazgatási hierarchiába s az önkormányzat irányítására, vagy éppen kiszolgálására tökéletesen képtelen. A járási főjegyzők pedig mind az önkormányzati élet, mind az állami központi igazgatás szempontjából teljesen lehetetlen helyzetben állanak.

Különlegesen kiáltó baja és egyúttal ríkfőán feudális jellemvonása a vármegyéknek az, hogy a városok külön testként állanak egy-egy megye területén. A nemesi vármegye kirekesztette a városokat, s ez a modern igazgatás kiépítése után is megmaradt. A törvényhatósági városok szervezetileg is teljesen kívül vannak a vármegyén, a megyei városok pedig nagyon kényszeredetten illeszkednek bele. Súlyos szervei hibája ez és ma már érthetetlen feudális vaskalapossága az igazgatásnak akkor, amikor a modern társadalom élete a városok központjain keresztül folyik és mind gazdaságilag, mind társadalmilag a városokon keresztül szerveződik a mezőgazdaságnak és a parasztságnak az élete is. Olyan anachronizmus ez, amit egy modern demokratikus állam nem tarthat fenn tovább.

Nem kell tovább sorakoztatni a példákat és az érveket ahhoz, hogy nyilvánvalóvá legyen a régi vármegyei szervezet és továbbmenően az egész régi igazgatási szervezet tarthatatlansága. Itt azonban eljutottunk ahhoz a nagy kérdéshez, hogy lehetséges-e racionális megfontolások alapján egy olyan régi és hagyományos szervezetet fölszámolni, mint amilyen a vármegye. Itt merül föl a legtöbb aggály több oldalról is. Okvetlenül szükséges tehát néhány szempontot tisztázni.

Mindenekelőtt azt, hogy az előterjesztett javaslat a vármegyék fel-

számolására és városmegyék kialakítására, bármennyire forradalmi újítás is, nem egyszerűen utópista racionális kikövetkeztetés. Távrolról sem elvont okoskodás következménye, hanem a magyar közigazgatási és társadalomszerveződési fejlődés szerves továbbépítése, csak hogy a modern népi demokrácia politikai elveinek megfelelően. Tehát forradalmi annyiban, hogy mélyen és következetesen levonja a demokratikus átalakulás következményeit és hagyományos annyiban, hogy pontosan a magyar társadalomfejlődés és területi szerveződés alapjaira akar modern közigazgatást fölépíteni.

Mindez talán nehezen érthető és nem elég világos azok előtt, akik a megyéknek, mint társadalmi egységeknek s szervezeti kereteknek a fejlődését nem látják világosan. Ezt kell tehát legalább vázlatosan föl-idézni, hogy a javaslat városmegyéit helyes történeti perspektívában szemlélhessük.

Mielőtt azonban ezt tennék ki kell térni arra az aggályra is, hogy olyan állandó és történetileg tartós kereteket, mint a vármegye, lehet-e egyáltalán revízió alá venni, lehet-e lényegesen átalakítani. Bizonyos, hogy a megyei szervezet nemcsak a feudális társadalomrend szervezeti kerete, hanem általában és történetileg igen tartósan a magyar társadalom szervezeti kerete, s ezt akármilyen újítás kedvéért semmiféle társadalmi rendszer nem rúghatja fel. Valóban nem, és el kell fogadnunk, hogy a megyei szervezet a magyar társadalom állandó szervezeti formája, amelyet minden történeti korszak a maga képére alakít, de egyik sem számolhatja fel. Csak hogy azzal is tisztában kell lennünk, hogy ez az állandó, vagy legalábbis korszakokon keresztül tartós szervezeti forma igen lényeges változásokon ment keresztül és most is ilyen lényeges változásra van szüksége, hogy megfeleljen a modern életnek és a demokratikus népi igazgatásnak, szóval az igazi népi önkormányzat követelményeinek. Ezt az aggályt is eloszlatja egy futó áttekintés a megyék fejlődéséről

Ott kell kezdenünk, hogy a magyar megyefejlődés három történeti korszakon keresztül és három egymástól igen lényegesen különböző szervezeti formán keresztül jutott el mai alakjához. Egészen más volt a szentistvánelőtti ősmegye, a szentistváni vármegye és a feudálizmus korának nemesi vármegyéje, mint az előttünk álló „modern” vármegye. Van valami közös mindegyikben, közös elv testesül meg minden alakjában, azonban azoknak a lényeges gazdasági, társadalmi és politikai föltételeknek megfelelően, amelyek az egyes korszakok között vannak.

A szentistváni előtti ősmegyék a honfoglalás előtt itt megtelepült szláv társadalmak kezdetlegesen feudális szerveződésének a látható keretei voltak. Tehát nem területi egységek voltak, hanem egy feudális szerveződésnek a helyrajzi formái. Lényegük, hogy egy-egy várban, vagy várszerű telepen székelő földesúri hatalom, a maga fősége alá szervezte a környező telepeket és azok dolgozó népét adóztatta. Itt tehát a megyének nem voltak határai: addig terjedt a megye, ameddig a székhelyi várban lakó földesúri hatalom ki tudta terjeszteni a maga feudális befolyását és földesúri hatalmát. Ezek a megyék tehát nem igazgatási keretek voltak, hanem gazdasági, politikai, szóval hatalmi szervezetek: egy feudális társadalmi szerveződés alapjai.

A szentistváni vármegyék nagyjában-egészében ezeknek az ősmegyéknek az alapjain alakultak ki. A legtöbb szentistváni vármegyének ilyen ősmegyei földesúri székhely lett a központja, s eköré szervezte meg a

király feudális uradalmát. Ott pedig, ahol ilyen ösmegyei alapok nem voltak, ott is ezen a módon szervezte meg Szent István a királyi vármegyéket. Ezek a királyi vármegyék sem egyszerű igazgatási keretek voltak. A király feudális gazdasági és politikai hatalmi szervezete volt ez a vármegye, ennél fogva kívülmaradt rajta a honfoglaló magyarság nemzeti társadalmi. Így határai sem voltak e királyi megyéknek olyan értelemben, mint a mai vármegyéknek. Tehát nem területi egységek voltak, hanem hatalmi gazdasági, illetve földesúri egységek. Kiterjedt oda, ahol a király földesúri jogai érvényesültek, s kimaradt belőle az a terület, amely más földesurat ismert. Mi a lényege tehát e királyi megyéknek? A királyi földesúri hatalom szervezete, amely egy-egy uradalmi központ, egy-egy ispánság köré szerveződött. Ezek a megyei székhelyek azonban nemcsak a király uradalmi központjai voltak, hanem egyúttal hadi és egyházi központok is, tehát lényegében város szerepet tölthettek be. Szóval városi központok voltak olyan jelleggel, amelyet az a társadalmi rend kialakított, illetve megkövetelt. Annyiban is városok voltak, hogy a fokozatosan fejlődő és szakszerűsödő ipari mesterségek, valamint a piacok és városok is ezekre a helyekre tömörültek. Mai nyelven szólva, tehát a szentistváni vármegye szervezete azon az elven alapult, hogy a városi központokat és a körük szervezett vidéket fogták össze.

A nemesi vármegye kialakulása lényegesen átalakította a királyi megyerendszert. Mindenekelőtt területi egységek lettek a megyék, megvont határokkal, s egyúttal igazgatási keretökké is fejlődtek. Ez az átalakulás pedig azáltal következett be, hogy a megyék királyi uradalmakból átalakultak a nemesi földesurak önkormányzati kereteivé. Másszóval, a királyi uradalom átalakult egy-egy vidék földesurainak a szervezetévé. Ezt jelenti a királyi megyék átalakulása nemesi vármegyévé. Ennek az átalakulásnak a során elhomályosult a megyéknek az a szerveződési elve, hogy egy városi központot és a hozzája tartozó vidéket fogják egybe. A több földesúr és több nemesi család vármegyéje már nem lehetett olyan központosított, mint az egyetlen királyi uradalom, ezért a nemesi megye meglehetősen decentralizált egység lett. Gyakran változtatták is a megyeszékhelyet, aszerint, hogy az alispán, vagy a főispán hol lakott. Viszont a megyei központ mégsem enyészett el. Legtöbbhely megmaradt a régi királyi megyei központ, amely amellet, hogy mint hadi, gazdasági és egyházi központ továbbfejlődött, a király által kinevezett, vagy örökletes főispán révén az országos igazgatásnak is királyi székhelye maradt. Annyi történt, hogy nem központosan fejlődött tovább a megye, hanem decentralizáltan. Decentralizáltan annyiban, hogy a nemesi birtokos családok megyei élete hol egyiknek, hol másoknak a birtokára összpontosult, és annyiban is, hogy az iparos, kereskedő és kulturális központot jelentő városok a nemesi vármegye keretein kívül fejlődtek ki, közvetlen a királyi fősege alatt és a királyi kincstár gazdaságpolitikájának megfelelően. Így történt, hogy a megye területén külön fejlődtek és külön autonómiában éltek a városok. Még egy fontos jellemzője a nemesi vármegyéknek, hogy nemcsak a városok estek ki belőle, hanem mindazon területek is, amelyek nem tartoztak egy-egy nemesi földesúr birtokához, hanem közvetlenül királyi birtokok maradtak. Ezek, mint különálló kiváltságos területek, területileg is kívül estek a nemesi vármegyéken, mint például a Jászokúság.

A nemesi vármegyék átalakulása „modern“ vármegyévé, mindenekelőtt azt jelentette, hogy a vármegyék kizárólagos területi szervezetekké

lettek. Tehát magukba olvasztották a kiváltságos területeket is és a városok legnagyobb részét. Mindössze azok a városok estek ki, amelyek mint szabad királyi városok a megyékkel egyenlő jogú, külön törvényhatóságokká lettek. Az átalakulás másik következménye az volt, hogy a vármegyék most már elsősorban igazgatási szervezetté lettek, s igazgatási hatáskörük kiterjedt a megye egész területére. Még egy változás: a megye újra központosabbá lett, miután a megyei székhely fontos igazgatási központtá lett s mint ilyen, városfejlesztő erővel gyarapította megyeszékhelyet. Azon azonban már nem segített ez az átalakulás, hogy a külön kifejlődött városok továbbra is különálló központjai lettek a megyének. Csongrád megyéből például ez a modern igazgatási központosítás sem csinált egy testet, mert Szeged és Hódmezővásárhely visszavonhatatlanul külön egységgé alakultak a hozzájuk tartozó vidékkel együtt. A „modern“ vármegyék kialakítása tehát létrehozott egy olyan területi beosztást, amely nem számolt a közben végbement gazdasági és társadalmi fejlődéssel, s egyszerűen véglegesítette a feudalizmus viszonyai között kialakult vármegyei kereteket. Innen származik a mai megyerendszer minden alapvető baja és képtelensége.

Ilyen megyefejlődésen végigtekintve, nyilvánvalóan nem elvont okoskodás eredménye a városmegyék terve. A terv forradalmi annyiban, hogy a nemesi vármegye kialakult viszonyait föl akarja számolni, de nem azért, hogy valami elvont és utópisztikus szervezetet állítson a helyükbe, hanem azért, hogy az igazi megyei kereteket újjáteremtse. Szóval a városmegyék terve ugyanazokat az elveket testesíti meg, amelyek az ösmegyékben, vagy a szentistváni megyékben, vagy bizonyos értelemben a nemesi vármegyékben testet öltöttek. Csak azoknak a gazdasági és társadalmi viszonyoknak megfelelően, amelyek mostanára kialakultak. Elesik tehát az az aggály, hogy egy hagyományos szervezetet akarunk felborítani egy bizonytalan értelmű új szervezetért. Éppen ellenkezőleg. Egy valóban bevált és valóban állandó szervezési elvet akarunk korszerűen megvalósítani. Olyan megyéket akarunk szervezni, amelyek betöltik a megyei szervezet értelmét és célját. Ha ez forradalmi újítás, akkor olyan forradalmi újítás, amely hasonlíthatatlanul jobban megvalósítja a megyerendszer értelmét és célját, mint a nemesi vármegyékből idétlenül és oktalanul kialakított „modern“ vármegye. Ez a javaslat tehát szervezen következik a megyefejlődés multjából és a legmélyebben gyökerezik a magyar társadalomfejlődés hagyományáiban.

Hogy mindezen kívül a városmegyei szervezet a közigazgatás célját is kitűnően szolgálja, az eggyel több érv a javasolt reform végrehajtására.

Végezetül ejtenünk kell néhány szót a jövő fejlődés perspektívájáról is. A városmegyei szervezet mit jelentene társadalomfejlődésünk jövője szempontjából? Röviden szólva a városok vidékiesítését és a vidék városiasítását. Tehát azt, hogy a városi központok szervezen kapcsolódnának vidékükhöz és viszont a vidék a városokhoz. Így megszűnne az az aránytalan helyzet, ami ma van város és vidéke között. Ez a perspektíva pontosan egybevág mindazokkal a reformtervekkel és elképzelésekkel, valamint gyakorlati szükségességekkel, amelyek a városok és a vidék jövője irányában ma felmerülnek. És legfőképp intézményes és szervezett lehetőséget nyújtana arra, hogy a parasztság felemelkedjék a társadalmi élet magasabb szintjére.

Erdei Ferenc

JELSZAVAK ÉS TÉNYEK

URBÁNUSOK ÉS NÉPIESEK

A magyar szellemi, irodalmi életnek legfeltűnőbb sajátossága — bátran mondhatjuk: gyöngesége —, hogy haladó demokratikus része fölöttébb dezorganizált, elemeire bomlott s éppen ezért vagy legalább is jórészt ezért, meglehetősen béna, terméketlen. Néhány kiváló írónk, főleg kommunisták, már hónapok óta hiába fáradozik azon, hogy szellemi életünk e sívár álmokórját megszüntetvén, valahogy életre varázsolja azt az egységes, demokratikus irodalmi arcvonalat, mely párhuzamosan a politikai fejlődéssel kétségtelenül üdvösen szolgálhatná a magyar demokráciát. Minden törekvésük — sok minden más mellett — elakad az úgynevezett „népiesek“ és „urbánusok“ közti makacs ellentétén, melyet sem a négyéves világháború gazdag tapasztalata, sem fiatal demokráciánk immár csaknem kétesztendő hőkora nem tudott letompítani. még kevésbé felszámolni.

*

Erre nézve elég komoly bizonyíték az a nemrégiben szokatlan szenvedéllyel folytatott vita, amit *Illyés Gyula* ellen robbantott ki az urbánusok heti szemléje a „Haladás“. Az urbánusok ezúttal a „nevető harmadik“, a reakció hangos derűje közben, nem *Veres Péteren*, hanem a „Puszták népe“ íróján keresztül igyekeztek elverni a port a népieseken, felhánytorgatván ellenük mindazokat a vádakat, amiket a két tábor régi vitáiból már jól ismerünk. Ezek közt a vádak közt a legsúlyosabb az volt, hogy a népi írók (köztük maga *Illyés* is) annak idején átmenetileg *Gömbössel* fraternizáltak és az „új szellemi fronttal“ a magyar fasizmus e hírhedt szállás-csinálójának nyújtottak rövidlejárátú alibit. Hogy ez a harsány mementő semmiképp sem ingatta meg a népiesek szellemi és irodalmi pozícióját, az természetes. Hiszen már csak azért sem lehetett „átütő“ sikere, mert a vita hevében kissé meggondolatlanul egy olyan urbánus száján csúszott ki, akinek irodalmi bajtársai közt nem egy olyan akad, aki a fasizmus másik „nagy géniusza“: *Mussolini* előtt, még illemtudóbban végezte el ezt a nem éppen demokratikus szertartást. A „Haladás“-nak az a nem éppen szerény urbánus munkatársa például, akit *Miklós Andor* újsággalotájában a liberalizmus anyatején maga *Földi Mihály* dajkált közíróvá. *Zsolt*

Bélának sincs valószínűleg kétsége afelől, hogy ez az urbánus neofita, bárhogy szeretné is, soha senkivel elhitetni nem tudja, hogy nem hivatalosan kapaszkodik fel az irodalmi népiügysz pulpitusára akkor, amikor a „Puszták népe“ plebejus írójának multbéli tévedéseiről, hibáiról esik szó. De ilyen vagy ehhez hasonló értékű illuziót még maga Zsolt Béla sem képes kelteni, pedig ő összehasonlíthatatlanul nagyobb és bokrosabb demokrata érdemekre hivatkozhat, mint a „Haladás“ bármelyik más írója vagy közírója.

*

Valójában természetesen nem arról van szó, hogy kinek milyen vagy mennyire töretlen a demokrata multja, sem arról, hogy ki kinek lehetne a bírója vagy népiügysz. A személyes ellenszenv, írói rivalizáláson túl itt, lényegében újból elvi, eszmei ellentétek, nézetek csaptak össze. Zsolték tábora: urbánusok azzal a gazdag szellemi és politikai színárnyalattal, amely a multban is annyira jellemezte őket. Van köztük liberális, polgári demokrata, radikális antifasiszta, de van, akad közöttük néhány szocialista is. Ami nézeteik különbözősége mellett összetartotta és ma is összetartja őket: az a parasztsággal szembeni közös *negatív* álláspontjuk. Valamennyien azt vallják — több-kevesebb óvatossággal és változtatban —, hogy a város, ha nem osztatlanul, de a haladás igazi tűzhelye, szemben a paraszti faluval, mely általában inkább a maradiság, a reakció tűzfészke. A hangsúly *nem* azon van, hogy a városé a politikai és kulturális *vezető* szerep, övé a szupremácia, hanem jóval inkább az urbánus tézis *másik* részén: a néppel szembeni hagyományoszerű *ellenszenv*, a paraszti, plebejus erőktől való félelmen, azok lebecsülésén, *pszimizista* megítélésén. Ebben a vonatkozásban álláspontjuk nem egyéb, mint *fejtetőre-állítása*, városi gúnyába öltöztetése annak az ultra-népies bölcsességnek, amely szerint a falu a haladás főszíntere, a boldogság-sziget, a város viszont maga a meglevevnedett, füstölgő pokol.

*

Ennek az elméletnek alapvető gyöngéit, hibáit a felszabadulás utáni demokratikus átalakulásunk döntő eseményei — elsősorban a földreform — már eléggé feltárták. Az urbánusok közül éppen ezért ma már a legvakmerőbbek, legelszántabbak sem merik nyílt formában vállalni. Nem verte-e népünk fejébe maga az élet, hogy milyen fontos a falu demokratikus arcvonala, hogy a társadalom demokratikus átalakulásánál, az úgynevezett népi demokrácia kiépítésénél a parasztság ereje egyik legnagyobb rezervoárunk? Vagy nem látják-e már eléggé világosan nemcsak a marxisták, de az elfogulatlan demokraták is, hogy a munkás-paraszt-szövetség az egyedüli politikai garancia arra, hogy a népi demokrácián túl a szocializmushoz is eljussunk? Ha az urbánusok nem is tanulnak annyit, amennyit tanulhattak volna, ha a mult hagyományaitól jobban elszakadnak, arra legtöbbjük már rájött, hogy az urbanitás merev nézetei elméletileg tarthatatlanok. A régi urbánus-népies verekedések emlékeivel azonban ezeknek a nézeteknek egy részét még ma is szívesen alkalmazzák a gyakorlatban, különösen a parasztság eszmei képviselőivel, a népi írók-

kal szemben. Szerencsére a demokratikus közvéleményünk már odáig jutott, hogy az urbánusok népiesek ellen fűjt riadója már nem igen ver benne visszhangot.

3

Abból, hogy az urbánusok viszonya a parasztsághoz negatív, korántsem következik, hogy a polgársághoz való viszonyuk viszont zavar-talan és pozitív. Az igazság az, hogy az urbánus álláspontja a burzsoával szemben is kritikus, hogy ha nem is mélyen, de földériti hibáit, lenézi tévelygéseit, gyöngeségeit. De ez persze nem jelenti, hogy teljesen levált róla vagy, hogy szembefordult vele olyan ellenségesen, ahogy a plebejus-parasztsággal. A burzsoával valójában úgy van, mint *Mikszáth* volt a dzsentrivel: világosan látja hibáit, de elszakadni tőle *véglegesen* mégsem tud. Sok ízlésbeli, eszmei szál akadályozza meg ebben. S ez a magyarázata annak, hogy amíg a parasztság plebejusi hibáival, tévedéseivel szemben türelmetlen, elfogult, a burzsoázia tévedéseit, sőt bűneit türellemmel és elnézéssel kezeli. Vagy mi másra mutat, hogy amíg *Zolték* a plebejus-„kisnyilasok“ fejére olyan konok kitarással követelnek pallost, vétót emelnek nyomban, amikor a demokrácia ökle (lásd: csepeli kényszermunka) polgári spekulánsok, valutasíberék és egyéb népellenes elemek fején koppan!?

S ez az a pont, ahol az urbánusokat a legtöbb támadás éri a népiesek részéről. Olyan burzsoáról van ugyanis főleg szó, ki a magyar polgári fejlődés kezdetén úgy vert itt fészket, hogy még *ideje, sem módja nem lehetett a magyar történelmi, népi hagyományok teljes adoptálására*. Nagyrészt ezért állnak a népiesek olyan idegenül a magyar burzsoáziával szemben és ezért nézik oly fanyar bizalmatlansággal azokat, akik *ezt* a burzsoát próbálják politikai és szellemi életünk központi figurájának megtenni.

3

Mindezekből könnyű megérteni, hogy a népiesek és urbánusok vitájában mért *állunk inkább a népiesek, mint az urbánusok mellett*. Nemcsak azért, mert tisztában vagyunk a parasztság szerepének döntő jelentőségével, mert végeredményben egy olyan társadalmi rendért küzdünk, amelyben kevés szerep jut a burzsoának, de annál inkább a parasztnak. De azért is, mert politikai és eszmei áramlatokat elsősorban nem a múlt hibái, tévedései, hanem a jelen tapasztalatai alapján szoktuk megítélni. S e tekintetben — bárhogy próbálják is *ezt* az urbánusok tagadni — a népiesek sokkal inkább és sokkal több eredménnyel állnak a haladás főirányvonalába, mint az urbánusok, akik jobbfelé nem egyszer követnek el meglepő — ballépést. Hogy könnyelműen bízunk *Veres Péterben*, aki még ma sem tisztult meg egészen a „jobboldali“ nézetektől? Hogy nem látjuk *Illyésben* a veszedelmes eretneket, amikor olyan makacsul ragaszkodik *Németh Lászlóhoz* és *Szabó Lőrínchez*? A népiesek gyöngéivel és hibáival tökéletesen tisztában vagyunk. De számunkra hibái, tévedései ellenére is nagyobb garancia *Veres Péter* lobogó népszerűsége, úrgyűlölete, antiklerikalizmusa, mint az urbánusok ama bámulatraméltó kísérlete, hogy Sulyokékkal együtt katolikus főpapat odaédesgessék demokrá-

ciánkhoz. Nekünk az a főcélunk, hogy a magyar szellemi élet ne csak demokratikus, hanem hogy valóban plebejusi, népi is legyen. S ebben a parasztság és annak eszmei képviselői kétségtelenül sokkal nagyobb segítséget nyújtanak, mint az urbánusok.

*

Végezetül állapítsuk meg: *Zsolték* ezúttal is kritikus pillanatban robantották ki a vitát. Éppen akkor, amikor azzal csak zavart és kárt okoztak. Az történt, ami a múltban, amikor *Veres Péterre* nyitottak tüzet: akarva-akaratlan a reakciónak jártak a kezére. Most is egy olyan időpontban támadtak *Illyésre* és rajta keresztül a népiesekre, amikor szellemi életünk igaz demokratái az egységes irodalmi arcvonal létrehozásán fáradoznak. Reméljük azonban, hogy ez volt az utolsó kísérletük arra, hogy irodalmunk demokratikus újjászületését megakasszák.

Haraszi Sándor

SZEMLE

MIÉRT JÁRUNK SZÍNHÁZBA?

Szinte hallom a maró választ: „Kérdezze inkább, hogy miért *nem* járunk színházba. De, ha netán mégis ellátogatunk oda, hát kizárólag azért, hogy egy esténket agyoncsapjuk.“ Megvallom: ez a válasz nem is esik nagyon messze attól, amit kérdésemre magam is felelhetek. A színházi válság komoly társadalmi jelenséggé nőtt. A színház nem elégíti ki a közönségnek azt az igényét, hogy segítsen egy-egy estéjét „jól“ eltölteni. Inkább csak az estét „agyoncsapni“ segít, akár a szórakozás mértékét, akár minőségét tekintjük. A krízis nem pillanatnyi, nem konjunktúra-szerű, sem gazdasági nehézségekre, sem az írók és művészek tehetség-kihagyására nem vezethető vissza. A színház ma a civilizált országok többségében nem tölti be azt a helyet, amely az emberi kultúra fejlődése folyamán neki jutott, amelynek betöltésére egyáltalán létrejött.

Mi ez a hely?

I.

A közelmúltban — különösen a századforduló után és a két világ-háború között — az írók kezdtek bizonyos megbotránkozással beszélni arról, hogy a közönség azért jár színházba, mert — szórakozni akar. Általános, nem is egészen hallgatólagos megegyezéssel átengedték a szórakozási igények kielégítését másodrendű íróknak, alacsony műfajoknak. Aki valamire tartotta magát, az „lírai“, „epikus“, „filozófiai“, „pszichológiai“, „irodalmi“ vagy „politikai“ drámát írt és adott elő — csak nem *drámai* drámát. A weimari német forradalmosdi drámaírói a haladás elengedhetetlen kritériumának a szórakoztatás teljes hiányát tartották. *Brecht* minden elméleti fejtegetését arra a magától értetődőnek vett alaptételre építi fel, hogy mindazok az elemek — cselekmény, feszültség stb. — amelyekkel a drámaíró azelőtt nézőjét megnyerte, ma megvetendők és elvetendőek. Napjaink több vezető drámaírója a hiányzó drámai erőt külsőséges, trükkszerű, csak a kifejező eszközök szokatlan játékára alapított hatással pótolja. Gondoljunk *O'Neil* „Különös közjátékára“, *Pirandello* darabjaira, *Thornton Wilder* „A mi kis városunkra“, *Priestley* nem egy munkájára. De még azok a haladószellemű írók is, akik a néptől nem akarnak elszakadni és ezért a dráma tömeg-megmozgató hatásáról nem szívesen mondanak le, a drámai hatóeszközöket — az érdekes mesét, a jól játszható szerepeket — csak csaléteknek tekintik, amellyel a

közönséget becsalogatják a színházba, hogy ott a tulajdonképpeni mondanivalót, a haladó irányú politikai igazságot kijelentések, jelszavak vagy szongok formájában beadják nekik. Természetes, hogy az így lenézett, alacsony szerepre kárhoztatott drámaiság nem fejlődhetik, hanem elcsökevényesedik, színvonalra rohamosan süllyed, hatása elyengül.

Pedig a drámával szemben támasztott morális, sőt politikai követelmény — amelynek nevében mindez történik — egyáltalán nem korunk specialitása. A görög demokrácia drámaírói koruk nagy politikai problémáihoz szóltak hozzá darabjaikkal, másképp meg sem hallgatták volna őket. A legtöbb nagy drámai mű körül fellángolt politikai harc (gondoljunk csak a „Tartuffe“ kilencéves betiltására) vagy a hozzákapcsolódó politikai győzelem (gondoljunk csak *Beaumarchais*-ra a jó színdarab erős politikai „töltését“ („elektromos töltés“ értelmében) bizonyítja). *Schiller* „morális intézetnek“ nevezte a színházat, de igyekezett darabjainak átütőerejű feszült cselekményt és kitűnő szerepeket adni; ezt mutatja a „Don Carlos“ csakúgy, mint a „Haramiák“, nem is szólva a drámai világirodalom klasszikus best sellerjéről, az „Ármány és szerelemről“. Korunk specialitása csak az, hogy az írók, rendezők és ezáltal lassanként a közönség tudatában is a morális, irodalmi és politikai értékek összeférhetetlennek tűnnek a drámai hatás szórakoztató eszközeivel — elsősorban a drámai cselekménnyel. Minden más korban, különösen a drámaírás történetének kulminációs periódusaiban mindenki számára magától értetődő volt, hogy a közönség elsősorban szórakozás céljából megy színházba és nincs az a morális vagy politikai tartalom, amelynek nevében jogunk volna tőle azt követelni, hogy menjen színházba, de ne szórakozzék.

II.

Az eddigiekben többször említettük, hogy a szórakoztatás legfőbb eszköze a drámában a *drámai cselekmény*. Ez az, ami a nézőt megfogja, lenyűgözi és mindaddig kézben tartja, míg az író a darabját befejezettnek nem nyilvánítja. A cselekmény lényegében nem egyéb, mint harc. Ez a harc műfaj szerint lehet vidám, lehet véres, folyhat nagy eszmei célokért vagy lappaliákért (amelyek mögött azonban a jó vígjátékban mindig a kor nagy kérdései bújnak meg), de mindenesetre mint harc gyakorol vonzást a nézőre. Azért megyünk tehát a színházba, hogy egy, a szemünk előtt lefolyó harcban gyönyörködjünk vagyis lényegében ugyanazért, amiért bikaviadalra vagy kakasviadalra járnak az emberek. Vagy ha figyelembe vesszük azt a döntő kritériumot, hogy itt kizárólag *ember és ember között* folyik a harc, hát azért, amiért a boxmérkőzéseket vagy a birkózásokat látogatják. Mi a különbség aközött a harc között, amelyet a drámában látunk és aközött, amelyet a boxolók vagy birkózók vívnak a porondon?

Elsősorban az, hogy a porondon folyó harc valódi, a színpadon folyó játszott. A birkózók önmagukat adják, a színészek szerepeiket. A birkózás lefolyása a tényleges erőviszonyoktól függ és előre meg nem állapítható. A színjátszás kigondolt, az író által megállapított erőviszonyok szerint pontos terv alapján folyik le. A terv, amelyben az író az erőviszonyokat, azok eltolódásait, az erők összecsapását és a küzdelem kimenetelét lefektette: a színdarab. (Itt a *commédia dell'arte* sem kivétel. A

szabadság ebben a műfajban nem a cselekmény vezetésére, hanem csakis a dialógus részleteire vonatkozott, de a rögtönzés még ott is elég szűk, hagyományszabta határok közt folyt.)

A színpadi játék tervszerűtlensége egy másik, még sokkal fontosabb elütést a sportszerű mérkőzéstől is lehetővé tesz: a színjáték *morális* (leginkább politikai) *töltését*.

A sportélet praxisában is látjuk, mit jelent az a közönség számára, ha a mérközők nemcsak az önmaguk nevében lépnek fel, hanem valamely bajnokság védelmében vagy országuk képviselőjében. Ügyük ezáltal közüggé válik. A középkori lovagi tornák résztvevői is valamiféle színeket viseltek, ha másét nem, hölgyeikét, akiket szintén nem tekinthetünk magánszemélyeknek, hanem a feudális világ fontos hatalompolitikai tényezőinek.

A színdarabok szereplői — láthatóan vagy láthatatlanul — mindig koruk valamely jelentős erkölcsi vagy politikai tényezőinek színeit viselik. A nagy tragédiák jórésznél ez nyilvánvaló. Politikai vígjátékiróknál, mint *Aristophanes* vagy *Beaumarchais*, ez szintén nem szorul bizonygatásra, sőt *Moliérenél* sem. Nem annyira szembeszökő ez az olyan látszólag súlytalan játékoknál, mint például a „Windsori víg nők“. Milyen színeket visel Falstaff, milyeneket az ellenfelei? A válasz ép ennél a darabnál nincs messze. Tudniillik a másik két darabban (IV. Henrik I. és II. rész), amelyben Falstaff szintén szerepel. Mint egy letűnően levő világ vidám, de kártékony képviselője jelenik itt meg ez a potrohos korhely, akitől az ifjú hercegnek erőlyesen meg kell szabadulnia, hogy mint nemzeti hős a haladó tábor élére állhasson. Hasonló módon képvisel minden népszerűvé vált vígjáték mindegyik főszereplője egy-egy társadalmi irányt, amelyet a néző ismer és felismer.

Természetes, hogy itt nagyon kell óvakodni a leegyszerűsítésektől. A dráma harcosai nem szemmel látható táborokat képviselnek, mint a lovagi tornák résztvevői, hanem *társadalmi erőket*, amelyeknek kifejezésére leginkább csak absztrakciók állnak rendelkezésünkre. A dráma egyik fő társadalmi érdeme ép az, hogy ezeket az absztrakt társadalmi erőket olyan módon és mértékben tudja rövid úton szemmel láthatóvá tenni és egymással megütköztetni, mint egyetlen más irodalmi vagy művészeti műfaj sem.

A harc tehát, amelynek érdekfeszítő és gyönyörködtető hatása a színházba hívja minden korok és országok nézőit, először is — *ember ember között* folyik; másodsor — nem valódi, hanem játszott küzdelem, amely feltételezett erőviszonyok megállapodásszerű eltolódásai folytán előre lefektetett terv (a színdarab) szerint folyik le; harmadsor — *erős morális* (politikai) *töltésű* annak folytán, hogy szereplőit a kor jelentős társadalmi erői mozgatták.

Az első két faktort komoly formában még sohasem próbálták kiküszöbölni, feltéve, hogy magát a drámai harcot, mint alapfeltételt, elfogadták. (Igaz, hogy az ember és ember közötti lejátszódásnak *objektív* akadályai jelentkezhetnek ép a mi korunk drámairodalmában.) Annál nagyobb veszélyben van a harmadik faktor: a morális töltés.

A leggyakoribb kérdések közé, amelyeket a színházzal kapcsolatban manapság fel szoktak vetni, tartozik ez: politizáljon-e a színház? A drámaírás fénykoraiban ez a kérdés senkinek sem juthatott eszébe. Mindenki magától értetődőnek vette, hogy a morális töltés, mint dramaturgiai alapkövetelmény, a dráma minden összeütközést kiélező műfaji sa-

játszáival együtt odavezet, hogy nyílt vagy majdnem nyílt politikai állásfoglalás nélkül nincs dráma. Csak az utóbbi évtizedekben került az írók tekintélyes része olyan távolságra népétől és népe problémáitól, hogy a dráma politizáló hajlandóságát tehernek kezdte érezni és kereste az utat a politikátlan dráma felé. A gyöngye cselekményű, a közönséget nem érdeklő, a posványos áldrámához jutott. Az utóbbi évtizedekben Magyarország mint az efajta dráma egyik legaktívabb exportőrje vált ismertté a nemzetközi színházi piacon.

Korunk politikai beállítottságú színműírói már mint ellenzék indultak a „politikátlan“ drámairodalommal szemben. De eleve kiközkövenve a politikai kerékvágásból, legtöbben hibás úton, szimplifikálások irányában keresgéltek. Hibájuk leginkább abban van, hogy nem az alapvető társadalmi erőket igyekeznek drámaalkotó hatáshoz juttatni a színpadon, hanem a politikai táborokat, amelyekben — hiányosan és már leegyszerűsített formában — ezek a társadalmi erők a mindennapi valóságban megjelennek. Ezeknek további szimplifikálása útján jönnek létre ennek a „politikái“ műfajnak a színpadi figurái. Az ezek közt lejátszadó harc messze esik a közönség érdeklődésére joggal számottartó nagy társadalmi küzdelmektől, habár *népleg* a kor politikai eseményeibe kapcsolódik bele.

III.

Fejtegetéseinkben ismételten elhangzott az a követelés, hogy a drámaíró *kora* társadalmi erőit vigye színpadra, azok összeütközéséből szője darabja cselekményét. A korra való hivatkozás könnyen arra a félreértésre vezethet, mintha követelésünk szerint a drámaírónak az aktualitás volna egyedüli éltető eleme és kötelessége volna beleragadni a napi politikába. De egy futólagos pillantás a klasszikusokra megmutatja, hogy az író a legszorosabb kapcsolatban állhat korával anélkül, hogy elveszne a pillanatnyi aktualitásában.

Vegyünk egy sokszor idézett példát, a „Romeo és Juliát“. Ennek a darabnak politikai töltése mindenki számára könnyen felismerhető. A szerző egy szerelmespár tragédiáján mutatja be, mily embertelen pusztítást végez korának nagy reakciós áramlata, a feudális partikulárizmus. Politikátlan, a társadalommal szemben kritikátlan, egyszerűen élni akaró és boldogságra éhező fiataloknak el kell pusztulniok, mert a fennálló társadalmi rend nem alkalmas arra, hogy ezek a természetes, magától értetődő emberi vágyak benne teljesüljenek. Ez az érzelmes szerelmi dráma: lángoló politikai hitvallás a feudális partikulárizmus ellen. Ebből a politikai töltésből meríti „Romeo és Júlia“ nagy társadalmi szerepét, hatalmas ütőerejét.

A feudális partikulárizmus kora elmúlt. Melyik szerelmespárnak állnak ma már útjában az arisztokrata kiskirályok viszálykodásai? De „Romeo és Júlia“ mégis ugyanaz a hatásos darab maradt, ami volt. A morális-politikai töltés nem vesztette el erejét.

Ennek a jelenségnek magyarázatára folyamodjunk egy ellenpéldához. A „Velencei kalmár“ szintén gyakran játszott *Shakespeare*-darab. De ezzel kapcsolatban minden új betanulásnál felmerül egy kérdés, ami a „Romeo és Júlia“-nál nem merülhet fel: milyen értelmezést adjon a rendező a darabnak? Röviden: vannak, akik antiszemita, vannak, akik filoszemita szemmel nézik Shylokot. A szöveg nagyjából mind a kettőt megengedi.

Ilyen kétértelműen írta volna *Shakespeare* ezt a darabját? Dupla politikai töltéssel? Természetesen nem. A magyarázat ott van, hogy a zsidóság kérdése a szerzőt a darabban kapcsolatban alig-alig érdekelte. Korának egészen más politikai kérdéséről írta ezt a művét: a kereskedelmi tőke és az uzoratóke ellentétéről. Ez a harc *Shakespeare* idejében még folyt. Az uzoratóke mint a mult kártékony maradványa, a kereskedőtőke, mint a haladás egyik hajtóereje még nem vívták végig történelmi csatájukat. Kora társadalmának ezt a két nagy erejét ütköztette meg az író ebben a vígjátékában. De múlt az idő, ez az akkor oly aktuális harc eldőlt, elfelejtődött. A darab elvesztette politikai töltését és a rendezők, akiknek politikai töltésre az átütő erő kedvéért mégis szükségük van, a szomszédba szaladnak átmeneti kölcsönért, — hol az antiszemitákhoz, hol a filozemitákhoz.

Hol van a különbség a két példában? Ott, hogy „Romeo és Júliában“ olyan emberi értékek ütköznek meg a társadalommal, amelyek érvénye nincs a szerzők évszázadához kötve: szerelem, boldogságra való vágy. A pozitív erőnek ez az időntúlísága átfogóbb értelmet ad a negatív erőnek is. A „feudális partikulárizmus“ helyett általánosabban azt is mondhatjuk, „az embertelen társadalmi berendezkedések“. A „Romeo és Júlia“ eredeti morális-politikai töltése tehát megőrzi hatását mindaddig, míg a kór társadalmi berendezésében van valami, ami az emberi boldogságnak intézményesen útjában áll. A szerző ebben a darabjában olyan magasságig emelkedett, ameddig nem minden más művében tudott eljutni: a „Velencei kalmár“-ban sem. A kalmár-tőke a mai ember szemében semmivel sem tűnik haladóbbnak, mint az uzoratóke. A kereskedelmi tőke árnyékában felvirágzó szerelem a vele szemben álló erőt az uzoratókés atyai szeretetét nem tudja a kór mezsgyéjén túl ható negatív elvvé minősíteni.

IV.

Láttuk, hogy a dráma minden vonzóerejét végső fokon a benne rejlő morális-politikai töltésből nyeri. Ezért járunk színházba, ha megkapjuk a színháztól azt a morális-politikai tartalmat, amelyre, mint korunk embere, igényt tartunk — ezért maradunk el a színháztól — ha ezt a tartalmat a színház nem adja. De láttuk azt is, hogy ezt a morális-politikai töltést nem bármilyen eszközzel lehet a nézőhöz közvetíteni, hanem csakis a dráma speciális eszközével: olyan játék-cselekménnyel, amelyben a társadalom alapvető erőit képviselő személyek ütköznek meg egymással.

Mai drámairodalmunkban és színházi praxisunkban általában sem a morális-politikai tartalom, sem a drámai eszközök nem elégték ki a társadalom-támasztotta követelményeket. Innen ered a színház sokat hangoztatott, szemmel is látható krízise. Ez a felismerés kétségtelenül közelebb hoz bennünket ahhoz, hogy a színházat visszaadhassuk nagy hivatásának.

Háy Gyula

KRITIKA

Illyés Gyula:
HŐSÖKRŐL BESZÉLEK
Budapest, 1945. Sarló

Lírai elbeszélő költemény, szubjektív éposz — de van még raktáron néhány műfaji meghatározásom Illyés Gyula könyvéről, mely épily szakszerű, de épily semmitmondó. Helyettük inkább azt mondom el, hogy könyve a harmincas évek elején íródott, a magyar irodalmi élet akkori vezető szellemi orgánuma nem adhatta ki, Erdélyben ugyan megjelent Gaál Gábor gondozásában, de — kímélettel a szerző szabadsága s testi épisége iránt — csak névtelenül láthatott napvilágot. Azóta történt, ami történt, végre a szerző mégis csak leg-hivatottabb gondozásában megjelent egy esztendeje, az első szabad magyar könyvnapon, de értékelő bírálata azóta sem méltatta. Elmerenghetnék azon, hogy megírása idején miért kellett véka alá rejteni lángját, s nem kis nyereséggel időzhetnék szellemi életünk mai arculatának vázolásánál azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy most miért fogadta némaság. De visszapillantásnál s társadalmunk helyzetrajzánál jobban érdekel maga a mű, relatív időszerűségében s abszolút időtlenségében, sajátos lírizmusa okán.

Tárgya tárgyias emlék: hogyan fosztották, lopták, csalták egy uraság nagybirtokának hozadékát a termelők. Tendenciája már a felülmondottakból vilá-

gos: Illyés példának okáért örökíti meg ezt a kollektív lopást, glorifikálja az uradalmi cselédség tolvajlását, hősi emlékművet állít — szigorú elvi alapon, „la propriété c'est du vol“ — a nagybirtok fosztogatóinak.

Kortörténeti dokumentum kiértékeléséhez ennyi pontosan elég lenne. S talán nem is felesleges ezt leszegezni: olyan kor volt ez, melyben a költő az elnyomott és kiuzsorázott dolgozók legprimitívebb lázadását éposszá magasztosította — ám egyben olyan kor is volt, melyben az ilyen szándékkal kelt írásmű külföldön s névtelenül jelenhetett meg. És talán népkarakterológiai szempontból is jellegzetes ez a megörökített magyar lázadás, ez a permanens fosztogatás, orzás és csenés — nem is szólva a nyers élmény társadalmi értelmezéséről.

Mindennek azonban igen kevés köze van az irodalomhoz, azokhoz a kérdésekhez, melyek irodalmi művek bírálataánál igazándi súllyal esnek a latba. Ugyanez okból kell eltaszitanunk folklorisztikus érdeklődésünket is: jóllehet lenne jegyzetelni valónk e téren is.

Többről van szó.

Elsősorban a költő alkatáról, mely kísérteties pontossággal harmonizál Petőfiével. Nem közvetlenségében, nem képzeletének szárnyalásában s meggyőződéseinek hőfokában, hanem éppen abban, amit megtagadunk Petőfiben s abban, amit nem méltányolunk benne eléggé.

Hordjuk össze legelőbb anyagát. *Aratlan, kedves* tolvajok hősei, a tanya kis tanya, népe *bogar*ka nép, sok *kedves* kis alak — és így tovább. Mert a táj is *kedves*, az emlékek sorából felzengő hang is *kedves* — általában kedves világ ez. S ami nem kedves, az derűs, friss, tiszta, lágy, békés, drága, éginél édesebb, rózsaszín, kis, karcú, fürgé, kicsi, szép, kecses, szelíd, tündér, szent, tisztos, együgyű, mesebéli, csöndes, apro, halk, jámbor, vidám, legkisebbnyi, holdas, álmos, jó, hímes, ismerős, édes, csiklandozó, fészkelő, serény, mosolygó, kegyes, szemérmes, gyenge, villanó, fürgé, titkos, lélekemelő, hallgatag, deli... ugye nem kell folytatnom? A lélek, melyben e versek fogantak, *gyengéd* és finomságokra érző. A költő ilyen képekben Jeli kedvét:

Mint kőalatti hús homályból
főlriasztott bogárka nép
futkos lán emlékezetemben
máris sok kedves kis alak.

Képelete nem tűzcsóvát vet a multba, nem reflektor-fényben eleveníti meg emlékeit; — „mint tolvaj-mécs cikázó fénye“, mindig parányi részletekre derül költészetének világossága s kedvtelve időzik a részleteknél. Innen jelzőinek lágy-sága, képeinek meghittsége, hasonlatainak finomsága. Arcok „rebbenéseit“ látja, a vidéki esték „neszeit“ hallja, a lopni indulónak papucsát is észreveszi s a borjúbögés hangját szegyes gonddal elemzi: meleg gordonkahang, mely mélyen zeng, de hasonló a kised panaszos sírásához is, meg olyan is „mint postakocsi-trombita“.

„Ó kedves táj, derűs idill hona...“ — ha eddig nem vettük volna észre, ez a postakürt felvilágosít arról, hogy hol járunk. Ugyanazon a *biedermeier* tájon, ahol Petőfi is oly szívesen andalgott.

Illyés esetében még egyszer felvetődik a *biedermeier*-probléma, félreérthetetlen utalással az egyedül helyes nézőpontra. Mert nem megoldás az, ha Illyés verseinek forradalmi kizengése okán bage-

tellizáljuk a vers *biedermeier* tájrajzait, meghitt hangulatait, amint hogy az sem megoldás, ha Illyés irónikus szellemének játékára gyanakszunk — már csak azért sem, mert az irónia maga is *biedermeier*-gyanús. A megoldás — Illyésnél csakúgy, mint Petőfinél — éppen az, ha észrevesszük, hogy ez az idillikus látásra beállított tekintet túllát azon az öncélú kisvilágban, mely a költőt alkata okán kielégíthetné s a realizmusnak oly fokáig jut el, mely már forradalom. Petőfit *biedermeier* hajlamai szabadították meg a klasszicizáló romantika alságaitól s a misztifikáló romantika szélsőséges individualizmusának csábító örvényétől. Illyés így szabadult föl Ady szimbolizmusának, Babits új-klasszicizmusának s a világháborút követő, látzólag formabontó, valójában formai játékokba vesző *izmusok* romantikájának hatása alól. Engedett hajlamainak, de nem allt meg a felúton, idillikus szemléleti módja túlhatolt az idillen. A „Hősökről beszéltek“-ben készen van egy újmódi pásztorköltevény teljes anyaga, a költő irónikus szemében feldereng egy komikus eposz lehetősége is. Hajlamai be is érnek ennyivel. Csak hogy jelleme, igazságszeretete nem. Az idillbe ugyan is minden beleférne, ami versében benne van, csak a társadalmi valóság forradalmi, realista értelmezése nem s ugyanezt félrevinné, feloldaná a komikus eposz. Illyés, a becsületes, ifjú forradalmár költő tehát túllép az alkatában adott lehetőségeken.

Túllép önmagán? Nem abszurdum ez? Csak az individualizmus felől nézvést abszurdum. A valóságtisztelet, az igazságszeretet, a közösségi érzés jellembe adottságainak segítségével van ugyanis út önmagunkon is túllépni: a közösség felé. Az igazi költők nagysága nemcsak az, hogy át tudják törni létük idő-korlátait, hanem az is, hogy áttörnek individuális korlátozottságukon. Illyésben olyan erős volt ez a társadalmi parancs, hogy nem elégtűlt ki objektiválásában sem. A költőnek elég, ha megírja művét. A kö-

zösségi költőnek ennyi sem elég. „Megírásakor Magyarországon nem jelenhetett meg, a magvat magamba kellett tetnem. E visszafajtás nélkül a „Puszták Népe“ tán sohasem kívánkozik napvilágra“ — írja rövid, de sok mindenre rávilágító előszavában. Fejlődési iránya ebből félreérthetetlenül kitűnik. A „visszafajtás“ következménye nem az, hogy megáll az adott lehetőségeknél, elbűvik az idillben s csak brutusi tréfálkozással csempész valamit műveibe az igazságból, hanem minden költőit levetkőzve, egyre forróbb érosszal tör a mezítelen igazság kimondása felé. Így születik meg a „Puszták Népe“.

Egy elvetélt éposznak s a meglelt „Puszták Népe“-nek prelüdiuma a „Hősökről beszélek“. Epikus részletessége, a rövid történet retorikus tagoltsága, a lírai nekifoházkodások s egy-egy részlet kikerekített lezárása persze mind merő ámitás és játék: nem epika ez, hanem tiszta líra. A sok tárgyi elem és epikus részlet csak a költő szubjektivitásán keresztül válik valósággá. Szubjektív realizmus, nevezzük néven Benedek Marcell szavával. A mélyebb valóság nem ezekben a valóság-rögökben van, hanem abban az érületben, mely összefogja őket, a kép azért szuggesztív, valószerű, mert Illyés helyesen értékeli. Az a jelentésváltozás, mely minden költői ábrázolásban megtörténik, itt igazságszolgáltatás. Nem azért kísérjük szívdobogva tolvajló útjukon az uradalmi eselédeket, amiért a detektív-regények hőseit, hanem azért, mert tolvajlásuk látszata mögül kivillan a látszaton túli valóság, a világ igazi rendje s abban nem tolvajok ők, hanem valóban hősök, egy néma forradalom hősei. Lírai hitele van ennek a szubjektív realizmusnak s ez nemcsak a költő társadalomszemléletének igazsága, hanem ennek a szemléletnek bensőséges volta: hőseivel nemcsak rokonszenvezik, hanem azonos velük. Ezt persze nem lehet megtanulni s ennek okán vált Illyés forradalmi jelenséggé irodalmunkban. Hogy

hasonló adottságokkal rendelkező népi frótársai sorából kivált s forradalma nem ömlött bele a náci lázadás zavaros árájába, azt annak a szerencsés koordinációnak köszönheti, hogy nemcsak népével, a puszták népével azonosult, hanem az igazsággal is. Illyés költői pályafutása nem egyenletes. Népi származása s nagy műveltsége nem járnak mindig azonos konzekvenciákkal s ha bármelyik vonzásának enged, megtörnek formái s megzavarodik hangja. De valahányszor koordinálódik közösségi érzése az igazsággal, mint e parányi lírai époszban, mindig tökéletes formákkal s harmóniával árulja el egyensúlyát. Miut az igazi lírikusok.

Bóka László

Nagy Lajos:

A HÁROM ÉHENKÓRÁSZ

Szikria-kiadás, 1946. 159 l.

Külön, alapos irodalom- és közönségtörténeti elemzést kívánna az a sajátos jelenség, amely a magyar próza utolsó korszakának jellemzője: a regény és a novella viszonya. A századforduló irodalmi fellendülése a novella egészen újszerű virágzását hozta magával, a regény viszont második helyre szorult. A háború utáni évtizedekben pedig a regényírás tör előre, s ugyanakkor a novella lassú haldoklásának vagyunk tanúi. Ez a haldoklás nyilván csak látszólagos, s az irodalomfejlődés közönségoldaláról nyert kép csupán: mert az előző korszakot is meghaladó tehetségű prózaírók éppen a novella területén alkotnak ez időben remekműveket. Ezek az írók — mint Hunyady Sándor, Tamási Áron — a rövid beszély kereteiben érzik jól magukat; a nagyregény ingoványos terület számukra, ahol nem tudnak maradandót alkotni. Érdekes volna több figyelmet szentelni e jelenségnek, amelyben irodalom-szociológiai szempontból fontos része van az újság-

tárca kihalásának, a folyóiratokban az esszé térhódításának, a regényeket, sőt regénysorozatokat előnyben részesítő kiadói részletűzletnek, s magának a kialakuló új középosztályi olvasóközönségnek.

Nagy Lajos munkássága végighalad mind a két korszakon, de főként az utóbbiban teljesebb ki. Nála is azt tapasztaljuk, hogy a novella műfajában alkotja legmélyebb írásait, regényei kevésbé sikerült kísérletek. Válogatott novelláinak most megjelent kötete összefoglalja írói természetének legjavát; egy ilyen gyűjtemény mindig többet ad, mint a benne foglalt művek külön-külön értékeinek összege — egy írói arccal bontakozik ki belőle. Nagy Lajost a prózaíró kortársak közül elsősorban szemléletének módja emeli ki. Ő a társadalmat, s benne az embert alulról nézi, a dolgozó tömegek síkjáról. Megfigyelése, realista élet-látása akkor a legélesebb, amikor a szegényember világát ábrázolja. A társadalom felsőbb osztályaival való szembenállása bizonyos fokig színezi már írói tárgyilagosságát; idevágó írásai a szociológiai és irodalmi szemlélet ötvözetét mutatják. A maga korában szokatlan és újszerű az a novelláiban megnyilatkozó felismerés is, amely azonosnak tekinti, egy forrásból származónak ábrázolja a falusi szegénység, a külvárosi proletárok és a középosztályi alsó szélén hanyódo intellektuelek állandó magasztomása alatti, kizsákmányolt életét. A „Tanyai történet“, a hatalmát pusztá hengegéből fitogtató csendőr és a Hatóság mítikus sorsharagja előtt iszonyodva meghunyászkodó béres mindennapos összetűzése egyetlen markolással, a maga meztelen aljasságában tárja elénk az osztályelnyomás teljességét. Az „1919 május“ — a forradalom élményanyaga milyen ritkán került feldolgozásra irodalmunkban! — drámai sűrítésben ábrázolja egy, a nagy történésektől távol eső, vidéki epizód keretében a kiegyenlíthetetlen, másként, mint az egyik fél pusztulásával meg nem oldható ellentétet úr és elnyomott közt.

Nagy Lajos írói vénájának egyik legfőbb jellemzője: fanyar humora. „A három éhenkórász“-ban jóízű mosoly még ez a groteszk helyzetek kiaknázására irányuló érzék; későbbi írásaiban már a szatíra, a kesernyés, bíráló társadalomboncolás felé tolódik el ez a szemlélet. Szervesen nő ki a szatíra az író realizmusából, hiszen a kor, Horthy és Bethlen Magyarországa önként kínálkozik erre a műfajra. Inkább az a furcsa és vizsgálándó tünet, hogy íróink közül oly kevesen nyúltak a szatíra eszközhöz. A szatírába szinte természetes módon nő bele az említett társadalomvizsgáló hajlam; „A gazdagember“ vagy a „Lecke“ metsző görbe tükröt tartanak a korszak elfajzott embertípusai elé.

Nagy Lajos társadalom egészében benneélő, annak minden jelenségére érzékenyen reagáló író. Mutatja ezt pályafutása is: a 30-as évek során írt novelláinak jórésze megszükkült szemléletet mutat, példázva az egész korszak fojtott életét, a tömegmegnyilvánulások sorvadását. Szinte a naturalizmusba hajlik vissza ez írások sora, melyeknek jellemzője az aprólékosan éles részlet-ábrázolás. A szatíra és szociológia szinte kibúvónak látszik a társadalmi és írói magasztomás fojtott levegőjéből. Menyire szabadabb és szárnyalóbb az a két írás („A föld“, „Hősök“), amely 1945 óta született és minden darabossága mellett is érezteti az emberi felszabadulás mélybemarkoló fordulatát.

E novellák sűrítve adják elénk az író pályafutásának eredményeit, s kiolvasható belőlük egyúttal a társadalom fejlődésvonala is, mélybe hajló és felfelé mutató fordulataival együtt. Nagy Lajos nem pusztá megfigyelője, krónikása korának — több annál: alakítója a világnak, a maga írói eszközeivel. A magyar realizmus építő és utat mutató irányába benne találja meg leghatározottabb képviselőjét. Ő felismerte, hogy nem elég meglátni a társadalom ellentmondásait: a döntő pontokon kell megragadni ezeket, mintegy drámába sűrítve

a mindennapokat. Ha az utolsó húsz év tíz legjobb magyar novelláját kellene összeválogatni, az övéiből nem is egynek köztük lenne a helye.

Nagypál István

K. Grandpierre Emil:

LÓFŐ ÉS KORA.

Budapest, 1946. Hungária

Abban a Babits-utáni irónemzedékben, melynek jellegzetes irodalmi műformái az esszé, a napló, sőt a glossza voltak, Grandpierre volt talán az egyetlen, ki eleve nem a kommentálást, hanem az ábrázolást választotta, ki nem az egyén felől, tehát lírikusan, hanem a társadalom felől, tehát epikusan szemlélte a világot. A századforduló formabontó és formakereső kísérletei egy időre lehetlenné tették a regény klasszikus hagyományának követését. Grandpierre ebben a formai zürzavarban sem adta fel az epikus társadalomábrázolást, a regény lehetőségét. A német expresszionizmus kísérleteit, latin vonzalmait okán szerencsésen kikerülte, az irracionális és transzcendens megoldásokkal próbálkozó neokatolikus regényírás álmegoldásaitól távol tartotta racionális, iróniára hajló alkata. Tanuló- és vándorévei mestereitől, az olaszoktól és a franciáktól csak stílisztikát tanult: a legjobbat s legtöbbet, amit a latinoktól tanulni lehet. Regénykísérletei sokáig csak nyers tehetségét árulták el, művésszé csak két utolsó regényében, a „Tegnap“-ban és a „Szabadság“-ban érett. Ezek sem voltak teljesen kész művek: tehetségének művésztévé érése éppen arra az időre esett, mikor a társadalmi és politikai rabszolgaság legnehezebb idejét éltük, mikor az önkény korlátlan lehetőségekhez jutott a háború jóvoltából. Ez az idő pedig legkevésbé az epikus társadalomábrázolásnak kedvez, mert az, akarva-akaratlan, mindig társadalombírálat is.

Így maradt Grandpierre legérettebb műveiben is regényirodalmunk ígérete, — igaz, mindig biztatóbb, egyre kevesebb kétséget tűrő ígérete. Bírálója kritikai megjegyzéseit kénytelen volt elhallgatni, mert azok elsősorban nem neki, hanem a magyar közszellemnek szóltak volna, de így kellett hallgatnia várakozásairól is, mivel művei végső tökélyét nem a szerzőtől, hanem a társadalom munkatársi szerepétől várta.

Ennek okán keltett olyan örömteli várakozást új regényének híre. E műben ketten vizsgálznak, a szerző és társadalma. Most dől el, hogy Grandpierre Emil művei megett joggal sejtettünk-e még több lehetőséget s most látjuk meg, hogy ifjú demokráciánk szellemi légköre milyen gyümölcsöt érlel? S ezen túl: egy íróval ismét több, kit nem teper le a háború borzalma s ki nem dermed tétova, tájékozatlan, vagy ellenséges hallgatásba. Ezt az örömet csak növelte regénye felületes átlapozása. Mert nem minden írónk hallgatott el, de a sok látszólag „új“ könyv vagy a ládafiából került elő, vagy clyan, mintha a ládafiából húzták volna elő — egy lezárt irodalmi kor avult tematikájában reked meg, hajdan sikeres, tehát „bevált“ irodalmi stílust ismételt. Grandpierre regénye már a címével elárulja, hogy témája éppen az a fentebb lezártnak nevezett kor s hogy e kor felé nem a visszavágyó emlékezés rezignációjával s nem a sebmutogató, könnyekre spekuláló borzadály-irodalom módszerével fordul, hanem az emberségében soha meg nem tántorodott művész csúfondáros kacagásával. Regénye szatirikus társadalmi regény.

A történet színhelye ugyan a szatirikus regények kedvelt terepe, a pusztasziget, hová a hajótörés idejében érkező alkalmi veti a regényhősöket, Grandpierre mégsem a swifti módszert követi. A pusztaszigetre vetődő főhős nem az író fiktiiv alakja s a szigeten nem az egyén kerül szembe egy alkalmasan megvilágított társadalommal. Pindunia

másfajta kísérlet színhelye: egy primitív nép s egy társadalmi rendszer kerül szembe egymással rajta s az eseményeket nem fiktív napló, vagy memoire mondja el, hanem egy fiktív politikai védírat, egy bukott politikai rendszer apológétája. A szerző így egy csapásia két legyet üt, nemcsak a tegnapi Magyarország társadalmi berendezkedését teszi neveltségessé, hanem a célzatos politikai történetírás -tilusát is: regénye nemcsak epikusán szatírikus, stilisztikája és retorikája is csúfolkodó.

Egy magyar államtitkár, altisztje, egy pénzügyminiszeri titkár s egy vezérkari őrnagy hajótörés következtében egy puszta szigetre vetődik. A szigetlakók királyát megölik, magukhoz ragadják a hatalmat s átrendezik az ősi primitivitásában élő társadalmat a maguk magyar királyi módján. A regény tartalmát felesleges elmondanom, államalapításuktól bukásukig az elmúlt huszonöt esztendő játszódik le az olvasó szeme előtt. Horthy és kora. Gömbös és kora. Szálasi és kora. Lófó és kora.

A hajótöröttek az úri magyarság teljes társadalmi képletét magukban foglalják. A feudális-kapitalista vezetőréteget, az úrhatnám, erkölcsileg gyenge, gyökértelen tisztviselőosztályt, a hivatásos tisztikart és az osztályaruló, szolgává s kispolgárrá aljasult proletárt. Grandpierre kifogyhatatlan ötletességgel s engesztelhetetlen jókedvvel számol le velük. Mikor a hajótöröttek egy tutajra kapaszkodva hanyódnak a tengeren s éhségükben az emberéves ötlete is felmerül közöttük, természetesen Lófó altisztje jön elsősorban számításba. „Pindurkovits, a hűséges szolga, nem is habozott volna életét gazdjára megmentésére áldozni, hiszen egyszerű lelkével megérezte, hogy napjait ennél fenségesebb dologgal nem koronázhatja meg. Egyedül az a tudat tartotta vissza, hogy önkezével szakítsa el élete fonalát, hogy tagjaiból Csalánci Zsiga is részt követel majd, akinél ő sohasem szolgált s ráadásul egy idegen tárca kebelében mű-

ködött.“ Ennél a „ráadásul“-nál kezdődik a szerző szatírájának sajátos jellege, Grandpierre ugyanis nemcsak az úrszolga tagozottságú társadalmat csúfolja ki, hanem ezt az alapjában már elítélendő és aljas emberi relációt a sajátosan magyar közhivatali konvenció szemzőgéből villantja elének. Mikor például Csalánci Zsiga felemeli szavát az ellen, hogy Lófó is támogatja Pindurkovitsot abban, hogy elvonja szolgáló-testét egy más tárcabeli úr étvágya clól, Lófó érelyesen leinti: „En nem a parasztot, hanem az elvet védem“.

„Disztíngváljunk“ — ez volt a jógász Magyarország leggyakrabban használt szava. Grandpierre hát disztíngvál, könyörületet nem ismerve, lemeztele-nítve a finom megkülönböztetések megett megbúvó alapvető értelmetlenséget, logikai bornírtságot. Vitéz Recegh-tethy őrnagy például még a vihar kitörése előtt megérzi a veszélyt s egy mentőcsónakon kerekét old. „Arra a tapintatlan kérdésre, hogy őket miért nem értesítette s miért nem vitte magával a csónakban, ahol negyvenötven embernek jutott volna hely, elnéző mosollyal csak annyit válaszolt Csalánci Zsigának, hogy azért nem gondolhatott rájuk, sem a többi utasra, mert nem végeztek Hadiakadémiát.“ Lófó a bennszülött fejedelmet „szer-vusz“-szal köszönti, Csalánci Zsiga „Mély tiszteletem, felség!“-gel. Lófó később megöleti Csaláncival a bennszülött szuverént s aztán közösen eltemetik. „Ófelsége tekintélyes terhet képviselt s így midőn a gödörhöz értek, Zsiga nagyot sóhajtott s ugyanakkor hanyagul a földre dobta a tetem végtagjait. Lófó szemrehányó tekintetet vetett rá s finomlelkűségére igen jellemzően így utasította rendre: — Ezt a mozdulatot, kérlek, nem helyeselhetem. Pindu talpig úriember volt s megérdemli, hogy holtában is úriemberként bánjunk vele.“

Nem folytatom a példákat s idézeteket. Grandpierre egyáltalán nem a

karikírozás, az ad absurdum fokozás módszerével él. A regény folyamán egyre szigorúbban ragaszkodik a történeti tényekhez s a hivatali és társadalmi stílus közismert fordulataihoz. Játékos s nem mindig illedelmes kedvének enged ugyan olykor, de minél mélyebbre halad a Lófő-korszak elemzése, annál szigorúbban ragaszkodik az ábrázolás szigorához, annál kevesebb glosszával szakítja meg az epikum folyamatosságát — sokszor szinte mértéktartóbb, mint a valóság volt. Tartózkodása a legsúlyosabb kritika: érezteti, hogy milyen abszurdumok közt élünk, fokozhatatlan, sőt leírhatatlan tények képtelen világában.

Könyvének elválaszthatatlan irodalmi és politikai, művészi és világnézeti sikere az, hogy olvastán egy pillanatra sem komolyodik el az olvasó, az ábrázolás epikai hitelé és művészi megformálása annyira teljes elutasítása mindennek, amiről a könyv szól, hogy az olvasó együtt nevet az íróval. Ez a nevetés teljesebb ítélet a borzadálynaplók és népbírósi periratok vádbeszédeinél, hogy felcsattanhatott, az nemcsak Grandpierre művészetét dicséri, hanem közszellemünk gyógyulásának jele. Csak befejezett multon lehet így mulatni, csak kiégett szerelmek türik ezt a lírátlan epikát.

A recenzenst, ki maga is többször kiköszöntött bírói komolyságából e könyv lapjait forgatva, csak két dolog aggasztja. Az egyik, hogy a szatírának nincs kitekintése sehová. A könyv befejezése úgy zárja le a történetet, mint a halott fölé csattanó koporsófödél. A másik, hogy a szatirikus kísérlet szenvedő tárgyai, az úri közigazgatás kerékfogai közt őrlődő pindunok olyan élettelen massa maradnak a könyv végéig, mintha a szerző csak Pindunia statisztikai évkönyveinek adataiból értekelte volna ki sorsukat. Léjük még riportszerűen sem élet, sorsukat adataiszerűen megismerjük, de egy pillanatra sem érezzük azt a légkört, mely min-

díg megcsap, bármely emberi közönségbe lépünk. Nem nép Pindunia népe, csak társadalmi képiet. Első aggályunk műfajilag nem kifogásolható, a másodikra is adhat megnyugtató választ a szerző azzal, hogy iróniájának reflektorát teljesen a letűnt magyar közigazgatás figuráira irányította s hogy éppen felőlük nézvést ilyen statisztikai adatszerűség az, amit mi népnek tudunk. De éppen Grandpierre tehetsége s művének elvi tisztasága, művészi érettsége jogosít fel arra, hogy ne hallgassuk megse el aggályunkat, ne érjük be olcsó mentséggel, hanem kérjük meg a szerzőt: vajjon definitív társadalombíráta akkor is ilyen éles lenne, ha a mai magyar társadalomról írta. Félünk, hogy igen. Nem kritikájától félünk, — hasznos és élvezetes kritika volna az —, hanem attól, hogy szerzőnk akkor is zárt s kilátástalan képet festene. És: vajjon megelevenedne a tömeg mai társadalomunkról szóló művében, vagy ugyanúgy megmaradna adatnak, mint Pindunia népe? Kérdésünkre nem Grandpierre-től s nem most, hanem következő művei sorától várjuk a választ. Nem indokolatlan, de kilátástalan pesszimizmusának feloldását egy emberi közönség melegében. Ha jól értettük eddig a szavát, úgyis ez a legfőbb emberi és művészi problémája.

Bóka László

UTUNK

A Romániai Magyar Írószövetség lapja
Kolozsvár, 1946.

Két hónappal ezelőtt indult meg az „Utunk”. Előttünk fekszik az első négy szám. Igaz, nagy örömet szerzett nekünk elolvasása. Az erdélyi magyar demokrácia szellemi életének tükrét adja ez a folyóirat s közvetve az erdélyi magyarság egész társadalmi életének

képét is. Ezekben a napokban, amikor Erdély sorsa eldőlt, különösen megnyugtató tudni, hogy az erdélyi magyar kultúra vezetése jó kezekben van. A folyóirat magas művészi és elméleti színvonala, céltudatos, kiegyensúlyozott, széles demokratikus összefogásra törekvő kulturpolitikai vonala, változatos tartalma: mindez arról tanuskodik, hogy az erdélyi magyar demokrácia tudatában van történeti hivatásának.

Mindenki tudja, hogy milyen nehéz egy nemzeti kisebbségnek a maga hagyományait őrizni, ápolni, ugyanakkor a magyar és a román nép közeledését szolgálni és a magyar anyaország kultúrájával a kapcsolatot fenntartani. Gaál Gábor, Benedek Marcell, Nagy István, Balogh Edgár, Méliusz József és a többiek, a folyóirat szerkesztői és munkatársai tehetséggel, tapintattal, a korszerű feladatok mély megértésével végzik munkájukat. A folyóirat értékes anyagot nyújt az erdélyi magyarság életének minden területéről. Anként ad az erdélyi magyar irodalom legfontosabb kérdéseiről. Szociográfiai kutatásokat szervez és propagál. Tájékoztat az Erdélyi Tudományos Intézet haladó-szellemű társadalomtudományi törekvéseiről. Örömmel értesülünk a Kolozsvári Román-Magyar Intézet felállításának tervéről, melynek feladatát Balogh Edgár az „együttélés tudományának“ megteremtésében látja. Demokratikus történések az erdélyi történelem új szellemben fogant revidálásának nagy munkáját szorgalmazzák. (Bányai László, László Gyula hozzászólásai) Külön és nagyon részletesen kellene írni a versekről. Artisztikus, formális szempontból nem olyan gondosan csiszoltak és cizelláltak, mint hazai verseink. Eszmei, tartalmi gazdagság tekintetében az erdélyi magyar költők kétségtelenül többet adnak. Politikai költészet ez, pozitív hitvallás a haladás, a demokrácia mellett s az élmény őszintesége, átütő intenzitása kizar minden retorikai elcséyelyesedést. Szé-

retnének, ha például Salamon László „Németország“-át nálunk is leközelíték. Hasznos, fontos munkát végez Jánosházy György az új román költők, köztük a kitünő Tudor Arghezi nivós fordításával.

Szekelyföldi magyar könyvkiadás... Bánsági magyar szellemi élet... Mennyi fontos probléma, mennyi konkrét feladat. Minderről tájékoztatást kapunk.

Kialakulóban van egy komoly kritikai szemle. Gaál Gábor *teremtő irodalmi bírálatot* kíván és Nagy István egy ilyen bírálatot ír Asztalos István új, érdekes és problematikus regényéről. („Író a hadak útján.“)

Nem hiszem, hogy a szerzők összebeszéltek volna, de annál tanulságosabb, hogy írásaikban közös probléma él. Író és olvasó, város és falu, munkás és értelmiség, magyar és román között megtalálni az *együttélés*, a közeledés, a megértés, az összefogás útját. Az erdélyi magyar írók, publicisták, tudósok a maguk szűkebb világán belül egy nagy egyetemes probléma megoldásán fáradoznak. S olyan komolysággal, olyan szellemi felkészültséggel állítják fel a kérdéseket, hogy ez munkájukat kiemeli a „kisebbségi“ érzés és gondolatvilág megkötöttségeiből.

A trianoni béke után a magyar és román nép szerencsétlensége abban állott hogy mindkét oldalon a reakció a nemzeti kérdést a maga céljaira tudta kihasználni. A nemzeti mozgalom reakciós vezetés alatt maga a reakció eszközüvé vált. Reakciós vezetés alatt a nemzeti mozgalom elkerülhetetlenül sovinizmussá, nemzeti gyűlöletté, nemzeti elnyomássá, illetve irreudentává, revizionizmussá korcsosul el. A dunavölgyi népek legnagyobb szerencsétlensége volna, ha ez a fejlődés a párisi béke után megismétlődne. Ezt megakadályozni: a magyar és román demokrácia közös nagy feladata a jövőben. Az erdélyi magyar demokratikus kultúrmozgalom történeti feladata az *egész magyar nemzet és az egész román*

nemzet „együttelésének tudományát“ a maga eszközeivel szolgálni. Ez az „Utunk“ útja is. Sok sikert kívánunk!

Fogarasi Béla

ÚJHOLD

Szerkesztő: *Lengyel Balázs*

Szerpirodalmi negyedéves folyóirat

Ez az új folyóirat a legfiatalabb, az úgynevezett negyedik nemzedék orgánusaként indult. Természetesen távolról sem képviseli az egész fiatal írói nemzedéket. Még csak azt se lehetne mondani, hogy a benne kifejezésre jutó irányzat jellemző a legfiatalabb nemzedékre. De mégis megnyilvánul benne egy bizonyos szellemi és költői magatartás, még pedig olyan kifejezetten, hogy érdemes vele részletesebben foglalkozni, annyival is inkább, mert ezzel a magatartással idősebb és már elismert íróinknál is gyakran találkozunk.

Ez a magatartás: az irodalmi epigonizmus dicséréte. A magyar irodalom fejlődése szempontjából nem veszélytelen tendencia.

Lengyel Balázs szerkesztői előszava („Babits után“) világosan összefoglalja az új epigonizmus irányelveit és egyúttal világosan kifejezésre hozza ennek az egész álláspontnak belső ellentmondásait. Már maga a cím meghatározott irodalomtörténeti beállítottságot fejez ki, programot ad és perspektívát mutat. Babits mint a magyar irodalom határköve és orientációs pontja. Nem egy ilyen bírálat az a hely, ahol Babits helyét a magyar irodalomban lehetne és illene meghatározni.

De annyit itt is meg kell mondani, hogy semmi esetre sem határkő. Határkő éppen Ady, akinek ilyen jelentőségét cikkírónk ignorálja és tagadja. Adyval a magyar költészet a kifejezés (a tartalom és a forma) egészen új magaslátára emelkedett. Ezt a lendüle-

tet, amelyet Ady fellépése készült adni a magyar irodalomnak, íróink túlnyomó része még egyáltalában nem volt képes magáévá tenni és felhasználni. Eppen úgy, ahogy a magyar irodalom történetében elveszett, egészen Adyig szinte a semmibe futott a Petőfiadta lendület. Mindkét esetben a döntő ok nem irodalmi természetű. A 48-as forradalom bukása éppen úgy oka a Petőfi folytatásnélküliségének, mint ahogy a 18—19-es forradalmak kudarcra okozta az Adyét. A magyar irodalom igazi nagysága éppen onnan ered, hogy legkiválóbbjai egész egyéniségükkel osztoznak a nemzeti közelet sorsában. Ugyanez a forrása irodalmi fejlődésünk töredezettségének: csúcsainak ez a más irodalomban ritka párhuzamossága a nemzeti sors nagy fordulataival.

Ehhez mérten — persze csak ehhez mérten — Babits és az egész első Nyugat-nemzedék lírája nem jelent határkövet a magyar irodalomban. Ez a megállapítás távolról sem csökkenti költői és irodalomtörténeti jelentőségüket. Amit hoztak nagy gazdagodását jelentette a magyar irodalomnak: a nagy nyugati líra igazi meghonosítását, a magyar líra formai, individuális, lelki felemelkedését az európai individualista érzékenység szédítő magaslataira, de úgy, hogy a magyar líra nagy nyeivi hagyományai sértetlenek maradtak, sőt a magyar költői nyeiv hajlékonyságban, árnyalatosságban, gördülékenységben addig soha el nem ért színvonalig jutott.

Lengyel Balázs kizárólag innen nézi a fejlődést. Így, még e Nyugat-nemzedék működését is a legtisztább artistikumra szűkítve, a kérdést úgyszólván technikailag teszi fel. Csakis e szempontból állapíthatja meg Babitsról: „Egy egész utána következő nemzedék elől szívta el ezzel a levegőt.“ Csakis ebből a szempontból láthatja úgy a helyzetet, hogy Babits után a magyar líra epigonságra kényszerült. Ez a

megállapítás tökéletesen talál azokra a fiatal költőkre, akik az „Ujhold“ köré csoportosulnak. Azonban szöges ellentmondásban van az utolsó 25 év legfontosabb irodalomtörténeti tényével: József Attila és Illyés Gyula fellépésével. Szerzőnk érzi is, hogy eredeti meghatározása e jelenségek és összefüggéseik magyarázatára nem kielégítő. Azonban ragaszkodván konstrukciójához, merészen feje tetejére állít minden irodalmi összefüggést. Babitsnak olyan teljességet és egyetemességet tulajdonít, amely legfeljebb Goethénél vagy Puskinnál nem lenne túlzás. Ez a nagyság nyomta el az utánkövetezőket: „A második nemzedék visszauzetett a teljességtől a részletig... Szinte miatta indult lelkiileg leszűkített világlátással, vagy legalább is miatta közbősítette történetekre élményfelfogó képességét. Ősztön és tudat egyaránt kivette részét ebből az öncsonkításból.“ Vagyis Illyés Gyula összefüggése a parasztsággal, József Attiláé a proletariátussal — öncsonkítás. Vagyis az a harcos humanizmus, amely az ő költészetükben megszólalt és átfogja a magyar nép szenvedéseinek és reményeinek egész körét: pusztai részlet, míg a Babits önmagába zárt individualizmusa, rossz lelkiismerettől marcangolt szolipszizmusa, mely élete végén megrázó módon nyilvánult meg a Jónás-költemény feloldhatatlan problematikájában, az igazi egyetemesség.

Ezzel Lengyel Balázs szerencsésen fejetetejére állítja a magyar líra fejlődését. Eppen József Attila és Illyés Gyula írásaihoz nyilvánul meg először Ady óta a magyar élet igazi egyetemessége. Mert ellentétben az epigon esztéták szűk látókörű felfogásával, igazi egyetemesség csak ott jön létre, ahol a költőnek még legszubjektívebb élményei is mélyen át vannak hatva a nemzeti sors, a közelet nagy problémáitól, ahol a legegényibb élmény is ezeket a kérdéseket emeli világméretű és költői magaslatoakra. Egyáltalában nem

alábecsülése Babits költői teljesítményeinek, ha megállapítjuk, hogy ez az igazi egyetemesség az ő lírájában sokkal kevésbé kap formát, mint előtte Adynál, mint utána Illyés Gyulánál és József Attilánál. Babits különleges helyzetét saját nemzedékén belül éppen az határozza meg, hogy benne világosan él ennek az összefüggésnek a tudata, hogy költészetében gyakran jut kifejezésre a *vdgyóddás* ezután az egyetemesség után, hogy egyéniségéből az esztéták hiú vagy cinikus önelégültsége hiányzik.

Az „Ujhold“ programatikusként ebből a valóságos összefüggésből nem lát meg semmit, mert a lírai fejlődést tisztán a technika szempontjából nézi. Ebből a nézőpontból adódik számára, hogy Babits és kortársainak hatása az utánuk következő lírára hasonlíthatatlanul nagyobb, mint az Adyé. Am ez a nézőpont ferde és elferdítő. Gondoljunk Adyra, akit ma már mindenki a magyar líra fejlődésében a Petőfi-hagyomány megújítójának tekint. Nyelvi, technikai stb. szempontból azonban Petőfi és Ady között úgyszólván semmi összefüggés nincs. Mutatis mutandis: ilyen a viszony Ady és az új lírai fordulat megteremtői, József Attila és Illyés között. Ezeknek az összefüggéseknek kifejtése és igazolása természetesen túlnemne egy bíráló határain. Itt csak röviden kellett rájuk utalnunk, hogy megmutassuk mennyiben adja Lengyel Balázs a lírai epigonizmus történelmi és esztétikai apológiáját. Mert világos, hogy az utódok előtt „a levegőt elvenni“ csak ilyen szűk esztétikai szempontból lehet. Petőfi nem vehette el a levegőt Ady elől, Ady nem József Attila elől.

Ugyanezt a vonalat látjuk — csak a dolog természeténél fogva még sokkal következetlenebbül — Lengyel Balázs fejtegetéseiben a magyar regény fejlődését illetően. Itt szerinte Móric Zsigmond és Kosztolányi Dezső tökéletessége a fejlődés gátja. Persze a regény

társadalmi vonatkozásai annyira nyilvánvalók, hogy előlük még a legelfogultabb műtermi nézőpont sem zárkózhatik el teljesen. Ezért keresi még Lengyel Balázs is a magyar regény problematikájának okát a magyar társadalomban. „Az írott emberi viszonylatoknak szükségük van annyi valóság-alapra, hogy az életben nagyjából elképzelhetők legyenek... A magyar társadalom azonban modernebb, finomultabb emberi viszonylatokra nem üti rá a maga próbáját... Így mállatja el a társadalom sekélyessége, árnyalatlansága a legtömörebb epikus szándékokat.“ Nagyon jellemző, hogy hol és hogyan tér ki szerző a tények által rákényszerített társadalmi összefüggés meglátása és e meglátásból levonandó következtetések elől. Csakúgy mint a Nyugat-mozgalom elején a magyar társadalom problémáját pusztán valami „kulturális elmaradottságában“ látja, a nyugati „finomságok“ társadalmi hiányában, nem pedig abban, hogy Magyarországon egy negyedszázadon át az ellenforradalom uralkodott. Erre egy szót sem veszteget.

Ezért ferde szerzőnknek elmélete az epikai hitel magyar megnyilvánulási formáiról. „Kosztolányi halálos biztosan ismerte a hazai befogadóképességet, azt a hatást, amit emberi viszonylatban a közönség még hitelesnek elismer... Novák Antal, Moviszter és Édes Anna száz alakban itt járkál közöttünk. Jaques Thibault nyugateurópai lázadó alakja regényeiben elképzelhetetlen, ahogy ábrázolt világához viszonyíthatatlan is.“ Ha ez csak leírása volna a Kosztolányi világának, nem is volna egészen helytelen. De itt ebből igazolás és idealizálás folyik. Mert ha csak a magyar valóságot vesszük, akkor az utolsó 25 évben Sallaitól Ságváriig és Bajcsy-Zsilinszky Endréig legalább olyan lázadó alakok szerepeltek mint Jaques Thibault. Azonban a hivatalos ellenforradalmi Magyarország ezt a történelmileg döntő társadalmi tényét egy-

szerűen nem vette tudomásul. Lengyel Balázs pedig idealizálja azt a szomorú — érthető, de az irodalom elferdülését és összeszűkülését okozó — állásfoglalását a magyar irodalomnak, hogy az epika túlnyomó része csak a hivatalos ellenforradalmi Magyarországot tekintette létezőnek és a magyar társadalomról gyakorolt bírálata, mely nem egyszer élesen satirikus vagy elkeseredetten humorisztikus, ritkán megy túl a hivatalos Magyarország megengedett határokra.

Ahol ebben az irányban kísérlet történt, azt Lengyel Balázs következetesen nem veszi tudomásul. Így Szabó Dezsőt, így a népi írók mozgalmát; így Móricz Zsigmondot is csak egyoldalú artisztikus beállítottsággal mint az erdélyi trilógia íróját, nem pedig mint a magyar élet alsó- és középrétegeinek nagy realiztikus ábrázolóját. Ezzel — egyes kivételek és fenntartások ellenére — szentesíti a fiatalabb írók tekintélyes részének elfordulását a magyar valóság nagy epikus problémáitól. Elismerendő, hogy a valóságtól elforduló újabb magyar epika problematikáját is látja, de ebből a meglátásból szintén nem képes termékeny következtetéseket levonni, itt is benne ragad az epigonság kényszerűségének elismerésében és igazolásában.

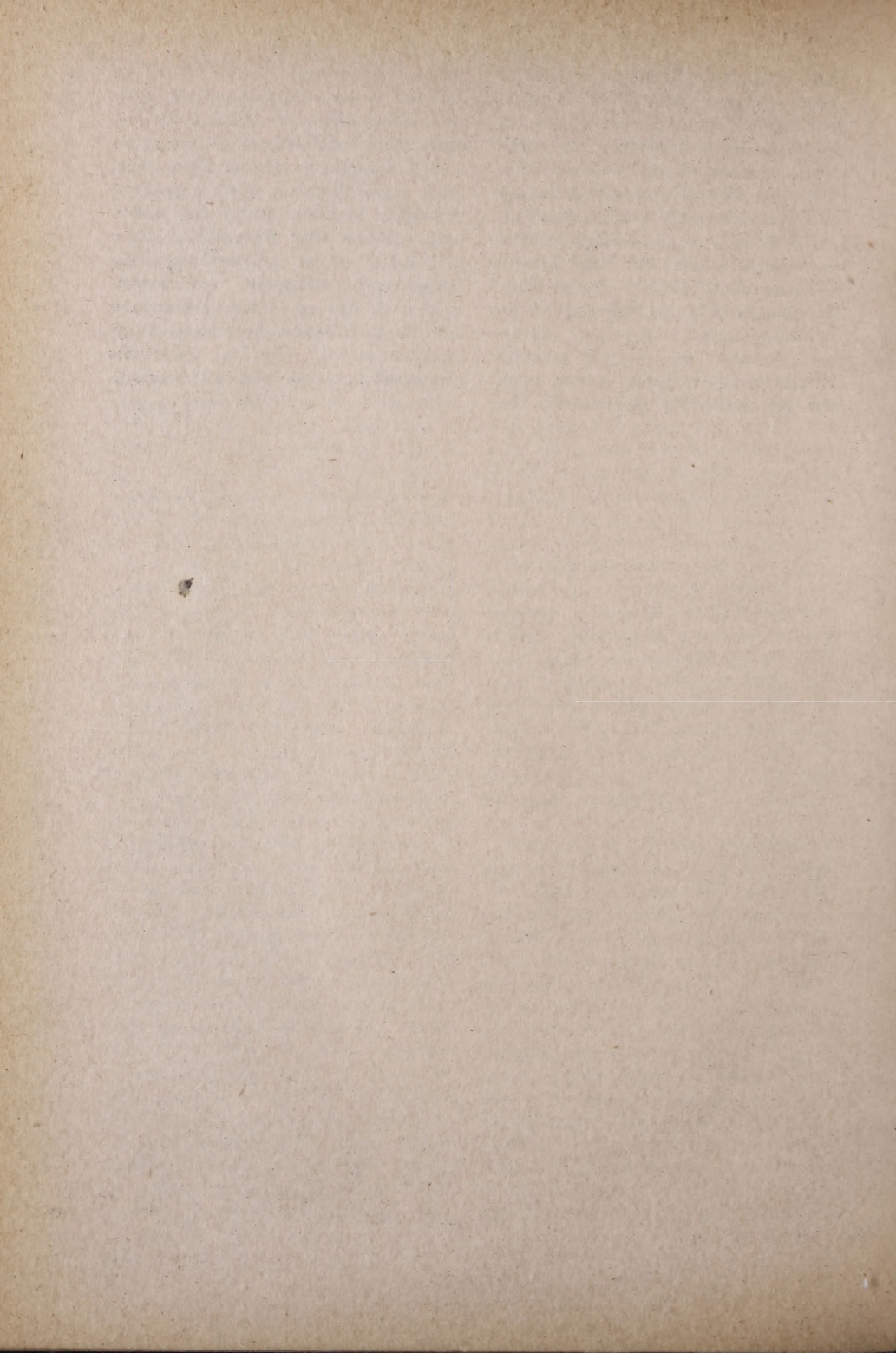
Természetesen szerzőnk szándékainak nem felelhet meg az igazság ilyen rideg kimondása. A „negyedik nemzedék“ epigonizmusát igazolni kell ugyan, de Lengyel Balázs mégis igyekszik úgy feltüntetni a dolgot, mintha éppen itt nem volna epigonizmus. E célból létrejön a lírának egy olyan — aforisztikusan jelzett — elmélete, mely azt, elmentében az epikával, teljesen függetleníti a társadalomtól. („Nincs szükség a hitelességre mint az epikának. Érvényessége független a környezettől, egyedül a lélek törvényeinek van alávetve...“) Es ebből a szempontból proklamálja aztán — minden komoly indokolás nélkül —, hogy az új líra

ismét visszatérni készül a részlettől (vagyis a József Attila és Illyés társadalmiságától) az egészhez (vagyis az első Nyugat-generáció Enbe zárt individualizmusához). Ennek alapfeltétele a társadalom életétől való elfordulás. „A szellemi szegénységet nem jutalmazhatjuk azzal, hogy e szegények álrüháját kényszerítjük magunkra.“ Ezzel bezárul az epigonizmust dicsőítő elmélet köre. Epigonizmus ez a szó legrosszabb értelmében, nemcsak azért, mert egy le-tűnt nemzedék magatartását és stílusát kényszeríti magára, hanem azért, mert ezt gyökeresen megváltozott tör-

ténelmi körülmények között teszi. A Babits-nemzedék nem volt epigon, mert az ő individualizmusa — Babitsnál magánál teljes tudatossággal — tiltakozás is volt korának társadalma ellen. Még pedig jogos tiltakozás, mert a magyar társadalom reakciós, embertelen, vészthozó fejlődése ellen irányult. Ha Lengyel Balázs ezt az individualista, elfántcsonttorony-tiltakozást ma akarja megújítani, úgy ez az ország demokratikus megindulásának ignorálását vagy tagadását jelenti, mint a „negyedik nemzedék“ lírájának központi témáját.

L. Gy.

0.383

Forum

Szerkesztőbizottság

DARVAS JÓZSEF

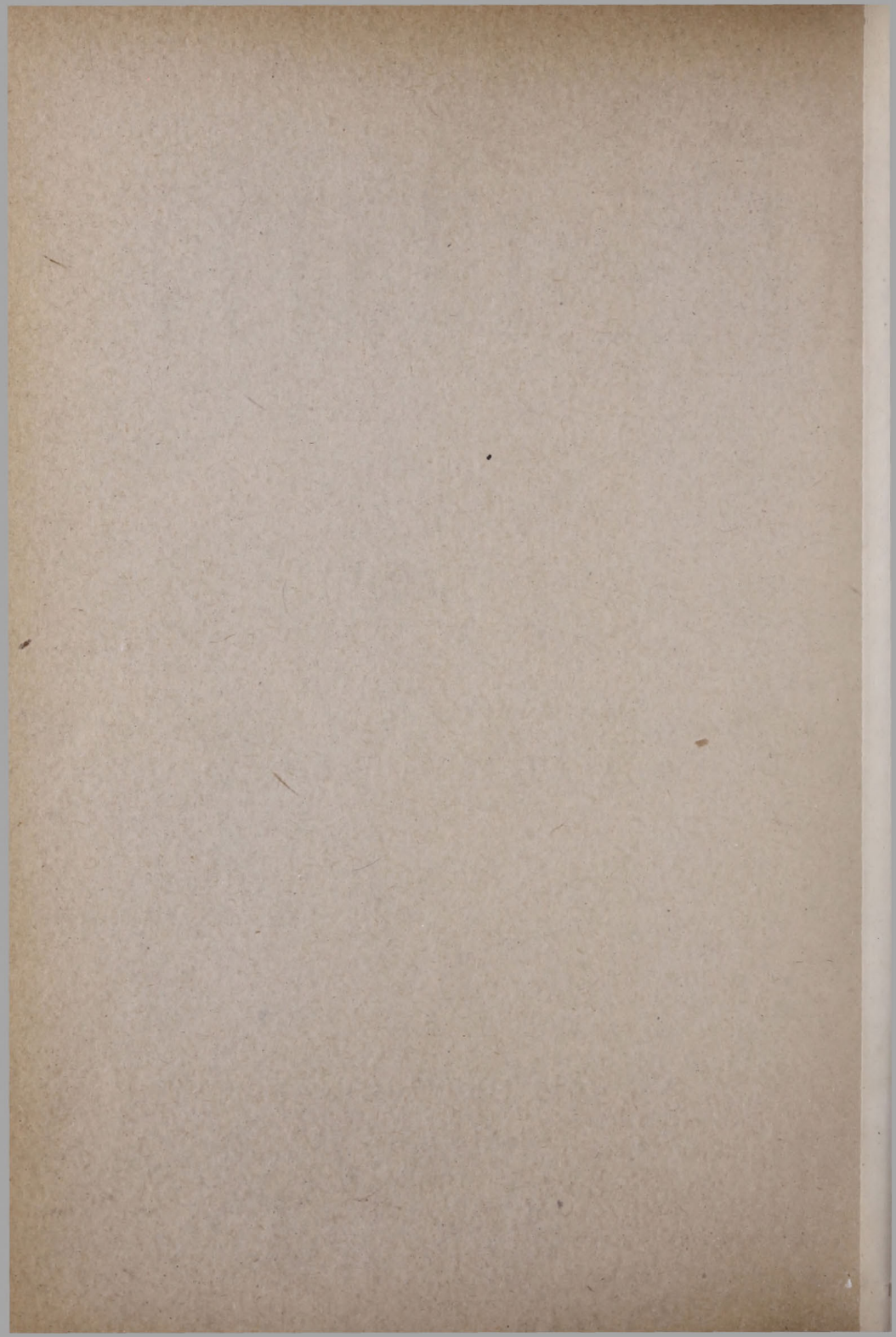
LUKÁCS GYÖRGY

ORTUTAY GYULA

Szerkeszti

VÉRTES GYÖRGY

1946 OKTÓBER

FORUM

IRODALMI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

KIADJA A FORUM CLUB. MEGJELENIK MINDEN HÓ KÖZEPÉN

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DARVAS JÓZSEF, LUKÁCS GYÖRGY, ORTUTAY GYULA

SZERKESZTI: VÉRTES GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: V, BAJCSY-ZSILINSZKY-ÚT 34., I. 1

TELEFON: 122-094 ÉS 124-182

SZERKESZTŐSÉGI ÓRÁK: HÉTFŐN D. E. 11-12-IG, PÉNTEKEN D. U. 4-5-IG

EGY SZÁM ÁRA: 10.— F.

ELŐFIZETÉSI ÁRA: 1/4 ÉVRE 24.— F. 1/2 ÉVRE 48.— F. 1 ÉVRE 96.— F.

1946 OKTÓBER

TARTALOM

<i>Horváth Márton: Válság vagy egyetértés?</i>	117
<i>Illyés Gyula: Ivan Goran Kovacsics</i>	125
<i>Ivan Goran Kovacsics: Jama (Tömegsír)</i>	<u>127</u>
<i>Darvas József: Perújítás</i>	138
<i>Kassák Lajos: Két vers</i>	146
<i>Illyés Gyula: Nyitány</i>	<u>148</u>
<i>Zelk Zoltán: Versek</i>	155

MAGYAR VALÓSÁG

<i>Sarkadi Imre: Induló szövetkezetek</i>	157
<i>Erdei Ferenc: A szövetkezeti mozgalom</i>	164

JELSZAVAK ÉS TÉNYEK

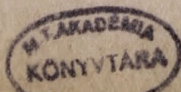
<i>Lukács György: A Válasz első száma</i>	<u>178</u>
---	------------

SZEMLE

<i>Tóth Aladár: Basilides Mária</i>	183
<i>Balázs Béla: Bartók Béla népiessége</i>	186

KRITIKA

<i>Kelemen János: Kovai Lőrinc: Fekete vetés</i>	191
<i>Nagypál István: Gelléri Andor Endre: Téli kikötő</i>	192
<i>Barabás Tibor: Bölöni György: Hallja kend Tánicsis</i>	194

Felelős kiadó: Bródy András

4511.46. Hungária Hirlapnyomda Rt — Felelős: Dr Bródy László

A Hungária Könyvkiadó sajátja

VÁLSÁG VAGY EGYETÉRTÉS

I.

Ha megnéznénk, hogy milyen politikai műszavakat használunk ma leggyakrabban, akkor sorrendben mindjárt a demokrácia után a *válság* szó vezetne. Mélyreható politikai elemzések és harmadrangú vezércikkek egyaránt eszmefuttatásokat közölnek az állandósuló válságról. A rövid két év alatt sok vihart látott magyar koalíciónak szinte egyetlen állandó velejárója, tulajdonsága ez a krónikus válság. Ez lehet megnyugtató is, ha arra gondolunk, hogy a pártok szövetsége egy-két évet már átevickélt kisebb-nagyobb válságokkal — miért ne folytatódhatnék ez ugyanígy még néhány éven át?

A demokratikus szellemi összefogásnak az a mozgalma, amit a *Forum-klub* és a *Forum folyóirat* képvisel, nem nyugodhat bele ennek a kérdésnek ilyen „gyakorlati“, vagy inkább cinikus elintézésébe. Napi politikát *kitervelni*, sőt kisebb-nagyobb zökkenőkkel *végrehajtani* is lehet a koalíciós válságok közepette. A tények azt mutatják, hogy a kormánytevékenység jól-rosszul, de felépülhet azon, hogy a politikai pártok egy darabig farkasszemet néznek, aztán zöld asztalhoz ülnek elintézni a sérelmeket és megegyeznek egy-egy olyan gyakorlati gazdasági, vagy politikai kérdésben, mely már túlságosan a körmünkre égett...

A mi céljainknak, a Forum-mozgalom szellemének ez nem felel meg. Pártkorlátokon túlnéző szellemi összefogást, demokratikus közszellemet csak perspektívával lehet kialakítani: a magyar nemzet útjáról alkotott közös véleménnyel. Persze, ne holmi új *Gleichschaltoldsról* legyen szó: a vitákat fűtse át a takargatásnélküli őszinteség heve és különösen a viták nyomán kialakuló álláspontokat ne a rideg, merev és dogmatikus elkülönülés jellemezze. Tapogatózó előrehaladásunkban ne tévedjünk

* A FORUM szerkesztőbizottsága véleménye szerint az új demokratikus közszellemet szabad vitákban kell kialakítani és ezért helyt adunk olyan tanulmányoknak is, melyek a szerkesztőbizottság nem minden tagjának álláspontjával egyeznek. Fenti kérdéshez is szívesen közöl a Forum tárgyyszerű hozzászólást. (Szerk.)

vissza a multba és ne próbájunk előreugrani a távoli jövőbe. Ne ácsorogjunk gyámoltalanul és zavartan a „harmadik út“ előtt, hanem találjuk meg a magyar utat. A Forum-mozgalom sikere, de egy kicsit a magyar jövő is ettől függ...

II.

A koalíció egyre mélyülő válságának oka teljesen nyilvánvaló. A fogalmak tisztázása kedvéért — ha csak egészen röviden is — jelöljük meg az alapokat.

A magyar koalíció sok szempontból különleges és nem lehet sematikusan összehasonlítani más országok nemzeti-összefogási mozgalmával. A magyar koalíció rendkívül széles: magában foglalja azokat a jobboldali tényezőket is, amelyek politikailag haladottabb országokban, Jugoszláviában, Romániában, Bulgáriában az összefogáson kívül rekedtek és többé-kevésbé *nyíltan* ellenzékiek. A magyar koalíciónak ezt a fősajátóságát különleges történelmi és szociális adottságok alakították ki. Vessünk egy szempillantást erre. Nálunk a 18—19-es bukott forradalom után a hatalmát restauráló és szoros szövetségre lépő nagybirtokos és tőkés osztály politikáját szinte kizárólag a munkásság és parasztság előretörésétől való félelem határozta meg. A munkásellenes beállítottság tette a magyar politikát előbb az olasz, aztán a német fasiszmus vak eszközévé. Ez az elvakult félelem akadályozta meg a magyar uralkodó köröket, hogy akár 1944 végén is változtatni tudjanak ellenforradalmi politikájukon. Még menekülésüket is fegyverrel a kézben hajtották végre és mindvégig terrortal akadályozták meg, hogy a kommunisták antifasiszta nemzeti-front politikája széles körben érvényesüljön.

A történelemben nem volt uralkodó osztály (a németet beleértve), melyet a néppel szemben nagyobb bűn terhelt volna. Az összeomlás pillanatában azonban mégis előállott az a paradox helyzet, hogy a kialakuló koalícióban helyet kaptak ezeknek az uralkodó osztályoknak képviselői is. Ott voltak a polgárság vezető képviselői, sőt Horthy tisztjei is.

1944 végén és 1945 elején a főfeladat még a fasiszták fegyveres legyőzése volt. Ennek a feladatnak legalább *megkísérléséhez* szükség volt a koalícióban az akkori magyar hadsereg „használható“ képviselőire, Horthy tisztjeire is. A katonai győzelem után a fő célkitűzés az egész Európában példátlanul nagyarányú földreform végrehajtása lett. A félféudális, nagybirtokos osztály elleni akciónkat végrehajthattuk, ha nem is a nagypolgárság *támogatása*, de legalábbis *passzivitása* mellett. A földreform polgári-forradalmi célkitűzés, mely nem állított szükség-szerűen szembe az akkor különben is gyenge nagypolgársággal. A tömegeit és szövetségését veszített nagyburzsoázia taktikája *akkor* nem a nyílt antidemokratikus támadás volt, hanem a *beszívárgás* a koalíció bástyáin belülre. Ez természetesen azon a párton keresztül történt, mely az elmúlt évek tapasztalatai alapján kínálkozott erre... Amilyen mértékben előtérbe kerültek aztán a magyar demokráciának azok a feladatai, melyek

a nagypolgárság elevenébe vágta: a gazdasági élet demokratizálása, államosítás, tisztogatás, stabilizáció, haladottabb szomszédainkra orientálódó külpolitika, stb., olyan mértékben vetette latba a nagypolgárság a koalíció *belül* elhelyezkedő gazdasági és politikai erőit. Míg az előtünk járó délkelet-európai országoknál a többé-kevésbé gyengébb jobboldal a népi összefogáson kívülrekedt s onnan folytatja ellenzéki támadásait, addig nálunk a koalíció *belül* vetette meg a lábát és előnyösebb helyzetben akadályozza, sőt kényes pillanatokban meg is kísérli *szétrobbantani* a demokratikus összefogást. Világos tehát, hogy az ellenséggel nem maradhatunk tovább egy táborban. Fontos azonban az, hogy valóban *csak* az ellenségtől szabaduljunk meg és az ne tudja a befolyása alatt álló tömegeket a demokratikus összefogással szembeállítani.

III.

A Magyar Kommunista Párt III. Kongresszusa döntő állomás volt azon az úton, mely hivatott megnyerni a habozókat — nem a párt, hanem a magyar demokrácia számára. Először azért, nem analizált és programot adott, feltárta a koalíció belső gyengéit, napirendre tűzte a legégetőbb feladatokat. Másodszor azért, mert az azonnali tennivalókon túl meghatározta a fejlődés hosszabb perspektíváját s ezzel világossá tette a dolgozók előtt, hogy nemcsak szükséges, hanem érdemes vállalni a terheket. Harmadszor azért, mert bebizonyította, hogy a kommunista párt ezerszámra nevelt rátermett, a nép gondjáért élő helyi vezetőket, nemcsak a párt, hanem az ország számára.

A döntő azonban nem ez. Azért jelent új korszakot ez a kongresszus, mert a Magyar Kommunista Párt 28 éves fennállása óta most történik először, hogy a párt és a nemzet igazán találkozik egymással.

Ez nem hangzatos frázis, hanem megszívlelendő tartalom húzódik meg mögötte. Vessünk előbb arra egy szempillantást, hogy mi akadályozta ezt a találkozást az elmúlt emberöltő alatt.

1919-ben már előfordult, hogy a hatalom a kommunista párt kezében volt, de hibás politikája miatt a parasztság szembefordult vele és viszonya a szociáldemokrata párthoz egészségtelen, megalkuvó volt. Az ellenforradalom évtizedei alatt nemcsak a leküzdhetetlen terror, hanem sokszor saját szektárius elkülönülése is elszigetelte a dolgozó tömegektől. Az utolsó háború előtt és alatt megtalálta a helyes politikát, de az elnyomott nemzet nem találta meg a kommunista pártot. A Kossuth-rádió felhívásai — szó szerint — a világűrbe hangzottak el s az itthoniak röpiratai papírfegyverek voltak, melyek nem feszíthették szét a nemzet börtönét. A felszabadulás után a párt „rohammunkája”: a földreform és újjáépítés nem söpörhette el a multat. Egy évvel ezelőtt a választások idején a magyar népnek alig ötödrésze találta meg hozzá az útját. Munkájának egy területén, ahol befolyása döntően érvényesült, eredményeket ért el: a gyárak és földek dolgozói elvégezték feladatukat. De ugyanakkor a demokrácia ellenségei is elvégezték a magukét: infláció, spekuláció, a re-

akció politikai megerősítése formájában. Oda nem egyszer csak a hangunk ért el. Hangunk, mely fenyegető volt, de már-már a tömegek számára is erőtlen. A terhek vállalására buzdítottuk a dolgozókat, de nem volt erőnk hozzá, hogy azoktól a terhektől, amiket a nagytőke rakott a tömegek nyakára, megszabadítsuk őket.

IV.

A frontáttörés — ha szabad ezzel a szóval élnünk — a stabilizáció és a tisztogatás sikerével következett be. A tömegek tapasztalták, hogy a kommunista párt döntő jelszavai nem agitációs célzatúak, egy választási vagy tagszerző kampányra méretezve, hanem összesűrített akcióprogramot fejeznek ki, mely egyik-másik koalíciós partner passzivitásával vagy nyílt ellenállásával szemben is tetté válik.

A már elért eredmények növelik tehát a kongresszusi határozatok súlyát. A kiáltványról megállapította Nagy Ferenc, hogy gyakorlati követelések gyűjteménye. Igaza van. Véleményünk szerint nincs nagyobb tett, mint elvégezni a kis munkáknak azt a sorozatát, melyek együtt megszüntetik a nyomorúságot és elnyomást: megváltoztatják az ország képét. Mi sem bizonyítja jobban, hogy a tennivalóknak ezzel a „gyűjteményével“ az egész nemzet véleményét fejeztük ki, mint az, hogy a Kisgazdapárt első reagálása legalább *elméleti* csatlakozás volt ehhez a programhoz.

Azt jelenti-e ez, hogy a koalíció krónikus válságok között csetlőbötölő korszaka után elérkeztünk végre a *Nagy Egyetértéshez*, amikor legfeljebb már csak arról folyik a vita, hogy egyik-másik programpontra melyik párt vetette fel előbb és a végrehajtásnál már nem lehet eltérés? Vajjon most már az összes pártok egységesen fognak szembefordulni a demokráciának a koalícióba befurakodott ellenségeivel, akik akadályozzák a program végrehajtását?

Aligha tévedünk, ha megjósoljuk: a nagy egyetértés csak a nagy válság kitörését megelőző szélcsend. A kisgazdapárt hivatalos helyesslésén a tömegek nagyon is nem-hivatalos támogatása tükröződik. Ez az, amit úgy jelöltünk meg, hogy a kommunista párt találkozik a nemzettel.

Nézzük ezt meg kissé közelebbről. Mit jelent az, hogy a párt találkozik a nemzettel? Ha azt értjük ezalatt, hogy a párt politikája, programja, követelései az *egész* nemzet érdekeit fejezik ki, akkor ez a találkozás már bekövetkezett a háború alatt és előtt, attól a pillanattól, amikor a párt a Függetlenségi Front nemzeti politikáját kezdeményezte. Azt az időszakot azonban inkább úgy jellemezhetjük, hogy a párt találkozott ugyan a nemzettel, de a nemzet még nem találkozott a párttal. Az utóbbi és nehezebb feladatnak ma is csak az elején tartunk. A jó és helyes programot sok területen már a *végrehajtás* követte (földreform, stabilizáció stb.). Ennek hatását természetesen nem szabad túlbecsülni: a tömegek politikailag öntudatlanabb része e gyakorlati követelések valóra váltásához gyakran nem *azért*, hanem *annak ellenére* mozdult meg, hogy a kommunista párt volt a kezdeményező. Két év tapasztalatai mégis — bár

lassan — de formálják, megváltoztatják ezeknek a tömegeknek tudatát. A munkásegység erősebb, mint valaha, s a parasztságot helyes gyakorlati követeléseivel példátlanul szélesen befolyásolja a kommunista párt. A mai kezdeti fokon ez még nem azt jelenti, hogy a parasztság — vagy akár a szegény parasztság zöme — ránk adná szavazatát. De máris tartunk ott, hogy a parasztság zöme felsorakozik — ha nem is a kommunista párt — *de annak politikája mögött*. Más szóval kifejezve ugyanezt: sikerült tudatosabbá tenni nemcsak az egész munkásság, hanem a politikailag elmaradottabb parasztság előtt is saját közvetlen érdekét és pártállásra való tekintet nélkül megmozgatni ezekért. Ami szerencsésebb országokban az antifasiszta harc idején történt meg, az nálunk most következik be: a kommunista párt a nemzet tudatának, élniakarásának és harcainak kifejezője lesz.

V.

A nemzet politikai arculatát és az erőviszonyokat ujjaalakító fejlődésben döntő lépést jelent előre a kongresszus. Mi sem jellemzőbb erre, minthogy a kisgazdapárt — mit volt mit tenni — első válaszában legalább „elvben“ elfogadta a kongresszusi programot. Ez nem jelent többet, minthogy első pillanatban enged annak a nemzeti áramlatnak, amely a népben egységes, sőt még a politikai élet csúcsain is nem mint a kommunista párt elszigetelt véleménye jelentkezik, hanem a munkásegység, a baloldali blokk közös álláspontjaként. Ha a jobboldal nyomása ellenére az ingadozó kisgazdapárt elfogadja a programot, ez csak annyit jelent, hogy felad egy tarthatatlan frontszakaszt és rendezetten visszavonul az elvi és programviták területéről a *végrehajtás akadályozásának* számára előnyösebb állásaihoz... A frontoknak ez a megmozdulása, az új helyzet természetesen átcsoportosításokat hoz létre a kisgazdapárton belül is. A kisgazdapárt demokratái nem *akarnak* és reakciói nem *tudnak* szembefordulni a kongresszusi követelésekkel. Amikor végrehajtásra kerül a sor, megfordul a helyzet: a kisgazdapárt demokratái nem tudják és reakciói nem akarják majd vállalni a megvalósítást. Másfél éven keresztül minden újabb demokratikus követeléssel kapcsolatban újra és újra megisméltődött ez a szomorú színjáték. A nagytőke ügynökei ma is azt szeretnék, hogy a régi szereposztásban folyjon a játék és a kisgazdapárt demokratái legyenek a jószándékú „tragikus hős“-ök, akik elbuknak. Ma azonban lényegesen megváltozott a helyzet. A kisgazdapárt demokratáitól függ, hogy a nagytőke intrikusai *velük* vagy *nélkülük* kerülnek-e le a politika színpadáról.

Teljesen elképzelhetetlen, hogy a nagytőkének a koalíción belül helyet foglaló képviselői, akár passzivitással is, hajlandók legyenek elnézni a kongresszusi akcióprogramnak lényegében ellenük irányuló végrehajtását. A mai erőviszonyok mellett ez annyit jelent, hogy a koalíción belül a szélső jobboldal napjai (vagy hetei) meg vannak számlálva. A kisgazdapárt *demokratáinak* a sorsa, amir kétes. Amilyen mértékben tudatos

és határozott demokraták, olyan mértékben vágják el köteleiket a nagytőkének velük egy pártban ágáló ügynökeihez és fognak össze a baloldali blokkal. A jobboldallal való elodázhatatlan leszámolás így vagy úgy be fog következni. De mindenesetre a Kisgazdapárt demokratáinak magatartásától függ — részben — a koalíció sorsa és teljes egészében az ő saját politikai sorsuk.

VI.

A válság tehát ki fog éleződni. Vannak, akik ezzel kapcsolatban (pártállástól függetlenül) remegve vagy vágyakozva a polgárháború ördögét festik a falra. Ez helytelen. A demokráciának nincs szüksége ördögökre, hogy pokolba küldje ellenségeit. A polgárháborúnál is — mint minden vitánál — kettőn áll a vásár. A magunk részéről nyugodtan kijelenthetjük, anélkül, hogy a baloldaliság bűnébe esnénk: a demokrácia vívmányait *minden* eszközzel hajlandók vagyunk megvédeni és előrevinni. De polgárháború? Nincs partnerünk hozzá... A fegyveres erő nagyjában és egészében a nép oldalán áll. A dolgozó milliók — szinte pártállástól függetlenül — a kongresszusi programot magukénak vallják (lásd a malmok községezését). Kivel polgárháborúzzunk tehát? Azok a derék jobboldali politikusok, akik tavalyi szavazatokra hivatkoznak, de már országosnak tervezett erőmutató gyűlésekre is alig tudnak paraszti tízezreket felvonultatni.

Az idő eljár felettük. Tavaly még jobboldali tömegek vitték be a parlamentbe a kisgazdapárt jobbszárnyát. Tavalyelőtt — jól emlékszünk, ha erre nem is szeretnek hivatkozni ezek a politikusok — még fegyveres harcban álltak *ezek* a tömegek a fasiszmus oldalán. 1945-ben elvesztették fegyverüket, de kaptak helyette választójogot. 1946-ban visszavonhatatlanul itt az ideje, hogy a maradék fasiszták és egyéb reakciók elvesztésük a választójogot is, amivel — el kell ismernünk — ügyesebben bántak, mint a fegyverekkel.

Mivel fognak akkor csatázni a nagytőke politikusai? Tovább fogják emlegetni a paraszti többséget, de közben utolsó reményüket óceánontúli szuronyok támogatásába vetik. Ezt a „megoldást“ azonban nem polgárháborúnak, hanem világháborúnak hívják. Ennek realitására a Sztálinnyilatkozat után nem kell sok szót vesztegetni.

Az egészét összevéve tehát nem időszerű a várható válsággal kapcsolatban „a demokrácia két lehetséges útját“ — és esetleges tragikus polgárháborút emlegetni. Ennél — tömören szólva — erősebbek vagyunk. Jó nekünk a békés fejlődés is, csak azt akarjuk, hogy az ne csak békés, hanem fejlődés is legyen.

VII.

Felvetődik egy másik kérdés. Vajon sikerülhet-e ismét a nagytőke ügynökeinek régi, bevált taktikája, hogy az elméletben általánosan el-

fogadott kongresszusi akcióprogram végrehajtását a belső koalíciós viták mocsarába süllyesszék? A mai erőviszonyok mellett ez épp annyira lehetetlen, mint a polgárháború. Az elmúlt hónapok megmutatták, hogy a demokráciának már nemcsak a tervek kidolgozására, hanem végrehajtására is megvan az ereje. A jobboldal túlfeszített ellenállása sem polgárháborút, sem tétlen egyhelybentopogást nem fog kiprovokálni. Az egységes demokratikus erők háborúskodás nélkül kiteszik a szabotálók és ellenállók szürét az üzemekből, a hivatalokból — s nem utolsó sorban a politikai életről. Nem lesz kellemes, ha rákényszerülünk erre, de nem a baloldal számára lesz kellemetlenebb. A munkásegység, a baloldali blokk és az egész nép akcióprogramjának a kongresszuson történt világos megfogalmazása a biztosíték arra, hogy az elméletben szinte mindenki által helyeselt célkitűzések a gyakorlatban meg is valósuljanak.

Mindebből nem szabad azt a következtetést levonni, hogy a demokrácia ellenségei gyengék, vagy éppen döntő vereséget szenvedtek volna és a megoldás síma útja vár reánk. A polgárháború lehetetlen és szükségtelen volta nem jelenti azt, hogy a harcnak minden éles formája szükségtelen. Mi a fő nehézség? Mi tudjuk, hogy a kongresszus nem a párt, hanem a nemzet követeléseit fogalmazta meg, de a nemzet tudja-e ezt így? A párt találkozott a nemzettel, de ennek a találkozásnak még az elején vagyunk. A kapcsolat elmélyítéséhez nem elég a jó politikai vonal, a makulátlan mult és az elért eredmények. A kongresszus gyakorlati akcióprogramja milliók számára vonzó és megoldást nyújt. De ugyanakkor a milliók részben bizalmatlanok és öntudatlanok. A kommunista párt felismerte, hogy ezt csak akkor győzheti le, ha agitációja és napi munkája egybeolvad. A párt figyelme a nagy szavaktól az apró munkára fordul. A falujárás, a községi programok, a malmok ügye, a kongresszusi kiáltvány mind ezt példázza. Előttünk, s a tömegek előtt egyaránt kialakul a helyes sorrend: nem azért szolgáljuk a népet, hogy a pártot erősítsük, hanem azért erősítjük a pártot, hogy a népet szolgáljuk.

VIII.

Ezzel elérkeztünk ahhoz a ponthoz, amikor ezt a kérdést éppen így és éppen itt a *Forum*-ban kívántuk felvetni.

A kommunisták kongresszusi akcióprogramját a kisczardapárt elvi helyeslése lényegében már nemzeti programmá avatta. Az adott erőviszonyok mellett a végrehajtás elé döntő akadályt aligha lehet görödíteni. A politikailag elmaradottak és passzív milliók támogatása most születik meg. Nemzeti ügyről van tehát szó és eljött az ideje annak, hogy vita, támadás vagy helyeslés formájában a *Forum*-mozgalom is állást foglaljon.

Lesznek, akik erre a javaslatra összehúzzák szemöldöküket és azt mondják majd, hogy ezt a pártközi szellemi mozgalmat a kommunisták a maguk szekerébe akarják fogni.

Nem erről van szó. Először is azon egyszerű ok miatt, hogy egy mozgalom jóra-rosszra való felhasználásához — legalább is *léteznie* kell

annak a mozgalomnak. Márpedig jelenleg a *Forum-klub* és a *Forum folyóirat* a magyar demokratikus közszellem számára legfeljebb keret és jószándék, de nem élő valóság. Ha azzá akar válni, akkor szabad viták tüzeiben kell kiforrnia — még hozzá nem mellékkérdések körül, hanem közvetlenül a nemzet nagy problémái felé fordulva. A kommunista kongresszus megállapításaival lehet nem egyetérteni, de az kétségtelen, hogy a mának és holnapnak minden nagy kérdését szemügyre vették ott: tehát helyeslés vagy ellentmondás számára mindenképpen kiindulópontnak kiálkozik.

Másrészt, ha demokratikus közszellemet akarunk kialakítani, ne azt nézzük, hogy az első nemzeti igénnyel fellépő, félig-meddig teljes gondolati konstrukciót ez vagy az a párt vetette-e fel. Mi, kommunisták például nagyon is természetlennek találjuk azt a vitát, hogy a hároméves állami gazdasági tervet mi vetettük-e fel, vagy tavasszal a miniszterelnök. A lényeges az, hogy megcsináljuk, meghezá jól, közös vitában és a végrehajtás közös erőfeszítésével. Ha Szent-Györgyi professzor helyesnek tartotta, hogy a kongresszus alatt konstruktív formában szót emeljen, akkor a magyar szellemi élet más képviselői is foglaljanak állást a kongresszus után. Ez hasznos lesz a pártközi, tehát nemzeti szellemi életnek, a *Forum-klubnak* és *folyóiratnak*, az egész országnak — senkit se tartson tehát vissza az a meggondolás, hogy esetleg és melleleg ez külön hasznos lesz az elindítónak is: a kommunista pártnak.

A hallgatás és az ál-egyetértés után meginduló eleven vita hozzájárulhat majd ahhoz, hogy a lappangó és nyílt válságokat az annyira szükséges egyetértés váltsa fel.

Horváth Márton

A mai jugoszláv irodalom legnevesebb költője huszonhárom éves korában már meg is halt. Legnagyobb — szinte egyetlen — verses alkotása a halálról szól.

Nem arról a halálról, amely az élet ellentéte, amelyhez átjutni csak egy pillanat s amelyről már annyi költő énekelt. A meghalásról szól, a szenvedésről, amely még az élet része, sőt tán az élet legérezhetőbb, legtudatosabb része. Erről alig van költői mű. Olyan megrázóra, mint ez, nem emlékszem.

Mi a titka ennek a megrázó, szívdermesztő hatásnak? Egy hatalmas, kész tehetség kísérteties tárgyilagossága. A költői erő dermesztő fegyelmezettsége. Huszonhárom éves korban meghalt íróról szólva, egy értékelés sem hagyhatja ki ezt a szót: ígéret. Ha eddig ennyit adott, mit adott volna még ezután! De ez a mű maga a befejezettség. Erről a mondanóról senki semmi más életkorban nem mondhatott volna többet, vagyis rettenetesebbet és megrendítőbbet. Ehhez nem életkort kellett megérni, hanem az emberiség egy korszakát. Egy hihetetlenül koráértett tehetség és egy hihetetlenül barbár — emberileg éretlen — kor találkozásából s egymásra hatásából született ez a borzalom-éposz. A jugoszlávok méltán emelik magasba újabb irodalmuk legnagyobb alkotásaként és újabb történelmük leghitelesebb dokumentumaként. Nem véletlen, hogy róla beszélve ezt a nevet merik emlegetni: Dante. Ez a fiatal, csaknem kamasz-író a költészet legmagasabb régióihoz elég erővel a legmélyebb poklot járta meg. Korunk poklából hozott híradást.

Szándékos fegyelmezettséggel s tárgyilagossággal beszéltem eddig pusztán a műről. Mert ami azután mint részletezés, mint életrajz és mint körülményrajz következnek, ott — még nagyobb fegyelemre van szükség, hogy a toll egyáltalában megmaradjon a papíron s ne fusson félre az átkozódásba, vagy ne hulljon le tehetetlenül a döbbenettől.

Ivan Goran Kovacsics ezt a Tömegsír-t 1943 elején írta, néhány hónappal halála előtt. Nyilván valamelyik partizán-bajtársának elbeszélése nyomán. Mert odahagyva Zágrábot és az irodalmi életet, nesztorával, Vladimir Nazov-val akkor már rég a hegyekben harcolt. Addig is számontartották, mint az új horvát paraszt-írók egyik ifjú tehetségét: első kötetében népének, a gorszki-kotári parasztoknak nehéz életéről adott képet solohovian széles vonásokkal. Most fegyveresen tért vissza népéhez, a hegyekbe. S most mint egyikét a legszívósabb szabadságharcosoknak tartották számon, az usztasák is. Fogságba esett. S a költő szinte rezzenetről-rezzenetre úgy végezte életét, ahogy ő a halált, a szörnyűségest épp akkortájt befejezett költeményében megírta: rettentő kínzások után torkát késsel vágták el, úgy lökték a tömegsírba. Mintha saját halálát olvasnánk. Verse így kapta azt a rettenetes lírai hitelt, hogy a költő haláláért is kiált.

Amidőn őt halálba hurcolták, körülbelül abban az időben nyujthatam én a szörnyű áradat fölé utoljára egy baráti üdvözlést Goran Kovacsics népének. Van ilyen szándékunk ennek a fordításnak közreadásával is. Amikor megmutatjuk a magyaroknak Goran Kovacsics hősi alakját, a jugoszlávok felé is van egy mozdulatunk. Ahol hős és költő pusztul, ott minden népnek része van a gyászban. S az együttérzésben összeforrt kezek tapadnak tán legjobban össze.

Illyés Gyula

JAMA (TÖMEGSÍR)

Ivan Goran Kovacsics

I.

*A vér világosságom és sötétem.
Az öldött éjt már belőlem kiásták,
A látással, mely szemem gödrében
Lakott. Agyamban véresen és bőszen,
Mint seb, kitépett szembogárom gyulladt.
S a tenyeremben szemeim kihúnytak.*

*Bennük talán még madarak repestek,
A mennyboltozat tovább fordult halkan,
Én hallgattam, míg arcaim beestek
És kékes mélybe tűntek lassan-lassan.
Fényre mosolygott szemem tenyeremből,
De könny már nem hullhatott két szememből.*

*Csak ujjaim közt cseppent le a vérem,
Sűrűn és forrón, míg hóhérom uja,
Hogy kése jobban nyakamhoz elérjen,
Szemem gödrébe magát belefúrta.
S míg előmlött a vér gyönyörje rajtam,
Mint könnycseppét, hullásuk úgy hallgattam.*

*A szörnyű éj előtti végső fény már
A kés villámgyors villanása volt csak,
S a sikoly, amely mint fehérítő fényár
Átjárta szemünk s szinte csontjainkat,
S hóhérom bőre még élém fehérlik,
Mert meztelenek voltak mind, derékig.*

*Óh fájdalmas fény, soha ilyen éllel,
Nem ragyogtál élém a hajnalokban,
Villámban, tűzben; s szemem vak gödrében
Most szinte tüzes könnyekkel zokogtam:
S a poklok villogásán át is égtek
A mártirjajjok, amint hozzám értek.*

*Nem tudom, meddig tartott e tűzáram,
Mikor a szörnyű ducok nőni szüntek,
Mint kemény golyók. Nehezen felálltam.
Kezemben csúszós szemeim feltűntek
És így szólottam: Anyám, megvakultam.
Hogyan siratlak meg ily nyomorultan?*

S a hatalmas fény, mint fehér toronynak
Ezer harangja szólt bolond agyamban
És villogott: Óh fénye szent Sionnak,
Vad fényözön, a bosszú lángol abban!
Madár! Fa! Folyó! Mind fényekben élő!
És te is, hold! Mint anyám teje fénylő!

Már nem vártam meg e szörnyű fájdalmat.
Hóhérom szólt; „A szemedet most nyomd szét!”
Térdemre estem, rajtam borzadalmak,
Érezve öklöm nyálkás, örült görcsét.
Már semmit többé nem tudtam, hallottam:
Mint sirgödörbe, mély örvénybe rogytam.

II.

Hideg huggyal locsoltak eszméltre,
Pofont osztottak, tűzzel fölgrattak,
Aztán fülünket gúnyosan nevetve
Átfúrták s hozzá új parancsot adtak.
„Nevezzetek — s belénk döftek az árral —
Előbb meglepünk szép fülkarikával.”

És szörnyű röhej, hahota, vigyorgás,
Úgy rémlett, talán holtak hahotáznak;
Kinzóink közt is zavar támadt, morgás
És ostorukkal sorunkba bevágtak.
S míg ők mulattak vidám kacagással,
Üregszemünk sirt, halálos sirással.

De elnémultunk, akárcsak a holtak,
(Az ijedtségtől tán, hogy most is élünk),
Fülünknel fogva hosszú sorba vontak,
S a néma kintől félve oldalt tértünk,
S amíg az erdön zengett a mádrádal,
Dagadt fülünkön sodronyt húztak átál.

Ha közülünk a sorban egy is mozdult,
S a szörnyű kintől fölhördült rekedten,
„Hallgass!” — felé a hóhér hangja mordult —
„Nem könnyű, de így nem szökhettek innen.”
S a hosszú sorban nem mozdult meg egy se,
Nehogy társai kinjárt megnövelje.

Kinzóink most már lassán megnyugodtak,
S az élő lakat mellett hűsbe dültek,
Szájukon frissen kulacsok kotyogtak,
Hangosan ettek, mint a fölhevültek,
Akik a dolguk jól végezték, aztán
Nagyot röhögtek egy-egy durva mókán.

Bennünket szinte már el is feledtek,
Ásítottak és szelet durrogattak.
„Egy tyúkot láttam máma, jó begyestet“ . . .
Mondotta egyik zsiros mozdulattal.
S megint csobogás, víz avagy hűs bor tán,
Mozdult egy vak s kín égett mindünk torkán.

III.

A sorban egy nő örjöngeni kezdett
És kidltozott: „Égő házat látok!
Segítség! Tűz van!“ — A drót végigrezgett,
S mint tüzes kés, dagadt fülünkbe vágott.
A hosszú sor egyetlen kínba bomlott,
Elnémultan a nő a földre omlott.

„Ti halálfejek! Baglyok! Vakszeműek!
Paraszat dugjunk szemetek gödrébe,
Hogy újra lássatok, ti vaksi férgek?“
És mint vadállat rohant ránk egy részeg,
S késével egyikünk fülét levágta,
Ott volt a fül a sodronyon ugrálva.

Az dldozat ordítva s nagy dobajjal
Futott vaksága szörnyű éjjelében,
S míg hallgattunk, az üldözők nagy zajjal
Elérték. Esés. Kés van már szívében.
„Ez megmenekült!“ — mondtam éjjelemnek,
S nem tudtam, hogy a sir felé terelnek.

A szívem tompán döngött mellkasomban,
S e dobbanások míg előbbre vontak,
A dróton át más sziveket hallottam.
(Hogy dobognak, ha sötétben zokognak.)
S e dobbanástól szemgödrömmel láttam:
Száz gondolat fénylik egy villandsban.

És ismét láttam, akárcsak ma reggel,
A mély tömegsírt. Tegnap frissen ásták.
És csak füleltem éber figyelemmel
Az első testnek tompa puffandsát.
Az éles öntudat számolni kezdett:
Elöttem negyvenkilenc ember reszket.

S miközben vártam, adatot gyűjtöttem,
A hosszú sorból ki vészett el sirva,
Adtam, kivontam — s halálra döföltén
Az első test lehullt a tömegsírba.
Ütés. Esés. Most élesen figyeltem,
A ténytől nehogy bármi eltereljen.

Egy tücsök cirpelt. Felhő vont egy percre
Sötét árnyékot a nyári mezőre.
Hallottam egyik hóhért, állt vizelve,
A másik ölni kapott új erőre.
S ezt úgy hallottam, mintha láttam volna,
A napfényt is, a kés hegyén táncolva.

IV.

Mikor az első hörgését hallottam,
Ütés puffant s akár a húsos zsákok
A testek dőltek és zuhantak hosszan.
Tudtam: az első szúrás torkot vágott,
A második a bordák közé tört be,
S máris zuhant a test a sírgödörbe.

Valaki holtan hullott le alattam,
És rémületben felbődiült a másik,
Ütést, esést kivontam, összeadtam,
Mint aki nem fél és nem tétovázik,
Bár minden ütés, ha sikoly kísérte,
Mint harapás, a szívem mélyét érte.

Egy férfi, mint a gyermek sírt a mélyben,
Most koncolták fel, sikoltása lobbant,
Rettegtem; a számolást el ne vétsem,
A mélyben akkor tompán bomba robbant.
Rengett a föld és gyöngülés fogott el,
Mint kinek végső reménye fogyott el.

*De öntudatom nagy erővel éledt,
És hallásomban összefogott minden;
Vér és ideg, hús és bőr egygyé lett,
Tudtam; harmincegy üldozat van itt lenn,
Hatvankét szúrás döfött a testekbe,
S reményem ismét lobbant éledezve.*

*A mélyből újabb jajszó. Újabb bomba.
S a halott testek rettentő esője
Hullott vissza a húsos kásadombra,
Mint ahogyha víz a folyóra csöpögne.
Akkor éreztem; csúszom már a vérben,
Megrázkódtam; a sir szélére értem!*

V.

*Óh láttam mindent, egyre jobban láttam,
Akárha oldalt is szemem nyílt volna,
A fehér bőrt s a kést a gyilkolásban,
S az üldozatot mind, a hosszú sorba.
(A kés előtt meghökölő bárányok)
De azért mentek, egy is meg nem állott.*

*És szüntelen e sor előbbre mozgott,
Valamit mintha elől adtak volna,
Egy se kiáltott, könyörgött, jajongott,
Arattak minket hosszú, forró sorba,
Holt kalászatokat, csak a kasza surrant.
(A vér volt ez, ahogy a sebből csurrant.)*

*Lépésre lépést tettünk, meg-megállva;
Hörgés, ütés, esés, majd újra lépés.
Hangot hallottam s megdermedtem rája,
Vér hullt a számra, éreztem kesernyés
Ízét. Tudtam már, bárha nem számoltam,
A sir előtt most a harmadik voltam.*

*Szörnyű sötét, a vakságnál is rosszabb
Rontott agyamra s minden érzékekre,
Utána fény, mely mindennél gonoszabb,
Száz feltörő sas, szikra szállt szememre,
Láng és fagyos hó, tűző nap sugára,
Mint tű hegye szúrt szemem bogarába.*

Elöttem társam felém hátra hajlott,
Görcsösen, aztán megállott meredten,
S zuhant előre, boldogan sóhajtott,
Sóhaja elhalt, hörgésbe keverten.
Zuhant s mint hal a mélységbe lecsobbant,
Elém végtelen mély térsége lobbant.

Tudom; előre, hátra tántorodtam,
Akár szakadék szélén álltam volna,
Mögöttem másik mélység állt fagyottan,
S felém ásitott éhes, sötét torka.
Fehér villám suhintott végig rajtam.
Aztán sötét. A mélységbe zuhantam.

VI.

Az ész mélységén rémület fogott el
És ez térített önmagamhoz újra,
Holtak között hideg holttest nyomott el
És ráragadt a haldl nedves újja.
Egy nő sikolt most s rémületem lobban;
Sirban vagyok, mint hús falánk torokban.

Fekszem a halott, hideg testek halmán,
Vértől csuszamlós, nyálkás, poshadt testen
És tudatom erőt vesz borzadalmán,
A nősikolyra újra végigrezen,
Akár a villám. Megfordulok lázban,
Kezem megáll egy csúszos sebnyílásban.

A holtak halmán életerőm újra
Éledni kezd s ahogy karom kinyúlik,
Egy szemüregbe téved kezem újja,
S a koponya mély gödrébe bebúvik.
A csóré test szinte sikolt a sirban,
S mint pokol zendül rá a szörnyű visszhang.

Bomba fog esni! Érzem borzadállyal
És kínos görcsben karom lejjebb rántom.
Tátongó seb! És sikos csusszanással
Birkózva dől a hullá is utánam.
Véres sebében fölhördül a gége.
Ott künn fölhangzik hóhéraink lépte.

Szentséges Isten! Átölelt az asszony,
Borzalmas és haldalos öleléssel,
Talán azért, hogy sirjában marasszon,
Két ráncos arcán szörnyű szenvedéssel.
És megcsókoltam csontos kezét hosszan,
Úgy tűnt; halott anyám öltem meg ottan.

Hallottam még a haldoklók nyögését,
S örült életvágy drádt végig rajtam,
S kértem a holtak megengesztelését,
Éreztem, hogy vétkezik kemény ajkam.
Elájultam. És mikor lerántottam
Mély ájulatom, még mindig jajongtam.

VII.

Elhallgattam. Köröttem hideg holtak.
S egymagam én. A haldl ült hátamra.
A tagjaimra. Fogaim vacogtak,
S vad szomjúság tört inyemre, torkomra.
Fagyos haldl szállt e pokolgödörbe,
Síkoly se kelt, hogy magányom megtörje.

S a szörnyű súly, mely itt nehezül rajtam
Nem csillapít, bár csupa jég a pokla,
Redm terül s már cserepes az ajkam,
S majd felkiáltok: mintha víz csobogna!
Hallom, amint fönt ömlik s ide téved,
Hideg sugár, — de éget, éget, éget!

A csupasz bőrön hideg parázs ömlik,
S mellen, lágyékon, combon végigéget
A hús patak, mint forró tűz özönlik,
A húsba vág, egész a csontba mélyed.
S hogy ajkamig ért, vettem akkor észre;
Hogyan tapad gyulladt nyelvem a — mézsre!

Megtelt a sir s most forró meszet öntnek,
A hullabűzt ne érezzék az élők,
Óh hullasor, hóhérodnak köszönd meg,
Hogy gondosan menti a kívül élőket.
A csupasz hullát érzem rángatózva;
Mint ha a szakács a holt halat sózza.

S talán a végsőt rángó ideg tette,
E furcsa reszketés, melyen lebegtem,
Hogy megáldottam gyilkosunk remegve —
Hiszen e test is élt még itt mellettem!
A vén nő akkor megsimított szépen,
Mert tudta: nem ért véget szenvedésem.

VIII.

S midőn elhalt az élet holt hulláma,
Messziről hangzó lépteket hallottam,
A sírt valaki párszor körüljárta
És csend lett, mint a halott századokban.
Lábam, kezem mozdult a szörnyű kínból,
Mint sírósó, ha kimászik a sírből.

Visszarémültem; mozdulnak a holtak,
Fölém csusszannak, lassan omladoznak,
Nevetnek, sírnak, hörögnek, zokognak,
Kezüket nyujtják, vadul fojtogatnak . . .
Most körmöt érzek, hasat, száját, hátat,
Mindnyájan rám, az élőre vaddsznak.

Irtózva álltam. Ők is mind megálltak.
A súly könnyebbült. Halott lábak estek
A vállamon át. Most már nem vaddsztak,
Mind, vélem együtt, megnyugvást kerestek.
„Ne mozgasd őket“ — szóltam önmagamra,
S egy nő haja fonódott a hajamra.

Hideg fuvallat fúj a számra; hűs ér,
A hullákon át — közel a kijárat!
Mint vizbefülő szörpöltem: sűrű vér
Szökkent s orromon át torkomra áradt.
Nevettem, ám ha véresen így látnak,
Hinnék talán a sírds fintorának.

Vagy utdlattól némán dermednének,
Mert magamat miért is vigasztaljam,
Ha zokognék is, hinnék nevetésnek,
S a nevetésem csak sírásra hajlam.
Két szemüregem a sötétség fészke,
A sír torkának fekete emléke.

És önmagamban éreztem a vétket,
Hogy itt hagyom e mélyben a sok holtat,
Mert él e légár — én pedig nem élek
És vártam, hogy majd újra visszadobnak.
De szívem csak az életet kereste.
Éledtem. Harmat. És leszállt az este.

IX.

Óh, soha nem vártam még így sötétet,
Ily vágyakozva. Nézd csak! Harmat csöppen,
Hullákon át hozzám, a sirba téved.
És tüzes nyelvem szinte beledöbben,
Úgy nyalja le a lábokról, kezekről,
Mint hús vizet az esős házereszről.

Már órjögön és vadul kapaszkodtam,
Durván tapostam hasra, mellre, szájra,
S ha hullákból a levegőt kinyomtam,
Már nem zsibbadtam undortól elvásva.
Hajat cibáltam, húshalmon át kúsztam,
Mert órjögve csak vízre szomjúhoztam.

Nem éreztem kint, szemérmes, borzalmat,
Hullát hullára hánytam s egyre másztam,
Hol volt halál már fagyos diadalmad?
Csak törtem föl, hogy szomjamat lerdzzam,
S ha kedvesem, vagy húgom ott lett volna,
Gázoltam volna őt is letiporva.

Mikor bőszerűen elhagytam a vermet,
Óvatosságot, mindent elfeledtem,
A véres földön csúsztam, húztam testem
A füig: ottan ittam önfeledten,
Akár az állat, a füvet habzsoltam,
S a réten, mint a folyón tapsikoltam.

Magamhoz térek. Szájamban fű. Fekszem.
Égek, vacogok. A lidérc még rajtam.
Megmenekültem! Oh, hová menekszem?
Megrázkódom. Elér egy szörnyű dallam,
A hóhéraink gúnyosan dalolnak.
Megrészketek. A bosszú jön. A holnap.

X.

*A szél egyszerre falumnak hamvából
Az égés üszkös szagát felém hozta;
Óh, annyi emlék sarjadt illatából;
Esküvő, szüret, kóló jött torozva,
Szülés, temetés, mind az Isten adta;
Élet vetette s halál learatta.*

*Hát hol a csendes boldogság, üvegfény,
A kerti illat s hol a fecskefészek
És hol a bölcső, almával a szekrény,
S a ház elöl a fény hová enyészett?*

*Hol a méhdöngés, édes kenyérillat,
S a házitücsök enyhe muzsikája,
Az ablak, melyben az ég boltja villan,
A szent küszöb, az ajtó nyikorgása?*

*És hol a barmok mélabús kolompja,
Mely mintha mélylő messziségből jönne,
Álmodra csorran. Fenn kigyújtja sorra
Sok csillagját az éj s elsüllyeszt csöndje.*

*Most sehol sirás. Dal. Nevetés. Átok.
A hamvak fölött hold sétál az égen,
A csöveskút halk dala is megállott,
Egy döglött kutya hever az útszélen.*

*Hát van valahol még kín és betegség,
Tűrés, szenvedés és van élő ember?
Ahol zokogás rázza húgod testét,
S a vétkezéssel is élhetsz türelemmel?*

*És van hely, ahol még felsír a gyermek?
S fia anyának, apának lánya van?
S értelme van még kínos életednek,
S nővérnek öccse, bátyának húga van?*

*Hát van hely, ahol az ablak virága
Örömet frissít s bánatot vigasztal,
Hát van a földnek nagyobb gazdagsága,
Mint egy szekrény, pad, vagy terített asztal?*

*Az erdön mostan tompa lövés csattan,
— A hegy köröskörül mind felrikolt —
Fia, a golyó, cincog a magasban.
Süvit és elhal. Mint a láng kiholt.
Harcot vívnak. A bosszuló jelent meg,
A testem-lelkem új örömtől reszket.*

*Most a szívemben higyl minden tüzhely,
Lángol és velük lángragyul a vérem,
Elönti izmom a bosszú vad dühvel,
Szabadság napja tör fölöttem széjjel
Minden homályt. Az üszkös füst irányom,
Lövészek felé rohanva visz lábom.*

*Ott leltetek rám az útszélre rogyva,
Édes testvérek, ti névtelen hősök,
Dalotok szállt az éji csillagokra,
Mint mikor virrad s új napot előztök.
Egy lány mosott meg. Kérdeztem: csak álom?
Ki énekelt? A többit hol taládom?*

*Forró homlokom hűs lánykezet érzett,
Lágy hangja zendült: „Itt a partizánok!
Nyugodj meg elvtárs, bosszút álltunk érted!“ . . .
Kezem a hangja felé tétovázott,
S megtapintotta ápolóm szép arcát,
S a fegyvert, amely értünk vívta harcát.*

*Kik vagytok? Honnan? Nem tudom, de fényes
Világosságtok napja bennem lobban,
Már újra élek, dalotok oly édes,
S a látásom tér vissza hangotokban.
Szabadság dala; bátor, diadalmas,
Magas, mint a nap s mint a nép: hatalmas.*

Fordította: Csuka Zoltán

II.

A falukutatást valójában nem is a „népi írók“, vagy ahogy kezdetben nevezték őket, hanem is a „falukutató írók“ kezdték. Nem írói mozgalomnak indult ez, hanem sajátosan az értelmiségi fiatalság tájékozódásának, útkeresésének, — aminthogy elsősorban értelmiségi mozgalom is maradt az egész népi mozgalom mindaddig, amíg a népi írók egyik csoportja meg nem alapította a Nemzeti Parasztpártot. Sőt — csak az illusztráció kedvéért ugorva előre egy pillanatra — a Parasztpárt mai belső küszködéseinek egyik oka is ebben az „értelmiségi“ eredetben gyökerezik. De erről majd később lesz szó.

A népi mozgalom, ahogy a falukutatással indult, jellegzetesen „válság-termék“ volt. Ami nem jelenti azt, hogy nem voltak nagyon mélyre s nagyon messzire nyúló társadalmi és történelmi gyökerei, — csak éppen a Petőfi—Ady örökséggel nem véletlenül sáfárkodott úgy, ahogyan sáfárkodott.

Például az se volt véletlen, hogy nem is itt, az „anyaországban“, hanem a trianoni határon túlra szakadt, kisebbségi sorsban felnőtt felvidéki fiatalság között tette meg első, tétova lépéseit.

„Válság-termék“: mondtam az előbb. A felvidéki értelmiségi fiatal-ságnál két válság-forrás kínzó bizonytalansága futott egybe. Hol volt már a nemzeti létnek az a formája, amelyben a középosztály, a „nemzet gerince“, az uralkodó rétegek szolgáljával szegődve, korlátoltan derűs illúziókban élve élvezte a gyarmati sorsba szorított nép felett a maga osztálykiváltságait? A feudális, úri nemzet a háborús összeomlással széthullott s bár a trianoni határon belül hamar restaurálódott, az utódállamok magyarsága számára megszűnt mint életforma. A középosztály egy jelentős része repatriált, a másik része alkalmazkodni próbált ugyan az idegen uralomhoz — amely kétféleképpen volt neki idegen: nemzetileg s életformailag —, de bent a szívében, anyagilag elkoldusodva is, a régi illúziókat dédelgette. A kisebbségi sorsban „új arcú“ értelmiség nőtt fel. Ez már hiú cafrangoknak látta az apák úri-nemzeti ideáljait s főleg kezdetben a megcsalatottság és kiábrándultság keserű érzésével generációs lázadásokban élte ki nagy belső válságát. S e csak látszólag generációs ellentéthez hozzájárult azután még izgalmi anyagként az a másik nagy válság, amely különösen az 1920-as évek második felében immár világméretekben hullámozva egyre jobban kiélezte az egész polgári életrend belső ellentéteit . . . A régi, apáktól öröklött ideálok elolvadtak, mint forró, lázas tenyérben a hó, — újak után kellett nyúlni, hogy megszűnjék a kínzó bizonytalanság. A régi nemzeti keretek széthullottak s nem maradt meg, csak a nép: arrafelé kellett hát tájékozódni. Ady, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond írásai, bár meglehetősen romantikus kevertségben, a nemzedéki útkeresés igéi lettek. Elkezdődött a falujárás, a népi hagyományokat ápoló és gyűjtögető „regős-cserkész“-

mozgalom. Majd a néppel való találkozás az értelmiségi fiatalság egyes csoportjait a komoly társadalmi vizsgálódás és a politikai tájékozódás útjára lökte. A „Sarlón“ keresztül egészen az ipari munkásság mozgalmával s a marxizmussal való találkozásig.

Nálunk, az anyaországban, más volt a fejlődés útja.

Az ellenforradalom és konszolidáció restaurálta a feudalizmust s vele az úri nemzetideált. Itt nemzeti válság, olyan értelemben, mint a trianoni határokon túl, nem volt. Az ellenforradalmi konszolidáció a középosztályt, ha lehet, még a multnál is jobban érdekeltté tette a rendszer fönntartásában. A „neobarokk“ világ bizantinista cím-, rang- és tekintély-tobzódása a középosztályi szolgaszellem soha nem látott „virágzását“ hozta. Az immáron 1848 óta megoldatlan, sőt azóta még súlyosabbá lett társadalmi kérdéseinket elborította az irredenta.

S a középosztályi, értelmiségi fiatalság zöme? Az apák példája, a családi légkör, az iskolai nevelés, az ifjúsági egyesületek szelleme, a Turultól az Emericánáig: mind a hazugságok kódét sűrűsítették körülöttük. Ha egyéni jövőjükben volt is valamilyen bizonytalanság, biztonsági szelepként ott volt a numerus clausus, magyarázatként Trianon s ígéretföldjeként Nagy-Magyarország. Az ifjúi hevület levezetésére a hurrá-hazafiság, meg a Trianonért egyedül bűnös kommunisták, szocialisták, zsidók elleni düh.

Szellemi életünkben sem mozdult semmi olyan biztató, tiszta kezdet, amely komolyabb erjedést indított volna meg legalább a fiatal magyar értelmiség jobbjában. Más körülmények között ugyan, de lényegileg az ismétlődött, mint 1867 után. Nemcsak társadalmi és politikai alakulásban, hanem szellemi téren is. Szellemi életünket elborította a hazug, torz és silány burjánzás. Az akkori „népi-nemzetit“ most „keresztény-nemzetinek“ hívták.

Adyval is az történt, mint annakidején Petőfivel. A kezdődő Adyrevízió sterilizált Adyt szervírozott, kilúgozva belőle minden jakobinus forradalmiságot. A népi-nemzeti forradalmárból, az úri Magyarország elszánt ellenfeléből a tragikusan félrecsúszott magyar zseni lett, akit sáttáni ravaszágból vérbajjal, alkoholizmussal, szabadkőműves eszmékkel oltottak be a zsidók. Magyar fajtájáért riadt nehéz jajongásai az úri-nemesi középosztály olcsó antiszemita „fajvédelmének“ lettek alibi-idezetek, szinte már össze-összekeveredve is az „Erger-Berger“ szemét strófaival... Nemzeti kultúránk ügye, amelynek megszakadt folytonosságát s szép örökségét ő az úri nemzet alól felszabaduló új nemzetre akarta bízni, gazdátlanabbul kallódott, mint valaha.

A parasztság? Zöme a két bukott forradalom mellé sodródott és proletárforradalom hibás parasztpolitikája miatt, az ellenforradalom mellé sodródott és segítette annak konszolidálódását. Úgy elriadt az ipari munkásságtól, hogy Nagyatádi vezetésével a nagybirtok és a nagytőke halálos ölelésébe szaladt. S mire észbekapott volna, már kezén volt a bilincs. Felszabadulása — hogy mind politikailag, mind szellemileg része lehessen egy kiformalódó, új nemzetnek — soha nem tetszett messzibbnek, mint ezekben az időkben. Valamiféle paraszti érdeklődés ugyan már éledezett a

középosztály egyes rétegeiben, főleg Szabó Dezső írásai nyomán, — de ez inkább csak a nem várt segítségnek, a parasztság ellenforradalmi „érdemeinek“ szolt: „bölcsmértéktartásának“, „higgadt konzervatívizmusának“, „öszönös úriságának“ és „romlatlan életszemléletének“... Amikről lehetett szépen szónokolni, szépen írni is, — amik azonban nem köteleztek arra, hogy földet és szabadságot adjanak a parasztnak.

A munkásság? Nehezen heverte ki leverett forradalma véres sebeit. S a vereségből keveset tanult. Két pártja hosszú éveken át egymás elleni hadakozásokban pazarolta erőit. A szociáldemokrata párt akkori vezetői, hogy megtarthassák a legalitást, paktumot kötöttek Bethlenéssel, vállalván a parasztság szervezéséről való lemondást. A föld alá szorult kommunista pártot nemcsak a terror, hanem a maga szűk szekta-politikája is akadályozta, hogy komoly népmozgalom váljék belőle. Ám nem csupán politikailag, hanem szellemileg se tudott hódítani a munkásmozgalom. Belső elvi, elméleti vitái, ahogy szinte légüres térben s legtöbbször a konkrét magyar valóságtól elvonatkozva zajlottak, a talmudista törvénytudomány-magyarozók rabulisztikájával inkább riasztották, mint vonzották még a tájékozódva közeledő értelmiségieket is. Itt-ott talán még emlegették a magyar szellem szabadságharcos hagyományait, Bacsányit, Petőfit, Adyt, — ám ez inkább csak kötelező hagyomány volt: a magyar munkásmozgalom ekkori szellemi atmoszférája valójában semmit nem sugárzott nemzeti kultúránk progresszív örökségéből. Részben megrekedt a századelő immár avasodó polgári kultúrájánál, részben a különböző izmusok polgárt-képesztő formajátékaival próbált valamiféle „forradalmi kultúrát“ össze-elméletezni, részben pedig vagy egyszerűen átvette, vagy szolgáiban lemásolta a weimári „Proletkult“-irányzat „osztályharcos“ gicceit.

Mondhatná valaki, hogy ez így igazságtalan ábrázolás, — ám én tapasztalásból tudom mindezt. Amikor bekerültem a munkásmozgalomba, a szegényparasztság súlyos osztályélményeit hozva magammal s szellemileg Petőfin, Adyn, Szabó Dezsőn felnevelkedve, a nagy társadalmi törvényszerűségek megismerésének forró izgalmán túljutva éppen ez a szellemi ösztövérség keltett bennem komoly hiányérzetet. Mondhatná valaki, hogy ez a munkásmozgalom azért mégis magához tudja vonzani a háború utáni írónemzedék néhány legjobbját, köztük olyanokat is, akiknek később a népi mozgalomban termett jelentős szerepük. Ez igaz: ám ezek az írók nemcsak nem tudták átformálni a munkásmozgalom szellemi atmoszféráját, de valójában belé se tudtak ebbe az atmoszférába igazán illeszkedni. Mondhatná valaki, hogy azért mégis a munkásmozgalom adta Kassák Lajos s az Ady-utáni költőnemzedék legnagyobbját, József Attilát. Ez is igaz, — ám azt se felejtjük, hogy a munkásmozgalom szellemi közvéleménye nem látta meg József Attila költői nagyságát s némelyek kivételével nemcsak nagy költőnek, de szocialista költőnek se ismerték el, amikor a teljesség felé való szélesebb, szabadabb szárnyalással kiemelkedett a szűk mozgalmi taktika napi hasznosságának köréből.

Miért e részletezés a munkásság, a munkásmozgalom forradalmak utáni szellemi szerepéről? Azért, mert ez igen nagyban meghatározta a népi mozgalom kibontakozását s fejlődésének irányát.

Szóljunk még a forradalmak előtt az úri Magyarország ellen felvunuló „hármás“ harmadik tagjának, a polgárságnak az ellenforradalmi konszolidáció korszakában való szerepéről is. Az bizonyos, hogy bármennyire üvegházi tenyészet volt is a mi vékonyka polgárságunk, bármennyire nem szervesen nőtt is fel a magyar társadalom belső harcaiban, egyik fő szellemi előkészítője volt az 1918-as forradalomnak. Maga ugyan, éppen származása és neofitasága miatt, alig tudott hódítani a saját körein túl, — ám fórumot és közvéleményt teremtett minden progresszív magyar gondolatnak. S többek között a „Huszadik Század“ folyóirat körül olyan radikális polgári szellemiséget alakított ki, amely komoly és tiszta ítélettel nyúlt minden nagy nemzeti problémánkhoz, a nemzeti kérdéstől kezdve a föld-kérdésig, a paraszt-kérdésig. Csak például hozva: Braun Róberték éppen a „Huszadik Század“ hasábjain csinálták meg az első magyar falukutatást.

A forradalmak bukása és az ellenforradalom győzelme után az effajta polgári radikalizmus szinte teljesen fölszámolódott, vagy legalább is meghasonlott. Nemcsak azért, mert legjobb képviselői akár külső, akár belső emigrációba kényszerültek. Burzsoá szárnya gyönyörűen megegyezett az ellenforradalommal, szépen belésimult a profitot biztosító és a „magyar ipart“ támogató bethleni konszolidációba, sajtójával szemérmetlenül kiszolgálva a kurzus-politikát. A jakobinus-elemek pedig, megfélemlítve s főleg az ellenforradalom mellé szegődött parasztság „rút hálátlansága“ miatt kiábrándulva, a falu felé ellenséges vagy legalább is kritikusan gyanakvó urbanitás szigetére menekültek, ruhájukat megszagatva, gyászolva egy olyan polgári életformát, amely meg sem született . . .

Nem is beszélék a polgárság olyanfajta szellemi iparos-legényeiről, akik szinte rendelésre szállítottak irredenta bánatot, újfajta göregáborizmust, beteg erotikával kevert miszticizmust vagy éppen sláger-romantikába ojtott modern barbarizmust, — hogy im teljes és „korszerű“ legyen a magyar szellemi élet profilja . . .

Így együtt szomorú kép? Szomorú, valóban igaz!

Legalább olyan hazug, álszent, hipokrita volt az ellenforradalom és a bethleni konszolidáció magyar világa, mint a millenniumi aranykoré. Vagy még olyanabb! Kisebb körben nagyobb a forgási sebesség és töményebb a szédülés mákonya. Akkor, egy-két tízéve, legalább tere volt eloszlalni a kínok füstjének. A szegényparasztság nem kapott földet, sztrájkjait leverték. Akiben bátorság, merészség volt, elhajózott Amerikába. És most? Önkínzó szektákba kezdett menekülni. Aminthogy, ha nem is éppen formailag, ám lényegileg igen, szekta-tenyészet jellemezte mind politikailag, mind szellemileg az egész forradalmi és kereszténykurzusos magyar világot. A titkos vagy félig titkos ellenforradalmi szervezetek, a fajvédő, turáni és jóisten tudja milyen „magyar szabadkőművészek“, a különböző népmentő torzeshímek körüli perverz szellemi cinkoságok, a beteg közszellem ámokfutós kultúr-hisztóriái kavargtak vad összevisszasággal.

Szűk szektákba szorult s torzult még maga az igazi szellem is. A Nyugat-nemzedék széthullott. Egy része, az aranyjánosi szerepbe mene-

kült Babits Mihállyal az élen s az „ezüstkor“ jelszavával a harcos kiállások élesebb színeit elvetve, az öncélú művészet bizonyos fokig önkéntes száműzetésébe húzódott vissza. Móricz Zsigmond ugyan megpróbálta ki-nyújtani tapogatóit a magyar valóság kínzó kérdései felé, — de amikor a Felvidéken tett körútja után le merte írni, hogy ott azért, a kisebbségi sorsban nemcsak hogy élnek a magyarok, hanem a fiatalságban egy reálisabb magyarság-tudat formálódik, hazaárulót harsogtak feléje és sorra kitagadták a nemesi vármegyék. A régebbi nagyok közül csak Szabó Dezső vívta tovább a maga donkizsotti harcait, — sokszor valóban már szélmalomokkal is hadakozva. Végeredményben szektaszerep volt az övé is. Igaz ugyan, hogy illúziókat, előítéleteket, tekintélyeket romboló, gyilkos kritikájával számos fiatal értelmiségit kiszabadított a keresztény-kurzus szellemi börtönéből és elindított a szabadabb tájékozódás felé, — ám mégis csak szekta s nem komoly szellemi mozgalom termett körülötte. És ez nemcsak azért volt így, mert antifeudalizmusa, antikapitalizmusa, antiklerikalizmusa a következtetések levonásánál romantikus ködökbe fulladt, mert magyarság-élménye a kellő társadalmi távlat hiánya miatt faji misztikába csúszott, mert az egyetlen menekvésnek látott parasztságról elmondott programjai megálltak a tág általánosságoknál. Hanem azért is, mert a közeg, amelybe beléhullottak szavai, szektaitéletekké torzította meg komoly igazságait is.

A hivatalos „keresztény-nemzeti“ szellem sűrű köde megülte az egész magyar világot. Az igénytelenebb tömegeknek az új nemzeti illúzionizmus, az irredenta szellemi mákonyát adta, megtalálván a maga vicinális Rákosi Jenőjét Urmánczy Nándorban. Az „Új Idők“ és a „Napkelet“ köre a szobatiszta, konstruktív és keresztény szellemű, minden destruktív fertőzöttségtől ment, sőt úri levegőt sugárzó irodalmat szolgáltatott. Az igényesebb fők konstruktív ideológiát is kaphattak az átkos materialista szemlélettel szemben a szellem-történeti irányzatban.

Ebbe a világba robbant belé, az 1920-as évek végén, a hatalmas világválság, amelynek hullámai hamarosan elértek hozzánk is. A gazdasági válság szellemi válságot is görgetett. A magyar társadalom konszolidációval úgy-ahogy elrejtett nagy belső ellentétei egyszerre meztelenül előtűntek. Munkások tízezrei kerültek egyik napról a másikra utcára s zuhantak teljes létbizonytalanságba. Földnélküli szegényparasztok százezrei tengődtek munka nélkül, kenyér nélkül s kényszerültek a teli magtárak mellett a falusi inségkonyhák moslék-levesére. Eladósodott földes-parasztok tízezreinek az udvarán perdült meg a dob — a közép és kisparaszt-ság jelentős rétegei csúsztak végzetesen a proletarizálódás felé. Az iskolából, egyetemekről kikerülő értelmiségi fiatalok tömegei kóborogtak állás nélkül s lettek szellemi proletárokká. S ahogy problematikussá vált az egyéni lét, problematikussá vált a polgári világregend örökkévalóságába vetett hit is, még olyan középosztályi rétegeknél is, amelyeket eddig minden valódi vagy vélt érdekük ehhez a világregendhez fűzött.

Hiába volt már a bethleni rendszer remekül kiépített terrorszervezete, „Marxék“ újra megjelentek falun: a szegényparasztságban feléledtek az agrárszocializmus harcos hagyományai s ha sokszor nem is szer-

vezeti formában, hanem inkább csak valamilyen messianisztikus vágyakozással, újra hódított a szocializmus. A nyomorúság a munkástömegeket is radikalizálta s az ipari munkásság olyan tömegmegmozdulásokat produkált, mint a százezreket megmozgató 1930. szeptember 1.-i tüntetés. A baloldali forradalmiság „ázsioja“ világszerte megnőtt, megnőtt nálunk is, — sajnos nem annyira harchan, szívós munkában kiverekedett egészséges, szerves hódításban, mint inkább kapitalista világrend súlyos válságával teremtődött pánikhangulat eredményeként. A bármelyik pillanatban kitörhető, ssőt már-már naptári napokra bejósolt világforradalom várása ott izzott a levegőben . . .

Mindez természetesen nem maradt hatástalan, főleg fiatal értelmiségünkre sem. A válság földrengése hozzá is elért. A középosztályi lét biztosságának érzése megszűnt. S jobb elemeiben a megoldatlan szociális ellentétéktől remegő társadalom remegése, a pusztulást érző bizonytalanság, a beléjük nevelt eszmék, hitek devalválódása valamiféle új tájékozódás igényének kínzó kényszerét ébresztették. Voltak, ha nem is sokan, akik odasodródtak a munkásmozgalom mellé. Ekkor volt az, hogy egymásután leplezte le a rendőrség az egyetemeken a kommunista diákszervezkedéseket, a polgári közvélemény nagy-nagy rémületére. A nagy többségnél azonban túlságosan erős volt még a középosztályi léthez, a keresztény-nemzeti ideálokhoz való kötődés s különben is, mint az imént elmondottam, a munkásmozgalom szellemi atmoszférája nem volt olyan, hogy éppen az értelmiségi elemek felé nagyon hódítani tudott volna.

A „szellemi tájékozódás“ — ez volt ennek a tapogatózó értelmiségi fiatalságnak akkor a legsűrűbben emlegetett jelszava —, amely új, biztossabb alapot keresett a megrendült nemzeti ideáloknak s tisztább fedezetet szellemiekben is az ócska kóccá vedlett keresztény-nemzeti kultúra helyett, így orientálódott egyre határozottabban a parasztság felé. S most már nemcsak a Szabó Dezső ébresztette, távoli és romantikus rajongással, hanem a parasztság való élete iránti érdeklődéssel.

„Ki a faluba! . . .“ — adta ki a jelszót a Bartha Miklós Társaság felhívó röpirata, többek között ezeket írván:

„Lángtarajú kakas ugrott a gyepre. Szellemi lustaság csattogatja szárnyait, iskola-udvari szajkók rebbennek föl, idegenből hozott papagájok riadoznak, mint megdobott madárfalka . . . A magyar föld szellemi megművelése még elvégzendő feladat és máris belegázolnak vetésünkbe jobbról mindazok, akiknek a számára a mai magyar élet germán hősök kívánatos Walhallája. És máris letépi virágainkat balról azok, akiknek a számára a magyarság léte legföljebb a megélhetésükhöz szükséges rossz s akiknek a számára a sóvárgott demokrácia vagy szocializmus csak kozmopolita vagy internacionalista automatabuffet . . . Ezeresztendő európai létünk ha érdem, parasztságunk érdeme elsősorban. Ki tagadhatná, hogy a Duna s Tisza árterületein konyhalatin nemzet szaladgálna, ha Verbóczy politikai nemzete alatt a magyar paraszt elsorvadt volna? Ki hazudtolná meg, hogy derék iparosaink, püffedt polgáraink, nyugati tudományú tudósaink ma svábul esküdnének Pusztaszeren is, ha a magyar paraszt, káromkodva vagy köpködve bár, meg nem őrizte volna életün-

ket? ... Ősi kultúrértékeinket a parasztság őrizte meg ... Halljátok meg a nép hangjait és szólaljatok meg! ... Tanuljatok a néptől, hogy aztán valóban taníthassátok a népet a népnek. Meg kell ösmernünk fajunkat, meg kell ösmernünk elevenen azt a magyar kultúrát, amely előtt a múzeumok halottasházában báméskodtunk. Hogyan? Hol? A faluban! Ti mindnyájan szellemi vezetők akartok lenni. Ki a faluba! ..."

A hang kicsit még Szabó Dezsőé s a romantika se hiányzik belőle. A felületes biztossággal jobbra-balra csapó ítélet részben az ellenforradalmi nevelődés öröksége, részben a frissen meglelt szerep izgalma. A nép szellemi vezetőjének lenni: ez a jellemzően középosztályi igény is benne van még. S a fő szempont a magyarság kulturális megújulásának az igénye. A röpirat többi része is főleg a népi hagyományok gyűjtésére hívja fel a falujárókat, — bár már firtatja a szociális viszonyokat és a földbirtokmegoszlást is. Csírájában minden benne van, ami komoly eredménnyé teljesedett a népi mozgalomban s minden, ami a későbbi félre-csúszásokat és belső elvi vívódásokat szülte.

A falujárás, a falukutatás, amelynek gyorsan termettek gócai, például a Szegedi Fiatalok faluszemináriumában s a különböző diákegyesületekben, így kezdetben meglehetősen etnográfikus színezetű s meglehetősen romantikus színezetű volt. Ám a parasztelel való tényeinek, még pedig meghökkentő tényeinek a megismerése hamarosan átpolitizálta az egészet. Módszeres szociográfiává tulajdonképpen sose mélyült, avagy ha tetszik, sose sekélyesedett: jelentős szerephez jutott benne a szubjektív elem, a szenvedélyes líraiság s szociológia segédtudományából hamarosan egy szellemi mozgalom vezérelve lett.

Persze úgy, hogy az értelmiségi fiatalság tájékozódása egybeesett az 1848 óta elintézetlen paraszt-kérdés ismét hatalmasan megnőtt időszerepével. Egy nagy történelmi feladat keresett s lelt gazdát. Annál is inkább, mert mások nem törődtek igazán komolyan vele. A szocialista munkásmozgalom, bár megtanulhatta az 1919-es példából, hogy esedékes népi-nemzeti forradalmunk vagy csak éppen demokratizálódásunk alapproblémája a paraszt-kérdés helyes megragadása, nem foglalkozott vele érdeméhez képest. Nem azt mondom én, hogy például a szociáldemokrata párt nem törődött a parasztkérdéssel. 1930-as agrárprogramja is mutatja, hogy igenis törődött. S a földalatti kommunista párt szintén. Csak nyilván a súlyos politikai akadályok mellett a módszerekkel is baj volt. Egy polgári agrárprogram, ígérjen bármilyen radikális földreformot, valójában keveset mond ott, ahol egy évszázadokon át elnyomott osztály politikai, társadalmi, gazdasági, szellemi, sőt nemzeti felszabadulásának forradalmi igénye izzik, bonyolult hagyománybeli s érzelmi elemekkel átszőve. És ugyanígy nem mond sokat egy általános forradalmiság, amely nem számol a parasztság történeti fejlődésének konkrét állapotaival, feudális kölönceivel, a paraszt-társadalom szövevényes belső viszonyaival.

A népi mozgalomnak az a sokszor felemlegetett, úgy is mondhatnám: felhánytorgatott magatartása, hogy nem vette kellőképpen figyelembe a munkásosztály s különösen a szocialista munkásmozgalom törté-

nelmi jelentőségét, im hát nem csupán abból eredt, hogy akkor tört fel, amikor sorozatos vereségeket szenvedett és súlyos belső válságokkal küzdött a munkásmozgalom. Ez is ok volt, természetesen. Ám emellett és sok egyéb mellett szerepet játszott az az öntudat is, hogy én jobban ismerem, mert konkrétan, minden lehető viszonylatában megvizsgáltam a parasztság belső életét, kultúráját, lelkivilágát, — tehát azt is jobban meg tudom mondani, hogy hogyan, milyen formák között és merrefelé keresheti népi-nemzeti felszabadulásának az útját. Különösen, amikor a népi mozgalomhoz felzárkóztak a paraszti sorsból származó írók is, akik nemcsak vizsgálták, hanem éltek is a parasztság életét!

Az ilyen öntudattal aztán nehéz vitázni csak elvi érvekkel, a marxizmus társadalmi törvényszerűségeivel s a munkásosztály vezetőszerepének a hangoztatásával.

Azt én most nem vitatom, hogy ennek az öntudatnak mennyi volt a reális alapja s hogy a népi mozgalom mennyire képviselte helyesen a parasztság felszabadulásának a politikáját. Erről majd ezután lesz szó. Egy azonban bizonyos. Az értelmiségi „válságtermékek“ indult falukutatás, ahogy összetalálkozott az immáron majdnem egy évszázada vajudó népi-nemzeti válságunk egyik legsúlyosabb problémájával, a paraszt-kérdéssel, ennek a találkozásnak a villamos kisüléséből olyan szellemi forróság keletkezett, hogy az a kamaszkorból alig kilépett értelmiségiekből szinte máról-holnapra súlyos szavú író-politikusokat formált, immár megállapodottnak hitt írókat gyúrt át, eddig ismeretlen, ragyogó tehetségeket olvasztott ki a paraszti mélyvilágból. Volt ennek az izzásnak füstje is, korma is, sőt gőze is, — mégis olyan mozgalom kerekedett köré, amelynek történelmi jelentőségét tagadni már nem lehetett.

(Folytatjuk)

Darvas József

ZORD SZÁMVETÉS

*Ősz van és este. S még mindig azokat keresem
akiket bátran testvéreimnek szólíthatnék
városokban, falvakban s a szegény tanyák mentén
hol az élet keserű dudái virágoznak.*

*Akárcsak az elhagyatott kertek növényzete
úgy nőnek és szaporodnak itt az álnok bűnök
erő és szerénység, hősök vértűzű sebei
egy csokorban árasztják mérgezett leheletük.*

*Miért is tagadnám, az út egyre nehezebb lesz
de aki elindult, hogy új földet hódítson
hogy nevet adjon új népeknek, új csillagoknak
álmaiért tűrje a valóság csapásait.*

*Zord számvetés. Öregedő test, méltzó lélek
és nem különb a vidék sem, mely vendégül lát
s mi vár rám, ha visszatérek igazi hazámba
jókedvvel s a győzelmes hajnal fegyverzetében?*

*Mily kegyetlen az emlék, mely figyelmeztet rátok
megharcolt napjaim, üres terek, múlt évszakok
csupán egy gyermeki szív dobogása kísér még
egy csillag vezérel a bevérzett mezőkön át.*

Kassák Lajos

ROSSZ GONDOLATOK

Ha olykor elfáradok, irigylem a naplopókat,
a fényben fürdenek ők és jó ételekben duskálnak,
örökölték a vagyonukat, vagy loptak, csaltak, mindegy.
Nem kenyerük az emberi munka s a becsület sem.
Ez az a gyarló felfedezés, mely időről időre
szólni kényszeríti a lélek forrongó mélységeit.
Ó, tövissel és kóróval táplált gyermekeveim.
Ó, nagy csalódásaim a harcban és a szerelemben.
Az igaznak nevezett bíró lám elfordítja arcát
ha életemnek véresen fekete sorát panaszlom,
a vak így nyújtja ki karjait az ismeretlen felé
az északi sark telében így visong hiába a szél.
Mit tehetnék? Nem bízták rám a lányok szűzségét
láthatatlan kárhoz kötöttek láthatatlan láncsal
s egy soha vissza nem kívánt mult felhőrongyai lengnek
körüöttem a pokoli szakadékok peremén.
Nem, nem. Nincs olyan jövő és nincs olyan vakmerő ígéret
amiért megadnám magam. Szegény kitagadott költő
milyen nyűg is lenne számodra a könnyelmű élet!

Kassák Lajos

NYITÁNY

(egy regényhez)

1.

A Sorbonne díszterme jó háromnegyedig megtelt. Többre várni hiábavalónak látszott, a közönség fészkelődni kezdett. Az emelvényre bevonult — ünnepélyes lassúsággal — a diszelnökség, a meghívott előkelőségek kara, köztük az előadók. Leültek, de nyomban fel is álltak. A zenekar a Marseillaise-t játszotta; majd magyar himnuszként a Rákóczi-indulót.

A rektor, a szakállas kis Aulard, fürgén az előadásztalhoz sietett. — Minden nemzet a maga szabadságának bajnokát köszönti Petőfiben — Petőfi az egész világé — fejtegette könnyedén, erőfeszítés nélkül. Már végére is ért.

Petőfi születésének századik évfordulóját ünnepelték.

Bonnefon beszélt, a cikkeiben s szónoklataiban egyformán mérgesheves, de a köztudomás szerint mindkét területen egyformán hamar megvásárolható ujságíró. Tüze ezúttal is elkapta. Átkokat szórt, pontosan nem lehetett érteni kire — a kormányra, Amerikára? A francia szellem hódolatát hozta. Közben, ősz sörényét s rengeteg hosszú ujját lobogtatva meg-meghajolt a cigányok, a csárdák és a csataterék költője előtt, nem csupán képletesen, hanem újra és újra szikár természetével is. Szavai áradásával egyetlen sziklaszál dacolt: a költő neve. A harsogó szóörvénylésben Pétefiből Pitefej, majd — most már végig — Pitojef lett.

Az előkelőségek széksoraiból ekkor egy vörös bársonyrokolyába, zsinóros-rókamálos röpikébe öltözött délceg asszony lépett elő, egy erdélyi fejedelemné. Már megjelenéséért megtapsolták. Paulay Erzsí volt; elszavalta franciául a Szeptember végén-t, a Tiszát, aztán magyarul a Mínek nevezzelek kezdetűt. Az utóbbiért külön udvariassági tapsot is kapott. A terem idegenkedő hangulata engedett valamelyest.

Most Pekár vitte frakkos atléta-termetét az előadásztalhoz. Ő volt az ünnepi szónok; látszott abból is, ahogy papírjait maga elé rendezte, ahogy frissen-borotvált biliárdgolyó fejét felszegte és körbeforgatta. Gyakorlott, jólcseggő hangon kezdte, készült. Már a második mondatban belelépett a várt szóba, a szabadságba.

De ekkor még semmi sem történt. Pekár folytatta. Kimondta másodszor is, hogy szabadság.

Pulcher a terem másik oldaláról felém intett. Felemelte, majd rögtön leejtette karját, hogy most. És már kiáltotta is, kérdő hangsúllyal, franciául szintén:

— Szabadság?

A metsző gúny tökéletesen sikerült. Csak úgy hasította a feszes ünnepiességet.

A karzatról már Venczel is kiáltotta a magáét. Felugrott:

— A fehér rémuralomról beszéljen!

Felálltam. Hirtelen lámpaláz fogott el: a körülöttem lévőek máris

rámnéztek. Egy revolvert könnyebben elsütöttem volna. Piruló arccal, a vizsgai szavalók torokszorulásával kiáltottam:

— Bitorlók!

Rossz helyre kapott hangsúlyával a szó, sántítva szaladt a levegőben. Küldtem utána gyorsan a másikat is:

— Halottgyalázók!

Gyorsasága miatt, futtában ez még kínosabban, még nevetségesebben sántított.

Kivert a verejték. Se Trencsényi, se Miller hangját nem hallottam. A többiét sem.

Váratlan dolog történt.

Valamelyik sarokból szavalókórus zendült, hibátlan ütemezéssel:

— *Hongrie voleuse!* Tolvaj Magyarország! Petőfi szláv volt!

Ezekről mi semmit sem tudtunk. Mintha az egész vállalkozás befröcskölődött volna.

Pulcher nem esett zavarba. Ismét felemelte karját. Süvített:

— Szabadság?

De csak az ismeretlen kórus vágott rá:

— Petőfi a — mienk! Petőfi a — mienk!

A neve kiejtésével ők is küzködtek.

Álltam, de ez már nem az én ügyem volt, illetve — ahogy hittem — nem Petőfi ügye. Pisszegés, fütty, taps hangzott. Puvis de Chavanne szűzi freskója a Szent Ligetről, a megszemélyesített Költészettel és Ékes-szólással, mintha magasabbra emelkedett volna a lenti salaktól, meg-szűzibb régióba. Az emelvényen Aulard felállt s az apró emberek gyors határozottságával kisetett. Az első, aki a tanárok közül utána indult, Eisemann volt. Nem leplezte mosolyát. Az ünnepély, ha nem fült is botrányba, alaposan megmerült benne.

Egy üres széksorban Bozsár, a zenész szaladt, helyesebben szökdelt furcsán felém, a csárdás kettős tánclépéseivel, már ahogy ilyen szűk helyen oldalt fordulva szaladni lehet. Hogy kerül ez ide? Nem volt be-avatva. Amikorra megmutatta, már én is megláttam a rendőröket. Pilla-natok alatt, a mesterség orvosian síma és biztos mozdulataival emelték ki a tüntetőket a közönség soraiból. Egy-két tompa, diszkrét ütés hangzott, gumiboté vagy jóhelyre irányzott ökölé. Az áldozatok megérezték, hogy nem illik feljajdulniok.

— ...nagy költője a szerelemnek és a szabadságnak! — vágta át magát fent Pekár a mondaton, amely tudta nélkül csapdája volt.

A Cujas-utcai őrszobán azonnal megkezdődött az igazoltatás. Huszan-huszönöten lehattünk. A kórus: a szerbek és csehek külön húzódtak tőlünk. Gyorsan végeztek velük. A rendőraltsízt ép csak végigment köztük, tenyerükben nézte meg igazolványaikat.

S megint a varázslat, amely párizsi megérkezésem óta már annyiszor megejtett! A szláv kórus tagjai közt egyszerre a döbröközi segédjegyzőn, Láti Pistán állt meg a tekintetem. Hát ez meg micsoda káprázat? Rá-emeltem a fejem. Barátságosan visszahunyorított ragyogó csóka-szemével. Nem akartam hinni a pillantásomnak.

Pulcher is baj nélkül esett át a rostán. Most derült ki, hogy már hónapok óta francia állampolgár volt, Annette törvényesen is egybekelt vele. A következő Venczel volt. Nem lelkesedett a tüntetésért. Becsületből, de szinte közömbösen vett részt ebben a „kispolgári indulat-levezetésben“. Közömbösen állt itt is. Őt már asztala elé hívta a rendőraltsízt. Venczel nyugodtan tette elé a papírját. Meghült bennem a vér.

Volt egy rossz, hiányoslapú útlevelém. Jó feléve (megérkezésem után néhány hétre) Venczel kölcsönkérte. Szabályszerű beutazási engedélyt gyártott bele. Mersze is volt, szerencséje is: erre kapott tartózkodási engedélyt. Az én nevemre szóló tartózkodási engedély feküdt az asztalon, az ő fényképével.

Az én zsebemben meg az a szándékosan is összerongyolt útlevel, híjával a beutazási pecsétre áldozott lapnak is.

A rendőr kezébe vette a papirost, kérdő hangsúllyal Venczel arcába olvasta róla a nevemet.

Venczel figyelmesen bólintott.

A rendőr félretette a papírt, a nevet jegyezte föl.

— Spanyol vagy?

Venczel hirtelen értelmetlenül bámult rá.

— Torrès, Barrès... — mondta a rendőr, erősen megnyomva a szóvégi è-t és s-t — eh, spanyol ivadék ez mind. Jaurès, Montes! Barcelonából való vagy?

Venczel okos arca megnyúlt. Nem felelt. Ősi receptjét vette elő. A hülyét játszotta.

— Katalóniai spanyol vagy?

— Magyarországi — mondta halkan Venczel.

— Lódulás — mondta a rendőr, visszapöckölve a papirost. — Az én nagyapám is valahonnan a Pireneus mögül mászhatott elő... Lódulj!

Tenyerét maga felé görbítette:

— Pagès. Na, lódulj! A következőt.

Valami megvillant bennem. Éreztem, azonnal fel kell használnom. Hathónapi börtön, ha nem vágom ki magam. Kiléptem a sorból. Nem az útlevelét tettem az asztalra. Valami olyast (a Szent Anna-kórház látogatójegyét), aminek a személyazonosság bizonyításának szempontjából annyi értéke volt, mintha nálunk valaki egy szabó-számlával igazolná magát. Csak a vezetéknevem volt rajta.

A rendőr jobban tudta a szerepét, mint sejtelmem előírta neki.

— Aki most kiment, a testvéred?

Én is csak bólintottam. Őt perc mulva már kint is voltam az utcán. Se Venczel, se Pulcher, sem a többi.

A túlsó oldalon Láti ravaszkásan félreelitett, madár-módra leskelődő feje három-négy idegen arc között. Vált ki közülük rögtön, indult felém a kocsijáron át.

— Ellenségeim ellenségei a barátaim — mondta franciául.

Ez a közhely rávallt; rá az ártatlanul önhitt mosoly is.

De a hangja! Oly meghökkentően váratlan volt, mintha ismerős kalitkájából egy kanári hirtelen tehénbögést hallatna. S a francia tudása!

— Bozsa Tomasovity — mondta Láti arca —, azt hiszem, a könyvtárban már láttuk egymást... Engedje meg, hogy összeismerkedjünk. Hátraléptem.

A megdöbbenő ép az volt, hogy ezt a jólismert arcot sem láttam soha életemben. Átjött az úttesten még két társa. Valami Vlada s valami Mitár Blagojevity?

— Ünnepeljük meg egy pohár sörrel...

Dolgom volt. Ahogy összeismerkedtünk, nyomban el is váltunk. Megindultam; hátratekintve megnéztem mégegyszer Láti Pista himbálódzó, jellegzetes járásának ebbe az idegenbe költözött kísértetét. Aztán kanyarodtam le a Notre-Dame felé, ereimben az átélt izgalmak szeszes pezsgésével.

2.

— Féleredmény — mondta Pulcher a maga elé emelt teli kanala mögül, mint valami pajzs vagy fedezék mögül. A tányérjára hajolt.

— Aulard kiment — mondta békítően Híves.

Pulcher kimérten, távolságot tartva nézett rá.

— A kultuszállamtitkár is kiment — mondta Trencsényi, előre nyujtva szolgálatkész mosolyát, mintha az államtitkár távozását egyénileg ő szállította volna.

Pulcher megvető, tüzes pillantása úgy csapott Trencsényi arcába, hogy az ember nem csodálkozik, ha nyomában egy füstölő szégyenbélyeg marad. Trencsényi arcán meg sem rezzen a mosoly.

— Féleredmény — mondta Pulcher. Összecsuicsóritette, aztán ebben a tartásban lehúzta száját. Szemében megvillant, hogy lenézi a társaságot, nem tartja magához méltónak; s talán csak ugratja.

— Nagy feltűnés volt — mondta Trencsényi, gyorsan még újabb arcizmokat mozgósítva tündöklő szolgálatkészségéhez.

— Maga mindenesetre ebből is kimaradt!

— Az apám miatt! — mondta puhán és fürgén Trencsényi. — Tanító! Azonnal fegyelmet kapna. Az már nem az én kockázatom! Az már...

Hosszú mondatsor rekedt el benne.

Pulcher fordította a tekintetét.

— A maga papája is tanító?

Híves nem ezt a szolgálai mentegetődzést választotta. A csipkelődhetnékre először is fennsőbbeséges pillantással felelt, majdnem előkelőséggel. Szóke, hosszú fejével amúgy is ellentéte volt az abszolontüftű Trencsényinek.

— Itt az intervjú — mondta zsebébe nyúlva (de a kezét ott tartva), miközben hátradőlt a széken. — Maga Pekár nyilatkozott. A folyosón, nem tudva, kinek! Majd meglátja, mi lesz ebből a *Matin*-ban. Itt lépett csak csapdába a kegyelmes úr!

— Nem fogom meglátni.

— Nem olvassa el?

— Nem fog megjelenni! — mondta szinte örvendezve Pulcher.

Trencsényi vele mosolygott egy pár lépést. Pulcher úgy nézett rá, mint mikor az ember a kapuból visszaparancsolja a kéretlenül nyomába szegődött kutyát.

— Az *Ujság*-ban akkor is elolvashatja!

— Lelkes méltatás keretében a kegyelmes úr és általában az ünnepség és még általánosabban a világ fővárosának színességéről! A forradalmi bírálatot a szerkesztőség fogja ezúttal is mellőzni!

— Arra kár céloznia, a Korányi-fogadásra. Azt a passzust igenis a pesti szerkesztőségben írták hozzá — rögtön utána megmondtam!

De nem vesztette el nyugalját.

Az öreg kiszolgáló asszony megsüllyesztette a merőkanalat a kondérban, amelyet egy hórihorgas kozák hordott utána. Egy-egy adag főzelék dőlt a tányérokba, ugyanazokba, amelyekből a levest kikana-lasztuk.

Dukász szólalt meg.

— Mindenesetre különös látvány volt az alatt a cikk alatt egy olyan embernek a neve, aki három évvel ezelőtt még a magyar ifjómunkásokat akarta képviselni.

— Egyáltalában különös látványt okoz egy állítólag ilyen gondolkodású ember neve egy polgári lapban, akármiféle cikk alatt — mondta Pulcher.

Híves csak neki felelt.

— Maga csak bízza rám, hogy hol, miért, milyen látványt okozok. Egyenes derékkel, méltóságosan kanalazta szájához a főzeléket.

— Teszem. Magára bízom — mondta Pulcher. — Szeme szóra-kozottan most Dukászon állt meg.

— Maga sem kiáltott — mondta mellékesen.

— De kiáltottam! — kiáltotta Dukász. Hirtelen mélyen elpirult. Nem szokott zavarba esni.

— Nem hallottam — nézte Pulcher a mennyezetet.

— Nyitotta volna ki a fülét! Kétszer kiáltottam — mondta Dukász, láthatóan magához térve.

— Én egyszer se hallottam — mondta Pulcher a mennyezetnek. Hullámos veres haja fülét is betakarta. Most merőlegesen lefelé csüngve, igazán olyan volt, mintha öntött arany csurgott volna a fejről. Egy pillanatra megcsillant rajta az ablakon át a téli nap. Ki-kifakadt a felhők közül.

— Te sem hallottad? — fordult hozzám Dukász.

Annakidején be-benézett a mi mozgolódásunkba, még a pesti egyetemre. Ő szállította volna a fiatal hivatalnok értelmiséget. Elsőnek ő szokott külföldre, de még idejében adott figyelmeztetést, legalább is nekem. Ingadoztam, rajtam volt a pirulás sora. Várnom kellett, hogy leküzdjem.

— Hallottam — nyomtam ki végre a hazugságot, kiáltó feltűnés nélkül.

— Én akkor sem hallottam — mondta Pulcher örvendező állhatatossággal. Szeme változatlanul a csipkelődés boldog fényében villogott. Egy vizsgálóbíró szívósságával ragaszkodott a tény *lerögzítéséhez*: a teremben csak három ember, három *torok* hangját lehetett konstatálni. Sorrendben: Pulcherét, Venczelét s az enyémet.

Oliquander nem várta meg a felelősségrevonást. Ő támadott.

— Nem értem, milyen jogon vallat maga itt minket, kinek a megbízásából vezérkedik!

Pulcher előre hajolt, figyelmesen elolvasta az Oliquander tányérja mellett egymásra rakott könyvek gerincén a könyvek címét. Nyakát jó félfordulattal elcsavarta: az egyik könyv gerincén a betűk fejfelé álltak. Mint a higany a hőmérsékletet, Oliquander napi olvasmányai oly pontosan mutatták annak a szellemiségnek az alakulását, amelyet mi akkor európainak hittünk. Alul egy német kiadású buddhista antológia feküdt, rajta egy svájci lélekébűvár műve (a mélytudat isten-élményéről), azon egy grafológiai kézikönyv és Rabindranát Tagore versei. S köztük egy bélyegkatalógus.

— Vezérkedik a hóhér! — mondta Pulcher kiegyenesítve és felémelve nyakát. — Megbeszéltünk egy tervet, hogy megcsináljuk. Nem csináltuk meg...

— Megcsináltuk.

— ...nem csináltuk meg és a hátra lévő dolog ebben még csak az, hogy miért nem csináltuk meg, ha egyszer meg akartuk — mondta most már egész testével is felemelkedve. Hóna alá vette a maga Kantját, Spinozáját s Dumas gyönyörű kiadású lélektanának akkor megjelent első kötetét. — Az előzmények után csak a következményeket akartam megállapítani. Rámnevetett. Az utózmányokat — csinálja meg ezt a szót!

— Az előzmény az — mondta hirtelen ingerültséggel Hives —, hogy könnyű volt magának nagyhősen belevinni bennünket ebbe a dologba. Maga úgysem megy már haza! Igaza van Trencsényinek: nekünk gondolnunk kell otthonra is...

— Innen mindenesetre elmegyek — mondta Pulcher. — Logikailag a dolog be van fejezve. Trencsényi úr érve az előzmények sorába tartozott volna! Oda azonban ő a lelkes helyeslését nyujtotta.

— Az ön terrorjára!

Trencsényi oly frissen osztotta elragadtatott mosolyát és tekintetét hol jobbra, hol balra a két vitázó közt, mint a gyakorlatozó huszár a hétvágást. Az utolsót Pulcher már felálltában kapta.

Zéligmann csak most szólalt meg, felém fordulva:

— Én előre megmondtam, hogy ép akkor kell jelentkeznem a műhelyben... megmondtam neked is előre, hogy nem mehetek el.

Valóban megmondtam.

Itt mindenkinek sajátmagának kellett visszavinnie a tányérját és kanalát a pénztárhoz.

Pulcher leadta a magáét s már kint haladt a vendéglő nagy kirakat-
üvege előtt.

Gondolatai már másutt járhattak; sietett. Szinte véletlenül tekintett
be a társaságra. Egy szemvillanásnyi ideig meglepetten bámult, aztán
— azzal a mozdulattal, ahogy az ember egy gördülő függönyt leránt
vagy egy rossz számsort letöröl a fekete tábláról — ingerülten legyintett
és továbblépett.

Illyés Gyula

MAJD AKKOR!

Csőrével szívet szaggatta,
karma lelkem mélyéig ért,
míg sorsomat, e béna nyelvűt
faggatta: „Mondd, miért, miért?”

„E hamusznű áradásban
léted miért is fuldokol,
miért, hogy állig, szájadig csap
hullámaival a nyomor?”

Tenyéren ülő kismadrrá
szelidült im, e vad Miért
és tenyeremről is elröppen:
nem zokogok már magamért,

mert most, hogy máskép is lehetne,
így jó, csak így viselhetem,
mint hajdan, ép olyan szegényen,
kopott köpenyként, életem.

Hogy máskép is legyen? Hogy dúsan?
Ha ők is majd, ha mind a nép!
hogy arcom, lelkem ne piruljon,
ha rámveti milljó szemét:

mert egyszer is ha elveszítném
a szegények tekintetét,
oly vak lennék, mintha lehúnyná
előlem kék szemét az ég!

Zelk Zoltán

TÉLI TÁNC

Emlékszel még a téli táncra,
melyet künn, a kocsisok jártak?
Lábuk körül a fagy vicsorgott,
s hogy üzzék, hát vadul bokáztak!

S karjuk dobdták, mellre, oldalt,
akárha szárnyuk — szinte vártad:
a Földet elrúgva, egy messzi,
meleggel dldott tájra szállnak . . .

A légben lassú varjak úsznak,
csapat veréb riadva rebben,
szállnának már ők is közöttük,
csizmásan, nagyfoltú bekecsben . . .

Húznának fönn már V é-alakban,
mint késett darvak! Nem is látod,
csak krúgatásuk hull alá: a
földön tanult káromkodások . . .

Kiknek bokdjuk fagy harapja,
igy szállnának oly ég alá, hol
tűzsájú Nap nyérit redjuk,
s a Hold is lángok közt ficánkol!

Zelk Zoltán

MAGYAR VALÓSÁG

INDULÓ SZÖVETKEZETEK

A földreform, ha békés körülmények között történik, akkor is nagy erőfeszítést kívánt volna mezőgazdaságunktól az első években. Rendes közigazgatás, egységes és egyvidejű intézkedés segítségével, érintetlen gazdaságokkal is nagy munkát vállalt volna a kisparaszt, aki 5—8 kapott holdján kezd gazdálkodni. Így azonban a tönkrement, kifosztott mezőgazdasági üzemek felosztása, az ezen kezdődő kisparaszti gazdálkodás egyenesen hősies erőfeszítés volt s hősies minden teljesítmény, amit eddig a nyereség-rovatban könyvelhetünk el.

A páratlan nehéz körülmények között gazdálkodni kezdő újbirtokosok gazdasági fejlődését hivatottak elősegíteni a szövetkezetek. Jelenleg minden paraszti beszerzési és értékesítő szövetkezet között — még akkor is, ha ezek helyenként igen jól működnek — a földműves-szövetkezetek a legjelentősebbek. Azért, mert ezeknek legtöbbje komoly értékű vagyontárgyakkal rendelkezik, másrészt a nehezen talpraálló agrárgazdálkodásban az egyetlen lehetőségnek látszik, hogy az adott súlyos körülmények között is a lehető legjobban, leggazdaságosabban történjen a termelés.

A földműves-szövetkezetek tehát ma a legjelentősebb parasztszervezetek. Működésükről igen keveset tud a közvéleménynek még a parasztkérdéssel foglalkozó, vagy eziránt legalább érdeklődő része is s helyenként előfordul ez a szövetkezeti tag parasztokkal is. Az alábbiakban egy dunántúli földműves-szövetkezet tükrében az egész problémát bemutatni próbáljuk: mi a fejlődés képe s hol keressük az okát a kezdeti stagnálásnak.

A felosztott birtok

Pusztaszentmihályfa kétezer hold, Veszprémben, Mezőkomárom határában. Közel esik Ényinghez, Ozorához, Szilasbalháshoz. A vasút-vonal a majoron megy keresztül, itt a megálló is, mintha egyenesen az uradalom kedvéért vezették volna erre a vasutat (ahogy valószínű; csakugyan ennek a kedvéért tették). A birtok az esztergomi érsekség tulajdona volt, a kétezer holdból itt, ezen a birtokrészen hagytak meg százat.

A felosztott 1750 hold szántó 214 földigénylőé lett. Előnyben részesültek az uradalom volt cselédei — számszerint hatvanan —, ezek kapták a majorhoz közeleső földeket, a mezőkomáromi 154 földigénylő a távo-

labbit s kevesebbet is. A mezőkomáromiak inkább törpebirtokosok voltak, a másfél száz igénylő között legtöbbször volt egy vagy két holdja.

Mint az arányból is látszik, Mezőkomáromban — helyesebben Pusztaszentmihályfán — a földosztás jól sikerült. Egy-egy földigénylő átlagban 8 holdat kapott, de az igénylők között voltak ketten-hárman is egy-egy családból. Az igazságos elosztást tekintve itt sem lehet több panaszuk a rosszabbal jártaknak, mint általában az ország többi vidékén. Sérelem már csak azért is kevesebb lehetett, mert föld végül is minden igénylőnek jutott.

Pusztaszentmihályfán a földosztás előtt igen jól gazdálkodtak. A birtok bérletben volt, a bérlő nagyvonalúan építette ki a mezőgazdasági üzemet, valóságos mintagazdasággá, amelyik elsősorban nem a növénytermesztéssel, hanem az állattenyésztéssel jövedelmező. Kedvező fekvése — vasútvonal és állomás a major közepén — csak elősegítette azt, hogy jól gazdálkodjanak, illetve érdemessé tette a jógazdálkodást. Néhány adatban adjunk képet arról, hogy mi volt az uradalom háború alatti produktivitása.

Volt először is mintatehenészet 200 fejőstehénnel. A tejtermékeket Budapestre és a Balatonra szállították. Fejlődésben odáig már nem jutott, hogy tejfeldolgozó üzemet is berendezzen a majorban, tehát a tejet adták el, ami így is igen jövedelmező volt. A másik legfontosabb bevételi forrása a sertéshizlalás volt. Kétszázötven anyakocát tartott az uradalom, ezeket kétévénként háromszor fialtatta, tehát középszerű kihasználásban. Évente 1500 sertés hizott, ennek is Budapest és a Balaton volt elsősorban a piaca.

Az állatállományban tételnek számít még 40 gulyabeli marha, ezt a cselédség, vagy az ott dolgozó munkások élelmezésére használták. 60 jármoskőr, 50 ló, 20 csikó szerepel még az állatállomány listáján, aprójószágából egészen jelentéktelen mennyiséget tartottak.

Ezek az adatok tulajdonképpen nemcsak annak a bemutatására fontosak, hogy az uradalom jövedelmezően gazdálkodott, hanem egy részét annak a pusztulásnak is mutatják, amit ebben a gazdaságban a háború végzett. Az egész jószágállományból 1 tinó és 1 bivaly maradt meg, tehát a békepengőben is százazreket érő sertés- és marhaállomány eltűnt.

A cselédeknek volt állattartási joguk, a kivételeseknek tehentartási, másoknak disznótartási. A cselédek állatai általában megmaradtak, feltehető, hogy néhány uradalmi marha és sertés is a cselédekhez került, ezeknek a száma azonban nem nagy. Mindenesetre a földosztáskor a 60 pusztai családnak összesen 15 tehene volt, tehát nem lehetett sokkal több annál, mint amennyit amúgy is megengedtek tartani.

A pusztulásnak azonban ez csak az egyik képe és nem is tartozik szorosan a szövetkezeti problémához, hiszen ha a marhák és disznók nagy vagy jelentős része megmarad, az valószínűleg arányos osztással a földhözjuttatott tulajdonába kerül és nem a földműves-szövetkezet vagyona lesz. A másik kép, ami kiegészíti ezt, a gazdálkodás lehetőségének a pusztulása.

Pusztaszentmihályfán nemcsak jól, hanem korszerűen is gazdálkod-

tak. A közel kétezer holdnyi vetésterületet gépekkel művelték, az állattenyésztés miatt eröművi gépi berendezései voltak a majornak, vízvezeték és villanyvilágítás. Erről a gépi berendezésről közöljük az adatokat, mindjárt zárójelben azt is, hogy a háború után hány százalékig maradt meg az értéke.

1 gőzeke (50), 1 traktor (80), 2 lokomobil (50, 50), 60 cellás akkumulátortelep (egészen tönkrement), 2 szívógázmotor (20, 40), 2 aratógép (50, 50), 3 darálógép (10, 20, 70), 1 vetőmagszelektológép (villanyhiány miatt használhatatlan), 2 elevátor (50, 50), 1 dinamó-motor (60), 1 elektromotor (55), 3 cséplőgép (teljesen elégett mindegyik), 1 Kállai benzinmotor (50), Ganz villanymotor (40). Ami ezeken kívül van: vetőgépek — fogasok, ekék, görgők, tárcsák, tengeriültetők, ekekapák, lógereblyék — szintén körülbelül felerészben használhatók.

Mit jelentenek ezek a százalékok? A felértékelésnél azt vették alapul, hogy milyen mérvű javítással tehető használhatóvá. A felsorolt nagy gépek közül összesen a traktor és az egyik darálógép használható, a többi csak kisebb-nagyobb javítás után. Gyakorlatilag tehát az 50 százalékra felértékelt gőzeke sem ér többet ócskvasnál a termelés szempontjából mindaddig, amíg ki nem javítják. A kisebb gépek — ekék, tárcsák, stb. — egyrészt elvesztek, másrészt szintén használhatatlanná mentek tönkre, ezeknek körülbelül fele egyéni használatban van, szántani és vetni tehát tudnak a parasztok.

Papíron ez azt jelenti, hogy a mezőgazdaság gépi felszerelése körülbelül 50 százalékban, felerészben pusztult el, a gyakorlatban azonban ennél többet jelent, mert a modern gépi berendezés teljesen használhatatlan s az akkumulátortelep pusztulása nem áll arányban egy-két egyes eke megmaradásával. Reálisan számolunk akkor, ha azt mondjuk, hogy a gépi berendezésnek még negyede sem használható, azaz még negyed munkateljesítményt sem lehet a ma használható gépi berendezéssel elérni, mint a múltban.

Még egy adatot közlünk, ami a szövetkezet szempontjából tulajdonképpen nem jelentős, de érdekes. Az uradalom 60 cseléddel dolgozott (350 lélek), dologidőben állandó alkalmazásban volt ezenkívül 350—400 summás. Az üzem tehát eltartott hét, legfeljebb nyolcszáz embert. Ma a földhözjuttatottak családtagjaikkal együtt meghaladják az ezer lelket. Az elpusztult és kifosztott terület is képes tehát erre (hogy a jóvátételi s közellátási terhekről ne is beszéljünk).

A parasztság és a földreform

Mint említettük, a szentmihályi uradalmat 60 pusztai és 150 falusi család kapta meg. A pusztaiak cselédek voltak, a falusiak inkább törpebirtokos napszamosok vagy törpebérlők. A gazdálkodásnak egyforma kedvezőtlen eséllyel foghattak — igásjóságuk általában nem volt. Az a néhány földhözjuttatott, aki már azelőtt is 5—6 holdon gazdálkodott, ehhez még 2—4 holdat kapott s állata is volt már régebben, nem jelentős.

Ez a probléma tulajdonképpen az egész országban általános, de Mezőkomáromban kitűnően oldódott meg. Jelenleg hozzávetőleges számítás szerint a 214 földhözjuttatott közül 50-nek nincs igája. Ezek közül igen sok a hadiözvegy és az olyan juttatott, akinek a férje még nem jött haza, tehát a tehetetlenebb asszonyok. A pusztaiak közül kilencnek, vagy tíznek nincs igája.

Az állatbeszerzés nem volt könnyű, de természetesen illuzionisták lennének, ha azt hinnék, hogy az elmúlt két év terméséből futotta. Tavaly gyengébb termés volt az átlagnál, az idén 70 százalékos aszálykárt állapítottak meg, jóvátétel és közellátás annyira felemésztette a termelést, hogy ebből nem regenerálódhatott volna ilyen gyorsan a jószágállomány. Kétségtelen, hogy az uradalom magtáraiban jelentős gabona vagy egyéb terménykészlet lehetett, amit a felszabadulás első hónapjaiban az hordott haza, aki akart. A jószágokat aztán ezért cserébe szereztek be az állatban gazdagabb vidékekről. De az is igaz, hogy *csak* ebből nem tudták volna gazdasági berendezésüket megteremteni. Ehhez az is kellett, hogy a mezőkomáromi földhözjuttatottak kedvvel és nagy gazdasági érzékkel láttak hozzá a termeléshez és sajátmaguk talpraállításához.

Ezzel érkeztünk el tulajdonképpen a szövetkezeti kérdéshez. Az uradalom földjét a multban egy traktor, egy gőzeke s 50 pár iga művelte. A traktor használható maradt, a gőzeke kiesett, az ötven pár igit talán elő tudta volna legalább részben teremteni a 214 földhözjuttatott mindjárt az első hónapokban. A pusztaiaknak is volt néhány fejőstehenük, a falusiaknak is bizonyára. A földműveléshez tehát felénél valamivel kevesebb lehetőség maradt meg a számukra, mint volt. Ez még mindig nagyon jó arány, nemcsak azért, mert az uradalom igen gondosan és szinte munkapazarlással művelte a földet, azért is, mert ez még mindig összehasonlíthatatlanul jobb arány, mint az országos átlag.

Az első hónapokban, a kezdeti gazdálkodásnál tehát a parasztságnak lehetett volna az a törekvése, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel a legszükségesebb földművelést elvégezze, a traktort szövetkezeti alapon használja, a haszonból a többi uradalmi gépeket is igyekezzen helyreállítani. A földhözjuttatottak ezzel szemben kikoplalták azt, hogy igit szerezzenek s mert ma már majdnem mindenkinek megvan, elsősorban ezzel dolgoznak. A traktor az ideai gazdasági évben alig szántott, még azok sem dolgoztattak szívesen ezzel, akiknek igájuk nem volt, S éppen ezért, mivel még a meglévő és gyümölcsöző gazdasági felszerelést sem használták ki, szóba sem került az, hogy a többi megrongált felszerelést költségesen kijavíttassák.

Szövetkezeti vagy paraszti gazdálkodás

Mit jelent ez? Azt, hogy megváltozott gyökeréig a pusztaszentmihályi egész termelési struktúra.

A kisparaszti gazdálkodás jól, sőt az ország többi részéhez viszo-

nyitva kitűnően folyik. Nemcsak a lehetőségek miatt (hogy az itteni új gazdáknak kedvező helyzetükben sikerült igát szerezni), azért is, mert az uradalom szomszédságában megtanulták a gazdálkodást. A pusztaiak gazdálkodnak jobban, ők ott voltak akkor, amikor az uradalom ebből a földből 14—16 mázsás gabonaátlagot termelt ki. Ezt ők is ki akarják termelni, nemcsak azért, mert a módját is tudják, a földet is ismerik. Ha az uradalomnak megteremte a 16 mázsát, szorítják, hogy nekik is teremje meg.

A falusiak valamivel konzervatívabban és kevésbé eredményesen gazdálkodnak, de ez is jólmenő kisbirtokos-gazdálkodás, a mai helyzethez viszonyítva nagyon jólmenő. Erre leginkább az jellemző, hogy a ki nem osztott, tartaléknak hagyott néhány hold földre is állandóan akad bérlő. Előfordult, hogy egy pusztai család 30 holdon gazdálkodott az idejében. 12 holdat kapott a családfő, nyolcat legidősebb, szintén családosa fia, tizet pedig gazdátlant vettek hozzá. Harminc holdat egy ilyen nagy családnak is nehéz megművelni, de vállalták a munkát s csakugyan nem maradt a föld kihasználatlanul.

Mármost ez a gazdálkodás a termelés módját s az értékesítést tekintve is, kifejezetten paraszti gazdálkodás. Az uradalom is legalább fele részben önellátásra termelt, kukoricát, krumplit, takarmányrépát s egyéb takarmányokat nagy mennyiségben, hogy az állatállományt ellássa. Termesztettek azonban ezenkívül aprómagvakat (borsót, babot), olajmagvat, hagymát, cukorrépát — kifejezetten piaci árusításra. A gazdálkodásnak ez a formája felcserélődött a paraszti gazdálkodással, amikor elsősorban a saját szükségletet termelik meg, s a feleslegből szerzik be az állatot, szekeret, egyéb gazdasági felszerelést.

Ezen a vidéken a termelő kedv nem fordult az ipari növények vagy aprómagvak felé. Ez a vidék gazdasági összetételét ismerve érthető: a falu a nagybirtok árnyékában volt, tehát nem versenyezhetett vele a termelésben. Az a konzervatív gazdálkodási forma maradt meg a faluban, ami az erős versenyben élő paraszttársadalmaknál, a nem piacra termesztés. A piac ma ugyan egyre csalogatóbb a nagybirtok versenyétől megszabadult földhözjuttatottak és régi kisbirtokosok számára, de még nem annyira, hogy ebben az évben változtatott volna a termelési módon. Akadtak néhányan, akik cukorrépára előre leszerződtek, jól is jártak vele. Akadtak, akik dohánytermesztéssel próbálkoztak, ők is jól jártak. A nagy átlag azonban nem próbálkozott.

Az új kisbirtokosoknál meginduló paraszti gazdálkodás magán viselte az indulás minden jelét. Tehát: egymással és a környező gazdasági vidékkel verseny nem alakult ki, verseny a saját igényükkel szemben született, minél hamarabb akadálytalanul beindítani a gazdálkodást.

A pusztaszentmihályi uradalomban a háború elpusztította a jószágállományt, megrongálta a gépi berendezéseket. A gazdálkodási formát enélkül kellett kiválasztani. Gazdálkodási formának a paraszti gazdálkodás alakult ki. S ebbe a szövetkezeti élet nehezen tud belekapcsolódni.

Az indokokat tulajdonképpen nem nehéz megérteni. A pusztaszentmihályi nagyüzemi gazdálkodási forma kisüzemivé lett, s az egész kapitalista jellegű gazdálkodási rend — indítékait és eredményét tekintve is — paraszti gazdálkodássá.

A mezőkomáromi és pusztai szövetkezeti tagok valamennyien egyöntetűen nyilatkoztak meg a szövetkezetről. Az általános válasz az volt, hogy nincs jól működő szövetkezet, mert hiányzik a beindítás. Aztán: nem működik a szövetkezet, csak éppen kerete van meg, mert a parasztok félnek a kolhoztól. Aztán: sajnálják a befektetést abba, aminek nincs meg mindjárt az eredménye. Ezek a feleletek, ha látszólag mást és mást is mondanak, valóban ugyanazt jelentik: a paraszti gazdálkodási forma nem alkalmas arra, hogy szövetkezeti közösségekben termeljen. Helyesebben, a paraszti, rendi állapotban élő, nem polgárosodó közösségek a szövetkezeti gazdálkodás iránt nem bírnak érzékkel.

A földműves-szövetkezet elnöke (egyébként radikális, harcos parasztember) mondotta a legjellemzőbb felvilágosítást az egész szövetkezeti ügyről. Elmondta, hogy a traktorral nem igen dolgoztatnak, mert drágálják (50 forint a szántási díj) és éppen azoknak nincs lovuk, igájuk, akik egyébként is szegények, tehát pénzük sincs. A traktor egyelőre nem dolgozik, ingyen nem lehet. — Ha ingyen dolgoznánk egy-két embernek — mondta —, akkor a többi igátlan is elvárná, hogy neki is ingyen dolgozzunk, nem is igyekezne azon, hogy szerezzen magának. — És mi lesz a megműveletlen földekkel? — Majd azt én figyelem — mondta — és ha késő őszre se lesz megművelve, akkor mégiscsak felszántjuk a traktorral.

Az elgondolás nemcsak józannak és okosnak látszik, hanem arra is jellemző, hogy mi az álláspont a szövetkezettel szemben. Az elnök ugyan szeretné mozgásba hozni a szövetkezetet, de ilyen irányban úgymozdíthatatlannak látszik. Nem eszköz nincs, hanem ember nincs, aki igénybevegye a szövetkezeti eszközt. S szerinte is helyesebb, ha nem ezt veszi igénybe, hanem igyekszik igát keríteni magának.

Mármost az országban szép számmal vannak olyan földműves-szövetkezetek, melyeknek a birtokába hasznóhajtó üzem került. A közeli Enyingen szeszfőzdeje és gyümölcsöse van a szövetkezetnek, ebből osztalékot is kaptak a tagok. S mindenütt, ahol szövetkezeti kezelésbe került a szeszgyár, malom vagy darálómalom, kifejlődött valami szövetkezeti élet. Dehát itt sem a termeléssel és a gazdálkodással volt kapcsolatos a szövetkezet, hanem egy kézenfekvő haszon, amit ki lehetett bérbe adni, hagyni, hogy dolgozzanak benne s lehetőleg minél nagyobb haszonnal zárni. Ezek tulajdonképpen nem igazi mezőgazdasági termelő szövetkezetek, illetve ha azok is, hát nem a termelési és gazdálkodási ággal kapcsolatos részük az igazán eleven.

Pusztaszentmihályfán és az ország igen sok részében bontják a parasztok az uradalmi épületeket. Az uradalmi épület bontásából sok használható anyag nem kerül ki, már maga a bontás is értékcsökkentő tény.

Újabb építkezésre, tehát parasztházak építésére legtöbbször csak a tető és faanyag használható fel rendesen, ha az épület vályogból van, akkor a fal semmire. Ez is pontosan azt jelenti, amit az eddigiek: a földreform után a földhözjuttatott parasztnak elindultak egy új gazdálkodási és új életforma útján. Egyik formához sem illett hozzá az, hogy közösségek használjanak fel olyan vagyontárgyakat, melyeket egyénileg is beszerezhetnek. Az uradalmi épületet lebontják, hogy háztulajdon legyen belőle (tehát már nem szövetkezeti vagyon). Ha a gőzekét húsz lókére fel lehetne osztani, valószínűleg azt is felosztanák. Az apróbb gépeket nem szövetkezetiileg használják fel, hanem szintén elosztják az egyéni gazdálkodás szükségletei szerint. Szövetkezeti felhasználása csak a szorosan vett termelésen kívül álló vagyontárgyaknak van.

A továbbfejlődés

Az elmondottak alapján sokan azt hihetnék, hogy a földműves-szövetkezeteket ezért rossznak tartjuk, vagy netán a paraszti gazdálkodást tartjuk rossznak. Szó sincs erről. Arról van szó, hogy a rendi paraszti állapothól a parasztságnak hatalmas ugrást kellett tenni a gazdasági és társadalmi fejlődés létráján. Ez részben megtörtént, de nem volt elég csak a földosztás ahhoz, hogy maradéktalanul megtörténjen. Ami történt, az nagyjából megfelel a társadalmi és gazdasági fejlődés útjának. Társadalmilag: a földtelen parasztság földet kapott s ezen önálló gazdálkodást kezd folytatni. Minden igénye az, hogy önállóságát minél jobban bebiztosítsa, hogy kis magántulajdona függetlenné váljon. Gazdaságilag: az uradalmi gazdálkodási lehetőségeket elpusztította a háború, a földhözjutott parasztságnak újonnan kellett elkezdeni mindent. De ha a háború nem pusztította volna el például a gazdasági gépeket, akkor sem használták volna ezt úgy ki, ahogy lehetett volna. Akkor is inkább arra áldoznak és abba fektetnek bele egyénileg, hogy maguknak szerezzenek igát. A szövetkezeti gazdálkodás csak a polgárosodásnak egy magasabb fejlődési fokán lesz kézenfekvőbb, amikor a piacra termelés megköveteli, hogy ez minél olcsóbban történjen. Amíg a feleslegből, a maradékból ruházódik be a paraszt, addig az olcsóbbság kis különbözete nem olyan vonzó, hogy az egyéni meg nem erősödés kockázatát ellensúlyozza.

Ami tulajdonképpen azt jelenti röviden: a szövetkezet egy fejlettebb gazdasági formát igényel és teremti is meg. Az indulás pillanataiban azonban — éppen azért, mert maga is fejlettebb gazdasági forma — nem tud összhangba kerülni az induló kistermelők vágyaival és igényeivel.

Az induló kistermelő tehát olyan szövetkezeti formában érzi jól magát, amelyikben nem a saját egyéni megerősödését kell látszólag feladni (hiszen pontos utána számolás természetesen kideríti, hogy látszat), hanem olyanban, amelyik ellenkezőleg: a pillanatnyi egyéni hasznát növeli vagy biztosítja. Amit úgy mondhatnánk, hogy a földhözjutott kis-paraszt szempontjából ma nem az az ideális szövetkezet, amelyik nagy befektetésekkel megjavítja a gőzekét, hogy bérbe szántson (a bért úgyis

drágálni fogja, hiszen saját igája látszólag ingyen szánt), hanem az, amelyik olcsóbban juttatja iparcikkhez, vagy olcsóbban darálja meg a kukoricáját, vagy kedvezőbb feltételekkel köt neki szerződést a cukorrépa-termesztésre.

Ez a mezőgazdaság regenerálódása szempontjából aggályosabbnak és hosszadalmasabbnak látszik, mint az első. A paraszti gazdálkodás és társadalmi fejlődés törvényszerűségei azonban úgylátszik mégis efelé mutatnak. Az elkövetkező egy-két évre természetesen, amikor még mindig a nehézségekkel való küzdelem, a talpraállás lesz számukra a legfontosabb, nem a jövő minél okszerűbb előkészítése.

Sarkadi Imre

A SZÖVETKEZETI MOZGALOM ÉS A FÖLDMŰVES- SZÖVETKEZETEK

A szövetkezeti mozgalom „zsákutcája“

Szövetkezeteinkkel kétségtelenül baj van. Minden jel arra mutat, hogy a szövetkezeti mozgalmunk válságban van és a jövő érdekében felül kell vizsgálni eddig követett szövetkezeti politikánkat.

Farkas Ferenc (Válasz-beli) cikke igen sötéten látja egész szövetkezeti mozgalmunk jövőjét és rámutat azokra az okokra, amelyek szerinte a szövetkezeti mozgalmat zsákutcába vitték. E cikk mellett a válság tünetének tekinthető mindaz, amit az ország szövetkezeti központjainak legutóbb megtartott értekezletén feltártak. Kétségbeejtő hitelhiányról szóltak az ott megjelent szövetkezeti vezetők és a szövetkezeteknek nyújtandó hitel érdekében erőteljes akciót határoztak el. Hasonlóan szövetkezeteink bajait tárják fel azok a panaszok, amelyek napról-napra elhangzanak a parasztság körében az ország minden részén. Egyformán szólnak ezek a panaszok a helyi szövetkezetek már-már kilátástalan küszködéseiről, valamint a szövetkezeti központok ellen támasztott indokolt vagy vélt sérelmekről. De szövetkezeti mozgalmunk kritikuss voltára utal az a vita is, amely a szövetkezeti törvényjavaslat körül zajlik. Ebben a vitában a kereskedők kifogásai mellett — amelyek magukbanvéve inkább szövetkezeteink fejlődésére mutatnának, mintsem válságára — elhangzanak mindazok a problémák, aggodalmak és panaszok, amelyek szövetkezeteink mai állása mellett felmerülnek.

Hogy melyek azok a bajok, amelyek miatt szövetkezeti életünk vál-

ságáról beszélünk, könnyen megfelelhetünk. Szövetkezeteink, szövetkezeti központjaink, éppenúgy, mint helyi szövetkezeteink, részben alig-alig működnek, részben nagyon kifogásolhatóan működnek, részben pedig a sorvadásnak, a tengődésnek a lejtőjére csúsznak.

Mi az oka ennek a válságnak, erre igyekszik feleletet adni Farkas Ferenc idézett cikke és erre a kérdésre keresi a választ mindenki, aki törődik a magyar szövetkezeti mozgalom sorsával. A szélesen hömpölygő panaszáradatokból szövetkezeteink válságos helyzete felett több olyan okot ragadhatunk meg, amelyekről gyanítható, hogy részesek szövetkezeti életünk válságának az előidőzésében.

A szövetkezetekbe tömörült parasztok és munkások körében különsképpen hangoztatott ok: a sok bürokratikus és jogi akadály. Egy-egy szövetkezet megalakulása hihetetlenül körülményes és bonyolult jogi aktus, hasonlóképpen a cégbejegyzés, egy-egy iparendély megszerzése pedig valóságos kálvária-járás. A különböző vásárlási és szállítási engedélyek és jogosítványok kijárása szinte leküzdhetetlen akadály a szövetkezetek útjában. Ezeket a nehézségeket a most benyújtott törvényjavaslat jórészt elhárítja és egyébként is ez a baj csak akadály a szövetkezetek fejlődésének, de nem lehet oka az egész szövetkezeti mozgalom válságos helyzetének.

A szövetkezeti központok legutóbb tartott értekezletén a tőke- és a hitelhiányt vetették okul a szövetkezetek vezetői a szövetkezeti élet válságának. Nyilvánvalóan ez már súlyos, mélyreható és az egész szövetkezeti életet megbénító jelenség. Okunk van azonban feltenni, hogy az adott körülmények között bizonyos tőke és hitel megléte esetén is akadozva és bizonytalanul haladna előre szövetkezeti mozgalmunk fejlődése. Azok a szervezeti és működési bajok, amelyek miatt mind a szövetkezők, mind a szövetkezetek vezetői panaszkodnak, bizonyára megmaradnának akkor is, ha szövetkezeteink bőségesebben jutnának tőkéhez és hitelhez.

Farkas Ferenc cikke, mélyebbre bocsátkozván szövetkezeti életünk válságának okai felől, mindenekelőtt abban találja a válság okát, hogy egész szövetkezeti mozgalmunk ma is, mint a régi rendszerben, felülről szervezett és irányított mozgalom. Úgy fogalmazza meg nézetét, hogy „az álszövetkezeti örökséget demokratikussá tenni lett volna a magyar demokrácia legelső gazdaságpolitikai követelménye, ebből a követelményből azonban eddig egy szikrányit sem valósítottak meg“.

Kétségtelenül ez az örökség gátló és akadályozó tényezője a magyar szövetkezeti mozgalom fejlődésének. Ennek az örökségnek azonban nem szükségképpen következménye, hogy felülről való szervezés és irányítás mellett is életképtelenek legyenek szövetkezeteink. A felülről, vagy alulról való szervezés nem áll egymással kibékíthetetlen ellentétben. Felülről is lehet jól szervezni egy szövetkezeti mozgalmat, ha az megragadja azokat a társadalmi és gazdasági alapokat, amelyekre szilárdan felépíthető egy szövetkezeti hálózat. És viszont alulról is lehet jó szövetkezeti mozgalmat felépíteni, ha jó felső vezetést tud kialakítani egy-egy szövetkezeti hálózat. Maga egyik vagy másik módszer nem garanciája a szövetkezeti mozgalom fejlődésképeségének és nem oka életképtelenségének.

Igaz, hogy gyakoribb eset az, amikor alulról épül fel virágzó szövetkezeti hálózat, de nem példátlan és nem lehetetlen az sem, hogy felülről jövő kezdeményezéssel fejlődjék virágzóvá egy szövetkezeti mozgalom. Így van ez a politikai mozgalmakkal is. A magyar társadalom szerencsétlen fejlődése folytán sem alulról feltörő forradalmi mozgalom, sem fokozatos népi reformpolitika nem készítette elő a magyar demokrácia útját. Háború és összeomlás tette lehetővé a népi erők megmozdulását és a demokratikus pártok vezetése viszi előre a demokratikus átalakulást. Ennek természetesen sok hátrányos következménye is van, mégis halad előre ez a demokratikus fejlődés és előrelátható, hogy a gyökerekig lehető megújulás és felszabadulás lesz a következménye. Lehetséges tehát ilyenfajta fejlődés a szövetkezeti mozgalomban is. Lehetséges az, hogy helyes irányú felső vezetéssel előre lehet vinni a szövetkezeti mozgalmat és meg lehet találni azokat az alapokat, amelyekre egy virágzó szövetkezeti hálózat biztosan ráépíthető. Való azonban, hogy ezt az utat még nem találta meg a mi szövetkezeti politikánk, bár az adott előzmények után is megtalálhatta volna. Másutt kell tehát keresni szövetkezeti válságunk igazi okát.

Farkas Ferencnek az a nézete, hogy az állami támogatás és az öröklött vagyon gátolja és sorvasztja az igazi szövetkezeti mozgalmat. A liberális kapitalizmus békésen fejlődő rendjében valóban így áll a dolog. Ahol a szövetkezet, mint a kis gazdasági alanyok társasága, szabad versenytársa a kapitalista vállalatoknak, ott valóban csak azok a szövetkezetek állják meg a helyüket a versenyben, amelyeket nem mesterségesen dajkálnak, hanem a saját erejükből vetik meg a lábukat. Ma azonban lényegesen más helyzetben működnek szövetkezeteink és lényegesen másképpen hat rájuk mind az állami támogatás, mind pedig bizonyos vagyonrészek juttatása.

Szövetkezeteink ma nem egy folyamatos békés fejlődés útján haladnak, hanem egy összeomlás utáni újjáépülés korszakában próbálnak életre vergődni. Olyan körülmények között, amikor az egész gazdasági életet állami segítséggel és juttatásokkal kell talpraállítani. Egyformán segítségre szorul ebben a helyzetben minden kisebb vagy nagyobb kapitalista vállalat, éppen úgy, mint bármely szövetkezet. Az állami támogatás és a vagyoni juttatás tehát nemhogy akadályozó tényezője lehetne ma a szövetkezeti mozgalomnak, hanem egyenesen feltétele. Nagyon is indokolt tehát a szövetkezeteknek az a fellépése, amikor igen határozottan támogatást kérnek az államhatalomtól. Éppen így nem akadály, hanem egyenesen feltétel szövetkezeteink fejlődése számára az a vagyoni juttatás is, amit akár régi szövetkezetek, akár a nagybirtok maradványaiból a szövetkezeti élet kapott.

Ezenfelül pedig nem a liberális kapitalizmus rendje az a gazdasági élet, amelyet az újjáépülő ország megteremtett. A népi demokrácia politikai rendszerében mind a dolgozó osztályok, mind az államhatalom elszánt és céltudatos harcot folytatnak a kapitalizmus ellen. És ebben a harcban az államhatalom segíti a dolgozó osztályok gazdasági harcát akár szövetkezeti keretek közt, akár más módon folyik az. Tehát a parasztok és a munkások szövetkezeteinek előnyt nyújt abban a verseny-

ben, amely a változott körülmények között is tovább folyik a gazdasági életben. Politikai rendszerünk nem engedi meg azt, hogy a gazdasági versenyt az államhatalom kizárja, de azt megköveteli, hogy ebben a versenyben előnyt adjon a dolgozó osztályok szövetezeteinek. Az állami támogatás és a vagyoni juttatás formájában nyújtott előnyök viszont nem bénítják meg szükségképpen a szövetezeteket, ha tehát ilyen előnyök ellenére szövetezeteink nem bírják, vagy rosszul bírják a versenyt, annak más oka lehet. Például az, hogy ténylegesen a nagykapalista vállalatokkal szemben a szövetezetek nemhogy előnyöket nem élveznek, hanem egyenesen háttérbe szorultak. Ami a hitelnyújtás révén történő segítséget illeti, itt mind az inflációban, mind a stabilizáció óta határozottan hátrányban vannak szövetezeteink. A juttatott vagyon — akár felépítendő üzem, akár kijavítandó gép, akár megrongált irodahelyiség, vagy raktárház — inkább terhet és feladatot jelent egy-egy szövetezet számára, mintsem segítséget. Támogatássá csak akkor válik az ilyen juttatás, ha megfelelő tőkét is kap hozzá a szövetezet, hogy élni tudjon a juttatott vagyonnal.

Nem vitatható azonban, hogy bizonyos megkapott előnyök ellenére sem működnek jól szövetezeteink és ha további támogatást kapnának, akkor sem vehető biztosra, hogy egyszerre jól dolgoznának. Szemmel láthatóan hiányzik szövetezeteinkből valami buzogó életerő, aminek okára kell jönni, hogy a megoldás útját megtaláljuk.

Különös nyomatékkal beszél Farkas Ferenc arról, hogy szövetezeteink működését a pártszemponatok és a pártpolitikai harcok bénítják meg. Igaz, valóban megrontják szövetezeteink életét a bennük dúló pártpolitikai harcok. Csak abban nincs igaza Farkas Ferencnek, hogy a szövetezetek depolitizálása és „minden külső befolyástól való mentesítése” háritaná el ezt a bajt.

A szövetezet nem lehet politikamentes szervezet és a szövetezeti mozgalom nem függetlenítheti magát a társadalmi-politikai mozgalmaktól. A szövetezet nem egyszerűen üzleti vállalkozás, hanem öntudatos gazdasági egyedek szervezkedése gazdasági ellenfelekkel szemben, érdekeik védelmére. S az a gazdasági harc, amit a szövetezet folytat, sohasem független ugyanazon csoportok, ugyanazon osztályok politikai harcától. A szövetezeti mozgalom és a pártokban megszervezett politikai mozgalom ugyanannak a gazdasági és társadalmi harcnak a két oldala, tehát nem választható el egymástól.

A liberális kapitalizmus idején a kis vállalkozók, vagy kis egzisztenciák szövetezése sem volt politikamentes üzleti szervezkedés. Kispolgári öntudat és kispolgári szolidaritás éltette ezeket a szövetezeteket a nagykapalista vállalatokkal szemben. Csak azért nem nyilvánult meg éle-
sebben az effajta szövetezetekben a politikai elem, mert az így szövete-
kező kispolgárság egyébként sem állott elszánt harcban a kapitalista pol-
gársággal, hanem ellenkezőleg lojális és alkalmazkodó eleme volt ennek
a rendnek. Csak látszólagos az ilyen szövetezetek politika-mentessége,
miután bennük a kapitalizmussal való együttműködés volt a politikai és
gazdaságpolitikai alap. Ma viszont éles harc folyik a kapitalizmus erői

ellen mind társadalmi, mind gazdasági vonalon. Ahogy a parasztságnak és a munkásságnak a politikai harca élesebb, mint korábban volt, úgy szövetkezeteinkben is kikerülhetetlenül tisztább öntudatnak, erősebb szolidaritásnak és élesebb politikai állásfoglalásnak kell érvényesülnie. Halála lenne szövetkezeteinknek, ha kiszorítanánk keretei közül az éber politikai öntudatot és a harcos szellemet.

Egészen más dolog az, hogy politikai ellentétek és pártvillongások zavarják szövetkezeteink fejlődését. Valóban bénító hatással van az ilyen politikai villongás a szövetkezetekre, azonban mégsem lehet a fürdővízzel a gyermeket is kiönteni. Nyilván a legjobb lenne, ha egyetlen párt kötelekébe tartoznának a szövetkezetek tagjai, ez esetben érvényesülne bennük a szövetkezeteket életető politikai öntudat, viszont nem érvényesülne a fejlődést gátló pártvillongás. Mivel azonban lehetetlen a szövetkezeti életet pártok szerint parcellázni, meg kell találni a módját annak, hogy a politikai erők szükséges érvényesítése mellett viszonylagos politikai béke is teremtődjék szövetkezeteinkben. Ez természetesen nehéz feladat. Nehéz kialakítani a szövetkezetekben megkívánt szoliraditást és fegyelmet különböző pártállásúak között, de nem lehetetlen. Ugyanaz a kérdés ez, ami a társadalmi élet minden egyéb területén fennáll koalíciós viszonyok között. Külön ezt a kérdést a szövetkezetekben sem lehet végérvényesen megoldani, de a mai állapoton enyhíteni, kétségkívül lehet. S ha majd a koalíció viszonyai is letisztulnak, tehát amikor a politikai harc a pártok között eldől, akkor a szövetkezeteken belül is megszűnik az a politikai viaskodás, ami ma folyik. Addig nem lehet mást tenni, mint minden lehető erőfeszítést elkövetni a viszonylagos békesség, a viszonylagos szolidaritás érdekében. Természetesen határai vannak e békességnek és szolidaritásnak, nevezetesen az, hogy ellenkező érdekű osztályok nem találhatják meg a helyüket ugyanazon szövetkezet keretei között. Szövetkezeteink különben világosan bizonyítják mindezt. A dolgozó parasztság, vagy a munkásság szövetkezetei között igen sok olyan van, amely különböző pártállású tagok ellenére is igen jól és viszonylagosan békében működik. Ott dűlnak elviselhetetlenül a politikai harcok, ahol munkások és parasztok polgárokkal és kispolgárokkal kerülnek szembe, mind politikailag, mind gazdaságilag.

Nem elháríthatatlan akadály tehát szövetkezeteink útjában a pártpolitika s legfőképpen nem úgy orvosolható, hogy kapcsoljuk ki szövetkezeteink életéből a politikai erőket.

Mi hát az igazi oka szövetkezeteink válságának és a magyar szövetkezeti mozgalom zsákutcájának, ha a felsorolt okoktan nem leűnk elég magyarázatot? Röviden szólva az, hogy az új történeti helyzetben még nem találta meg az útját a magyar szövetkezeti mozgalom. Még nem találta meg azokat a helyes szövetkezeti módszereket, amelyekkel az adott viszonyok között fellendülésnek indulhatna. A helyi szövetkezeti kezdeményezések nem kapták meg azt a felső támogatást és útmutatást, amire szükségük lenne, a szövetkezeti központok viszont nem azt csinálják, ami az adott helyzetben feladatuk lenne. Másszóval még nem tudtuk kialakítani a helyes szövetkezeti politikát.

A felszabadulás után két nevezetes dolog történt a magyar szövetkezeti életben. Egyik az, hogy mindenütt az országban helyi szövetkezetek alakultak meg, valamint a régi kötelékbe tartozó szövetkezetek önállósították magukat és lényegesen átalakultak. A másik az, hogy a régi szövetkezeti központok szövetkezeti hálózatuktól elszakadva, elszigetelve, megmaradtak. Erről a pontról indult el a felszabadulás után a szövetkezeti mozgalom. De hogyan indult el?

A felszabadulás első lázas hónapjaiban az volt a közfelfogás és az volt a szövetkezeti emberek törekvése, hogy a megmaradt központokat, mint céljukat veszített és megrovott intézményeket fel kell számolni. Tehát a megújult tagszövetkezeteknek, valamint az új szövetkezeteknek szabaddá kell tenni az útját arra, hogy olyan központokba szerveződjenek, amilyenbe akarnak. Debrecenben még ki is adott a kormány olyan rendeletet, amely a Hangya szövetkezeteket felszabadítja központjuktól és szabad szervezkedésüket engedi meg. A későbbi hónapokban azonban még sem ez következett be. Különböző megfontolások folytán a régi központok kereteit felújították és működésbe hozták. Ebből a megváltozott törekvésből született meg a két szövetkezeti központ megalakítása, a régi központok beolvasztásával, anélkül azonban, hogy egyidejűen a sok helyi szövetkezet sorsát is figyelembe vették, illetve rendezték volna. Ez a két központ azután természetesen kereste működési területét és ezt különböző állami megbízások és feladatok teljesítésében meg is találta. Viszont a helyi szövetkezetek tovább vergődtek részben a megalakított két központba való belépés, részben a táji központokba való tartozás kétségei között.

Itt csúszott be az alapvető hiba szövetkezeti mozgalmunk fejlődésébe. A központok külön politikai és üzleti szempontok szerint szerveződtek meg, viszont a helyi szövetkezetek magukra maradtak, anélkül, hogy ugyanakkor szabad szervezkedésükre biztatást, vagy útmutatást kaptak volna. Szövetkezeti politikánk különállóan, a helyi szövetkezetektől elvonatkoztatva kalkulált a központokkal, ezért nem tudnak jól működni szövetkezeteink és ezért nem tudnak szövetkezeti munkát végezni a központok. Az a szövetkezeti politika, amelyik így alakította ki a szövetkezeti központokat, nem szövetkezetekben gondolkozott, hanem központnak nevezett egykéz-vállalatokban.

Futó áttekintés szövetkezeteink és központjaink mezején mindennél világosabban meggyőzhet ennek a szövetkezeti politikának a helytelen-ségéről és szerencsétlen következményeiről.

A szövetkezetek vonalán lényegében a következő történt: termelő munkásszövetkezetek, termelő parasztszövetkezetek, értékesítő-beszerző-fogyasztási népszövetkezetek, továbbá paraszt-munkás-népi fogyasztási szövetkezetek alakultak, valamint Hangya-szövetkezetek alakultak át ilyenekké s ezek a csereforgalomban kezdtek erőre kapni. Sok volt a szövetkezetek közt, amely egy-egy pártnak a szövetkezete volt, de számosan voltak olyanok is, amelyben koalíciósan működtek együtt különböző

párthoz tartozó parasztok vagy munkások. Sokfelé az országban ezek a népi szövetkezetek minden különös formáság nélkül egy-egy tájközpontot alakítottak ki, amely árucseréjüket összefogta, irányította és közvetítette.

Az így megindult szövetkezeti életet azonban több esemény megzavarta. A földművesszövetkezetek alakításáról szóló rendelet módosította a paraszti termelőszövetkezeteket, az újjáéledt Hangya-központ igyekezett visszahódítani a maga tagszövetkezeteit, a megalakult központok pedig belépésre biztatták az egyes szövetkezeteket. Végül pedig a csereforgalomnak a stabilizáció által való megszűnése alapjaiban támadta meg e szövetkezetek létét. Ilyen viszonyok közt a tájközpontok működése is megbénult és egyrésztében meg is szűnt.

A központok vonalán pedig a helyi szövetkezetektől teljesen függetlenül alakultak a dolgok. Az új központok kialakítása annak alapján történt, ahogy ezek a központok a régi rendszer idején működtek. Akkor pedig ezeknek a központoknak csak egyrésze volt szövetkezeti hálózatra épült valószínű szövetkezeti központ (OKH, Hangya, OMTK, IOKSz, stb.). Másik része e központoknak országos szövetkezet volt, amely nem tagszövetkezetek hálózatára támaszkodott, hanem több-kevesebb kirendeltséget tartott fenn az országban (Mezőgazdák Szövetkezete, METESz, MASzOBSz, stb.), Különleges helyzete volt a régi rendszerben a Futurának, amely kereskedői-bizományosi hálózatra épült állami egykéz-vállalat volt.

Ezekből a különböző típusú központ-jellegű intézményekből egyik rész kimaradt az újjászervezésben, ezek önállóan regenerálódtak és korábbi működésük vonalán továbbdolgoztak (OKH, OMTK, IOKSz, stb.). Ezekkel ma nincs probléma, jól-rosszul betöltik hivatásukat, anélkül természetesen, hogy a szövetkezeti mozgalom fejlődésének új útját nyitották volna meg.

A két újonnan szervezett központba ellenben összevontak olyan szövetkezeteket, amelyek részben igazi szövetkezeti központok voltak, részben azonban egészen másféle intézmények. Ez idézte elő azt, hogy nem válhattak igazi szövetkezeti központokká. Az FSZOK azáltal, hogy az általános fogyasztási szövetkezetekre, valamint a Hangya fogyasztási szövetkezeti hálózatára épült, nem esett el attól, hogy igazi szövetkezeti központ legyen. Viszont az MSzK, amely a Futura, a Mezőgazdák Szövetkezete és a METESz egységeiből tevődött össze, eleve elvesztette szövetkezeti központ jellegét. Nem szövetkezeti központ lett, hanem egy állami érdekeltégű nagyvállalat, amely a Futura bizományosi hálózatára és az összeolvasztott országos szövetkezetek kirendeltségeire támaszkodik.

Ennek az elhibázott szövetkezeti politikának lett az eredménye, hogy elszakadtak egymástól a szövetkezetek és a szövetkezeti központok. E nyilvánvaló hibát a helyes szövetkezeti politika csak azzal hozhatja helyre, ha a megalakult helyi szövetkezeteket mint szövetkezeteket életre segíti, a megalakult központokat viszont igazi szövetkezeti központokká fejleszti át. Ez két külön probléma, de csak együttesen oldható meg. Helyesebben a szövetkezeti központok ügye csak a helyi szövetkezetek fölfejlesztésén keresztül oldható meg. Ehhez azonban meg kell változni

szövetkezeti szemléletünknek. Nem a központokat kell látnunk, hanem a szövetkezeteket és a központok ügyét csak a szövetkezeteken keresztül vinni előre. Ez az út szakítást jelent az eddig követett szövetkezeti politikával, azonban szövetkezeti mozgalmunk fejlesztését csak ebben az irányban vihetjük előre.

Élesen és szemléltetően világítja meg ezt az összefüggést a földművesszövetkezeti mozgalom.

A földművesszövetkezetek és a földművesszövetkezeti központ

A földművesszövetkezeteket úgy emlegetik olykor, hogy azok nem igazi szövetkezetek. Támaszkodik ez a megítélés arra, hogy kormányrendelet írja elő és szabályozza megalakulásukat, jogszabály, illetve földbirtokrendező tanácsi határozat rendel bizonyos vagyonjuttatásokat a szövetkezetnek, a szövetkezeti tagság bizonyos értelemben kényszertagság és általában a földművesszövetkezetek földbirtokpolitikai szerveknek tekinthetők, amelyek a földművelésügyi minisztérium felügyelete alatt állanak. Habár e fogalmi jegyek valóban nem egyeznek a klasszikus értelemben vett szövetkezetekével, mégis szórzállhasogatás lenne azt állítani, hogy nem igazi szövetkezetek. Mindenesetre vannak annyira szövetkezetek, mint a mi többi szövetkezeteink, tehát ezeket az aggodalmakat nyugodtan félretehetjük és a földművesszövetkezeteket valódi szövetkezetként fogadhatjuk el.

Kétségtelen viszont, hogy különleges szövetkezetek és egyéb szövetkezeti típusainktól lényegesen különböznek. A földművesszövetkezet nem kisk gazdaságok szövetkezése termelésük szabad fejlesztésére, termékeik értékesítésére és szükségleti cikkeik beszerzésére, mint általában a kisparasztok szövetkezetei. Ellenben földhözjutott parasztok szövetkezése gazdaságuk kifejlesztésére és termelésük fejlesztésére az adott közös tulajdonban álló termelőeszközök felhasználásával. Persze ez a különbség sem támaszt áthághatatlan választófalat a földművesszövetkezetek és egyéb parasztszövetkezetek között. Egyszer a földhözjutott parasztok is hasonló kisbirtokosokká lesznek a régi gazdához, továbbá értékesítő, beszerző és fogyasztási szövetkezeti tevékenységük már most is olyan, mint amilyen egyéb paraszti szövetkezetekben folyik. Egy bizonyos: a földművesszövetkezetek kötött szövetkezetek annyiban, hogy adott feladatot kell megoldaniuk a földhözjuttatott parasztság számára. Úgy lehet mondani, hogy célszövetkezetek. E különleges természetükből folynak azok a különleges problémák és feladatok, amelyek eltérőek a többi paraszti szövetkezetektől.

Azok a kötöttségek azonban, amelyek a földművesszövetkezeteket különlegessé teszik, nem döntik el egész pontosan e szövetkezetek jellegét. Mint termelőszövetkezeteket különlegesen meghatározzák, de mégsem szabják meg, hogy milyen típusú szövetkezetek legyenek. A földművelésügyi minisztérium által kidolgozott alapszabály, mint a földhöz-

juttatottak általános szövetkezetét határozza meg, amely azonban nyitva áll a parasztság többi része felé is. Ennek az általános szövetkezeti jellegnek megfelelően az alapszabály olyképp határozza meg a földművesszövetkezetek belső szervezetét, hogy önálló vezetés alatt álló külön vagyonekezelést és gazdasági tevékenységet folytató csoportokra bontja.

A gyakorlatban azonban nem egészen így alakulnak ki a földművesszövetkezetek. Egy kisebb részük valóban, mint univerzális szövetkezet működik, amely kiterjeszti tevékenységét a tagok minden gazdasági tevékenységére. Azonban az ilyen szövetkezet is a legtrikábbban felel meg pontosan az alapszabálynak, nevezetesen a csoportok beosztását illetően. Elég sok van a földművesszövetkezetek között, amely termelőszövetkezetté specializálódott, mégpedig több típusban. Van gyümölcsstermelő kollektíva (Dánszentmiklós), amely teljesen közös üzembe fogja a tagok eszmei hányad szerint meghatározott birtokát. Viszont Kecskemét környékén és Szabolcsban vannak olyan szövetkezetek, amelyek közös gépekkel és közös munkával végzik el a szőlő és gyümölcs védekező munkálatait, egyébként azonban a tagok egyéni kezelésében vannak a juttatott parcellák. Van olyan termelőszövetkezet is, amely a mezőgazdasági gépek közös használata alapján nyomásszerű táblás művelést folytat, viszont a kézimunka és a betakarítás a tagok egyéni ügye. Legáltalánosabb termelőszövetkezeti forma, ahol a külön-külön gazdálkodó tagok bizonyos gépeket térítés ellenében közösen használnak.

Más földművesszövetkezetek értékesítő-beszerző szövetkezetekké specializálódtak, tehát úgy lehetne mondani, hogy kereskedő-szövetkezetekké alakultak. Ismét mások ipari szövetkezetnek mondhatók, miután majdnem kizárólagos tevékenységük egy-egy gyár, malom üzembentartása, továbbá mezőgazdasági gépek bérleti alapon való üzembentartása. Vannak olyan földművesszövetkezetek is, amelyek osztatlanul maradt — juttatás alá nem eső birtokrészeket, továbbá a mezőgazdaság körébe tartozó különféle termelőüzemeket tartanak fenn vállalkozás-szerűen. Ilyen vállalkozó szövetkezet pl. a ceglédi, ahol faiskola, bor-pince stb van. Van néhány olyan földművesszövetkezet is, amely kizárólag fogyasztási-beszerzési működést fejt ki, tehát nem áll egyébből, mint egy szövetkezeti boltból.

A földművesszövetkezetek egyik alapvető problémája, hogy végül is milyen szövetkezeti típusú alakulnak ki. Ez a kérdés lényegében az általános és a szakszövetkezet problémája. A kérdésről végeláthatatlanul lehetne vitázni, megnyugtatóan eldönteni mégsem lehetne. Lehetetlen ezt a kérdést elvontan kezelni és valamilyen elvont meg gondolás alapján szabni meg e tekintetben a földművesszövetkezetek irányát. Olyan nagyszámú és olyan változatos körülmények között működő szövetkezet között, mint a földművesszövetkezeti hálózat, nagyon sokféle szükséglet fordul elő, tehát nyitva kell hagyni az utját, akár az univerzális típusú, akár a szakszövetkezeti típusú szövetkezeteknek. Annál is inkább, mert az eddigi alakulás is ilyen szerteágazást mutat.

A gyakorlati élet és az eddigi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy két vonal kristályosodik ki a földművesszövetkezetek körében.

E szövetkezetek alapvető és mindenekfelett álló természete az, hogy termelőszövetkezet legyen és ehhez kapcsolódva beszerző és értékesítő szerv. Nyilvánvalóan ez lesz a földművesszövetkezetek alaptípusa és tevékenységi köre erre a területre alakul ki döntő mértékben. A másik fejlődési vonal pedig az, hogy bár univerzális jellegét általában igen sokáig megtartja csaknem minden földművesszövetkezet, ott, ahol több önálló tevékenységi kör alakul ki, ott számolni kell azzal a szükséglettel, hogy külön-külön szakszövetkezetekké fog specializálódni. Már eddig is megtörtént több helyen, hogy a gyümölcs- és szőlőtermesztő szövetkezet külön alakult meg, külön a mezőgazdasági iparüzem szövetkezte és külön a szántóföldi földművesszövetkezet.

Másik alapvető problémája a földművesszövetkezeteknek a központukhoz való viszony. A tagszövetkezetek és a központ kialakulásának a menete a következő volt. Az első hullámban megalakult földművesszövetkezetek önkéntes társulás alapján megalapították a Földművesszövetkezetek Országos Központját. A közgyűlés által elfogadott alapszabályt a földművelésügyi minisztérium jóváhagyta és hamarosan a megalakulás után elrendelte minden földművesszövetkezet számára a központ-kényszert. Utóbb a közgyűlés megengedte nem földművesszövetkezeteknek is a központba való belépését.

Ezek a jogszabályok azonban nem határozzák meg közelebbről a tagszövetkezetek és a szövetkezeti központ között fennálló viszonyt. Mindössze azokra az általános elvekre szorítkoznak, amelyeket a szövetkezeti központok alapszabályai általában tartalmaznak.

A gyakorlatban sem alakult még ki valami kikristályosodott viszony a tagszövetkezetek és a központ között. A központ a következő tevékenységi köröket látja el a tagszövetkezetek viszonyában. Mindenekelőtt hatósági jogkörrel és kizárólagosan működő szervező fóruma a szövetkezeteknek. Földművesszövetkezet nem alakulhat meg a központ közbenjárta nélkül. Emellett széleskörű érdekképviseleti szerepet tölt be a központ: jogvédelmet nyújt a szövetkezeteknek, általános szövetkezeti tanácsadást végez, és a szövetkezet ügyes-bajos dolgaiban eljár az illetékes helyen. Igen fontos és kiterjedt tevékenysége a központnak termelési tanácsadó szolgálata (gépek, gyümölcs, szőlő). Ugyancsak a termelés területén, mint szerződéses termeltető áll a központ több tagszövetkezetével összeköttetésben. Hasonlóan termelési vonalon különböző termelési juttatásokat bonyolít le közvetítőként a központ a tagszövetkezetek felé (üzemanyag, védekezőszer, vetőmag stb.). Az értékesítés és a beszerzés vonalán mint a tagszövetkezetek saját nagykereskedő vállalata működik a központ. Emellett hitelközvetítő tagjai számára a központ, végül a tagszövetkezetektől bérelt különböző üzemekben önálló vállalkozást folytat (fűrésztelep, hűtőház, konzervgyár stb.).

Ez a központi tevékenység azonban nem csorbítja a tagszövetkezetek önállóságát: a tagszövetkezetek jogszabállyal csak a belépésre, az ellenőrzés téréseire, továbbá központi hozzájárulás fizetésére vannak kötelezve, egyébként szabadon folytathatják tevékenységüket akár a központtal, akár más üzletféllel szemben.

Az egyes földművesszövetkezeteknek a központhoz való viszonyát elvben és véglegesen szintén nem lehet lezárni. Két alapelv azonban feltétlenül megáll. Egyik az, hogy a tagszövetkezetek autonómiáját nem emésztheti fel a központ beavatkozása. Nem terjedhet tehát odáig a központ működése, hogy az egyes szövetkezetek fiókokká sorvadjanak. A másik elv pedig az, hogy az egész földművesszövetkezeti hálózat sikeres működése érdekében a központnak olyan befolyást kell biztosítani a tagszövetkezetek ügyeibe, amely hathatósabbá teszi a földművesszövetkezetek munkáját. Tehát bizonyos feltételek mellett hozzáférhetővé kell tenni a tagszövetkezet egyes vagyონrészeit a központ számára, továbbá, ugyancsak bizonyos feltételek mellett, termelési kényszert, továbbá szállítási kényszert kell rendszeresíteni. E beavatkozások révén ki kell alakulni a központ részéről olyan tevékenységnek, amely a tagszövetkezetek mellett, mint központi szolgálat egészíti ki az egyes szövetkezetek tevékenységét. (Gépállomáshálózat, mezőgazdasági termelőgépek, ipartelepek fenntartása stb.)

Ilyen elvek megvalósulása alapján a központ működése gyakorlatilag, mint termelési központ és mint közvetítő nagykereskedő fog kialakulni.

Igen fontos mozzanata a földművesszövetkezeti hálózatnak az, hogy a központ és az egyes szövetkezetek között, milyen közbeeső szerv alakult ki, jelenleg néhány kirendeltség jellegű külső szerv működik, továbbá néhány autonóm megyei központ. Minden megyében működik azonban a szövetkezetek megyei választmánya, amely, mint tanácskozó szerv közvetít a tagszövetkezetek és a központ között. Hogy az egyes megyei vagy körzeti központ véglegesen milyen formát ölt, kirendeltségi vagy tájszövetkezeti központi jelleget, ma még bizonytalan. Mindkét formának vannak előnyei és hátrányai és a konkrét szükségletek még nem döntötték el, hogy melyik az alkalmasabb.

A földművesszövetkezetek útja

Jelenleg mind a földművesszövetkezeteknek, mind a központnak nemcsak szövetkezetpolitikai, hanem existenciális problémái is vannak. A földművesszövetkezetek és a többi szövetkezetek közt rendezetlen a viszony, rengeteg a surlódás, határvillongás, sőt olykor az erőszakos beavatkozás is. Nem hallgatható el az sem, hogy a régebbi szövetkezetek részéről igen erős bizalmatlanság kíséri a földművesszövetkezetek működését. Ennek oka egyrészt bizonyos féltékenységben, másrészt pedig a földművesszövetkezetek kezdeti zabolátlan gazdálkodásában keresendő. Ugyancsak kialakulatlan a viszony a központ és a tagszövetkezetek közt olyan értelemben is, hogy a központ fogyatékosan tud eleget tenni a tagszövetkezetek igényeinek, viszont a tagszövetkezetek sem teljesítik a központ iránt való kötelezettségeiket. Emiatt nagyon küzdelmesen és nehezen halad előre a földművesszövetkezeti hálózat egészséges fejlődése.

Az alakulást követő néhány hónapban politikai ellentétek és bizo-

nyos vezetésbeli gyöngeségek is gátolták a központot abban, hogy működését a helyes irányban fejtsse ki. Ezek a nehézségek azonban már lényegesen csökkentek és a továbbiakban nem állnak útjában a földművelőszövetkezeti mozgalom szükséges előrehaladásának.

A földművelőszövetkezetek fejlődésének útja a feltárt szövetkezetpolitikai problémák és a felsorolt egzisztenciális nehézségek ellenére igen tisztán és világosan áll. Vitán felül áll az a feladat, amelyet a földművelőszövetkezeteknek meg kell oldani. Ez pedig nem egyéb, mint a földhözjuttatottak gazdaságainak a kifejlesztése és az uradalmi hagyatékok hasznosítása, elsősorban a földhözjuttatottak, másodsorban az egész dolgozó parasztság javára. Ennek a célnak az eléréséhez pedig az az út vezet, hogy az egyes földművelőszövetkezeteket életképes szervezetekké tudjuk beindítani. Ez a sarkpontja a földművelőszövetkezeti mozgalom sorának. Ehhez rengeteg szervezőmunka, politikai körültekintés, erőszelű ellenőrzés és fegyelmezés szükséges.

Ez a szervezőmunka a központ mindent megelőző feladata. Ezután következik a szövetkezetek kiszolgálása a központ által, mint termelési központ és mint közvetítő nagykereskedő részéről.

Éppen azért, mert a földművelőszövetkezetek talpraállítása és beindítása a sorrendben legelső feladat, a földművelőszövetkezeti központ ezt nem tudja sem a maga üzleti tevékenységének az eredményéből, sem tag-szövetkezeteinek a hozzájárulásából fedezni. Ez olyan közfeladat, amely szerves folytatása a földreform végrehajtásának és amely gyümölcsét évek múltán hozza meg. Ezért elengedhetetlen ehhez a munkához hosszúlejárátú hitel biztosítása a központ számára. A központ egyéb tevékenysége ezzel a szervezőmunkával párhuzamosan nőhet fel odáig, hogy mint szövetkezeti központ gazdaságilag is ráépülhet a tagszövetkezetekre.

Hogy ezt a fejlődést a földművelőszövetkezetek elérhessék, a tag-szövetkezetek részére igen jelentékeny összegű tőkének a biztosítása szükséges, mert ennek híján képtelenek akárcsak a kezükben lévő létesítményeket és berendezéseket is üzembe helyezni. A tagoktól összegyűjthető tőke inkább csak jelképes jelentőségű, oly mértékben tőkeszegény és tehetetlen a földhözjutott parasztság. Bizonyos minimális tőkegyűjtés lehetséges és szükséges is a szövetkezetek belső fejlődése érdekében, az előttük álló feladatokhoz képest azonban ez semmi körülmények között nem lesz elegendő néhány esztendeig.

A magyar szövetkezeti mozgalom útja

A földművelőszövetkezetek példáján nyilvánvaló, hogy szövetkezeti életünk fejlesztése nem a szövetkezeti központok problémája, hanem a helyi szövetkezeteké.

1945 májusában a szövetkezeti tanács által rendezett pártközi szövetkezeti ankéton azt a javaslatot terjesztettem elő, hogy a szövetkezeti mozgalom újjáépítését a helyi szövetkezetek kiépítésén kell kezdeni. Azt

javasoltam akkor, hogy a megmaradt szövetkezeti központokat arra kell beállítani, hogy tagszövetkezeteket szervezzenek maguk alá és ezekre építve alakítsák ki üzleti tevékenységüket. „Az igazi központ léte csak akkor reális, ha helyi szövetkezeteket tud életre hívni és azok tevékenységét tudja központilag összefogni és kiszolgálni.“ Ilyen átmeneti szerep betöltése révén véltem elérhetőnek azt, hogy a már akkor elburjánzott helyi kezdeményezésekből szövetkezeti hálózat, tehát szövetkezeti központok fejlődjenek ki. Tudjuk, hogy központjaink nem ilyen módon alakultak ki. A jelenlegi válságos helyzet megmutatta, hogy helytelen úton indultunk el. Vissza kell térni arra az útra, amit akkor javasoltam és amit most még inkább kézenfekvőnek látok. Tehát nem központokat kell önmagukban konstruálni, hanem szövetkezeti mozgalmat, másszóval helyi szövetkezeteket kell szervezni. Minden figyelmünket és gondunkat tehát az egyes szövetkezetekre kell fordítani és a központok átszervezését vagy újjászervezését teljesen a szövetkezetekhez kell alkalmazni. A központok mai vitatott kérdését önmagában teljességgel lehetetlen megoldani, viszont a szövetkezetek alapján elég könnyen és gyorsan meg lehet találni a megoldást.

Ha erre az útra tér a magyar szövetkezeti mozgalom, akkor is marad még éppen elég probléma. A szövetkezeteknél: élesen felmerül újra az a kérdés, hogy a szakszövetkezeteké vagy az univerzális szövetkezeteké-e a jövő. A földművesszövetkezetek példáján láttuk, hogy a kérdést elvileg nem lehet eldönteni. Mindkét típusnak van létjogosultsága, tehát egyiket sem lehet kizárni. Egyelőre inkább általános szövetkezetek lépnek előtérbe, egy későbbi fokon azonban menthetetlenül meg kell indulni a szakszövetkezetek képződésének.

A központoknál: elvben szakszövetkezeti központok vannak jelenleg, gyakorlatilag azonban mindegyik központ többé-kevésbé általános tevékenységet fejt ki. Az az álláspont, amelyet a törvényjavaslat képvisel, nagyjában-egészében helyesnek bizonyult. Egyelőre a szakszövetkezeti központokat kell kifejleszteni, azután lehet beszélni egy szövetkezeti központról, mint általános szövetkezeti központról. A gyakorlatban ez az elv azt jelenti, hogy ki kell fejleszteni a mezőgazdaság termelőszövetkezeti központját. Ez nyilvánvalóan nem lehet más, mint a Földművesszövetkezetek Országos Központja. A fogyasztási szövetkezetek számára pedig fogyasztási beszerző központot kell kiépíteni. Ez ismét vitathatatlanul az F SzOK lehet az összes fogyasztási szövetkezetek bekapcsolásával. A hitelszövetkezeti központnál vita sem merülhet fel, hiszen az OKH nagyjában-egészében regenerálódott.

Különálló nagy kérdés a mezőgazdasági értékesítő szövetkezetek központja. Az MSzK jelenleg nem szövetkezeti központ. Közvetlen és egyenes utóda a korábbi országos szövetkezeteknek és a nem is szövetkezet Futura-szervezetnek. Tehát nem egyéb, mint állami érdekelttségű mezőgazdasági értékesítő szervezet bizonyos monopol jelleggel. Ez a szerep pótolhatatlanul szükséges a jelenlegi gazdasági szerkezet mellett. Éppen ezért nem is vitatható, hogy mint ilyenre belátható ideig szükség van. A probléma csak az, hogy fejleszthető-e belőle mezőgazdasági érté-

kesítő szövetkezeti központ. Nézetem szerint aligha. Az MSzK nem támaszkodik tagszövetkezeti hálózatra és nehéz is elképzelni, hogy hogyan fejleszthetne ki ilyent. A Hangya-szövetkezeti hálózat jellegzetesen fogyasztási szövetkezetek hálózata, tehát ebből nem lehetne értékesítő szövetkezeti szervezetet kiépíteni akkor sem, ha az MSzK szerezne meg. Önálló értékesítő szövetkezeteket szervezni pedig ismét lehetetlen. Az értékesítő szövetkezeti próbálkozások sorozatosan kudarcra jártak és a jelenlegi körülmények közt is ezzel fenyegetnek. Igazi értékesítő szövetkezeteket csak a termelés megszervezése alapján, tehát termelőszövetkezeti alapon lehet. Éppen ezért csak a termelőszövetkezetek megalapozása után a későbbi fejlődés alakíthat ki jól működő igazi értékesítő szövetkezeteket. Addig nincs jobb megoldás, mint az, hogy a magánkereskedelem mellett egy állami érdekeltségű értékesítő szervezet lássa el a mezőgazdasági termények legnagyobb részének értékesítését. Ilyen szerv az MSzK és jövője csak ezen a vonalon van. Az értékesítő szövetkezeti vonalon nyitva kell hagyni az utat a termelőszövetkezetektől kiinduló fejlődésnek.

A magyar szövetkezeti mozgalom útja tehát nem kilátástalan. Ha minden gondunkat és erőnket a szövetkezetek szervezésére és fejlesztésére fordítjuk, akkor a központok helyes fejlődését is elősegítjük. Minden szövetkezeti központ annyit ér, amennyit a kötelékébe tartozó tagszövetkezetek jelentenek. Erre az igazságra kell alapítani szövetkezeti politikánkat, akkor minden nyomasztó történeti örökség, minden politikai vita és minden tőkeszerzési nehézség ellenére fel fog lendülni szövetkezeti életünk.

Erdei Ferenc

JELSZAVAK ÉS TÉNYEK

A VÁLASZ ELSŐ SZÁMA

Örvendetes szimptomának vesszük, hogy az utolsó hetekben számos folyóirat megalakulásáról terjengenek hírek. Örvendetes szimptomának tekintjük ezt akkor is, ha az alakuló folyóiratok ideológiai irányai nem egyeznek a miénkkel, sőt szembenállnak vele. Mert a magyar demokratikus fejlődés egyik legnagyobb akadályának tekintettük az értelmiség tekintélyes részének közönyét és fásultságát, makacs hallgatását még olyan kérdésekről is, amelyek kellett, hogy mélyen érintsék. Még a leghelytelenebb véleménynek nyílt kifejezése és megokolása is kevésbé veszélyes, mint elbúvása az ilyen hallgatás mögé. Egyedül a demokrácia fontos kérdéseinek őszinte és komoly megvitatása hozhatja létre a helyes viszonyt a magyar értelmiség és demokrácia között.

Ezt a fejlődést az mozdítja legjobban elő, ha a készülő folyóiratoknak határozottan kifejezett társadalmi és irodalmi irányuk van. Enélkül irodalmi közvélemény nem alakulhat ki. Csak akkor, hogyha a különböző álláspontok nyílt kifejezésre jutnak, hogyha ebben a törekvésben az írók arra kényszerülnek, hogy minden álláspontjuknak összes következtetéseit levonják, hogyha ilyen módon napfényre kerül, hogy bizonyos esztétikai állásfoglalásokból politikailag mi következik és viszont láthatóvá válik, hogy bizonyos társadalmi kérdések ilyen vagy olyan eldöntése mit jelent a művészi kifejezés számára — csak ebben az esetben lesz képes a haladó

magyar értelmiség komoly tájékozásra az épülő új világ minden fontos kérdésében, csak akkor tudja megkülönböztetni, hogy mit kell lerombolni, mit megőrizni, sőt nagyra nevelni, hol szükséges gyökeresen új beállítást, hol pedig eddig csak a csírában már meglévő lehetőségek tudatos kibontakoztatása.

A Válasz megjelenése ebből a szempontból örvendetes jelenség. Nemcsak az örvendetes, hogy a folyóiratnak már megindulásában pregnáns iránya van, hanem az is, hogy ez az irány határozott állásfoglalást jelent a népi demokrácia mellett. Illyés Gyula szerkesztői előszava világosan kifejezésre juttatja a folyóirat főirányát. „Ez a folyóirat nem igényli, hogy az egész magyar irodalom szócsove legyen. De nem is egy párt szócsove. Az irodalomban csak egy rész akar lenni.“ A főcél, amelyet elérni akar, „a szegény parasztság tökéletes anyagi és szellemi egyenjogúsítása“. Ennek a célkitűzésnek a magyar irodalomban régi és dicsőséges hagyományai vannak. És Illyés Gyula helyesen és tömören utal rá ezekre a hagyományokra, ha állandóan a Petőfi nevét helyezi előtérbe. Abban is igaza van, ha itt látja törekvéseinek egységét, a gazdasági és politikai, a kulturális és irodalmi irányzatok egy központba való összefutását. Ennek a hagyománynak éppen Illyés produkciójában mély gyökerei vannak. De amíg ezt a hagyományt a Horthy-rezsim ellen polemikusan, tehát főleg negative hang-

súlyozták, a hagyomány általános kellett hogy maradjon, nem tűnhettek ki összes következményei, sem politikai, sem tisztán irodalmi téren. Itt egyrészt a Petőfi társadalmi és politikai radikalizmusára gondolunk, nem utolsósorban a forradalom magyar nemzeti és a demokrácia nemzetközi jellegének szerves összekapcsolására. Másrészt irodalmilag arra, hogy Petőfiben összefutottak korának minden irányban leghaladottabb tendenciái. Érdekes lesz ennek a szempontnak mai alkalmazása, mert kétségtelen, hogy ma a művészi „avangardizmus” társadalmi és világnézeti haladó jellege sokszor felette problematikus.

Illyés, igen helyesen, érzi, hogy az új folyóirat munkássága egyfelől folytatása a réginek, másfelől azonban sokkal fejlettebb viszonyok között, magasabb fokon kell azt folytatni. „Ha a föld helyett eszentül a szövetkezet és a népműveltség lesz ez a vissza-visszatérő gondolat, az olvasó megjé: csak a szó változott, a lényeg nem. A társadalmi vívmányok közül csak azokat tekinthetjük érvényes, valóságos, lényegükben megszerzett vívmányoknak, amelyek a szegény parasztságra is érvényesek, amelyek a parasztságig valóságosan is lehetnek.” Ha a Válasz ezt a programot igazán következetesen végrehajtja, fel nem becsülhető szolgálatot tesz a népi demokrácia kifejlődésének.

Nem akarunk itt formulázásokkal vitakozni. De szerintünk ebben a helyzetben valamivel több változott meg, mint a szó. Ez a megváltozás abban jut a legpregnánsabban kifejezésre, hogy milyen a szegény parasztság eszmei képviselőinek viszonya a városi munkássághoz. Ennek a viszonynak sokak által későn vagy elégtelenül való felismerése volt a népi írói mozgalom egyik legfőbb gyengesége, ingadozásainak és eltévelyedéseinek egyik döntő forrása. Örvendetes, hogy Illyés ezt a kérdést ma nagyon világosan látja: „Szeretnénk elkerültetni a magyar parasztsággal azt a történelminek vélt szakaszt... hogy

a föld csak a bankár... vánján át jusson az ismét csak kijátszott és megnyomorított parasztság kezére. Elkerülhetőnek véljük ezt már csak azért is, mert a parasztság harcos társa ma nem a polgár, hanem a munkás.”

Illyés azt is helyesen látja, hogy ebből a megállapításból a kulturális és irodalmi kérdések új feltevése következik, nevezetesen, hogy a most létrejövő magyar népi kultúrának nem kell okvetlenül keresztülmennie a műveltség úgynevezett kispolgári szakaszán. Ennek a helyes gondolatnak konkretizálása azt hisszük, sok termékeny vitára fog alkalmat adni. Illyés elismeri a munkások politikai fölényét, azt hiszi azonban, hogy irodalmilag a parasztság van kedvezőbb helyzetben. Ez utóbbi állítás mellett nem egy érv szól, ha azt kizárólag magyar viszonylatban tekintjük. Másképpen áll azonban a dolog, ha a munkásirodalom nagy nemzetközi jelenségeit, Gorkijt vagy Andersen Nexót nézzük. Illyés azonfelül itt teljesen elhanyagolja a munkáskultúra világnézeti egységes és átfogó tendenciáit szemben a parasztságból kinövő világnézeti törekvések kaotikus és nem egyszer a reakció felé ingadozó irányzataival. Azt hisszük, hogy éppen ezen a területen számos termékeny és megtermékenyítő vitára van kilátás.

A Válasz, mint kiemeltük, határozott egyoldalúsággal a szegény parasztság oldaláról akarja az összes kérdéseket tekinteni. Ez ellen, ismételjük, nem emelhető kifogás. A „getrennt marschieren, vereint sich schlagen” sztratégiai elve a politikában is, a kultúra területén is igen sokszor felette hasznos lehet. De csak akkor, ha az elválasztódás nem történik túlságosan mereven, ha a szegény parasztság eszmei képviselői, anélkül, hogy önállóságukat feladnák, elsajátítják azt a munkáskultúrából, amire saját harcukhoz múlhatatlanul szükségük van. Előbb említettük, a munkásvilágnézet egységes és átfogó jellegű. Ennek szubjektíve szilárd és határozottság a következménye, aminek

döntő politikai következményei vannak, ha az ideológusnak népszerűtlen álláspontot kell képviselnie, ha az ár ellen kell úsznia. Ebben a tekintetben vannak bizonyos aggályaink a Válasz programját illetően. Röviden kifejezve: tartunk tőle, hogy a népi írók bizonyos régi hibái, sokszor kifejezésre jutó tartásatlanságuk nem tér-e vissza magasabb színvonalon?

Ezt az aggályunkat a Válasz első száma megerősíti; nevezetesen Bibó István cikke: Békeszerződés és demokrácia. Ebben a cikkben a helyes megállapítások egész sorát találjuk. Bibó cikkéből a helyes álláspont kitűnő rövid népszerűsítése volna összeállítható. Mindenekelőtt leszögezi, hogy a béke kedvezőtlen alakulásáért a Horthy-rendszer felelős. És ennek a megállapításnak Bibó le is vonja következményeit. Szerinte Magyarország megérdemelte azt, amit kapott és azt, amit kap. Bibó azt is helyesen állapítja meg, hogy Kelet-Európában a demokratizálódásnak éppen minálunk „a legnagyobbak a nehézségei, legtöbb az akadály és a leg súlyosabbak a teherterelei“. És ehhez kapcsolódva helyesen és világosan kifejti, hogy nekünk a demokráciát kell akarnunk minden más szemponttól függetlenül, „egyesegyedül magunkért, a magunk népéért“.

Ezekben az állításokban egy kitűnő és világos cikk körvonalai láthatók. És Bibó ezenfelül még élesen állást foglal a magyar elhagyatottság, a „tragikus életérzés“ „vészes és üres“ frazeológiájának feltámadása ellen. Kiemeli, hogy a sokat emlegetett társtalanság nem valami kozmikus, sorsszerű vagy alkati adottság, hanem nagyobb részben a mi saját bűnünk.

Bibó ezt a helyes felfogást szeretné közönségével megértetni. Megállapítja azonban, hogy a Horthy-rendszer felelősségének leszögezése „csökkenő erejű visszhangot kelt csupán“, sőt a közvélemény egy része „mondhatnánk *unja* a Horthyék felelősségének kizárólagos hangoztatását...“ Itt nyilvánvalóvá

válnak Bibó legnagyobb erényei és gyengeségei. Erénye, hogy finoman reagál közönségének hangulataira. Ha ez az érzékenység abban nyilvánulna meg, hogy előadása hangjában, mód szerében tekintettel van ezekre a hangulatokra és ezen az alapon igyekszik azt fent idézett helyes megállapításai irányában átformálni, úgy lelkesen helyeselnők ezt a finom felvevőképességet a tömeghangulatok iránt. Bibóban azonban rögtön megnyilvánul a fent bírált tartásatlanság: a hang átcsap tartalommal, az érzékenységből koncesszió lesz, behódolás a közönség helytelen, sőt reakciós előítéletei előtt. Így Bibó az utójára idézett mondatot így fejezi be: „s ez bizonyos fókig érthető is“. Teszi ezt annak ellenére, hogy más helyen egészen világosan látja annak az ellentétnek, amely előtt behódol, társadalmi hátterét, hogy éppen a bűnösök tiltakoznak a leghangosabban. Így bonyolódik Bibó egyik ellentmondásból a másikba, egyik következetlenségből a másikba s ebben a zavarosságban az a legfőbb baj, hogy nem csak legyengíti helyes megállapításait, hanem — akarata ellenére — támogatásban részesíti a békekötés körül felinduló reakciós sovíniszta demagógiát. Ide tartozik az, hogy ő is beáll azoknak a kórusába, akik például Révai József karácsonyi cikkében keresik egyik okát külpolitikai propagandánk sikertelenségének. Pedig Bibó itt is világosan látja a helyzetet, látja, hogy ezek a különböző magyar cikkek vagy memorandumok semmit sem tartalmazhatnak, amivel a békekérdések eldöntésében komoly szerepe lehetne.

Mit jelentenek most már ezek az ingadozások és kinek a nevében történnek meg? Vajjon igazán a szegény parasztság nevében? Aligha. Sőt a parasztságból jött értelmiség nevében sem, legfeljebb annak egy kis része nevében, amelyre túlságosan hatott az utolsó évtizedek dzsentroid kultúrája.

Nem az a baj, hogy Bibó az értelmiség széles rétegeire akar hatni, a baj az, hogy a hatniakarás ideológiai kon-

cessziókra bírja rá. Ez régi betegsége a népi íróknak. Ebben nyilvánul meg tartástalanságuk: az író vagy a szónok átveszi közönségének hangulatát (vagy legalább azt is) és nem azt (vagy nemcsak azt) mondja, amit mondani akart, amit mondania kellett volna, hanem azt, amit ez a közönség hallani akar. Ezzel szemben a munkáskultúra szilárdságot jelent: civilkurázst.

A másik veszedelem az elvontság. Talán különösen hangzik, hogy ezt a kifogást éppen mi marxisták, akiket mindig túlságosan elvontnak szoktak dicsérni vagy szidni, emeljük a népi írókkal szemben, akikben nagy mértékben megvan úgy az érzelmi konkrétság, mint a valóság empirikus tényeinek kiváló, élethű megragadása. A népi irodalom fejlődésében ez a szociográfia túltengését jelenti a társadalomtudománnyal és a társadalombölcselettel szemben. Ennek megvolt a maga alapos külső oka a Horthy-rendszer viszonyaiban: a népi írók joggal remélték, hogy állásfoglalás nélküli tényleírásaik könnyebben keresztülvergődnek a cenzúrán, mint az állásfoglalások maguk. De, párosulva a kor és benne a népi írók hajlandóságával beleragadni az empiriába, a szociográfia náluk bizonyos öncélúságot is kapott és azt megtartotta ma is, amikor a jogosultság külső okai már régen megszűntek hatni.

Amikor tehát kiemeljük, hogy Márkus István Földosztás Gebén című cikke kiváló szociográfiai tanulmány, talán a legjobb, amely eddig a földosztásról íródott, arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy ma már túl kell menni a pusztá szociográfián. Nem mintha az maga valaha is feleslegessé válhatnék: a konkrét tények alapos ismerete nélkül nem képzelhető el igazi általánosítás. De a megállás a pusztá ténymegállapításoknál, leírásoknál, statisztikáknál stb. ma már nem elegendő. Túl kell menni rajtuk és éppen Márkus István bizonyította be régebbi cikkeiben, hogy ezt meg is tudja tenni. De még ha a leírás szerzője erre nem volna alkalmas,

meg lehet találni az elméleti, a politikai kiegészítés útját.

Mert eméltül az empirizmus műhatatlanul átszap az elvontságba. Ez paradoxianak hangzik, de csak a felületen az. A valóságban úgy áll a dolog, hogy az érzelmi és tényekre szorító empirizmus magától csapódik át üres elvontságokba, ha hiányzik a szilárd és átfogó világnézetből kinövő konkrét általánosítás képessége.

Ez az elvontság Bibó cikkében is megnyilvánul, még pedig ott, ahol a világpolitikai helyzetet nézi, ahol is nem lát egyebet, mint elvtelen torzalkodását versengő nagyhatalmaknak. Nem látja a Szovjetunió béke és demokrácia felé törekvő világpolitikájának elvi vonalát; nem látja a békére és demokráciára irányuló erők osztályharcos megmozdulásait a nyugati hatalmakon belül. Ebből a szempontból van valami kómikus abban, hogy Bibó cikke előbb íródott, de később jelent meg, mint Sztálin nyilatkozata a békéről, mint Wallace fellépése az amerikai külpolitika ellen, mint a döntés a szlovákiai kitelepítés kérdésében stb.

Ebben az elvontságban megnyilvánul a népi írók régi provincializmusa. Az, hogy gyakran nem képesek a világpolitikai összefüggéseket úgy látni, ahogy azok igazán vannak, tehát konkrétan és nem elvontan; hogy csak arra redukálják őket, ami belőlük közvetlenül a magyarság sorsára vonatkozik. Ebből a leegyszerűsítésből csak hamis elvontságok jöhetnek létre, vulgáris történelem szemlélet és vulgárszociológia, aminek persze társadalmi okai és következményei is vannak.

Különösen világosan láthatók az elvont vulgarizálás ilyen következményei Farkas Ferenc cikkében a szövetkezeti kérdéstről. Farkas Ferenc egyrészt mereven és elvontan azonosítja a demokratikus pártok vezető szerepét a szövetkezeti mozgalomban a reakciós rezsim kapitalista egykézrendszerével, másrészt ezzel az elvont azonosítás által létrejött fantómmal pártmentes „demo-

kráciát“ állít szembe. Szerinte csak a pártszempontoktól mentesített szövetkezeti rendszer“ képes hivatását, „sőt politikai hivatását“ teljesíteni. E sorok írója nem tekinti magát ezen a területen szakembernek; ez a néhány megjegyzés sem óhajt az arra illetékesek bírálatának elébevégni. Csak azt tartja szükségesnek megjegyezni, hogy Farkas Ferenc gondolata jólismert — a szakszervezeti mozgalomból. Amióta az léteznek, egészen maig, egészen a kisgazdapárt törvénytervezetéig minden kapitalista reakció függetleníteni óhajtott a szakszervezeteket a munkásosztály politikai pártjaitól. A cél itt természetesen nem a „politikai hivatás“ jobb teljesítése, hanem a tőkésektől függő sárga szakszervezetek megalakítása volt. A tőkés társadalom osztályharcaiban semleges, politikamentes (és ezért pártoktól független) gazdasági szervezetek elképzelhetetlenek; ha valamely ilyen szervezet kikerül a dolgozók vezetése alól, úgy — mint azt a Horthy-korszak álszövetkezetei mutatják — okvetlenül a tőkések uralma alá kerül. Nem hisszük, hogy Farkas Ferenc tudatosan ezt akarná. De elvont módszertana szükségszerűen ide irányítja gondolatait.

Bibónál más helyeken is találunk hasonló elvontságokat, pl. ahogy a közép-európai népek „közös elaljasodásáról“ beszél, ami ismét — ismét anélkül hogy akarná — a magyar reakciós sovinizmust támogatja. Az ilyen elvontságok elrontják ösztönszerűen helyes nekiindulásait. Kiemeltük már, hogy Bibó helyesen polemizál a magyar sors „tragikus“ felfogása ellen. De ha Bibó az új békében megismételt Trianont lát, maga is belesik ebbe a felfogásba. Nem látja, hogy a világhelyzet gyökeresen megváltozott, hogy ebben a világösszefüggésben, minden kedvezőtlen békédöntés ellenére a demokratikus Magyarország sorsa egészen másképp kell, hogy alakuljon, mint a Trianont követő imperialista világatmoszférában. Persze itt is meg kell állapítani, hogy Bibó lát

valamit, sőt helyesen lát valamit ebből a problémából. Megállapítja, „hogy a békeszerződés minden keménysége sem lehet ok arra, hogy az ország feladja az európai emberség, a demokrácia, a szomszédokkal való megértés és a kelet-európai népek politikai és kulturális közösségbe való beilleszkedés politikáját“. De mivel Bibó nem látja konkrétan a világpolitikai helyzetet, mivel megismételt Trianonnak látja a békét, ez a megállapítás is belesimul a saját maga által elítélt „tragikus“ légkörbe.

Ezeket a kifogásokat és aggályokat ki kellett hangsúlyoznunk, hogy őszintén tudjuk üdvözölni a Választ, mint harcostársunkat a népi demokráciáért, mint felvilágosítót, megvilágosítót olyan körökben, ahová a mások szava nem hat el, ahol éppen a Válasz írói rendelkeznek átütő erővel. Eppen ezért nagy az ő felelősségük: előre vagy hátra, jobbra vagy balra vihetnek sok ma ingadozó vagy közönybe sülyedő jószándékú magyar embert. A Válasz első száma azt a reményt kelti, hogy, miután íróinak sikerült ideológiai gyengeségüknek nem egy régi formáját leküzdeni, ez a harcuk sikerülni fog az újakkal szemben is. Ez a kritika tehát a baráti aggodalomból született. Ilyés Gyula helyesen írja bevezető cikkében: „Különös kötelezettséget érzünk azok iránt az értelmiségiek, betűértők iránt, akik a mi szavunkra mérték újra a magyarság fogalmát, tértek vissza Petőfi és Ady útjára, de akik a száguldó események és bénultnak látszó eszmék közt tévóválnak vagy irányt tévesztettek. S akiknek már most ezt mondhatjuk: elvész a magyarság, ha reakcióba hátrál, ha szorultságából és szorongásából nem tudja kivágni magát legjobbjával a neki való demokráciába“. Ez kitűnő program. És ha Ilyés olvasóitól bizalmat és türelmet kér, úgy meg vagyunk győződve, hogy aggályainknak ez a nyílt kifejezése nem mond ellent ennek a kívánságnak, sőt megerősíti azt.

Lukács György

SZEMLE

BASILIDES MÁRIA

A magyar operaszínpadnak sok nagy halottja volt már, de nem volt közöttük egy sem, aki olyan mélységes gyászba borította egész nemzetünket, mint elhunyt nagy művésznőnk, Basilides Mária. — Mert nem volt közöttük egy sem, akinek művészete ennyire összeforrt egész zeneéletünkkel, népiünk egész szellemi életével és egyben azzal a zenei világkultúrával, mely az emberiségnek énekhangban tükröződő élete.

Több, sokkal több volt Basilides Mária operaházunkban, egy nagy, a maga nemében felülmúlhatatlan énekművésznőnél. Nemes zengésű alt hangja bizonyára megszabta nála is szerepköre határait. De ez a hang a maga fejedelmi szépségében sem akart sohasem több lenni, mint hű tolmácsa, engedelmes szolgáló leánya a léleknek. És nagy lelke szerepköre határait szinte a végtelenbe tágitotta, fel tudta bennük idézni a zenedráma, az opera teljes életét.

Mit tudna a magyar operaközönség azokról a lázas álmokról, azokról a forrongó szenvedélyekről, melyekből negyedfélszázaddal ezelőtt az opera megszületett, ha ő nem hívta volna új életre ezeket az ősi teremtoröket Monteverdi Orfeójának színpadán?

Az opera géniusának legősibb forrásaiból tudott meríteni és ezért tudta feledhetetlen alakításai során olyan csodálatosan követni ennek a géniusznak minden színváltozását, Purcell, Händel nőalakjaitól Azucenáig, Ulrikáig, Gluck Orpheusától Brangénéig, Frickáig, Erdáig — minden alakítása csodálatos teremtés és újjáteremtés volt, melyben mindenkor megújult a zenedráma születésének misztériuma.

De művészete még ennél is mélyebbre hatolt. Leszállt azokba a mélységekbe, ahová nem hat el a reflektorok fénye, a kulisszák ragyogása, ahol megszűnnek a színpadi illúziók varázslatai, ahol az operazene gyökerei összefonódnak magának a Muzsikának ősi gyökereivel; ahol Monteverdi és Verdi, Gluck és Wagner szelleme összetalálkozik a Máté és János Passió, a h-moll Misa és a Kreutzstab Kantate költőjének szellemével: Bachcal.

Korunk legnagyobb Bach-énekesnőjét siratjuk benne, a templomi ének felkent papnőjét, aki saját roppant művészegyéniségében tárta fel nekünk az opera és az oratórium mély összefüggéseit — aki megmutatta nekünk, hogy minden igaz művészet mélyén valami ősi vallásos érzés

lappang, hogy művésznek lenni és hinni az élet magasabb értelmében egy és ugyanaz a dolog. Operaszínpadon és templomkóruson egyaránt szent volt és ugyanakkor forrón emberi.

Ez a forró emberség, a szívbeli érzésnek ez a bizalmas közvetlensége, melegsége elvezette őt az énekművészet bensőséges, intim világába, elvezette Schuberthez, Schumannhoz, Brahms-hoz, elvezette a dalhoz. Lelket megrendítő Bach-estéi mellé odaszegődtek, lelket melengető Schubert-estéi, bejárta nemcsak a német Lied birodalmát, hanem a francia chansonét is, végigvezetett bennünket az egész daloló Európán, elhozta nekünk távoli világrészek énekét.

Nagy dolog egy nemzet csalogányának lenni — de csalogánya minden nemzetnek akad. Basilides Mária több volt ennél, rendkívülibb, ritkább tünemény. A népek csalogánya tudott lenni, százhangú, száznyelvű énekes madár. Volt-e egyáltalában valaha énekesnő, aki hozzá hasonlóan vándorolta végig a zene világbirodalmát, nemcsak térben, de időben is?! Mert odaszegődött alázatosan a zenetörténész mellé, elkísérte őt művészetével felfedező útjaira. Elkísérte őt ezeréves kínai himnuszok, óhéber dallamok világába, elment vele a magyar őshazába, ahol cseremiszt, pásztorok, nomád tatárok a mai erdélyi parasztjaink dalával rokon dallamokat énekelnek. Tudjuk-e mit köszönhet neki a zenetörténet tudosa? A leg többet. Azt a boldogító tudatot, hogy azok a kincsek, melyeket feltárt, nem lesznek poros könyvtárszekrénybe zárva, hanem közkinccsei lesznek az élő, viruló zenei életnek. És tudjuk-e, mit köszönhet neki a zeneélet, a mai nagyközönség? Azt, hogy megtanította őt évezredekben érezni és gondolkodni, hogy közelhozta őt ahhoz a multhoz, mely közelebb hoz a jelenhez is, hogy feltárta előtte az ismeretlent, mellyel az ismeretet is jobban, mélyebben megismerheti. Mert ahogyan Goethe mondta, csak akkor ismerhetjük meg igazi jelentőségükben a nagy alkotásokat, ha nagyvezér év perspektívájából tudjuk nézni őket.

Mi volt a titka művésze roppant átfogó erejének? Bizonyára csodálatos művészi fogékonysága. De ezentúl csodálatos erkölcsi ereje is. Ünnepezték a külföld legelőkelőbb operaszínpadjai, hangversenytermei. De ő nem engedett a felületes világkarrier csábításainak. Várták a híres nagy szerepek, melyekért az énekesztárok versengenek. De ő nem versengett velük, nem tett különbséget nagy és kis szerep között. Neki a legkisebb szerep, a legigénytelenebb dal is nagy volt, ha igazi zeneköltő lelke tükröződött benne. Ezért volt szeme a felfedezetlenül heverő, elhanyagolt zenei kincsekre, ezért volt füle azokra a gyönyörűséges, de elárvult hangokra, melyek hiába kopogtattak az operaházak, hangversenytermek kapuin, hiába kerestek megszólaltatót a zenei műveltség csarnokaiban.

És ezek közül az elfeledett kóbor hangok közül kihallotta azt, mely sajátosan a mi kincsünk-lelkünk volt és mégis a legelfeledettebb, legelárvultabb széles é hazában. A magyar népdal volt ez a hang, a szegény magyar paraszt dala. Ugyanolyan visszhangtalan pusztában elkialtott hang itt, Európa földjén, mint az ázsiai őshazában a velünk rokon pásztornépek rokon dala...

Basilides Mária, ha nem tett volna egyebet, csak azt, hogy ennek a dalnak, csodálatos hangjával, világraszóló visszhangot ad, ha itt operaházunkban nem lett volna más szerepe, mint egyedül csak a Székelyfonó parasztasszonya — nevét már akkor is örökre bevészte volna a magyar szívekbe. Igaz, ehhez a magyar dalhoz őt is két nagy magyar zeneköltő vezette el. — De ez a két magyar lángész, Bartók Béla és Kodály Zoltán, kezdetben ugyanolyan elárvult, magános jelenség volt saját országában, mint a gazdag magyar föld szegény munkása, mint maga a magyar paraszt.

És Basilides Mária odaállt az elnyomott magyar nép elnyomott zsenije mellé, megosztotta vele magányát, magános küzdelmeit. A saját hazájukban száműzött, otthontkereső magyar hangokat befogadta művészelke hajlékába; méltóbb hajlékot, biztosabb fedelet, melengetőbb otthont mint az ő művészete, soha seholsem találhatott a magyar génusz. És művészete fedező hajlékában helyet szorított mindazoknak, akik elindultak új utakra a génusz nyomában. A zene legősibb forrásainak legnemesebb klasszikus tradícióinak őrszellemé, egyszersmind a csirázó jövőnek hirdetője, a kezdőknek, a keresőknek legönzotelenebb patrónusa, a fiatalok énekese is volt.

Valóban, egy egész zeneélet öltött testet művészeletében, egy eszményi zeneélet, melyben nem juthat szóhoz semmi, ami hazug és alacsony, melyben melengető otthonra talál minden, ami igaz és nemes. — Valóban ő volt a mi zenei életünk Magna Materé. Mert olyan melengető biztos otthont, amilyent az ő művészelke adott a zenei hangoknak, a legigazibb művészet birodalmában is talán csak egy nő, egy asszony, egy anya lelke adhat nekik. Csak egy nagy, egy igazi asszonylélek képes ilyen csodálatos befogadásra, csak egy anyaszív szeretete tudja olyan önzetlenül, olyan gazdagon, olyan ajándékozóan szétárasztani magából azt, amit befogadott, ahogyan ő árasztotta szét közöttünk lelke kincseit. Mert ha valaki elárasztotta egész népét művészete kincseivel, akkor ő volt az. Nem volt szűk nagy művészetének még a legkisebb vidéki városkánk legszegényesebb terme sem. Számára a debreceni Csokonai színház ugyanolyan hatalmas katedrális volt a művészetnek, mint a berlini operaház. És elment a szegény emberek közé, a munkások közé, mert azt akarta, hogy a művészet csarnoka valóban templom legyen, ahová Petőfi szavai szerint mezitláb is be szabad lépni. Basilides Mária volt az, aki művészi vándorutain operaházunk fényes palotáját először kötötte össze a szegények kis kunyhójával. Vándorolt, szórva lelke kincseit, széles, hatalmas utakon és ki nem taposott kis ösvényeken egyaránt fáradhatatlanul.

És most, vándorútja véget ért, a vándorbotot, Bach Kreutzstab kantátájának keresztjét leteszi kezéből. Megcsendül a János Passió szava. az ő mélybúgású forró hangján csendül meg lelkünkben: „Betelt immár.”

Beteljesült egy művészelet, egy emberélet, melynél igazabbat, tisztábbat, nemesebbet el sem képzelhetünk. Senki sem hívta mélysegebb áhitattal, földöntúlíbb vággyal a halált a zene hangjaiban mint Basilides Mária. Semmi sem tanított meg bennünket olyan bátran, olyan megadással, megnyugvással szembe nézni az enyészettel, mint az ő éneke.

Sok példát, sok tanítást kaptunk mi tőle, de ebben az egyben rossz tanítványai vagyunk.

Most, hogy a Halál érte jött el, most, hogy az enyészet az Ő drága életét rabolja el tőlünk, nem tudunk belenyugodni az elmúlásba. Most is az ő művészetétől, az ő hangjától várjuk a vigaszt. És talán idővel az ő művészete, az ő hangjának emléke visszahozza lelkünkbe a megnyugvást, meghozza fájdalmunkra a vigasztalást. Mert aki egyszer hallotta énekét, annak az mindhalálig fülébe fog csengeni. Művészetét, példáját, szellemét úgy fogjuk őrizni, mint örök útravalót. Példája, szelleme hassa át egészen az operaházat, hassa át egész zeneéletünket és az egész meggyötört szerencsétlen magyar népet.

Tóth Aladár

BARTÓK BÉLA NÉPIESSÉGE

Ha valamely kérdés banálissá válik, mert minduntalan változtatlan formában merül fel újra, akkor valószínű, hogy hamis kérdés, rosszul feltett kérdés. Ilyen teszem, az, hogy politizáljon-e a művész? Árt-e a politikai tendencia esztétikai értékeinek?

Túlságosan leegyszerűsített így a kérdés és azért van rosszul feltéve. A művészet és politika kapcsolata ugyanis kétféle lehet. Van politikai megnyilatkozás művészi formában és művészi megnyilatkozás, melynek politikai jelentősége van (olykor súlyosabb, mint a legművésziesebb politikának).

Művészies politika minden jól rajzolt plakát és jól megírt röplap. Vannak remekbe készült agitációs írárok. Ilyen a „*Talpra magyar!*” Politikai kiáltvány, de művészi formája halhatalan. Viszont a „*Falu végén kurta kocsmá*” éppen fordítva, tiszta művészi hangulatkép és lélekrajz, de politikai, sőt osztályharcos jellege félreismerhetetlen.

Az ember azt hihetné, hogy a zene se így, se úgy nem alkalmas arra, hogy kiáltvány vagy vezércikk módjára gyakoroljon hatást. Mégis politikai jelentősége lehet mélyebb a kiáltványnál, ha megérzik a zenén, hogy milyen lélekből lelkedzett és ha az a lélek történetesen határozott világszemlélet és politikai-erkölcsi magatartás hordozója volt.

Bartók Béla a klasszikus példája annak a nagy művésznek, akinél — műveiben is — szétválaszthatatlan emberi, tehát politikai magatartása művészi magatartásától. Nem kell neki tudatosan és szándékosan politizálnia. Ő csak muzsikál. De ha Bartók Béla muzsikál, szíve hajlandósága és életérzése szerint, akkor kihallatszik belőle a politikai tenden-

cia, ha az nem is volt a szerző tudatos szándékában. Teszem, most kizárólag Bartók muzsikáját fogjuk elemezni. Mégis óhatatlanul az ő meg nem alkuvó humanitása, meg nem hátráló demokratikus tartása fog megvilágosodni. Egy és ugyanannak a jelenségnek két arca színlik fel egyszer zenéjében, egyszer gondolkodásmódjában. És gyakran egymáson tetszenek át, mint az üvegmaszkok: a mű és az ember. Ebben van az ő halhatatlan nagysága.

Szóljunk előbb a Bartók-zene legszembeszökőbb jellemvonásáról, a *népiességéről*. A népzene talajába, pontosabban a *paraszttáncok* és *énekek* meloszanyagába eresztette ő zenéjének éltet ő gyökereit. Onnan vette Bartók muzsikájának specifikus, messziről megismerhető ritmusát, színét, illatát, meghatározó stílusát. Ha gyors szociológiát akarnánk csinálni, akkor már ez a közismert megállapítás elegendő volna annak kimondására, hogy íme: a Bartók-muzsika „demokratikus“ szellemű. De tudjuk, hogy nemcsak népies jelszavakkal, de még népies művészetek komoly esztétikai értékével is milyen demagógiát, milyen fasiszta csalásokat vittek végbe. Még szomorú emlékünkből van a „Blut und Boden“-irányzat, mellyel Rosenbergék és Göbbelsék ködösítették el tankjaik felvonulását. Pedig ezt néha eléggé tehetséges alkotások segítségével is tették. A „Blut und Boden“ jelszó azonos volt a germán faji gőg náci-jelszavaival.

Ám mindjárt itt szökik szembe a döntő különbség, mely mindennél meggyőzőbben mutatja meg Bartók népiességének másféle, t. i. igazi demokratikus jellegét. Bartók zenéje ugyanis népies, de *nem nacionalista, nem sovíniszta*. Ha Bartók népdalokat gyűjtött, nem állt meg a magyar parasztág határain, őt a román, a tót, a szerb paraszt énekei épűgy érdekelték. Más népek énekét, tehát más népek lelkét is szerette. Legközelebb, persze, a magyar nép állt hozzá. De látjuk, hogy akkor is *a népen* és nem a magyaron volt a döntő hangsúly. „Nekem három anyanyelvem van“ — valloitta ő maga és idézte Adyt: „Magyar, oláh, szláv bánat, mind egy bánat marad.“ Ha a Dunamedence gondolatának egyszer az „ellégiesített határok“ korában szobrot fognak emelni: Bartók Béla fog állni a talapzaton. Holott nem politizált, csak muzsikált.

Ám Bartók Béla nemcsak mint folklorista, nemcsak tudományos objektivitásból volt internacionalista és nemcsak népdalgyűjtésben. A román táncok, a szerb siratók, a bolgár ritmusok és legnagyobb alkotásainak egyike, a „Cantata profana“ monumentális remeke bizonyítja, hogy *saját szerzeményeiben* is a Dunamedence politikai gondolata élt zenei érzésként.

Ezt bizonyítja, hogy annak ellenére, hogy a „legtisztább zenéről“ van szó, mégis éppen a magyar sovíniszta, imperialista uralkodó körök rögtön megérezték rajta a gyanús politikai szagot. Pedig szinte bizonyos, hogy Bartóknak tudatosan politikai szándéka nem volt, mikor a „Három csodaszarvas“ ősi meséjét dalolta. De emberi, zenészi megérezésének nem voltak határokat a magyarság határai. Amellett Bartók szívenvedélyes hazafi volt. Könyvében (Népzene és a szomszédok zenéje) vallja: „Az állandó kölcsönhatásban mi mindig többet adtunk, mint kaptunk.“

Hangsúlyozza ezt és büszke rá. De vezéreszméje *minden* ember egyforma joga és szabadsága maradt. A sovinizmus önös csordaösztönét nem ismerte. Bartók humanista és demokrata volt.

Bartók népiességének ez a szembezőkő nemzetközisége lett az ő zenéjének legfontosabb *ideológiai* jellege. De van Bartók muzsikájának egy, a köztudatban talán még jobban ismert jellegzetessége. Ez Bartók Béla *modern, gyakran atonális disszonanciákkal dolgozó harmóniája*. Alig van muzsikás, aki következetesebben vitte volna keresztül ezt a zenei elvet. Bennünket ebben a kérdésben most nem a tisztán zeneesztétikai probléma érdekel, hanem az a látszólagos ellentét, mely Bartók népi melódiáinak ősiségével velejáró gyakori primitivitása és harmonikus feldolgozásuk rendkívül bonyolult, fülünknek szokatlan *differenciáltsága* között van.

Ezen a ponton is szembezőkő egy tisztán művészi momentumnak ideológiai jelentősége. Mert ha Bartók népi irányzata egyfelől élesen különbözik a fasiszta demagógia „népi“ irányzatától (abban, hogy *minden* nép muzsikájára egyaránt vonatkozik), úgy másfelől élesen *különbözik Bartók népiessége a régebbi, a romantikus népi irányzatoktól is*. Bár azok is gyakran haladó jellegűek voltak a maguk korában. (Haladó szellemű volt a romantikus Uhland is és romantikus volt a forradalmár Heine is.) De azok a romantikus irányzatok, amelyek akkoriban a népköltészetet felkarolták, azok többnyire *idealizálták és stilizálták* a paraszti művészetet és életet. A népi szimpátiák gyakran felülről jövő, leereszkedő úri nosztalgiaiak voltak és édes, megható, bájos idillnek tüntették fel az „egyszerű nép“ együgyű tisztalelkű, poétikus életét. Az elnyomott parasztság költészetében inkább az idillikus primitivitást hangsúlyozták ki, a gyermeket, azt, ami megható. Nem a fenyegetőt és veszedelmeset. Az ilyen paraszti poézisnek éppen a bája volt az, ami megnyugtatta a polgárságot.

Ám Bartók Béla és Kodály Zoltán népies zenéje nem idillikus, nem bájos, nem megnyugtató, nem romantikus. Ezért különbözik Bartók és Kodály népiessége minden eddig volt művészet népiességétől. (Petőfi lángelméjének különleges helyzetére és szerepére itt most nem térhetünk ki.) Bartók az első, aki kérelhetetlen *realizmussal* hallja a paraszti muzsikát, mert úgy nézi a paraszt életét is. Ez is jellegzetes zenéjének ideológiájára. Mert illúziók nélküli realizmust mutat, mely alapja a forradalmi demokráciának. Nem véletlen, hogy a Bartók feldolgozta népdalok szövege is majd mind forradalmi ízű.

Erre a realizmusra jellemző, hogy két olyan ihletett költőzenész, mint Bartók és Kodály, a végsőkig menő *tudományos pontossággal* jegyezték fel a paraszti énekeket. A tudományosan szigorú pontosság ebben az esetben szintén általános világszemlélet következménye, vagyis a realizmusé. Viszont ebből a pontosságból egy *zenei sajátosság* keletkezett, mert az ő, szinte pedáns akusztikus hűségük állapította meg, hogy *a paraszt másképp énekel*, mint az európai akadémikus zene, annyira másképp, hogy az közhasználatú kótairásunkkal pontosan fel sem jegyezhető. Bartókék népdalgűjtésüknél fonográfot cipeltek hátukon, hogy megőrizték a nép-

ének jellegzetességét. Régebbi gyűjtők azt hitték, hogy a paraszt *hamisan énekel* és ezért „*kijavítva*“ írták fel a dalokat és ezzel meghamisították a népzeneét. Bartókék megállapították, hogy a paraszt nem „hamisan“, csak *máskép* énekel, ugyanis harmadhangokkal és melizmákkal, melyet a mi fülünk nem tud a skálába beilleszteni.

Bartók és Kodály a népzeneének ezt az ősi karakterét akarták megőrizni, adott skálánk és adott hangszereink lehetőségein belül is. Megakarták tartani a paraszti melódiáknak és a paraszti énekmondnak nyers földízét, „mezei szagát“. *Ezért* kellett azokat a voltaképpen egyszerű dalokat olyan bonyolult diszszonanciákkal harmonizálni, hogy édeskés szalon- és kávéházízt ne kapjanak. A legmodernebb finomultság volt szükséges ahhoz, hogy ama ősi és egyszerű hangot a mi hangszereink hanghatásaiban rögzíteni tudják.

Bartók Béla muzsikájának ezzel a második paradoxijával függ össze ennek a sajátságos zenének a harmadik paradoxija. Az, hogy Bartók zenéje — kivált saját invenciója — *népies ugyan, de egyáltalában nem primitív. Paraszti — nem falusi zene.* Bartók Béla, aki legmélyebben eresztette a népzenebe gyökereit, tipikusan *modern nagyvárosi muzsik*us és a leghaladóbb, sőt avantgárdista zenének világviszonylatban is magas kultúrájú úttörője.

Ezt is lehet tisztán zenetörténeti, zeneesztétikai ténynek tekinteni. Viszont ez is szembeszökően ideológiai tünet is egyúttal, mégpedig a számunkra legfontosabb és legérdekesebb. Mert nincsen szükség semmiféle erőszakos belemagyarázásra ahhoz, hogy Bartók muzsikájának leghaladóbb, legdemokratikusabb perspektíváját lássuk benne. *Az ő zenéjében az urbánusság és népiesség nem ellentétek és a paraszti jelleg nem vidéki idült jelent.* Ez esztétikailag úgy, mint politikailag hamisan konstruált ellentét.

Minden régebbi népies irányzatban a meghatott *hagyományseretet*, tehát — még jó értelemben véve is — formai konzervativizmus uralkodik. Minden régebbi népies művészet a népi kultúra ősi elemeit iparkodott tisztán megőrizni és azt tiszta egyszerűségében, sőt együgyűségében megrögzíteni kívánta. Muzeális, folklorisztikus jellegű volt.

Ezek a művészeti irányok persze megfeleltek a történelmi valóságnak. Hiszen a paraszti kultúra — ahol volt — maga is ősi hagyományait őrizte csupán. Korszerű, magasabb formákat magából kitermelni nem tudott. Ez a lehetőség nálunk polgárság híján csak a nemességnek adott meg. A nemesség művészi kultúrája azonos volt a nemzeti művészi kultúrával. Másról a haladó polgári kultúra vette át a feudalizmus örökét. A mi fejlődésünk azért sajátságosabb, mert, teszem Petőfi ugyan forradalmár volt és jakobinus — de nem volt „polgári író“. Őt a nép „korán jött hírnökének“ nevezték. Ő a nép politikai elnyomatásának legmélyebb, legforradalmibb fájdalomja. Így politikai gondolkodásában. De művészi formáiban inkább *ábrázolója* és utánozza a paraszti poézist azon a fokon, melyen találkozott vele. Annak formai *fejlesztése* nem tartozik főbb céljai közé.

A régi nagy költők közül csak az egy Goethe próbálta meg a Faust-

ban hogy népi hangon, az ősi népdal színeivel, a legmagasabb szellemiség művét alkossa meg.

A mai magyar irodalomban is megmozdult már ez a szándék, teszem Illyés Gyula némely költői munkájában. Legtökéletesebb és ezért rendkívüli jelentőségű példája „Hősökről énekelek“ című rövid életképe, mely úgy hangzik, minha egy *modern*, sőt nagyon modern differenciált-ságú, ősi népi éposz töredéke volna. Illyés nem „népies“ — ő nem ábrázolja, nem utánozza a népi hangot, népi formát. Illyés nem kívülről hajol a népi művészethez, ilymód akaratlanul is odarögzítve ahhoz az állapothoz, melyben találkozott vele. Illyés Gyula *maga a nép*, amely kultúrképes és fejlődni akaró. Számára népies nem hagyományt jelent, hanem azokat az eleven erőket, melyek benne finomodnak, differenciálódnak és szellemiesednek a világ időszerű kultúrájának hatása alatt.

Bartók Béla már ifjúságában megzenésítette „A kékszakállú herceg várá“-t, mely hasonlóképpen a székely népballadák képi és nyelvi őanyagából kívánt modern intellektuális lelki élményeket formálni. Bartók és Kodály nem akarják a paraszt zenéjét — tehát lelki kultúráját — odarögzíteni a primitív hagyományhoz. *Mert az még nincsen befejezve!*

Egyáltalában nem bizonyos, hogy a népi kultúra legnagyobb esztétikai értékei a multban vannak és nem a jövőben. Bartók Béla a népzénet saját lelkén átszűrve, a finomodás, spiritualizálódás végtelen lehetőségeit érezte és mutatta meg benne. Bartók nem akart megmaradni a gólyafészkes, nádfedeles viskó idillje mellett, hanem ugyanabból az őanyagból katedrálisok tornyait akarta építeni a legszilárdabb talajra — a néplélek talajára.

Ez persze így mondva csak kép, de komoly és nagyjelentőségű politikai valóságot és prespektívát jelent. Ne féltsék a magyarkodó reakciók és sovíniszták a paraszt poézisét a szociális és kultúrális elfinomodástól. Bartók Béla muzsikája bizonyítja, hogy a legmagasabb fokon is magyar fog maradni.

Balázs Béla

KRITIKA

Kovai Lőrinc:

FEKETE VETÉS

Budapest, 1946. Szikra

Az új magyar irodalomban Kovai Lőrinc regényei eredeti, sajátos szint képviselnek. A szocialista realizmus Kovaiiban találta meg leghűbb magyar követőjét. A szovjet realistáktól, elsősorban Solochovtól tanulta Kovai a tömeges életének ábrázolásmódját, az ő hatásuk eredménye az a laza szerkesztésmód, amely nem ismeri a nyugati regény zárt kereteit, logikus szerkezetét. Új regényével kapcsolatban fel kell vetni a kérdést, mennyire tudta megközelíteni a szovjet regény gazdagságát és magasrendű művészi tárgyilagosságát.

Legutóbbi regénye, a „Fekete vetés”, hatalmas életanyagot dolgoz fel. Az író igényes feladatot tűzött maga elé, amikor regénybe igyekezett zsűfolni a magyar ellenforradalom huszonöt esztendejének népgyilkos világát. Olyan feladat ez, melynek vállalására különleges írói képességek szükségesek. Az írói bátorság mindig több pusztán politikai bátorságnál és Kovai regényeiben elismeréssel kell adóznunk az író gátlás nélküli merészségének, annak az elfogulatlenségnek, amellyel a legkülönbözőbb témákat feldolgozza.

A „Fekete vetés” szintén ebből a magatartásból született. Irodalmi közvéleményünk már másfél év óta nógatja íróinkat, hogy nyúljanak hozzá végre a jelen legidőszerűbb kérdéseire s dolgozzák fel művészi és szociológiai hite-

lességgel a magyar ellenforradalom korszakát. Kovai Lőrinc külső biztatás nélkül is megoldotta feladatát — a maga módján. Nincs még írónk, aki annyit tett volna egyes feladatok elvégzésére, tátongó hézagok kitöltésére. Nem az írói felelőtlenség és felületesség következménye ez, hanem önként adódik Kovai írói módszeréből. A szocialista realizmus egyik legfőbb célkitűzése az élet és a közvetlen valóság gazdagságának olyan méretű feltárása, mely már magában is hitet, egységes szemléletet, világnézetet sugároz. A szocialista realizmus írói nem ismerik a témaválasztás belső kényszerét, nem zárkoznak el az élet egyes területei elől, mert világnézetük parancsolja, hogy minél gazdagabban és többértően ábrázolják és alakítsák az életet. Ez az írói magatartás rendkívül hasznos lehet a magyar irodalom szempontjából, amelyre számos elvégzendő feladat vár.

Ebből a szempontból kell vizsgálni a „Fekete vetés” értékeit és hibáit. A regény a magyar szegényparasztság életét ábrázolja az első világháborútól a felszabadulásig, a földreformig. Szociológiai gazdagsága igen nagy, szinte az egész problémakört megnutatja. Nem mindig a művészet nyugodt és klasszikus eszközeivel. Kovainál sokszor a pátosz, a romantikus lendület, a fiatalos lelkesedés pótolja a művészi szemléletet. Innen van regényeinek tényleges magával sodró lendülete, ezért van annyi izgalmas lapjuk. Hatásuk azonban nem mindig ér fel egy kitűnően megírt vezércikk hatásával. Hatalmas terjedel-

mű regényeiben nincs sehol pihenő, nincs kitérő, állandóan tömegek áramlanak s nem emelkedik ki egyetlen sajátos arc, egyetlen emberi sors sem. Végtelen tömegfelvonulás ez s ha Kovai a tömeget egyénekre bontja, emberei akkor sem lépnek ki osztályuk kereteiből. Egyetlenegy alakjára sem emlékeziünk.

A „Fekete vetés“ még inkább tömegregény, mint az író többi munkája. Alakjai nem egyének, nincsenek sajátos vonásaik. A szegényparaszt élete minden megnyilvánulásában, minden cselekedetében nem tesz egyebet, mint ami sorsából a szociológia törvényszerűségeivel adódhat. A különböző paraszttípusok, az öntudat nélküli rettegő cselédől a forradalmár parasztig, pontosan megfelelnek egy-egy társadalmi kategóriának. Az intéző csak intéző, semmi egyéb s a csendőr álmában is kakastollal jár. Ez természetesen egyhangúvá teszi a könyvet s helyenként rossz riporttá és közhelyes propagandává laposítja.

Ott a legjobb az író, ahol széles távlatú képeket, igazi tömegjeleneteket kell megrajzolni. Ilyenek a nagy orosz forradalom cikázó képei, a háborús jelenségek. S ott van igazán elemében, ahol a forradalom és a háború véres kirobbanásait ábrázolja. Itt azonban nem a szocialista művész, hanem a riporteri realizmus döbbsenti meg az olvasót. Ilyenkor nosztalgiaiával gondolunk Solochovra, aki a nagy tolsztoji művészet eszközeivel nekikeseredett szadizmus nélkül érzékelteti a legmélyebb iszonyatot. Az élet hétköznapjait, a bensőségeiből eseményeket, az apró örömeiket és fájdalmakat Kovai siető türelmetlenséggel elnagyolja. Stílusa a állandó harsogás. Ez a fiatal író, akinek komoly tehetségét nem akarjuk letagadni, nem ismeri az elmélyülés szükségét. Aki állandóan benne él a tömegben, lassan elfelejtkezik a magány szépségeiről. Ezért nem látunk fejlődést nála. Csupán külső területeket hódít meg művészetének, újabb és újabb témakörökhöz nyúl, de csak egyetlen élménye van s ez a forradalmi

pátosz. Tulajdonképpen lírai vérmérséklet s a „Fekete vetés“ sem egyéb, mint tagolatlan, szerkezetnélküli lírai áradás, melynek ritmusába végül is belekábunk.

Kelemen János

Gelléri Andor Endre:

TÉLI KIKÖTŐ

Budapest, 1946. Szikra

Gelléri novellagyűjteményének olvasásakor az a különös érzése van az embernek, hogy furcsa, sokszor nyomasztó, másszor tündéri hangulatú álomvilágba kerül. Mindegyik írásában látszólag pontosan helyükön vannak a valóság elemei; ahogyan összeállnak azonban, mégis egy szárnyaló képzelet idilljében találjuk magunkat. Az idill gyakran félelmetes, tragikus mozzanatokból tevődik össze; de mindvégig kívül esik az élet nagy folyamatának sodrán, a parti állóvíz csalfa időtlenségét sejteti. Ha megpróbáljuk lerázni magunkról az álomvilág megejtő himporát és tárgyilagos élességgel állítjuk a fénybe Gelléri életképeit, azt tapasztaljuk, hogy alakjai teljesen reálisak, míg cselekvésük, funkciójuk elkanyarodik a társadalom egészének mozgásától.

Mik az összetevői ennek a furcsa, a valóság varázslatával bíró és mégis mérőben képzeleti világnak? Alaposabb vizsgálódás azt látszik mutatni, hogy az apró tragédiák vagy derűs epizódok alapját egy szokatlannak látszó rejtett ellentét formálja. Gelléri embereinek alkata, a dolgozókhöz és a társadalomhoz való hozzáállásuk egy letűnt korszaknak, a kispolgári kézművességnek világrendjét idézi; ebbe a kisszerű, idilli életformába tör bele vak, természeti erőként a mai társadalom és kerlelhetetlenül szétmorzsolja azokat, akik-

ben sem ellenállásra, sem alkalmazkodásra nincsen ösztön és értelem. Gelléri figurái javarészt munkások: szállítók, festők, rakodók, alkalmi árusok — de csupa olyan dolgozó, akik még nem kerültek szerves kapcsolatba a géppel, mai társadalmunk gerincével. Szinte szimbólikus jellegű a címadó novella, amelyben a bikaerejű rakodómunkást a géppel való egyenlőtlen párbaj ropantja derékba.

Gelléri döntő élménye egy olyan gyermekorból származik, amelyben — ügylátszik — még elevenen éltek ennek a kézműves-szemléletnek hagyományai, de már bontogatni kezdte ezeknek alapját a modernebb termelési formák betörése. Óbuda derék mesteremberei közt szívta magába a kétkézi munkások dicséretét, az anyag szeretetét, amely végigvonul írásain. Munkás és nyers-anyaga itt még valami hensőséges viszonyban él egymással; a jól végzett munka nem csupán több bért, hanem erkölcsi elégtételt is jelent. Milyen bizarr kép a primitív pénzhamisító családi büszkesége a sikerült ólom-ötven-filléresek fölött! Es mennyire öntudatlan e cselekedet a társadalom való erőivel szemben!

Ahogy a társadalom fejlődése egyre jobban széttagolta ezt a multból visszamaradt életformát, úgy mutatkozik meg Gelléri novellái során a visszavonhatatlan út is alakjai számára: a szinte kikerülhetetlen deklaszálódás, a lassú lehullás a munkanélküliségbe, a gyülevészproletárság szemétdörei felé. Az író számára csak ez az egy út adódik: szinte feltűnő, hogy a gyár-ipari munkásság világa teljesen ismeretlen, távoli lét a számára, mintha meg sem érintené a nagy változás emberi következményeinek lehellete. Csak a dologi következmények valóságosak: a kis boltilány biztos lesiklása az éhség lejtőjén a züllés felé, a kávéházi oleanderek leveleit rágcsgáló munkanélküli tökéletes céltalansága, az üres telepre építkező csavargó anyagi nemtörődomsége, amely hajótörést szenved a magántulajdon kez-

zelfogható elvén. S az író éppoly ösztönösen, éppannyira öntudatlanul foglal állást e külső erőkkel szemben, mint alakjai. Ebből adódik légysága, szentimentalizmusa és a tények iránti kritikálansága. A valóság erőinek betörését hűnyt szemmel fogadja, akár alakjai a cipészműhelybe becsapó villámot.

Ez a megkésett, élettől elmaradt világ nem is lehet más, mint tragikus. Igazi tragédiák nem származhatnak belőle, mert az ellentét erői nem bontakoznak ki tudatosan az író szeme előtt. Apró, emberi bukások remek kispasztikai ábrázolását kapjuk, középpontjukban az egyén áll, tragikus végük is merőben egyéni sors: de Gelléri mesteri, lehelletfinom tollvonásai mögül kiérezzük, hogy az egyén belső tartását már szétporlasztotta a társadalmi erők lassú, átható benyomulása kicsiny életükbe; másutt fellobbanó csapás képében ront rájuk az ellenséges végzet, a kihűlt formákat összeroppantó új rend. Erezzük ezt, nem pedig megtudjuk, mert Gelléri maga még az idillben él s onnan széttekintve, értetlenül, szinte a végzetbe belenyugodva regisztrálja élet-keretének menthetetlen válságát. És éppen ebben nagy író: ahogy öntudatlanul is sejtetni éreztetni tudja ember és társadalom e keretek közt megoldhatatlan konfliktusát, melynek áldozata mindig az elszigetelt, magáramaradt egyén. Viszont ebből kerekednek korlátai is; ezért tud csak az életképben, a rövid novellában nagyot alkotni, mint más területen több vele egyivású kortársa. Írásaiból szinte minden drámaiság hiányzik: csattanó nélküli történetek ezek, édesbús lírába feloldva. Ez a nyílt, gyermekded líraiság, a gyermek más világba való realitásérzékeléssel párosulva, adja meg kispasztikai műveinek sajátos, tűnékeny hangulatát. Stílusa is adottságainak eredője: Krudy tollára méltó valóságos izekkel játssza végig a testi élvezetek rövid skáláját — az egyedülit, ami „hóseinek“ megmaradt — s ahol a külső világ acélfalába ütközik, költői csillogású, aranyfénybe mártott szófűzések,

teljesen lírai képek szárnyán próbál föléje szökkenni.

Gelléri Andor Endre, legkölteibb alakú szépprózaírónk, tévedhetetlenül reagált a háborús kor kettős nyomására, amely mint író és mint proletári egyként fojtogatta. Az éberálm felé találta meg a maga egyéni kiútját; de csodálatos egységben megragadott élet-mozzanatai az iszony idilljeivé válnak, s az álm mögött kirajzolódik a mai társadalom embertelen, roncshó valósága. Az egyén-tudatos kispolgárból, kézművesből proletárrá süllyedő emberke társadalmi folyamatát senki nem ábrázolta egységesebben és meghatóbban nála. De nem juthatott túl a megjelenítés e fokán, alakjai nem válhatnak sorsuk öntudatos hordozóivá. Áldozat csupán mindegyik — játékszere a dobálózó erőknél, s e szörnyű játék mutatja meg igazán pusztító mivoltukat. Ennek a külsőségeiben szelíd, de ugyanakkor szívbemarkolóan kíméletlen átmenetnek igazi költője Gelléri; s annyiban méltán foglal helyet legjobb novellistáink közt, amennyiben öntudatlanul is érzelmetlen tudja a váltságot felkavaró társadalmi erők egészét. Korai végével egy fontos és fényes láncszem pattant meg a magyar irodalom folyamatában.

Nagypál István

Bölöni György:

HALLJA KEND TÁNCICS

Budapest, 1946. Szikra

Az életrajzregények s a regényesített életrajzok divata sem állította Tánicsot az érdeklődés előterébe. Az ellenforradalom korszakában íróink finom tapintattal kerültek a népjogok harcossait s ez a magatartásuk most méltó írók feladatává tette a mulasztottakat. Bölöni munkájának igazi érdeme akkor válik nyilvánvalóvá, ha tudjuk, hogy könyvét hosszú, keserű emigrációjának

utolsó két esztendejében írta, felszabadulásunk előtt s hogy írása nem a bekövetkezett események visszhangja, hanem előhírnöke. Ezért hát nem tudom, mit dicsérik benne inkább: a tudományos kutatás lelküismeretes gazdagságát, a tárgyválasztást vagy a szemléletet, az emberi vagy az írói magatartást.

Az éremnek két oldala van: mit alkotott az író s milyen hibáktól óvta meg a művet. Bölöni tárgyválasztása időszzerű volt. A népi demokrácia őseit kell megkeresnünk, bizonyítanunk kell, hogy a magyar történelem nem csupán a rendi érdekek védelmezőinek dicstelen sora, hogy abban elevenen éltek a haladás, a társadalmi előrejutás és a nemzeti függetlenség igényei. Népi demokráciánk előfutárai egyben törekvéseink történelmi igazolói. De éppen e szükségességből következik a veszély, hogy a múltban a jelen maradéktalan igazolását keressük, hogy letűnt korok soha teljesen meg nem ismételődő viszonyait vetítjük a maiak helyébe. A rendszerteremtő történelmi korszakok gyakorta lépnek fel az idealizálás igényével. Bölöni munkája nem erre törekszik. Írása a tudósnak és az írónak valóságához való közös ragaszkodását tükrözi.

A „Hallja kend Tánics“ a korszak rajzává terebélyesített életrajz. A munka első fejezetei híven követik Tánics önéletrajzának egyetlen valóban ép és szép részét, a gyerekkor és ifjúság rajzát.

„Igen természetesen mindenkélt azt kell elmondanom, akár érdekli az olvasót, akár nem, hogy én Veszprém megye Acsteszer nevű helységében születtem.

Acsteszer helységet kis határával, minden oldalról erdők veszik körül... Már ebből is világos, hogy én nem valami fényes városi műveltségű úrfi, hanem erdők közt nevelkedett vad fiú valék...“

Íme Tánics önéletrajzának első szavai; világos, egyszerű, kifejezéstelen szavak, a német romantika, a szalonköltészet hagyományaitól meg nem rontott

magyar stílus. Erre a stílusra épít Bölöni is. Írása ezért erőteljes, ábrázoló, láttató. A Táncsics család leírása, Táncsics életének folyása egyben alkalmas a tanulságok levonására is, mert Táncsics élete, ifjúkora annyira tipikusan jobbágyi sors, hogy Bölöni keresve sem találhatott volna jobb példát a rendi Magyarország kritikái ábrázolására. Ime a népmű, akit emberi kiválósága sem menthet meg a hajdú mogyorófacálcájától.

De Bölöni, munkája előszavában megírja, hogy többre törekszik egyszerű életrajznál: „Nemcsak Táncsics életét kívántam megírni. Olyanformán, mint „Az igazi Ady”-ban tettem, érzékeltetni akartam a kort, melyben élt, a XIX. század magyar világát és mögötte megérinteni azt a világklimát, mely az európai forradalmi megmozdulásokkal és társadalmi küzdelmekkel megszabta Táncsics fejlődését.“ Miközben Bölöni a feladatának alaposan megfelelt, néhol megtört munkájának írói lendülete, a kor és életrajz elbeszélőjének izes, írói, eleven módja és a munka tárgyismeretűket gyarapítva veszít valamit írói karakteréből. Az életrajz vizuális jeleneteit helyes szempontok, elemző gondolatok szakaszítják szét. Ha Bölöni nem akart volna oly közvetlen kapcsolatot keresni Táncsics élete és a mi korunk között, ha életének, alakjának rajza mögé rejtette volna meggyőződését, világnézetét, talán kevésbé pedagógikus, de még egyöntetűbb művet alkotott volna. Helytelen lenne ezt csupán fogyatékosságnak tekinteni. Bölöni munkájának morális karakterét éppen ezek az állásfoglaló, a mához leplezetlenül szóló részletek domborítják ki. Miként maga írja: „Sarkallni akartam a magyar társadalmat, hogy folytassa a munkát, melyet történelmi nagyjai sorában Táncsics is önfeláldozóan végzett és meg nem alkuvó, eszmékhez hű alakjában meg kívántam mutatni, hogy lehet valaki nemzeti szabadságharcra buzdító patrióta és társadalmi forradalmár egy személyben.“

Bölöni történetírói hűséggel rajzolja

Táncsics szerepét, sem alakját, sem elveit nem idealizálja. De hisz Táncsics esetében erre nincs is szükség. Elvi következetlenségei közepette is mindenkor hű maradt osztályához, a földművesnéphez, annak felszabadításáért küzdött haláláig.

Bölöni munkájának jellege kizárja Táncsics elvi fejlődésének behatóbb jellemzését s ez a feladat Bölöni kiváló munkája után is hátramaradt még. A hős igazi értéke itt valóban az erkölcsi egyéniségén, az osztályhoz való hűségen nyugszik. De nincs igaza Bölölinek, amikor ezt írja: „És ne nézzük Táncsics elméletének szakadozottságait. Utóvégre ő nem a kommunizmus magyar teoretikusa, az ő érdeme az, hogy a magyar jobbágyok felszabadításának szükségességétől eljut az összes magyar dolgozók felszabadításának követeléséig.“

Magyarországon, hol a feudalizmussal csak most számoltunk le, de hol a feudalizmus ideológiája még ma sem foszlott a semmibe, nem éppen felesleges vagy elhárítható munka Táncsics elméleti szakadozottságait figyelembe venni. Ha például a „Hunnia függetlensége“ (1848) című munkáját elemzés alá vesszük, nem éppen haszontalanul rájöhethetünk arra, hogy Táncsics elméletében miként tükröződik a feudalizmusunk szelvére s hogy patriarchális szocializmusa miért fejlődött utópista szocializmussá. Az a kérdés például, hogy Táncsics miért merített Fourier-ből és Cabet-ből s miért nem tanulhatott Marxtól, semmiképpen nem hangzana vándként a szocializmus nagy előfutárával szemben, csupán rávilágítana azokra az okokra, amelyek a tudományos szocializmus magyarországi kifejlődését gátolták.

Hőseink még mélyebb kritikai elemzése által elvileg és erkölcsileg csak nyerhetünk. Mert az a következetesség, amellyel elveink alkalmazására törekszünk, egyben elárulja azt az erélyt is, amellyel nézeteinkért küzdeni akarunk.

Ez a tárgyi kritika azonban mit sem akar levonni Bölöni György Táncsics-életrajzának jelentőségéből. Meg kell mondanunk, hogy ez a munka nemcsak

páratlansága miatt jelentős, hogy ez a könyv Táncsics-irodalmunknak mindenkori alapja marad. Le kell írunk, hogy Bölöni György érzékletes, szép, erőteljes magyar nyelve igazi érték s hogy műve nemcsak értelmünkre, de érzéseink-

re is hat. Erezzük, hogy Táncsics alakja mögül egy vele egyenértékű erkölcsi jellem tanít, serkent, lázít s hogy egy kitűnő írói tehetség maradandó alkotásáról van szó.

Barabás Tibor

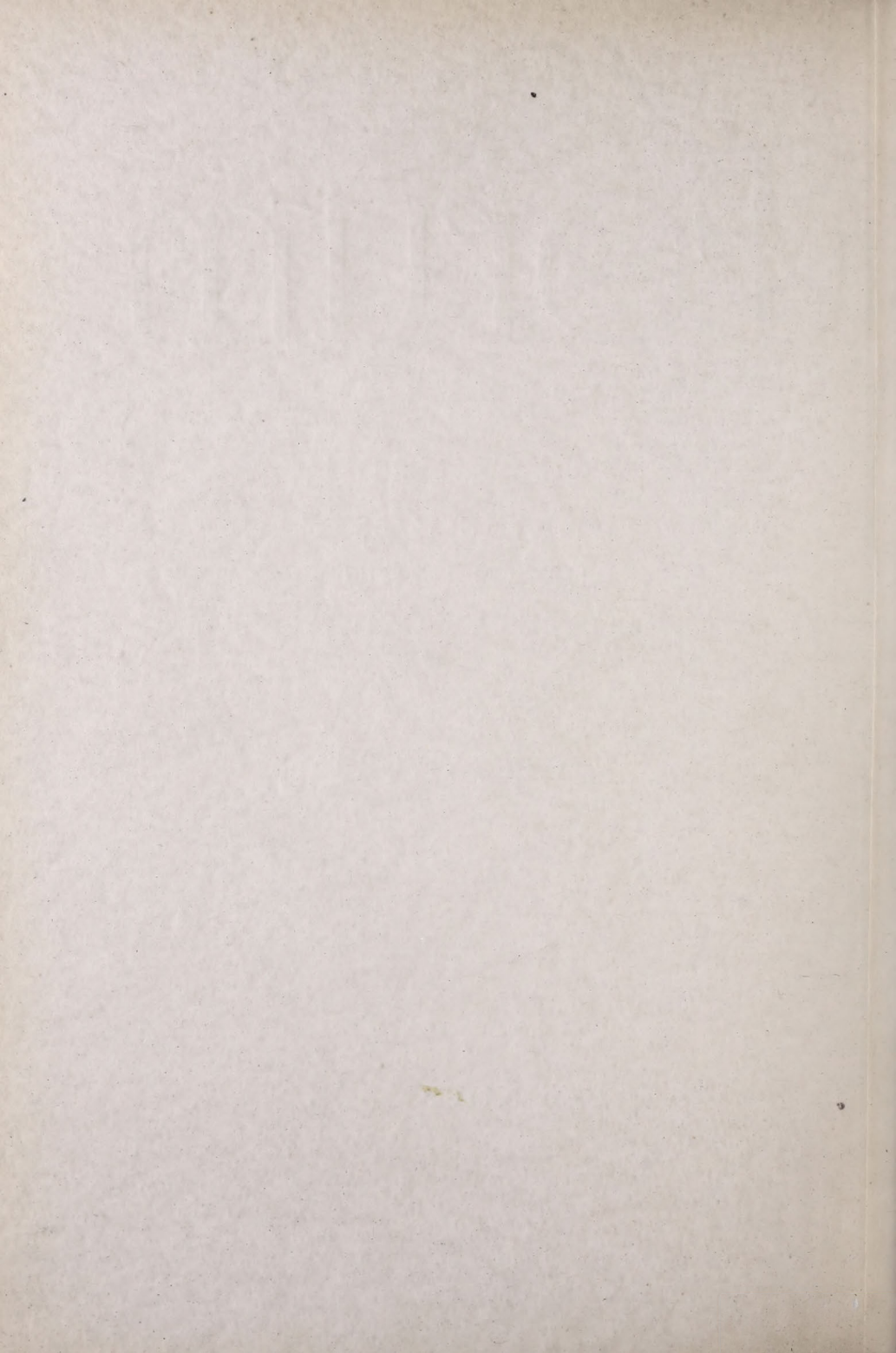
gy.
0.383

Forum

Szerkesztőbizottság
DARVAS JÓZSEF
LUKÁCS GYÖRGY
ORTUTAY GYULA

Szerkeszti
VÉRTES GYÖRGY

1946 NOVEMBER

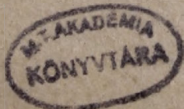

ARISZTOKRATIKUS ÉS DEMOKRATIKUS VILÁGNÉZET*

A ma uralkodó filozófiában általános szokás az ú. n. „szituációból“ indulni ki. Ezt az eljárást a következő vizsgálódásokban én is magamévá teszem, noha „szituáción“ nem a magában álló és cselekvő ember egyedi helyzetét értem, hanem az emberiség mai szituációját. Ezt a helyzetet a következőképen lehet röviden jellemezni: a fasizmus katonai hatalma a háborúban megsemmisült; az azóta eltelt idő alakulása azonban azt mutatja, hogy politikai, szervezeti és mindenekelőtt ideológiai megsemmisítése jóval lassabban és nehezebben halad, mint azt sokan gondolták. Politikai felszámolása nehezen megy, mert egyes államférfiak, akik állandóan áradozva hangoztatták demokratikus voltukat, a fasisztákat politikai tartalékként kezelik, ennek megfelelően kímélik, sőt egyenest támogatják. S a fasizmus világnézeti hatalma is jóval ellenállóbbnak bizonyul, mint ahogyan azt Hitler megsemmisítő veresége után sokan képzelték.

Meg kell vallanom, hogy nem tartozom azoknak a sorába, akiket a helyzet ilyenforma alakulása meglepett és kiábrándított. Már a háború előtt és a háború alatt írt tanulmányaimnak is az volt az alapgondolata, hogy a fasizmus korántsem történetileg elszigetelt betegség, korántsem fogható fel a barbarizmusnak az európai civilizáció világába való hirtelen betöréseként. A fasizmus, mint világnézet, épp ellenkezőleg, ismeretelméleti szempontból irracionalista, társadalometikai megalapozásában pedig arisztokratikus elméleteknek minőségi kiteljesedéseket fogható fel; olyan elméleteknek, amelyek a hivatalos és nemhivatalos tudományban, a tudományos és áltudományos publicisztikában már jónéhány évtizede viszik a vezérszólamot. Minthogy itt szerves összefüggésről van szó, a fasizmus szellemi hívei könnyen vissza tudnak vonulni; megtehetik, hogy odadobják Hitlert és Rosenberget áldozatul, s egy kedvezőbb körülmények között lefolyó újabb támadásra várva, Spengler vagy Nietzsche filozófiája mögé sáncolják el magukat. Ezt a folyamatot a háború alatt fogságba esett

* Ez a cikk szerzőnek 1946 szeptember 9-én a „Rencontres internationales de geneve“ keretében Genfben tartott előadását tartalmazza.

vezető német tiszték előtt tartott előadásaim alkalmával már kezdeteiben módomban volt egészen közelről megfigyelnem.

Így tehát a fasiszta ideológia megsemmisítése világnézeti térem sem egyszerű kérdés. Azzal még semmit sem érünk el, hogy Mussolini, Hitler és Rosenberg műveit kivonjuk a forgalomból. A faszizmust megsemmisíteni csak úgy lehet, ha szellemi és erkölcsi gyökereinek kiirtásával kezdjük a dolgot. Erről azonban szó sem lehet addig, ameddig nem látjuk tisztán, hogy mikor és miképpen keletkezett az a válság, amelyből, megoldásának sajtyszerű, barbár és embertelen formájaként, a faszizmus megszületett. Ezt a válságot eddig különböző szempontokból különbözőképpen szemlélték. Ezeknek a különböző aspektusoknak végső gyökerei azonban azonosak; azonosak pedig a valóság síkján és éppen ezért eszmeileg is.

Ha ennek a válságnak a mibenlétét megkíséreljük eszmeileg elhatárolni, négy nagy problémacsoportra bukkanunk: a demokrácia, a haladáseszmé, az észbe vetett hit és a humanizmus válságára. Mind a négy válságkomplexus a nagy francia forradalom győzelmének terméke. Csúcspontját mind a négy az imperialisztikus korszakban érte el. Kielezett problémává valamennyi a két világháború közötti időben, a faszizmus megszületésének korában vált.

A következőkben most ezt a négy válságcsoporthoz fogom sorjában, mindegyiket önmagában tekintve, szemügyre venni. Mindezek a problémacsoportok ugyanis — a valóság síkján és ezért eszmeileg is — egy-egybe tartoznak. Csupán az előadási mód tisztaságának biztosítása kényszerít szétválasztásukra, ámde a különböző problémák ekkor is önkénytelenül átmennek egymásba.

Mielőtt rátérnék tárgyalásukra, legyen szabad egy módszertani megjegyzést előrebocsátanom. Mindazok az érvek, amelyeket demokrácia, haladás, ész és humanizmus ellen fel szoktak hozni, éppen nem mesterkélten kiagyalt ellenvetések, hanem korunk társadalmi létéből fakadnak. Hogy Marx szavaival fejezzem ki magamat, nem a könyvekből kerülnek az életbe, hanem az életből a könyvekbe. Ebből pedig az következik, hogy mindezek az okoskodások tényleges problémákat, tényleges szenvedéseket, tényleges szükségleteket tükröznek gondolatilag, — természetesen torz formában. A társadalmi létbe való gyökerezettségükből következik, hogy bizonyos jogosultságuk tagadhatatlan, s önellentmondó voltak, sőt értelmetlenségük bebizonyításával nem lehet azokat egyszerűen megcáfolni. Inkább arra kell rámutatni, hogy ez az önellentmondó jellegük, ez az értelmetlenségük tényleges szükségletekből fakad, s hogy minden ilyen okoskodás mélyén valóságos probléma lappang, csak éppen ferde és torz alakban jelenik meg; éppen ezért az ilymódon felmerülő, szubjektív szempontból jogosult, ámde tárgyilag tekintve hamis kérdést csupán a rá adott helyes telet cáfolhatja meg.

S miért hozta létre éppen a nagy francia forradalom győzelme az említett válságot? Azért, mert a modern polgári társadalom gazdasági alapját, a kapitalizmust, a maga kibontakozott belső ellentmondásaival épp ez a győzelem — konkrét történeti feltételeivel és az angol ipari forradalommal való korántsem véletlen egyidejűségével — segítette érvényesülésre. Ennek pedig az a világnézeti következménye, hogy az ilymódon kialakuló

társadalmi helyzet a felvilágosodás eszméinek beteljesedését, ámde ugyanakkor s tőle elválaszthatatlanul cáfolatát is magában rejtí.

De vegyük most már ezek után a négy válságcsoportot külön-külön szemügyre.

1.

A demokráciának mind társadalmi, mind eszmei válsága a politikai szabadságnak és egyenlőségnek az emberek tényleges szabadságával és egyenlőségével való ellentmondásából fakad. Anatole France ismert apercu-je, amely szerint a törvénynek egyformán szent tekintélye tiltja meg gazdagnak és szegénynek, hogy a híd alatt aludják, az ellentmondásoknak ezt a szövedékét világosan és plasztikusan fejezi ki. Egyes éleleszű társadalomkritikusok, mint pl. Linguet ezeket az ellentmondásokat már a francia forradalom győzelmé előtt látták. A formális szabadságnak és egyenlőségnek mindazonáltal érvényre kellett jutnia az életben, hogy ellentmondásos jellege a 19. század valamennyi politikai-társadalmi (és ezért világnézeti) csoportosulásának kristályosodási pontjává válhassék. Kristályosodási ponttá vált pedig azok törekvéseiben, akik 1. megkísérelték, hogy az emberek tényleges szabadságát és egyenlőségét megvalósítsák, vagy legalább is megközelítsék (jakobinusok, radikális demokraták, szocialisták), 2. arra törekedtek, hogy a francia forradalom politikai-társadalmi eredményeit a törvényhozás útján rögzítsék és gondolatilag idealizálják (liberalizmus), végül 3. azt a törekvést képviselték, hogy az emberek tényleges egyenlőségét és szolgátságát mint „természeti tény”, „természeti törvényt” vagy metafizikai adottságot világnézetük alap gondolatának tegye meg (a legkülönbözőbb fajta reakciós törekvések, egészen a fasizmusig).

Ezek a csoportosulások, amelyekkel a modern demokrácia válságának alapvető kérdéseivel szemben való állásfoglalás lehetőségeit tipológiailag ki is merítettem, határozzák meg a 19. és 20. század különböző, ámde egymással mindig szorosan összefüggő világnézeti viszályait.

A radikális forradalmi demokrácia és a szocializmus törekvéseinek összhangba hozatalát sürgető gondolat új fogalmát jelenti a demokráciának. A legtömörebben a következőképpen fogalmazhatnánk meg: demokráciáról csak akkor lehet beszélni, ha az ember embertől való függésének, az ember embertől való kiszákmányolásának és elnyomásának, a társadalmi egyenlőtlenségnek és szolgátságának valamennyi tényleges formája eltűnik. Meg kell tehát valósítani a szabadság és egyenlőség valamilyen tényleges formáját, gazdasági helyzetre, nemzetiségre, fajra, nemre, stb. való tekintet nélkül.

Az emberek egyenlőségének harmadik nagy korszaka csak ezeknek a feltételeknek teljeseése esetén valósulhat meg. A három korszakot röviden a következőképpen lehet jellemezni: a kereszténység meghirdette az emberi lelkek Isten előtt való egyenlőségét, a francia forradalom az elvont embernek a törvény előtti egyenlőségét mondta ki, a szocializmus pedig

a tényleges embernek a valóságos életben való egyenlőségét fogja megteremteni.

Világnézeti szempontból ehhez még hozzá kell fűznöm, hogy mindezek a törekvések, bármennyire eltérjenek is különben egymástól, az egyenlőséget mindig mint a személyiség kibontakozásának elengedhetetlen feltételét és sohasem mint a személyiség megsemmisítését fogták és fogják fel. Filozófiai szempontból a materializmusnak a marxista világnézetben való új értelmezése és kiterjesztése már most azt az új mozzanatot hozza magával, hogy szabadság és egyenlőség nem pusztán eszmék, hanem tényleges emberi életformák, tényleges emberi vonatkozások, a társadalommal és ennek közvetítésével a természettel való emberi kapcsolatok tényleges formái; megvalósításuk tehát szükségképpen az emberi viszonylatok társadalmi feltételeinek megváltoztatását tételezi.

A francia forradalom győzelmének tulajdonképpeni társadalmi haszonélvezőinél a győzelem következményeképpen ennek a nagy átalakulásnak eredeti eszméje mindinkább megmerevedik és elapad. S amint a liberalizmus, mint a forradalomban felülkerekedett rétegek társadalmi törekvéseinek szellemi-politikai kifejezése, a radikális demokráciával és szocializmussal szemben mindinkább az ideológiai védekezés állapotába szorul, akként válnak egyre elvontabbá és formalisztikusabbá a szabadság és egyenlőség fogalmai. Mindenesetre már magánál Kantnál és Fichténél is pusztán formális eszméket jelentenek. Náluk azonban szabadság és egyenlőség filozófiai eszmékként való tételezése hatalmas utopisztikus reményekkel szövődik össze, amelyeknek pátozsa, különösen az ifjú Fichténél, a formalizmus korlátjait helyenként áttöri. Hiszen magának a francia forradalomnak gyakorlata is ritkán jut túl szabadság és egyenlőség formális jogi fogalmán (gondoljunk csak Robespierrenek a munkásegyesületekkel szemben való fellépésére); azonban különösen itt mutatkozik meg világosan, hogy a sansculotte-ok plebejus utopizmusának törekvései mennyire szétfeszítik a formális szabadság és egyenlőség szűk korlátait, s mint irányulnak a tényleges szabadságnak és egyenlőségnek az életbe való átültetésére.

Minden liberális szemléletnek elméleti alapja, akár tudatos ez, akár tudattalan marad, a klasszikus angol közgazdaságtan. Az a felfogás, amelynek értelmében a homo oeconomicusnak a formális jogi egyenlőség és szabadság feltételei alapján való akadálytalan tevékenykedése a gazdasági erők automatizmusával eszményi, társadalmi és kulturális viszonyokat teremt — a legnagyobb boldogságot s minden ember számára a legszélesebb körű kibontakozás lehetőségét —, jelenti a liberalizmus valamennyi reményének alapját. Ezt a felfogást azonban maga a gazdasági fejlődés már a 19. század elején megcáfolja. S a klasszikus angol közgazdaságtan eredeti felfogása és a kapitalista gazdasági élet tényei közötti ellentmondás magának a klasszikus közgazdaságtannak szellemi összeomlásában tükröződik. (L. Ricardo és Sismondi vitáját a Ricardo-iskola felbomlását.) Ebből a válságból nő a proletár közgazdaságtan. Más oldalról a kapitalista nemzetgazdaság már az imperialisztikus korszak előtt egész sor intézményt termel (védővám, protekcionizmus, monopolszervezetek), amelyek nem csupán a klasszikusok szűkebb értelemben vett közgazdasági

tanainak gyakorlati cáfolatát jelentik, hanem ugyanakkor lerombolják azokat a világnézeti alapokat is, amelyek a gazdasági erők szabad játéknak eredményeként — amint ez a formális szabadság és egyenlőség keretei közt kibontakozik — az emberiség megújhodását vagy legalább konszolidálódását ígérlik. Ebben a helyzetben a közgazdaságtan vagy a gondolatszegény empirizmus kátyújába jut, vagy egy mindjobban apologetikusává váló védekező állásba szorul. A valóságban rendkívül vitatható és egyre vitathatóbbá váló szabadságnak és egyenlőségnek kel védelmére, anélkül, hogy meglenne a valóságon alapuló hite abban, hogy a jövőendő fejlődése a jelen tagadhatatlan hiányosságát valamikor is orvosolhatja. Ilymódon a liberális világnézet azért merevedik meg, mert gazdasági-társadalmi helyzete mindinkább irreálissá válik.

Ez a megmerevedési folyamat pedig a polgári társadalomban élő embert sem kerüli el. A francia forradalomnak a szabad nép jegyében zajló életét a citoyen és bourgeois közötti feszültség határozta meg. A citoyenlétnek ebből a feszültségből származó, rendkívül jelentős tragikus-emberi problematikája a századeleji Európa valamennyi országának színjava költészetében jut kifejezésre (Schiller, Hölderlin, Stendhal, Shelley). A fent vázolt fejlődés, mindenekelőtt annak tényleges gazdasági alapja a citoyennt azonban hamarosan elvont karikatúrává torzítja, s ebben a torzképben is elsősorban a felvilágosodás, valamint a francia forradalom nagy napjaiból külsőlegesen áthagyományozott, ámde tartalmilag üressé vált jegyek válnak a leginkább karikatúraszzerűvé (Flaubert Homais-ja).

A formalisztikus liberális demokrácia magánemberre teszi az embert. A citoyen-lét az életből eltűnik; ennek a folyamatnak eredményeként pedig nem csupán a közélet válik üressé és szellemtelenné — amire különben tüstént rátérek —, hanem egyszersmind az ember, éppen mint individuum, mint személyiség is megcsonkul. A modern polgári individualizmus, abban a formájában, ahogyan ezen a társadalmi alapon — akár kedve szerint, akár közönyösen, akár kedve ellenére: egyre megy — kibontakozott, az individuumnak erről a megcsonkításáról természetesen mit sem akar tudni. A századvég esztétikai életigenlésétől Heideggernek a „nichtende Nichts“ világával való zord szembemeredéséig mindig és mindenütt az embernek csupán magánemberi-személyes oldalát (tehát a francia forradalom szerint a bourgeois-oldalát) ismerik el lényegesnek. Ámde az ember, akár akarja, akár nem, akár elismeri, akár nem, a közéletnek is része és részvevője; minden olyan mozgalom és elmélet, amely ezt letagadja, a személyiségnek mindazokat a lehetőségeit és képességeit, amelyek csupán a közéleti tevékenységben bontakozhatnak ki, mestersegesen és erőszakosan kiirtja. Csak az antik világot kell felidézünk, hogy megláthassuk, miként jelenti mindenfajta modern individualizmus az emberi személyiség erőszakos megcsonkítását.

Ennek a folyamatnak eredményeként s ezen túlmenő módon az embernek, mármint a bourgeois-nak magánemberi-gazdasági arculata is orz vonásokat ölt. Amint a kapitalista közgazdaság fokozatosan fétissé válik, s egyre inkább védekező helyzetbe szorul, a kizsákmányoló, élősdí homo oeconomicus is mindinkább azonossá lesz a bourgeois személyiségével. Ennek a folyamatnak igazolói abból az önmagában jogosult gondolatból

szoktak kiindulni, hogy az emberi személyiség kibontakozásának elengedhetetlen feltétele a dolgok és az emberi viszonylatok terén való, bizonyos konkrét területet igénylő szabad mozgás. Ezt a gondolatot azonban akként torzítják el, hogy az ember ember által való kizsákmányolásának eszközeit a személyiség vitathatatlan attributumává fetiszizálják; nem csodálatos, ha ennek az életérzésnek megszólaltatói a termelő eszközök a társadalmisítás folyamatát egész egyszerűen a személyiség megsemmisülésével tartják azonosnak. Ilyenkor figyelmen kívül hagyják, hogy ezt a „szabad mozgást” — éppen a személyiség valóságos kibontakozása szempontjából — csak az biztosíthatja, ha a valóságos ember az emberekkel és a dolgokkal valóságos kapcsolatba lép; nem veszik tekintetbe, hogy a személyiség valóságos kibontakozása szempontjából, ha egyszer ezek a tevékeny kölcsönhatásformák funkcionálnak, teljesen közömbös, minő tulajdonjogi vonatkozások szervezik ember és dolgok között a szabad mozgás eme terét, hogy éppen ellenkezőleg: valamely tulajdon a vele való tevékeny kölcsönhatás nélkül (s a kapitalista tulajdonviszonyok terén épp ez a tipikus jelenség) a személyiség fejlődését gátolja és torzítja, nem pedig előmozdítja. Ezt már a stoikusok és epikureusok is világosan felismerték. Másfelől annak az éppen úgy fétisnek tekintett képzet büvöletében élnek, mint hogyha bizonyos emberek, még hozzá a nemkapitalisták számára éhség, nélkülözés, stb. a személyiség fejlődésének nélkülözhetetlen ösztökélője lenne. Ilymódon e kor fetiszizmusa gyakran titkolt, azonban objektíve mindig hazug arisztokratizmusba csap át: a kétféle emberfajta tanába, akiknek fejlődésükhöz egészen ellentétes társadalmi vonatkozásokra van szükségünk.

Így hát ez a fejlődés a személyiség megcsonkítását s ugyanakkor fetiszizált felduzzasztását és elsenyvesztését hozza létre.

Jelenleg nincs rá helyem, hogy a liberális világnézet válságát részletesen ábrázoljam. Csupán két mozzanatát emelem ki. Először az ú. n. „eltömegesedés” problémáját; itt a kapitalista fejlődés bizonyos gazdasági oldalai válnak a társadalomlélektani és társadalomfilozófiai szemlélet fétisévé. A válság ezen a téren egészen alapvetően tükröződik a gondolkodás síkján: a liberalizmus és demokrácia útjai végzetesen elválnak, méghozzá úgy, hogy a demokrácia a szocialista munkásmozgalmon kívül egyre gyengébbé és befolyásában erőtlenebbé válik. A liberális gondolat tehát teljesen elkülöníti magát a tömegektől, s az elméletekben megjelenik a tömegektől való félelem, s ugyanakkor a tömegek megvetése. Ez a fejlődés már Stuart Mill-lel kezdődik, s tetőpontját Le Bon modern társadalomlélektanában, Pareto és Michels szociológiájában éri el. A liberális gondolat őszintén becsületes képviselőinél ez az állapot mélyeséges rezignációt szül. Korunk legjelentősebb szociológusa, Max Weber egész életében a wilhelminus Németország demokratizálásáért küzdött. Harcát azonban annak a szemléletnek az alapján folytatta, hogy eredményéből valamilyen „technikailag” jobban működő rendszer fog talán létrejönni, a német nép igazi demokratikus átalakulásában azonban egyáltalán nem hitt, ami elméleti feltevéseit tekintve, csupán az ő perspektívájából adódó helyzet becsületes bevallását jelentette.

Az „eltömegesedés” problémájával szorosan összefügg az „elit” és a

„vezérkiválasztás“ kérdése. A problémaállítás önmagában tekintve me-
gint csak jogosult, sőt maga az az igény is, amely szerint az elitnek az
általá állítólagosan képviselt tömegekkel szemben széleskörű önállóságra
van szüksége, a tények korántsem helytelen megállapításán alapul.
A probléma csak akkor kezd eltorzulni, amikor a kérdést történet-
feletti érvényűvé általánosítják, amikor figyelmen kívül hagyják, hogy
a kapitalista fejlődés bizonyos szakaszának társadalmi tényéről van szó.
S amit erre nézve helyesen megállapítanak, az a formális polgári demo-
krácia alapvető gyengéinek egyikét fejezi ki: a látszat az, mintha a tö-
megek formailag, a szavazás aktusát tekintve abszolút, megfellebbezhetet-
len uralmi helyzetben lennének; valójában azonban semmi hatalmuk
sincs és — a drót igazi rángatóinak akarata értelmében — nem is zaba-
d, hogy hatalmuk legyen. Ennek a ténynek teljes világossá tételére
elegendő csupán néhány adatra rámutatni, mint pl. a választási appará-
tus vagy a tömegsajtó stb. hihetetlen költségességére; a formális demo-
krációnak ez a gazdasági háttere nyilvánvalóvá teszi, hogy itt minden
hatalom szükségképpen csak néhány kézben összpontosul. A tőlük irányí-
tott sajtó, irodalom, mozi, stb. a tömegérzület apolitikussá tételét célozza,
mert a tömegeket csak az ilyen nevelés alapján lehet a választási dönté-
seknél a propaganda útján könnyen befolyásolni. Röviden szólva: az ú. n.
új elitet a valóságban néhány névtelen, többnyire a háttérben maradó
mozgató választja ki, részben maga választja önmagát, azonban színvo-
nalát, felelőtlenségét, korrupciót a demokrácia, a tömegek számlájára
írják, minthogy azokat — formálisan — ők választották maguknak.
Ennek a kettősségnek a világában a gondolkodás is következetlenné válik,
ha nem éppen hipokritává, s a becsületes gondolkodásnak nem maradhat
más útja, mint a mélységes rezignáció.

Az új s nyíltan antidemokratikus ideológia ennek a válságnak a
talaján bontakozik ki. A múlt század elején a kapitalista kultúra ellen
lázadó romantikus antikapitalizmus kezdetben demokratikus vonásokat is
mutat, ezeket azonban, amint a válság már élesebben mutatkozik, nem-
sokára elveszíti. (L. Carlyle színváltozását 48 után). A század második
felének romantikus ellenzékiisége nyíltan az ember egyenlőtlenségének és
kötöttségének, mint egy „egészséges“ társadalmi felépülés alapelveinek
tanításához vezet. Ennek a felfogásnak számos érintkezési pontja van a
francia forradalom utáni restaurációs ideológiával, azonban korántsem
jelent egyszerűen az akkor megsemmisített feudál-abszolutisztikus rend-
szer visszaállítási kísérletét, hanem éppen a demokrácia aktuális modern
válságának új terméke. Nietzsche lehet az erre a világnézetre való áttér-
és legnagyobb jelenségének tekinteni.

Érthető, ha az antidemokratikus egyenlőtlenségi-ideológia alap-
tudományának a biológiát tekinti. Elméleti megalapozottság látszatára
ugyanis csak akkor tehet szert, ha sikerül kimutatnia, hogy az emberek
között biológiai téren áthidalhatatlan különbségek vannak. Ez a biológia
természetesen nem tudomány, hanem mítosz. Ez már Nietzsche-nél is vi-
lágosan látható; a „Herrenrasse“-ról szóló tanítását valójában romantikus
erkölcsfilozófiája alapozza meg, s a biológia itt csupán misztikus körítést
jelent.

Mindez azonban még nem elég: megszületik az egész durván mi-
tosszá bővült biologizmus formájaként a fajelmélet is. S ez sem a termé-
szettudományok eredményeiből jött létre, amint általában állítják, ha-
nem abból a politikai-társadalmi helyzetből meghatározta módszertani
szükségletből, hogy valamely nép egyedei, illetőleg a népek közötti radi-
kális egyenlőtlenség tana igazolhatóvá válik. Azt a régi igazságot,
amely szerint a személyiségek különbözősége, sőt hasonlíthatatlan egye-
disége mind az embereket, mind pedig a népeket tekintve, tökéletesen ösz-
szefér a jogok egyenlőségével, elsősorban pedig a gazdasági-társadalmi
fejlődés feltételeinek egyenlőségével, a fajelmélet hirdetői most mereven
megtagadják. A radikális egyenlőtlenségi tanítás első fajelméleti rend-
szerezése Gobineau-nál jelenik meg; korántsem véletlen, mint ahogyan a
Tocqueville-lel való levélváltásból ismeretes, hogy első lelkes olvasói
az amerikai rabszolgatartók voltak. Mert az olyan morált, olyan szocio-
lógiát, olyan történetfilozófiát, amelyből bizonyos fajok nem-is-emberi
volta következtethető s ily módon emberi jogaiktól való teljes megfosztá-
suk világnézetileg igazolható, csak az emberek közötti alapvető minőségi
különbségek említett feltételezésével lehet megalapozni.

Am a különböző irányok ezen a táboron belül is heves harcot vív-
nak egymással, miközben a durván mitifikált biologizmus mindinkább
felülkerekedik, és a — természetesen éppen úgy mitifikált — erkölcs-
pszichológiai alapvetést mindinkább háttérbe szorítja. Az a körülmény
azonban, hogy a Chamberlain-Rosenberg-i vonal a nietzschei fölött vé-
gül is urrá tudott válni, nem homályosíthatja el azt a tényt, hogy a de-
mokrácia válságára adott feleletüket tekintve a két irány együtt halad.

A két világháború között így állt elő az a paradox helyzet, hogy
úgyiszlóván az egész művelt világot demokratikusan kormányozták, a de-
mokrácia azonban kiszolgáltatottan, védelmezők nélkül maradt. A wei-
mari köztársaság demokrácia volt demokraták nélkül, s minthogy uralmi
berendezkedése kicsiny, névtelen kisebbségre támaszkodott, a német töme-
gekben a demokráciát illetőleg mélységes és általános kiábrándulást kel-
tett. Legkiválóbb védelmezőiből, miként Max Weberből is, hiányzott a
valódi meggyőződés pátosza. S ami a legfontosabb, a demokrácia egyet-
len elképzelhető, tevőleges védelmezője, a forradalmár munkásság,
a demokráciával szemben ellenséges harci állásba szorult. Ennek az idő-
nek általánosan elterjedt szemlélete szerint a világnak fasizmus és bolse-
vizmus között kell választania, ez a hamis dilemma pedig a fasizmus
ellenségei körében uralkodó zavart a legszélsőségesebben felfokozta, s az
antifasiszta front kialakulásának minden esélyét már eleve lehetetlenít-
tette. Csupán ebből az ideológiai zűrzavarból érthető, hogy a fasizmus
a kétségbeesett tömegek és kétségbeesett intelligencia előtt mint a demok-
rácia válságából való kibontakozás lehetséges módja jelenhetett meg.

Hitler stratégiája ekként haladhatott 1941-ig győzelemről győze-
lemre. Csak 1941-es szövetség, demokrácia és szocializmus összefogása
hozta meg a fordulatot, csillanthatta meg a civilizáció megmenekülésé-
nek reményét.

Mindezek a kérdések a válság másik tényezőjére, a haladásgondolat problémájára utalnak. Filozófiai szempontból a haladás fogalmának feltételezi a társadalomban olyan tendenciák felfedezését, amelyek az emberi értékeknek a valóságban való állandó — ha nem is egyenletes — fokozódását biztosítják. Az ilyen filozófiai koncepció tartalmazhatja egy ideális állapot, valamely eszme felé való közeledés gondolatát (ily módon tehát a végtelen haladás eszméjét, mint pl. Kantnál), vonatkozhatik egy olyan állapot elérésére, amely a megelőzőtől minőségileg különbözik, s jelentheti az emberiség „természetes“ erőinek kibontakozását. (L. a kapitalizmus fogalmát a klasszikus közgazdaságtanban, a felvilágosodás és a francia forradalom célkitűzéseit.) Azonban minden esetben magában a valóságban való magasabb emelkedésről van szó.

Az emberiségnek a haladás tényleges megvalósulásába vetett hite azonban a fent vázolt válságban elvész. Mert ha most a haladás pusztá végtelenségét élezzük ki, mint pl. a liberális újkantiánizmusban, a haladásnak épp a társadalmi valósággal való kapcsolata enyészik el, minden elvonttá, erőtlenné, meggyőződésnélkülivé silányul. Ez a fejlődés mindazonáltal társadalmilag szükségszerű. Az újkantiánusoknál akadémikus formában jelenik meg. Azonban ez a világnézett struktúra, amely eszmény és valóság között szükségszerű, teljességgel áthidalhatatlan szakadékot statuál, az értelmiség igazi elitjében nagyon hamar mélységes kultúrpeszimizmust idéz elő. Schelernek az ész tehetetlenségéről vallott tanításától Valéry-ig az ember hátor magábanállásának, a reménytelen-posztpon kitaró humanizmus hősi elbukásának világnézete válik uralkodóvá; olyan eszményeket hirdetnek, amelyekről a megfogalmazóik maguk is tudják, hogy semmi vonatkozásban sincsenek vagy egyenest nem is lehetnek a társadalmi valósággal. A szellemi elit kulturális fejlődése rezignáltan és arisztokratikusan elkülönül az ellenséges, eszménynélküli valóságtól. Az eszmények megvalósulásáról csakis belül, a lélekben lehet immár szó. Az egyedi embernek lehet fejlődése, s ennek a fejlődésnek terén lehet haladás is; a társadalomban azonban nem.

Ezzel függ össze a kultúra és civilizáció ellentéte, amelynek hangoztatása az elmúlt évtizedekben annyira általánossá vált. Ha ezt a megkülönböztetést egész általánosan próbáljuk értelmezni, arról van szó, hogy a civilizáció külsőséges világában, méghozzá elsősorban a technikai civilizáció területén lehetséges haladás, a kultúra valóban lényeges világában azonban nem. Itt is egy jogos kérdés helytelen megválaszolásáról van szó. Az igazi értelmiség jogosan tiltakozott az ellen, hogy egyesek a kultúra fejlődését a pusztán technikai fejlődés sémájára fogják fel. Azonban a kulturális fejlődés egyenlőtlenségének ténye a dialektikus gondolkodó szemében ennek a fejlődésnek egyenes alapvét jelent. S hogy pl. meg lehet állapítani előrejutását, tehát haladást a művészet területén, anélkül, hogy az időben későbbit egyszersmind művészileg magasabbrendűnek kellene tekinteni, ezt a tényt már Schiller is tudta. Kultúra és civilizáció modern ellentétét csupán a legjobb értelmiségnek a

mai társadalomban való elveszettsége, utak és célok látására való „szervi” képtelensége idézte elő. Tanulságos lenne megvizsgálni, milyen mélyen függ össze ez az elkülönülés az értelmiség legjobbjainak a demokráciával szemben való elidegenedésével; nyilvánvaló, hogy az értelmiségi elitnek a liberális eszmék síkján való megrekedése ugyancsak része ennek a kettészakadási folyamatnak.

Ez a folyamat viszonylag hamar vezet minden történeti haladás tagadásához. (A legradikálisabban Schopenhauernél, azonban Kierkegaard és a német romantikus historizmus, Ranke és iskolája is végső elemzésben ide tartoznak.) Nietzschevel az a kísérlet jelentkezik, hogy reakcionárius utópiájához vezető útját erre az alapra építse. Valóságos történetfelfogása azonban először is igen közeli rokonságban van a Schopenhauerével: a történet folytonos romlásról, feltartóztatathatlan süllyedésről tanuskodik, s egyes fordulatai érthetetlen csodák; másodsorban az örök visszatérésről szóló tanításával minden történetiséget, mindenfajta haladást megsemmisít. Nem csoda, hogy ott, ahol a saját felfogása értelmében haladást kellene tételnie, tiszta mítoszba süllyed.

Itt érdekes strukturális szellemi összefüggés válik láthatóvá: a társadalmi pesszimizmus statikus történetiszemléletbe csúcsosodik; az antidemokratizmus a legszorosabban összefügg a haladásellenességgel: ha van a történelemben valahol érték, akkor az egy korábbi állapotban volt megvalósulva. Maga a folyamat szükségképpen a silányabbá válással azonos, s a legtöbb, ami elérhető, az eredeti állapot visszaállítása. Azonban ez sem szervesen adódik magából a fejlődésből, hanem minőségi ugrást jelent.

Ez a gondolat uralkodik mindeneelőtt a fajelméletben. Amit a romantikus antikapitalizmus szemléletében a középkor jelentett, azt a szerepet most a tiszta faj őállapota foglalja el. A történet semmi egyéb, mint fajkeveredés és ezzel a faj megrontása. Innen ered Gobineau pesszimizmusa. A fasiszta ideológia erre az alapra épül, amikor minden haladás-gondolatot radikálisan megtagad és a „csoda” műveként — miként Hitler a maga küldetését jelölte — az őállapot visszaállítását helyezi ki-látásba.

Ilymódon egyrészt az elitgondolat, a világnézeti arisztokratizmus egész népekre alkalmazva széles tömegek előtt érvényes világnézeti tanítássá lesz. másrészt ugyanakkor megalapozása teljesen merevvé s egyszersmind teljesen önkényessé válik. A radikális fajelmélet hívei hosszú időn át csupán kicsiny szektákat jelentettek, ámde olyan világnézeti környezet vette őket körül, amely maga is arisztokratikus jellegű volt; s noha az arisztokratikus világnézet az elitgondolatot elsősorban erkölcsi-társadalmi, lelki avagy szellemi értelemben alapozta meg, végül maga is a mitifikált faj fogalmánál kötött ki. (L. Nietzsche és Spengler példáját.) Ennek a szemléletnek a hatása pedig egyre szélesebbkörűvé vált. A fasiszta tömegmozgalmat természetesen csupán a második világháború társadalmi és szociális előkészületi ideje vezette győzelemre.

Ezen a ponton demokratizmus és antidemokratizmus, valamint a filozófia problémák végső feltevései között szoros összefüggést lehet megállapítani, amely azonban nem jelent pusztá konstrukciót, pusztá —

többé-kevésbé mindig önkényes — „tipológiát“, miként a szellemtudományokban: inkább annak a megállapításáról van szó, hogyan viszonyulnak a gondolkozók társadalmi környezetük bizonyos tényleges élet-törekvéseihez, hogyan értik meg, helyeslik vagy tagadják, veszik tudomásul vagy utasítják el ezeket. Haladás és demokrácia kapcsolata egyrészt, a haladás tagadása és arisztokratikus világnézet összefüggése másfelől tehát magának az életnek ténye nem pusztán gondolati konstrukció.

Nem véletlenül merül fel itt a pesszimizmus fogalma. Itt is fontos és ugyancsak a tényleges társadalmi fejlődésbe ágyazott összefüggés állapítható meg. Ugyanis haladás, optimizmus és demokrácia fogalma egyfelől, haladásellenességé, pesszimizmusé és arisztokratizmusé másfelől megint csak nem véletlenül kerülnek össze. Mert noha optimizmus és pesszimizmus vitájában a természeti tényekre való hivatkozásnak jelentős része szokott lenni, végső soron a társadalmi távlat dönt, és a természet részei pusztán utólagos igazolásul szolgálnak. Egyetlen demokratikus optimistát sem fog optimizmusában megingatni az a szükségzerű belátás, hogy a földnek s vele együtt az egész emberi kultúrának egyszer el kell pusztulnia, másfelől Nietzsche és Chamberlain adnak példát arra, hogy miként lehet a darwinizmust egy fejlődésellenes pesszimizmus számára kihasználni.

A pesszimizmus napjainkban növekedő ereje különösen világosan mutatja ezeket a társadalmi gyökereket, hiszen túlnyomóan a kultúr-pesszimizmusnak, azaz az emberiség lényeges kérdéseiben a haladás megtagadásának formájában jelentkezik. Korunk értelmiségének fentebb vázolt helyzetével a legszorosabban összefügg, hogy a pesszimizmus egyre inkább valami különös előkelőség hangsúlyát nyeri, szemben a robusztus, plebejus optimizmussal; ezzel az optimizmussal ellentétben az egyetlen lehetséges igazi szellemi magatartásnak, valami erkölcsileg magasabbrendű dolognak tekintik. Bizonyos viszonylagos jogosultsága ennek a szemléletnek is van. A kapitalisztikus életberendezkedés apologetikájának szellemi légkörében, ahol a gondolkodás minden törekvése arra irányul, hogy mindazt, ami a kapitalizmus világában rút, alacsonyrendű, ember-telen, részben tudomásul se vegye, részben pedig idealizálja, annak a közönséges haladásfogalomnak a szellemi környezetében, amely a kapitalista közgazdaság, s a kapitalista gazdálkodás alapján kibontakozó technikai civilizáció továbbfejlődését — anélkül, hogy embert és kultúrát romboló hatását tekintetbe venné — egyenes vonalban haladó, felfelé irányuló mozgásnak tekinti, a szkepticizmus, sőt a pesszimizmus is valóban mind elméleti, mind pedig erkölcsi szempontból magasabbrendű álláspontot jelenthet, mint ellenfele.

Mindez azonban nagyon is hamarosan a visszájára fordul. Akkor ugyanis, amikor ez a pesszimizmus önelégült arisztokratizmusba csap át, amikor a reakció erőivel való szövetkezésre vezet, Schoppenhauer történetellenessége és metafizikai pesszimizmusa azzal az igénnyel lép fel, hogy a társadalmi és politikai élet kicsinyességei fölé képes emelni az embert. S mit jelentett a valóságban ez a történetellenesség és pesszimizmus éppen magánál Schoppenhauernél? A fehér terror támogatását 48-ban és 48 után. S az ilyen arisztokratikus-pesszimizista törekvéseknek fokozó-

dása Schoppenhauer után ezeknek dekadens-reakcionárius jellegét még csak élesebben mutatja. Nem véletlenül beszél Thomas Mann korunkról rajzolt jellemképében a betegség, a pusztulás és a halál vonzóerejéről.

Míndezek a tendenciák a legszélsőségesebbre fokozódnak a faszizmusban, hiszen minden fajelméletet — mint ahogyan már láttuk — immanens pesszimizmus és abszolút arisztokratizmus jellemez. A fasiszták „heroikus pesszimizmusa“ a legszélsőségesebb túlzásba vitt embermegvetés filozófiája, széles tömegek és utat vesztett értelmiség mélységes kétségbeesettségének lelkiismeretlen kihasználása. Auschwitz vagy Maidanek haláltáborát közvetlenül természetesen a faszizmus imperialista politikája hozta létre. Azonban ezt a politikai rendszert és ezeket a megnyilvánulásait lehetetlen lett volna kialakítani enélkül az arisztokratizmus nélkül, mert minden másfajú lényt nem is tekint embernek, enélkül az egyetemes kétségbeesésből táplálkozó általános világnézet nélkül, s enélkül a társadalmi és történeti távollatlanság nélkül, amely egy egész nemzet sorsát egy szakadék szélén élő hazárdőr módjára veti kockára.

3.

A tulajdonképeni filozófiai problémához immár meglehetősen közeljutottunk. Következő fejtegetéseink a középponti kérdéshez vezetnek bennünket: az ész igenléséhez vagy tagadásához. Hamis akademizmust jelent minden olyan felfogás, amely a filozófiának az ésszel szemben való állásfoglalását a filozófia — az ismeretelmélet, fenomenológia, ontológia, stb. — immanens problémájának tekinti. Míndezek a diszciplínák részei csupán a teljes filozófiának, amelynek alapját, mint ahogyan már a görögök, ahogyan Fichte — hogy a materialistákról ne is beszéljünk — látták, magában a létben kell keresni. Minden ismeretelméleti, stb. kérdés-feltevés és -megoldás attól függ, hogy a filozófus miképpen gondolja el lét és ész összefüggését, hogy vajjon az egzisztencia magva, az, ami a létezőt jelenti a létben, észszerűnek vagy észszerűtlennek tűnik-e előtte.

Ezen a helyen lehetetlen az irracionizmus filozófiai problematikáját még csak érinteni is. Csupán rámutatunk kérdésünkkel való összefüggésére, az arisztokratizmus vagy demokratizmus dilemmájával való kapcsolataira. Problémáink egymás mellé rendeltsége itt is világos. Természetesen nem abban a leegyszerűsített értelemben, hogy valamely gondolkodó közvetlenül politikailag tekintve jobb- vagy baloldalon áll-e; ebben a tekintetben vannak gyakori kivételek, mint amilyen pl. Sorel. Világnézeti szempontból azonban egyértelmű az összefüggés: a haladással szemben való állásfoglalás majdnem mindig szoros összefüggésben van az irracionálizmussal és az új elit sajtászerű fogalmával. Sorel alaptörekvéseit tekintve bizonyos szocialista érületű volt; éppolyan bizonyos azonban, hogy nem demokratikus. Szocializmus és demokrácia végzetes kettéhasadása az ő filozófiájában is megmutatkozik.

Az észellenes ideológia, történeti eredetét tekintve, a francia forradalom elleni küzdelem során született meg, s éppen ezért élesen szembe-

fordul a haladás fogalmával, a réginek az új által való szükségszerű szétrombolásával. Tehát már eleve a régi arisztokratikus társadalom önvédelmét jelenti; ennek az önvédelemnek azonban nemcsak politikai értelme van. Világnézetiileg a felvilágosodás észuralma ellen irányul, s intézményeket, stb. csupán azért akar megvédeni, mert azok fennállnak, hagyományokat, mert eleveneknek látszanak, teljesen függetlenül attól, hogy észszerűek-e, avagy nem. Tehát az észszerűségnek mint kritériumnak elutasítását jelenti. Miután az észről ily módon elválasztotta magát, függetlensége pozitív értelemben is megmutatkozik: minthogy a szóbanforgó intézmények, hagyományok, stb. valami magasabbrendű elvet képviselnek, mint amit bármely észszerűség jelenthet, magának a valóságnak észföltölti, irracionális magva nyilvánul meg bennük. Az a körülmény, hogy a mai irracionalisták szemében Burke, De Maistre vagy Haller ugyancsak racionalistáknak tűnnének, arra utal csupán, hogy ez a világfelfogás mily hatalmasan bontakozott ki, szélességben és mélységben egyaránt.

Az irracionálisnak az arisztokratikus világnézettel való összefüggése azonban ez utóbbinak nemcsak eredetét, hanem magát filozófiai strukturáját is megszabja. Gondoljunk Schelling és Hegel ellentétére az „intellektuális szemlélet“ kérdésében. Az ellentét itt időtálló filozófiai magaslatra emelkedik, s ugyanakkor a két álláspont arisztokratikus, illetőleg demokratikus jellegének éles megszövegezése is előttünk áll. Schelling azt tartja, hogy az intellektuális szemlélethez, vagyis ahhoz a képességhez, amely szerinte a valóság lényegéhez való hozzáférésközést biztosítja, veleszületett, soha el nem sajátítható zsenialitásra van szükség. (Ez a gondolat alakul tovább Schoppenhauerén, Nietzschén, Bergsonon és a Georgekőrön át a jelenkor irracionálisáig.) Hogy milyen „zsenialitás“ szükséges, esztétikai, erkölcsi, filozófiai vagy pszichológiai, ennek a ténynek magábanvéve nincs döntő fontossága. Fontos csupán az arisztokratikus elv, amely Chamberlain óta faji elvként szerepel.

Ezzel a felfogással szemben Hegel nézete szerint minden emberben megvan az a képesség, amellyel eljuthat a valóság filozófiai megragadásához. Ebből természetesen még nem következik, hogy a „józan ész“ önmagában, minden további nélkül elegendő a filozófiai megismeréshez, hogy tehát Hegel a szakszerű előkészületet a filozófiára feleslegesnek tartaná. Álláspontja csupán annyit jelent, hogy a megismerés útja elvileg minden normális ember előtt nyitva áll. Jellemzően fejezi ki ezt a tőle használt példa: mint ahogyan Napoleon minden katonájából marsall lehetett, ámde magától értetődőleg mégsem mindenkiből lett az, úgy vannak az emberek a filozófiai megismeréssel is. A „Phänomenologie des Geistes“ már csak azért is Schelling ellen irányul, mert az intellektuális szemlélet zseniális irracionalista „ugrásával“ szembeállítja a világfelfogás útjának észszerű kimunkálását, még pedig egyén és emberi nem számára egyaránt, társadalmi-történeti szempontból is, antropológiailag is.

Az itt végbement fordulatot természetesen nem szabad elérőtleníteni: a hegeli ész nem egyszerűen azonos a felvilágosodáskorival. Közöttük van a francia forradalom és az emberiségnek a forradalom győzelme által előidézett válsága, amelynek tükröződéseit a demokratikus gondolat és a haladáseszme válságában már láttuk. Hegelnél ez a fordulat magának

a világnézetnek végső kérdéséig és strukturájáig hatol. A jelenségnek itt is csupán egészen rövid leírása lehetséges. Hegel viszonyát korának irracionalista filozófiájához az imént láttuk. Azt is tudjuk, miként viszonylik a restaurációhoz és a romantikához. Hegelnek ezekkel a törekvésekkel szemben való élesen elutasító állásfoglalását az utóbbi időkben gyakran tagadták vagy jelentéktelenné iparkodtak tenni, noha csupán a „Rechts-philosophie“-nak Haller vagy Savigny ellen irányuló részeit kell olvasni, hogy helyzetét tisztán láthassuk. Más oldalról a felvilágosodás az ész birodalmáért folytatott egyetlen hatalmas küzdelem volt. A francia forradalomban, mint ahogyan ezt Hegel is világosan kijelenti, az ész a társadalom és történet uralkodójává lesz. Az ész birodalma tehát valósággá válik, — ámde milyen ez a birodalom a valóságban? Engels nagyon helyesen mutat rá arra, hogy az ész meg valósult birodalma éppen a burzsoázia birodalmának bizonyul. Az itt előtérbe lépő s az élet minden területén megmutatkozó ellentmondásokat az imént már megmutattuk, bár csak érinteni tudtuk őket.

Az egész társadalmi történeti lét ellentmondásos voltát tekintve, a filozófia előtt három lehetőség áll Először az ész megszükitése és elszegényítése, hogy ilymódon a burzsoázia birodalma továbbra is az ész birodalmának tűnhessék. Másodsorban a valóságnak észszerűtlenlétként való felfogása; a két álláspont közötti számos változatot itt is tekinteten kívül kell hagynunk.

Hegel itt egy „tertium datur“-ral lép fel: miközben az egyik irány az ellentmondások felmerülésével szemben az ész tagadásába menekül és a másik az ellentmondásokat kísérli meg ködbe foszlatni, Hegel radikálisan a filozófia középpontjába helyezi azokat: a logika és az ontológia középpontjában csakúgy ott vannak, mint ahogyan valamennyi konkrét részdiszciplínának, elsősorban a társadalom- és történetfilozófiának is előtérben állnak. A valóság valamennyi mozzanata, amelyek egymástól elszigetelve és abszolúttá tételezve, végleges, megsemmisíthetetlen adottságoknak tekintve az irracionalizmus alapját jelentik, Hegelnél mint az új ész puszta mozzanatai jelennek meg, mint problémák, amelyeket dialektikusan kell megoldani. Mindazok az ellentmondások, amelyeket a Hegel előtti filozófia ész és valóság ellentétéként értelmezett, most mint az értelem dialektikus ellentétei jelennek meg, mint olyan ellentétek, amelyek egy újfajta észszerűség felé hajtják tovább a gondolkodást.

Hegel ezzel kétféle fejlődési vonal beteljesítője. Az egyik az ellentmondásoságnak az eleaták és Herakleitos óta meglévő ősrégi felfedezése; Hegel ezt az elvet az egész filozófia rendszeresen végiggondolt alapvetésévé teszi. A másik a Descartes-tal kezdődő modern észfilozófia, amely azonban nála annak a hatalmas jelentőségű átalakulásnak jelenik meg csúcspontján, amelyet a francia forradalom idézett elő. Mindennek részletes tárgyalása itt természetesen lehetetlen. A probléma helyzetének megvilágítására csupán két jellegzetes mozzanatra szeretnék utalni. Először is a történelemben megmutatkozó észre. A felvilágosodás sokat emlegetett történetellenessége természetesen reakcionárius legenda. Azonban a felvilágosodás az alapproblémát mégis akként fogalmazta meg, hogy a történeti változások során az azonos és változatlan ész jut lassanként érvényre.

Ezzel szemben Hegel megmutatja az észnek a történelemben és a történelem által meghatározott átalakulását, az ész beteljesedését, önmagáhozjutását, önmaga elérését, önmagára eszmélését. Másfelől az élet ellentmondásai, egészen a tragikumig felfokozva, mint magának az észnek vehikulumai, mint az ész legfőbb megjelenési formái tűnnek elő. Ez főként egyén és faj viszonylatában válik szemléletessé; ebből a szempontból azonban nép és nemzet is egyéniségek. A tragédia mint az ész megvalósulásának legfőbb egyéni formája jelenik meg. Ez jelenti Goethe Faustjának és a „Phänomenologie des Geistes“-nek közös alap gondolatát.

Így oldódik fel és szűnik meg adekvát módon a hegeli gondolatvilágban a francia forradalom által keltett új válság. Azonban ez a filozófia, minden nagysága mellett is, csupán viszonylagos, módszertani beteljesedést jelent. Az ellentmondások közt mozgó ész történeti fogalma napvilágra került, azonban teljessé tenni, történetileg konkretizálni Hegel már nem volt képes. Az ész ellentmondások közötti belső fejlődésének középponti fogalma ebben az új értelmezésében a szabadság; a hegeli szabadságfilozófia azonban a kedvezőtlen általános korhelyzet és németországi viszonyok miatt részleteiben helyenként még a francia forradalom eszmevilágától is elmaradt. Hegel alakját ily módon csillogó köd nyeli el. Egyesek a reakciós poroszság filozófusának nevezik, Herzen viszont módszerét, a dialektikát a forradalom algebrájának tekinti.

Mint hogy polgári tanítványai és követői nem a Herzen vonalán haladnak, a hegeli dialektika értékes újítása mindinkább veszendőbe megy; akademikus megújításai pedig éppen a főkérdésben eredménytelenek. Marx-szal kerül csak sor a kor konkrét eredményeinek és tapasztalatainak a filozófiai módszerbe való beledolgozására. Marxnál a hegeli ész radikálisan földivé válik, szabadság és egyenlőség megvalósítása a konkrét és valóságos társadalomban valóságosan létező emberek valóságos szabadságának és egyenlőségének követelésévé. Csupán Marxnál és nagy követőinél válik a valóságos, konkrét, ellentmondásosan, ellentétek között bontakozó, konstituáló, öntudatra és öntevékenységre ébredő ember a történelem igazi alanyává. Csupán Marx munkája nyomán válik az ember valóságos fejlődése (tehát nem a kapitalizmus fétissé büvölt világában eltorzult, atomizált tudatnak a fejlődése) embertársaihoz való valóságos és konkrét, ellentmondásos és ellentétes kapcsolataiban láthatóvá. Az emberek közötti kapcsolat mint a haladás struktúrájának és dinamikájának alapja jelenik meg, mint az észnek a történelemben való megvalósulását biztosító eleven eszköz.

Ez a hatalmas filozófia a polgári világban mindeddig úgyszólván teljesen hatástalan maradt. A dialektikának is éppen ezért kellett feledésbe tűnnie, vagy eltorzulnia. A fejlődés magát azonban a tények semilyen elhanyagolása vagy elferdítése sem tartóztathatja fel: a valóság a dialektikának szakadatlanul új és mindig magasabbrendű problémáit veti fel, amelyek az irracionális számára — a fentebb vázolt filozófiai fejlődés eredményeként — immár „továbbelemezhetetlen adottságokként“ tűnnek fel. Megszűkített és eltorzított problémaállításokból ily módon szükségképpen ferde és hamis megoldások születnek; a kor tényleges problémáinak megoldása felé ebből az irányból nem vezethet út.

Ezzel a humanizmus válságához érkeztünk. Hogy ez a válság tény, erre nem kell sok szót vesztegetnünk. Elegendő csupán arra gondolni, hogy a fasizmus Németországban 12 esztendeig uralkodhatott. Mi jelenti azonban a humanizmus válságának lényegét? A humanizmus eredetileg és lényege szerint az emberre vonatkozó tudás; célja az ember méltóságának és jogainak megvédelmezése. Ezét harcias, sőt agresszív a renaissancetól a felvilágosodáson át a francia forradalom nagy napjaiig. A fentiek során elemzett válság mármost a humanizmust tekintve, a következőkben nyilvánul: mentül bensőségebbé válik a tudományok viszonya az antidemokratikus, haladásellenes és főként fajelméleti bölcseletekkel, annál inkább megerősödnek köreikben az antihumanista irányzatok. A humanizmus elveszti talaját az emberre vonatkozó konkrét tudományokban. Az ember méltóságának és jogainak védelme pedig mindinkább defenzívába szorul, amely ideológiailag merő absztrakciókban ragad meg és egyre erősebben passzivitáshoz, a tényleges társadalmi valóságtól való elidegenedéshez, vérszegény utópizmushoz vezet. Ennek a válságnak alapvető okai eddigi fejtegetéseimből világosan előtűntek: az elszigetelt egyén, akinek életaxiómái ebből az elszigeteltségből erednek, azt hiszi magáról, hogy magánszemélyként áll szemben egy elidegenedett, halott és embertelenné vált társadalommal. Ezen a talajon pedig a visszavonuló humanizmus csupán pacifista jellegű utóvédharcot vívhat.

A humanizmusnak ez az elszegényedése világosan megmutatkozik, ha saját multjával, s ennek legnagyobb gyakorlati teljesítményével, a francia forradalommal hozzuk vonatkozásba. Nagy humanista írók, mint Victor Hugo az „1793“-ban, Dickens a „Két város“-ban tipikus példaként kínálkoznak erre a szembenállásra. A humanizmus az uralkodó politikai és társadalmi hatalmak embertelen „reálpolitikájával“ szemben, akár az egyes országokon belüli megnyilvánulásait tekintve, akár külpolitikai vonatkozásban, egyetlen valóban döntő érvet sem tud felhozni. A humanista szölamok ilyenfajta általánosságokban hangzanak ki, mint pl.: „ne állj ellent a gonosznak“, „tartsd magad egyénileg tisztán“, stb. Az első világháború puszta humanisztikus pacifizmusa, az elvont ember légüres térben fogamzó kiáltványa a cselekvések számára nem tudott utat mutatni. Innen ered e kor legkiválóbb szellemeinek oly erős kiábrándulása. S az antihumanizmus ideológiája bővülő hatásában, extenzív és intenzív befolyásában mindinkább uralomra jut.

A humanizmusnak ezt a gyöngeségét a demokráciával általában, különösként pedig a harcok demokráciával való kapcsolatának meglazulása idézi elő. Victor Hugo és Dickens természetesen igazi demokraták. A humanizmus válsága náluk abban mutatkozik, hogy eszményeik megvalósításának igazi útjától visszarettennek, hogy a francia forradalom győzelmével kezdődő ellentmondások válságában nem tudnak eligazodni, hogy az emberi nem humanizálásának semilyen jövőben járható útját nem tudják felfedezni. Elfogadják a jakobinus eszményeket, megvalósi-

tásuk módját azonban elutasítják. Azonban éppen a módszer elutasítása a jele a demokratikus gondolat, aktív humanizmus meggyengülésének. Miközben a demokrácia ellenfelei, anélkül, hogy bárminő humanista gátlás akadályozná őket, reakciós céljaik megvalósítására minden eszközt felhasználnak, a demokratikus humanizmus válságba jutott ideológiája abból a szempontból konzervatív marad, hogy mereven kitart a valójában elhasznált, forradalom előtti felvilágosodás kori eszmények mellett, és túlzottan válogatós, önmarcangolóan szkeptikus azok tényleges megvalósításának eszközei kérdésében. A gonosz tagadása a gonosz előtt való külső meghódolásra vezet, anélkül, hogy az alany egyéni erkölcsi integritását elveszítené.

Csupán a fasizmus előkészületi ideje és uralma alatt feltornyosuló antihumanisztikus, antidemokratikus törekvések váltanak itt ki realiztikusabban humanisztikus visszahatást. A mozgalom előfutárjának Anatole France tekinthető. A jakobinusok cselekvő, hősi módszerét helyesli, eszményeik fölött azonban éles és szkeptikus bírálatot gyakorol; ezeken immár túl kell jutni. Ez a mozgalom azt jelenti, hogy korunk legkiválóbb humanistái épp abból a szempontból változtak meg, hogy miközben a jakobinus eszményeken túljutottak, konkrét és pozitív állást tudtak foglalni a szocializmus kérdésében. Természetesen korántsem abban az értelemben, mintha feltétlenül szocialistákká lettek volna, hanem csupán olyképpen, hogy a demokrácia társadalmi tartalmát konkrétan, reálisabban humanista módra, a régi formalizmuson túlelmerkedve ragadták meg, hogy kezdik belátni, hogy az embertelen és zabolátlan faji téboly ereje csupán erőszakkal: a demokratikus életre ébredt nép hatalmával dönthető meg. Ez a fejlődés figyelhető meg Romain Rollandnál, a gandhizmustól a harcoss humanizmusig; ezen az úton járt Thomas és Heinrich Mann is. Jelentős ellenmozgalom ez az előző századvégivel szemben: szocializmus és demokrácia felújítják szövetségüket és ezzel együtt a humanizmus is konkrét alakot ölt. S a második világháború, a népeknek a fasiszta „új rend” elleni harca — természetesen különböző országokban különböző erősséggel — a népi ellenállás oly heves visszahatását váltja ki, hogy valószínűleg ezek körül a mozgalmak körül fognak majd az új Európa demokratikus életformái is kikristályosodni.

5.

Ezzel az új Európa problémájához érkeztünk. Remélem, hogy az eddigi utam világosan megmutatta a kérdésre adandó válasz irányát. Az új Európa csak akkor jöhet valóban létre és ölthet szilárd formát, ha a fasizmus gyökereit ideológiailag is sikerül kiirtani, ha visszatérését ezen az úton is lehetséges lesz végérvényesen megakadályozni. Nem ide való felsorolni, hogy mennyire elégtelen mindaz, ami eddig történt, mind bel-, mind pedig külpolitikai téren. Ha világnézetileg is levonjuk a fasiszta uralom tanulságait, akkor kiderül, hogy a vele szemben való ellenállás ott volt a legerősebb, ahol a demokráciának valóságos, s nem-

liberális-formaliztikus módon felvizezett szelleme élt a népben. (Szovjet-unió, Jugoszlávia, Franciaország.) Ez a megállapítás helyes, azonban nem elegendő. Azt is elménkbe kell vésnünk, hogy a faszizmus sohasem győzhetett volna a demokráciának és vele együtt az egész demokratikus gondolatrendszernek az előbbieken vázolt válsága nélkül. Ez a válság tette a tömegeket és az értelmiséget a fajelmélet ideológiai mérgével szemben fogékonyakká, ez tette az ellenszegülőket ideológiailag védtelenné, vagy majdnem védtelenné. Minden azon múlik, hogy a jövőben mindezekben a kérdésekben nagyobb előrelátással és több energiával legyünk felvértezve, mint amennyi a faszizmus felemelkedése elleni harcban a rendelkezésünkre állt; minden azon múlik, hogy a reakciónak a bevezetésben említett visszavonulási útjait felfedjük, hogy rendezett visszavonulását, eszméinek újrendezését és újbóli csatasorba állítását lehetetlenné tegyük.

Ehhez pedig egy demokratikus világnézet kialakítása elengedhetetlenül szükséges; pontosabban szólva azt a felismerést kell tudatosítanunk, hogy a világnézetek az arisztokratizmus és a demokratizmus kérdésében sohasem lehetnek közömbösek, hogy minden filozófiai pozíció a demokráciával szemben való állásfoglalást is magában rejt. És másfelől pl. a weimari köztársaság sorsa azt is megmutatja nekünk, hogy ideológiai szempontból is szükségképpen milyen gyenge és védtelen egy köztársaság igazi republikánusok nélkül, egy demokrácia demokraták nélkül.

Tudom, hogy még ma is sokan hisznek a háború előtti demokrácia visszaállításának értékében, a régi formális demokrácia újbóli bevezetésében. Remélem, meg tudtam mutatni, hogy ez a régi válságot és vele a reakciós ideológia tömegeket vonzó erejét ismét szükségképpen felújítaná. Felújítaná méghozzá — amint ez a történelemben mindig így szokott történni — fokozott erővel. S már a háború óta eltelt rövid idő is tömegével hoz példákat arra, hogy ez a szociális életforma mily türelmes a demokrácia ellenségeivel szemben, csupán azért, hogy amekkora hatalommal csak teheti, azok ellen fordulhasson, akik a demokráciát ténylegesen meg akarják újítani. Személyükben ezek igen gyakran szocialisták vagy kommunisták is. Végzetesen hamis problémafelvetés lenne azonban itt polgári kultúra és szocializmus, avagy keleti és nyugati demokrácia közötti utak szétválásáról beszélni. Épp arról van szó, hogy a háború előtti kornak ezeken a hamis dilemmáin jussunk már túl. A háború előtt a haladó erők ideológiai meggyengítéséhez rendkívüli módon hozzájárult a „fasizmus vagy bolsevizmus“ hamis dilemmája.

A háború alatt, 1941 januárjában döntő átalakulás vette kezdetét, amely a frontoknak itt szükségessé vált megváltoztatásával a legszorosabban összefügg. Ha a demokrácia a békét ugyanúgy meg akarja nyerni, mint ahogyan a háborút megnyerte, változott feltételek között, változott eszközökkel 1941. politikáját kell folytatnia. A háború előtti idők hamis dilemmájának pusztító hatása után épp annak belátására van szükség, hogy a demokráciának a világtörténelem a politikai, társadalmi és cszmei megújódásra soha nem remélt lehetőséget játszott a kezére. Kérdés csupán az, hogy miként fogja ezt a lehetőséget kihasználni?

Nem lehet feladatomban most valamely program felállítása, noha meg

vagyok győződve róla, hogy negatív, kritikai megjegyzéseimből önként adódnak egy ilyen program körvonalai. Mindenekelőtt határozott világnézeti újjáépítésre van szükség: a szabadság, egyenlőség, haladás és ész kategóriáinak új fényt, megújított jelentőséget kell nyerniök, aminek feltétele, hogy a demokrácia szociális tartalma, a mai változott körülményeknek megfelelően ismét 1793 vagy 1917 tartalmi gazdagságát és átütő erejét mutassa. Másfelől pedig hosszú évtizedeken begyökeresedett, egyes körökben úgyszólván axiomatikussá vált kategóriáknak, mint amilyen pl. az „eltömegesedés“, érvényüket kell veszíteniök.

Ennek az utóbb említett irányváltozásnak, mint világnézeti átalakulásnak, különös jelentősége van: mert a tömegektől való félelem, a valóságos, szervezett és tudatos tömegek megvetése volt és marad is a fasizmus legfőbb ideológiai betörési pontjainak egyike; méghozzá mind maguknak a tömegeknek, mind pedig az értelmiségnek szemléletében. Ehhez járul még az a követelmény, amelyet utoljára említék, noha korántsem tartom a legkevésbé jelentősnek: az elszigetelt individualizmust le kell küzdeni, vagy — hogy pozitív értelemben fejezzem ki ugyanezt a dolgot — a citoyen új életre kell éleszteni. Örömmel tölt el, hogy erről a kérdésről éppen Svájcban beszélhetek, mert Gottfried Keller személyében a multszázadbeli Svájc mondhatta magának Nyugat legnagyobb citoyen-költőjét; megtiszteltetésnek tartom, hogy ezen a helyen az ő zászlaja alatt küzdhetek. Már az ő életművéből is, különösként pedig az elmúlt évtizedek valóságából levonhatjuk azt a következtetést, hogy az igazi új Európát csak olyan emberek építhetik fel, akik számára a citoyen-lét ismét a mindennapi élet formájává vált. Egyszerű elhatározás azonban még senkit sem avatott citoyen-né. Hogy a citoyen Nyugat-Európából kivesszett vagy elvont karrikatúrává vált, ezt a tényt annak a közéletnek a rovására kell írni, amely nem adott alkalmat a tömegeknek az állandó tevékenységre, amelyben az ember a maga életfontosságú ügyeit a közélet problémáival csak hátsó ajtókon át, a korrupció útján köthette össze. A régi formális demokrácia magánemberré tette az embert, s az ilyen lényekből jöttek létre a tömegek; ebből a magánemberré süllyedt lényből pedig olyan embertípus bontakozik ki, olyan állásfoglalás, észjárás és erkölcsiség született, amely egy valóságos, eleven és életet fejlesztő demokrácia lényegével szöges ellentétben áll. Egy hamis dilemmát, méghozzá a megmerevedett, fétiseket tisztelő gondolkodásból eredő hamis dilemmát azonban ezen a ponton is meg kell oldanunk. Kortársaink ekként szokták kihegyezni a kérdést: vajjon először az új embernek, ebben az esetben az újjászületett citizennek kell-e létrejönnie, hogy azután az új demokráciát felépítse, vagy az új demokráciák intézményei nevelik-e az embereket citizenekké? A valóság ezt a dilemmát nem ismeri: miközben az ember az új demokráciáért küzd, az új demokráciát építi, tudatosan benne a citoyen-szellem; miközben világnézetét maga formálja át, készül egyszersmind harcra a demokrácia új intézményeiért.

Ezen a ponton talán ellenünk vethetné valaki, hogy a szóbanforgó új demokrácia csupán a régi, közvetlen demokráciák visszaállításának kísérletét jelenti, pedig már Rousseau is felismerte, hogy a modern nagy

államok közvetlen demokráciára alkalmatlanok. A liberalizmus ezen az egy ponton Rousseaut érdemén fölül méltatja. Magától értetődik, hogy valamilyen közvetlen demokrácia a régi athéni demokrácia értelmében egy modern nagy államban egész egyszerűen technikai képtelenség. Azonban a nagy francia forradalmat, éppen hősi korszakában, teljesen áthatotta a közvetlen demokrácia szelleme és bizonyos tényleges elemei, s a párisi kömmün, valamint a Szovjetunió gazdasági, társadalmi és kulturális élete a közvetlen demokráciának rendkívül sok mozzanatát tartalmazza. Hogy ezeknek az elemeknek a proletárdemokráciába való beépítése tudatos, azt ép az a körülmény mutatja, hogy a tényleges mindennapi élet valamennyi problémája a legszélesebb tömegeket közvetlenül mozgatja meg. Az ellenállási mozgalomnak, különösként Jugoszláviában és Franciaországban, valamennyi megnyilvánulása a dolog természeténél fogva, a közvetlen demokrácia szellemét sugározta. Ahol az ellenállási mozgalom győzelme után mindezt leépítették, ott az a veszély fenyeget, hogy a fasizmus maradványai elleni védekezés ereje, az új demokrácia felépítésének lendülete is meggyengül.

Európa új arculatáért harcol. A harc ma formailag a demokrácia különböző típusai között folyik: a körül a kérdés körül, hogy a demokrácia csupán állami-politikai-jogi formává legyen-e, avagy a nép tényleges életformájává váljék. E mögött a probléma mögött természetesen a hatalmi kérdés rejtőzködik: hogy a demokrácia ma is még a „kétszáz család” — mint ahogyan Franciaországban szokták nevezni — névtelen uralmának formája maradjon-e, avagy tovább tud-e fejlődni a dolgozó nép igazi uralmának formájává? Az új Európát meggyőződésem szerint csak a második lehetőség melletti ideológiai és politikai állásfoglalás, csak az ezt az állásfoglalást megvilágító és támogató demokratikus világnézet javára szóló döntésünk teremtheti meg. A fasizmus visszatérése ellen, új háborúknak ilymódon felidézett veszélye és dúlásai ellen csak az ekként értelmezett új Európa nyújthat biztosítékot.

1941-es szövetség már akkor is — természetesen teli ellentmondással és csak csirájában — több volt pusztán politikai szövetségnél. Akkori formája a háború megnyerésére elegendő volt. Az igazi békéért folytatott harcnak 1941 lényeges eszmei tartalmát kell megújítania. Meg kell újítania szocializmus és demokrácia szövetségét, s azt a felismerést, hogy szocialistákat és igazi demokratákat — függetlenül attól, hogy mennyire eltérő is társadalmi, közgazdasági, politikai, kulturális és világnézeti állásfoglalásaik — a közös ellenségük ellen folytatott küzdelmük, a civilizáció, kultúra és fejlődés közös ellensége, a fasizmus ellen folytatott harcuk szorosabban köti össze, mint amennyire nézeteik különbsége elválaszthatja. Ez a szövetség jelenti 1941 eszmei tartalmát. És a demokrácián múlik, hogy ebben az 1941. évi szövetségben eredményesen fog-e egy új Európáért küzdeni, s hogy ilymódon a demokrácia dicsőséges újjászületését fogja-e megteremteni, vagy pedig ismét egy új München tehetetlen szemlélőjévé fogja-e magát lealázni. Előadásom célja éppen az volt, hogy ennek a dilemmának világnézeti feltételeire rámutassak.

Lukács György

ÜDVÖZLET

GARCIA LORCA HALOTT KÖLTŐNEK

Írta: Jaroslaw Seifert

*A szülőföldben, mésszel teleszórva pihen
Garcia Lorca, az egykori harcos, a költő,
a sir fedezékében összekuporodva pihen:
fegyvere, lantja kihullt . . .*

*E napon vérből szőtték a szőnyegeket,
melyen táncát lejtí a vad mór.
És túl a Pyreneusok csúcsain, gleccserein, im
szól hozzád az, aki még él;
öklével küldi csókját hozzád, a strig —
a költő így csókolja ma társát.*

*Ó, nem a gyilkot: a békét
szolgálják dalaink.
Halk, játékos
szavak és rímek rebbenését
kerestük szerelmesünk szívében
az almafák alatt.
Verset akartunk írni,
teljeset, tisztát, mint a harangszó,
és bölcsét, mint népünk mondásai.*

*Nem! Bajonettel is lehet írni,
az emberi bőrre is lehet írni
és szörnyen ég ez az írás,
akár a száraz levél, melyen taposok, vörös
e véres őszi időn.*

*Mégis, egy bizonyos csak,
halott barátom, társam, a költő:
Közelít már az idő,
amikor Madrid munkásai
dalaiddal veszik vissza a várost.
Mikor mostani fegyvereit
a győztes a boldog falra akasztja,
mint béna a mankót
Lourdesban, ha gyógyult.*

Fordította: Mária Béla

SZABAD ZÓNA

Írta: Louis Aragon

*Az elfeledett bánat bánatdtól
Megtörve már a tört szív sem kiáltoz
Fehér hamu fedí a parazsat
Felhajtottam e nyarat mint az ó bort
S Corrézeben rózsaszín kastélyban jó volt
Almodni most ez augusztus alatt*

*Mi történt, hogy így hirtelen a kertből
Nehéz sírás hatolt s a könnyű szellőn
A süket szemrehányás feleselt
Csak későn verjete fel álmaimból
Egy röpke ének s rögvést el is iszkolt
A kétségbeesésünk leszerelt*

*Úgy sejtett nekem mintha hallandám tán
Egy percre sűrű búzaföldek táján
Homályosan a fegyverek zaját
Honnan jött hát e tenger szomorúság
A rozmarin, a szekfű és a rózsák
Nem őrizték a könnyek illatát*

*Már nem tudom hogyan de elvesztettem
Elfeketült kínját a gyötrelmeknek
S az árnyék is már darabokra hull
Se vége-hossza nem volt, úgy kutattam
A szenvedést mit emlék nélkül hagytam
S a szeptemberi hajnal bevonult*

*Ó ott hevertem kedves az öledbe'
Künn valaki magában zümmögette
A franciák egy régi énekét
A fájdalom magára ismert végre
Mint meztelen láb a chanson refrénje
Felkavarta a csendnek zöld vizét*

1940 nyara

Fordította: Havas Endre

Négyen indultunk Székre és Szamosújvárig vonaton. Ígéretet kaptunk, hogy ott majd szekérral várnak, amin aztán kiszekerezhettünk Székre. Gondosan őriztük ezt az ígéretet, akár a vasúti jegyet, amíg csak le nem szálltunk az állomáson. Itt aztán már eldobhattuk a jeggyel együtt bátran, mert bár ott sokféle szekér várakozott, de olyan egy sem akadt, amelyik mireánk várt volna. Egy széki ember azzal biztatott, hogy várjunk, mert ő tud arról, hogy az este Széken meg volt fogadva egy szürkelovas gazda, hogy az minket Székre szekerezzen, tehát várjunk türelemmel. Azzal egy pappal s egy kereskedővel elhajtott. Ezzel a biztatással ki is birtunk egy félórát türelmesen, de többre már nem futotta.

— Tudsz te gyalogolni? — kérdezte meg Nagy Pista Méliuszt óvatosan.

Méliusz, ha nem is nagy meggyőződéssel, de ráhagyta, hogy tud s így elindultunk hát gyalog.

Árnyékos volt az idő, az út meg tizennégy kilométer hosszú. A harmadik kilométer után, szembe zörgött velünk egy szürkelovas szekér s ahogy kiderült, pontosan az, amelyiket számunkra fogadott meg a széki pap. De nem egyedül jött a szekér gazdája, mert két széki asszonnyal, a szekér hátulja megrakva csomagokkal. Csak éppen beviszi ezeket az állomásra, vigasztalt minket, s fordul meg azonnal. Várjuk meg, vagy ha azt únjuk, haladjunk lassan, sze rögtön utólér. Avval már ott is hagyott. Így aztán, ha lassan is, de gyalogolhattunk tovább.

Méliusz hosszúkat lépdelt s hallgatva, de mi se sokat beszélgettünk. Egyszer aztán megállott Méliusz, s elég dühösen.

— Te, ez az ember becsapott minket s be a széki papot is alaposan. Az megfogadta bizalommal, hogy vigyen minket Székre s ez most előbb pénzért fuvaroz itt másokat, mi meg gyalogolhatunk, míg utólér.

— S te ezt csak most veszed észre? — kérdezte türelmesen Nagy Pista.

— De a demokráciát tudja követelni — dühöngött Méliusz — s még emberséget se tud!

Horváth Pista is káromkodott.

— Csak hallgass, mert éppen a te osztályodhoz tartozik ez az élelmes ember — neveltük őt Nagy Pistával.

— De kitől tanult volna vajjon emberséget? — védtük meg aztán a széki szekereket. — Eddigi uraitól? . . . S mikor csak azt látta, aki bírja, marja, mert másként nem élhet. Ezt kell kinevelni az emberekből, a népünkéből, s ez is háború, éppen a mi háborúnk, íróké s ebben is gyalogoként kell kezdeni — nevetett Nagy Pista.

Méliusz, mivel nem akart újoncnak látszani ebben a háborúban, egyelőre lenyelte mérgét s talpalta tovább a széki utat, de a nyolcadik kilométer után dohogva leült s apró kövecseket rázott ki a cipőjéből. Oldalt felszakadt annak a talpa s bujtak bé a kövecskék a lyukon. Mind

összerágta a zokniját, nézhette keservesen. Dühösen nézett vissza az útra, hogy jon-e a szekeres.

— Ne félj, Szék előtt utólér — vigasztalta Horváth.

— Toljunk ki vele — tanácsolta Méliusz —, ne ülünk fel egyik se. Hadd lássák Széken, hogy gyalog jöttünk, ne potyázzon két keresztet ravaszággal.

Gondolkoztunk hallgatva.

— Az úgy nem lesz jó — mondta végül Nagy Pista. — Mi most ebbe a faluban emberségre akarjuk oktatni a népet, nem kezdetjük hát avval, hogy magunkra haragítsuk ezt a szekereset, sze az rögtön elterjeszti rólunk, hogy olyanfélék vagyunk, akik a szegény embert elütik a keresztől. Ülünk csak fel, akárhol ér utól.

Én is erre szavaztam s Horváth is igen. Így aztán a tizennégy kilométerből hármat szekéren töltöttünk Székig.

Szék valamikor szabad királyi város volt s ezt még Mátyás is jóváhagyta. Két sóbányája is volt, egyik még a római időkből s mióta bedöngölték egy sincs. Egyébként jó nagy falu, három dombra is felfut s olyan utakkal, mint a hullámvasút. Temploma még a XIII. századból való, most építik újra a tornyát. Ötezer lélek lakja, javarészt református.

Ott áll a sok drága só, haszon nélkül. Ha én széki lakos volnék, nem tudnám csak nézni, mert inkább kecskéket vásárolnék, hadd nyalják kedvükre, hogy legalább annyi haszon legyen abból a temérdek sóból. Csakhát a székiek még magukra nézve is valahogy gyámoltalanok. És nemcsak abban, hogy visszamaradtak falunak, de visszamaradtak mindenképpen. Sehol egy valamirevaló gyümölcs, egy szakértelemmel megmunkált föld. Ellepi őket a vadzab. De nemcsak a mezőket, hanem a falujukat is. Nem bíznak magukban, mindent csak mástól várnak. Ahánnyal csak beszéltem, mindegyik azt panaszkolta fel, hogy nem ad nekik senki semmit. Eszükbe sem jut, hogy önmaguktól is várjanak valamit. Itt tapasztaltam leginkább azt, amit ma Erdélyben sajnos még sok helyen tapasztaltam: nem tudnak élni a szabadság lehetőségével. S ezt a politikai lehetőségre értem. Ez a politikai és egyéb műveletlenség súlyos öröksége az elmúlt időnek. Ha valami sérelem éri őket, már pedig éri, nagy nehezen még elpanaszolják, de ha aztán helyt is kell állani a panaszért, ijedten letagadják. Nem jó ma piszkálni senkit, ki tudja mi jöhet még, azt tartják. Így aztán könnyen a nyakukra ül a sérelem, hiszen aki azt elköveti, már előre tudja, hogy gyámoltalan a falu s megalkuszik. Egy ilyen falu aztán könnyen nevelhet a saját nyakára különféle diktátorokat, ugyancsak az elmúlt idők kísérteteképpen.

Gazdaházhoz szállásoltak be mind a négyünket. Ahol én voltam, ott ketten laktak, két öreg. Elláttak mindennel és szívesen. Az öregasszony jóságos asszony volt, fürge mozgású, mint a cinege. Csak egy kicsit már nagyothalló. Mindig beszélt volna s mindenre nevetett, olyan halk, apró nevetéssel. Míg ott voltam, mind csak etetett volna. Négy fia van, kettő már odahaza, a legkisebb tavasszal került haza fogságból s most katona Désen. A negyedik végképp odamaradt a háborúban. Ahogy Kalári néni mondta: hősi halált halt az urakért.

Földes szobájuk volt, a fal tele aggatva virágos cseréptányérral s egyik felén egy láncsal felhúzó öreg óra lógott. Bár már sötétedett jócskán, még mindig délután négyet mutatott.

— Kalári néni, rosszul jár ez az óra.

— Az lehet lelkem, mert hiszen áll. Egyszer csak elromlott -- vonta fel a vállát s nevetett —, de mikor még járt, hát nagyon szépen járt. Ritka szép ütése volt, nagyon szépen visitott. — Újra nevetett. — Igaz, most már úgy sem hallanám. Tudja egy kicsit nagyot hallok. — Elkomolyodott. — Megette a bánat a fületem. — Bólingatott. — A fületem s a szívemet. Tudja mind oda voltak... sok az egy anyának... azt sem tudtam, melyiket búsuljam. Jaj, mennyit vártam őket... egyenként jöttek s mindig éjszakára. Márton meg odamaradt... De még várom, csak már nem jó a fülem, megette a bánat. Hiába ülök fel éjjel, már nem hallok az utat...

Csendben hallgattam még azután is sokáig. Aztán hirtelen megkérdeztem:

— Kalári néni, mondja csak, maga kire szavaz?

Előbb megrettenve nézett, azután nevetve.

— Öreg vagyok én már, hagyom azt is a fiatalokra. Mit tudom én a pártokat.

— Hát azt tudja-e, kik csinálják a háborúkat?

— Azt csak az urak, a bolondok, mert a népek azt nem szeretik -- mondta meggyőződéssel.

— Na lássa, nem szeretik, de hagyják, hogy csinálják. Két párt van. Kalári néni. Az urak pártja, meg a népek pártja. Amelyik azt hirdeti, hogy ne legyen többé háború, az a népek pártja s ha maga most nem fog szavazni, akkor eggyel kevesebben lesznek, akik nem akarják a háborút.

Féldoldalról nézett rám s egy kissé gyanakodva. — Vajjon? — kérdezte. Aztán a földet kezdte pislogni. — Mondja csak István, igaz, hogy azok a demokraták, vagy akiket maga mond, mindenkitől el akarják venni a földet? Sze akkor mehetünk napszámosnak — siránkozott rögtön.

— Hazugság az Kalári néni. Hiszen éppen a demokraták adtak földet a szegénynek, nemhogy még elvették volna.

— S lássa mennyit hazudoznak mégis, de csak hogy ijesztgessék az embereket — mondta megkönnyebbülve. — S hiába, a hazugságot mindenki a leghamarább hiszi.

Aztán nagy hallgatva tett-vett a szobában, s láttam, hogy gondolkodik. Hirtelen megállott előttem. — Aztán mondja csak, kire kell szavazni, hogy ne legyen háború? — kérdezte. — A magyarok pártjára szabad?... Lássa, milyen buta vénasszony vagyok, de ne tudom, na -- mondta és nevetett.

— Persze, hogy szabad, azokat Kurkó Gyárfás vezeti, aki éppen olyan szegény asszony fia, mint amilyen szegény asszony maga, vagy mint a román Luca László anyja s a többieké. Ezek is szegény emberek, faluról származnak s egyet akarnak, a népük javát. Lássa, azok is éppen a szegényasszony anyjuktól tanulták, hogy milyen rossz a háború és azért vannak ellene mindenkép.

Hitetlenkedve nézett. — Munkás emberek voltak... — mötyögte, majd járkálni kezdett ide-oda, már nem fért el a házban. Aztán csak az ajtónak tartott. — Átmegegyek egy keveset Sárihoz, aki szomszédasszonyom, mert ezt tudni kell másoknak is, sze tiszta csúfság lenne... — Az ajtóból még visszafordult. — Lássa István, az ember nem is tudja, milyen veszedelemben van s azt sem, hogy milyen buta. — Azzal kietett az ajtón.

*

Másnap aztán az egész falunak próbáltuk megmagyarázni azt a veszedelmet, amit én Kalári néninek említettem s amit el lehet kerülni okosan. S azt is, hogy hogyan. Kalári néni is eljött s mikor Nagy Pista az okos életről beszélt, a szemeit törölgette. Horváth Pista versét is megsiratta, Méliuszot éljenezte s reám büszke volt, hogy nála lakom.

Este a fiatalság gyült össze, vagy százan, s az iskolába lámpafény mellett kérdezte meg tőlünk és főleg Nagy Pistától, hogy mit csináljon a széki fiatalság, mert a muzsikus cigányok úgy elkanászosodtak immár, hogy véka búzákat és sok ezer lejecket kérnek a vasárnapi táncért. Tánc nélkül pedig ők bajosan tudnak élni. S bevallották őszintén, hogy van olyan legény, akit már majd agyonvert az apja, mikor rajtakapta a búzás zsáknál.

Nagy Pista előbb erősen meghökkent, de aztán megválaszolta.

Hogy jól meg tudja magyarázni, mondta, hogy mit kell a muzsikus cigányok ellen cselekedni, előbb messziről kell kezdje a magyarázást, de a végén azért ígérte, pontosan a táncra fog kilyukadni.

Hát tényleg jó messziről kezdte s a vége az lett, hogy a széki fiatalság a cigánykérdésnek a Nagy Pista-féle megoldása után szégyenkezve vette észre, hogy egyéb kérdések is vannak ám Széken. S ott helyben elhatározta, hogy ifjúsági szervezetet alakít, amelyből senkinek sem szabad kimaradni. Menjünk el csak egy fél év mulva Székre, biztattak, akkor már saját zenekarunk lesz, fogadkoztak.

*

Visszafelé már végig szekérrel jöttünk Szamosújvárig. Egy köpcös kis széki magyar legyezgette a lovat. Beszédes ember volt, kérdegettünk tőle ezt-azt.

— Hogyan élnek a románokkal? — kérdeztem.

— Széken jól, sze nincsenek sokan. Máshol meg elkerüljük a bajt, ahol lehet — mondta. — De a mult ősön majdnem, hogy én is bajban kerültem velük — tette utána hirtelen.

— Még jó, hogy csak majdnem — nevetett Horváth Pista.

— Na azért az nem volt kicsi dolog, mert uszítva voltak — fontoskodott az ember. S elmondta apránként.

— Úgy volt, hogy a csendőrmestert vittem volt Mikolára, mert elvesztek valami fegyverek s azt kutatta. Mikolán éppen pálinkát főztek volt, s hogy ne csináljon sok bajt, az őrmestert behívták az egyik házba

s mentették a falut, ahogy lehetett. Ismertem a gazdát, vagy három éve tőle vettem volt malacot, na elég, hogy engem is jól fogadtak. Ellátták a lovmat, s engem is szívesen. Asztalhoz ültettek, pálinkát adtak s még vacsorát is. Na ülök ottan s eszem, beszélgettem, hogy mit, hogyan kel-
lene, mikor csak bejön a főjegyző. Ma már más van a helyébe, elkerült onnan, de akkor még ott volt. Bejön s kezet fog mindenkivel. Velem is. Mikor már menne tőlem tovább, csak megáll, s jól megnéz:

— Te széki vagy? — kérdi.

— Az — mondom.

— S magyar?

— Magyar.

— Ha tudom, hát nem szennyeztem volna be a kezemet veled — ezt mondja mindenki előtt s elfordul tőlem haragosan.

— Rögtön eltoltam magam elől a tálat, felálltam s mentem az ajtó felé. De még annyit visszaszóltam csendesesen a háziasszonynak: — Revéka, adjatok egy kendőt a főjegyző úrnak, hogy törölje jól meg a kezét. Azzal kimentem az udvarra.

— Csak későre jött ki utánam a házigazda, megállott mellettem, de egy jó darabig nem szólt. Láttam szégyeli magát ártatlanul. Akkor azt mondta, menjek fel a szénapadlásra, mert az a bolond nadrág már mind feltűzelte bent az embereket.

— Nem vétettem én senkinek, minek bujkáljak padlásra — mondtam s nem mozdultam. — Nem mondom volt bennem is már ital, de el is voltam keseredve.

— A házigazda még akart, de többet sem szólhatott, mert már kijött a házból vagy öt ember. Azzal kezdték, hogy mért mertem otthagyni a vacsorát. Azután meg azzal, hogy egy nagy fülespohár pálinkát akartak vélem megitatni. Igyam meg, de hamar, mert ha nem, belém öntik.

— Mondom, mért akartok engem leitatni?

Az egyik akkor megkapott mellen s azt kérdezte, akarok-e meghalni? . . .

— Mondom, azt egyszer mindenkinek meg kell cselekedni, de akkor egészen öl meg, hogy többet ne találkozzam veled.

— Ha nincs ott a házigazda, talán meg is teszi, részeg embertől sok minden kitelik, de ő kirángatott közülük s behúzott a hátulsó házba. Ott ránzárta az ajtót s kint meg szidta őket, hogy menjenek immár haza. De még azután is reggelig virrasztott, hogy bajom ne essen valahogy. Hát így jártam Mikolán, de hát a főjegyző volt a kovász. A magamszörű románnal sose lett volna bajom. Sze másnap még meg is kértek, hogy ne haragudjam. Ez ősszel volt s a hóval együtt a főjegyzőt is elvitte az idő. A széki kölykek meg azóta is egyhegyoldalón őrzik a marhát a mikolai kölykekkel, úgy, mint ahogy valamikor én is azokkal őriztem.

Itt elhallgatott, s mi négyen is hallgattunk. Igazán nem volt mit hozzátenni ezekhez a szavakhoz, legfeljebb csak okulni belőle.

Szamosújváron aztán vonatra ültünk.

Asztalos István

A MUNKA NAGY CSUPÁN

Írta: Francis Jammes

*A munka nagy csupán s aki munkálkodik:
ki tejjel fej teli üres sajtárokat,
ki szűrős és kemény kalász közt válogat,
ki barmokat legeltet az égerfák alatt,
ki gyantát gyűjt az erdőn, vagy száraz gallyakat,
ki fűzfák vesszejét kosárnak fonja meg,
ki vén cipőt javít, fölötte elmereng,
és félhomályban él, egy vén fogatlan kandúr
s alvó rigó között s körötte sok gyerek dül;
ki szó s míg a vetélő csak csattog végtelen,
a kertben tücskök zengnek éjfélig éberen;
ki kenyeret dagaszt, aki bort szüretel,
ki fokhagymát nevel, káposztát ültet el,
s langyos tojásokért földig hajolgat.*

Fordította: Radnóti Miklós

A TOLVAJ MACSKA

A macskát Pirosnak hívták. A színe fekete volt, nyilván ezért nevezte el valaki Pirosnak és mivel ezt a nevet mindenki igen elmésnek vélte, rajta maradt.

Piros kőbor macska volt, gazdátlan, néhány egymással szomszédos ház népének adakozásából élt. Hol Vargáék dobtak neki egy falatot, hol Karsaiék öntöttek egy repedt tányérkába főzeléket, hol nem adott neki senki semmit, abban a hitben, hogy máshol már úgymint jóllakott. Napközben a házak kis kertjeiben egérre vadászott, vagy a Vargáék káposztái közt ülve sütkérezett a napon.

Vargáné nem szerette Pirost. Általában nem szerette az állatokat, különösen a macskát nem. Pirostól meg szinte félt. Riasztotta az az ördögfekete színe és a mereven néző sárga szeme. Aztán, hogy gazdátlan árva volt Piros, meg hogy az ételért olyan esdeklőn tudott nyivákolni, ettől szinte dühre lobbant az asszony, valahányszor Pirost meglátta. Mert mi lesz, ha egyszer igazán megsajnálja? Attól kezdve tömni kell aztán ennivalóval, már pedig az embernek magának sincs sok. Télen meg még talán a lakásba is be kell eresztetni éjszakára, nehogy elpusztuljon a nagy hidegben. Kőbor macska, Isten tudja merre jár, miben turkál, mit szed fel, gusztustalan. Ezért olykor ráripakodott Pirosra:

— Nem mégy a fenébe?

Piros látta az ellenséges indulatot, de hát a szavakat nem értette. Csak akkor kapott észbe, ha az asszony a seprőért nyúlt. Akkor néha elszaladt, néha nem. Sőt odasompolygott Vargánéhoz, be utána a konyhába, és ha ott ételszagot érzett, büvölőn meresztette szemét az asszonyra, majd dörgölődni kezdett a lábához. Vargáné még védekezett:

— Erigy már, te rusnya féreg!

Piros ezt a szót sem értette, egyet-kettőt miáskolt, Vargáné elernyedéssel adott neki valamit. Reggel egy kis maradék tejet, vagy kávé, ami a csészéből a csészealjba kicsordult, máskor levesbe mártogatott kenyeret.

*

Vargáék Buda környékén laktak egy furcsa kis házban. Domboldalra épült a ház két szobája. Innen lépcsőn kellett lemenni a kert szintjére, ezen a szinten, a szobák alatt volt a konyha és az éléskamra. A konyha falához illeszkedve állott még egy szoba és konyha. Ezt az épületrészt talán csak azért kell megemlíteni, mert ide Piros semmiképpen nem akarta betenni a lábát. Ha ott tartózkodott Vargáné és hívta, még ételért sem ment be. Hiába fordult a szó rusnya féregről cicára, cicusra, Piros csak húzódott. Ha megfogta az asszony és erőszakkal vitte be, már csak kíváncsiságból is, mihelyt eleresztette, rögtön kiugrott és rohant el. Varga és Vargáné törték a fejüket Pirosnak ezen a tempóján. Nem tudtak mást gondolni, minthogy a macskát itt valamikor nagyon megverték. Félni, be nem menni, kétségbeesetten elszaladni — jaj, nagyon, de nagyon megverhették!

— Szegény! — mondta a macskáról Varga.

Vargáné tekintete szemrehányóan villant az urára, mert az, úgy látszik, már sajnálja Pirost.

— Miért szegény? Biztosan lopott — vélte Vargáné.

— Egy ilyen macska nem lop. Egyszerűen megeszi, amit talál.

— Csak védj.

— Bizonyosan nagyobb tolvaj volt, aki megverte.

— Látod, az lehetséges. Amilyenek manapság az emberek. De nekem most ez a ronda macska okoz gondot. Az ember nem tud mit hova eldugni. Hiába van az a kamra, mindent bele kell gyömöszölnöm a szekrénybe és folyton csukni a szekrényt. És még így is egy percre sem hagyhatom nyitva a kamraajtót.

— Hm! — mormogott Varga és elmélázva szemlét tartott a terepen.

A kamra a konyhából nyílt, ablaka a kertre szólt, másfél méter magasán a földtől. Az ablak nyitva van, de az asszony szerint nyitva is kell lennie, ne áporodjék odabenn a levegő, hiszen úgyis nedves, néhány nap alatt penészedni kezd benne a kenyér és a só is megereszkeedik. A konyha ajtaját, amikor este fölmennek a szobákba, bezárják, de üveges az ajtó és az egyik üvegekockája hiányzik. Vargák nem régóta laknak itt, a pesti lakásukat sem adták még fel, a környéknek ezen a részén harcok folytak, a ház kisebb sérüléseit még nem tudták mind rendbehozni.

— Hát vigyázni kell — ismerte el Varga a szemle után.

Vargáné erre nem is felelt. Vigyázni! Minek egy férfival vitakozni, aki még azt sem tudja, hogy a mosogatás nem szórakozás és hogy nem lehet szüntelenül vigyázni. A napokban is kiment a kertbe néhány szem szilváért, csak egy perc volt az egész, a konyhaajtót nyitvahagyta, a macska sehol sem volt látható, mégis, amikor visszajött, már ott settenkedett a konyhában. A földön róttá nesztelen lépteit, de közben fölugorhatott az asztalra is, mert egy pohár eldőlvé hevert rajta. És a tej ott állt az asztalon, födetlenül a lábosban! Talán bele is ütötte az orrát az a macska. Vargáné akkor ráfogta a seprőt, a macska elfutott, átugrott a kerítésen és a Kemenesék kertjében eltűnt. Aznap ebédkor nem is jelentkezett, ami több, mint gyanús.

Beállított a szomszédasszony, Karsainé, egy kis papirosért, mert nem tud tüzet gyújtani, mondja.

— Jó, fölmegyek a lakásba, hozok régi újságokat.

— Addig segíték egy kicsit, meghámozom a krumplit.

Karsainé sokszor felajánlotta a segítségét, mert Vargáné mostanában betegeskedett, Karsainé meg friss volt, tevékeny, egy percig sem tudott meglenni munka nélkül.

Vargáné szénézett, mintegy hirtelen leltárt véve föl, aztán elhagyta a konyhát, ment fel a lépcsőn a szobákba. És azt gondolta: ez is olyan, mint a macska.

Talán ezért is, amikor lejött az újságokkal, Pirosról kezdett beszélni:

— Ilyen bolond macskát még nem is láttam. Nem szereti a tejet. Csak úgy immel-ámmal kezd hozzá. Némely ételt meg egyáltalában nem

eszik meg. A paradicsomhoz, vagy bármihez, ami paradicsomos, hozzá sem nyúl. Megszagolja, kerülgeti és otthagyja.

Karsainé elmerülten hámozta a krumplit, de azért fölnevetett:

— Csakugyan, bolond macska.

Vargák szerényen éltek, de egyszer vagy egy hétig, szinte csőstül hullott rájuk az áldás. Kezdődött a szerencsés sorozat azzal, hogy csomagot kaptak Amerikából. Nem afféle szeretetsomagot, amelyben zabpehely lett volna és gersli és szárazbab, hanem az asszony unokanővére küldte, tett bele kávé, teát, kakaót, cigarettát, húskonzervet. Egy doboz szárdinát mindjárt fel is bontottak. Az asszony megkóstolta. Piros már a lába alatt ténfergett, majd leült és egyet nyávogott.

— Mit kunyorálsz, ostoba? Ebből úgysem kapsz.

— No csak adj neki valamit — pártolta Varga a macskát.

— Hogyne. Majd odaadom neki a konzervsonkát.

— Márts be egy kis kenyeret az olajba és dobd oda neki.

— Dobom én. Adok én neki mindent. Holnap majd bemegyek a városba és veszek a Blaunál valami erős mérget és azt beadom neki.

— Ugyan, ne okoskodj . . .

— Te mindenkinek odaadnál mindent. Nem elég a sok szomszéd a kölykeivel, hanem szerezz kutyát, varjút és papagájt és etesd valamennyit.

*

— Hát én bizony szívesen etetném az egész országot. Osztanám az ingyenlevest és a tormásvirslit reggeltől estig.

— A legyeket is etetnéd, mi?

Varga nevetett.

— Szórz az asztalra nekik porcukrot. Aztán mondd, hogy a szegény legyeknek is élni kell.

Beállított aztán Vargákhoz egy vidéki rokon, aki hozott egy kis lisztet és két csirkét. Ajándékuhozta, de azért nem ingyen, mert valami ügyében kell majd Vargának szaladgálnia. Az egyik csirkét mindjárt levágták, a hóhérolást persze Karsainének kellett végeznie. Lett bor is, azt meg a másik szomszéd szerezte, Kemenes, két litert hat forintért, szóval olcsón. A csirkéhez tarhonyát főzött Vargané, palacsintát is süttetek, már mint Karsainé, ahhoz dió kellett:

— Már meg a diótörőt nem látom sehhol — dohogta Vargané.

Nem csoda, ha Karsainé jóelőre hajtogatta, hogy sokkal jobb a palacsinta lekvárral.

— Majd a kisbaltával törjük fel a diót. Hogy hova is lett az a diótörő, hova lett?

Piros is jól élt ez este, megkapta a csirkecsontokat. A belsősézt Kemenes vitte át a kutyájának.

— Úgy-e, kéne mindennap? A fene essen beléd.

Csak az egyik csirkét vágták le. Nagy és kövér volt a csirke, eltehettek belőle másnapra is.

— Majd beviszed reggel ezt a két combot — mondta Vargané az

urának. — Akkor benn is maradhatsz estig. De hova is tegyem ezeket a combokat? A tűz égesse el ezt a macskát, itt van még?

— Már rég elment — felelte Varga.

— Persze. Amint jóllakik, már el is iszkol.

— Ha nem barátokozol vele.

— Azt hiszed, lehet? Csak enni akar, másra nem kellünk neki.

— Érzi, hogy nem szereted.

Vargáné lerakodott a konyhaasztalról, elmosogatott, a két csirkecombot zsírpapírba csomagolta, a maradék tarhonyát, hogy majd a levesbe főzze másnap, a lábosban betette a kamrába, le a földre, hogy hűvösön legyen. Tányért tett a lábosra, az egészet még leboritotta a szítával.

— Így ni!

Egy ideig újságot olvastak. Varga hangosan fölolvasta az új rendeletet a mezei tolvajok szigorúbb büntetéséről, erről eszébe jutott az asszonyoknak:

— A kerti ásót sem látom sehol.

— A fene egye meg azt az ásót. Mindent el kell jól tenni. Valóságos átjáróház ez.

— A kiskanalaimból is hiányzik három.

— Hallatlan! Ásó, kiskanál, gyümölcszedő létra, hiányzik a kávéból, a teremtését, az ember nem milliomos. Itt meg az a kenyérvágó kés. Ez kié?

— Karsainéé.

— Miért nem adod nekik vissza?

— Ő hozta ide. Bármikor elviheti, itt hever az orra előtt.

— Mert az ilyesmiből származnak a viták.

Eloltották a villanyt, mentek föl, korán lefeküdni. Az asszony vitte magával a zsírpapírba takart combokat, hogy odafönn legyenek, biztonságban. De azért jóideig nem tudott elaludni. Tele van a körtefa körtével, a szilvafa szilvával, a dió is kezd már érni, egyszer még valaki leszedi az egész gyümölcsöt. Természetes hát, hogy Vargáné többször halott gyanus neszeket és olyan zuhanást, mintha valaki átvette volna magát a kerítésen.

Másnap reggel, amikor lement a konyhába és benézett a kamrába, ott állt a szita, az oldalán, a lábos mellett:

— Na ez a gyalázatos macska!

Vagy csak lebillent volna a szita? Nem, nem, az nem lehetséges, Piros piszkálta le. Még szerencse, hogy a tányért is rátette a lábosra. Azzal már nem bírt a macska.

*

Két nappal később — ez még a szerencsés sorozat egyik láncszeme volt — Varga váratlan pénzre tett szert. Vett egy libát és azzal érkezett este haza.

Az asszony meg akarta róni az urát. Még megvan az egyik csirke és máris libát vett. És ott vannak a konzervek. Minek ez a pazarlás?

De örült a libának. Szép sárgálló volt, megszagolta, frissnek látszott, hát inkább így szólt:

— Jó, hogy hoztad, úgylis alig van már egy kis zsirom.

— Azért hoztam.

Az asszony nekilátott, hogy felbontsa a libát. Éppen beállított Karsainé. Rendben van, hadd segítsen, a hájat úgylis ő tudja jól kisütni.

— A töpörtyű pedig omlós legyen! — rendelkezett Varga.

— Omlós lesz — nevetett Karsainé. — Teszünk bele egy kis tejet is, attól lesz józú.

No, Kemenes is jelentkezett fát vágni, mert hogy éppen ráér. Be-libegegt a sánta Karsai is, hogy hova tette a felesége a ráspolyt, nem találja. Kemenes meg a baltát kérte, mert azt meg ő nem találja.

— Már meg a balta is? — riadt meg Vargáné.

— A baltát maga vitte el tegnap, láttam — szólt Karsai egész ártatlanul, mintha csak a Kemenes emlékezetét akarná felfrissíteni.

— Az lehet, — hagyta rá Kemenes és átment haza, a baltáért.

Piros sem maradt el. Már izgatottan járt föl-alá a konyhában. A libaszag mintha elvette volna az eszét. Szimatolt, emelgette a fejét, búvólte tekintetével hol az egyik, hol a másik asszonyt és néha esdeklőn miáskolt. Egy ilyen miákolásra Vargánét megint előntötte a düh:

— Kapsz, kapsz te gazember!

És Karsainé odadobta a macska tányérjára a liba beleit.

Vargáné szidta tovább:

— No, ha ezt mind fölfalod, remélem úgy megbetegszel, hogy fölfordulsz.

Karsai visszabicegett a házukba. Vargáné szerint csak azért mutatkozott, hogy ha kész lesz a töpörtyű, róla se feledkezzenek meg. Viszont az is lehetséges, hogy azért tűnt el hirtelen, nehogy őt is kínálgassák. Meg kell javítani a Vargáék zárait, megcsinálja azt ő ingyen is.

— Nézze csak, hogy zabál — mondta Vargáné a szomszédasszonynak, a macska felé tekintve.

— Miért haragszik rá annyira?

— Hogyne haragudnék egy ilyen tolvajra. Tudja, én ki nem állhatom a tolvajokat. A tolvajjal soha nincs az ember tisztában. A tolvaj alattomos ellenség.

Karsainé, a tűzhely mellett foglalatoskodva, elfordult a fal felé. Úgy érezte, hogy el is pirult. Egyszerre megbánta, hogy a napokban a diótörőt a köténye zsebébe csúsztatta. Jaj, talán a kávé is észrevette Vargáné. A kávé már elfogyott, de a diótörőt visszacsempészi majd. A faaprító kisbárdot is visszahozza. És... most már mit tegyen? Majd még többet segít Vargánénak. Elsöpri az udvart, lemossa a lépcsőt, megjavítja a szakadt bordó ruháját, dehogyan is akarja ő a Vargáné kárát. Éppen jó, hogy ő is panaszkodhatik:

— Nekem meg tegnap két csirkém tűnt el.

— Hogyhogy?

— Eltűntek. Elkalandoztak a szomszéd kertekbe, tizenhárom volt, este tizenegy jött haza.

— Talán a tóba fúltak.

Tónak nevezték a kis gödröt az artézi kút mellett, éppen a Karsaiék háza előtt.

— Nem fúltak azok a tóba.

— Akkor hova lettek?

— Ellopták őket.

— Ki lopta volna el?

(Más lévén a károsult, Vargané igen tárgyilagos akart lenni.)

— Mindenki lop itt. A két csirkét a Vinczéné lopta el.

— Ne mondja! Szinte hihetetlen.

— Nézzen csak ide! — nevetett föl Karsainé. — Üres a tányér.

Azt a rengeteget mind megette a Piros. És már el is tűnt.

— No, ha most föl nem fordul...

Milyen engesztelhetetlen is ez a Vargané. Miért nem hagyja már abba? Karsainé elhatározta, hog vasárnap káposztás rétest süt és egy nagy tállal megkínálja Vargáékat.

*

Az egész libát megsütötték. Varga magyarázta, hogy az egészben sült libának sokkal jobb az íze, mintha darabokat sütnek meg belőle. A libához tört krumplit készítettek, volt ecetes uborka, az aprólékból levest főztek zöldséggel, a zöldségért Karsainé szaladt el a telepes kertészhez, az többet kért érte, mint amennyi az ára bent a városban. Nagy vacsorát csaptak, Kemenes hozott megint bort.

A konyhában vacsoráztak, az asztalhoz ültették Karsainét és az urát, meg a két kislányukat, Kemenes szabadkozott, nem akarta a fogyasztók számát szaporítani. Vacsora közben beállított Gyér is, aki akkor jött haza a gyárból, ő is csak egy pohár bort fogadott el. A vendégek tartózkodón ettek, köszönöm, nem kérek, már jóllaktam, mondogatták, a világ szeme előtt illik kíméletesnek lenni. Csak a máj fogyott el egészen, hús és töpörtyű maradt elég. A hangulat vidám volt, meg egy kicsit feszes is. A feszeség talán abból is eredt, hogy a tolvajlásokra került a szó. Gyér ugyanis elujságolta, hogy a Vikusék szőlőjében leszedték és elvitték az őszibarackot az utolsó szemig. Ekörül folyt az eszmecsere. Nem is fontos, hogy ki mit mondott, mert a legkülönbélebb vélemények hangzottak el. Amit meg csak gondoltak egyesek, de ki nem mondtak, arról nem lehet beszámolni.

„Drákói szigorúsággal kellene már a sok lopásnak véget vetni.“

„Majd ha már mindenki meg tud élni, megszűnnek maguktól.“

„De nem úgy van ám! A tolvajok tönkreteszik a szőlőt, mert letápossák, a gyümölcsfák ágait is letördelik.“

„Ha egy olyant elcsípnek, aki ágat tör le, azt igazán meg kell nyilvánosan botoztatni.“

„A botozást, azt nem lehet bevezetni.“

„Csak drákói szigorúság segítene. Néhányat agyon kellene lőni.“

„Én igazán nem vagyok kegyetlen, de az ilyent nem sajnálnám, még ha el is égetnék.“

„Úgy bizony. Lassú tűzön kellene pirítani.“

„Nono! Furcsa világ lenne, ha ilyesmiket csinálnánk.“

„Miért? Azért is elégettek embereket, mert eretnokséggel vádolták őket“

„A rabló, a lelketlen tolvaj minden rosszat megérdemel.“

„Mit csináljon a nyavalyás, ha esetleg éhezik? Erre is kell gondolni.“

„Kérjen!“

„Azé a föld, aki megműveli, — ez volt a tavalyi jelszó. Most meg azt tartják: azé a gyümölcs, aki megeszi.“

„De a fene essen a gyomrába, ha a csősz belelőne a lábába, akkor elmenne a kedve a lopott gyümölcstől.“

„Talán inkább a hasába, nem?“

„Nem kell olyan vérszomjasnak lenni. Nem olyan elviselhetetlen az a kár. Nyomorúság dolga az egész. Majd a nyomorúság is elmúlik, mint ahogy a háború elmúlt.“

„De hát, kérem, lopnak mindenfélét, mindenfelé. Az embernek hol ez a tárgya, hol az tűnik el.“

„Nem tűnik el, csak gazdát cserél.“

„Dehogy is cserél. Van itt olyan ember, akárhány, aki mindenét úgy lopkodta össze.“

„Az olyan háborodik aztán föl legjobban, ha véletlenül tőle vittek el valamit.“

„Ez már úgy szokott lenni.“

„És mit csináljon, aki nem lop? Az bizony óriási hátrányban van.“

„Miért nem lop?“

„Mert nem mer lopni. Mert, hogy szeretne, arról meg vagyok győződve.“

„Az nem úgy van.“

„Nekem két csirkém tűnt el.“

„Nekem meg tegnap a kiskutyám.“

„Benn a faluban meg, az egyik főutcában, egy telepesnek a múlt éjjel az istállójából elvitték a lószerszámját. Mit csináljon most az a szerencsétlen? Honnan szerezzen másikat?“

„Azért mondom, hogy csak az agyonlövés segít.“

„Ugyan, hagyja már azt az agyonlövésést. Akkor néhány millió embert kellene az országban agyonlövetni.“

„Elég lenne százat. Példát statuálni!“

„Csakhogy a nagy tolvajok akkor is megússzák szárazon. Agyonlőnének valami szerencsétlent, aki egy kihajló ágról letépett néhány almát.“

„Én nem szeretem a vérszomjat. Valami okosabbat kellene kitalálni.“

„Én sem. De azért, ha rajtakapnék valakit, amint éppen valamimet elemeli, hát én letörném a derekát. Hu-uj, de szörnyen megverném! Egy bottal leverném a fejét a nyakáról.“

„És ha erősebb lenne?“

„Nem lenne az erősebb. Mert én olyan borzasztó dühös lennék, hogy hiába lenne erősebb, mégiscsak kiverném a szemét a koponyájából. Ki én!“

„Ez csak olyan szájártatás.“

„Nem olyan fontos az egész. Ennek az évnek maholnap vége lesz, nem lesz gyümölcs, jövőre meg minden megjavul.“

„Csakhogy nem csupán gyümölcscről van szó.“

„Hanem lószerszámról is!“

„Egyébre meg vigyázni kell. Akitől lopnak, az legalább a felében maga is hibás.“

„Aztán minek erről annyit beszélni. Vannak a tolvajoknál sokkal nagyobb gonosztevők.“

„Úgy van!“

„Fő, hogy jól vacsoráztunk, libát ettünk, Isten tartsa meg a jó szokásunkat.“

Ezt azután Varga mondta a feleségének:

„Te meg ne egyél már többet, mert tudod, hogy neked megárt a sok zsíros étel.“

„De mikor úgy szeretem.“

„Szeress mást. Egyél inkább krumplit . . .“

Karsainé sokat nevetett, talán a bortól. Mindenesetre nyugodt volt, mert a diótörőt visszahozta és ügyesen visszacsempészte a szekrény fiókjába. Gyér rágyújtott egy cigarettára, szép, sárga öngyujtóval.

„Milyen jó öngyujtója van! Vette? Hogy volt?“

Gyér ravaszul mosolygott:

„A tárgyak nem tűnnek el, csupán gazdát cserélnek.“

„Ugyan. Maga meg már dicsekszik.“

Pirosnak kirakta Vargáné az apróbb csontokat a tányérjára, a nagyobbakat majd a Kemenes viszi át a kutyájának.

*

Ami libahús maradt, azt a lábossal együtt beteete Vargáné a kamrába, a földre. A töpörtyút kistányérban a szekrénybe dugta. A lakomától, a bortól, a beszélgetéstől valami könnyelműség szállta meg, még csak be sem fődte a lábast. „Úgyis dögrováson van már a Piros.“ Tevés-vevés közben azért kitervelte: a kamra ajtaját bezárom, az ablakát becsukom — és az ablakot mégis nyitva hagyta. Később még vissza akart fordulni, azután ment tovább, föl a lépcsőn. A házajtó előtt megállt és elnézett a város felé. A telihold már fölkelte és tündökölt, messze Pest fölött:

— Milyen szép idő van, — szinte sóhajtotta ezt.

Varga szótlánul ment be a házba.

— Gyér csak ugratni akart bennünket azzal az öngyujtóval. Bár rajta sem tudok most már eligazodni.

Hamar elaludtak, az asszony is, ezen az estén nem hallott zuhanásokat, nem vetették át magukat a kerítésen tömegestől a tolvajok, hogy leszedjék a gyümölcsöt.

Reggel Vargáné lement a konyhába, hogy megcsinálja a reggelit. Amikor a kamrába benyitott, egyszerre elsápadt. Ott állott a lábos a földön, üresen. Volt benne egy kis pirosas barna zsír, a fenekén, de hús egy darab sem. Jóságos Isten, az a rengeteg hús! Hát oda van. Ó, az az átkozott macska!

Lejött Varga, nem szólt neki semmit. Mert hát hogyan is mondja

meg? Talán majd este... Mihelyt Varga elment hazulról, az asszony sietett át Karsainéhoz. Ott megkínálták egy pohár pálinkával. Fölhajtotta és rákezdte:

— Képzelve, mi történt...

Hm, hm, csodálkoztak, a fejüket csóválták és szidták a macskát. Karsainé ezt mondta:

— Még ma nem járt itt. De ha elcsípem, ellátom a baját. Nem lop az többé, tudom.

Vargáné kicsit megijedt, különösen a Karsainé véstjósoló tekintetétől és éppen csitítani akarta, hogy nem kell ám nagyon bántani, mert oktan állat, nem tudja mit cselekszik, amikor előbukkant Piros.

Karsainé tekintete felragyogott:

— Piros! Piros!... Cica, gyere csak ide.

Piros meglepődött. Őt nem szokták így hívni. Habozott tehát. Csak állt egyhelyben, gyanakodva nézett és egy keservezet miákkolt.

— Cica, cicuskám — és Karsainé kikapta egyik lánya kezéből a zsíroskenyeret, a Piros tányérjára dobta, de mindjárt beljebb is húzta a tányért, hogy a küszöbön belül álljon, benn a konyhában.

— Ugyan, hagyja — szólt Vargáné, de nem nagy meggyőződéssel, mert igen haragudott Piroসা.

Piros a konyhába somfordált. Amint belül került a küszöbön, Karsainé hirtelen mozdulattal beljebb lökte és az ajtót becsapta. Piros ész nélkül kezdett futkosni. Vargáné zavarodottan állt, a két kislány nevetett és kíváncsian várta, micsoda játék lesz ez. Vargáné a tűzhely mellől felkapott egy fadarabot és ütni kezdte a macskát. Ütötte, ahol érte. A fejét, a derekát, a lábát. Ha melléütött, dühe felfokozódott. Piros föl-följajdult, ide-oda ugrált, nyivákkolt, prüszkölt, köpködött, de sem elbújnia, sem megfutamodnia nem lehetett. Csak úgy zuhogtak rajta a kemény csapások. Ha az oldalát érte az ütés, tompa zuhanáshoz volt hasonló a hang, mint mikor teli zsákra csapnak, ha a fejét találta el Karsainé, recsegést lehetett hallani. Egyik ütés a másikat követte. A macska meg-meggörbült, ugrott, kinyújtózott, az ajtónak vetette magát. Karsainé egészen nekivadult, kipirult, még a haja is felborzolódott és amint föl-fölegyenesedett, meglöbögött. A lányok megbűvölten álltak, nem tudták, hogy kell-e még nevetniük vagy már féljenek. Vargánénak majdnem elállt a szívverése. Karsai is benn volt a szobában, mosolyogva szólt:

— No még néhányat!

Az apja, az öreg Karsai, a kertből bújt elő, megállt az üveges ajtó előtt és bamba vigyorral ismételte:

— Lopott? Lopott?

De mintha mögötte, a körbeforgó szédületben mások is felsorakoztak volna, mintha megtelt volna az udvar, a kert, a szomszéd kertek, mindenhol előkerültek az emberek, mosolyogtak, nevettek, tapsoltak, vagy tompa közönnyel bámultak, a hóna alatt tartva ki egy csirkét, ki egy libát, kiskutyát, a kezében baltát, vagy a zsebében diótörőt; volt, aki gyümölcszedő létrát állított az almafához és azon felmászva kémlelt be a konyhába; egy fiatal telepes kocsival állt meg az udvarban, a kocsija meg

volt rakva újszedésű krumplival; leghátul mintha Gyér csóválta vona a fejét, azután a sárga szép öngyújtóval rágyújtott egy cigarettára . . Vargané leroskadt egy székre és fölkiáltott:

— Ne bántsá már!

Még egy istentelen ütést kapott Piros a fejére, amelytől a bőre felhasadt, a homlokán, éppen a szeme tájékán, talán meg is vakult.

— Ez elég volt neked — lihegte Karsainé és a fadarabot visszadobta a tűzhely alá.

— Jaj, nem kellett volna, — sóhajtott Vargané és a többit csak gondolta: Milyen borzasztó is az élet.

Piros az utolsó ütéstől elterült. De még élt, mert lélegzett, fekete hasa gyors ütemben emelkedett és süllyedt. Homlokáról pirosan folydogált a vér. A szemét behúnyva tartotta. Azután kinyitotta és végtelen értetlenséggel nézett maga elé a földre. Lassan megmozdult. Karsainé kinyitotta az ajtót, megsimította tüzes homlokát és néhány mélyet lélegzett. Piros hason csúszva, majd föl-fölemelkedve, de újra és újra ernyedten visszahullva, mintha minden csontja eltört volna, vánszorogni kezdett kifelé. Lassan kúszott ki a konyhából, majd az udvaron át a kertbe, ott elenyészett a kert gyomja közt. Az öreg Karsai mosolyogva csóválta a fejét:

— A teremtését neki. Még agyonütni sem lehet.

*

Vargané hazament. Próbált valamit tenni-venni, de sehogysem tudta felejtetni a látványt. Újra és újra megborzongott. Emberrel is így történhetik? Ó, a legborzalmasabb volt, bár ez egészen különös, a Piros köpködése.

Elsietett a piacra. Vett egy újságot a trafikban, nem akart még hazatérni, ellátogatott Gerléékhez is, panaszkodni.

Ebédre csak egy kis levest evett. Ebéd után lefeküdt és rögtön álomba merült. Később éhségérzetre ébredt fel és megette mind a töpörtyűt. És elmerengett: No, most alaposan elrontottam a gyomromat.

Soha még ilyen türelmetlenül nem várta az urát. Csak már jönne, csak már mondana valamit. És az is megnyugtató, amikor már másról beszél . . . Amikor Varga megérkezett, Vargané rögtön belekezdett a történetbe. Úgy tervezte, hogy a Piros megveretésével kezd. És mégis így szólt:

— Azt a sok húst, ami tegnap maradt, mind megette a Piros.

— Elég baj.

— Elég. Lehetett tizenöt forint ára.

— Hogyan történt?

— Úgy, hogy amikor reggel benyitottam a kamrába, ott állt a lábos a földön, üresen.

— No és bizonyos, hogy a Piros ette meg a húst?

— Ki más ette volna meg?

Ó, most már akár el se mondjam a többit — gondolta az asszony. De azért folytatta:

— Karsainé aztán ma reggel iszonyúan megverte Pirost.

— Ostobaság.

Az asszony mintha vitába akart volna kezdeni:

— Miért ostobaság?

Varga uzsonnát kért és csak kávézás közben tért vissza a tárgyra:

— Semmi értelme sincs az ilyen állatkínzásnak. Az a macska nem is tudhatja, hogy miért ütik. És ha az volt a verés célja, hogy elriasszátok a háztól...

Vargánének szívébe nyilallott ez az „elriasszátok“.

— ...akkor meg miért nem itt nálunk verte meg Karsainé. Így azután, hogy a hús eltűnt, az csak ürügy. Jobban kell, kérlek, vigyázni!

— Mindig ez a vigyázás.

— Igen. Be kellett volna csukni a kamra ablakát.

— Nem lehet. A kamrának szellőznie kell. Úgyis dohos.

— Akkor meg mást kell csinálni. Erre a kockára, amelyből hiányzik az üveg, kemény papírlapot illeszték, a kamraablakra meg zsírpapírt szögezek rajzszöggel és azon lyukakat szúrok.

— Már régen megtehetted volna.

— Van itthon rajzszög?

— Volt, de az is eltűnt.

— Holnap hozok rajzszöveget.

Alighogy lefeküdtek, Vargánét gyomorfájás lepte meg. Nem akart szólni, megpróbálta, hogy hangtalanul viselje el a fájdalmat. „Soha, de soha nem eszem többé zsírosat.“ A fájdalom azonban fokozódott, gyötrelmessé vált. Vargáné vonaglott, homlokát kiverte a verejték, nyögött, feljajdult, leszállt az ágyról, kigyújtott.

Varga fölbredt:

— Mit csinálsz?

— Szörnyű fájdalmaim vannak. Megint eperoham, a töpörtyűtől.

— Szegénykém. Talán ópium jó lenne.

— Lemegyek a konyhába, fődöt melegítek. Attól talán elcsitul.

— Feküdj vissza, nem szabad ilyenkor mozogni. Majd én lemegyek.

— Te nem tudod. Már megyek, ja-aj, valami irtózatos.

Az asszony kitámolygott a szobából, ment lefelé a lépcsőn. Minden lépés egy-egy késszúrás volt.

Amikor az utolsó lépcsőfokról lelépett, akkor ugrott ki egy óriási macska a kamra ablakán. Nem a Piros. Egy másik macska, amelyet még sohasem látott, egy tarka, fehérhasú és sárgafoltos, akkora, mint egy kölyökpárduc. Tisztán látható volt a magasan álló hold fényében.

Nagy Lajos

BÁLINT GYÖRGY

Csendes, félszeg, kissé neurotikus ember volt. Teli volt gátlással és elfojtással, de tudatának fölényes ereje, világossága, formakésztsége feloldotta ösztöneinek zavarát és visszavezette a természethez, mely után a nagyvárosi ember olthatatlan szomjúságával vágyakozott. A természet nemcsak táj volt számára, tenger és erdő, hanem „embersűrű vadon” is: nápolyi síkatorok és barcelonai népgyűlés, a proletárok sűrű, nehéz közege, mely vitte és ringatta őt, mint úszót a tenger habja. Halkan és tömören beszélt, utálta a frázisokat, egész magatartásában, modorában, minden kis gesztusában ellentéte volt a habzsoló, könyöklő, demagóg környezetnek, melyben élni kényszerült. Belő előkelősége, tartózkodó formái, mellyel távortartott magától mindent, ami közönséges, olcsó és vásári, korántsem csábították a kor tipikus intellektuális betegségébe: a városi intellektuel arisztokratizmusába. Csak az elfajzott ösztön olcsóságát gyűlölte, az ősi, romlatlan erő csodálattal töltötte el. Csak a profit igában gyártott vásári örömet vetette meg, a dionizoszi mámor élete nagy vágya volt. Szája szögletében kis ironikus mosolyok villódtak, de ezek soha em egyszerű emberek ellen irányultak, hanem a pöffeszkedők, az üresek, a hangosak ellen, akiket egy szempillantással meg tudott mérni és megvetéssel elhajítani. Az egyszerű emberekkel türelmes volt és alázatos, a kikötők népétől tanulta meg egy-egy ország szociográfiáját, öreg magyar parasztoktól, spanyol nyomdászoktól, horvát halászoiktól leste azt az életbölcseleget, melyet a magas kultúrában Paul Valérytól, Huxleytól, Thomas Manntól, Andre Gidetől kapott. Szervenvelyes vágy élt benne az édeni állapot után, melytől elszakadtunk: a szabadság, a teljes kifejlés, az elnyomáson és elfojtáson túl élhető élet után. Mindenkor az élet egészét látta, az egész embert minden nyomorúságával és örömmel együtt, sohasem felejtette el, hogy a száz- és százmilliók életének összecsugorodása a szürke nagyvárosi vagy falusi tömegletté, egy meghatározott rendszerre vezethető vissza, az uralkodó társadalmi rendre, a kapitalizmus ipari civilizációjára. Többet és mélyebbre látott, mint azok, akik ennek a civilizációnak csupán a felületi jelenségeit értették meg, a művész és bölcselet szemével látta meg a gazdasági motívumokkal egybefonódva az emberi nyomorúság minden közvetett okát is: a szellemi, erkölcsi, politikai válságokat, melyek minden országban és minden történelmi helyzetben másként és másként bonyolódtak a gazdasági alapmotívumokkal. De látásának ez a finomsága, megkülönböztetőképességének ez az érzékenysége sohasem tette iránytalaná, eklektikusá, minden sokrétűségben, minden változatban a megszállottak éleslátásával mindig egyazon lényegyet domborította ki: a modern társadalom elfajzását, az emberi méltóság elkorcsosulását a szabadság és az öntudat hiányában.

Halk és tartózkodó külseje mögött töretlen szenvedély, heves gyűlölet és izzó szeretett viharzott. Bálint György hűséges jellem volt. Hűsége nem fanatizmus, hanem a napról-napra megújuló hit erejéből táplálkozott. Pedig nem tartozott a könnyen hívők közé. Mint az igazi vallás jellemké, az ő hite is kételyek sűrűjén tört mind újabb-újabb csapást magának a szabadba. De ebben a belső hitvitában, ebben a harcban szocialista meggyőződésének napról-napra való elmélyítéséért meghatón leleményes, szívós és céltudatos volt. Széles és átfogó élményképessége sohasem térítette el az egyenesvonalú hit csodálatos egységétől. Sok nehéz órák vitáiban tanultam meg tisztelni ezt a kételyekkel viaskodó hitet, mely mindig győzedelmes maradt még a kétségbeesés szakadékának szélén is.

A kétségbeesés pedig gyakorta szállta meg. Sötét látomások gyötörték: halál, a pusztulás, a háború apokaliptisizsének látomásai. Mint testvére a szocialista hitben, Radzóti Miklós, ő is a haláltudat bizonyosságával róttá e földi tereket. Milyen pontos, kimért leírást adott e lelkiállapotról, mily megdöbbenően profétai vízióját annak, ami bekövetkezett! „Éljük az életet — írja a „Jégtáblák”-ban — ahogy lehet, munkába, gondolatokba, érzésekbe fogunk: és holnap, de legkésőbb holnapután jön valami „bogaranyi zajjal” és kéréllhetetlen biztonsággal. Gyakran jut eszünkbe a „Halál himnusza”: Elmegyek meghalni, mert a halál bizony, de a halál-

nak órájánál semmi bizonytalanabb". Ez az érzés, melyet nagyon sokan rejtegetünk, és melyet Radnóti most nyilvánosságra hozott, távol van az érzélgős kispolgári pacifizmustól. Nem halálfélelem: egyszerűen csak haláltudat... Halálraítéltek bennünket, egyelőre haladékat kaptunk, addig mindenesetre élünk, ahogy tudunk, sőt néha még a jövőre is gondolunk, amely nyilván nem lesz a miénk, de kétség-telenül eljön: „mert fagy kézűl itt, utána hull a hó majd“, de aztán „egy hajnalon az új fű kidugja törét.“ Addig pedig járkáljunk csak, amíg lehet. Tudjuk, hogy sokáig nem lehet, de ez nem kedvetleníthet el, nem mondhatjuk, hogy nem érde-mes. Mennél rövidebb ideig lehet, annál inkább érdemes.“

Sokáig igyekeztem eltéríteni őt ettől a haláltudattól csökönyös életkedvem csodaváró irracionálisusával. Bálint György nem hitt abban, ami lehetetlennek tűnt előtte, a fasizmus bekerítettésében, a német proletariátus felkelésében, a forradalom győzelmében a világháború előtt. Nyomasztó bizonyossággal látta előre a Szovjetunió kálváriáját, saját és társainak megkínzását a nagy tragédia delelő-jén. De soha, egy pillanatra sem vesztette el a hitét a végső győzelemben, a szocializmus diadalában, a fasizmus pusztulásában. Ez a mélyebb hit tartotta vissza az öngyilkosságtól, mely az európai proletariátus nagy vereségeinek stációin újból és újból csábította. De ha a neurózis százszor is a Nirvana gyönyörűségével kecses-gette, a szocialista hit a valóság erejével tartotta életben a jövő, a felszabadult és beteljesedett társadalom közösségi hitével. Bálint György nem dezertált és nem menekült az életből, noha tudta, világosabban, mint bárki más a Léviné büszke kiáltásának mély értelmét: „Mi, forradalmárok, szabadárgolt halottak vagyunk csupán!“

Igy éltó végig az utolsó évtizedet, ez a fatalista szabadságharcos, a halál árnyé-kában, de a győzelem rendíthetetlen tudatában. A sajtó bémunkása volt, angol-amerikai tudósító, kapitalista sajtótrösztök „színes“, benszülőtt levelezője. A „szí-nesek“ nem élveztek diplomáciai védelmet, csak az amerikaiak, a „színeseket“ a kivonuló amerikai diplomácia szemrebbenés nélkül hagyta hátra a fasizmus maglyá-jára. Ő ezt is világosan látta, de minden talpalatnyi pozíciót kihasznál a szívós, ces-les odisszeuszi harcban. A cenzúra nyomása alatt a belföldi sajtó napról-napra hal-kabbá és szürkébbé vált: a német katonai, politikai, gazdasági terjeszkedés moz-dulatairól mind lehetetlenebb volt a hazai lapokban tudósítani. Ebben a helyzet-ben a külföldi sajtó tudósítása vált az igazság közlésének egyetlen komoly lehetősé-gévé. Bálint György tudta, hogy a fejével játszik, amikor az igazságot jelentette a tengerentúlra. Tudta, hogy német és magyar ügynökök és besúgók sáskahada lesi minden lépésünket s hogy előbb vagy utóbb rajtavesztünk. Mégis minden nap megújuló kötelességtudással állta a harcot és az amerikai hírtrösztök szenzáció-éhségét, profitvadászó hírversenyt páratlan leleményességgel nyergelte meg az igaz-ság, az antifasizista harc, a németellenes magyar nemzeti érdekek szolgálatában. Már 1941-ben koncentrációs táborba vetették, de a Horthy-reakció akkor még hintapo-litikát játszott és a hinta visszalendült még egy pillanatra — Bálint Györgyöt újból kiengedték. De már akkor D-osztályok, kémelhárítók, nyilasházak, sajtóosztályi kartotékok számtalan feketelistáján volt feljegyezve a neve, ha emmi másért, a spanyol forradalomért írt nemes gyűlölettel izzó cikkei miatt is halálba küldték volna. Utólszor az „Egyedül Vagyunk“ Imrédysta szemnylap denunciált kettőnket jellemző módon őrzte, mert Babits szellemét idéztük sirjánál és Jónás verseit kiál-tottuk a háborús őrzületben tobzódó félnyilas Magyarország kijózanítására.

A denunciálás bitangok sohasem érthették meg, milyen tiszta és nemes patrio-tizmus izzott Bálint György szívében. Megpróbált emigrálni 1939-ben, és néhány hónapot Londonban töltött. De nem hint a nyugatban, s mint vissza-visszahulló kő, visszatért meghalni — vagy inkább élni és harcolni a biztos halál tudatában. Volt a fatalizmusában valami megrendítően szomorú, bölcs és földöntúli. Egyéniség volt, a szellem rakétahajója, mely eliptikus pályája végeztével a földre hull vissza. Egyé-niség volt, aki tudta, hogy az európai szellem nagy magános egyéniségeinek útja csak a filozófiai szkepszisbe és az elefántcsont esztétizmusába torkollik. Ő a töme-get dicsérte, a termékeny, a forradalmi tömeglendületet, az egyéniség örök termőta-laját, melyhez, mint az anyaföldhöz mindig vissza-vissza-vissza-vissza kell térni, hogy magányunk na váljon tragikusá. Az osztályharcos tömeg egyénítése volt ő, legfelsőbb foka, finoman rezgő szeizmográfja az egész világ osztályharcainak, mely a Távol-Kelet

morálját époly érzékeny lélekkel jegyezte fel, mint a magyar paraszti társadalom mélyén felgyülemelő feszültségeket.

Urbánus lélek volt, de nem akart együtt menetelni azzal az urbánus csapattal, mely nem értette meg, hogy a munkásságnak és a parasztágnak szoros szövetséget kell kötnie a fasizmus ellen és ehangyosítania ennek a szövetségnek a lelki előfeltételeit. Bálint György felismerte a paraszti forradalom történelmi szükségszerűségének szellemét és mindenkor kiállt a forradalmi földreform gondolatáért. Gyönyörű spanyolországi naplójának — mely sajnos máig sem látott könyv alakban napvilágot — legzebb lapjai a spanyol agrárkérdés szociográfiáját magyarázzák és a spanyol baloldal széthúzásának mai perspektívából szinte kísértetiesen ható rajzát a döntő harc előestéjén. A munkás-paraszt szövetség és a széles baloldali egyégsfront nagy gondolatait tanulhatjuk meg Bálint írásaiából, e ragyogó miniatűrök-ből, melyek a magyar esszéet Lukács György korai írásai óta nem látott mélyégűvé teljesítették.

Bálint esszéstílusai lírai és filozófiai ironikus és patétikus, egy gazdag és differenciált lélek széles skálájának maradéktalan kifejezése. Iróniája, mellyel átvilágítja egy halódó kor egész beteg szervezetét, sohasem öli meg pátoszat, száraz, rövid, ténymegállapító mondatainak hívó lendületét. Az irónia nála nem játék első-sorban, hanem fegyver, a harcos humanista fegyvere a „dinamikussá való hüllyezés ellen“ (így írta körül 1939-ben a fasizmust.) Műveltsége valóban európai, egy korából nem menekülő, hanem abban elmélyedő író műveltsége. De akármennyire szereti is a könyveket, igazi ereje a táj- és emberrajz, a kreatúra rajza, a szenvedő ember és állat, az elnyomottaké, a megaláztatoké és megbántottaké, mindazoké, akiknek nincs erejük a kifejezésre. Bálintnál, mint minden igaz írónál, a kifejezés a megváltás előfeltétele. Valami szent és megszállott felháborodással védi a szavakat, melyeken a szellemtelen gaszág durva erőszakot követt el. Kifejezés és felszabadítás nála oldhatatlan egységben fonódnak össze, mert amit kifejez, lényeges tartalmai az elnyomott tömegek életének harci értelmezései, tolla fegyver a szó legnemesebb értelmében.

Az állatokkal is azért érez együtt különös gyengédséggel, mert hiányzik nekik a kifejezés felszabadító megváltása. A lelkiüket látja az emberi társadalom bűneinek rabságában. Akár a spanyol bikaviadalt írja le, akár a pesti galamblovóversenyt, az állatkerti pingvineket, vagy éneklő kutyáját — mindenütt átüt az állati lélek résztvevő rajza mögül emberi társadalmunk keserű, kérlelhetetlen kritikája. Szavai pontosak, kimértek, mondatai tömörek, áttetszők, zeneiek. A latin szellem szerelmese volt.

Ezt a fénylő szellemet, ezt a tiszta lelket hajszolta halálra 1942-ben a magyar reakció. Először 1941-ben internálták, majd 1942 áprilisban börtönbe vetették, végül munkaszázaddal „mozgó veszélyhelyre“ küldték Ukrajnába. Nyomtalanul tűnt el, lebukott a néma tömegbe, melyet egész életében nem szűnt meg tudatosá formálni. A végtelen és jeltelen ukrán hómezőkön tűnt a halálba, mellyel már életében oly fénylő tudattal barátkozott meg, mint elkerülhetetlen bizonyossággal. De barátainak vigasztalásáról, kik könnyet hullajtának e méltatlan és erőszakos vég felett, jólére gondoskodott, amikor megírta — előkelően és tömören, ahogy hozzá illt — e zürös kor értelmét, azt a végső tanulságot, melyet csak a hívó lelkek tudtak levonni a szenvedés, gyűlölet és harc közepette: a megtisztulás tanulságát: „Az európai színpadot megint nagy tragédiák pátosza hatja át — írja a „Búcsú az értelemről“, optimista epilógusában“ — a tragédiák pedig, mint a görögök óta tudjuk, a megtisztulás, a „katarzisz“ állapotába hozzák a nézőt. Igaz, hogy a mai európai tragédiáknak közvetve vagy közvetlenül a nézők is részesei, de azért a „katarzisz“ nem maradhat el, ezt talán éppen ezért lesz általános és maradandó. Nem tudhatjuk, mi következik majd a tragédia utolsó felvonása után, de valószínű, hogy a rend új korszaka kezdődik el, az igazi rendé, mely összefér az igazi szabadsággal...“ A rendért élt, az új rendért, az egyszerű emberek, parasztok, munkások, mérnökök, költők rendjéért. És meghalt a szabadságért, mert a szabadság mindenkor nemes áldozatot követelt. Vigasztalódjunk egyszerű szavain, melyek túléltek törékeny testét és az értelem lobogó fátylajaként világítottak a magyar éjszakában.

Káldor György

SPANYOLORSZÁGBAN JÁRTAM

Barcelona, 1936 július 9.

Újra kint vagyunk az utcán, a forró alkonyatban. A barcelonai Váci-úton járunk, a Paralelon. A gyárak, a tömeglakások, az olcsó mozik és színházak sugárútja ez. Ingújjas férfiak álldogálnak a szórakozóhelyek dísztelen bejáratai előtt. A legtöbb helyen nem előadásra készülnek, hanem politikai vagy szakmai gyűlésre. Hírlapok, röpcédulák az emberek kezében. „Jól nézze meg ezeket az embereket — mondja kísérőnk —, ezek fölött még senki sem uralkodott sokáig.“ Jól megnézem őket és néhány perc múlva már köztük ülök az egyik kültelki színházban, a Teatro Nuovo-ban, az anarchoszindikalista kőművesek szakmai gyűlésén. Dübörögve szállják meg a helyiséget, pillanatok alatt megtelik velük. Az egyik páholyban kapunk helyet, tizen-tizenketten szorongunk benne. Fenyegető, komor csendben állanak, összefont karral, homlokukba húzott micisapkával. A színpadon ócska, színehagyott kulisszák valami rokokó-kert negédes hangulatát idézik. Előttük hosszú asztal mellett ül a szakszervezet vezetősége, kék-fehér és piros ingekben. (Harminchétezer építőmunkás van Barcelonában, ezek közül húszezer tartozik az UGT-be, a szocialista szervezetbe és tizenhétezer a CNT-be, az anarchista szindikátusba. Az arány tehát nem lekiicsinylendő. Több mint egymillió tagja van Spanyolországban ennek a szervezetnek. Elmúlt már az az idő, amikor az anarchisták egyenként, vagy kettesben-hármasban osontak céljaik elé. Már régen egyesültek a szindikalistákkal, már régen tudják, hogy nem mozgalom, ami nem tömegmozgalom — csak éppen a taktikájuk emlékeztet még sokszor a romantikus időkre. Néha még mindig olyan hévvel és olyan indokolatlanul dobálódznak a bombákkal, mint más politikusok a frázisokkal.) Enyhe moraj fut végig a földszinten: a színpadon az egyik szakszervezeti vezér szólásra emelkedett, meglökte a díszletet és a kies ketrészlet, néhány gipsz-ámmal együtt rádőlt a tanácskozó-asztalra. Feltűnő, hogy ezen a groteszk jeleneten senki sem nevet. „Ohó“ — morogják komolyan és öklükre támasztott állal figyelnek. Általában a gyűlésen mindvégig hiányzik az, amit a szakavatott politikai tudósítások „zajos derűtség“-nek szoktak nevezni. Ezek az emberek nem derülnek sem zajosan, sem halkán. A spanyol politikai életből már nagyon régóta hiányzik a derű. A göndör fiatalember, aki a bájos kertecskét felborította, olvasni kezd. A gyűlés tárgyát ismerteti. Heteken át folyt az építőmunkások sztrájkja az egész országban. Nemrég ért véget nagy eredménnyel. Tíz-tizenkét pezeta napibért és negyvenórás munkahetet harcoltak ki maguknak. Tíz-tizenkét pezeta: ez hét-nyolc pengőnek felel meg, de majdnem kétszer annyit ér, mert Spanyolországban nagyon olcsó az élet. A magyar építőmunkásokra kell gondolnom elszoruló szívvel. Már az előbb is hazagondoltam, mikor az öregúr a földmunkások hat-hétpengős napszámáról beszélt. A magyar szegényparaszt jutott eszembe, a „puszták népe“, az alföldi parasztok egy-kétpengős napszáma. „Több munkabérre egyelőre nincs is szükségünk“ — hallom az

anarchista szónokot a színpadról. „Fizetés dolgában elértük, amit akarunk!“ E büszke mondat úgy hangzik, mint egy győzelmi bejelentés. És mégis arról tárgyalnak, hogy újra kezdjék-e a sztrájkot. Egyrésztük emellett van: negyven helyett harminchatórás munkahetet akarnak — ezt is inkább csak azért, hogy valamivel többet követeljenek, mint a szocialisták. Másik követelésük: egyenlő bér szakmunkásnak és tanulatlan munkásnak. „Az étvágyuk is egyenlő“ — hangzik a túlságosan is „logikus“ érvelés. Ezt már nem a színpadról mondják, hanem a nézőtérről. Sorra jelentkeznek szólásra a poros arcú, verejtékes ingű emberek. „Pido la palabra“ — mondják ellentmondást nem tűrően és nagy lendülettel beszélni kezdenek. Mintha mindegyik gyakorlott szónok lenne, akadozás nélkül, gyorsan patogós kerek mondatokban rögtönöznek. Selypítő, de mégis kemény beszédükben sokminden egyesül: tudománytalan szocializmus a Marx előtti időkből, Bakunyin doktriner szabadság-tanai, Blanqui és Sorel lelkes, latin fegyelmezetlensége. Egy határozott arcélű fiú a mellettünk lévő páholyból sürgős barrikádharcot követel a harminchatórás munkahét érdekében.

— Különben is — kiáltja — nem elég, ha a munkaadók ellen harcolunk. Nem szabad elfelejtenünk, hogy örök ellenségünk az állam — mindenfajta állam! Már holnap ki kell mennünk az utcára. Minden kormány egyformán rossz, egyformán is kell harcolni ellenük!

Mindezt hűvös, éles hangon mondja és apró, erélyes ökölcsapásokkal kíséri. Türelmesen végighallgatják, aztán hangosan lepisszegik. Általában sohasem szakítják félbe a szónokokat. Csak a beszéd végén helyeselnek vagy pfujoznak. Néma csendben hallgatnak meg minden szónoklatot. Töprengve néznek maguk elé, aztán hirtelen az elnökség felé kiáltanak és szót kérnek: „Pido la palabra!“ Látszik, hogy mindegyiküknek legszemélyesebb ügye, ami itt szobakerül. Résztvesznek benne minden idegszálukkal, fejtartás nélküli odaadással.

Nem várhatjuk meg a hosszú vita végét. Kint, a színház előcsarnokában alacsony, szelidképű fiatalember sétál piros fűzetekkel a hóna alatt. Szerzőjük és árusítójuk egyszemélyben Companero Vidal, Vidal elvtárs, akinek most barcelonai barátunk bemutat. Ők már régen ismerik egymást, régi ellenfelek. Barátságosan szorítanak kezét. Companero Vidal örül, hogy külföldről érdeklődnek iránta. „Mi szabad vagyonszövetséget akarunk — magyarázza —, ellentétben a marxisták állami szocializmusával. Tulajdonképpen mi vagyunk az első internacionále jogutódai, mi folytatjuk azt a mozgalmat, ami abbamaradt, mikor Marx és Engels vette kezébe a vezetést. Mi ellenségei vagyunk a marxizmusnak épúgy, mint a fasizmusnak, vagy a polgári liberalizmusnak. Általában ellenségei vagyunk a politizálás minden fajtájának. Minden politika alapja az állam. Mi nem akarunk államot. A Szovjet is csak állam, tehát annak is ellenségei vagyunk. Minden állam megaláz.“ Csendesen, szelid makacssággal beszél tovább. Vértelen arcán, töredezett gyenge fogain meglátszik a gyerekkor, amit koplalva, rossz levegőben, agyondolgozottan töltött, a Paralelo valamelyik mellékutcájában. Sokáig beszél arról, hogy mi mindent akar eltörölni az anarchizmus. Közbevetem a szinté már banálisán kézenfekvő kérdést: hogy akarunk államj apparatus nélkül megmaradni,

ha egyszer véletlenül uralomra kerülnének? Vállat von és megjegyzi, hogy mire ők uralomra kerülnek, gondoskodni fognak róla, hogy ne legyenek többé ellenfeleik, akiktől tartaniok kellene. Hogy akarják megoldani az agrárkérdést? — kérdezem. „Szabad földközösség. Kényszer nélkül, hatóság nélkül. Könnyű dolgunk lesz, a spanyol paraszt a lelke mélyén anarchista.“ „De mi történik — szólok most közbe —, mi történik, ha egyesek elkezdnek megint tőkét gyűjteni?“ Mivel akadályozza ezt meg a szabad földközösség?“ Vidal elvtárs biztos, nyugodt hangon feleli: „Senki sem kezd tőkét gyűjteni. Az emberi természet nem olyan. Annyit termelünk majd, hogy mindenkinek elég enivalója lesz. Miért kellene akkor tőkét gyűjteni?“ Ennyit tud Vidal elvtárs az emberi természetről és a közgazdaságról. Szeliden, meggyőzően mosolyog hozzá. Később megkérdezem: „Ha a tanulatlan munkásnak is annyit fizetnének, mint a szakmunkásnak, nem félnek attól, hogy senki sem akar majd szakmunkás lenni?“ Megint a szerény, de határozott mosolyával felel:

„Dehogy félünk. Eszünkbe se jut ilyesmi. Az ember alapjábanvéve önzetlen és jó, csak engedjék meg, hogy természetesen élhessen. Már Rousseau is megmondta...“

Elbúcsúznak Vidal elvtárstól, aki udvariasan kíséri a színház kapujáig. Később, este, a katalán szocialista párt hűvös udvarán a barcelonai ifjúság egyik vezérével beszélgettünk az anarchistákról:

— Furcsa emberek — mondja elgondolkozva. — Teljesen fegyelmetlenek. Néha, amikor elnézem őket és beszédeiket hallgatom, arra gondolok, hogy ez tulajdonképpen nem is anarchizmus, hanem donquijotizmus. A valóság sokszor szomorú és bonyolult. A mi anarchistáink nehezen tudják elfogadni: leegyszerűsítik, hogy optimisták lehessenek. Mint Don Quijote, ők is a nagy varázsló aranyisakjának nézik a borbély részvényrját. De talán egyszer majd megtanulnak helyesen látni. Engels írja valahol, hogy a doktrinerek, ha uralomra kerültek, mindig kénytelenek voltak az ellenkezőjét tenni annak, amit előbb hirdettek. Lehet, hogy ehhez nem is kell uralomra kerülni. Lehet, hogy a mi anarchistáinkat a sors sokkal hamarabb kényszeríti majd szerénységre, józanságra és fegyelemre. Nem tudjuk, mi készül Spanyolországban, de hogy valami súlyos dolog készül, az bizonyos. Nem uram, én nem vagyok optimista. Nem mintha kételkednék a végső győzelemben — de tudom, hogy egyelőre még keserves próbatétel vár ránk. A belső ellenség még mindig erős. Veszélyes fegyverek vannak a kezében. Ha a döntő napokban az anarchisták fegyelmetlenül mellénk állnak, sokat nyerhet velük a szabadság ügye. Mert ha gondolkozni nem is, harcolni annál jobban tudnak.

Szőke, pápaszemes, kerekarcú komoly fiatalember ez az ifjúsági vezér. Néhány nappal ezelőtt közös szervezetben egyesült Barcelonában valamennyi néppfrontpárt ifjúsága. Mint mondja, legfőbb ideje volt. Aggasztó hírek érkeznek vidékről. Senki sem tud semmi bizonyosat, de a helyzet nem biztató. A kormány gyenge, mindez irányban egyformán türelmes. Az ifjúsági vezér fejcsóválva köszön el. A hűvös udvar, az enyhén mór stílusú patio fiatal férfiakkal és nőekkel telik meg. Karcsú, nagy szemű katalán munkásnők elfogulatlanul, felszabadultan nevetgélnek a fiúkkal. Nagy dolog ez, magyarázza kísérőnk, a spanyol nők nagyrésze

még ma is lelki háremben él. Fiúk közé menni, szülői kíséret nélkül, — ez még a legradikálisabb munkásosztály lányainál is szokatlan. A patio kis szökőkútjának vize csendesen csobog a köveken. Egy magas, fiatal munkás mélabús francia dalt énekel. Valamilyik társa tréfásan dicséri szép hangját. Az énekes szomorú mosollyal vállat von. „A fülemilétől elveszik a szemvilágát, hogy énekeljen, — idézi a francia mondást. — Tőlem is elvettek egyetmást.“ Tréfáló társához fordulok: „Sokan vannak itt franciák?“ Csodálkozva néz rám. „Én olasz vagyok, az éneklő ifjú pedig német. Ő Hamburgból menekült, én Nápolyból. Molto carateristico, eh?“ Kilépünk az esti utcára. Mögöttünk ismét felhangzik a német menekült szomorú francia éneke. Az éjszaka csillagos, halkmorajú és idegen. A szabadság tengere felől sós szél hűsíti a város nyugtalan álmát.

Bálint György.

VÁLSÁG VAGY EGYETÉRTÉS

A VÁLSÁG VITÁJÁHOZ

Mialatt a politikai élet belsőbb berkeiben tanácskozások folynak a kibontakozás útjáról, azalatt a közvéleményben a politikai aktualitáson túlmenően is fölmerülnek demokráciánk és politikai fejlődésünk súlyos kérdései és az ekörüli vita kezd szélesebb és mélyebb medret vágni magának. Csak örülhetünk ennek a fordulatnak, még akkor is, ha nem hoz egyetértést és ha közvetlenül nem is segíti elő a kibontakozást. Bizonyos egyetértés kialakulása, valamint ennek a véleménybeli közeledésnek bizonyos hatása a kibontakozásra azonban aligha egészen hiú reménykedés. Ezért a vita továbbvitele és gazdagítása mindenképen kívánatos.

Bibó István és Kovács Imre cikke a Válaszban, Horváth Márton cikke a Forumban, valamint a mélyebben járó vezércikkek a napilapokban elég vitaanyagot vetettek már föl, ezekhez hozzászólni és a szempontokat tisztázni nem haszontalan szószaporítás tehát. Ez az indoka ennek a hozzászólásnak.

Válság, vagy nem válság

Amikor a mostani belpolitikai válság kirobbant a baloldali pártok ismeretes fellépése folytán, széles körökben elhangzott újra meg újra az a nézet, hogy nincs itt valójában válság, csak bizonyos taktikai okokból gáncsoskodik a baloldal. Számos vezércikk és még több népgyűlési beszéd hangoztatta, hogy ez csak olyan csinált válság, amit a kommunisták titokzatos szándéka idézett elő és most hajánál fogva húzzák elő a vitás kérdéseket, hogy legyen min felborítani a békességet. Igen sokak előtt hitelre talált ez a felfogás és az emberek belefáradva a szüntelen politikai vitába és harcba, igen nagy számban hajlanak arra, hogy méltatlankodva és elutasítóan kezeljék a válság ügyét, s mind jobban a békés építőmunka szükségét hangoztassák.

Ez a felfogás politikai körökben is tartja magát, s ilyen rosszálló aláfestés a politikai tárgyalásokban is érezhető. A megindult mélyebben járó vitának az első kézzelfogható eredménye, hogy meggyőzhette a közvéleményt arról, hogy válság van és pedig nagyon is mély és súlyos válság. Nem kötözködő követelésekről és nem erőszakosan csinált problémákról van itt szó, hanem nehéz és keserves kérdésekről, amelyekre a magyar demokráciának felelni kell és ez a felelet döntően befolyásolja jövő politikai fejlődésünket.

Eddig csak ennyi eredménye van a vitának: demokratikus fejlődé-

sünk kritikus pontra érkezett és ezzel szembe kell néznünk. Pontosan csak ennyi azonban az egyetértés, mert a válság elemzésében már teljes a nézeteltérés. Olyan gyökeres az ellentét ebben a kérdésben, hogy szinte nem is értik egymást a vitázó felek. Azt kell megállapítani, hogy a vita ebben a továbbmenő részében nem is vita, hanem a politikai harc folytatása.

Mi az oka ennek a szinte áttörhetetlennek tetsző kölcsönös értetlenségnek?

Két nyelven beszélünk

A válság elemzésében oly mértékben eltérő szempontokat érvényesítenek a vitázó felek, hogy valósággal két nyelven beszélnek. Ez pedig azt jelenti, hogy így nem is tud igazi vita kialakulni, hiszen nincs közös anyaga, nincs közös szempontja a vitának, ez pedig igen lehangoló előjel a vita eredményét illetően. A vita ebben a részében inkább kölcsönös odamondogatás, egymás mellé, illetve egymás ellen való beszélés, nem pedig kölcsönös kritika és kölcsönös törekvés az egyező pontok kialakítására.

Ez a két nyelv igen jellegzetesen került szembe egymással ebben a vitában. Az egyik oldalon Horváth Mártonnak a Forum-beli cikke és Révai József vezércikkei adnak anyagot a nyelv összeállításához, a másik oldalon pedig Kovács Imre Válasz-beli cikke és Kovács Béla, valamint más kispártáji publicisták vezércikkei szolgáltatják az anyagot.

Az egyik nyelvnek körülbelül ez a grammatikája:

A demokrácia lényegében véve közmegegyezés, más oldalról pedig a többség uralma, a kisebbség jogainak és véleményének a tiszteletben tartásával. Ilyen alapul felvetődik a különbség demokrácia és demokrácia között. Szó van globális demokráciáról, amelyben minden vélemény érvényesülhet és szó van totális demokráciáról, amely nem tűr ellenkező véleményt, tehát diktatórikusnak mondható. Ilyen szemlélettel politikai életünk mai ellentétei a demokrácia és a szocializmus harcának látszanak és ez a szemlélet úgy látja, hogy ma lényegében a népi demokrácia között a szocializmus küzd a demokráciával szemben.

Nagyon jellemző ennek a nyelvnek a frazeológiája a magyar társadalom viszonyait és politikai karakterét illetően. Világnézeti vacuum a magyar társadalom, mondja Kovács Imre, amely hol jobbról, hol balról telítődik meg, tehát a politikai fejlődés hol jobbra, hol balra leng ki és középútat eddig még nem talált. A háborús összeomlás folytán forradalom lett volna esedékes, de ezt nemzetközi erők letiltották és ennek folytán demokratáknak kellett lennünk, tehát egy kicsit véletlenül lettünk demokraták. Komplikálja a helyzetet az, hogy demokráciánkban nemzeti polarizálódás is érvényesül és ez nem esik pontosan egybe a demokratikus polarizálódással.

Ilyen szemlélet alapján a megoldást ott látja ez az oldal, hogy közrepre kell helyezni a magyar demokrácia súlypontját és a többségre támaszkodva megegyezéssel többségi demokráciát kell kialakítani, amelyben a kisebbségi vélemények és törekvések vétessenek tekintetbe.

A másik oldalon egészen más a szemlélet és a nyelv. A demokrácia a parasztság és a munkásság felszabadulási harcának a módszere, tehát legmélyebb értelme népuralom. Ennek alapján van gyökeres különbség népi demokrácia és a demokrácia formai játékszabályait érvényesítő polgári demokrácia közt. A globális és totális demokrácia megkülönböztetése vádaskodó szörszálhasogatásnak tetszik e szemlélet előtt, ezért élesen visszautasítja. A demokrácia és a szocializmus harcára pedig bőséges érveléssel tudja azt mondani; hol vagyunk még attól a foktól akkor, amikor igen elemi demokratikus vívmányok sincsenek biztosítva.

A magyar fejlődés különösségeire nézve pedig azt mondja ez a nyelv, hogy feudális maradványok teszik különössé a magyar politikai fejlődést. Azért reakciók középrétegeink és azért öntudatlan parasztságunk nagy része és ezért van különös fontossága a munkásság politikájának. A nagybirtokos és nagytőkés osztály osztályérdekei védelmében nemzetvesztő politikát folytatott és ezzel szemben az igazi nemzeti politikát a munkásság és ennek élén a kommunista párt képviseli.

A megoldás pedig ott van, hogy a munkásság és parasztság a haladó értelmiséggel együtt baloldali összefogást tudjon létrehozni minden reakcióval szemben. És ennek az összefogásnak nem állhat útjában egy olyan többség, amely nem tisztán demokratikus elemekből alakult ki a kiszagdapárt keretei között.

Az egymással vitázó két nyelvnek még élesebb fordulatai is vannak egymás ellen és még összeférhetlenebb formulái is állanak egymással szemben. De a felsorolt fogalmazásokból is nyilvánvalóan kiderül, hogy ez a két nyelv nem tud úgy vitatkozni egymással, hogy ebből a vitából valami közös álláspont kialakulhasson. Magyarul mondván, ez azt jelenti, hogy Kovács Béla és Kovács Imre nem tud úgy vitatkozni Révai Józseffel és Horváth Mártonnal, hogy ebből a vitából kijöjjön valami. Ezek a vitázók küzdenek egymás ellen az arénában és a körülöttük álló néplajlamai szerint helyesel vagy az egyik oldalnak, vagy a másiknak. Ez azonban nem vita és nincs meg benne a kölcsönös megértés lehetősége.

Addig nem is lehetséges ilyen termékeny vita, ameddig valami közös nyelv ki nem alakul, amíg érteni nem képesek egymás szempontjait a szemben álló felek.

Lehetségese közös nyelv?

Meggyőződése, hogy igen, és azt is merem állítani, hogy a vitából valami egyetértés, valami egyező meggyőződés is származhat. A kérdés azonban az, hogy ez a most megindult vita képes-e ilyen fordulatra, képes-e ily módon valóban komoly vitává alakulni?

Erre is azt felelem, hogy igen. Biztatást ad erre Bibó Istvánnak a Válasz-beli cikke, amely olyan nyelven beszél és olyan módon elemzi a válság jelenségeit, hogy azon komolyan lehet vitatkozni. Ahogyan elemzi a kiszagdapárti többség természetét és feltárja a reakció és a restauráció reális veszedelmét, az olyan előadás, amelyet nem lehet eleve elutasítani. Én nem értek vele mindenben egyet, Kovács Béla, vagy Kovács Imre,

illetve Révai vagy Horváth bizonyosan még kevésbé ért vele egyet, de azt nem lehet tagadni, hogy komolyan lehet vitázni vele. Ez másfelől azt jelenti, hogy nem lehet valamit el nem fogadni ebből az előadásból, ebből az elemzésből.

Itt van a közös nyelvnek a lehetősége. Mi ennek a közös nyelvnek az alapja, mi a legáltalánosabb grammatikai szabálya? Bibó cikke nem elvontan, megmerevült elvek szerint és formai képletek alapján elemzi belpolitikai válságunk jelenségeit, hanem azt a valóságos társadalmi folyamatot vizsgálja, amely a magyar koalíciós demokrácia politikai keretei között végbe megy. Olyan alapja ez a szemléletnek, amely szilárdan megáll akkor is, ha az egyes jelenségek értelmezésében és értékelésében messzemenő véleménykülönbségek vannak. Tehát olyan közös alapja ez a vitának, amelyen állva lehetséges komolyan beszélni és komolyan vitatkozni egymással.

Felmerül azonban az a kérdés, hogy ez a szemlélet és ez a nyelv nem ugyanaz-e, mint a marxisták nyelve, amelyet szenvedéllyel utasítanak el maguktól azok, akik nem marxisták. Bibó István nem marxista, viszont az a szemlélet, amellyel vizsgálja a válság jelenségeit, mégis rokon a marxizmussal, mert objektív, realista szemlélet, amely nem elvont ideákban és formai képletekben szemléli a társadalmat, hanem valóságos fejlődési folyamatokat tart szem előtt és azokat az osztályerőket és osztályviszonyokat ismeri fel, amelyeket a marxizmus olyan jellegzetesen és pontosan kidolgozott.

Aligha vezetne eredményre, ha külön vitakérdést csinálnánk abból, hogy meddig van igaza a marxista szemléletnek a válság elemzésében és meddig nincs. Ennek a vitának a kikapcsolásával állítom azonban azt, hogy az az objektív szemlélet az egyetlen lehetséges alapja a komoly vitának, amelyet Bibó képvisel. Ha ezt mindenáron marxista szemléletnek akarja nevezni valaki, akkor ennyi marxizmust igazán vállalhat és igazán megtanulhat mindenki, aki komolyan akar hozzászólni politikai fejlődésünk kérdéseihez.

Ha ilyen közös nyelvre tudjuk hozni a vitát, akkor nem kétlem, hogy annak eredménye is lesz. Ez persze nem könnyű. Mindkét oldalon komoly önfegyelemre és bizonyos nyelvi alkalmazkodásra van szükség, hogy ezt a közös nyelvet kialakíthassuk. Az egyik oldalon le kell mondani a marxista frazeológia egynémely olyan kiművelt formulájáról, amely a magyar társadalom nyelvhasználatában nem azt eredményezi, hogy megérti, akinek mondják, hanem ellenkezőleg azt, hogy nem is akarja érteni, sőt eleve ellentmondásra készíti. A másik oldalon pedig el kell fogadni a szemléletnek azt a realizmusát és objektivitását, ami a marxista szemlélettel közös. Így teremthetjük meg a magyar demokrácia politikai és szociológiai nyelvét, talán nemcsak ennek a vitának a használatára, hanem ezen túlmenően is. — Ha ez sikerül, akkor komolyan vitatkozhatunk a válság egyes részletkérdéseiről. Ha azonban ez nem sikerül, akkor ez a vita nem is lesz igazi vita, hanem annak a politikai viaskodásnak a közönséges folytatása, ami a szónoklatokban és újságcikkekben folyik.

A demokrácia értelmezése

A közös nyelv legelső és legnehezebb próbája a demokrácia értelmezése. Itt tombol legjobban az ellentétes szemléleteknek és az összeférhetetlenül eltérő fogalmazásoknak a zűrzavara. Pedig ha ebben a kérdésben nem tudunk megközelítően egyező értelmezéshez eljutni, akkor semmit nem csináltunk.

A baj gyökere itt is a kétféle nyelv. A sokféle szellemes, vagy nem szellemes jelzők között az a nyilvánvaló tényállás lappang, hogy eddig kétféleképpen értelmezzük a demokráciát, még a szorosabban vett demokratikus fronton belül is. Az egyik oldalon demokrácia alatt következetesen és makacsul az egyenlő feltételeket nyújtó játékszabályok érvényesítését értik, s ezt az értelmezést takarja az, ha közmegegyezésről, ha minden vélemény tiszteletbentartásáról beszélnek és legfőképpen az, ha a demokrácia másfajta értelmezését diktatúrának bélyegzik. A másik oldalon pedig menthetetlenül népuralom a demokrácia jelentése abban az értelmezésben, hogy a régi uralkodó osztályok hatalmának, kiváltságainak megszüntetésével a népnek, parasztnak és munkásoknak kell kézbe venni az uralmat.

Ez a kétféle értelmezés nem közeledik egymáshoz azzal, ha egyik oldal is, meg a másik oldal is igyekszik minél elvileg élesebben és világosabban fogalmazni a maga értelmezését. Sőt minden ilyen igyekezet növeli a szakadékat a kétféle értelmezés között. Ebben a vitában ez mindennél nyilvánvalóbb lett.

Ha az egyik oldal „tisztá demokráciát“, „közmegegyezést“, „globális demokráciát“ emleget, lehetetlen nem idézni ez ellen a valóságos helyzet tényállásait és azt, hogy milyen következményekkel járna ilyen fajta demokrácia érvényesítése. Mi lenne abból, ha a földhözjutottakat és a földjüktől megfosztottakat egyformán kezelnénk és mindkét oldalt egyformán tiszteletben tartanánk. Mi lenne abból, ha egyformán tekintetbe vennénk azoknak a véleményét, akik a régi rendszerben uralkodtak és azokét, akiket üldöztek. Semmi más, mint az, hogy a demokrácia önmagát semmisítené meg.

De a másik oldalon is baj van. Ha a szocialisták azt hajtogatják, hogy a népi demokrácia út a szocializmus felé, ezzel ők is csak mélyítik a szakadékat a demokrácia értelmezésében. Tudjuk, hogy a szocialisták így értelmezik, mi azonban nem így értelmezzük és rajtunk is áll, hogy mi lesz belőle. De amiatt, ne értsünk egyet abban, hogy a nagykapitalista vállalatokat államosítani kell? Nem, ilyen kiélezett elvi fogalmazásokkal nem szabad megghiúsítani a demokrácia közös értelmezését mindazok között, akik igen messzemenően egyet akarnak.

Csak az segít át bennünket ezen a szakadékon, ha valami szolid és gyakorlatias értelmezésben meg tudunk állapodni. És ez annál is inkább lehetséges, mert a nép igen nagy része valami egyértelmű dolgot ért demokrácia alatt. Azt nevezetesen, hogy le kell számolni a régi rendszer mindenféle maradványaival és helyére a népnek, parasztnak és munkásoknak a vezetése és uralma alatt álló rendszert kell kiépíteni. Azt

jelenti ez körülbelül, hogy a népi demokráciának szolid és gyakorlatias értelmezésében nyugodtan megállapodhatunk.

Ha elvileg pontosabban és általánosabb érvennyel akarjuk a demokráciát értelmezni, akkor sem kell akár a globális vagy nem globális jelzők elvi szörszálhasogatásához, akár az „út a szocializmus felé“ jelzőnek a túlbuzgóságához folyamodnunk. Mélyedjünk el jobban adott történeti helyzetünk elemzésében és innen kiindulva tegyük élesebbé a demokrácia értelmezését. Ebben is meg tudunk egyezni.

A demokrácia értelmezésének a buktatóján mindenképpen túl segíteni politikai életünket. Mindaddig, amíg a kérdés úgy van föltéve, hogy „akarsz-e demokráciát?“ — addig a buktató előttünk áll, mert erre a kérdésre józan ésszel csak úgy lehet felelni: „attól függ, hogy értjük a demokráciát“. Legalább is így felel a legtöbb ember. Ha ellenben úgy tesszük föl a kérdést, hogy „akarod-e, hogy az egész feudálkapitalista rendszert mindenestül elsöpörjük és helyébe paraszt-munkás vezetés alatt álló politikai rendszert építsünk fel?“ — akkor erre minden épeszű dolgozó ember igennel felel.

Tehát ez a demokrácia helyes értelmezése, ezt kell a politikai viták használatára is világosan megfogalmazni.

A választójog kérdése

Annak idején csináltunk olyan választójogot, amilyen a könyvben meg van írva. Általános, egyenlő, titkos, közvetlen, nőkre is kiterjedő stb. választójogot iktattunk törvénybe, s ennek alapján úgy választottunk, hogy nem is volt olyan államapparátus, amely a választás menetébe beleavatkozhatott volna, a pártapparátusok pedig általánosságban fegyelmezték magukat. Viszont azt már mindenki világosan látja, hogy ebbe a választásba az egyházzal az élén igen hathatósan befolytak mindazok a hagyományos tekintélyek, amelyeknek a népre való befolyása a régi rendszer idején kifejlődött.

Tehát tiszta választás volt az, demokratikus választás volt az? Úgy látszatra igen, de valójában nem. Valamiféle fikciónak és valami naív jóhiszeműségnek estünk áldozatul. Inkább gavalléros volt az a választójog és választás, mintsem valójában demokratikus — és most ennek a gavallériának issza a levét a Kisgazdapárt és az egész demokrácia.

Ilyen gavallériát pedig többé nem engedhetünk meg magunknak, ezt nem akarhatja senki, aki komolyan akarja a demokráciát. Hogy ez a választójog szűkítésével jár? Kétségtelenül, de aki komolyan veszi a demokráciát, az ennek aligha mondhat ellen.

Bibó István azt fejtegeti a cikkében, hogy a választójog szűkítése nem vezethet eredményre. Azt állítja, hogy a fasiszta szavazatokat ki lehet rekeszteni, de a reakciókat nem, mert azok megfoghatatlanul helyezkednek el a társadalomban. Van igazság állításában. Én mégis azt mondom, hogy a választójogból ki kell zárni bizonyos kategóriákat akkor is, ha ez a mennyiség nem befolyásolja döntően a választás eredményét. Éppen a demokrácia komolysága és következetessége érdekében kell ezt

megtenni. Teljesen hamis érvelés az — ez nem Bibó érvelése —, hogy a demokrácia nem szűkítheti a választójogot. Valóban nem, ha egy társadalom és politikai rendszer annak rendje és módja szerint már kiépítette demokratikus rendjét és az iskolában is demokráciára nevelték már a gyermekeket. De olyan társadalomban, ahol századokon keresztül egy feudális rendszer nyomta szolgaságba a népet, utána pár esztendeig pedig a fasizmus maszlagjával szédítették sikeresen az embereket, ott nem bízhatja magát korlátozás nélkül mindenkire a demokrácia.

Ha komolyan értelmezzük a demokráciát és komolyan demokratikus, szóval a demokrácia érdekét szolgáló választójogot akarunk, akkor nem tehetünk mást, minthogy igenis, korlátozzuk a választójogot. Ez ellen vitatkozni nagyon nehéz, viszont politikai okokból ellentmondani lehet, de ez nem változtat e nézet helyességén.

Hogyan lehet ezt a korlátozást úgy végrehajtani, hogy a reakciós elemek nagy részét is kirotálja a könnyebben megfogható fasiszta elemek mellett, az valóban nehéz kérdés, de ez már gyakorlati probléma, amely nem érinti a kérdés elvi és politikai megítélését.

A közigazgatási reform ügye

Ezt a kérdést közvéleményünk nem veszi elég komolyan. Széles körben az a nézet, hogy a közigazgatási reform nem életkérdése demokráciánknak, tehát nem kell túlnagy jelentőséget tulajdonítani neki. Nem is merült föl a közigazgatási reform ügye politikai életünkben mint önálló kérdés, ha csak az önkormányzati választásokkal kapcsolatban került napirendre.

Pedig ez a kérdés mélyen és döntően érinti demokráciánk megszilárdulásának az ügyét. Ez a hatása két irányban is döntő. Egyfelől a jó és demokratikus közigazgatási rendszer a legjobb és legnagyobb hatású eszköz a demokrácia megszilárdítására, másfelől pedig csak jó közigazgatás teheti alkalmassá a demokratikus államot arra, hogy közfeladatait jól ellássa.

Itt is eltévedünk azonban, ha a közigazgatás kérdését elvontan tesszük fel. Ha az önkormányzati elv és a központi elv elvont kérdéseiről kezdünk vitatkozni, abból semmi jó nem jön ki közigazgatásunk reformjára vonatkozóan, ellenben újabb politikai ellentétet szaporíthatjuk a koalíció gondjait. Mert igaz, hogy az önkormányzati elve minél teljesebb alkalmazása a demokrácia sarkalatos elvi követelménye, azonban valamiféle teljes önkormányzati autonómia sem a demokrácia ügyét nem vinné előbbre, sem a közigazgatást nem tenné jobbá. Viszont a központi közigazgatás sarkalatos követelménye a modern népet szolgáló közigazgatásnak, mégis teljes megvalósítása nem szolgálná sem a demokráciát, sem a közigazgatás eredményességét.

Nem elvi vitában és nem az ellentétes szemléletek közt való viaskodásban kell tehát ennek a kérdésnek a megoldását keresni. Egy módon találhatjuk meg a helyes megoldást, úgy, ha ezt a kérdést is reálisan szemléljük, a magyar társadalom adott történeti és társadalmi való-

ságának megfelelően és a demokrácia komoly érdekei szerint keressük a megoldást.

Ez pedig azt jelenti, hogy szembe kell néznünk az úri restauráció veszedelmével, amely éppen a közigazgatásban fenyeget legjobban a szak-szerűség köntösében. Bibó Istvánnak idevágó fejtegetései pontosan és világosan tárják fel ezt a problémát és helyesen mutatnak rá e veszedelem elhárításának lehetőségeire.

Mit lehet hát tenni ezen a vonalon? Komolyan és mélyen belemenni a közigazgatási reform kérdéseibe, kialakítani egy átfogó és gyökeres reformtervet a magyar társadalom tényleges viszonyainak és a demokrácia komolyan vett érdekeinek megfelelően és ezt a tervet fokozatosan megvalósítani. Az igaz, hogy nem lehet egyszerre átépíteni az ország közigazgatását. De azt lehet, hogy a munka tervét kidolgozzuk és az adott körülményeknek megfelelően fokozatosan végrehajtsuk. Egy részét tehát az önkormányzati választás előtt, a többi részét pedig utána.

A kibontakozás útja

A válság megoldása politikai erők kérdése. Nem tagadható azonban, hogy bizonyos belátások és a felelősség érzete is szerepet kapnak a kibontakozás kialakításában. S ezen a ponton nem közömbös, hogy hova fejlődik és milyen eredménnyel jár a válság kérdései körül kialakult vita. Ezen túlmenően azonban van egy távolabbi és nagyobb jelentősége is. Hogy a válság megoldásaképp kialakuló megegyezés mennyit ér, mivé fejlődik és újabb közeli válsághoz vezetne, vagy egy mélyebb demokratikus fejlődést segít elő, az nagy mértékben azon múlik, hogy a közvélemény mennyit hajlandó tanulni és a kérdések milyen világosan tétetek föl.

Ennek érdekében a megindult vitának föltétlenül tovább kell haladni és minél mélyebben föl kell tárnia demokráciánk összes kérdéseit, túlmenően a mostani válságon. Ez a föladat egyformán munkára szólítja mind a munkáspártok marxista teoretikusait, mind a többi pártok írástudóit, valamint a pártokon kívül álló szakembereket. Valóságos szellemi offenzívára van szükség, mert most megtanulhattuk, hogy komoly és nyílt elvi fejtegetések nélkül a politikai válságokat mennyire megrontja és megterheli az a sok kölcsönös hiedelem és rémisztgetés, amit egymásról feltételeznek a szembenálló felek.

Egyformán nagy feladat vár ebben a szellemi offenzívában a marxista politikusokra és teoretikusokra éppen úgy, mint a többiekre. El kell jutnunk a magyar társadalom és a magyar demokrácia problémáinak a helyes és reális megfogalmazásáig, s ezt közös erővel, mindkét oldali erőfeszítéssel kell elérnünk. Szilárd meggyőződésemm, hogy van közös alap, ahova mind a két oldalról eljuthatunk, ha kellő fegyelemmel és elszánt-sággal törekszünk erre.

Ha sikerül a közös nyelvet kialakítani és ezen a nyelven reálisan föltárni a problémákat, akkor jól szolgáljuk a kibontakozást és távolabb demokráciánk erőteljes fejlődését.

Erdei Ferenc

MAGYAR VALÓSÁG

A DEMOKRÁCIA KÉT ÉVE MARTONVÁSÁRON

(*Szociográfiai vázlat*)

Martonvásárt — legalább névről — mindenki ismeri, aki Budapestről a Dunántúlra szokott utazni. A Budapest—Székesfehérvár fővonal mentén fekszik, a balatoni beton-crszágút a főutcája; a Budát környező elővárosok és kertes telepek után ez az első faluszerű település, ha nyugat felé halad az ember. Igaz, aki autón szalad végig rajta, némi jóakarattal városkának is nézhetné: az országút-főutcát kispolgári házak szegélyezik, az egyik sarkon egyfelől emeletes épületre, másfelől a 18. század fényűzésével épült kastélyra esik a tekintet. A falusias parasztházak és istállók s a szegények viskói jól elbújnak a hivalkodó kispolgár-sor mögé, de még ott is gyakran eresztenek maguk közé villaszerű „családi házakat“, és olyan szoba-konyhás házikókat, amelyekben láthatólag nem paraszt lakik, hanem proletár. A külső kép is elárulja tehát, hogy nem igazi parasztfaluval van dolgunk, hanem olyan településsel, amelynek lakói részben még parasztok, részben már kispolgárok és proletárok.

Martonvásár sorsát, társadalmi fejlődését két tényező befolyásolta döntően: a nagybirtok és Budapesthez való közelsége. Az 5400 holdas hátrából csaknem *háromnegyedrész*t, közel 4000 holdat foglalt el itt a latifundium. Egykor a Brunswick-grófok, hatalmas, több község határára kiterjedő uradalmának egyik darabja volt ez, később a főhercegi család kezére került az egész komplexum, majd a sörgyárhoz és egyéb üzemeihez — hazai szokás szerint — földbirtokot is vásárló Dreher-dinasztia szerezte meg. A Dreher-birtok öt község határára terjedt ki, összesen 16.000 hold terjedelemben — szépen jelezve, hogy a sörtől, hazai viszonyok között elsősorban nem az hízik, aki issza. Az uradalom központja Martonvásár volt. Az egykori Brunswick-kastélyban, amely Beethovent — a zenetörténetben nevezetes körülmények között — látta vendégül, az első világháború után a Dreher-familia rendezkedett be, abban a félig arisztokrata, félig nagypolgári stílusban, amely oly mesterkéltén keverte a magyar nagybirtokos dekadens fényűzését a nyugat-európai nagyburzsoá szilárd, egyenesvonalú, „puritán“ elveivel és német-angol-francia kultúrájával. Az öreg Dreher számára — aki különben Haggemacher-lányt vett feleségül, a maga kezében egyesítve ezzel a két sördinasztia vagyoniát — a nagybirtok részben reprezentációs célt szolgált: ezzel lett iparmágnásból

csaknem-arisztokratává. De ugyanakkor arra is igyekezett, hogy minél többet hozzon ki a földből: modernizálta a gazdálkodást, nagymértékben gépekre rendezkedett be és szeszgyárat állított fel Martonvásáron, Kelet-Dunántúl legnagyobb kapacitású szeszfinomító berendezésével, a „szabadraktár“ monopóliumát is megszerezvén hozzá (azaz a közvetlen szeszárúsítás jogát, a szesz-egyedárúság közbejötté nélkül).

A martonvásári parasztok számára azonban sem Dreherék kultúrált fényűzésének, sem a nagybirtokon folyó gazdálkodás racionalizálásának nem volt túl nagy jelentősége. Számukra a döntő tény az volt, hogy nekik csak a határ negyede jutott, s hogy Dreher „szilárd kezéből“ nem lehetett földet venni. A Dreher-birtok valósággal körülfogta a falut, elzárván előlük a terjeszkedés lehetőségét. A szaporodó parasztság „feleslege“ részben a nagybirtokon kapott munkát, s e tekintetben a javuló gazdálkodás teremtett is bizonyos lehetőséget. A többiek — mintegy kényszerűségből — életformát váltottak: munkások, kisiparosok és állami alkalmazottak lettek.

Ha Martonvásár távol esett volna Pesthez, ez a „népfelesleg“ vagy elvándorolt volna, vagy a helyi agrárproletáriatust növelte volna és húzta volna lefelé (mint az másutt történt) egymás alá licitálva a mezőgazdasági munkabért és a részes-kapalásért a nagybirtoktól járó hányadot. Így azonban nyitva állt az út Budapest, Budafok, a gyárak, műhelyek és hivatalok felé, anélkül, hogy a martonvásári örökölt házat, kertet, 1—2 hold földet ott kellett volna hagyni — hiszen Budapest vasúton könnyen és (a háború előtt) olcsón elérhető volt. Akinek sikerült, a vasúthoz, postához, HÉV-hez, Beszvárhoz, vagy állami, fővárosi altisztként helyezkedett el, sokan ipart tanulni és műhelyben dolgozni jártak és járnak Pestre (az utolsó évtizedben különösen divatba jöttek a „mehánikus“ szakmák, mint az autószerelés, rádió, villany stb.), egy sereg ember pedig a gyárakba vasutazott be hajnalonkint. Naponta 250—300 ember járt be így az utolsó években Martonvásárról Pestre, vagy Pest környékére dolgozni.

A főtörekvés persze az altiszt, vasuti, stb., egyszerűval nyugdíjas közvállalati állások és az önálló kisiparosi, szerelői és hasonló foglalkozások — illetve a velük járó kispolgári életforma — felé irányult, és irányul ma is. Mintegy két generáció óta tart ez a folyamat, amely vagy kettészakítja a parasztsaládokat földnél maradó paraszt-ágra és városbajáró, nyugdíjas, illetve iparos kispolgár-ágra, vagy mindenestül kispolgárrá formálja át az egész paraszti eredetű családot.

Hasonlóképpen a parasztságból — csak inkább a szegény rétegből — vált ki fokozatosan Martonvásár gyárba járó munkássága is. A legtöbb szegény, (a földreform előtt) földtelen vagy törpebirtokos családban az volt a helyzet, hogy a család egy része (az öregek és az asszonyok) a földet művelte, vagy napszámba járt a nagybirtokra, a másik része (főként a fiatalabb férfiak) bejárt Pestre gyárba, műhelybe. A martonvásári gyári-munkás ekkép nem is vált igazi proletárrá, a szó klasszikus értelmében. Félig-meddig többnyire bennmaradt a földdel élő családban, s ha törekedett valamire, ez leginkább az volt, hogy munkája és a néhány hold föld együttes jövedelméből olyan életformát teremtsen magának, amely már őt, de legalább gyerekeit a kispolgárságba emeli. Figyelemreméltó — és

Martonvásáron jól tanulmányozható —, hogy az osztálytudat meghatározói között milyen fontos szerepet játszik magán a foglalkozáson, közvetlen munkaviszonyon kívül a települési-társadalmi környezet, amelyben az ember él. Egy munkástelep lakói sokkal könnyebben forrnak össze a munkásosztály közös törekvésű, többé-kevésbé egységes tudatú, harcos darabjává, mint azok a munkások, akik — mint a martonvásáriak — elszórtan élnek parasztok és kispolgárok között és többnyire saját családjukon belül is találkozhatnak mindkét típussal. (S még egy körülmény: Martonvásárról főképp csak a férfiak járnak be dolgozni a gyárakba; a lányokat ha csak lehet, megkímélik a rendkívül fárasztó utazgatástól, az asszonyok számára pedig — ha gyerekük van — egyszerűen lehetetlenség a bejárás. Az itteni paraszt- és félproletár-lányok tehát, ha munkához mentek is feleségül, maguk sohasem váltak a szó szoros értelmében proletár asszonnyá, hanem a paraszti kuporgatás eszközével dolgozó kispolgári feltörekvés házi motorjaivá lettek férjük oldalán, s ebbe az irányba befolyásolták persze férjüket és gyermekeiket is.) S ha ehhez még hozzávesszük a korszakot — a két háború közti időt —, amely egyébként is ezer módon nehezítette a proletár-tudat kialakulását a gyorsan növekvő magyar munkásosztályban — könnyen megérthetjük, mért nem vált a martonvásári bejáró munkásokból öntudatos proletár-réteg.

Budapest közelsége és a helyben kialakult kispolgárosodási folyamat természetesen erős hatással volt azután a földjén megmaradt parasztságra is. A régi paraszti önellátó gazdálkodás igen régen felbomolhatott itt s nyilván már a múlt század második felében benyomult a paraszti gazdasági életbe a pénzzel bántó kapitalizmus mind a két ágon: a termelés és a fogyasztás ágán. Nem kísérhetjük itt végig magát a folyamatot; elég annyi, hogy a mi időnkre a martonvásári önálló kisparaszt a kispolgárosodásnak már abba az állapotába jutott, hogy tudatosan — bár nem túlságos intenzíven — a fővárosi piacra termel és meglehetősen nagy iparcikkszükségletét boltban és — még inkább — Budapesten elégíti ki. Ruhája már évtizedek óta városi ruha, bútora városi, gyári bútor; házat, ha teheti, kispolgár-házzá „renováltatja“, feleségének kendő helyett kalapot vesz, fiát polgárba adja, lányát tánciskolába járattja, s elnézi, hogy a fiatalság él-hal a moziért és a futballért.

A martonvásári társadalom tehát egészben véve valamiféle kispolgári masszává alakult az utolsó korszakban — persze a kispolgári életforma korlátozott, szegényes, hazai, budapestkörnyéki értelmében. Élén jómódú önálló iparosok, nyugdíjogosult vasúti ellenőrök, pályamesterek és hasonlók járnak s — ha némileg le is nézi őket — mégis őket követi életforma-törekvéseiben az önálló kisparaszt épúgy, mint a vagyontalanságból felfelé kapaszkodó iparos-féle és az ő házuk, öltözetük, életformájuk legegyszerűbb munkás és felesége előtt is.

Ettől a masszától meglehetősen elhatárolódva élte mellette, a maga külön életét a nagybirtok társadalmá; felül az iparmágnás nagybirtokos, körülötte néhány úri intéző és gazdatiszt, uradalmi orvos, stb.; alul — és a falun kívül, a majorokban — a cselédek, többnyire más vidékről ideszegődött másarcú népe. Maga a birtokos és tisztjei a faluban laktak — de csak „földrajzilag“, minthogy a kastély és az uradalmi, központi épü-

letek a faluban vannak. Rajtuk kívül csak a főjegyző, az orvos és még egy-két beköltözött család tették ki az úri társaságot, amely önmagában is két „rétegre“ oszlott; az egyiket a Dreher-család alkotta egyedül — ők persze Budapest felső köreivel tartottak csak kapcsolatot —, a másikat a többi urak. Feltűnő, hogy a kisebbrangú úriembereknek ez a rétege is teljes elkülönültségben élt a falu társadalmától. Kimutatható, hogy még a „faluvezető intelligencia“ is inkább a nagybirtokhoz tartozott itt, mint a faluhoz: a főjegyző az uradalmi főintéző sógora volt (így került ide), s a többiek is ebbe a társaságba keresték a bejárást. Valójában mindnyájan több-kevesebb függésben voltak Dreheréktől — s ezt a függést szívesen viselték, sőt önként keresték.

Politikailag viszont alaposan rajta tartotta a kezét a nagybirtok a falun. A főjegyző és a főintéző közötti említett szoros rokoni kapcsolat biztos garancia volt a község háza Dreher-hű magatartására. A képviselőtestületben Dreher emberei — illetve, minthogy ő közvetlenül nem is foglalkozott ilyen ügyekkel —, a főjegyző emberei diktáltak, a főintéző lekötöztetettjeinek fejbólogatása mellett. Nem mintha valami erőszakos földesúri diktatúra lett volna ez — erőszakra itt nem is volt szükség, hiszen minden ment magától. Dreherék nem voltak „rosszindulatú“ emberek, s a faluval szembeni magatartásuk inkább kapitalista, mint feudális jellegű volt. Csak arra vigyáztak — a falusi intelligencián keresztül —, hogy a „földosztó demagógia“ ne kapjon lábra. S ezt el is érték, erélyes eszközök nélkül is.

Az országos politikában Dreherék a maguk módján — abban az időben — inkább baloldaliak voltak, mint jobboldaliak. Nevezetesen: határozottan és bevallottan angolbarátok voltak és akadályozták a falun belül is a jobboldal megerősödését. A martonvásári intelligencia, hozzájuk alkalmazkodva, szintén tartózkodott a kifejezett jobboldaliságtól — sem a MÉP-nek, sem az Imrédy-pártnak nem voltak itt nyílt hívei. A nyilasságot pedig határozottan elnyomták, úgy, hogy ebben a faluban csak a legutolsó időben jutott odáig a nyilaspárt, hogy párthelyiséget és egy tucat tagot szerzett. Persze a Dreherék „baloldalisága“ nem terjedt odáig, hogy akár az akkori kisgazdapártot — hogy a szociáldemokrata párttól ne is szóljunk — felkarolják. Uralmuk tehát, amelyet a község házán és a helyi intelligencián keresztül a falu fölött gyakoroltak, mintegy a politikai közömbösség szemfedőjét húzta rá e kispolgári jellegű masszára, megtartva Martonvásár vágyait a kis egyéni vágyak, törekvések és lehetőségek korlátai között.

Az a különös „ősi magyar“ politikai atmoszféra uralkodott ebben a faluban, amelynek fő vonása, hogy valójában egyedül a nagybirtokos politizált. A többiek: papok és gazdatisztek, hentesek és kőművesek, gazdák és cselédek, napszámosok és gyárimunkások hallgattak, és „végezték a dolgukat“ a társadalom kiszabott rendje szerint. Ha „politizáltak“, ez amolyan malomalatti politika volt, sem ők maguk nem vették komolyan, sem más. Pártok — a kérészéletű, néhánytagú nyilaspárttól eltekintve — nem voltak s alig is akartak lenni. Egy-egy országos választás felkavart ugyan bizonyos, korlátozott erejű indulatokat, de csak egy pillanatra. A helyi képviselőtestületi választások — amikor is háromévenként a vá-

lasztott tagok felét, tehát 6 embert kellett újraválasztani — a legközvetlenebbül, személyileg érdekeltek körén kívül nem is érdekelték az embereket. A nagybirtok ellen, a 4000 hold fojtogatása ellen csak egy-két fiatalember beszélt időnkint, azok is inkább értelmiségiek, pesti egyetemisták; hangjuk nem hatolt odáig, hogy visszahangot verjen. Ilyen volt a „politikai élet“ Martonvásáron a felszabadulás előtt.

A nagy változás, mint mindenütt, Martonvásáron is gyökeresen új feltételeket teremtett a társadalom életének. Mi történt a felszabadulás óta Martonvásáron? Hogyan reagált ez a félpasztorokból, félproletárokból, félkispolgárokból álló, s egészében a kispolgári életforma felé tartó társadalom a változásra?

Tudnunk kell mindenekelőtt, hogy Martonvásár erősen megszenvedte a háborút. Igaz, bent a helységben nem voltak harcok és december 22.-étől kezdve végig az oroszok kezén volt, de környékén hónapokon keresztül dúlt a küzdelem, s a dunántúli csata hullámszáma során többször is közvetlen közelébe került az arcvonal. Eltekintve az állatállomány és az élelmiszerkészletek pusztulásától, amely ennek a hónapokig tartó frontmögötti állapotnak szükségszerű következménye volt, a bizonytalanságnak ez a hosszúra nyúlt időszaka a társadalom magához térését, a politikai élet megindulását is nehezítette, a kibontakozást lassította. Kezdetben — amíg a németek még a közelben voltak és visszatérésüktől félni lehetett, amíg a községet a kiürítés és arcvonalválasztás réme fenyegette — kevés embernek volt kedve és bátorsága a közügyekkel foglalkozni.

Mégis, néhányan akadtak, akik a község élére álltak. A főjegyző — a gazdatisztekkel, csendőrökkel és a néhány nyilással együtt — elmenekült már december elején, de ittmaradt a nép és helybenmaradt az egyik aljegyző, az iskolaigazgató, a pap és néhány értelmiségi fiatalember is. Az orosz parancsnok az iskolaigazgatót nevezte ki ideiglenes vezetőjegyzővé. Ez maga köré gyűjtötte a többi maradék értelmiségieket, néhány tekintélyesebb parasztembert és azt a pár embert, akiknek valamilyen „baloldali“ híruk volt. Így alakult ki Martonvásár első „koalíciós“ előljárósága, egyelőre meglehetősen kötetlen formában, pártkeretek nélkül, pusztán a rend fenntartására és azoknak a feladatoknak irányítására, amelyek a frontmögötti helyzetből következőleg háramlottak a községre. Voltaképp azoknak az embereknek összefogása volt ez, akik értelmiségi szerepüknél, vagy valamilyen — többnyire bizonytalanul körvonalazott — „baloldaliságuknál“ fogva bizonyos felelősséget éreztek a községért az új helyzetben. Az együttműködés, amely pusztán gyakorlati, de gyakran igen nehéz feladatok megoldására szorítkozott, meglehetősen tiszta és sokban eredményes volt; valóban jelentős mértékben a martonvásári nép képviselőjét jelentette ez a hevenyészett kis koalíció.

Hónapok teltek, amíg a községvezetés szilárdabb formát öltött és a pártkeretek is kialakultak. Először a kommunista párt született meg (január közepén). Az első időben mintegy 25—30 tagja volt — részben olyan iparosok, beszkártosok, Pestről ideköltözött félproletár-félkispolgárok, akiknek volt valami baloldali multjuk, részben a helyi kispolgárság és iskolázott fiatalság most hirtelen „baloldali“ vált elemei, s raj-

tuk kívül, kisebbségként, néhány gyári munkás. Ez a kezdeti kommunista párt — ha szabad így mondanunk — a legbátrabbak és a leggyávábbak különös együttese volt — a legbátrabbaké, akik most már a front közvetlen közelségében vállalták, hogy baloldaliak s feladatot is vállaltak ezzel, s a leggyávabbaké, akik az esetleg bekövetkező „kommunizmus“ esetére helyezkedtek már előre, noha egyébként semmi közösséget nem éreztek a kommunizmussal mint eszmével és mozgalommal. Később ezek a merő opportunizmusból párttaggá lett iparosok és értelmiségifélék részben elhagyták a pártot; helyükbe a szegényparasztság és a proletáriátus soraiból jött be néhány ember.

Március közepén alakult meg a kiscgazdapárt. A változás előtt Martonvásáron, mint említettük, nem volt kiscgazdapárti szervezet. S most — a frontveszély elmúltával — hirtelen kinőtt a földből, s néhány hét alatt mintegy 280 tagot jegyzett be. Mi vitte belé az embereket? Ha megkérdezzük a martonvásáriaktól, hogy ki lett itt „kiscgazda“ — egyöntetűen megadják rá a választ: „az, aki nem akart kommunista lenni“. A kiscgazdapárt ilyenformán a kommunista párt „ellenpártja“ lett Martonvásáron. Persze, a párttagság itt még sokkal kevésbé jelentett valamiféle politikai aktivitást, mint a másik oldalon, sőt az esetek többségében éppen a politikai passzivitás jegyzőkönyvi kinyilvánítása volt az, ha valaki felírta a nevét a kiscgazdapárt taglistájára. De nem minden esetben. Kiscgazdapárti lett többek között egy-két valóban baloldali érzésű értelmiségi fiatalember s a parasztok radikálisabbja is. A parasztokat — akár módosak voltak, akár szegények — ebben az időben itt egyedül a kiscgazdapárt hívogatta, s a helyi szervezők épolyan buzgalommal fordultak a falubeli szegényebb parasztok, mint a módosabbak felé. (Valódi nagygazda itt igen kevés van, az önálló parasztság az 5—20 holdasok összefolyó, társadalmilag meglehetősen egységes rétege.) Amikor aztán a módosabb közül is, a szegényebbek közül is belépett néhány tekintélyesebb ember, a többiek tódultak utánuk. Az első időben még az Oncsa-telep törpebirtokos proletárjai is kiscgazdapártiak lettek — csak később mentek át nagyrészt a kommunista pártba. Kiscgazdapárti pártélet egyébként a csak hónapokkal a megalakulás után, a választás idején indult meg rendszeres formában, az első időben csak annyit jelentett a kiscgazdapárt létezése, hogy a községvezetésbe befolyó parasztok és az értelmiségiek közül néhányan — ugyanazok, akik addig is résztvettek az ügyek intézésében — ezentúl nem mint pártonkívüli, hanem mint „kiscgazdapárti“ delegáltak ültek ott és végezték, amit addig is végeztek.

Mínthogy ilyenformán nem pártélet és pártszerep hozta össze eredetileg a község vezetőségét, hanem az a sajátos szelekció, amelyet a nehéz időkben való helytállás teremtett — s ez a vezetőség működött még hosszú ideig a front elvonulása után is —, a pártszempontok Martonvásáron valóban nagymértékben alárendelődtek a közérdek szempontjának. Annál könnyebben mehetett ez, mert lényegében mindkét részről kispolgárjellegű emberek intézték a közügyeket. Az első szilárd, immár kormányrendeleten alapuló vezető-testület, a Nemzeti Bizottság (amely csak 1945 áprilisában alakult meg) például a következőkből állt: a kommunista párt részéről: nyugalmazott villamoskalauz, fiatal, fémipari szakis-

kolát végzett műszerész (egyébként az egyik helybeli, módos pék fia), mezőgazdasági középiskolát végzett fiatal gazda (egy helybeli bognármester fia), végül egy kisiparos; a kisgazdapárt részéről: harminc holdas gazda fia, két 3—4 holdas törekvő, a maga körében tekintélyes törpegazda és egy közigazdasági egyetemet járt, szövetségi ügyekben járatos fiatalember (egyébként a helybeli útmester fia).

Könnyű átlátni, hogy ebből az együttműködésből főképp két elem maradt ki, legalábbis ami a személyes képviselőket illeti: a tulajdonképeni munkásság és az egész szegény parasztság, beleértve a helyi agrárproletárokat és a nagybirtok nagyszámú majori cselédségét. Mindamellett ez a vezetőség nem volt — és természete szerint nem is lehetett — sem munkásellenes, sem szegényparasztellenes. De ugyanakkor nem is fordított gondot arra, hogy a tulajdonképeni proletáriátusból kiegészítse magát. Az is igaz, hogy maguk a gyári munkások és uradalmi cselédek sem törtek magukat a Nemzeti Bizottság tagsági helyei után. A sajátos magyar és martonvásári helyzethől folyóan: minél szegényebb, elesettebb, tanulatlanabb volt valaki, annál bizonytalanabban érezte magát az új világban, annál kevésbé tudta, hogy „merre fordul majd“, s annál kevesebb erőt és szándékot mutatott arra, hogy kezébe vegye a maga és osztálya sorsának intézését. Így maradt a vezetés bizonyos szükségzerűséggel a tájékozottabb, valahol valami szerepet már azelőtt is játszott kispolgári és értelmiségi jellegű emberekre.

A szociáldemokrata párt 1945 júliusában alakult meg, határozottan a kisiparosok pártjaként. Kijött egy szervező Pestről, elment az ipartestületbe, — az ipartestület, mintegy varázsütésre, úgy ahogy volt, átalakult szociáldemokrata párttá. Az ipartestület elnöke lett a párt elnöke, ügyvezetője a párt titkára, stb. Később kiegészült egy-két hivatalnok-értelmiséggel, idővel pedig — főképp az igazolások, majd a B-lista hírére — ide léptek be a vasutasok, pénzügyőrök és egyéb állami kisseberek is. A párthelyiség természetesen az ipartestület volt helyisége, s a párt működése sajátosan kettős: egyrészt szépen látogatott pártnapokat tart, amelyekre központi és székesfehérvári előadók járnak ki, hogy a munkásegység szilárdítására buzdítsák a tagokat, másrészt tovább folyik benne az a kifejezetten kisiparos-érdekvédelmi munka, amelyet ugyanez a társaság ipartestület korában hivatalból folytatott.

A parasztpárt is ekkortájt jött létre, egy mezőgazdasági középiskolát végzett helybeli fiatalembernek a kezdeményezésére. Főképp a szegény-parasztság és az — akkor még bizalmatlanul visszahúzódó — uradalmi cselédség beszerzésére törekedett. A megindító fiatalembert azonban a termelési bizottság, a szövetségi ügyek és hasonlók elfoglalták, munkatársakat pedig sajátos módon nem talált a pártszervezéshez, úgyhogy a parasztpárt — vezetőség hiányában — lényegében meg sem született igazán. Van ugyan egy sereg beszerített tagja, s egy időben a volt uradalmi cselédség hajlott arra, hogy belépjen, a pártélet azonban máig sem indult meg, noha még ma is rá vár a szegényparasztság és főképp a volt cselédek — ma valamennyien 8—10 holdas új gazdák — politikai aktiválása.

A két új párt megalakulása nem bontotta meg a már ekkorra kiala-

kult együttműködést. Különben is: mindkét új párt vezetői résztvettek már előzőleg is — mint pártönkívüliek — az ügyek intézésében. A Nemzeti Bizottság és a nem sokkal utána létrejött pártközi képviselőtestület összhangja mögött egyébként a két, majd négy párt irányító embereinek kölcsönös, személyes megbecsülése és állandó együttműködése húzódott meg. Ők dolgozták ki — többnyire közös erővel, folytonos érintkezésben egymással — a terveket és ennek a néhány embernek — nagyrészt 30 éven aluli fiataloknak — munkakedve, ötletessége, erélye és egymásközi személyes jóviszonya biztosította a keresztülvitelt is.

Ennek a közös munkának, amelynek viszonylag békés és termékeny korszaka múlt év tavaszától az ideai tavaszig tartott — három igen jelentős eredményt köszönhet Martonvásár. Az első a földreform zavarmentes végrehajtása. A második a gazdasági élet gyors talpraállítására. A harmadik pedig egy jelentős, sokáig igen szép reményekkel kecsegtető szövetkezeti kezdeményezés.

A martonvásári földreform lefolyásáról, gazdasági és társadalmi hatásáról e helyen nem számolhatunk be részletesen (ez külön, hasonló terjedelmű tanulmányt igényelne). Elég itt annyi, hogy a Dreher-birtok 4000 holdas martonvásári darabját 1945 májusában néhány nap alatt kiosztották az uradalmi cselédek és a falubeli napszámosok, törpebirtokosok és a nagycsaládú kiscsaládok fiai között, úgy, hogy a földosztás ellen semmi komolyabb panasz nem merült fel. A volt cselédeknek — családönkint — átlag 10 és félholdas birtok jutott; a falubelieknek — akik közül sokan csak birtokkiegészítésre kaptak néhány holdat — átlag 5 és fél hold. De a nincstelenek itt is megkapták a 8—10 holdat. Még így is fennmaradt — a kiosztatlan erdőn kívül, amely állami kezelésbe került — mintegy 500 hold. Ezt — a kastéllyal együtt — közakarattal felajánlották a földművelési minisztériumnak és a kultuszminisztériumnak azzal, hogy a mezőgazdasági kultúra fejlesztését szolgáló intézményt létesítsenek rajta. Az illetékesek a mezőgazdasági egyetemnek ítélték ezt az 500 holdat, azzal, hogy mintabirtokot létesítsen rajta, amelyet idővel mezőgazdasági középiskolával bővítenek majd ki. A földigénylő bizottságban különben a legteljesebb egyetértésben dolgoztak együtt kommunisták, parasztpártiak és kiscsaládok. Elnöke az első naptól mindmáig egy kiscsaládpárti törpegazda — aki egyébként a kiscsaládpártnak is elnöke —, ügyeit pedig, az elnökkel együtt a parasztpárti mezőgazdász és egy kommunista szegény-paraszt vezették.

De a földreformot itt csak májusban hajtották végre, a földek megműveléséről pedig már tavasszal gondoskodni kellett. A nagybirtok jelentős része az előző ősszel megműveletlen maradt. A termelési bizottság (amely lényegében ugyanennek a 4—5 embernek irányítása alatt működött, akik a többi bizottságot is vezették) úgy határozott, hogy az 1945-ös esztendőre mindenki annyi földet fogjon fel, amennyit meg tud művelni, így sikerült a határ nagyrésztét a legkritikusabb időben bevetetni. A második nagy próba az aratás volt. A tulajdonviszonyok ugyanis a közbejött földreform folytán hallatlanul összebonyolódtak. Volt, aki olyan földet kapott, amit még az uradalom szántott fel és vetett be az előző ősszel, volt aki olyat, amit más martonvásári paraszt dolgozott meg

abban az esztendőben, s volt, aki olyat, amelyik egyáltalán nem volt bevetve. A megoldást erre is sikerült megtalálni. A martonvásári vezetőség — hosszas fejtörés után — elrendelte a közös aratást 1945-ben az egész Dreher-birtok területére. Függetlenül attól, hogy ki vetette be ezt, vagy azt a részt, az egész termő területet Martonvásár község előljárósága és termelési bizottsága arattatta le, törvényes arató- és cséplőrészt fizetve az aratásban, illetve cséplésben résztvevőknek. A termés ezenfelüli — nagyobb — részével pedig azt tervezték, hogy a közadók és a volt birtokosnak az őszi vetésért járó vetőmag-visszaszolgáltatás levonása után birtokarányban szétosztják az új gazdák között. Ezt a tervüket azonban nem tudták végrehajtani, részben mert a volt cselédek — visszamaradt munkabér jogcímén — a gabona jelentős részét széthordták a cséplőgépektől; részben mert a községnek magának is többszáz mázsa gabonára volt szüksége az ellátatlanok segélyezésére. Az így kialakult termés-elosztás ugyan aránytalanabb volt a tervezettnél, de nagyrészt éppen a volt cselédek javára, akik közül sokan ebből a termésből álltak annyira amennyire talpra. S még talán ennél is nagyobb eredménye volt a közös, „községi aratás“ egy évre szóló rendszerének az, hogy Martonvásár, a legnehezebb időben, 1945 nyarán 900 métermázsa nemesített búzát tárolhatott, s oszt-hatott szét szakszerűen szelektálva és pácolva a rászorultak között vetőmagként! Hogy aztán az 1946-os száraz esztendőben kevés hasznát látták a martonvásáriak az így biztosított és előkészített vetőmagnak — az már nem a martonvásári gazdasági „agytrösz“ hibája volt.

A harmadik komoly teljesítmény — s egyben a jövő szempontjából a legjelentősebb — a szövetkezet lett volna, ha úgy sikerül, ahogy a martonvásári fiatal vezetők szerették volna. Kezdetben — tavaly tavasszal — még olyan szövetkezetet terveztek, amely a régi birtokos parasztok és az új gazdák közül egyformán szedte volna tagjait, önkéntes jelentkezés alapján, az üzletész-jegyzés szokásos módszerével. Ennek a szövetkezetnek a kezelésébe szerették volna venni a Dreher-birtok — részben erős javításra szoruló, de így is hatalmas értékű — ipari üzemait, a szeszgyárat és szeszfinomítót, a tejhűtőüzemet, stb. Ugyanez a szövetkezet, mint beszerző- és értékesítőszövetkezet is működött volna. Az elgondolás az volt: Martonvásárnak sokkal fokozottabban Budapest ellátására kell berendezkednie, tehát a tejtermelést és tejfeldolgozást, zöldségtermelést, primőrtermelést és mindennek közös értékesítését kell szövetkezeti úton megszervezni. Emellett pedig a mezőgazdaság ipari (szesztermelés) szövetkezeti folytatásával és még erőteljesebb kibővítésével (konzervüzemet is terveztek) a feldolgozás hasznát is a martonvásári parasztság kezébe kell adni. Ez az elgondolás kétségtől a paraszti kiskapitalizmus útját kívánta járni, s jellemző vonása az volt, hogy valójában — legalább egyelőre — inkább a régi birtokos kisparasztságra, mint az új gazdákra épített, azok értékesítő és mezőgazdasági-ipari szervévé kívánta tenni a szövetkezetet. De mindenesetre reális, aránylag könnyen megvalósítható elgondolás volt s nem kétséges az sem, hogy ha ez a szövetkezet kiépült volna, az új gazdák — akik Martonvásáron 8—10 holdas kisbirtokosokká lettek — hasonlóan élvezték volna előnyeiket, mint a régiek. Természetes azonban, hogy a kormánynak — országos viszonylatban — elsősorban az új gazdák

megerősítésére kellett gondolnia és meg kellett óvnia a volt nagybirtok üzemeit, gyárait, stb. attól, hogy akár a régi nagygazdák, akár egyes vállalkozók kizárólagos vagyonává váljanak. A földműves-szövetkezetről szóló rendelet, amely a volt nagybirtokok oszthatatlan felszerelését, üzemeit, stb., az újgazdák elrendelt társulásainak, a „földműves-szövetkezeteknek“ kizárólagos tulajdonába adta, a martonvásári szövetkezetet is átalakulásra kényszerítette. A fiatal szövetkezeti vezetők — akik addig elsősorban a szeszgyár rendbehozásával, befedésével, a szeszfinomító gépek megőrzésével, kijavításával foglalkoztak, most egyszerre egész sereg mezőgazdasági termelési problémával találták szemben magukat. Dicséretükre elmondhatjuk, hogy éppen olyan lelkesen vetették rá magukat erre, mint saját régebbi tervük kivitelezésére. Rendbehozták az uradalom gépjavitó műhelyét, mestert kerítettek bele, négy traktort és két gőzekét rövid idő alatt üzemképes állapotba helyeztek. A vetőmagot 1945 őszére a fentebb elmondott módon már biztosították, a szántás gépi erővel megindult, s akik tavaly ősszel, a martonvásári szövetkezet meghívására kilátogattak, csodálkozva tapasztalhatták, hogy a szövetkezet 1200 kat. hold őszi vetést produkált azon a területen, amelyen Dreherék idejében csak 600—800 hold őszi gabonavetés szokott lenni azelőtt. Ez pompás munka volt, büszkék is voltak rá a martonvásáriak. Közben azonban elakadt az üzemek helyrehozatala. Kölcsönt nem kaptak hozzá — noha minden illetékes minisztérium támogatta és megbecsülte a szépen induló fiatal szövetkezetet. A szeszgyár egy részét be tudták fedetni, a többire már nem futotta erejükből — a gépek, ahogy mondják, az idén télen fognak tönkremenni (1) teljesen.

Az idén azonban a szövetkezet mezőgazdasági termelő munkája is elakadt. Ennek oka elsősorban a katasztrofálisan rossz termés volt: Ezért nem kapták és nem is követelheték vissza az új gazdáktól a tavaly kölcsönképpen kiadott vetőmagot és a szántás árát — noha ez lett volna a szövetkezet egyetlen forgótőkéje. Tőke hiányában a traktorok is csak így képesek dolgozni az idén ősszel, ha előre kifizeti a szántató a szántásdíjat — erre pedig kevés új gazdának van pénze. Ennél fogva állnak a gépek, s a tavalyi őszi vetésterületnek még alig negyedrésze van fölshántva. Az anyagi csőd mellé — amelyről nyilvánvalóan elsősorban a száraz időjárás tehet — a személyi bajok is kifejlődtek a martonvásári szövetkezetben. Különbféle személyi és elvi küzdelmek után a régi, alapító vezetőség egy része kilépett, a megmaradtak pedig egyelőre magukra hagyatva küszködnek a nehézségekkel.

A szépen indult szövetkezet hanyatlása egyébként mintegy szimbóluma az egész martonvásári helyzet idejéi romlásának. Az eredeti vezetőgarnitúra az idén a szövetkezettől független tennivalók területén is meghasonlott, szétesett — s ami nagyobb baj — nem lépett helyébe másik, amely hasonló lelkesedéssel és energiával kézbevette volna a falu ügyeit. A tavalyi békés koalíciós együttműködés vezetőemberei nagyrészt háttérbeszorultak, visszavonultak a martonvásári közügyektől, aki pedig benne maradt, mintegy elszigetelődött.

A bomlás voltaképp a választások idején kezdődött, amikor a kommunis-ták és kúsgazdák között kiéleződött a viszony — a gyakorlati együttműkö-

dés mögül kibukkantak az elvi ellentétek, hogy a személyeken keresztül hamarosan gyakorlati ellentétekké is váljanak. A helyi kommunista párt-szervezet leváltotta régi — valóban meglehetősen kispolgári — vezetőit és radikálisabb, s ugyanakkor az együttműködésre képtelenebb elemek kerültek felszínre. A kisgazdapártban pedig a módosabb gazdák kerültek az élre — ha nem is szervezetileg, de lényegileg — antikommunista irányban befolyásolva a kisebbeket is. A szociáldemokraták ingadoznak a két álláspont között, de valójában csak a maguk iparos-ügyeivel törődnek igazán; a parasztpárt alig létezik.

A falu vezetősége pedig képtelennek bizonyult arra, hogy új összefogást teremtsen a széthúzó tényezők között. Ahogy szövetkezeti vonatkozásban: arra bizonyára képesek lettek volna, hogy a gazdák és új gazdák együttes, önkéntes belépésen alapuló értékesítő és ipari szövetkezetét létrehozzák, de arra már nem volt elég az erejük, hogy az új gazdák bizalmatlan cselédekből, lerongyolt napszámosokból és kispolgárigényű volt törpegazdákból összeálló népét élő szövetkezéssé kovácsolják össze, az indulás és a rossz termés nehézségei ellenére is (ami csakugyan ember-telenül nehéz, s talán sehol még meg nem oldott feladat). Ugyanígy más vonatkozásban is: tavalyi békés munkájuk voltaképp még a közös cél felé haladó, egészében kispolgárosodó társadalom belső összetartásán alapult; s most, amikor az ellentétek — talán a reálisnál erősebben is — kiélesedtek, amikor az összeszokott martonvásári társadalomból ellentétes irányú és ellentétes radikalizmusú erők törtek elő, képtelenné váltak arra, hogy az ellentéteket áthidalva új közös célokat tűzzenek saját maguk és a falu mozduló társadalma elé és új, közösen elfogadható módszereket találjanak Martonvásár fejlődésének előrevitelére.

Márkus István

A NÉPI DEMOKRÁCIÁRÓL

A magyar közéletben már hónapok óta élénk vita folyik demokráciánk jellegéről, a „népi“ vagy „polgári“ demokráciáról.

Egyesek szerint „a népi demokrácia“ csak kendőzése tulajdonképeni tartalmának, a szocializmusnak. Mások szerint nem helyes népi és polgári demokrácia merev szembeállítás, mert hiszen közelebről meg nézve, népi demokrácia is bizonyos válfaja a polgári demokráciának. (Én magam is ezt vallom.) Vannak aztán olyanok, akik az egész kérdésfeltevést hamisnak tartják, mondván, hogy a demokráciát semmiféle jelzővel nem kell ellátni, lévén a demokrácia meghatározásánál fogva „népi“. Ez persze igaz annyiban, amennyiben a demokrácia olyan politikai, olyan államrendet jelent, amelyben a nép az általános választójog után létrejött parlamenti képviselőtén keresztül maga dönt a közügyekben. De történeti tény, hogy a demokráciának attól, hogy formálisan a többékevésbé általános választójogra és így a parlamentáris úton kialakuló népakaratra épül, még lehet más-más osztálytartalma, más-más vezető rétege. A demokrácia formáit különböző osztályok használhatják fel, és használták is fel a maguk céljaira.

A régi svájci demokrácia azonfelül, hogy demokrácia volt, *paraszti* demokrácia is volt. Az 1792-es francia demokrácia a városi kispolgáriphebejus réteg demokráciája volt, a Thermidor utáni francia demokrácia nagytőkés, spekuláns demokrácia volt. És, hogy egyébről ne szóljunk, más demokrácia volt, természetesen, a weimari demokrácia, és más volt a spanyol köztársaság demokráciája. Más volt az 1848 utáni liberális demokrácia, és más volt az 1848 alatti forradalmi demokrácia. A demokrácia jellegének meghatározásánál tehát nyilvánvalóan túl kell mennünk a formális ismerveken.

Nem árt történetileg illusztrálni azt a vitát, ami ma nálunk a demokrácia jellegéről, a népi és a polgári demokrácia különbségéről folyik. Mindig és mindenütt, ahol polgári demokratikus átalakulásról volt szó, harc fejlődött ki a demokrácia kétféle útja és értelmezése körül. Magyarországon is polgári demokratikus átalakulás van napirenden a felszabadulás óta eltelt közel két esztendőben, függetlenül attól, hogy az átalakulás megindítója nem belső forradalmi megmozdulás volt, hanem az orosz hadsereg.

Amióta a modern történelemben valamely országban napirendre került a feudalizmus felszámolása, mindig felmerült a kérdés: hogyan hajtja végre az illető nép a feudalizmus-ellenes átalakulást: radikálisan-e, gyökeresen leszámolva a régi renddel, plebejus-módon-e, vagy pedig a feudális rétegekkel kötött kisebb-nagyobb kompromisszum útján-e, felemásan, burzsoá-módon?

Az angol forradalomban Cromwell és a „dicsőséges forradalom“ jelzi a feudalizmussal való leszámolásnak ezt a két útját. Népi és polgári demokrácia küzdelme (ha szabad mai terminológiát a multba visszavetíteni) a francia forradalomban a jakobinusok és a girondisták szembenállásában fejeződött ki. Az angol forradalom is, a francia forra-

dalom is polgári forradalom volt. Ezen nem változtat az, hogy az angol levellerek és a francia jakobinusok tele voltak ábrándokkal, illúziókkal afelől, hogy a polgári közép és felső rétegek ellen vívott harcuk nemcsak a feudalizmussal számol le, hanem valami egészen új társadalmi rendre is fog vezetni. Az angol és a francia forradalmi balszárnyak az volt az illúziója, hogy az átalakulás végső soron nem a polgárság, hanem a nép uralmát fogja eredményezni. A valóságban a forradalmi balszárny — vagy ha tetszik, a népi demokrácia — uralma Angliában és Franciaországban nem volt több történelmi epizódnál, átmenetnél a polgárság uralmához. De az angol és a francia forradalomban lezajlott polgári demokratikus átalakulásnak — és tegyük hozzá: minden utánakövetkezőnek — az volt a jellegzetessége, hogy a demokratikus átalakulást, tehát azt az átalakulást, amely a polgárság számára tette szabaddá az utat az uralomhoz, az alsó néposztályoknak a tulajdonképpeni polgárság ellen kellett végrehajtaniuk. Minden nagy polgári-demokratikus átalakulás: népföradalom, és nem lehet más. A feudalizmussal, a vagyonos polgárság egymaga nem tudott leszámolni, a feudalizmussal csak az egész nép erejével lehetett végezni. De a polgárság már a feudalizmus alatt sem volt egyszerűen elnyomott osztály, hanem vagyonos osztály is volt, amely, ha politikai hatalomban nem is, a gazdasági hatalomban egyre növekvő mértékben részesedett és ezért volt mit féltennie az alsó osztályok, a plebejus rétegek, a néptömegek megmozdulásától. A polgárság a demokratikus átalakulás klasszikus korszakaiban is hajlamos volt, osztálytermészeténél fogva, a régi renddel való megalkuvásra. A feudális rend összetörésének a feladatát ennél fogva a polgárság ellenére az alsó néposztályoknak kellett elvégezniök. De ez magyarázza meg egyben, hogy a klasszikus polgári forradalmakban az alsó néposztályok uralma miért nem lehetett egyéb múltó epizódnál.

Az 1905-ös orosz forradalomban merült fel első ízben a polgári-demokratikus forradalmak történetében, hogy a feudális renddel, az abszolút monarchiával leszámoló népi demokrácia, a munkások és a parasztok demokratikus uralma ne múltó epizód legyen, ne átmenet a polgárság uralmához. A XVII. század Angliájában, a XVIII. század Franciaországában nem volt még öntudatos, szervezett nagyipari munkásosztály. Az orosz forradalomban a levellerek és a jakobinusok szerepét átvette az orosz munkásság. 1905-ben Oroszországban a polgárság úgyszólván kezdettől fogva ellenforradalmi osztály volt. A forradalom főhajtóereje a munkásság és a parasztság volt. De ez nem változtat azon, hogy az 1905-ös orosz forradalom jellege polgári demokratikus volt. Lenin volt az, aki 1905-ben szenvedélyes elvi harcot vívott a mensevikiekkel és bizonyította, hogy az orosz burzsoázia nem szövetségese az alsó néposztályoknak, hanem ellenfele. De ugyanakkor küzdött a trockisták ellen, akik az orosz burzsoázia ellenforradalmi fellépéséből azt a következtetést vonták le, hogy a forradalmi átalakulás nem polgári demokratikus, hanem szocialista jellegű. Épp Lenin hangoztatta, hogy ez a felfogás: kalandorfelfogás, mert figyelmen kívül hagyja az orosz parasztság szerepét, követeléseit, céljait a forradalomban. Az orosz paraszt 1905-ben nem szocialista, hanem demokratikus átala-

kulást akart és Lenin arra nevelte az orosz munkásosztályt, hogy a cárizmus és a burzsoázia ellen küzdve, a polgári demokratikus átalakulás talaján szövetkezzék az orosz parasztsággal.

A mensevikek Lenint a francia jakobinusok sorsával ijesztették, kifejtvén, hogy az orosz népi demokrácia, az orosz munkások és parasztek demokratikus hatalma is csak múltó epizód lesz, átmenet a burzsoáuralomhoz. Lenin erre így felelt: Abból, hogy a francia forradalomban a jakobinusok uralmára Thermidor következett, nem következik, hogy ennek az orosz forradalomban is így kell lennie. Ha a munkásság szoros szövetséget tud kötni a parasztsággal, ha gyökeresen le tud számolni a régi renddel, ha így minimumra tudja csökkenteni az ellenforradalmi restauráció lehetőségét, akkor — kedvező nemzetközi viszonyok mellett — az orosz polgári demokratikus átalakulás, a népi demokrácia nem Thermidorhoz, nem a nagypolgárság uralmához lesz átmenet, hanem a szocializmushoz.

A népi és polgári demokrácia vitájának történelmi illusztrációja során hadd utaljak a magyar 48-as szabadságharc népi baloldalára is, Táncsics és Petőfi táborára. A magyar 48-as balszárny is a régi renddel való gyökeres leszámolásért szállt síkra, befelé: a magyar feudalizmus ellen, kifelé: az osztrák-német elnyomás ellen. A mi problémánk szempontjából nem lényeges, hogy a 48-as forradalom balszárnya túlon túl gyenge volt ahhoz, hogy döntő mértékben befolyásolja a magyar szabadságharc, a magyar átalakulás menetét, hogy akárcsak átmenetileg is hatalomra jusson. A küzdelem 1848-ban az átalakulás jobb- és balszárnya között speciális okok következtében sokkal kevésbé bontakozott ki, sokkal kevésbé volt következetes, mint más országok polgári demokratikus átalakulásaiban. De a 48-as balszárny fellépése és szerepe mindenesetre bizonyítja, hogy ime, Magyarország nem volt kivétel ez alól az általános törvényszerűség alól, amely mindenhol szembeállította egymással a polgári demokratikus átalakulás két irányzatát.

Mіндеzt előre kellett bocsátani, a mi közéletünkben folyó vita könnyebb megértése érdekében. A polgári és a népi demokrácia ideológiai ellentétében nálunk is olyan osztályerők összeapása tükröződik, melyek közül az egyik gyökeresen, a másik felemásan akar leszámolni a multtal.

Leszámoltunk-e a multtal? Nem lehet egyértelmű igennel vagy nemmel felelni erre a kérdésre. Leszámoltunk a multtal annyiban, amennyiben felszámoltuk a nagybirtokot és megdöntöttük — a Vörös Hadsereg segítségével — a feudális nagybirtokosok és a velük szövetező nagytőkék politikai hatalmát.

De nem számoltunk le a multtal gyökeresen annyiban, amennyiben a restaurációnak a lehetőségét nem küszöböltük ki radikálisan sem a magyar politikai, sem a társadalmi, sem a gazdasági életből.

Minden demokratikus átalakulásnak a politikai hatalom kérdése mellett, amellet a kérdés mellett, vajjon a régi uralkodó osztályok helyett új osztályok jutottak-e hatalomra, van egy másik alapvető kérdése: vajjon a demokratikus átalakulás a hatalomra jutott rétegek képére tudta-e formálni a régi államgépezetet? Nos, az igazoló bizottságok és

a létszámcsökkentés ellenére az államgépezet demokratizálása terén a magyar polgári demokratikus átalakulás csak felemás munkát végzett. Nem mondhatjuk el demokráciánk államgépezetéről, hogy a parasztok és a munkások képére van formálva.

Ehhez járul, hogy a földreformban felszámoltuk ugyan mint osztályt a nagybirtokosokat, de nem sikerült megakadályoznunk, hogy a nagybirtokos-osztály maradványai, és különféle társadalmi tartozékai ne szerepelhessenek a magyar demokráciában, ne lenne módjukban megkísérelni a demokrácia elleni aknamunkát.

De ami a legfontosabb: a nagytőke, amely részese volt a hatalomnak a régi rend alatt, itt van, sőt gazdasági és politikai befolyásban erősödik.

Felmerül a kérdés, miért nem számoltunk le a multat képviselő rétegekkel akkor, amikor ez lehetséges lett volna? Miért nem csináltunk tabula rasa-t mindjárt a felszabadulás után, a magyar demokrácia debreceni korszakában? Ez a kérdés széles munkás- és paraszttömegeket ma is nyugtalanít.

A válasz erre a kérdésre a következő: a magyar polgári demokratikus átalakulást nem mi hajtottuk végre, nem forradalmi mozgalmak, hanem az orosz hadsereg győzelmei tették szabaddá a magyar demokrácia útját. Továbbá: a magyar polgári demokratikus átalakulás nemzeti szabadságharcnak indult, háborúnak a fasiszta Németország ellen és helyes volt, hogy annak indult. Igaz, Magyarországnak már nem sikerült fegyveres erővel résztvennie a szabad nemzetek háborújában. De a szándék, hogy résztvegyünk, nem volt hiba. Ez azt jelenti, hogy nem volt hiba, hanem helyes volt a debreceni ideiglenes nemzeti kormányba bevonni mindazoknak a rétegeknek a képviselőit, akik egy nemzeti függetlenségi harcban érdekelve voltak, de a belső demokratikus átalakulás komoly végrehajtásában sokkal kevésbé voltak érdekelve. Így történt, hogy a magyar demokrácia első periódusában egyrészt sokkal több volt a népi demokratikus elem, másrészt sokkal több konzervatív és maradi elem vett részt az irányításban, mint később. A kormányban helyet kaptak a régi tisztikar képviselői is ugyanakkor, amikor a közigazgatást a régi államhatalom szervei helyett a Nemzeti Bizottságok gyakorolták és a Földigénylő Bizottságok szinte forradalmi módon hajtották végre a földreformot. Ez a kettőssége a magyar demokráciának a felszabadulás után első hónapokban, nem véletlen volt és nem is holmi politikai hiba, hanem demokrácia átalakulásunk jellegével függött össze, azzal, hogy a demokratikus változás első etapjának szabadságharcnak kellett lennie. Ezt az etapot hiba lett volna átugrani, a demokratikus átalakulást azzal a radikalizmussal kezdeni, amivel folytatni kellett volna.

Ehhez járul még valami. Igaz, hogy a debreceni korszakban a különféle népi szervek révén a magyar parasztság és munkásság közvetlenebbül volt úr a saját portáján, mint ma. De ne feledjük, hogy e „saját porta” inkább a magyar dolgozók ölébe hullott örökség volt, mint harcban elnyert tulajdon. A Nemzeti Bizottságok például kétségkívül sajátos formái voltak egy új népi hatalomnak, de ez az új népi hatalom inkább községi, mint állami hatalom volt. A Nemzeti Bizottságok abba a lég-

üres térbe hatoltak be, amely a közigazgatási vezetők elmenekülésével, a régi közigazgatás összeomlásával támadt. Funkcióikat városi, falusi, községi méretben gyakorolták és „állami“ szervek annyiban voltak, amennyiben akkor Szegedet vagy Hódmezővásárhelyt „államnak“ lehetett tekinteni. A magyar községi önkormányzatok akkor önmagukra voltak utalva, a Nemzeti Bizottságok államhatalmi funkciói tehát nemcsak és nem is első sorban a népi demokrácia hatalomrajutását fejezték ki, hanem a magyar állam szétesését.

Jugoszláviában a dolgok másképp alakultak. A jugoszláv népi szervek, amelyek már az ország német megszállása alatt mint harci szervek születtek meg, épp azért fejlődtek később államhatalmi szervekké, mert eleve végrehajtó funkcióik voltak: szervezték a nép ellenállását az idegen elnyomókkal szemben. A mi Nemzeti Bizottságaink, Földigénylő Bizottságaink, sőt többnyire üzemi bizottságaink is, nem mint harci szervek születtek meg. A mi népi szerveink a régi gazdasági és politikai irányító szerveket nem azért helyettesítették, mert a régieket harc közben eltávolították, hanem azért, mert a régiek a háború, a Vörös Hadsereg előnyomulása elől eltávoztak. Az eltávozásukkal támadt légüres térbe nyomultak be az új népi szervek, hogy pótolják a jegyzőt, a mérnököt, a polgármestert. Ez a különbség magyarázza meg, hogy a mi nemzeti bizottságaink, ellentétben a jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottságokkal, nem tudtak államhatalmi szervekké fejlődni és csak ellenőrző funkciót gyakoroltak a lassan újból talpraálló közigazgatási szervezettel szemben. A Nemzeti Bizottságok, koalíciós alapon, a helyi pártvezetőségek delegálása útján jöttek létre, tehát többé-kevésbé felülről és bár tömeges és gyors elterjedésük az egész országban bizonyítja, hogy létrejöttük nemzeti szükséglet volt, mégsem voltak annyira összeforrvá a néptömegekkel, mintha alulról, harc közben születtek volna meg.*

Az igazoló bizottságok, összetételüket tekintve, nem kevésbé voltak népi szervek, mint a nemzeti bizottságok. Ők is a demokratikus pártok kiküldötteiből álltak. Mégsem tudták megakadályozni, hogy visszaszivároгjon a közigazgatásba az a réteg, amely később többé-kevésbé visszaállította a régi államszervezetet. Az igazoló bizottságok még mint ellenőrző szervek sem tudtak igazán megfelelni hivatásuknak.

Mindez együttvéve magyarázza meg azt, hogy a magyar demokrácia debreceni korszaka után új erőcsoportosulások támadtak az ország-

* A nemzeti bizottságokat újabban a szovjetekkel hasonlítják össze. Kovács József és Bibó István szerint a „keleti demokrácia“ szervei voltak. Ez persze felületes és hamis analógia és azt bizonyítja, hogy a formális szociológia segítségével gyakran nem ismerik, hanem félreismerik a történeti-társadalmi jelenségeket. A nemzeti bizottságoknak a szovjeteknek semmi közük. A szovjetek Oroszországban 1917-ben a szocialista forradalom harci szervei voltak, később a szocialista állam szervei, míg a nemzeti bizottságok a nemzeti egységfrontnak, a függetlenségi harcnak, a demokratikus átalakulásban érdekelt rétegeknek és pártoknak voltak a szervei. A „keleti demokrácia“ megjelenési formáinak csak az tartja őket, aki elfelejtette, hogy a Nyugat nagy népforradalmában milyen szerepük volt a hasonló népi szerveknek, például a magyar 48 közcseundi bizottmányainak. Az orosz forradalom — persze sokkal haladottabb formában — a „nyuzati demokráciának“ ezekhez a forradalmi, közvetlenül a népben gyökerező szerveihez nyúlt vissza.

ban, hogy ma a demokratikus erők olyan elemekkel találják szemközt magukat, amelyek másfél évvel ezelőtt a magyar társadalmi és politikai életben nem szerepeltek olyan erőkkkel, melyek a népi demokrácia hullámaint vissza akarják szorítani a polgári demokrácia medrébe, vagy pedig a polgári demokráciát ugródeszkának akarják felhasználni, etapnak a reakciós restauráció útján.

A népi demokrácia fogalmának meghatározásánál eddig a régi renddel való leszámoláson túlnyomóan a feudális maradványok eltakarítását értettük. De ezen túl kell menni. Tévedés azt hinni, hogy a polgári demokratikus átalakulás kimerül a nagybirtokos osztállyal való leszámolásban. A modern ipari országokban, amelyekhez viszonylagos elmaradottsága ellenére Magyarország is tartozott, a régi feudalizmus maradványai mellett ott van a monopoltőke, a tőke mammutszervezeteinek, a trösztöknek, kartelleknek, nagybankoknak az uralma. A monopoltőke kizsákmányolja és elnyomja nemcsak a munkást, de a parasztot, a városi kispolgárt, a dolgozó értelmiséget, sőt a polgárság középrétegeit is. A finánc-tőke modern formákban új feudalizmust teremtett, nemcsak a munkásosztályt igázta le, hanem az egész dolgozó nemzetet, az egész produktív társadalmat.

Az utolsó fél évszázadban a világ minden többé-kevésbé fejlett kapitalista országában a munkásság mellett a parasztság, a kispolgárság, az értelmiség is lázadott a társadalom és az állam monopoltőkés urai ellen.

A modern tőkés társadalmakban állandó és nagyarányú kisajátítási folyamat megy végbe a kistermelő rétegek rovására és a nagytőkés mammutszervezetek javára. Ez is expropriáció, de itt nem a munkásosztály expropriálja a termelőeszközök tulajdonosait, hanem a nagytőke expropriálja — nyíltan vagy burkoltan — a kistermelőket, az önálló vállalkozók magántulajdonát. A kiskereskedő, kispáros vagy kispaszt formálisan tulajdonosa maradhat üzlethelyiségének, szerszámainak, földjének. Ténylegesen bérmunkása, pusztán alkalmazottja annak a gyárnak, amely ellátja áruval vagy nyersanyaggal, jobbágya annak a banknak, amely uzsorakamatra adott neki hitelt. A kistermelő azt hiszi, hogy ő önálló tulajdonos. A valóságban egy lépés választja el a modern jobbágyágtól, a teljes elproletarizálódástól.

A népi demokrácia tehát oly demokrácia, amely gyökeresen leszámol a feudális maradványokkal és felveszi a harcot az egész dolgozó társadalom nevében a monopoltőkével, hogy korlátozza kizsákmányoló törekvéseit és alávesse a demokratikus állam ellenőrzésének.

Mi kell ahhoz, hogy a magyar demokrácia ne a nagytőke uralmának legyen fügefalevele, hanem valóban a dolgozó nép érdekeit szolgálja? Hat dolog kell hozzá.

1. Egy bizonyos minimuma az államosításnak.
2. A dolgozó parasztság állami megsegítése, elsősorban a szövetkezetek útján. A magyar demokrácia csak akkor lesz népi demokráciává, ha meg tudja akadályozni a kapitalista fejlődés szabványos útját a mezőgazdaságban, ha meg tudja gátolni, hogy a kapitalizmus fatális törvény-

szérűségei következtében felbomolják a parasztság: felső rétege, a zsríos-parasztság felemelkedék, zóme pedig lesüllyedjen, elproletarizálódjék.

3. A dolgozók életszínvonalának emelkedése. Népi demokráciáról csak akkor lehet szó, ha a nemzeti jövedelemből évről évre arányosan nagyobb rész jut a dolgozó rétegeknek.

4. A munkásság és parasztság kulturális felemelkedése mégpedig nemcsak egyesek, hanem az osztály számára.

5. Az államapparátus gyökeres demokratizálása. A közigazgatás olyan refomja, hogy szervei a népet szolgálják és emberei egyre inkább a parasztság és a munkásság soraiból kerüljenek ki.

6. A munkásosztály, a parasztság és a haladó értelmiség döntő befolyása a demokrácia kormányzatára. Népi demokráciáról nem lehet szó, ha munkásság pártjai, vagy akárcsak egyik pártja, nincs benne a kormányzatban, de akkor sem lehet szó, ha a parasztság nincs képviselve a kormányban.

Mindebből következik, hogy Magyarországon nincs még népi demokrácia, bár az elemei kétségkívül megvannak. A hat pont között nincs egy sem, amelyre azt mondhatnók, hogy kisebb-nagyobb csirái, többé-kevésbé jelentős elemei annak, ami a népi demokráciához szükséges, ne volna meg nálunk. Az egyik területen (pl. a kultúra, az államapparátus területén) a helyzet rosszabb, más területen jobb, de a harc a népi demokrácia elemei és a népi demokráciát visszaszorító törekvések között mindenütt folyik. A kérdés az, hogy a népi demokrácia elemei nőjenek, terebélyesedjenek-e, vagy elkorcsosodjanak.

Vannak, akik szerint a népi demokrácia nem egyéb, mint a szocializmus szinonimája. Az egyre elkeseredettebb harc az államosítás ellen a szocializmus „veszélye“ elleni védekezés jelszavával folyik. És amikor egyesek a népi demokráciával a polgári demokrácia programját szegezük szembe, arra hivatkoznak, hogy a magyar nép többsége, elsősorban a parasztság polgári életformában akar élni.

Az enondottakból azonban nyilvánvaló, hogy a népi demokrácia — a feudális maradványok ellenére és a monopoltóke kizsákmányoló törekvései ellen irányuló programjával egyaránt — nem számolja fel, ellenkezőleg megvédi és megszilárdítja a polgári életformát. A föld-reform néhány ezer nagybirtokos magántulajdonát megszüntette, de 600.000 paraszt számára teremtett magántulajdont, tette lehetővé a polgári életformát. Ugyanez vonatkozik a monopoltóke elleni rendszabályokra. Ha a parasztot megvédjük a hitelzsora ellea, a kartellárakkal szemben, akkor ezzel nem bomlasztjuk, hanem erősítjük a kispolgári magántulajdon rendjét. Az államosítás is polgári-demokratikus rendszabály, hiszen olyan államhatalom államosít, amelyben részesedik a parasztság, sőt a polgárság egy része is. A szénbányák államosítása például polgári-demokratikus rendszabály, amely erősíti a szénbánya-vállalatok kartelliprofitjának rovására a feldolgozó ipart is. Ugyanez vonatkozik a nagymalmokra, a mezőgazdasági szerszám- és gépiparra, a vegyi iparra, stb. A kartellprofit és minden egyéb monopolprofit megnyirbálása vagy akár megszüntetése nem jelenti magának a profitnak a megszüntetését, hanem csak más elosztását. Egy polgári demokratikus államban az államo-

sítás vagy a monopoltőke korlátozására és ellenőrzésére irányuló egyéb rendszabályok — tisztán gazdaságilag — közvetlen előnyt nem annyira a munkásrétegek, mint inkább a társadalom önálló középrétegei számára jelentenek. Ezzel magyarázható, hogy pl. Angliában, a szénbányászat államosítása évtizedek óta nemcsak a munkásság, hanem az egész haladó angol közvélemény követelése volt. Az Egyesült Államokban pedig a trösztök elleni harc régi programja a progresszív kispolgári demokráciának, melynek kezdetei Theodor Roosevelttel nevéhez fűződnek. Éppen a monopolkapitalizmus ellen fellépő kispolgári demokrácia dolgozta ki a formális demokrácia kistermelői kritikáját, szembeállítva a formális demokráciával a gazdasági demokráciát. F. D. Roosevelttel New Deal-je éppúgy ebben a trösztkapitalizmus elleni régi demokratikus mozgalomban gyökerezik, mint Wallace programja az „egyszerű emberek”: korszakáról.

A szocialisták és kommunisták tehát nincsenek egyedül, amikor a polgári demokráciával szemben a népi demokráciáért szállnak síkra és amikor azt hangoztatják, hogy a demokrácia nem merülhet ki az emberi jogok biztosításában, a politikai formák demokratizálásában, hanem ki kell terjednie a gazdasági életre is. A demokráciának eszköznek kell lennie a kisemberek, a produktív társadalom, a dolgozó nemzet kezében, az önvédelem eszközének a harcosló monopoltőkével szemben, nem pedig eszköznek a monopoltőke kezében a kistermelők kisajátítására.

Nyilvánvaló tehát, hogy polgári és népi demokrácia nem merev ellentét, a népi demokrácia a polgári demokrácia válfaja. Van polgárság és polgárság. A paraszt is polgár, a kartellek urai is polgárok. A népi demokrácia olyan polgári demokrácia, mely az egyik polgári réteg érdekeit szolgálja a másik polgári réteggel szemben.

Vannak, akik a parasztot szembe akarják állítani a népi demokráciával, mondván: a paraszt nem szocializmust akar, hanem polgárosodni, vagyonosodni akar. Kétségtelen, hogy a parasztság zöme nem akar szocializmust, hanem úr akar lenni a maga parcelláján, fel akarja virágoztatni gazdaságát, növelni szeretné állatállományát, jó terményárakat akar. Más szóval: védeni akarja a maga egyéni gazdaságát. De ki ellen? Nem a falra festett kolhoz-mumusz fenyegeti a paraszt egyéni gazdaságát, hanem az, hogy drága az iparcikk, hogy nem jut olcsón szerszámhoz, hogy nem kap hitelt beruházásra. A konkrét és igazi veszély, amely a parasztság polgárosodását fenyegeti, nem a szocializmus, hanem a monopoltőke. Egyesek szerint a parasztot mindkét veszély fenyegeti, a paraszt a szocializmus és a monopoltőke malomkövei között őrlődik. Amiből, ha igaz lenne, az következne, hogy a paraszt a munkásság és nagytőke harcában álljon a középben. A parasztság, kistermelői természeténél fogva, hajlamos is erre a középállásra, de a paraszttorzalmak története bizonyítja, hogy a parasztság „semleges” középállása a munkásság és nagytőke között, végső soron éppúgy a parasztság kisemmizésére vezet, mint a „nagyatadizmus”, a nyílt elszegődés a nagybirtokosok vagy a nagytőkések székértelőjéül.

Vannak, akik azt mondják, hogy a munkássággal való szövetség a paraszti önállóság feladását jelenti. De két osztály közötti szövetség nem jelenti azt, hogy akár az egyik, akár a másik osztály feladja a maga

külön politikai vagy gazdasági törekvéseit. A munkássággal való szövetség miatt a parasztság még képviselheti önállóan és öntudatosan a maga külön érdekeit és a szövetség keretében engedményekre készítheti a munkásosztályt ebben vagy abban az anyagi, politikai vagy kulturális kérdésben. A munkásosztály néha szívesen, néha talán kevésbé szívesen tesz majd engedményt a parasztságnak a vele való szövetség fenntartása kedvéért. A parasztság nem azonos a munkásosztállyal. Vannak tehát közöttük érdekellentétek is, de ezek nem kibékíthetetlenek, hanem okos paraszti és okos munkáspolitikai segítségével közös nevezőre hozhatók.

Mi hát a viszonya a parasztságnak a népi demokráciához? Azt már láttuk, hogy a polgári és népi demokrácia nem azonos, bár a népi demokrácia egy válfaja a polgárinak. Polgári és népi demokrácia azért nem azonos, mert a paraszt nem minden további nélkül: polgár. De nem azonos a népi és a paraszti demokrácia sem. A paraszti demokrácia része a népi demokráciának, a népi demokrácia tehát átfogóbb, több. A parasztdemokrácia csak egyik eleme, jellegzetessége a népi demokráciának.

Mi is az, hogy „parasztdemokrácia“? Mindenekelőtt: a parasztság ügyeinek intézése a parasztság képviselői által. Egy darab parasztdemokrácia a szövözetet. Egy darab parasztdemokrácia a községi önkormányzat, a földigénylő bizottság. De a paraszti demokrácia nemcsak a legelemibb paraszti ügyek önkormányzati intézéséből áll. A parasztdemokráciának nemcsak a falun, nemcsak a mezőgazdaságban, nemcsak a szövözetekben kell érvényesülnie. Keveset érne az a parasztdemokrácia, amely egy paraszti többségű országban a községre, a szövözetekre és a mezőgazdaságra korlátozódna és nem érvényesülne nemzeti méretben, a gazdasági és állami ügyek intézésénél.

Végül felmerül a gyanú, vajjon a népi demokrácia nem valami új kiadása-e a jólismert, régi „harmadik útnak“? Ha igaz az, hogy a népi demokrácia a nagytöke korlátozását és ellenőrzését jelenti, nem következik-e ebből, hogy a népi demokrácia a szocializmussal és a kapitalizmussal szemben valamiféle „harmadik utat“, valamiféle külön „népi“ társadalmi rendet jelent, amely sem kapitalizmus, sem szocializmus. Ez persze nem igaz. A népi demokrácia nem olyan értelemben harmadik út, hogy a kapitalizmus és a szocializmus küzdelmét kibékíti, letompítja, feleslegessé teszi; egész más értelemben tekinthető „harmadik útnak“.

Emlékeznék rá, amit bevezetőben az angol és francia plebejusok hatalmának átmeneti jellegéről mondtam. És arra is, amit az 1905-ös orosz forradalomról fejtegettem, arról, hogy 1905-ben merült fel első ízben az a lehetőség, hogy a népi demokrácia nem múltó epizód lesz a polgári demokratikus átalakulás közben, nem pusztán átmenet a polgárság uralmához, hanem átmenet a szocializmushoz.

Erről van szó ma is. De ebben az értelemben a népi demokrácia útja igenis: harmadik út. A kapitalista restauráció ellenforradalmi útjával és a szocializmus polgárháborús útjával szemben a népi demokrácia a fejlődésnek, ha tetszik, harmadik, fájdalommentesebb, békésebb útja.

Egyszóval: a polgári demokrácia demokratikus és reakciós erők szövözetkezése, amely az ellenforradalmi restauráció útját egyengeti. A népi demokrácia: demokratikus és szocialista erők szövözetkezése, amely a szocializmushoz való fejlődés útját egyengeti.

Révai József

SZEMLE

CSONTVÁRY KOSZTKA TIVADAR

Ha elgondoljuk, hogy a festészet és művészet fogalmai egyének teljesítményeit fedik, feltételezhetjük, hogy az általános korszerű követelményekben az egyén nemcsak mint alkalmazkodó, hanem mint kezdeményező is nagy szerepet játszik. Sokszor a kollektív művészi szellem egyik képviselője, sokszor annak elindítója. Sokszor láthatóan, sokszor láthatatlanul. Látható az egyén pl. a görögögnél és nem mindig látható a gotikában. De akár így, akár úgy, az egyén képessége nélkülözhetetlen és művészi, azaz minőségi kérdésben döntő szerepe van. Az egyén szerepe a renaissance idejében volt erősen látható, műtörténelmi jelenség. A renaissance festészete egyéni változatokat hozott létre, ami például a középkorban ismeretlen volt. A XIX. század második felétől kezdve és a századfordulóban a festészet az egyéniségkeresés jegyében él és ennek érdekében valóban felszáolt a festészet szinte csalásba fulladt áldradicióival. Az egyén emberi jogán a polgár szabadságjoga alapján és művészi ösztönével kereste azokat az ősi szálakat, amelyek az ő szemléletét a festészet igazi alapjain érvényesíthette. E folyamatot a festészet forradalmának is szokták nevezni. De ez az egyéniség kultusz, az ú. n. keresők kora, sok olyan szempontot is akart a festészetben érvényesíteni, ami nem oda való. Nem egyszer ezen a területen bukkant fel filozófiai, pszichológiai, vagy teológiai indítékok szülte festett táblakép, sokszor kimondottan a festészet tagadását, a múzeumok lerombolását hirdetve. Az izmusok fogalma szinte egyértelmű a zavarosság fogalmával, ami ellen a festészet mit sem tehetett. Többek között sem a dadaizmus, sem a spiritualizmus nem festészeti cél, miképpen az impresszionizmus, az expresszionizmus, a kubizmus ősi alapon ma is az. A festészetben sok félmunka jött létre, azt is mondhatjuk, hogy sok fél és negyed értelmezés forgott közkezen az ú. n. hozzáértők között és társadalmi vonalon a szalónokban. Átfogó kollektív szellem híján, az egyéniség értelmi és érzelmi megnyilatkozásai felkavarták azt, ami évezredek és egy perc ötletét örökéletűnek vallották. Ez a szabályozatlan szellemi hullámmás magába foglalta a jövőnd festészet csiráit is és az ember ősi alkotó képességét sok változatában vetette felszínre. Az emberi szabadság felé törekvés magával hozta a művészi szabadság jogait is és ha a festészet ősi eredetének az alkotó képességét vesszük, közelebb jutott az alkotás pillanatához. Ezt az ősi ösztönt nevezzük a művészet primitív értékének. Az alkotó képességnek ez a primitív megnyilatkozása a festészetben — bár sokan nehézményezték a századfordulóban — el-

fogadhatónak bizonyult. Ha a primitív mű fedi a vizuális élmény követelményeit; közlésében, megfogalmazásában a festészet mesterségbeli állapotát nélkülözheti. Természetesen, csak abban az esetben, ha a vizuális élménye művészetet, minőséget jelent és előadása élvezetes. Azt mondhatjuk, hogy a XIX. század műhelyfestészetének újra indulásában és fejlődésében is van valami, ami az ősi alkotóerők közvetlenségét megköveteli. Ezért előszeretettel fogad olyan megnyilatkozásokat, amelyek népi eredetűek.

Felmerülhet az a kérdés, hogy ha a festészet nem fogad el minden képet magáénak (pl. az amatőr vagy vásári képet), sőt nem is nevezhető a festészet egész mennyiségében művészetnek; hogyan emelkedhet a primitív a festészetrel egy nivóra? A művészet, a minőség ősi jogán. Az a primitív festmény viszont, amelyik nem mű, nem művészet.

Kétségtelen, hogy az egyéni képesség jogán, az ősi alkotóképesség új szabadságjogán lett Csontváry Kosztká a századforduló festészetének egyik nagy alakja, a századforduló egyéniség kultuszának nagy művésze. Nagyságának értéke művészi alkotóképességében rejlik. Egyéniségének asketikus ereje, megszállottsága, törhetetlen hite a műben — amelynek megalkotását küldetésnek tudja —, a „felvilágosodás“ polgárainál még nevetégesnek számított. De a századfordulóban nem ő az egyetlen művész, akin a polgár jól mulatott. Ki merné azt mondani, hogy Cezanne, Van Gogh, Rippl Rónai, Ferenczy, Mednyánszky, Derkovits, nem voltak a mű hívői, megszállottjai. Csupán a kritika tévedése utalhatja Csontváryt a pathológikus, vagy spirituális vonalra. A századforduló művészi és festői szelleme őt a népi őstehetség jogán magáénak tudja és vallja. Tehetsége korszerű jogok alapján állott közel a nép szelleméhez, vizuális élményeinek színgazdag megjelenítése a népmese rokona. De kapcsolatai korának festészetéhez, a fogalmazásnak, fakturájának szecessziós megoldásában is kimutatható. Előadásának sajátos, sokszor ügyetlen megoldozása a századforduló festészetében nem áll egyedül. Bátran tekinthetjük Csontváryt, minden ellenvéleménnyel szemben, európai értelemben vett festő-egyéniségnek. Esztétikai tévedés volna műveit, nem mint festményeket, hanem csupán mint lelki különösségeket megítélni. Mert a lelki különösségek minden alkotó sajátosságai, tulajdonságai és azok nélkül alkotott mű nem is lehetséges. Képei kétségtelenül a vizuális élmény során, az érzéki szép síkján bontakoznak ki. Színeinek, formáinak téri csoportosítása, elfogadható technikai sajátosságával és megengedhető ügyetlenségével, mindenkor az ábrázolás örömét érzékeltetik. Magasztos vasárnapi lelkiállapota hétköznapjait is uralta és a mindent, a föld színes csodáit átfogó művész volt. Különös művészi élményei és nagy méretei számára, nem is találhatott a festészet irányszatok között olyan mesterségbeli eljárást, ami őt az „izmusok“ valamelyikébe besorozná. Ha valahol, akkor a postimpreszionizmusban van a helye, amelynek egyik képviselője Gauguin, és amely irányzat mint szecesszió, a németeknél virult és az osztrák Klimt annak egyik legjobb képviselője. De bátran vehetjük Csontváryt a századforduló elismert őstehetségei közé. Meg kell azonban állapítani, hogy a XIX. század festészetének forma, szín és téri együttesének problé-

mái nála is megnyilvánulnak: a századforduló művészetében élő belső és külső lelkivilág mélységeit tudatosan vagy öntudatlanul átélte. A külvilág vizuális szenzációit és a benső lelkivilág szenvedélyét műveiben, ha a primitív előadás módján is, de realizálta. Östehetsége a korszerűség külső és belső jegyeit mutatják. Nem téveszthető össze sem műtörténelmi, sem esztétikai alapon a művészet-történelmi korok östehetségeivel.

Erényeivel és hibáival együtt izig-vérig korszerű művész. Európában ketten vannak ezen a vonalon nagyok, Csontváry Kosztka, a patikus, és Henry Rousseau, a vámos.

Kmetty János

KLASSZIKUSOK MAI SZÍNPADON

Az irodalom és a színház funkciója ellentétes irányú. Az irodalom a múlt élményt, a mozgó életet igyekszik lerögzíteni, maradandóvá tenni térben és esetleg időben, távollevő közönség számára. A színháznak ezzel szemben egyik feladata abban áll, hogy a maradandót jelenvalóvá, időszerűvé tegye, a térben és időben esetleg távol keletkezett műveket közelhozza az egy helyen összegyűlt közönséghez. A klasszikus drámák időálló művek. Éppen ezért alkalmasak rá, hogy egymástól eltérő korokban és körülmények között is aktualizálhassuk őket.

A maradandó időszerűvé tételének, a klasszikus időálló művek aktualizálásának többféle módja van. Az első legkézenfekvőbb, legdurvább mód a klasszikus mű átdolgozása, modernizálása. A kész mű ilyenfajta átdolgozása helytelen eljárás. Minden színdarab zárt szerkezeti egység. Ha egyik elemét kicserélem, megváltozik a szerkezet viszonyrendszere, tehát a többi elemeket is ki kell cserélnem, különben a szerkezet egysége megbomlik. A dramaturgi modernizálás csak abban az esetben helyes, ha az egész művet újjáalkotjuk, de ebben az esetben új műalkotás születik. Aischylos, Sophokles, Euripides, sőt Racine is gyakran ugyanazokat a témákat dolgozták fel, de egymástól szerkezetükben is különböző műalkotásban. Ezzel szemben volt időszak, amikor Németországban Shakespeare műveinek tragikus végét megváltoztatták. Ezek lehettek sikeres előadások, de nem sok közül volt Shakespeare-hez.

A modernizálásnak másik módja a mű időjegyének megváltoztatása. Ezt az eljárást alkalmazta pl. a „frakkos Hamlet“-rendező. Itt is a mű szerves szerkezeti egységének megbontását tapasztalhatjuk legtöbb esetben. Ha az időjegyet megváltoztatjuk, meg kell változtatnunk természetesen a játék kellékeit is, pl. el kell hagynunk a kardokat; továbbmenően meg kell változtatnunk a szöveget is s végül elérkezünk a mű lényegének, alapproblémájának, mondanivalójának megváltoztatásához is.

A harmadik mód a rendezői felfogás, az aktuális értelmezés erőszakolt alkalmazásával történő aktualizálás. Ilyenkor két szerző szól hozzánk egyszerre a színpadról: a színdarab szerzője és az előadás megalkotója. Természetesen az utóbbi el kell hogy nyomja az előbbit.

A színészek ilyen előadásban nem élhetik végig szerepüket, hiszen minduntalan a rendező felfogását kell tolmácsolniuk a megjátszott alak szubjektíven indokolandó megnyilvánulásainak rovására. Ennek az eljárásnak alkalmazói leggyakrabban politikai tendencia érvényesítésének ürügyéül használják fel a színdarabot. A hitleri Németországban pl. Hamlet utolsó jelenetében a győzedelmes Fortimbras horogkeresztes karszalaggal jelent meg. Ugyanílyen helytelen a színdarabok látszólag politikától mentes, „ártatlan“ rendezői aktualizálása is. Pl. mikor a rendező az eredeti műtől eltérő vélemény szerint a mai közönséghez közelebb álló stílusban játszatja a klasszikusokat. Az utóbbi esztendőkből gyakran tapasztalhattuk ennek az eljárás módnak alkalmazását színpadjainkon Molière- és Shakespeare-vígjátékok *stilizált* előadásában. A színpadi realizmusnak remekművei ezekben az előadásokban nem a valóság belső

összefüggéseinek feltárását szolgálták, hanem a valóság meghamisításának eszközévé váltak.

Mindebből azt a téves következtetést lehetne levonni, hogy a klasszikus műveket változtatás nélkül, ugyanabban a korban, formában kell játszani, ahogy azt keletkezésük idejében előadták. Ezt is megkísérelték már. Antoine az Odéonban egy ízben pontosan rekonstruált egy molière-i előadást. A kísérlet teljes kudarccal végződött. A verbő molière-i vígjáték-ból elszállt az élet. S ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy Molière egyik forradalmi újítása a természetes beszéd bevezetése volt a francia színpadon. A Molière előtti színpadi beszédmódhoz viszonyítva a molière-i színészek beszédje valóban természetesen hatott, de a mai színpadi beszédhez viszonyítva ugyanez a beszédmód patetikus szavalásként hat. A színpadi megnyilvánulások ugyanis a korhoz kötöttek, relatívak.

Lehetséges-e a klasszikus művek aktualizálása a mű szerkezeti egységének és a megelevenítés törvényeinek sérelme nélkül? Lehetséges. A maradandó aktualizálásának egyedül helyes célravezető módja a transzponálás. Ha egy dallamot egyik hangnemből áthelyezünk a másikba; az egyes hangok közötti viszony változatlan. Ugyanígy kell áthelyeznünk a klasszikus műveket egyik korból a másikba. A színjátékot alkotó elemek az áthelyezés, a transzponálás következtében módosulhatnak, az elemek egymásközi viszonyának változatlanoknak kell maradni. Az alapviszony a színházban a mű és közönség viszonya. Ezt a viszonyt már a darab kiválasztásakor tekintetbe kell venni. A darabválasztás akkor helyes, ha az előadásra szánt mű alkalmas arra, hogy ugyanolyan viszonyt teremtsen a mai színház és a mai közönség között, mint amilyen viszonylatot sikerült teremtenie a maga korában a korabeli színpad és a korabeli közönség között.

Vegyük példának Molière-t. Molière a feltörő dolgozó polgárság szempontjából bírálta kora társadalmát, a főnemesekből és polgárokból összetevődő színházi közönség előtt. Ma a társadalom összetétele megváltozott. A főnemesség helyébe a polgárság került, a felfelé törő osztály színpadon és nézőtérén egyaránt a munkásosztály. A transzponálás akkor sikerül, ha Molière szavainak és a színpadra vitt mű szellemének megváltoztatása nélkül Molière saját korára érvényes bírálatát a mai színházi közönség önmagára vonatkoztatja. Ezt viszont csak olyan módon érhetjük el, ha a rendezéssel nem másítjuk meg a molière-i szándékot, hanem elmélyítjük, időálló jegyeit kiemeljük.

A „Nők iskolájá”-ban egyéni történetet dolgoz fel, de korabeli tipikus történetet. Az öregedő gazdag agglagénynek megvan a hatalma hozzá, hogy egy fiatal leányt erőszakkal rabságban tartson, elbutítson, a saját önző törekvései kielégítésére nevelje föl. De az ember természetes jogait nem lehet sem ravaszsgal, sem erőszakos eszközökkel elnyomni. A Molière korabeli tipikus egyéni jellemek tipikus története időálló igazságot tartalmaz. A Nemzeti Színház előadásában a transzponálásnak az volt a rendezői alapelve, hogy a játék a Molière-korabeli történeten keresztül a mai egyén és egyén, nép és nép közötti elnyomás a következményre is rádöbbenet a nézőt.

A transzponáló munka egyik legfőbb érdekessége, hogy a rendező

minél világosabban feltárja önmaga előtt a klasszikus mű keletkezési időpontjában fennálló viszonyokat, belső összefüggéseket. És aktuálisabb lesz a mai előadás, ha rájön arra, hogy a klasszikus mű a saját korában miért, mivel és hogyan szolgálta a haladást, könnyen megtalálja azokat az eszközöket is, amellyel egy elmúlt korszakban megalkotott remekmű előadása napjainkban is haladó szelleművé és a haladást szolgáló hatás forrásává válik.

A „Csongor és Tündé“-t színpadjainkon a közelmúltban mint stilizált, dekoratív, formalista játékot állították színpadra. A „Csongor és Tündé“ a reform-korszakban keletkezett. A reform-korszak harcaiban Vörösmarty személyesen résztvett. Azok az eszmények, amelyekért akkor küzdöttek, reális, a földön megvalósítható eszmények voltak. A parasztság évszázados vágyai sűrűsödtek ezekben az eszményekben. Nem véletlen, hogy Vörösmarty népi mesejátékot írt s nem véletlen, hogy ebben a népi mesejátékban Tündét, a megszemélyesült eszményt lankadatlanul követő Csongor, a népi hős, nem a tündérek világában, hanem itt a földön, a valóságban ölelheti karjába. Minthogy a rendezés a „Csongor és Tündé“-nek ezt a saját korában ágyazott vonalát emelte ki, vált igazán és mélyen aktuálissá az előadás, mert a játék szemléletes eszközével szinte észrevétlenül, de hatásában érezhetően azokra a megvalósítható eszményekre utalt, amelyeknek megvalósításáért napjainkban küzd a magyar nép.

Hűség a klasszikus mű eredeti szándékához, hűség a színjátékviszonylat rendszerének alaptörvényeihez, hűség a mai közönség kimondatlan szükségéhez, ez a célravezető transzponálás, a maradandó helyes aktualizálásának titka.

Hont Ferenc

KRITIKA

Déry Tibor:

ALVILÁGI JÁTEKOK

Budapest, 1946. Szikra

Déry Tibor novelláskönyve az első művészi hiteles felidézése az ostromlott Budapestnek. Eddig csak többé-kevésbé pontos riportokat és beszámolókat olvastunk erről a korszakról, vagy kusza visszaemlékezéseket, amelyek természetesen nem mutatták meg annak az időnek minden mély iszonyatát. Legálább is nem a művészet eszközeivel.

Déry Tibor novellái látomászerűen idézik fel azokat az emlékeket, amelyek kicsinyesség és nagyság, gyűlölködés és félelem összehalmozódott. Az indulatok és a lélek szorongásai élesebben rajzolódnak ki az arcokon, az elemi érzések tömörebb, megfoghatóbb formában törnek fel. Egyik-másik novellájának néhány részlete szinte riportszerűen hat s mégis mindegyik tele van különös feszültséggel. Déry tárgyilagos elbeszélő, de nem realista értelemben az. Stílusával, hangjával, gazdag és eredeti hasonlataival érzékelteti az iszonyatot s nyelvének sajátos ritmusával a történések feszültségét még tovább fokozza. De a művész arányérzékével ügyel arra, hogy ne váljék túlfűtötté, irreálissá.

Éppen ez a művészi arányérzék teszi oly felejthetatlenné a kötetet. Déry időnként pontos és tárgyilagos szavakkal

megrajzol egy jelenetet, vázol egy emberi arcot s a való élet jelenségei hirtelen átlandülnék az irrealitásba. A szűk es homályos óvóhely megnő, megtágul, infernális látomássá sötétül, az alakok, akik a mindennapi életben nagyrészt robotoló kispolgárok, fantasztikus árnyakká nőnek. Idézzük a kötet egyik jelenetét. A nyilasok néhány szerencsétlen, megtépett embert kísérnek az utcán. Mi sem volna könnyebb, mint a riporteri realizmus eszközeivel részletezni a bántalmakat és ütlegeket. Déry azonban néhány szóval az egész jelenetet áttolja a valószínűtlenség és a fantasztikum sikkjára s éppen ezzel teszi hihetővé az iszonytató valóságot: „A magas, sovány asszony körül egy percre szétfoszlott a köd, hátraforduló arca oly élesen vált ki a tűz fényében, mint egy kérdés a gyóntatószékből. Juli felnézett az égre. Az asszony fölött, az égő ház szikraesőjében lebegeve tisztán kivette a Halál angyalát... A túloldalon az egyik nyilas felszállt a magasba s bagolycsőrével huhogva belevágott egy szakállas öregember szemébe.“

S végig az egész kötetben elsősorban a stílus megejtő varázsát kell csodálnunk, a képzeletnek olykor nyomon alig követhető játékát, amely a maga lebegésében is mindvégig komoly, hiteles. Valóban Déry novelláival kapcsolatban a művészi hitelesség erejét csodálhatjuk. Ezek az írások nem azért hitelesek, mert valóban megtörtént dolgokat mondanak el, hanem azért, mert megörökítettek egy olyan hangulatot, amely ott uralkodott abban az időben egész Budapest fölött. Fényképeknél, filmeknél, tárgyilagos leírásoknál pontos-

sabban rögzített meg egy korszakot, amelynek felidézéséhez egészen kivételes művészi képességek szükségesek. Déry Tibor könyvével irodalmunk fölüeny mozdulattal kiszabadult abból az alantas és egyhangú riportszerűségből, amely eddig a háborús beszámolókat jellemezte. Illyés Gyula „Egy év“ című verskötetén kívül nincs még munka, amely művészből és hitelesebb formában idézte volna fel a közelmúlt szörnyűségeit, mint Déry Tibor novelláskötete.

Kalemen János

Rideg Sándor:

URAK ORSZAGÁBAN

Budapest, 1946. Athenaeum.

Rideg Sándor könyvéről szólva, ahogyan az a mai magyar irodalom tablójába illeszkedik, nem szükséges egyben valamilyen kialakult mértékű és gyakorlatú írói törekvéstről beszélni. Ezeknek a novelláknak nincsenek igazi közös jegyei irodalmunk jelenlegi irányával sem — de furcsa módon minden irányban tudálékosságot mutatnak. A felszabadulás elhárította az írók elől a reakciós politika cenzúrájának gátját, hatalmas szárnyú élményanyag törhet szabadon a kifejezés felé. Azok az írók, akik az elnyomás alatt is dolgoztak, kifejelesztettek magukban egyfajta belső cenzúrát, s ennek volt és napjainkra is átnyúló bizonyos formateremtő hatása. Az új írók számára azonban maga a kifejezés kérdése túlságosan is nagynek látszik, az írói nyersanyag rendkívüli belső feszítőerejét tekintve. Anyagára és tehetségére nem teljes figyelemmel néző író kezéből könnyen születethetik mű helyett mesterkedés és az esetleg szerény, de mégis helytálló arányok helyett üres cifrázkodás. Kiegyensúlyozott irodalmi viszonyok között — amikor minden szellemi alkotás az egész nép ítéletében érvényit

szerez igazának, vagy elvész — az ilyen jelenség nem jelent veszélyt: a rossz mű kiesik. De mai helyzetünkben nem így van. Küzdelem indult és folyik — ha az irodalom síkján még kevés erővel is — az új közönség megteremtéséért. Ennek a küzdelemnek az eredményeit semmi sem veszélyeztetné inkább, mint ha valamiféle új bestseller-irodalom születnék a „dolgozó nép használatára“. Rendkívül nyílt a lehetőség arra, hogy irodalmunk ilyen irányban bővüljön. A hamis korszerűség még az egyébként jóindulatú, de felületesen tájékozódók számára is erősebben vonzó a kor igazi, elmélyült megértésénél. Semmi jó nem következhetik abból, ha az új regényírója becsereéli, mondjuk, a szegénysorsból felemelkedett igazgatókat a korszerűség szempontjából példásan viselkedő béreslegényekre, és a régen happy-end felé futó szálakat most szólamokként alkalmazott jelszavak irányában dolgozza el.

Mindezt nem kifejezetten Rideg Sándor írásával kapcsolatban kell elmondani, de az írói kifejezés számára jelentkező nehézségei felvetik ezeket a problémákat. Rideg Sándor tehetséges író. Alakjait jó szemmel fogja meg, sorsukban mellettük áll, de mégis mindig valami mást akar, mint amit anyaga parancsolna rá. A valóság tisztán kibontakozó síkjaira gyakran a hamis pátoasz ködeit gomolyogatja, vagy máskor derűsen felvetődő képeket ront el kiagyalt humorizálással. Alakjai hitelesen mozdulnak, de nem sokáig, mert az író végtagjaikra kötözte saját meg gondolásainak zsinagét és néha azon rángatja őket. Az olvasó kedvvel merülhetne el a történetekben, de nem egyszer váratlanul a fejére omlik egy erőszakolt konstrukció rozoga váza. (Egy csupa bajusz tanyási kocsislegény egyszerre — mint Apuleios számárrá változott hóse — erősen pesti zsargonban szólal meg: „Figyelmeztetlek, hogyha véletlenül kezdedbe akad valami jóféle mócsing, vagy egy szép darab cubák, ne felejtkezz el

rumam, mert leköplek“.) A legjelentősebbnek szánt novellák hatását elrontja az olvasót szorongató bizonytalanság.

Mégis van a kötetben néhány zavar-talanul élvezhető írás, s ezekben mérhető le Rideg Sándor tehetsége. Ha friss elbeszélő kedvvel perget le történeteket és nem nyúl szerkezetükbe mesterkedő kézzel, rátalál a tehetségének leginkább megfelelő hangra. Ez a hang emberi, éles vonalakkal könnyen ábrázoló, és sajátja egy közösség mélyéről felszálló eredeti íz és kellemes humor. (Munkánküli Zsiga, Csodálatos gépezet, Babusa Mihály, Hősök dícsérete.) De rossz ellenpólusként van néhány írása, mely csak nagyra tervezett, de nevetségesen üresen kongó képek, szölamok kavargása. Ezeket nem hitelesíti az élmény, csak Rideg Sándor tákolja össze őket erősen verejtékezve (Székely György katonái, Parkasok, Baksisország). Szomorú, hogy az író ezeket az utóbbiakat észrevehetően fontosabbnak szánja az előbbieknél. Mi ennek az oka?

Van a sikerületlenebb írásainak bizonyos közös atmoszférája és ezt az atmoszférát az olvasó általában kínosnak érzi. Itt mérhető le Rideg Sándor íróságának — de nem tehetségének — nagy hibája. Rideg meglehetősen élményanyag birtokában szölamokkal, közhelyekkel dolgozik és mert érzi, hogy e z mennyire lehetetlen, széptésül ironizálja őket. De az az ironizálás nem sugárzik rá az élményre — ahol így van, ott jó írások születnek —, hanem csak a kifejezés felületén ömlik szét, hogy elhigyük: az író csak képes értelemben, mint egy időzőjelek között használja a rengeteg „csalfa-körülményt“, „vérmes-reményt“ stb... Érthető tehát, miért szereti Rideg, önmagától kibomlani még nem egészen kész élményeit mesterkedéssel rontani: csak így tudja felhasználni a szerinte fontosnak képzelt „írói“ kellék-tárat. Ezen az úton haladva Rideg Sándor csak jó regénygyártóvá válhatik, de

íróvá nem. Tehetsége kötelezi, hogy ezt elkerülje.

Mit kell tennie? Bízva magát az anyagára, hagyja, hogy történetei a való-ságból szabadon merüljenek fel és ne ráncigálja őket mesterségi fikciók szerrint. Ne higgye, hogy többet tud mondani, ha többet akar. És féljen a nagy szavaktól: rengeteg elbukása mindig néhány nagyot-huppanó szószörnyeteggel kezdődik.

Czibor János

Péter Rózsa:

JÁTÉK A VÉGTELENNEL

(Matematika kívülállóknak) Dante 1946.

Voltak már eddig is avatottak és műkedvelők, akik megkísérelték matematikára tanítani a „kívülállókat“. Népszerű matematika-könyvet írni nehéz feladat: vagy az olvasó szenved, vagy a matematika. Magyarnyelvű népszerű matematika-könyvet olvastam nem egyet, de hosszúság nélkül még egyet sem.

Érdeklődő közönségben nincs hiány, pedig az iskola éppen eleget vét az érdeklődés ellen. A középiskolában űzött matematika — néhány kiváló pedagógus munkáját kivéve — száraz technika, üresen kongó formalizmus. Évtizedek múlva is keserű emléke azoknak, akik végigzenvedték. Ha valaki még a középiskola után is hisz a matematika szépségében s —————-é valójában megismerni, olvassa el Péter Rózsa könyvét.

Gondolkodó ember számára az elmélyedő fejtörés éppen olyan meg-megkívánt, felvillanyozó élmény, mint az erős, egészséges izmok számára az erőteljes mozgás. Az erőt éppen az jellemzi, hogy a fáradozás nem riasztja vissza, sőt egyre jobban megkívánja. A csúca felé kapaszkodó hegymászó boldog fáradtsággal ér célba s gyönyör-

ködvá tekint a legyőzött mélységbe. A megismerés felé irányuló szellemi erőfeszíté után is ezt a boldog fáradságot érezzük a feloldó örömet, mikor a dolgok összefüggésének mélyén megpillantjuk a rend szép éjét. Péter Rózsa könyve nem könnyű olvasmány. De érdemes elolvasni, mert olvasása nyomán megvilágosodnak előttünk a matematika tiszta fogalmai, a fogalmak kapcsolataiban uralkodó mélyseges rend s kibontakozik előttünk a matematika csodás világa, hűvös szépsége.

Téves vagy hamis egyszerűsítésre — csak azért, hogy az olvasónak megkönnyítse a nehezebb kérdések megértését — nem hajlandó a szerző. Sok más népszerű matematika-könyv éppen ezen a ponton bukott nagyot, hiszen az ilyen „jóindulatú hamisítás“ a népszerűség hajszolásában éppen a matematikát ölte meg. Ekkora terjedelemben „kivülállók“ számára tökéletes munkát írni szinte lehetetlen. Én úgy látom, Péter Rózsa könyve a hasonló célkitűzésű, magyar nyelven megjelent könyvek között messze az első. Hiszem, hogy a komoly érdeklődésű intellektuális közönség körében — egyszerű, világos fogalmazása, ízes, szép magyar nyelve, kifejező ábrái, gondolatot ébresztő és lényegyet láttató módszere, érdekes ismeretanyaga folytán — nagyon népszerű lesz.

Elő sem tudnám sorolni, a könyvben fel-felcsillanó matematika-didaktikai ötletesség sok-sok gyöngyszemét. Sokat tanulhat belőle a tanárember is. Sokat tanulhat a diák is, aki a matematika-tanóra technikába fulladó sivársága után vizagztalát keres a könyvben.

Legnagyobb érdemét abban látom, hogy ez a könyv valóban matematika-könyv. A technikai részletek mellőzése ellenére is matematika. Egy-egy példából kiemeli a matematikai lényegyet. Ahogyan észrevétet és megragad valamit, elemez vagy felépít, formába önt vagy bírál: matematikát művel. Nvelve nem az avatottaknak szóló „hivatalos“ matematikai nyelv, de mondánivalóját csak matematikus képes ilyen hajlékonyan, kifejezően szavakba önteni.

Elmondom, mi tetszett nekem legjobban Péter Rózsa könyvében. A matematikusok eleganciának is hívják, amit a szerző szépnek nevez. Egy nagy matematika legyen csak igaz, az elegancia a szabók dolga. De Péter Rózsanak és még sokunknak azért tetszik a matematika, mert szép is, akárcsak a művészi alkotások. A másik dolog, aminek a megmutatása e könyvben nagyon tetszett: szinte szükséges, hogy a matematikus (nem a matematika!) néha tévedjen is. A tévedések forrásának felkutatása, az elhárításukra való törekvés gyakran egy újabb matematikai fejezet megszületése, sőt az egész matematika újjászületésére vezet. A gyarlóság felismerése új a tökéletes keresése felé.

No csodálkozunk rajta, hogy a könyv vége felé a szerző átsodródik a matematikai határkérdéseinek legújabb területére. Itt a legelvontabb, legnehezebb az olvasnivaló. Erősen próbára teszi az olvasó értelmi képességét. Péter Rózsa a matematikának e legújabb területén végez kutatásokat. Ezért szeretné ezt az új birodalmat is bemutatni az olvasónak. Az ő könyve az első, amelyben népszerű formában ez a kérdéskör is bemutatásra került.

Kárteszi Ferenc dr.

MAGYAR TECHNIKA

Műszaki és gazdaságtudományi havi folyóirat

Főszerkesztő: *dr. Pattantyús A. Géza*

A „Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezete“ szaklapjának, A Magyar Technikának eddig öt száma jelent meg. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy ennek a régen várt közlönynek megjelenésével a magyar technikai kultúra épületének egyik, a háború alatt erősen megrongált pillérét sikerült újra felépíteni, mégpedig a

réginél erőteljesebb és szebb, céljainak megfelelőbb kivitelben.

A technikai tudományok és gyakorlatnak munkásai nagy fájdalommal észlelték a tengelyhatalmak szaklapjai színvonalának a háború alatti folytonos süllyedését. Ebben a tekintetben a magyar technikai és gazdasági szakirodalom még kedvezőbb képet mutatott, mint például a német, mert Németországban a legtöbb tudományos folyóirat élére új emberek kerültek, a munkatársak közül pedig a legértékesebbek elhagyták az országot, vagy ha otthon maradtak is, nem folytathatták tudományos munkásságukat, ha az nem volt a totális háború szolgálatába állítva. Ez utóbbi esetben pedig nem közelhették elért eredményeiket.

Nálunk a technikus társadalom nyomott lelkiállapota és a lapok előállítására terén a nem kivételezetteknel fennállott nehézségek okozták azt, hogy kevesebb és értékteletlenebb közlemények jelentek meg. Ez utóbbi tekintetben ugyan egyes technikai szaklapok szerkesztőségei is méltán illethetők azzal a váddal, hogy lapuk színvonalát egészen értéktelen cikkek közlésével lecsüllyesztették. És itt nem lehet védelemül felhozni, hogy kevés volt a szerkesztőséghez befolyó anyag. Én jól ismerem a magyar tudományos kutatómunka műhelyeinek nagy részében folyó munkásságot, mert mint az általam alapított „Széchenyi Tudományos Társaság”-nak közel 20 éven át főtitkára, sok kutatóval volt alkalmam megbeszéléseket folytatni és munkaprogramjukat megismerni. Sokszor kellett sajnálattal megállapítanom, hogy sokkal több a megoldandó és a megoldásra alkalmas, fontos kutató probléma, mint a tudományos kutatásra rendelkezésre álló pénz. Pedig a társaságon kívül még az Országos Természettudományi Tanács és az Akadémia is adott támogatást a kutatóknak és az ipari miniszter is rendelkezett egy kísérleti alappal, amelyből egyes esetekben számottevő kutatási segélyeket utalt ki ipari-lag értékelhető laboratóriumi vizsgálatokra.

Problémánk van elég és rátermett kutató is van bőven az országban, nyilvánvaló tehát, hogy cikkekben, tanulmányokban és beszámolóokban nem lehet hiány, csak a közlönynél uralkodó állapotok nem tartják vissza a kutatókat attól, hogy tanulmányaikat a lap rendelkezésére bocsássák.

Ilyen ok elsősorban a lap színvonalára. Ezért kell a szerkesztőségnek nagyon ügyelnie arra, hogy csak nívós cikkek jelenjenek meg. Az eredeti cikkekben legalább egy új gondolatnak kell feltárva lennie, a lapszemlékben pedig lehetőleg csak a lap olvasóközönsége számára érdekes témákról szóló ismertetéseket szabad felvenni. A könyvismertetés legyen szigorú, de objektív, hogy az olvasónak módja legyen megítélni, vajjon érdemes-e a könyvet elolvasnia.

Rá kell mutatnunk arra, hogy a szerkesztőségnek egyik legfontosabb feladata a technikai kutatómunkának a közlemények útján való irányítása. A mai viszonyok között hosszú időre háttérbe kell szorulniuk azon közleményeknek, amelyeknek a gazdasági életbe való értékesítése csak a messze jövőben várható. Ebbe a kategóriába tartoznak az elméleti természettudományi kutatások, amelyeket tisztán elméleti jellegüknél fogva először technikai laboratóriumi vizsgálatokkal kell meg az ipari vagy mezőgazdasági gyakorlat számára előkészíteni. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy az elméleti természettudományi kutatásokat mellőzni kell, mert hiszen vannak ezek között is olyanok, amelyekre a technikus kutatóknak szükségük van, hogy bizonyos gyakorlati problémákat meg tudjanak oldani. Megengedem, hogy a kiválasztás nagyon nehéz, mert hiszen mindannyian tudjuk, hogy vannak ma tisztán elméleti jellegű eredmények, amelyek rövid idő múlva válnak gyakorlatilag értékesíthetővé. De éppen ezeknek a kiválasztásában nyilvánul meg a főszerkesztők gyakorlati érzéke.

A Magyar Technika eddig megjelent számaiból ítélve, a következő megállapításra juthatunk. A felelős szerkesztő és a kémikus főszerkesztő ügykörének

ellátása kifogástalan. Az egyéb mérnöki tárgykörrel bíró, főleg a gépészmérnöki problémákat tárgyaló cikkek azonban, sajnos, több esetben nem felelnek meg a fent jelzett követelményeknek. Megjelentek olyan „eredeti közlemények“, amelyekben új gondolat nincs és amelyek ennél fogva nem valók egy szaklapba, hanem inkább valamelyik napilap hasábjaira, mert lényegében valamely technikai vagy gazdasági problémának népszerű ismertetését tartalmazzák. Vannak olyan cikkek is, amelyekből téves következtetéseket vonhat le az olvasó, aki a tárgyalat problémával behatóan nem foglalkozott.

Ezzel szemben örömmel látom, hogy a lapban ismertetve, vannak egyes találmányi bejelentések, illetve szabadalmak. Az olvasó rendszerint nem hiszi, hogy milyen nehéz feladat a normális körülmények között nagyszámban megjelenő hivatalos szabadalmi leírások közül kiválasztani azokat, amelyek a közlésre érdemesek. A szakemberek általában bizonyos kedvenc témákkal bírnak és nyilvánvaló ennél fogva, hogy ezen témák körébe tartozó találmányokat tartja elsősorban érdekesnek. Ezért véleményem szerint a kiválasztást a szerkesztőségnek olyan tagjára kellene bízni, aki nem specialista egy bizonyos tárgykörben.

A Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetének nagy érdeme, hogy mindjárt a felszabadulás után utromolta az illetékeseket, hogy a Magyar Technika megjelenéséhez szükséges előfeltételeket megteremtse és a technikai és gazdasági életnek az újjáépítésben közreműködő szakembereit a lap munkatársainak sorába iktathassa.

Mindenesetre örülnünk kell, hogy van egy kitűnő szaklapunk és talán azzal fejezhetnők be ezt az ismertetésünket, hogy a szerkesztőség megszívlelve a fentebbi megjegyzéseinket, olyan tökéletes szaklapot fog az olvasók rendelkezésére bocsátani, amely a magyar technikai kultúrának dicsőre válik és hathatósan szolgálja az újjáépítést.

Dr Schimanek Emil

TER ES FORMA

Művészeti és tudományos folyóirat

Főszerkesztő: Fischer József

ÚJ ÉPÍTÉSZET

Szerkesztik: Kozma Lajos, Major Máté,
Perényi Imre

„Az építészek túlnyomó többsége eddig nem az embert, nem a közösséget, nem a jövőt, hanem az „építettöt“ szolgálta, a „telkek legjobb kihasználását“, a minél több lakással együttdagadó hasznót... Így tapadt ez az építészreteg, cserbenhagyva osztályostársait, a dolgozókat — az „építettök“ társadalmához. Ezért akadtak oly kevesen, akik ki merték mondani: nincs városrendezés a gazdasági és jogi szerkezet gyökeres reformja nélkül, nincs építészet annak felismerése nélkül, hogy minden embernek joga van emberi méretű otthonhoz, technikában és természetben az emberiség közös kincseihez.“ — Ez az idézet az „Új Építészet“ c. folyóiratnak 1946 októberében megjelent első számából való, Major Máténak „A Magyar Építészekhez“ szóló felhívásából. Új hangot, új színt jelent ez az építészek eddigi magatartásában. Azt jelenti, hogy az építészek részt kérnek a mindnyájunkat érdeklő problémák megvitatásából, kilépnek a szakmai kérdések elefántcsonttornyából. Lerombolt városaink új színt, új arcát építészeink adják meg, „soha nem volt új, nagy és komoly feladatok“ következnek. Az építészek megindították a küzdelmet az emberi lakásért, az „emberi“ városért — a társadalom kötelessége, hogy ebben a küzdelemben az építész mellé álljon, elsősorban az építész problémáinak — amelyek saját problémái is — megismerésével.

Az építés problémáit az építészfolyóiratok hasábjain mintegy keresztmetszetben láthatjuk. A nagymúltú „Tér és Forma“, amelynek Fischer József, a Közmunkatanács elnöke a főszerkesztője, így ír a felszabadulás után, 1945-ben

megjelent legelső számában: „A realizáció jegyében folytatjuk munkánkat.“

Ez a realizáció a romhelyzet feltárásával kezdődik, de mindjárt az első számban megjelennek Nagy-Budapest városrendezési tervének körvonalai — Budapest *tervszerű* újjáépítésének elgondolása. Az új városrendező már nem csak „rendez“, nem csupán „tereket“ és „útvonalakat“ és hangulatos városképeket tervez, hanem arról is gondoskodik, hogy a város „funkciói“ — adminisztráció, kereskedelem, ipar, lakás, a legjobb, leggazdaságosabb helyre kerüljenek, a város élő „organizmusának“ természetes fejlődését biztosítsák és a városban lakók egészségileg, közlekedésileg természetes fejlődését biztosítsák és a vá- amelynek közelében kulturális életet folytathatnak, üdülhetnek, szórakozhatnak.

A „Tér és Forma“ további számai ennek az elgondolásnak folyamatosan kidolgozott részleteit ismertetik. A legutolsó — 1946 októberi — számban Granasztói Pál válaszol Major Máténak az „Új Építészeti“ fentebb idézet felhívására. Granasztói azon a nézetben van, hogy az építészeti problémák ideológiai megvitatása nem szolgálja az újjáépítés realitását, „az építészeti nem politikai iskola“, az építészeti problémák megoldása a szerkezeti és esztétikai megfontolások eredménye. Granasztói nélkülözi Major cikkében a szakszerűsége való utalást, aggályosnak tartja, hogy Major Máté a reális problémákra való rámutatás helyett „felhívás“-ában „vitatható művészetelméleti tételeket állít fel“. Granasztói szerint a közeli mult „kiemelkedő építészeti alko-

tásai, még ha meghaladott társadalmi rendszer és felfogás keretében készültek is, az építészeti ügyét előbbre vitték azáltal, hogy szakszerűen, a mesterség törvényeit kutatva és kielégítve készültek“.

Ezzel a cikkel a magyar építészetben termékeny és a nyilvánosság elé kívánczó érdekes vita indult meg. Az egyik felfogás az építészeti öncélúságát, „politikamentességét“ hirdeti, a másik alapvető feladatnak tartja az ideológiai kérdések tisztázását, mert enélkül az építészeti csupán technikai és formai játék, de nem a társadalmi haladás egyik elsőrangú eszköze. Granasztói nézete szerint az építész feladata „elmélyülni a részletmunkákban, a feladatokat jól és szakszerűen megoldani... nem a társadalom pillanatnyi igényei és elképzelései, hanem a mi magunk szakszerű és szociális felismerései szerint“.

Major felfogása egyáltalán nem zárja ki a szakszerűséget, a realitást, hiszen minden építészeti munkának ez az alapja, természetes velejárója. Hiszen az „Új Építészeti“, amelynek Major egyik szerkesztője, további oldalain a reális feladatok sorsára mutat rá. A „felhívás“ csupán a gyakorlati feladatok megoldása mellett a kérdések elméleti megvitatását, ideológiai tisztázását is elsőrendű feladatnak tartja, mert nézete szerint az építésznek „le kell ereszkednie abból a képzelte magasságból, melyet egyénieskedésből, az alkotási szabadság hamis felfogásából rakott magának és bele kell illeszkednie a dolgozók társadalmába, hogy létrejöjjön a szellemi és fizikai munkának az az egysége, amely egyedül képes igazán nagyot alkotni“.

Szöke Károly

0.385

Forum

Szerkesztőbizottság

DARVAS JÓZSEF

LUKÁCS GYÖRGY

ORTUTAY GYULA

Szerkeszti

VÉRTES GYÖRGY

1946 DECEMBER

FORUM

IRODALMI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

KIADJA A FORUM CLUB. MEGJELENIK MINDEN HÓ KÖZEPÉN

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DARVAS JÓZSEF, LUKÁCS GYÖRGY, ORTUTAY GYULA

SZERKESZTI: VÉRTES GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: V, BAJCSY-ZSILINSZKY-ÚT 34, I. 1

TELEFON: 122-094 ÉS 124-182

SZERKESZTŐSÉGI ÓRÁK: HÉTFŐN D. E. 11-12-IG, CSÜTÖRTÖKÖN D. U. 4-5-IG

EGY SZÁM ÁRA: 10.— F.

ELŐFIZETÉSI ÁRA: ¼ ÉVRE 24.— F. ½ ÉVRE 48.— F. 1 ÉVRE 96.— F.

1946 DECEMBER

TARTALOM

<i>Kardosony Sándor</i> : Tudományos életünk reformja	285
<i>Somlyó György</i> : Két elhurcolt gyermekre	294
<i>Lukács György</i> : Az egzisztencializmus	<u>295</u>
<i>Kassák Lajos</i> : Őszi vándorlás körbe-körbe	314
<i>Paul Eluard</i> : Takarodó	316
<i>Máthé Lydia</i> : A francia regény legújabb útjai	317
<i>A. Tvardovszki</i> : Hangyák Országá	325
<i>K. Grandpierre Emil</i> : Kínos eset	332

VÁLSÁG VAGY EGYETÉRTÉS

<i>Károlyi Mihály</i> : A magyar büntudat	<u>347</u>
---	------------

MAGYAR VALÓSÁG

<i>Tóth Benedek</i> : Új népi értelmiség	352
<i>Györffy Sándor</i> : A magyar főiskolás ifjúság	358

SZEMLE

<i>Horváth József</i> : A romániai választások	365
<i>Tolnai Gábor</i> : 1848 centenáriuma elé	370
<i>Erdei Sándor</i> : A valóság színe előtt	375

KRITIKA

<i>Kelemen János</i> : Goda Gábor: Vihar előtt	377
<i>Goda Gábor</i> : Márai Sándor: A nővér	378
<i>Czibor János</i> : Asztalos István: Író a Hadakútján	380

Felelős kiadó: Bródy András

4790.46. Hungária Hirlapnyomda Rt — Felelős: Dr Bródy László

A Hungária Könyvkiadó sajátja

TUDOMÁNYOS ÉLETÜNK REFORMJA

I.

Két köztudomású tényből indulunk el, ezek tudniillik nehezen volnának cáfolhatók. Az egyik tény a demokrácia *időszerűsége*. Minden kor, minden nagy háború és minden forradalom több-több embert vont bele a demokráciába, s így szabadultak fel a történelem rendjén egymás után a polgárság, a jobbágyok, a rabszolgák, a szervezett munkásság, legutoljára, az orosz forradalom következményeképpen minden dolgozó. Ennek a kornak, ennek a háborúnak és ennek a forradalomnak eredményeképpen, mely napjainkat mozgatja, a másod-, harmad-, általában alacsonyabb rendű emberek, embercsoportok és népek felszabadulását köszönhetjük. Ennek a felszabadulásnak az egyes fázisai mennek most végbe, ezért volna nehéz a demokrácia időszerűségét tagadni vagy csak vitatni is.

A másik nehezen vitatható tény az, hogy a demokrácia *politikum*, hiszen jogok jutnak minden egyes előre tett demokratikus lépés következtében egyre szélesebb, tehát egyre szélesebb rétegek birtokába s ugyanakkor köteleességek hárulnak ugyanezen rétegekre. A jogok és köteleességek minduntalan való újraszabályozása pedig kétség kívül — maga a politika. Azért és annyiban politizálunk, mert és amennyiben a jogok és köteleességek relációja emberek, embercsoportok és népek között újra meg újra módosul is, változik is.

A tudományos életre vonatkoztatva ez a két tény külön-külön megint két tényt jelent. Tény az, hogy a demokratizálódás tudományos értelemben véve is időszerű, tehát nem teheti meg a tudomány, hogy elzárkózzék a demokrácia fogalma, napjainkban végbemenő jelentésváltozásának tudományos vizsgálata elől. De tény az is, hogy magának a tudománynak is demokratizálódnia kell. Az egyik tény a politikai és társadalomtudományi diszciplínák körében kell, hogy bizonyos kavardást okozzon, a másik tény azonban a tudományos élet egész területén meg kell, hogy változtassa az eddigi vonatkozásokat. Többet merek mondani: már eddig is meg kellett, hogy változtassa, mert sem kor, sem háború, sem forradalom nem jelentkezik váratlanul. Mind a háromnak, akárcsak az emberi szervezetben dülő harcoknak, lappangási ideje van, s ez, ha hamarabb nem, a krízisek időpontjában, visszamenőleg mindig megállapítható.

A második ténynek azonban még egy másik konzekvenciája is van. A demokrácia és a tudományok világában nemcsak politikai, hanem tudománypolitikai probléma is. Úgy látszik, mintha ez könnyű és egyszerű kérdés volna. Az imént megállapítottuk már, hogy a szellemi tudományok terén ez mit jelent. Most tegyük hozzá még talán, hogy a tudományos élet megszervezése terén is változások történek, ha komolyan vesszük a demokráciát. Rövid idő múltán mások állanak a tudományok szolgálatában, mint állanak ma és állának holnap, holnapután is, ha közben a demokrácia nem vált volna időszzerűvé is, politikai faktorrá is. Azonkívül magának a tudományos életnek a beszerzése is módosult a szervezkedés demokratikus rendjén, szerepe fontosabbá vált, megbecsülése nagyobb és őszintébb, mint régen.

Igen ám, de vesszük-e észre, hogy ezzel a demokrácia a tudományos életben még nem asszimilálódott és változatlanul még mindig politikum. Ha az osztályokra tagozódott társadalom alsó rétegéből felhoztam egyeseket, sokakat, sőt tömegeket, közelebb juttattam az értelmiségi munkához, gazdagítottam talentumaikkal a tudományos életet, sőt nagy megbecsülést, gondatlan megélhetést biztosítottam számukra, még mindig csak mint politikumot vettem tudomásul a tudományt, s politikai téren dolgoztam vele. Még mindig csak annyit követelek a tudóstól, hogy legyen jó tudós, célkitűzéseiben és módszerében egyaránt, de meg sem képzett eddig még nekem se, neki se, hogy ne csak mint ember, hanem mint tudós is demokrata legyen, mert az a modern célkitűzésben, módszerben egyaránt, ha a tudomány is demokratizálódik. És a tudománynak, mint tudománynak a demokratizálódása az igazi tudománypolitika. Itt is, akárcsak főntebb, többet merek mondani. A tudomány demokratizálódásának is meg volt már eddigre a lappangási ideje, ez sem váratlanul nem is készen ugrott ki a korból, háborúból meg a forradalomból, Pallas Atheneként a Zeusz fejéből.

Dolgozatunk éppen ezt a lappangási időt óhajtja ismertetni, reformterve pedig nagyon egyszerű. Tudományos életünk reformja voltaképpen egy gesztusu: ennek az egy ténynek a tudomásulvétele és konzekvenciáinak levonása lehetőleg a tudomány minden ágában. Ahogy mondani szokták: az egész vonalon.

II.

A demokrácia mint emberi viselkedés a történelem folyamán változatlanul egyforma volt. Mennél több embernek, mennél nagyobb mértékben tudomásul vette autonómiáját és alkalmazkodott hozzá. Az egyik ember viszonyulása a másik emberhez képest egyre tisztult és egyszerűsödött, ahogy az idő telt. Jelenleg annak a lehetősége következett be, amikor minden ember teljes autonómiához juthat minden emberhez képest. Azt nem merem állítani, hogy jut, de azt igen, hogy juthat, hiszen ennek az előfeltételeit teremtette meg korunk, a háború és a forradalom.

Ahhoz, hogy valaki tisztelhesse egy másik valakinek az autonómiáját, egész addigi egyéniségének át kell alakulnia. Az a valaki, ha véletlenül

éppen tudós, mint tudós is másképpen viselkedik. Azzal másforma, amivel embernek is másképpen viszonyul. Amivel általánosságban más, mint akár ő maga volt, akár elődei. Ha embernek nem olyan gőgös, tudósnak is alázasabb. Biztosítja, hogy úgy mondjam, tudományos vizsgálódásainak terén vizsgálódási tárgyainak az autonómiáját.

Mikor e sorok írója tudományos értelemben véve éppen eszmélni kezdett, buta, bár valamennyire indokolt gőg jellemezte a tudományt is, a tudóst is. A valakik és a valamik maradék nélkül megmagyarázhatóknak látszottak, s ájult passzivitással várták, mikor kerül reájuk a sor, hogyan fejt meg őket a megfellebbezhetetlenül érvényes tudományos törvény. Ebbe a valakik és a valamik bele sem árhatták magukat, a tényeknek és valóságoknak vajmi kevés autonómiát biztosított a módszer. Meg sem képzezt a tudósoknak az a lehetőség, hogy ha a módszer olyan mindenható, akkor a végeredmény is minden valószínűség szerint ő maga, nem pedig a tények és a valóságok belső mivolta. A dolgok logikájában lassanként meg sem látszottak már a dolgok a mindenben eluralkodó logikától.

Ügynevezett „filosz“ voltam, nyelvet és irodalmat, esztétikát és pedagógiát tanítottak az egyetemen szegény fejemnek. A nyelvről már akkor gyanítottam, hogy ha nem is szuverén, minden bizonnyal legalább is autonóm valami, de el kellett felejtkezmem erről a gyanításomról munkaközben, mert a nyelv abban az időben a nyelv-törvények rabláncáiban sínylődött. A nyelv-törvények lépésről lépésre tágtították pacifikált területeiket, egyre több nyelvi tényre vonatkozólag bizonyultak érvényeseknek, csak egy jelenség mutatkozott velük szemben haljóslatúan gyanusnak, egyben szerfölött csökönösnek. A győzelem ugyanis egyre gazdagabbá bonyolította a nyelvtörvények rendszerét, közben azonban egyre jobban elsikkasztotta magát a nyelvet. Kívülről épülő ház köré vont és emelt állványrendszerhez hasonlított a törvényhálózat, belülről azonban hiányzott az épülő ház. Egyre kompromittálóbban hiányzott, s egyre meszszebb tolódott az elkészültét büszkén jelentő bokréta. Gyakorlati nyelven szólva a hangtanból sehogy sem adódott mondatban. Még jelentéstan is alig. Tessék végigforgatni etymológiai szótárunkat. Azt az egyetlen kisedet szótárt, amely egyáltalán végig forgatható a többi torzó között. Legtöbb szavunk „Eredete ezidő szerint ismeretlen“. Pedig hol van még a jelentéstan a mondatantól.

Nyelvtudományi kézikönyvünk még csak készülget formán elfele, irodalmi tudományi kézikönyvünknek alig merték a tartalomjegyzékét valamikor az ántivilágban egyetlen egyszer közzétenni s aztán nagy hirtelen még a próbálkozások és tervelgetések is abbamaradtak. Pedig ifjúkoromban valami olyat sejtetett velünk az irodalomtudomány, hogy az irodalmi művek termékek lévén, akár a vitriol, szintén törvény érvénye alá kívánkoznak s maradék nélkül megfejthetők. Már-már elviselhetetlen és fejbetarthatatlan volt az a tömeg adat, amelyet az irodalmi művek szerzői körül felhalmoztak s amelyek eligazíthattak bennünket az irodalmi rejtély útvesztőjében. A Csokonai oeuvre-t több, mint félszáz honi és külföldi költő „hatása“ magyarázta. Arany Toldi-ját szalontai intimitások tették egészen érthetővé, különösen annak a ténynek a tisztá-

zása, élt-e még azon a tájon abban az időben és milyen formában élt a Toldi-monda. Magáról a Toldi-mondáról addigra már szintén kiderült, hogy melyik nyugateurópai mese típusnak, milyen körülmények közt hozzánk került, miféle változata. Mindez azonban nem segített semmin semmit. Magyarszakos tanáraink olvasottsága extenzitásban egyre szűkült, intenzitásban egyre sekélyesedett, a középiskolai diákok irodalmi tájékozottsága és olvasó kedve szinte a nullponton alulra szállott, az egyetemek szemináriumi munkájából az utánpótlás egyre nehezebbé vált, az irodalmi társaságok és az Akadémia most már nem is emlegeti a kézikönyvet, a folyóiratok nemcsak a papírhány és a nyomdai költségek magassága miatt zsugorodtak össze vagy multak ki végelgyengülésben. Emlékszem pedig, mekkora önteltség és magabizó önérzet csapott meg az egyetemen elsőéves gólyakoromban, majd kétségbeestem miatta. Az volt az első benyomásom, ami a későn érkező aranyásóké lehetett Kaliforniában annakidején, hogy kár volt a fáradságért, legjobb azonnal visszafordulni: itt már mindent kikutattak, felástak, a nagy munka nélkülünk is végérvényesen befejeződött vagy legjobb esetben a vége felé jár s reánk itt nincs is szükség.

Esztétikában három gyanús momentum vette el az étvágyát a fogékonnyabb léleknek már az indulásnál. Az esztétika professzora nem szabadon adott elő, hanem egykori előadásainak évtizedes, megsárgult, beporosodott jegyzeteit kérőzte vissza. Az előadások tárgya jószerint akörül a probléma körül forgott: van-e hát esztétikai tudomány voltaképpen vagy nincs. (Kevés vigasztalás rejlett a tényben, hogy végeredményül igenlő lett a válasz.) Végül, de nem utolsó sorban osztódás által megszorodott ez a tudomány ág, lett belőle egy műkritikai fél, amely nem állott tudományos alapon és egy tudományos fél, amely a valóság felé gyökereszakadttá vált s jószerint azt se lehetett róla megállapítani, ilyen formájában mi végre van ezen a világon.

Pedagógiai órán éppen a „gyermek századát“ végezte ki a tudományos jobbanértesültség. Gyermek Ófelsége szakasztott olyan rossz uralkodónak bizonyult, mint dicső elődje, a mindenható Iskolamester. A tanulás mesterségének megkönnyítése, a „játsva tanítás“ megrendítette a tudás szolid alapjait, a gyerekek hancuroztak ugyan eléggé, de ennek fejében tudatlanok maradtak. A fegyelem is felbomlott, a tekintély komoly veszélyben forogván. A sok indokoltan neuraszténiás és hisztériás gyerek a maga sok gátlásaival szintén tömérdek galibát okozott. Legnagyobb baj volt azonban az akkori reakció. Strapásnak és eredménytelennek bizonyulván a modern iskola, a legtöbb tanerő a kipróbált régi módon járt el, magoltatta és lazsnakolta a detronizált felséges gyermeket, mintha Ellen Key nem is élt és hatott volna a nagyszerű korszakban. A tudományos pedagógia azonban nem csüggedt. Tudományos alapon látott hozzá, hogy az eddig autokrata (és éppenezért elkergetett) Iskolamestert népe boldogító alkotmányos uralkodóvá képezze át. A játék helyébe a módszeres eljárás jött, a Gyermek uralma helyébe pedig a kokainnal érzéstelenített és a modernül hipnotizált tanuló gép, a gyermeklélektan segítségével ki- és megismert gyermek, akivel aztán a minden hájjal

megkent Iskolamester ismét kénye-kedve szerint bánhat el (s aki még nem is rezoniroz ezentúl, hiszen nem fáj neki). Csuda szép terv volt ez is, de ez se sikeredett happy end-ig, a török-szakad boldoggá tett ifjúság egyre boldogtalanabb arcot vágott a dologhoz és egyre iskolaellenesebben viselkedett.

A „dögészektól“, a természettudományokat tanulmányozóktól csak a hír vert felénkig. Egészen pontosan nem tudhatom hát, odaát mi minden játszódhatott le, mialatt erre mifelénk az említettem-ügyek folytak. Annyit azonban tudomásul vehettem mégis, hogy ott a gőg, ha lehet, még eget verdesőbb. A klasszikus mechanika uralma végképp megalapozottnak, úgyszólván örökösnek látszott, a matematikusok meg „játszottak“. Költészetnek vagy művészetnek hívták a tudományukat, függetlennek a természet valóságaitól. Szemükben és számukra a matematikának nem voltak valóság gyökerei s jelképrendszer-számba vették az egészet, nem jelrendszer-számba. Úgylátszott, igazuk is van a természettudományoknak, hiszen a kémia, fizika és biológia világa nemcsak rabságukba került, hanem — ellentétben a szellemi élet világával — nagyszerűen szuperált is.

Ilyen állapotban zuhant rá tudományos világunkra a XX. század és az első világháború és az azt nyomon követő forradalom.

III.

Az első világháborútól nemcsak a forradalom fogantatott, a huszas évektől ellenforradalom is született. Ennek következtében nemcsak a politikai életben nézett egymással farkasszemet a progresszívek és a reakciók két tábora, hanem a tudományos élet is kétféle gesztusu lett. Más-másféleképpen viselkedtek a konzervatív *szakemberek* és a radikális tudósok. (Egyetemeken ez a képlet nem a maga teljes tisztaságában jelentkezett. Egyik katedrára szakember került, a másokra tudós, a harmadikra — esetleg olyan protekciós ember, aki tudományos téren se nem szorzott, se nem osztott.)

Szakemberek körében ott folytatódott a tudományos munka, ahol a háború előtt abbamaradt, vagy a háború alatt tengődött. A tudósok azonban, minden kornak, harcnak és forradalomnak klasszikus alakjai, felszabadulván a minden dolgozót felszabadító alkalommal, autonómiát adtak még nem a vizsgálatok körébe eső valakiknek és valamiknek ugyan (ennek az ideje csak a legújabb alkalommal, a negyvenes években érkezett el), hanem a tudományos élet második személyeinek, a tanítványaiknak. Már ez a lépés elég volt ahhoz, hogy a tudományos élet addigi formái beleszökkenek.

A tizenkilencedik században a tudós autokrata volt. Tudománya vitathatatlanul érvényes. Tanulni tőle azt jelentette, boldogan magunkévá tenni, amit enunciól és irtózáttal undorodni mindattól, amit mint téves, eretnek, tehát kárhozatos tant exkommunikál. A tanítványok áhítattal hallgatják szavát, amely nem is okvetlenül tör megértésre, hiszen ha valaki nem értené, azt jelentené, hogy az a valaki nem való tudósna. A

tudomány forrása, kútfeje, ősoka a tudós, ő fogalmaz, a többi, a tanítványok serege csupán recipiál, legfeljebb másodlagosan segít például kísérleteknél, vagy szemináriumi feljegyzések közben. A tudomány közege a nyelv. Ez a nyelv a tudós nyelve. A nyelvi megfigyelések köre és módszere is ilyen persona-prima-centrikus, senkinek soha eszébe sem ötlhet afajta kóros gondolat, hogy az első és második személy *együtt* fogalmaznak, s a mondanivaló mindig közös termék.

Pedig a forradalom végbement s eredményei lassan, de feltartózatlanul jelentkezni kezdenek. Az impotens régi nyelvtörvényt maga a nyelv ténye detronizálja, megtermékenyítvén ezáltal a nyelvtudományt, fejlődésképesévé tévén a magukkal jótéhetetlen módszereket. A nyelvtudomány számára úgy mutatkozik meg a nyelv, mint amelyben háromfélék a jegyek. A mondatbéli viszonyokban az első személy, a beszélő, „én“ jegyei jelentkeznek. A kifejezés és a szó a második személynek, a figyelő „te“-nek a jegyeit őrzi. A beszédbéli viszonyítások annak a ténynek a jegyei, hogy én és te, tehát „mi“ beszélünk. A másik ember ezzel másik fókusszá vált, s a nyelvtudományban olyasfajta forradalom ütött ki, mint a relativitás tana következtében a heliocentrikus világban természettudományi téren. (Magyarországon is észlelhető ez a forradalom, de az egyetemes európai nyelvtudományban még inkább.)

Az irodalomtudomány területén is hamarosan mutatkozik a forradalom. Adyt és az utána következőket nem is lehetett volna az eddigi alapon még csak tárgyalni sem. Ezek „szimbolizmusa“ mindaddig „érthetetlen“ maradt, míg a kutató módszerek a szimbólumot egyrészt „izmus“-ként kezelték, másfelől egy ilyen sor végére tették: hasonlat-allegória-metafóra-szimbólum. De lehetetlen volt a költészet és más művészetek közt nem-mechanikus, szerves összefüggést keresni és találni is addig, míg a szimbólum fogalmát nem tisztázták s míg a művészet közegeül fel nem ismerték az egyetemes jelentések rendszerét, a jelkép-rendszert, szemben a tudományok jel-rendszerével, mely a pontosan definiált egyetemes jelentések rendszere.

E megállapítás segítségével azonban az is megállapítást nyert, hogy (mintahogy a tudós is együtt fogalmaz a tanítványaival) a művész sem egyedül, hanem a szimbólum rendszere segítségével a közönségével *együtt* alkot. Szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak, énekelte Ady, pontosan definiálván ezzel a szimbólumot. A művész önmagát mutatja meg a szimbólumban, de ha a szimbólum valóban egyetemes jelentésű, a közönség önmagára ismer benne, s ez a „siker“. (Ezért szomjazza minden művész a sikert. Csak a siker bizonyíthatja, hogy megmutatta önmagát.)

Az irodalomtudomány ott reagál a forradalomra, s ott lépett egyet előre addigi halálos, mozdulatlan dermedtsége után, mikor cserbenhagyta a szerzők, a művészek kizárólagosságának a hangoztatását, s tanulságos életrajzi adatok bolhászása helyett, egyre nagyobb figyelmet szentelt az irodalmi és művészeti második személy, a közönség tanulmányozásának. Új korszak ott kezdődik, ahol megváltozik a művész és a közönség egymáshoz való viszonya — hirdeti, s ezzel az irodalomtudományban is új

korszak kezdődött. A „művön“ is keresni kezdik az „én“, a „te“ és a „mi“ jegyeit. Az individualizmus kora végetért, a kollektívizmus kora kezdődött el a legexkluzívabban individualista területen is.

A műalkotó „én“ és a műélvező „te“ egymásravező viszonyban a sikerben, mely annak az elismerése, hogy az egyetemes jelentés erejénél fogva a jelképrendszer a „mi“ szimbólumrendszerünk, én (a második személy) voltaképpen „te“ vagyok (te, első személy): az esztétikát is forradalmasította. Jelentésváltozáson ment át, s egyben életteljessé lett a „szép“ fogalma, mely addig, bárhogy variálta is és bármennyire is tiltakozott a feltevés ellen az utókor, hogy lényegében változatlan, Kant óta változatlanul „érdek nélkül tetszett“. A siker csak akkor lehetséges, ha a szép az univerzumra vonatkoztatva telitett, a létre vonatkoztatva pedig kontinuitásban aktuális és emberi forma, tehát nem mindenütt és mindig, hanem unosuntalan és szünösszűntelen az. Lehet, hogy én mindennapi életemben félszeg és peches segédhivatalnok vagyok, de a művész megmutatja önmagát nekem a legkisebb királyfi szimbólumában, abban és önmagamra ismerek, a legkisebb királyfi dolgai jóvőre mennek, s ez a happy-end a szép, ebben gyönyörködöm. Egyetemes ez a jelentés, telítve van vele az egész világ és szünösszűntelen való is ez a happy-end: az életnek az igazi, embernek való és aktuális formája, mert csak ezt vagyok hajlandó fenntartás nélkül az emberi lét formájának elfogadni. Minden más forma hamis, amorf, vagy torzó. A másik ember, a peches segédhivatalnok magát a szimbólumrendszert is átalakítja; azóta a Mama is lehet szimbólum, a mosónő, nem ahogy a régi recept szerint „az éjjeli munkában meghűtötte magát“, hanem amint „kékitőt old az ég vizében“.

A pedagógiában ott mutatkozott meg a forradalom vívmánya, az autonóm másik ember, mikor a nevelési alapreláció vált nyilvánvalóvá. Nem az a probléma többé, kinek az akarata győzedelmeskedjék, a mindenható Iskolamester-e, vagy Gyermekek öfelségéé, hanem az, hogyan viszonyulhat a nevelő és növendék egymáshoz úgy, hogy mindkettejük autonómiája biztosítható. Az iskolavárosok, farmok és táborok (köztük a cserkész tábor is), a munkaiskola különféle megvalósulási formái, nálunk az Új Iskola, vagy a Családi Iskola, újabban a Jó Pásztor kezdeményezésére diák-állam) mind a növendék autonómiájának a jegyében született. A gyermeklélektan újabb formái, a fejlődéslélektani gondolat előretérése, már nem ismerni és kiismerni óhajtják az „ösellenséget“, hogy aztán elbánhassanak vele, hanem hozzájárulni tanulságaikkal a másik ember, a gyermek felszabadításához, azaz autonómiája biztosításához.

A természettudományos világkép szintén megváltozott a tizenkilencedik századbelihez képest. Ennek a ténynek látszólag semmi köze sincs a másik ember autonómiájához, de csak látszólag van ez így és azért, mert az autonómiát igénylő másik fél ebben az esetben nem másik valaki, hanem másik valami. Ezt a másik valamit, a természetet, épúgy elnyomta eddig az eddigi valaki, az ember a maga tudomány módszerével, hogy a valóság csak passzive szerepelt, úgyszólván meg sem látszott mellette. A módszer az oki viszony alkalmazása volt a jelenségekre s lassanként már úgy kezdtük tekinteni az oki viszonyt, mintha ez a jelenség-

gek jellemző atributeuma volna, nem pedig a mi módszerünk, amelynek segítségével a jelenségekhez közeledünk és azt a magunk számára be próbáljuk fogni. Az anyag szerkezetének újabb tanulmányozása, a rádióaktivitás, a periódikus rendszer, a kvantumelmélet, a relativitás, az atomfizika, az atomrombolás és elemátalakítás kissé megtépázta a klasszikus fizika tekintélyét bennünk, helyrebillentették az oki viszony elterpeszkedő egyeduralmát, s bennünket nagyobb alázatosságra készítettek, a valóság tiszteletét magasabb fokra emelték értékelésünkben. Aristoteles tüze, vize, levegője és földje, a mai tudósok elektronja, neutronja, politronja és protonja közt, Demokritos és a mai természettudomány minden törvényszerűség nélkül zuhanó atomja közt nem is olyan abszurdum többé a matéria, az anyag autonómiájáról beszélni, az egyik valakinek, a tudósnak, a másik valamivel a valóság tényeivel közösbe felepített világképéről beszélni. Ennek a világképnek egyszerre jel- és jelképrendszere a matematika, nyelv, amelyen eldiskurálhatnak egymással ember és anyag: jelrendszer, mikor az egyetlen jelentés enciklopédiáját fogalmazza meg s jelképrendszer, tehát művészet, költészet, játék, mikor az egyetemes jelentések új problematikáját írja meg s próbálja oldogatni megfelelően rajta intuitive az ember.

IV.

Az eljövendő tudományos reform célgondolata ezekután csupán a tudományos élet demokratizálódása lehet. Külsőképpen úgy, hogy az egyetem és az akadémia új szervezetet kap, belsőképpen úgy, ha a másik valakinek és a másik valaminek az autonómiája válik tudományos problémává a szellemtudományok és természettudományok terén.

Az egyetem és az akadémia közös szervezeti feladata: szigorú és szorgos szétválasztása a szakembereknek és a tudósoknak (közben és nem utolsó sorban a sehová sem sorolható nyeglékeknek). Egyetemre és akadémiaira csak tudós való. A szakember hivatalból konzervatív, mert az éppen érvényben lévő tudományos törvények értelmében jár el, a tudós hivatalból radikális, mert számára a törvények érvénye mindenkor problematikus. A világot a tudósok problémái viszik előbbre a tudatosulás emberi folyamatában.

Második lépés a tudósok szétválasztása. Másfajta tudós kell az egyetemre és megint más az akadémiaira. Az a fajta tudós, aki a maga problémáját szeretné és próbálja megoldani, tudományos intézetbe való, párbajozni termett egy másik, vagy harmadik tudományos intézettel, hogy igazát megharcolhassa. Munkaközösségét az ilyen tudós olyanokból választja ki, akik esküsznek erre a szóbanforgó problémára. Az ilyen tudós hasonló tudóstársaival egyetemben vérbeli akadémikus. Csak hogy az akadémia ebben az elképzelésben olyan tudományos intézetek egyeteme, amelyben szorgos munka folyik, nem pedig egyébként igen tiszteletre méltó koponyák többé-kevésbé érdekes vagy unalmas időnkénti klubszerű összejövetele.

A másik fajta tudósban a problémából a problématudat erősebb s

feladatának nem annyira a megvalósítást érzi, mint a kétély sötétség-
oszlító hatalmának felfokozását. Az ilyennek egyetemen a helye, mert
a probléma megoldását valahol a jövőben látja. Az ő dolga tehát: a követ-
kező generációt ránevelni a problémára és képessé tenni azt annak vég-
leges megoldására. Az ilyen tudós is párbajozik, de kizárólag a nála fia-
talabbakkal és kizárólag azért, hogy a saját minuszát elismertesse azokkal,
akik ezt sehogy sem akarják tudomásul venni (hiszen tisztelik a kételkedőt
és kevesebbet tudnak nála). Az ilyen tudós vérbeli professzor.

Nagyon fontos az egyetemen a professzorok munkaközösségének
egészséges kialakulása is. Az ifjúság egyrésze való csak a katedrák szemé-
náriumaiba, laboratóriumaiba és klinikáira. E sorok írója nem vár sokat
sem az úgynevezett tehetségkutatástól, sem a multban annyit emlegetett
„tehetségek iskolájától“. Lombikban embereket előállítani szerfölött ne-
héz. Az egészséges egyetemi élet előfeltételét a kollégiumi élet teremtheti
meg egyedül. Mennél hamarabb kezd az ifjúság kollégiumi életet élni,
annál valószínűbb, hogy elméletek és keretek helyett maga az élet végez
köztük szerves szelekciót. Kollégiumokat tehát már a középiskolák, sőt az
általános iskolák felső tagozatai mellé is szerveznünk kellene mennél na-
gyobb számban. A kizselektált diákokból még mindig válhatnak igen jó
szakemberek.

A belső reformról kevés a mondanivalóm, mert minden elmondható-
mat elmondtam már előbb. Hogy ki a konzervatív és ki a radikális, sőt
— továbbmegyek —, hogy ki a reakciós és ki a progresszív a tudósok
közül, az a jövőben igencsak azon fordul meg: tudományos kutatás köz-
ben ki biztosítja (vagy ki tanulmányozza) szellemtudományos körben a
másik valaki, természettudományos téren a másik valami autonómiáját.
Az új tudományos világkép is, a demokratikus közösségi élet is egyképpen
így alakul ki — többek között a tudományos munkaközösségnek is hűsé-
ges bábáskodása közben és következtében.

Mert a tudomány politika is, tudomány-politika is, természetesen,
de elsősorban és legfőképpen mégis csak tudomány.

Kardcsy Sándor.

KÉT ELHURCOLT GYERMEKRE

Titeket már elhagyott az idő,
a hűtlen kedves, már nem rajtatok
zengi ki énekét, nem értetek
űzi nem-változó varázslatát,
nem titeket hi táncra már, a föld
győztes csatáin nem vezet tovább,
csak visszavon, mint vert hadat, a percek
már nem növelnek, csak fogyasztanak.
Gyorsabban veszik vissza, amit úgyis
oly gyorsan adtak, meg se tarthatón.
Már nem állnak meg bennetek, örülni
véretek meleg áramán, megérni
napok hevét, fagy fényeit, — ó, szörnyű
nyereség! mind ifjabbnak lenni! — Éva,
Évike, János, drága gyermekek!
Hol van betellett éltetek, a végső,
a képzelhetetlen, hol ily ijesztőn
felneveltetek a szenvedés csúcspontjára?
Ó, hozzátok már csitri gyermekek
lettek az ősz szülők és mind, kik itt
játsozunk még e színes földgolyóval!
Hol vagytok, szörnyű felnőttek ti? — Édes
hangokra emlékszünk, csöpp fintorokra,
horzsolts térdekre, görbült szájra, — jaj, de
ki emlékszik, ki emlékezhetik
a végső idomra, mit sorsotok
kitöltött? Mit is tudhatunk? nekünk
vidám hancúrozók vagytok a föld
alatt is! egyre gyermekebbek, újra-
szült kisdedek ti, stró-nevető
ajándékok a semmiség kezéből,
kikről még mitse tudni... ó, de mennyit
kell elfelejtenünk! jaj, embriók
vagytok már, kiknek csak emléke ring
az anyaölbén, — s onnan is kihullva,
olyanok lesztek, mint ki nem is élt.

Somlyó György

AZ EXISZTENCIALIZMUS

Tout se passe comme si le monde,
l'homme et l'homme-dans-le-monde
n'arrivaient à réaliser q'un Dieu
manqué.

Sartre: L'être et le néant.

Semmi kétség: rövidesen az egzisztencializmus lesz a mai polgári értelmiség uralkodó szellemi áramlata. A dolog maga már régen készül. Amióta Heidegger Sein und Zeit című műve megjelent, azóta a szellemi avantgardisták itt látták a filozófia új felvirágzásának útját, a korszak adekvát világnézetét. Németországban Jaspers gondoskodott arról, hogy az új filozófia elvei behatolhassanak az értelmiség szélesebb rétegeibe is. A háború alatt és után az egzisztencializmus hullámai elárasztották az egész nyugati kultúrterületet. Mialatt élet-halálharc folyt Németországgal, az egzisztencializmus német vezető gondolkodói és azok módszer-tani előfutárja (Husserl) nagy hódításokat tettek Franciaországban és Amerikában, még pedig nemcsak az Egyesült Államokban, hanem Latin-Amerikában is. 1943-ban megjelent a nyugati egzisztencializmus alapvető műve, Sartre fentidézett nagy könyve. Azóta filozófiai vitákban, külön folyóiratokban (Les Temps Modernes), regényekben és drámákban egyaránt feltartóztatlanul nyomul előre az egzisztencializmus.

1.

A módszer mint magatartás

Múló, bár esetleg több éves divatról van-e itt szó, vagy pedig csakugyan korszakot alkotó új filozófiáról? Ezt a kérdést végső fokon az dönti el, hogy mi a létalapja az új filozófiának; vagyis, hogy a gondolkodók lelkében a világ milyen széles és mély tükröződése vált az új világnézet kiindulási pontjává és hogy ennek megfelelően milyen adekvátan, milyen szélesen és mélyen ragadja meg az emberiségnek e korszak vívódásaiban megnyilvánuló döntő kérdéseit. Tehát az új filozófia tartalmáról mint élettartalomról, módszeréről mint magatartásról az élethez kell hogy itt szó legyen. Honnan indul el, hová megy és mit fog meg az új filozófia? Magát az emberi lét egészét (mint a régi nagy filozófiák, persze mindegyik a maga korának lehetőségein belül), vagy pedig egy keskeny réteg, egy parciális beállítást nyújtotta részleges, eltorzított vetületét a világnak? Ez a kérdés dönti el a filozófiák maradandó hatását. A pusztán szakfilozófiai kritika, ha nem innen indul ki és nem ezen méri az eredményeket, bolhászássá fajul. (Lásd a hegeli dialektika állítólagos logikai hibáinak bírálatait.)

Korszakalkotó filozófia igazán eredeti módszer nélkül még soha nem jött létre. Akár Platont vagy Arisztoteleszt, akár Descartest vagy Spinozát, akár Kantot vagy Hegelt tekintjük, egyaránt erre az eredményre kell jutnunk. Hogy áll most már a módszertani eredetiség kérdése az egzisztencializmusban? Ismét nem filológiai forráskutatásról van itt szó. Az, hogy az egzisztencializmus elágazása a Husserl-alapította fenomenológiának, nem dönthető el ezt a kérdést. (Mennyit vett át Spinoza Descartestól és mégis eredeti maradt.) Bár Husserl maga még nem volt egzisztencialista, nyugodtan olybá vehetjük, mintha a fenomenológiai módszer az egzisztencializmus vívmánya lenne.

Mi újat hozott azonban ez a módszer? Ez a kérdés ismét nem a szakfilozófia belügyeire vonatkozik, hanem arra, milyen a filozófiának, mint a legelvontabb emberi magatartásnak viszonya a kor, az emberiség, a világ nagy kérdéseivel. Innen nézve ahhoz az eredményhez jutunk, hogy a modern fenomenológia egyike azon nagyszámú filozófiai módszereknek, mely egyrészt idealizmus és materializmus fölé igyekszik emelkedni egy filozófiai „harmadik út” felfedezése segítségével. másrészt — ezzel szoros összefüggésben — az intuíciót teszi meg az igazi, lényeges megismerés forrásává. Nietzsche óta Machon, Avenarison keresztül egészen Bergsonig és rajta túl ezen az úton halad a modern polgári filozófia zöme. A Husserl-féle „lényegnézés” (Wesensschau) csak egyik szakasza ennek a fejlődésnek.

Ez még magában véve nem volna döntő ellenérv a fenomenológiai módszer ellen. Ahhoz, hogy helyesen értékeljünk, meg kell értenünk a „harmadik út” filozófiai és kortörténeti jelentőségét, valamint az intuíció helyét és szerepét a megismerés folyamatán belül.

Van-e, lehet-e „harmadik út” idealizmus és materializmus mellett? Ha ezt a kérdést komolyan, csak a lényegét, nem pedig a modern frázisokat tekintve nézzük, úgy ahogy a régi nagy filozófiák tették fel a kérdést, a felelet csak az lehet, hogy nem. Mert világos, hogy ha a lét és tudat egymáshoz való viszonyát egyedül a lényegre koncentrálna nézzük: úgy vagy a lét elsődleges a tudattal szemben (határozza meg azt), vagy pedig megfordítva. A ma divatos filozófiák a „harmadik út” megalapozásaként korrelációt szoktak feltételezni lét és tudat közt, vagyis azt, hogy nincs lét tudat nélkül és nincs tudat lét nélkül. Ámde az első állítás már az idealizmus egy válfaját hozza létre, mert ha a lét lehetetlen tudat nélkül, akkor a lét mégis csak függvénye a tudatnak, akkor nem érvényes többé a lét komoly filozófiai meghatározása, az, hogy független a tudattól.

A filozófiai „harmadik utat” az imperialista korszak kegyetlen valósága kényszerítette rá a polgári gondolkodásra. Csak teljesen nyugodt, szélcsendes időben hihetjük magunkat következetes idealistáknak. Emlékezetes Goethe tréfás mondása a fichtei szubjektív idealizmusról. Amikor valamely egyetemi konfliktus alkalmából a diákok beverték a nagy gondolkodó ablakait, Goethe mosolyogva mondta: Ez felette kellemetlen alkalom a külvilág realitásáról meggyőzetni. Ezt az ablakbeverést az imperialista korszak tömegesen, világméretben liferálta. És ebben a középben csendes elhalálozott az őszinte filozófiai idealizmus. Aki a

mai korban — lényegetlen katedratulajdonosoktól eltekintve — még idealistának vallotta magát, azt mély, reménytelen rezignáció töltötte el az idealizmus valóságra érvényes voltával szemben (Valéry, Benda stb.).

A régi őszinte idealizmustól való elfordulást még a mult század közepe idealistáinak kispolgári aszkétizmusa is előkészítette. Nietzsche óta a test vezetőszeret játszik a polgári filozófiában. Az új filozófiának olyan fogalmazások kellene, melyek igazolják a test, a testi élet örömeinek és veszélyeinek elsődleges valóságát, anélkül azonban, hogy a materializmusnak engedményeket tennének. Mert ugyanebben az időben a materializmus a forradalmi proletariátus világnézete lett. Ezzel Gassendi vagy Hobbes állásfoglalása lehetetlenné vált polgári gondolkodók számára. Az idealizmus módszerét a kor kompromittálta, megalapozásait, eredményeit azonban változatlanul fenntartandóknak ítélte: íme ez a „harmadik út“ szükségszerűsége az imperialista kor polgári létében és tudatában.

A fenomenológiai módszer, különösen Husserl utáni fejlődésében, a lényegnézésben olyan megismerési utat vél felfedezni, mely — anélkül hogy az emberi, sőt az egyéni tudaton túlmenne — mégis az objektív valóság lényegét mutatja meg. A lényegnézés egy fajtája az intuitív introspekciónak, mely azonban a gondolkodás folyamatán belül nem erre magára (tehát mint lélektani folyamatra) irányul, hanem azt vizsgálja, hogy ez a folyamat milyen szerkezetű tárgyakat tételez egyrészt és milyen elvont aktusokban hajtja végre másrészt ezt a tétélezést. Így jön létre az aktus és az intencionális tárgy fenomenológiai fogalma. Ezzel a módszerrel magának Husserlnek viszonylag egyszerű volt dolgozni, mert ő kizárólag a tiszta logika kérdéseivel, vagyis tisztán gondolati aktusokkal és tárgyakkal foglalkozott. Bonyolultabbá vált a kérdés, amikor Scheler az ethika és szociológia, Heidegger és filozófia végső kérdései felé fordult. A korszükséglet, mely erre hajtotta őket, oly erős volt, hogy elhallgattatott minden ismeretelméleti kételyt azzal szemben, hogy itt a módszer magára a — magánvaló — objektív valóságára, a dolgok lényegére talál-e rá és főként azzal szemben, hogy nem szubjektív-e, önkényes-e lényegében ez az egész módszer.

Akkor is, amikor már a társadalmi valóság döntő kérdéseiről volt szó, a fenomenológusok könnyedén siklottak el a döntő ismeretelméleti kérdések felett. Ismeretelméleti lelkiismeretüket azzal szokták megnyugtatni, hogy hiszen a fenomenológiai módszer „zárójelbe teszi“ az intencionális tárgyak valóságának kérdését. Ebben az esetben azonban minden valóságismeret el volna a fenomenológiai módszer elől zárva. Amikor az első világháború idején Scheler meglátogatott engem Heidelbergben, érdekes és jellemző beszélgetésünk volt erről a kérdéstről. Scheler azt vitatta, hogy a fenomenológia univerzális módszer, amelynek minden lehet intencionális tárgya. Lehet például, fejtette ki Scheler, fenomenológiai vizsgálatot csinálni az ördögről, előzetesen „zárójelbe téve“ az ördöglétezésének a kérdését. Persze, feleltem én, és ha aztán elkészült a fenomenológiai képpel az ördögről, akkor ugye felbontja a zárójelet — és itt áll előttünk az ördög. Scheler nevetett, vállat vont és nem válaszolt semmit.

A módszer önkénye elsősorban ebben a kérdésben nyilvánul meg: valóság-e igazán, amit a fenomenológikus intuición megtalál és mi jögon beszél tárgyának valóságos voltáról? Érdekes, hogy senkit sem ejtett gondolkodóba, hogy az imperialista intuicións filozófia legnagyobb képviselői nagyon különböző szerkezetű és típusú „valóságokra“ bukkantak; hogy Dilthey intuiciónja az egyszeri történelmi folyamat színességét találja meg, Bergsoné a folyást magát, a tartamot (durée) mint a közönséges élet megmerevedett formáit feloldó igaz valóságot, Husserl-é magáé pedig a magánvaló logikai tételezettségét, térszerű, szinte szoborszerű merev egymásmellettiségét. Beérték azzal, hogy egy-egy iskolán belül viszonylagos egyetértés uralkodott a „valóságot“ illetőleg. Sőt az egymást kizáró intuiciónok viszonylag barátságosan működtek egymás mellett . . .

Ennek a sajátos helyzetnek a „harmadik út“ társadalmi szükséglete mellett konkrét okai is vannak. Az imperialista korszakban általánosan uralkodó tendencia: átugrani a társadalmi viszonyokat, ezeket másodrendű, lényegtelen, az ember lényegét egyáltalában nem, vagy legfeljebb felületesen érintő adottságoknak tekinteni. A lényegnézés intuiciónja, mely az élmény közvetlen adottságait veszi alapul, mely tehát ebből a feltételről elsődlegesnek tekintett kiindulási pontból, annak jellegét, előfeltételeit meg se vizsgálva, jut el a maga végső, elvont „meglátásaiig“, azok valóságjellegének meggátolásáig, a kor körülményei között igen könnyen az objektivitás, a tudományosság tökéletes látszata mellett tekinthetett el minden társadalmi adottságtól. Így jött létre a mai polgári értelmiség magatartásának kitűnően megfelelő logikai mítosz: egy olyan objektivnek mondott világ, amelyről a gondolkodó elismeri, hogy a tudattól függetlenül létezik, hogy a tudat csak felismeri annak mivoltát és lényegét (és nem „megteremti“, ahogy azt a régi típusú idealizmus igényelte), amelynek szerkezetét és mivoltát mégis az egyéni tudat határozza meg.

Itt lehetetlen a fenomenológiai módszer beható bírálatát adni. Csak az alkalmazás egy példáját fogjuk futólag elemezni. Választásunk az ismert Husserl- és Heidegger-követő Szilasi Vilmos könyvére esett, részben mert Szilasi komoly, tudományos objektivitásra törv kutató, nem cinikus mítoszgyártó mint Scheler, részben mert a példa elemi jellege alkalmas a rövid tárgyalásra. Szilasi egy előadása előtt fenomenológiai vizsgálatnak veti alá maga és a hallgatók együtt-létét (Miteinandersein). A lényeglátásban előtte van a terem, a padok, tehát a külvilág, melyet a fenomenológiai módszer állítólag objektivén ragad meg: „Ez a tér a maga különböző módokon feldolgozott eszkáival csak azért tanterem, mert mi e fafelhalmozást így értelmezzük és azért értelmezzük így, mert eleve szoros összefüggésben áll közös feladatunkkal.“ Ebből a következő megállapítás folyik: „Az „együtt-lét“ aktuális helyzete mindenkor apriori meghatározza azt, hogy a mi a létező (Wassein).“

Vegyük most már módszertani szempontból egy kissé szemügyre e lényegnézés eredményeit. Mindenekelőtt primitívizáló elvonás, hogy Szilasi „különböző módon feldolgozott eszkákat“ lát, és nem asztalt, padokat stb. De módszertanilag ez elkerülhetetlen, mert ha belemerne abba, hogy a tanterem a maga egész célszerű berendezettségében egyaránt alkalmas

jogi, filológiai stb. előadások megtartására, hová lenne az intencionális élmény mágikus hatása: a „Wassein“ apriori megteremtése.

De — éppen módszertanilag — még fontosabb az, ami az elemzésből teljesen kimaradt. A tanterem Zürichben van, dátuma a 40-es évek. Annak, hogy Szilasi éppen Zürichben tarthasson filozófiai előadást, mindenféle társadalmi előfeltételei is vannak. Például Hitler uralomrajötte előtt Szilasi Freiburgban tartott előadásokat, 33 után azokat nem engedélyezték többé, sőt az előadó személyes biztonsága megkövetelte, hogy hagyja el Németországot. Miért hiányzik mindez az „együtt-lét“ lényegnézéséből, holott objektíve legalább annyira hozzátartozik, mint a „feldolgozott deszkák“.

De térjünk vissza ezekre is. Az, hogy deszkákat bizonyos módon padokká, asztalokká dolgoznak fel, az ipar, a társadalom bizonyos fejlődési fokát feltételezi. Hogy azok és a terem általában ilyen vagy olyan állapotban vannak (van-e szén a fűtésre, épek-e az ablakok), ismét más társadalmi eseményekkel és szerkezetekkel áll elválaszthatatlan összefüggésben, stb., stb.

Anélkül, hogy itt a fenomenológiai módszer filozófiai bírálatába belemehtetnénk, látjuk, hogy ez a módszer még legkomolyabb, legelfogulatlanabb alkalmazóinál is, öntudatlanul kikapcsolván minden társadalmi elemet a tárgyi elemzésből, izolált egyéni tudatot állít szembe a dolgok (és az emberek) állítólagos káoszával. Ebben a káoszban rendet, tárgyiasságot, objektivitást csak a tételező alany teremthet, vagyis a fenomenológia híres objektivitásával, a híres idealizmust és materializmust túlhaladó „harmadik úttal“ ott vagyunk, ahol a mádi. . . újkantianus.

A fenomenológia és a belőle nőtt ontológia (filozófiai tan a valóság-ról) csak látszólag haladja túl a szubjektív idealizmus ismeretelméleti szolipszizmusát. Helyébe a kérdés formailag új megfogalmazása segítségével ontológiai szolipszizmust tesz. Nem véletlen, hogy — éppen úgy, mint 40 évvel ezelőtt a machisták kölcsönösen egymást vádolták idealizmussal és ki-ki csak önmagánál ismerte el a filozófiai „harmadik út“ megvalósítását — az egzisztencialisták is ilyen vádakkal lépnek fel egymás ellen; így Sartre az általa különben nagyrabecsült Husserl és Heidegger ellen. Husserl szerinte nem haladta túl a kanti álláspontot, Heideggert pedig így bírálja: „Az „együtt-lét“, mint az én létem szerkezete, engem éppúgy izolál, mint a szolipszisták érvelése . . . Ezért a „Sein und Zeit“-ban hiába keresnők minden idealizmus és minden realizmus (értsd materializmus L. Gy.) egyszerre való túlhaladását.“ Sartre filozófiájának vizsgálata meg fogja mutatni, hogy ő ellene is ugyanazt a vádat lehet emelni, mint amit ő emelt Husserl és Heidegger ellen. Már Heideggernél a „Dasein“ nem a létezés egy objektív módozata, hanem az emberi lét (az emberi tudat) megjelenési formájává lett. Sartre, akit az ember élményi és praktikus viszonya a természethez még jobban érdekel, mint elődjét, több helyen világosan kifejti annak teljes függését az emberi tudattól. Egy helyen például a pusztításról beszél. Tagadja, hogy az magában a természetben léteznék; ott csak változás van. „És még ez a kifejezés sem megfelelő, mert, hogy ez a mássá válás tételezhető legyen, kell egy tanu, aki magá-

ban valamiképpen megőrizze a multat és össze tudja hasonlítani a jelenel, az „már nem“ formájában“. És egy más helyen: „a telihold nem jelent jövőt, csak akkor, ha a növekvő holdat abban a „világban“ tekintem, mely az emberi valóság számára megnyilvánul: az emberi valóság révén kerül be a jövő a világba.“ Itt aztán igazán ott vagyunk, ahol a mádi... berkeleyánus.

Ezt a tisztán idealisztikus tendenciát még fokozza, hogy Sartre fejtegetéseinek természete olyan, hogy gyakrabban kénytelen belemenni az emberi „együtt-lét“ konkrét kérdéseibe Heideggernél. Ezt egyrészt úgy oldja meg, hogy olyan laza természetű együtt-léti jelenségeket választ ki, amelyeket látszólagos plauzibilitással lehet visszavezetni az Én élményeire. (Találkozás a kávéházban, utazás a földalattin.) Másrészt amennyiben itt-ott tényleges társadalmi tevékenységekről esik nála szó (munka, osztálytudat), módszertani salto mortalét csinál és kijelenti, hogy az itt végrehajtott intuíciók, lényegnézések „tapasztalata lélektani és nem ontológia természetű“. Vagyis Scheler az ördög esetében hajlandó volt „felbontani a zárójelet“, Sartre a munka vagy az osztálytudat kérdésében nem. Hogy mi jogon, az a lényegnézés beavatottjainak titka. Nem véletlen tehát, hogy amikor Sartre az embernek embertársaihoz való viszonyát vizsgálja, csak a következő viszonylatokat találja — ontológiailag — lényegeseknek, vagyis a magánvaló valóság elemeinek: szerelem, nyelv, mazochizmus, közönyösség, vágy, gyűlölet, szadizmus. Pont. (A kategóriák sorrendje is Sartretől származik.) Minden, ami az „együtt-lét“ viszonyaiban ezeken túlmegy, a kollektív együttélés, együttdolgozás, együtttharcolás kategóriái, mint láttuk, Sartre számára csak öntudati (lélektani), nem pedig valóságos, létező (ontológiai) jellegűek.

Mindebből, ha az élet felé konkretizálódik, sajátos banális, nyárs-polgári közhelyek következnek. Népszerűsítő könyvében Sartre kitér arra, hogy mennyiben bízhatik meg a szabadon cselekvő ember elvtársaiban. Felelet: amennyiben közvetlenül, személyesen ismeri őket, „a párt egységére és akarására számítani pont olyan, mint arra a tényre számítani, hogy a villamos idejében megérkezik és a vonat nem fog kisiklani. De nem számíthatok emberekre, akiket nem ismerek, az emberi jóságra, vagy az ember közügy iránt táplált érdeklődésére építvén, mert adva van, hogy az ember szabad és emberi természet, amelyre számíthatnék, nem létezik“. A bonyolult terminológiától eltekintve, ezt minden a közélettől visszahúzó kispolgár gondolhatja és gondolja is.

A Nincsen Mítosza

Il est absurde que nous soyons nés,
il est absurde, que nous mourions.

Sartre: L'être et le néant

Hiba volna azt hinni, hogy a valóság ilyen elvont összeszűkítése, a valóságprobléma ilyen idealista eltorzítása okos és tehetséges embereknél szándékos megtévesztési kísérletből származik. Ellenkezőleg: azok az élmények, amelyek a lényeglátás intuiciójában megnyilvánuló magatartást és annak tartalmát alkotják, a lehető legőszintébbek, legspontánabbak. Persze, ez még nem teszi őket objektíve helyesekké. Sőt éppen ebből a spontaneitásból kiviláglik, hogy közvetlenül minden kritika nélkül viszonylanak a kapitalista társadalom alapvető, helytelen öntudatot teremtő jelenségéhez: a fetiszizmushoz. A fetiszizmus röviden annyit jelent, hogy a kapitalista gazdaság szerkezete következtében benne az emberek közötti viszonyok, amelyeket a tárgyak, a dolgok csak közvetítenek, közvetlenül mint dolgok tükröződnek az emberi öntudatban: eltárgyasodnak, eldologiasodnak, fetiszizálódnak; Marx szavai szerint „kísérteties tárgyiasságot“ nyerne. Az ember társadalmi léte, bár minden efféle közvetlen látszat ellenére objektíve elsődlegesen társadalmi lény, a közvetlen élményben rejtély lesz önmaga számára.

Nem lehet se szándékunk, se faladatunk a fetiszizáció problémáját tárgyalni; ez a kapitalista társadalom egész szerkezetének és a benne szűkegképpen létrejövő hamis öntudati formáknak rendszeres feltárását feltételezné. Csak azokra a legfontosabb kérdésekre utalok röviden, amelyek az egzisztencializmus kialakulására döntő hatást gyakoroltak.

Az első az élet ellényegtelenedése. Az ember elveszti saját élete központját, súlyát, összetartó erőit, s az élet maga kényszeríti arra, hogy ezt önmaga előtt tudatosítsa. A jelenség maga régóta közismert. Ibsen *Peer Gynt*-jében egy kis jelenetben képszerűen foglalja össze. Az öregedő Peer Gynt hagymát hámoz és eleinte játékosan az egyes héjakat élete egy-egy szakaszával hasonlítja össze és a hámozás közben azt reméli, hogy a hagyma magjához, saját egyénisége magjához fog elérkezni. Azonban héj héj után, életszakasz életszakasz után következik és életének nincsen magja.

Felmerül most már minden érdekelt számára a kérdés: hogyan válhatik az ő élete értelmessé? A fetiszizált világban élő ember nem látja, hogy minden élet annál gazdagabb, annál tartalmasabb, lényegesebb, minél szétágazóbb, minél mélyebbremenő emberi viszonylatokkal van — tudatosan — bekapcsolva embertársai, a társadalom életébe. Az izolált, az önző, a csak magának élő ember leszegényedett világban él, élményei, minél kizárólagosabban csak az övéi, minél kizárólagosabban csak bensőek, annál veszélyesebben közelednek a lényegtelenség, a semmibefozzlás felé.

A fetiszizált világ embere, aki csak mámorral tudja gyógyítani az élet-unalmat, mint a morfinista csak a mámoradó anyag fokozásában és nem a mámorra nem szoruló életvitelben keresi a kivezető utat. Nem látja tehát, hogy a közélet elvesztése, a munkaközösségek eltárgyasodása, elembertelenedése (a kapitalista munkamegosztás következtében), az emberi kapcsolatok leszakadása a társadalmi cselekvéstől idézte elő benne az izolált benső élet mámorára utaltságot; nem látja és mindig tovább megy a végzetes úton. És amíg ez így van, addig ez az út — szubjektíve — szükségszerű is. Mert a kapitalista társadalom közléte, munkája, emberi kapcsolatainak rendszere elkerülhetetlenül fetiszizált, eldologiasodott, elembertelenedett. Csak az igazi alapok elleni lázadás, mint azt a kor nem egy nagy írójánál látjuk, vezet az alapok többé-kevésbé világos áttekintéséhez, s ezen keresztül új társadalmi és emberi perspektívák meglátásához. A befelé menekvős tragikomikus zsákutca.

Amíg a kapitalista társadalom pillérei szilárdaknak látszottak, tehát körülbelül az első világháborúig, a polgári értelmiség úgynevezett avantgardja a fetiszizált bensőség farsangját élte át. Nem lényeges, hogy nem egy nagy író már akkor világosan látta az itt szükségszerűen bekövetkező katasztrófát. (Ibsen mellett elég Tolsztojra és Thomas Mannra utalni.) A tarka farsangi játék, persze nem egyszer tragikus kísérőzenével kiegészítve, feltartóztatathatatlan erejű volt. Simmel vagy Bergson filozófiája, a kor költészetének nagy része világosan mutatja, hogy miről van itt szó. A legvilágosabb talán Oskar Wilde paradoxája, hogy a londoni ködöt Turner képei teremteték meg.

Hogy itt minden farsangi mámor ellenére a fetiszizált Én lényegtelené válása nyilvánult meg, azt nem egy jó író vagy élelemző gondolkodó látta. De ez legfeljebb azt eredményezte, hogy a tarka történetek mögé tragikus vagy tragikomikus perspektívákat is vetítettek. A fetiszizált életalap annyira megingathatatlanul magától értetődőnek látszott, hogy ezt magát senkise tette bírálat tárgyává, sőt még vizsgálatává sem. Ha valakinek kételyei támadnak, azok olyan természetűek voltak, mint az egyszerű indusé, aki, miután a közhit szerint a világot egy elefánt tartja a hátán, felvetette a kérdést, hogy min áll az elefánt; és megnyugodott annál a válasznál, hogy az elefánt viszont egy teknősbékán áll. És a fetiszizáció öntudatot formáló ereje oly nagy volt, hogy amikor az első világháború és az azt követő válságsorozat kérdésessé tette az emberi létezés úgyszólván összes lehetőségeit, amikor ez a földindulás megváltoztatta a gondolkodás minden konkrét tartalmát és új színezetet adott minden eszmének, amikor az izolált individualizmus farsangját annak hamvazó szerdája váltotta fel: a filozófiai kérdésfeltevések alapvető szerkezete mégis szinte változatlanul megmaradt.

Amde a lényegkeresés célja és iránya mégis fontos átalakuláson ment át és ez az átalakulás hozta létre a szorosabb értelemben vett egzisztencializmust, Heidegger és Jaspers filozófiáját. E filozófia alapvető élményét egyszerű leírni: arról van szó, hogy az ember — az egzisztencializmus szerint az emberi lét lényegéből kifolyólag, a valóságban az imperialista válság tükröződése következtében a fetiszizált tudatban — szembenáll a Sem-

mivel, a Nincsennel; hogy az alapvető emberi viszony a világhoz a vis-à-vis de rien szituációja.

Magában ebben az élményben még igen kevés lenne az eredetiség. Poe óta, aki talán elsőnek ábrázolta ezt a helyzetet és az annak megfelelő magatartást, a modern irodalomból meghitt ismerősünk az a tipikus sors, amely az embert a szakadék szélére vagy az örvénybe viszi, a sorsalakulásnak az a kiúttalansága, amelynek szubjektív élményi visszfénye a vis-à-vis de rien szituációja.

Nagy írónál ez szubjektív visszfénye egy objektív helyzetnek; illetve pontosabban egy a körülmények és a jellemfejlődés meghatározta magatartás viszonya egy igen konkrét, igen valóságos, nagyon is pozitíve meghatározott helyzethez. Gondoljunk Raskolnyikov helyzetére a gyilkosság után, Szvidrigajlov vagy Sztavrogin öngyilkosságba futó életmenetére. Miről van itt mindenütt szó? A tragikus fejlődés egy különleges, a mai életből vett formájáról, olyanról, amelyben egy valódi nagy író a mai élet létrehozta sajátos helyzetekből, sajátos jellemfejlődésekből igazi tragikus sorsokat formál ki, amelyek a maguk nemében éppen olyan plasztikusak, éppen olyan pozitívak, mint annak idején Ödipusz vagy Hamlet tragédiái voltak.

Ilyen helyzetekből, mint tipikusabból, indul ki Heidegger is. Az ő filozófiájának egyéni márkája abban áll, hogy az egész problémát a fenomenológia bonyolult módszere segítségével beleágyazza a kapitalizmus polgári lelkiségének fetiszizált szerkezetébe, a két világháború közötti értelmiség perspektívátlan nihilizmusába és pesszimizmusába.

Nézzük meg most már azt a (fetiszizáló) fenomenológiai és ontológiai módszertani átdolgozást, amelyet Heidegger ez alapélményen végrehajt, hogy az egzisztencializmust mint önálló, új filozófiát megteremtse. Első fetiszizálás a Semmi, a Nincsen fogalma. Úgy Heideggernél, mint Sartrenál ez a valóságkutatásnak, az ontológiának központi kérdése: a Semmi, a Nincsen Heideggernél egy a léttel egyenrangú ontológiai adottság; Sartrenál csak mozzanata a létnek, de minden egyes létmegnyilvánulásnál nélkülözhetetlennek bizonyuló, a lét leglényegéről leválaszthatatlan mozzanata.

Emlékezzünk vissza módszertani elemzésünkre. Ha a fenomenológia módszerével vizsgáljuk, teszem, Sztavrogin alakját és azt, ahogy a végén eléje meredő vis-à-vis de rien helyzetre reagál, ha ebben a vizsgálatban, mint azt a fenomenológiai módszer előírja, „zárójelbe teszünk“ minden objektív valóságot és kizárólag a Sztavrogin lelki aktusait és azok intencionális tárgyait vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a Sztavrogin élményeinek intencionális tárgya egy ilyen kiúttalán üresség. Ha most már — a Scheler fent idézett ördög-receptjéhez fordulunk és „felbontjuk a zárójelket“ — akkor megérkeztünk a Nincsennél, mint az új ontológiai központi valóságánál. Láttuk, hogy milyen fogással él itt is a fenomenológiai módszer; következetesen elvonatkoztat attól a konkrét objektív valóságtól, amelynek ezek az élmények lelki és morális kifejezései voltak, vagyis eldogiasodott, eltárgyasított, önálló, külön objektummá teszi Sztavrogin szubjektív élményét egy konkrét és objektív helyzettel szemben, amelynek konkrét, pozitív valóságából eltekint. Csak így jöhet létre a Nincsen, mint a lét ontológiai megfajtója, mint valóságos létező.

A rendszeres levezetés útja persze az egzisztencializmusban magában egészen más. De ami egész taglalásuknál nagyobb, részletes szakfilozófiai értekezés kellene ahhoz, hogy rámutassunk azokra a hol egyszerűen helytelen, hol nyilván szofisztikus gondolatmenetekre, amelyekkel például Sartre a kérdés, a negatív ítélet fenomenológiai elméletét úgy dolgozza ki, hogy annak a valóságos léttel történő megalapozása a Nincsen ontológiai konstrukciójához vezessen. A mi számunkra elegendő annak belátása, hogy az egyes ítéletekben kimondott minden „nem“ mögött ugyanolyan konkrét valóság rejlik, mint bármely „igen“ mögött. Hogy csakis a szubjektív magatartás fetiszizálódása teremthet itt a negatívum részére önálló, valóságos tárgyiasságot. Ha azt kérдем például: mi a naprendszer belső szerkezete és törvényszerűsége, úgy nem tételeztem semmiféle negatív létet, semmiféle ürt vagy szakadékot, semmiféle lyukat az objektív valóságban, mint ahogy azt Sartre képzei; kérdésem értelme csak az én (szubjektív) ismereteim hiányosságára mutat rá és azok kiegészítését keresi. A felelet pedig nyelvtanilag, sőt logikailag egyaránt lehet pozitív vagy negatív ítélet; akár azt mondom: a föld forog a nap körül, akár azt: a nap nem forog a föld körül — mind a két ítélet ugyanarra a konkrét és pozitív valóságra vonatkozik, legfeljebb ebben az esetben a negatív ítélet kevésbé pontos és átfogó. Mindenesetre innen kiindulva lehetetlen a Nincsen ontológiai „létét“ szofizmak nélkül levezetni. A szofizmak azért szükségesegek, mert Sartrenál először volt meg a Nincsen fetiszizált élménye és csak azután jött hozzá a logikai, a módszertani indokolás, a kérdés és a negatív ítélet új elmélete.

A Nincsen: mitosz. A hanyatló, a világtörténelmileg halálra ítélt kapitalista társadalom mitosza. Ha egykor Sztavrogin vagy Szvidrigaljev mint egyének, persze akkor is már mint tipikus egyének, egy vis-à-vis de rien helyzetbe kerültek, úgy most — világtörténelmi perspektívában — egy egészen társadalmi rendszer, a fennállásában érdekelt osztályok és magukat érdekeltnek vélt rétegek, elsősorban az értelmiség egy része kerültek oda.

Az értelmiségre életkörülményei, életvitele világnézeti tájékozódást, történelmi perspektívát diktálnak rá. Nem létezhetik ezek nélkül; maga a kapitalista nagyon könnyen. Ha most már abból a konkrét történelmi helyzetből, amelyben vagyunk, párosulva azzal a szellemi magatartással, mely szintén e társadalmi-történelmi helyzet terméke, nem adódik más, mint sűrű sötétség elzárta látóhatár, mint szakadékok és örvények perspektívája, ahová a társadalom útja, az így gondolkodók részére, vezetni látszik, mi sem természetesebb, minthogy mitifikáció, fetiszizálódás megy végbe a lelkekben. Az, hogy az ő életüknek szubjektíve nincsen perspektívája a mitoszban, így hangzik: a Nincsen minden élet objektív perspektívája. Ez a mitosz annak számára is érthető, akinek sem kedve, sem képessége nincs arra, hogy Heidegger vagy Sartre vastag könyveit elolvassa; érthető, mert életélményét fejezi ki.

Ámde mindezzel a fetiszizáció még nincs befejezve. Először is: ha a Nincsen csak az a szakadék volna, amelybe esetleg (talán valószínűleg, talán szükségképpen) bele fogok zuhanni, az egzisztencializmus nem lenne átfogó, mindenre kiterjedő az élet összes kérdéseit megválaszoló filozófia.

Heidegger, Jaspers és Sartre csakugyan ki is terjesztik a Nincsen mítoszát az egész életre. Heidegger és Sartre részére az élet maga: beledobottság (Geworfenheit) a Semmibe, a Nincsenbe, az élet minden egyes pillanata nem más, mint e kezdet és e végtávlat áldialektikus kölcsönhatása.

Az egzisztencializmus ezért következetesen azt hirdeti, hogy az emberől nem lehet semmit sem tudni. Nem a tudományt általában tagadja. A tudományos megismerés gyakorlati, technikai hasznát illetőleg az egzisztencializmus nem emel kétkedő kérdéseket. Csak az ellen tiltakozik, hogy bármely tudomány azzal az igénnyel lépjen fel, hogy az egyedül lényeges kérdésről: az egyes ember valóságos viszonyáról az élethez, vagyis, az egzisztencializmus nyelvén szólva, a saját életéhez, valami lényegeset merjen állítani. Az egzisztencializmus igényelt fölénye a régi filozófiához képest éppen az, hogy erről az igényről határozottan lemondott. Az egzisztencializmus, mondja Jaspers, „rögtön *el lenne veszve, ha ismét azt hinné, hogy tudja, mi az ember.*“ Ezt a radikális, elvi alapokon nyugovó nemtudást Heidegger és Sartre is hangsúlyozzák. És — csak a felületen hat ez paradoxianak — ez a radikális nihilizmus, ez a következetes lemondás a leglényegesebb megismerhetőségéről egyik főoka az egzisztencializmus ellenállhatatlan hatásának. Az olyan emberek, akik nem látnak életperspektívát maguk előtt, vigaszként üdvözlik azt a tanítást, hogy nincsen egyáltalában életperspektíva, hogy az élet perspektívája elvileg (és nemcsak az ő számukra) megismerhetetlen.

Itt torkollik bele az egzisztencializmus a modern irracionálisizmusba, az ész uralmát ledönteni szándékozó általános szellemi áramlatba. A fenomenológiai és az ontológiai módszer látszólag szöges ellentétben áll a közkeletű irracionalista irányzatokkal; szigorúan tudományos, sőt éppen Husserl a legmegrögzöttebb logicisták (Bolzano és Brentano) követője. De már a módszer kissé tüzetesebb vizsgálata megmutatta a közeli kapcsolatot a modern irracionálisizmus mestereivel, Dilthey-jel és Bergsonnal. Amikor pedig Heidegger megújította Kierkegaard törekvéseit, ez a kapcsolat még bensőbb lett.

Ez az összefüggés jóval több, mint pusztán módszertani találkozás. Minél erélyesebben alakul át a fenomenológia az egzisztencializmus módszerévé, annál inkább lesz központi tárgya az egyes ember és vele az egész lét alapvető irracionálisitása, annál mélyebb lesz a párhuzamosság közte és a kor többi, az ész uralmát megdönteni igyekvő áramlat között. „A lét van, értelem nélkül, okság nélkül, szükségszerűség nélkül; a létnek magának definíciója azt, mint őseredetileg véletlenszerűt adja“ írja Sartre.

Eddig mindig a Nincsenről beszéltünk, alig magáról a létről, annak megismerhetetlenségéről — hol hát akkor az egzisztencia az egzisztencializmusban? Itt is a tagadás irányában keresendő a válasz. Exisztencia az, ami az emberből hiányzik. Az emberi lény, mondja Heidegger, „csak egzisztenciájából érti meg magát, abból a lehetőségéből, hogy az lesz-e ami, vagy nem.“ Itt, mint látjuk, újból felmerül a már ismert kérdés az ember el-
lényegtelenedéséről vagy lényegesüléséről. Láttuk ennek a kérdésnek a modern filozófia vezető áramlataiban társadalomellenes, a társadalmiságtól elforduló jellege van. Heidegger ebben a kérdésben is betetőzi ezt a

fejlődést. Részletes fenomenológiai elemzésnek veti alá, az ismert módszer alapján, az ember mindennapos életét. Az ember élete: együtt-lét (Mitsein) és ugyanakkor a világban való lét (In-der-Welt-sein). Ennek a létnek is megvan a maga sajátos központi fetiszizált, mitifikált alakja: „das Man“. Ez a kifejezés lefordíthatatlan. A németül értők tudják, hogy ezen a nyelven a határozott alany nélküli állítást a „man“ szóval fejezik ki. (Man sagt: mondják, stb.) Heidegger most már ezt a szócskát ontológiai létre mitizálja, hogy benne filozófiailag testet öltjön mindaz, ami szerinte a társadalom, a társadalmi együttélés funkciója: az embert elterelni önmagától, ellényegteleníteni, eltávolítani saját egzisztenciájától. Heideggernél a „das Man“ megjelenési formái a mindennapi életben: a fecsegés, a kíváncsiság, a kétértelműség, a lezúllás. Aki saját egzisztenciája irányában óhajt élni, annak Heidegger szerint a halálra, a saját halálára kell irányt vennie, úgy kell élnie, hogy halála ne kívülről jött brutális tény, hanem a saját halála legyen. Az igazi egzisztencia Heideggernél csak ebben a saját halálban található teljesülésre.

Jaspers és Sartre kevésbé radikálisak Heideggernél. Sartre egyenesen tagadja a saját halál koncepcióját, mint az egzisztencializmus kategóriáját. Jaspers pedig, akinél a „das Man“ fantómja formailag nem olyan radikálisan mitifikált alakban jelentkezik, csak mint az életen uralkodó névtelen hatalmak összessége (tehát lényegében szintén, mint a fetisekben objektívált társadalmi élet), beéri azzal, hogy a lényegessé vált, a saját egzisztenciája irányában élő embert szigorúan a pusztá magánélet útjaira terelje. Politikai vagy társadalmi cselekvésből soha jó, soha lényeges nem származik, fejtette ki Jaspers utoljára Genfben, az emberiség megmentése csak úgy lehetséges, ha mindenki kizárólag a saját egzisztenciájával van szenvedélyesen elfoglalva és legfeljebb egzisztencialisan viszonylik egynéhány hasonló törekvésű egyes emberhez.

A filozófiai hegyek vajudása itt is szürke nyárspolgárságot szült. Ernst Bloch, a neves német antifasiszta író helyesen állapítja meg a Heidegger haláleméletéről, melynek Jaspers privát morálja csak felülvízenyősítése: „Az örök halál, mint vég „az ember“ mindenkori társadalmi helyzetét olyan közönyössé teszi, hogy az akár kapitalista is maradhat. A halál igenlése, mint abszolút sorsé, mint az egyetlen Hováé, a mai ellenforradalom számára ugyanazt jelenti, ami a régi részére a másvilág vigasza volt.“ (Bloch könyve 1935-ben jelent meg.) E találó megjegyzések azt is megvilágítják, miért növekszik az egzisztencializmus népszerűsége nálunk is nemcsak a sznoboknál, hanem a reakció közírójánál is.

*Szabadság egy fetiszizált világban
és a szabadság fetise*

Je construis l'universel en me
choissant.

Sartre: *L'existencialisme est un
humanisme.*

Az existencializmus nemcsak a halál, hanem egyidejűleg az abszolút szabadság filozófiája is. Ez egyik legfontosabb alapja főleg a Sartre-féle existencializmus népszerűségének és ebben rejlik — bár az első látásra paradox módon — az existencializmus mai hatásának reakciós oldala. Heidegger, mint tudjuk, csak a halál felé irányított életben látott utat a lényegüléshez, az egzisztencia megvalósulásához; Sartre éleselméjű fejtegetésekben rombolja szét ennek a feltevésnek állítólagos meggyőző erejét. Ebben az ellentétben Sartre és Heidegger között nemcsak a francia és a német értelmiség különböző magatartása az élet fontos kérdéseihez kap kifejezést, hanem az idők változása is. Heidegger alapvető könyve 1927-ben jelent meg, az új világválság előestéjén, a fasiszta vihar előtti nyomott, fullasztó atomszférában; Erns Bloch jellemezte hatása az akkori értelmiség közhangulata volt. Sartre művének keletkezési dátumát nem ismerjük; a kiadás 1943-at mutat, vagyis olyan időpontot, amelyben már látható volt a faszizmus alóli felszabadulás perspektívája, amelyben — éppen a faszizmus évtizedes uralmának hatása alatt — a szabadság utáni vágy talán legalapvetőbb élménye volt egész Európa, elsősorban a demokratikus hagyományokban felnőtt országok értelmiségének. Még pedig — és ez különösen áll a nyugati országokra — a szabadság általában, elvontan, minden elemzés, minden differenciáció nélkül. Röviden: a szabadság mint mitosz, mely éppen kontúrnélküli mivoltában zászlaja alá egyesíthetett mindenkit, aki ellensége volt a faszizmusnak, akármilyen okokból és akármilyen perspektívával gyűlölte azokat, akárhonnán jött és akárhová szándékozott indulni. Mint látni fogjuk, Sartre szabadságfogalma a lehető legelvontabb. Ez érthető teszi, hogy e korhangulat elterjedté tette, magasba emelte az existencializmust, mint egy koráramlat adekvát filozófiáját.

Amde most a faszizmus összeomlott, a demokrácia, a szabad élet felépítése és megszilárdítása minden ország közvéleményét mint központi kérdést foglalkoztatja. Minden komoly vita — a politikától a világnézetig — e körül forog: milyen legyen az a demokrácia, az a szabadság, melyet az emberiség a fasiszta világpusztítás romjain felépít, melynek — legalább a dolgozó népek vágyaiban — az a legbensőbb tartalma, hogy mindörökre lehetetlenné váljék mind a fasiszta barbárság, mind a világháború megismétlődése.

Az existencializmus ebben a megváltozott világban is megtartotta

népszerűségét, sőt a látszat az, mintha éppen most indulna el — persze sartréi és nem heideggeri formájában — az igazi világhódítás útján. Ebben ismét döntő szerep jut a szabadság központi helyének az egzisztencialista filozófiában. De a szabadság ma már nem pusztán mítosz többé; a szabadságtörekvések konkretizálódtak, napról-napra jobban konkretizálódnak, a szabadság, a demokrácia értelmezése körüli heves harcok már egymással szemben álló táborokba szakították szét a különböző értelmezések híveit; hogyan lehet, hogy ilyen körülmények között válik világáramlattá az egzisztencializmus a maga mereven elvont szabadságfogalmával? Vagy pontosabban: kikre és hogyan hat ma meggyőző erővel az egzisztencializmus, mint a szabadság filozófiája? Hogy ezt a kérdést, mely az egzisztencializmus általános elterjedésének központi kérdése, helyesen megválaszolhassuk, múlthatatlanul szükséges közelebről megismerkedni Sartre szabadságfogalmával.

Sartre szerint a szabadság az emberi lét alapvető ténye. Mi, mondja Sartre, „szabadság vagyunk, amely választ, de nem választhatjuk azt, hogy szabadok legyünk. Arra vagyunk ítélve, hogy szabadok legyünk“. Bele vagyunk hajítva a szabadságba. (Sartre itt Heideggernek a létről alkotott fogalmát, a „Geworfenheit“-et alkalmazza a szabadságra.) A szabadság, azt lehetne mondani, némileg paradox kifejezéssel: az emberi létezés fátuma.

Ez a fatalitása a szabadságnak Sartrenál végigvonul az egész emberi életen. A szabad választás elől az embernek nem lehet kitérnie; Sartre szerint bármely adott esetben a nem-választás is választás, a cselekvéstől való tartózkodás is szabad cselekvés. Sartre a hétköznapi élet legprimitívebb tényeitől egészen a metafizika végső kérdeseiig mindenütt kihangsúlyozza a szabadság eme szerinte alapvető szerepét. Ha résztveszek egy társas kiránduláson, elfáradok, nyom a hátizsákom, stb., a szabad választás tényével állok szemben, amikor döntenem kell: tovább menetelek-e társaimmal, vagy pedig ledobom terhemet és leülök az út szélére? És innen megy felfelé az út egészen az emberi lét legvégsőbb, legelvontabb problémáig: azokban a tervekben, amelyekben az ember szabad elhatározását, szabad választását konkretizálja (projekt és projekter egyik legfontosabb fogalma a Sartre szabadságelméletének) a végső ideál, a végső „terv“ tartalma: Isten. Sartre szavai szerint: „Az emberi valóság alapvető tervét az teszi a legjobban érthetővé, hogy az ember az a lény, amely azt tervezi, hogy Istenné váljék... Embernek lenni, annyit jelent, mint arra törekedni, hogy Isten legyen belőle.“ Ennek az Istenideálnak pedig az a filozófiai tartalma, hogy a lét ama foka éressék el, amelyet a régi filozófia a *causa sui* (önmagának oka) kategóriával jelölt: a lét teljesen szuverén, teljesen belső lényegből fakadó maga-meghatározása.

Látjuk: Sartre szabadság-fogalma rendkívül átfogó, mindenre kiterjedő. De éppen innen ered filozófiailag elmosódott, határozatlan jellege, mint gondolati veszély a szabadságfogalom pontos meghatározása számára. Ezt a veszedelmet Sartre még azzal is fokozza, hogy elvileg elvet minden objektív, minden formai és tárgyi kritériumot a szabadság meghatározásának. A választás, a szabadság lényege nála abban áll, hogy az

ember önmagát — mint még nem létezőt, mint elvileg megismerhetetlent — választja; az állandó veszély, amellyel ez jár, abban áll, hogy mások leszünk, mint amik vagyunk. És itt semmiféle morális tartalom vagy forma nem lehet iránytű, zsinórmérték. A gyávaság például éppen úgy a szabad választásból ered, mint a bátorság: „Az én félelmem szabad és az én szabadságomat nyilvánítja meg, egész szabadságomat félelmembe vetettem és magamat ilyen és ilyen körülmények között, mint gyávát választottam; más körülmények között, mint bátor léteznék és szabadságomat a bátorságba helyezném. A szabadsághoz viszonyítva nincs előjogokkal bíró lelki jelenség.“ (Mellesleg, Sartre itt is felette önkényesen „nyitott ki egy zárójelet“. Mert a bátorság és a gyávaság nemcsak lelki jelenségek, hanem fontos erkölcsi kategóriák. Emlékezzünk előbbi fejtegetéseinkre: a szadizmus és a mazochizmus Sartre szerint ontológiai tények, a bátorság és a gyávaság ellenben csak szubjektív lelki jelenségek. Vagyis annak kritériuma, hogy valami szubjektív vagy objektív jelentőségű nem más, mint a régi jó magyar szólásmód: ha akarom, vemhes, ha nem akarom, nem vemhes.)

Ezzel a sarthe-i szabadság teljesen irracionálissá, ellenőrizhetetlenné, önkényessé válik. Sartre maga is azon van, hogy minden tartalmi és formai korlátozást leromboljon. Heideggernél a halál felé irányuló élet még valami osztályozást tett lehetővé: az autentikus és nem autentikus magatartások különbségét, amelyekben láthatóvá lett, persze csak a saját halál problémáján keresztül, hogy ki hagyja el a „das Man“ ellényegtelenítő szféráját és ki közeledik saját egzisztenciájához, a lényegesüléshez. Ezt a kritériumot mint láttuk, Sartre elutasítja. Elveti, mint ugyancsak láttuk, az erkölcsi értékek tartalmi meghatározását, hierarchiáját, amelyet annak idején Scheler igyekezett a fenomenológia eszközeivel, tehát szintén igen önkényesen meghatározni. Elveti a szabad választás összefüggését az ember multjával, vagyis az egyéniség folytonosságának, következetességének elvét. De elveti a kanti formai kritérium elvét is, a kategórikus imperatívusból következő általánoságát a szabad elhatározásnak és cselekedetnek.

Igaz: ez utóbbi esetben mintha kissé megijedt volna a következményektől. Népszerű röpiratában azt mondja: „semmi sem lehet jó számunkra, anélkül, hogy mindenki számára jó lenne“ és egy másik helyen: „kötelességem ugyanakkor, amikor a magam szabadságát akarom, a másokét akarni, nem tűzhetem ki célul a magam szabadságát, csak ha a másokét is célul tűzöm ki“. Ez igen szépen hangzik. De ez Sartre-nál csupán eklektikus beépítése a felvilágosodás és a kanti filozófia erkölcsi elveinek az egzisztencializmusba. Nem lehet itt feladatunk annak elemzése, miért nem sikerülhetett Kantnál a szubjektív idealizmus moráljának formai általánosítása; erre már kortársai, elsősorban a fiatal Hegel éles bírálatokban rámutattak. De ha kategórikus imperatívusz tartalmi általánosítása Kantnál logikailag tarthatatlan is, bizonyos, hogy a legszorosabb összefüggésben áll filozófiája végső alapjaival és különösen társadalom- és történelembölcseletével. Sartrenél ez az általánosítás már csak azért is eklektikus kompromisszum a régihez ragaszkodó filozófiai közvéleménnyel, mert a szabadságfogalom ilyen objektíválása szöges ellentétben áll minden ontológiai megállapításával,

Főművében, amelyben még nem tesz ilyen koncessziókat, alapgondolatát, az ontológiai szolipszizmushoz híven, a szabad cselekvés tartalma és célja csak a választó szubjektum szempontjából lehetett értelmes és interpretálható. Sartre itt még nagyon határozottan az ellenkező álláspontot képviselte, mint népszerű brosurájában: „Embertársunk szabadságának tisztelete üres szó: még ha tudnánk is úgy tervezni, hogy tiszteletben tartuk ezt a szabadságot, minden magatartásunk, amelyet vele szemben tanúsítunk, erőszakot tenne azon a szabadságon, amelyet tisztelni igényeltünk.“ És ugyanott paradox, de nagyon is konkrét példával világítja meg ezt az elképzelést: „Ha a toleranciát valósítom meg embertársaim között, akkor őket erőszakkal dobtam be egy toleranciás világba. Ezzel elvileg elvettem tőlük saját szabad lehetőségeiket a bátor ellentállásra, a kitartásra, a maguk kipróbálására, amelyet alkalmuk lett volna kifejleszteni az intolerancia valamely világában.“

Az ellentmondás nyilvánvaló. Hacsak annyit jelentene, hogy Sartre a népszerűség, a tan elterjesztése kedvéért némi vizet, talán sokat is tölt az egzisztencializmus borába, nem volna érdemes erre a tényre sok szót vesztegetni; nem a mi feladatunk az egzisztencializmus „ortodoxiája“ felett őrködni. Ámde itt olyan ellentmondás került napfényre, mely magának az egzisztencialista koncepciónak leglényegével áll igen szoros összefüggésben. Az ontológiai szolipszizmusra és az irracionelizmusra gondolok. Ha az elsőt következetesen végigvisszük, oda jutunk, hogy csakis az egyéni tudat, az egyéni választásban megnyilvánuló egyéni szabadság létezik igazán, minden más csak halott tárgy ennek az egyedül reális aktusnak; ha a második elvet ugyanily következetességgel végiggondolom, akkor erről az egyedül igaz realitásról nem mondhatok semmit: nincs se múltja (az nem számít), se jövője (az még nincs) és mihelyt megvalósul ismét nem számító múlttá degradálódik, amelyhez képest ismét radikálisan új szituáció, új döntés, új szabadság-aktus szükséges.

Ha Sartre nem akar egy ilyen az őrülség határait súroló nihilizmushoz eljutni, logikai salto mortalékra van szüksége, hogy azok segítségével valami általánosnál, valami „világnál“, helyesebben a tényleg létező világnál, melyet filozófiailag magyarázni akart, kiköthessen. Nem véletlen, hanem közös vonása minden modern irracionalistának, hogy e salto mortale eszköze: a formális logika, egy-egy gondolat legmervebb általánosítása. Ennek segítségével jutott el Sarte a szabadság most ismertett fatalista koncepciójához.

Ámde ha ezt, bárcsak egy pillanatra is, bárcsak kísérletképpen is, elfogadjuk, újabb ellentmondás előtt állunk: ha minden a szabadság aktusa (például az, hogy felszállok-e a villamosra, rágyujtok-e várasközben egy cigarettára stb.), akkor az így nyert világkép gyanusan hasonlít a szélső determinizmuséhoz. Még Heidegger is tudta, hogy a szabadság aktusáról az embernél csak akkor beszélhetek, ha az embernek vannak nem szabad aktusai is. Az összes emberi megnyilvánulások ilyen teljes egyenrangúsága a determinizmus világképe, csak ebben az egyes megnyilvánulások értelmes összefüggésekbe vannak kapcsolva, míg Sartrenál — elvileg — értel-

metlenek. A szabadság fogalmának sartré-i formállogikus túlfeszítése megsemmisíti a szabadság fogalmát.

Itt sincs véletlen hibáról, vagy Sartre pusztán egyéni botlásáról szó. A modern filozófia egyik döntő módszertani kérdése merül itt fel: a mai irracionalisták az életben dialektikus természetű tényekre bukkannak. Mivel azonban nem dialektikusnak nyúlnak hozzájuk, hanem egy a formállogika fűzőjébe szorított, önmagában széteső irracionális alapján, értelmetlenség lesz abból, ami mint a dialektikus összefüggések egyik mozzanata értelmes és jogosult lett volna. A dialektika mesterei többször figyelmeztettek minket arra, hogyan lesz minden igazságból abszurdum, ha túlfeszítjük.

Hol van ez a jogos mozzanat Sartre-nál? Kétségkívül az egyén elhatározásának, egyéni döntésének hangsúlyozásában, melynek fontosságát a polgári determinizmus és a vulgáris marxizmus egyaránt alá szokták becsülni. Minden társadalmi tevékenység egyének cselekedeteiből tevődik össze, s bármilyen döntő is a gazdasági alap szerepe ezek elhatározásaiban, az, mint Engels többször kiemeli, csak „végső fokon“ érvényesül. Ami azt jelenti, hogy az egyes emberek elhatározási lehetősége részére mindig egy bizonyos konkrét mozgási tér létezik, amelyen belül aztán a fejlődés szükségyszerűsége az egyéni elhatározások többségében előbb-utóbb érvényesülni is fog. A politikai pártok pusztá létezése mutatja ennek a mozgási térnek realitását. A fejlődés főirányai itt is előreláthatók, de pedantéria volna, mint azt ugyancsak Engels hangsúlyozta, sokkal magasabbrendű történelmi összefüggések alkalmából, ha azt akarnánk tudományosan meghatározni, a fejlődési törvényekből levezetni, hogy egy adott esetben Péter vagy Pál pontosan így vagy úgy fog-e egyénileg dönteni, például erre vagy arra a pártra fog-e szavazni stb. A fejlődés szükségyszerűsége mindig külső és belső véletleneken keresztül érvényesül. Ezeknek jelentőségét kiemelni, helyüket és szerepüket megvizsgálni komoly tudományos érdem volna, ha azzal járna együtt, hogy ezzel módszertani jelentőségük az összdialektikai folyamatban az eddiginél pontosabb meghatározáshoz jutna. Ebben az értelemben a morális problémáknak, a szabadság, az egyéni döntés kérdéseinek nem alábecsülendő szerep jut a társadalmi fejlődés dialektikus összismeretében.

Sartre persze ennek pont az ellenkezőjét teszi. Láttuk, hogy mint az évtizedek óta divat, tagadja a fejlődés szükségyszerűségét, sőt magát a fejlődést is. (Még az egyéneknél is, hiszen leszakítja a döntés szituációját a multtól); tagadja az egyén valóságos összefüggését a társadalommal; az embert környező dologi összefüggésekből külön „világot“ csinál, melynek kölcsönhatása az egyénnel egészen más természetű mint embertársaiéval; az azokkal való kölcsönhatást egyént egyénhez kapcsoló viszonyokra redukálja stb. Az ezen az alapon létrejövő — fatalisztikus, mechanikusan túlfeszített — szabadságfogalom önmagát semmisíti meg. Ha komolyan megvizsgáljuk, alig van már köze a szabadság igazi morális fogalmához; lényegében nem mond többet, mint amit Engels alkalmilag megállapított, hogy nincs olyan emberi ténykedés, amelyben az egyéni tudatnak közvetítő szerep ne jutna.

Sartre nyilván maga is érzi szabadságfogalmának problematikusságát.

De hű maradván módszeréhez, az egyik túlfeszített és a túlfeszítettségben értelmetlenné vált koncepciót egy másik ugyanilyen szerkezetűvel igyekeznek egyensúlyban tartani: a szabadságot a felelősséggel. Ámde a felelősség Sartre-nál éppen olyan korlátlan és feltétlen érvényű, mint azt a szabadságnál láttuk. „Ha a bevonulást választom a halál vagy a becstelenség ellenében, annyi mintha teljes felelősséget viselnék ezért a háborúért.“

Itt is egy viszonylagos mozzanat-igazság formállogikus túlfeszítése vezet a tárgyalt fogalom, a felelősség elméleti és gyakorlati megsemmisítéséhez. Mert a felelősség ilyen merev fogalmazása egyet jelent a teljes felelőtlenséggel. Hogy ezt világosan lássuk, nem kell politikusnak vagy marxistának lenni. A „mélypszihológia“ olyan mestere mint Dosztojevskij többször mutatta meg, hogy a mereven túlfeszített erkölcsi elveknek, erkölcsi elhatározásoknak az emberek tetteire (és Sartre-nál éppen ezekről kellene, hogy szó legyen) nincs semmi befolyásuk; felettük lebegnek és az ilyen elvek alapján cselekvő embereknek kevesebb erkölcsi irányításuk, ingatagabb erkölcsi alapjuk van, mint lenne e túlfeszített elvek nélkül. Az elvileg elhatározott kíméletlen, öngyilkosságig menő felelősségérzet árnyékában a legkönnyebb az egyik gaztettet a másik után frivol cinizmussal elkövetni.

Sartre ebből is lát valamit, anélkül persze, hogy bármiféle következtetést akarna belőle levonni. A felderengő problémát így fetiszizálja és mitizálja az erkölcsi semmitmondásig: „Aki felismeri az aggodalomban, (Angst, angoisse a Kierkegaard-recepció óta egyik döntő kategóriája az egzisztencializmusnak), hogy létének állapota: belevetve lenni egy olyan felelősségbe, mely egészen a teljes magányosságig vezet, az nem ismer többé se lelkiismereti furdalást, se bünbánatot, se mentegetőzést.“ Ahogy a fenségestől a nevetségesig csak egy lépés van, úgy az erkölcsi fenség bizonyos fajtáitól a frivolságig, a cinizmusig is csak egy lépés.

A Sartre-féle szabadságfogalom gondolati csődjét azért kellett olyan élesen kidolgozni, mert éppen itt van a kulcsa e tan viharos hatásának bizonyos körökben. A szabadság, a felelősség elvének ilyen elvont és túlfeszített, teljesen üressé és irracionálissá vált koncepciója, a közélet, a társadalmi szempontok előkelő megvetése az egyén ontológiai integritásának védelmében elsősorban a sznobok részére egészíti ki magávalragadó módon a Nincsen mítoszát; mert az ő számukra a kegyetlenül szigorú elveknek a cinikus cselekvési lehetőségekkel, a morális nihilizmussal történő ilyen vegyüléke szükségképpen felette vonzó kell hogy legyen. De azonfelül ez a szabadság-elgondolás alkalmas arra is, hogy a mindig szélsőséges individualizmusra hajlamos értelmiség bizonyos része ideológiai alapot nyerjen a demokrácia kifejlesztésének, továbbépítésének elutasítására. Már eddig is akadtak bizonyos, magukat demokratáknak valló közirók, akik a feketézők, a szabotálók és sibiló tőkésék jogait védték az egyéni szabadság nevében, sőt ezt az elvet arra is felhasználták, hogy a reakció, a fasizmus „szabadságának“ elvét védelmezzék; már eddig is a felelősség volt a jelszó, amelynek nevében az új birtokosok földjének telekkönyvezését, a B-listázást előbb megakadályozni, majd visszacsinálni igyekeztek. Ezeknek is nagyon kapóra jön a Sartre elvont és túlfeszített szabadság- és felelősség-koncepciója.

Sartre könyveiből nem az a benyomásunk, mintha ő éppen ezeknek a rétegeknek ideológusa óhajtana lenni, s francia hívei között kétségkívül vannak igazán meggyőzött demokraták is. De a nagy divatok nem szoktak sokat törődni a szerzők belső szándékaival. A társadalomban létező különböző áramlatoknak megvannak a maguk ideológiai szükségletei és ezek Molière-rel azt mondják: „Je prends mon bien où je le trouve“. Így nemcsak a sznobizmus, hanem a reakciós közírás egy része is az egzisztencializmus tüzén készül a maga levesét megfőzni. Ez eggyel több ok számunkra megmutatni, hogy az egzisztencializmus elsajátítása távolról sem prometeuszi tett, nem egy égi tűz elrablása, hanem sokkal inkább felette hétköznapi rágyújtás egy véletlenül szembejövőnek véletlenül égő cigarettájára.

Lukács György

ŐSZI VÁNDORLÁS KÖRBE-KÖRBE

Mondj valamit az Idegenről, aki megformált téged és távozott
ő fújta meg a kürtöt s te vagy a hang, mely századok óta zeng
s bármiről szól, mindig egyazon fájdalmat panaszolja.

Ó, világ, szomjúhozom titkaid, amiket a hegyek csúcsán
s az óceánon túl rejtegetsz, ó, a friss hajnali szél
amint elkapja kildtásom s lán, újból visszahozza.

Vonatok indulnak s a hajók fedélzetén szorong a nép
új távlatok vonzzák őket, a kaland bizonyossága s a győzelem mámore
s én itt bolyongok a szétrombolt Budapest utcáin
micsoda foghíjas terek, micsoda büzlő szemétdomb
ezerszer meggyaldzott városom, izzón fáj benned minden tagom
mosónoid az én lelkem sebeit lúgozzák
kutyáid láncá az én nyakamban csörömpöl
kertészeid ollója az én rózsáimat nyesi
s engem marasztal a bazilika harangja.

Egy világ, amely önnön hamujából emelkedik fel előttünk
munkásainak vére a malterben, roskadt hidai
ismét kinyújtják gerincüket és teherbírók
könnyűvérű dáma vásárra viszi bőrét, üzér rohan a pénze után
s az utca, hol tegnap még hullahegyek büzlöltek
előtör a hajnalban s ott messze érinti az eget
s jönnek az emberek hátizsákkal és lengő szakállal
mindmegannyi próféta, vagy megrögzött katonaszőkevény
sötét mult kíséri őket s hisznek a feltámadásban
hiszik, egy szép órán megnyílnak előttük a kapuk
a város felépül s alászáll az angyal
hogy bevezesse őket a paradicsomba.

Így indultam el én is a faluvégi tarlón
ragyogott felettem a nap, csodálatos madár égő szárnyakkal
s a folyó visszatükrözte képem, szóke fürtjeimmel
amint játszott a szél s ajkaimon még éreztem a csók ízét
amit Tőle kaptam a híd túlsó oldalán
s aztán mentem őseimre emlékezve a hajnal kapuján át
a végtelen erdőkön át, a tengerpart sárga homokszegélyén
az idegen városok felé, hol elnyeltek a gyárak
a rosszillatú kocsmák, a meddő harcok s az olcsó szerelem.
Emlékszem a lányra, ki nevetve rabolta el ártatlanságom
s a férfira is emlékszem, aki megkísérelte
hogy derék embert formáljon belőlem
túlsegítsen a hiúság vásárán, a henye kalandokon
s akkor én is hittem, egy szép órán alászáll az angyal
és kézenfogva bevezet a másik, mesebeli világba.

Így kezdi az ember, rózsaszín szemüveggel az orrán
s aztán lelekesült iramban átgazolja a pocsolyát, egyiket a másik után
végre észreveszi, hogy kertés fogja körül, findáncok
adóhivatalnokok és vámörök ügyelnek rá
íme, ez már a való világ, a szörnyű gyárkürtök felett
vörösréz madarak rikoltanak, a köztisztasági hivatal
elhanyagolja az utcákat s a háborús romok közt sárga kankalin virít
az írók nem írnak, a festők nem festenek
s a hangversenytermeknek nincsenek dílozati bárnyai
akik megfürödnének a zúgó és csobogó zene hullámaiban.

Kétségtelen, a semmiből kell összeépítenünk arcunk másdt
fáradt vagy és szívesen lemondandó a feladatról, de emlékszel
az ösvényre, amin idáig jutottál, az ostorra, ami hajszolt.
Nem felejtheted, hogy te voltál az, aki a bíró előtt állt
ártatlanul s mégis tüzes bélyeggel a homlokodon
s ahogy egyszer véletlenül kitekinthetél a börtön rácsain át
láttad a fényes eszhajnali csillagot s a fehérszegélyű felhőket
amint a hold udvarán túl úsztak a magasság tengerében.
Az eszme hőse voltál akkor, a szabadság s az igazság dílozata
s ő, ez a gonosz megaláztatás gyújtotta fel benned újból a tüzeket
így lett belőled lázadó katona, aki a front mögött harcol
s ha eddig úgy éltél, mint a bolond, aki senkinek sem felelős
most húzod az emelődaru láncát és talicskát tolsz
az épülő házak sorfala között.

A testvért, a megértő és keménynyakú társakat keresed
akikkel egy híron pendülhetnél s akikben a pardzs újból lángra
lobbanni készül
az új törvényfogalmazókat keresed s azokat a munkásokat, akik
lerázott láncaikból a dicsőség oszlopait kovácsolják.
Elfáradtam az örök loholásban és nem tudok megnyugodni
érezem az idő mulását és iparkodom, hogy átjussak
a fekete határsorompón, amit a megvakított szolgák kezei emeltek
nem tudom, mi következik mögöttem, de él bennem a szenvedély
hogy feltörjem a zárat és megfejtssem a titkokat
amik a dolgok mélyén lappangnak.

Kérjétek számon életem és megmondom ki vagyok
unszolás nélkül is arra ballagok, amerre a többiek tartanak
s ahogy váll váll mellett lépkedek, érzem az út haza vezet
az én hazámba, ahol hozzám hasonlóak foglalnak helyet a tűz körül
éjszaka az igazak álmat alusszák
nappal egy új világ gerendázatát ácsolják
természetük szigorú rendje szerint.

Kassák Lajos

PAUL ELUARD: TAKARODÓ

Párizs, 1942

Mit mondjak még? Kaput őr vigyázta.
Mit mondjak még? Be voltunk mind-mind zárva.
Mit mondjak még? Csönd hullott az uccára.
Mit mondjak még? Párizs fakó lett, sárga.
Mit mondjak még? Ő éhezett a házba',
Mit mondjak még? Így vártunk leigázva.
Mit mondjak még? Ránkszállt az éj magánya.
Mit mondjak még? Ráborultunk egymásra.

Fordította: Havas Endre

A FRANCIA REGÉNY LEGÜJABB ÚTJAI

Az irodalom válsága az egyetlen szociális válság, ami felett az ember általában, minden különösebb emóció és aggodalom nélkül szokott napirendre térni. Hiszen, szerinte az irodalom valami egyedülálló, elefántcsonttoronyba zárt esztétikai fluidum, libido sentiendi, semmi más. Eszerint a pszichológiát, a nyelvészetet, a szociológiát, az antropológiát is besorozhatnánk az érzelmekkel játszó érzelmi játékok közé, akár az irodalmat, mely valamennyiünket felöleli, ha igazában, teljes realitásában irodalom. Mert nem tudom mennyiben juthat fontosabb szerep annak, aki a természetet tanulmányozza azért, hogy uralkodni tudjon felette, mint annak, aki a természetadta társadalom megismerésére, megjavítására vagy éppen átalakítására törekszik.

A művészet és a szerves élet, két elválaszthatatlan összetevője annak a fogalomnak, amit irodalom szóval szoktunk megnevezni. Azt állítani, hogy az események és az élet kívül állnak ezen a fogalmon, egyet jelent a l'art pour l'art elvének szentesítésével.

Az irodalom válsága nagyon is emberi, szociális, sőt egyetemes válság. Mindegy, hogy hol üti fel a fejét, nálunk, Kokinkínában, Franciaországban? ... Maradjunk talán éppen itt, ahol teljességében bontakozott ki már a két háború között és ahol ma jutott el ahhoz a forrponthoz, melyből csak a józan francia raison újramegtalálása tudja megmenteni.

Az emberi szabad akarat kérdése (ez viszont már nem irodalmi, de történelmi tény) nem nyúlik vissza az őskor, a relatív emberi szabadság korába, Socrates Athénjében ütötte fel először a fejét, ahol kétezer rabszolgával fogadtatta el az ókori bölcs a szabad akarat koncepcióját. Vagyis — az emberi szabadság kérdése mögött, mindig ott rejtőzködik valahol a szolgaság árnyéka.

1870—1914—1940, három dátum. 1870, a francia naturalizmus, 1914, a francia kubizmus és a belőle eredő szürrealizmus, 1940, a francia egzisztencializmus dátumai. Francia egzisztencializmus? — úgyszint mondhatnám talán — a német elnyomatás és a szolgaság árnyéka a francia gondolatban. A ma embere elvesztett mindent. Éhes, fázik, nyugtalan. A nyugtalanság képével lehetne leghelyesebben szimbolizálni. A fájdalmak, problémák, aggodalmak világa túlságosan hatalmas számára. Természetes tehát, hogy új világot keres, új természetet, új embert egy új társadalomban.

Elvezetni az embert ehhez az új világhoz, lenne ma az irodalom szerepe. Viszont, mit ér az irodalom szereplők nélkül? ... És hol tartanak a szereplők?

„Mi az irodalom?” — kérdi Charles du Bos és a kérdésnél is marad. Ígér: — fényt, békét, varázslatot. Sajnos ezek mind csak szavak, amikben régen nem hiszünk már ... „Az irodalom, mondja Charles du Bos, az öntudatra ébredt élet.” A meghatározás túlságosan elvont ahhoz, hogy megértsük, különben se szeretnénk az ember fölé helyezni azt, ami az ember műve, természetes emberi megnyilvánulása vagy kifejezése.

A Temps Moderne első számában, Jean Paul Sartre kiáltványal fordul az írókhoz és a közönséghez. Legsürgősebb problémáink mind egyikére kitér, de megoldást még ígérni se tud. Nem kíméli egyetlen író-társát, se a régieket, se a moderneket. Polgári íróknak nevezi őket. Szemükre veti tehetségük árubocsátását és a lírizmust, „mely minden tárgyilagosságtól eltávolítja a regényt”. A lírai hős helyére új, megváltozott

embert követel. A kérdés most csak az — mi sürgősebb, az ember vagy a társadalmi rend megváltoztatása?

„Nem azt tesszük, amit akarunk, mondja Sartre, és mégis felelősek vagyunk azért, amik vagyunk.“ (On ne fait pas ce qu'on veut et cependant on est responsable de ce qu'on est.) Ez Sartre egyik formulája az ezeregyből, amivel különösebben érdemes foglalkozni.

Az ember mindig bizonyos időben, bizonyos országban, bizonyos társadalmi osztály keretén belül születik. Ezek a tényezők vonják meg egész életgörbéjét. A francia proletár másképpen gondolkozik, mint a francia kispolgár és másképp, mint Chicago sikátorainak néger kítaszítottja. Vagyis, igaz, hogy a társadalom formálja az embert — de az is igaz, hogy az ember, amennyire már választása engedi, formálja a társadalmat. A proletár például lehet forradalmár, de beletörődhet esetleg egy kapitalista társadalom által előírt sorsba is. Ez a választás teszi, hogy „az ember felelős azért ami“. Felelős azért, amit gondol, amit leír, amit egy új utakat kereső társadalomban hirdet, mikor egyéni metafizikáját átviszi a legolvasottabb irodalmi műfajra, a regényre és ezzel egy új „mal du siècle“ apostola lesz.

De, hogyan is mondja Sartre maga? — „Az író felelős azért, amit ír. Nem akarunk szegyenkezni, azért mert írunk és nem akarunk beszélni úgy, hogy ne mondjunk semmit. Minden műnek fel kell ölelnie a kort, melyben íródott... Lehet, hogy voltak szebb idők a miénknél, de ez a mi időnk. Csak ezt az életet élhetjük ennek a háborúnak és lehet... ennek a forradalomnak közepette... Az írónak rangja van a maga korában. Minden szava visszhangra talál és minden hallgatása is. Ez a felelősség-érzet hozza magával a cselekvés akaratát. Cselekedni kell. Nem a halhatatlanságért, egy megfoghatatlan, bizonytalan jövőért, amelyről semmit sem tudunk, de azért, ami most van a mi életünk idején... Az ember abszolútum, az a maga órájában, a maga környezetében, a maga földjén. Ez az abszolútum az benne, amit ezer év történelme se tud szétrombolni, amit most határoz el, ebben a pillanatban, a körülmények hatása alatt... Ami, számunkra, minden ember közös tulajdona, az nem a természetadta természet, de a metafizikai helyzet, mely alatt mindazoknak a kényszereknek összességét értjük, melyek őt a priori korlátozzák, a születés és a halál szükségességét, a végességet, a létezést a világon a többi emberek között... Az emberi szabadság fogalma alatt sem az emberi természetnek valami metafizikai hatalmát gondoljuk, nem is holmi szabadscelekvési engedélyt. Hiszen, nem azt tesszük, amit akarunk és mégis felelősek vagyunk azért, amik vagyunk.“

Ahogy ebből az idézethől is látjuk, Sartre kiáltványa egyenlő egy különös vádirattal önmaga ellen. Sartre, az ember, helyenként szembekerül Sartre-ral a filozófussal és Sartre-ral a regényíróval is. Vagyis, Sartre az ember, a bölcsész és a regényíró talán mégsem adnak egy abszolútumot.

A metafizika és a regény asszimilálása, minden más hatásán kívül, káros magára a metafizikára és a regényre is. Képzelt személyekbe plántált, képzelt személyek által mentesített metafizika ugyanis, nem metafizika többé. A természetfelettit nem lehet, semmiféle dogmán keresztül sem, beoltani a természetbe... A regénynek alapeleme a szavahihetőség. Vagyis, ahhoz, hogy remekmű legyen, valóságként kell elfogadtatnia velünk az eseményeket, melyek az író költött invenciói csupán. A regénybe ültetett metafizika elve megöli bennünk a valószínűség érzetét és ezzel a műfaj értékét a minimálisra csökkenti le. A divat útjai azonban kiszámíthatatlanok. Az arbiter eleganciarum, a sznob, sose fogja bevallani,

hogy nem érti Picassót, az egzisztencializmust, Sartre, Camus, Simone de Beauvoir metafizikáját. Már-már visszakívánjuk az időt, mikor Voltaire, filozófiai regényei helyett, gyenge tragédiáival aratta igazi sikereit, mikor Bergsonnak Proustra volt szüksége, hogy elméletét a regényre át- vihesse.

Sartre-ék számára szűk lett a bölselet terrénuma. A lét értelmének egzisztencialista magyarázata kedvéért Antoine Roquentin-t, az emberi szabad akarat képtelenségéért Mathieu Delarue-t kellett megteremteniök. A problémák így is megoldatlanok maradtak és a Nausée-n, valamint a Chemins de la Liberté-n keresztül Sartre éppen olyan kevésbé jutott el az igazsághoz, mint az olvasó.

A Nausée-ban (Az undor) Sartre a lét problémáját igyekszik regényesíteni. A „Nausée“ tehát regény és metafizikai kísérleti nyúl, aki a hegeli fenomenalizmusból kiindulva vizsgálhatja önnön életmegnyilvánulásait, a lét értelmének nyomában!

Antoine Roquentin a legkímértebb pontossággal elemzi azt az undort, mely őt, az embert, a lét értelmetlensége, fölöslegessége láttán meg- ragadja. Egy kavics, egy vadgesztenyefa, egy pohár sör, fokról-fokra hoz- zák meg számára a bizonyosságot: „A bouvillei népkert fái-nak nincsen létezni kedvük, semmi értelme sincs létezésüknek, mégse tudják meg- gátolni, hogy létezzenek. Ugyanígy van az emberekkel is.“ — „Csupa ön- magunknak is terhes létező voltunk, semmi értelme se volt, hogy itt legyünk. Megannyi nyugtalan, riadt lény és mindegyikünk fölöslegesnek tűnt fel önmagának a másik mellett. Fölösleges, ez az egyetlen kapcsolat, amit felfedeztem a fák, a kavicsok, a rácsok között...“

Hogy megszabaduljon az undortól és a fölöslegesség érzetétől, Antoine Roquentin öngyilkosságra gondol. Viszont, a sartréi metafizika sze- rint, *a lét annyira kívül áll a mulandóságon, hogy még azt se lehet elmon- dani róla; hogy nincs többé, amikor elmúlik...* „Arra gondoltam, hogy megölöm magam, mondja Roquentin, hogy önmagammal legalább egyetlen fölösleges létezést megsemmisítsek. De még halálom is fölösleges lett volna, holttestem, vérem a kavicsokon, a virágok között, a mosolygó kert mélyén. Felszaggatott húsom is fölösleges lett volna, fölösleges voltam az örökkévalóságig.“

Ha csak pillanatokra is, Antoine megirigyli a biztos foglalkozást űzők nyugalmát és a bouvillei múzeum nagyjait: „Nekem nem volt létjogosult- ságom, véletlenségből jelentem meg a földön, léteztem, mint egy növény, egy baktérium... De ez a szép, hiba nélküli ember... nála másképpen volt minden... Hatvan évig, szünet nélkül használta létjogosultságát. Fiúi, házastársi, vezetői kötelességét egyaránt teljesítette és kikövetelte a jogait is, mert a jog semmi más, mint a kötelesség másik arca. Sose volt elégedetlen, vezető volt.“ Azután, mégis otthagyja őket, bevágja maga után a bouvillei múzeum kapuját. Sartre Antoine Roquentinje nem csele- kedhet másképp, hiszen egzisztencialista metafizikai tünemény, kénytelen azt tenni, azt mondani, amit ez a metafizika és Sartre diktálnak neki. Kény- telen belekiáltani a világba, hogy a híres emberek, akiknek képmásától a képtár hemzseg, — „csalók, önmaguk és a lét csalói, mesterséges egzisz- tenciák“.

Mikor Antoine Roquentin végül szemtől-szembe kerül létezésével, mikor látja, érzi, leírja azt, semmivel se lesz gazdagabb mint volt előtte, a kinyilatkoztatás nem világosítja fel, hiszen a lét eddig is itt volt az ujjai-ban, melyeket megtapinthat, szemeiben melyekkel lát — felszívódott egész lényében, mely ezt a megfoghatatlan „nemlét-lét“-et éli.

A lét sartrei ámokfutói sorában a második helyet a *Chambre* (A szoba) mitomániás Pierre-je foglalja el. Pierre a hazugság bolondja. Képzelt képekkel, hazug mesékkel igyekszik létezését a nihiltől kiragadni. Betegsége azonban csak költött mitománia, hiszen maga hirdeti, hogy a hazudozás akár a humanizmus és a család által szerzett létjogosultság csak képletes, hogy nincs is valóságos irreális világ, hogy a regényíró világa se igazabb a mitomániás világnál: „Megszámlálhatom, mondja, egy kóhalmaz kavicsait, egy élő asszony haját, de a képzeletszülte asszony haját akkor so számolhatom meg, ha történetesen Matisse festette meg... „Az irreális dolgok csak a mi emlékeinkből élnek, ezért nem is találunk bennük mást, mint amit tőlünk kapnak.“

Sartre legújabb regényének, a *Chemins de la Liberté*-nek (A szabadság útjai) céljai világosabbak — talán csak azért, mert első két kötetének megjelenése után még fogalmunk sincs róla, hogy merre vezetnek. Harmadik részétől a „*Dernière Chance*“-tól (Az utolsó tét) várjuk kérdéseinkre a feleletet. Annyit mindenesetre tudunk már, hogy az emberi szabadság regényéről van szó. Viszont még sejtnei se merjük — mit fog jelenteni ez a szabadság, miben fog megnyilvánulni és milyen utakat vesz majd anélkül, hogy ellentmondásokba keveredne?

Az *Age de Raison*-ban (Az érett kor) és a *Sursis*-ben (A haladék) ez a szabadság állandóan jelen van. Mathieu Delarue, a főhős, kora ifjúsága óta harcban áll vele. Ez a harc vonja meg egész pályáját, ez irányítja gondolatait, szavait, gesztusait, cselekedeteit.

Mikor a történet megindul, Mathieu versenyfutása a szabadságért éppen holtponthoz jutott. Egyszerű történet különben az egész. 1938 augusztusában vagyunk. Mathieu Delarue, a filozófia tanára, hat évi szerelem után rájön, hogy barátnője anya lesz. Szabadulni szeretne a kellemtelen jövővénytől, de nincs orvosra pénze. Előbb barátjához, a pederszta tőzsdeügynök Daniel Serenohoz, majd fivéréhez, a jómódú polgárhoz fordul segítségért. Mindketten elutasítják. Szorultságában lopásra vetemedik. Lola, a lokálénékesnő bóröndjéből emeli el a szükséges ötezer frankot. Filozófiatanárok igaz, nem szoktak lopni, de existencialista hősök annál inkább. A francia existencializmus ősapjánál, André Gide-nél már törvényesített valami volt a lopás. A *Faux-Monnayeurs* (A pénzhamisítók) alakjai, úgyszólván kivétel nélkül törvénytelen cselekedetek rajongói. Sartre *Age de Raison*-jának Boris Serguine-je tervszerűen dézsmálja a könyvesboltok polcait és Simone de Beauvoir *Sang des Autres* című regényének hősnője biciklit lop, sőt lopat.

A *Chemins de la Liberté* főhőse, ahogy már mondtam is, Mathieu Delarue. Körülötte forognak, szinte kiegészítik őt, a többi szereplők: Daniel a tőzsdeügynök, a könyv legérdekesebb, talán legteljesebb alakja, Brunet, a kommunista újságíró, Boris Serguine és huga Ivich, Lola, a lokálénékesnő, Boris barátnője, Gomez a festő, a spanyol polgárháború tábornoka, Marcelle, Sarah, Jacques, Odette és a többiek...

München előestéjén vagyunk és a regény második része a *Sursis* pontosan a hirhedt egyezményt megelőző héten játszódik le.

A *Sursis*-ben a főszereplők háttérbe szorulnak, részeivé lesznek a tömegnek, mely átveszi a protagonista szerepét. Egyéni öntudatuk is belevész annak az öntudatnak a forratagába, amely mindenkié és senkié. A *Sursis*-ben a mese forgószéllé válik, ciklon lesz, melynek csak középpontja van, de kerülete nincs sehol. Minden sorában más-más focus körül kezd el forogni, időt és tért cserél pillanatonként. Így jutunk el ezekben a Münchennt megelőző végzetes napokban, Európa és Afrika négy sarkára,

ezer apró ciklonon belül, melyek a közös kataklizma felé vezető lassú, de tragikus haladást jelképezik. Berckből Párisba, Párisból Münchenbe, Münchenből Marseille-be, Marseille-ből Londonba, Londonból Marakeshbe érünk másodpercek alatt. Egy Marseille-ben megindult cselekmény belevész egy másikba, mely tőle száz mérföldnyire kezdődött és ki tudja, hol végződik? Az elbeszélés metempszihóíziséről van itt szó, egy gondolat-megtestesülési szériáról, melyben a mese elmerül, elhal, feltámad a vég-nélküli transzmigrációban.

Sartre első regénye a Nausée, az existencialista lét regénye volt. A Chemins de la Liberté, az existencialista szabadság regénye.

Antoine Roquentin és Mathieu Delarue kalandja között a különbség teljesen nyilvánvaló. Roquentin kezdettől fogva rabja egy kísértetnek, melytől nem szabadulhat. Megérezte a „lét“-et és ez a lét nem engedi ki többé a kezei közül. Mathieu is megérezte a sartréi szabadságot és ez a szabadság Mathieu-ra is ráakaszkodott. Mathieu-nek sincs „szabadsága hozzá, hogy ne legyen szabad, a szabadsága benne van, a szabadság ő maga, ott él minden mozdulatában, Mathieu egy a szabadsággal“. A különbség ott van, hogy Roquentin megérti kínos helyzetét, tudja, hogy azzal az alattomos, szeszélyes undorral, ami a létét jelenti, mindennek vége is van, nincs mit keresnie többé. Mathieu, ezzel szemben, nem nyugszik bele sor-sába, melyet valahogy így fogalmazott meg: „A szabadság száműzetés, arra ítéltettem, hogy szabad legyen.“

Mathieu akaratlanul is a Mouches (A legyek) Orestest juttatja eszünkbe, azt az Orestest, aki megérzi magában az ürességet, a hideget, az éjszaka sötétségét és a bűn terhével akar ürességén, azaz semmisségén segíteni. Úgy érezzük, Mathieu Delarue is valami félelmetes bűn elé néz, hogy, mint az Huis-Clos (Zárt ajtók) Garcin-je, az elkárhozottság pok-lában találja meg végül az életét. (A Mouches és az Huis-Clos Jean Paul Sartre existencialista színművei.)

Nyugodtan megkérdézhetnénk most: — mi hasznát veheti Mathieu ennek a szabadságnak? Látszólag senki se kötöttebb nála. Rabja egy élet-nek, melyet maga teremtett a maga számára és amelyikben úgy helyezke-dett el, mint a polgárság bármelyik más polgára. Minden szabadsága abban áll, hogy kivonhatja magát a felelősség terhei alól. És ezt a szabad-ságot Mathieu állandóan ki is használja. Barátja, Brunet, szeretné a marxista tanokhoz és pártjához elvezetni, Mathieu előbb gondolkodik, vá-gyát érez, hogy valami tartalmat adjon életének. A végén, mégis vissza-utasítja. Fél, hogy elveszti azt a szabadságot, mely szerinte egyet jelent a létezéssel.

Ez a furcsa, fullasztó, felelősségmentes lét képezi Sartre regényeinek világát. Írója mindent kivetett belőle, ami az életnek értéket adhat — művészetet, szépséget, szeretetet. A természetnek díszletként sincs helye benne. Zárt világ ez, melyben az ember, egyedül, magárahagyottan, két-ségbeesetten szabad. Semmi lehetősége sincs egy kivezető út felé, semmi reménysége a legcsckélyebb életörömré. Sartre szerint azonban: „A ha-lálraszánt élet nem boldogsággal teli kaland. A művészet, a szépség, a szeretet csak illuzórikus ellenzők, megannyi személyvesztés, melynek semmi realitása sincs a tisztánlátó ember számára.“

Sartre művének tulajdonképpeni nagysága technikájában rejlik, a lassú akadozó menetű párbeszédben, mely a valóság művészi utánezata, a belső monológ ritmusában és a joycei, virginiawoolfi, dospassosi szimul-tánizmus tökéletesítésében.

Amint már mondtam, Jean Paul Sartre a Temps Moderne első szá-

mában legmérgezetten nyilait röptette a polgári írók társadalmára felé. És most, mégis meg kell állapítanunk, hogy az existencialista regénye se más, mint ennek, az általa annyira megvetett irodalomnak folytatása. Családi, egyéni, társadalmi konfliktusai ugyanazokhoz a forrásokhoz vezethetők vissza és, ami még ennél is több, alakjai túlságosan gyakori rokonságot mutatnak a polgári regény alakjaival.

Az olvasó (íme az existencialista regény sikerének egyik titka) megszokta ezeket a konfliktusokat. Szereti maga előtt látni regénybe költött apró, egyéni bajait. Szereti, ha hibái felveszik a sorsnak nagybetűvel írott nevét. Szereti, ha a lopást, a gyilkosságot, a magzatelhajtást az emberi szabad akarat főmegnyilvánulásaiként törvényesítik. Szereti, hogy mítikus alak lett belőle, ha nem is érti ennek az új mítosznak metafizikáját. De, talán jobb is, hogy nem érti.

Sartre nem az egyetlen existencialista író Franciaországban. Vannak eszmetárai, sőt tanítványai is. Simone de Beauvoir és Albert Camus egyenrangúként osztoznak Sartre, a vezető dicsőségében. A többiek, a Moloudji-k, a Ribemont-Dessaignes-ek csak a háttérben követik őket.

Simone de Beauvoir, az existencialista világszemlélet papnője, „Pyrrhus és Cynéas”-ával gyengébb teoretikusnak bizonyult Sartre nál. (L'être et le néant.) Éppen ez az elmélet gyengesége teszi talán, hogy utolsó regénye a Sang des autres (A mások vére) többet nyújt az olvasónak, mint amennyit a létezés filozófiájának druidesse-étől vártunk volna.

A regény mottójául az írónő Dosztojevszkij szavait idézi: „Mindenki mindenkiért, mindenki előtt felelős.” Jean Blomart, a főhős, magáévá teszi ezt a maximát. Jean Blomart jómódú család fia. Felnőtt ember már, mikor eszébe jut a kérdés, — mi az, ami a földön valójában az övé? Ez a kérdés szakítja el a családjától, a polgárságtól, ez viszi a proletáriátus felé. Munkás lesz belőle. Ekkor kerül először szembe a felelősség tudatával. Legjobb barátja holtteste mellett ébred rá, hogy ő vitte barátját az öngyilkosságba. *Nem tehet tetteiről, létezése mégis beleszól a mások életébe.* A hely, amit elfoglal, lehetetlenné teszi számukra ugyanazt a helyet. Egyszerű jelenléte eltereli rendes útirányától az ő sorsukat. Bármilyen helyen álljon, akadály lesz szemükben vagy példakép.

Ezért akarja Blomart mindenkitől távol tartani magát. Visszautasítja Heléne, a főhősnő szerelmét, de ezzel se tud változtatni azon, amit az existencialista szótár elkerülhetetlennek nevez. Közelednünk se kell senkihez, hogy megölhessük — mondja —, a visszaütés gyakran gyilkosabb hatású az erőszaknál. *A hiba nem abban van, amit teszünk, de abban, amik vagyunk.* A háború, a vereség, a megzálló németek elleni harc kell hozzá, hogy Jean megnyugodjék. Az egyik ellenállási csoport vezetőjeként, vállalja a felelősségét annak, amit ő tesz és azét is, amit a társai tesznek. Így él azután, egy ideig, kívül minden létöprengésen és metafizikán. Csak amikor Heléne is csatlakozik a mozgalomhoz, amikor halálos sebbel hozzák vissza hozzá, veti fel újra a kérdést: „Van-e jogunk hozzá, hogy a más vérével fizessünk.”

A haldokló Heléne — mert ez Simone de Beauvoir, a teoretikus akaratára —, találja meg a regény konklúzióját: „Az tettem, amit én akartam. Te, egyszerű kő voltál, semmi más. Kövekre szükség van az úton, ahol megyünk, kövek nélkül hogyan választhatnánk utat magunknak?” Így mondatja el Simone de Beauvoir Heléne-nél, amit annyira vágyott kimondani: „Nem kerülhetjük el, hogy kövek legyünk a mások útjain.”

Simone de Beauvoir szerencsése, hogy nem igazi metafizikus, viszont verbeli regényíró. A Sang des autres-t napjaink egyik legszebb regényének

tekinthetnénk, ha nem támadna legpatetikusabb fejezeteinél is az a kellemetlen érzésünk, hogy a szereplők egy bizonyos ideológia szolgálatában állanak. Túláságos hangossággal használják a szerző technikai szótárát, túl sok szójátékot engednek meg maguknak a „lenni“ igére, túláságosan iskolásan ragaszkodnak a „Pyrrhus és Cynéas“ dogmáihoz.

Nem szabad elfelejtenünk ezzel szemben, hogy Jean Blomart története epizódja az elmúlt tíz esztendő történetének, vagyis, hogy a könyv jelentősége inkább politikai és szociális, mint metafizikai és azt se, hogy a Sang des autres partizánregény. 1936 július 14. az általános sztrájkok, München, a háború, a vereség, a menekülés, a németek elleni merényletek, megrázó erővel kényszerítik rá az olvasóra a fikció szavahihetőségét.

Simone de Beauvoir másik regénye, amely időrendi sorrendben tulajdonképpen az első, az Invitée (A vendég), Hegel gondolatából indul ki: „Minden öntudat a másik életére tör“. Kísérleti regény ez is, akár Sartre Nausée-ja Camus Étranger-ja, vagy a Sang des Autres. Existencialista különbség az írók két regénye között mindössze annyi, hogy míg az Invitée hősnője, Françoise, vetélytársában látja az önlétét fenyegető idegent, addig Jean Blomart számára mindig ő maga az idegen, a másik. Bűne, hogy örökre másik marad.

Az Invitée másikat Xavière-nek hívják. Amíg Xavière nem volt, Françoise élt. Ő volt a világ közepe, eleje és a vége. „Bárhová menjek — mondta —, az egész világ elindul velem. Ami nem értem van, az nincs is.“ Nem tudja elviselni a másik valóságos létezését, a másikat, aki akár csak ő maga, öntudat, létezés, realitás, a másikat, aki őt, Françoise-t kívülről látja, elbírálja, aki ellen semmi hatalma nincs. Ez az a pillanat, mikor az existencialista hős (ebben az esetben a hősnő) válaszúthoz érkezik. Felteszi magának a kérdést: lemondjak arról, hogy abszolútum vagyok, vagy megöljem a másikat? Françoise természetesen önnön abszolútumát választja. Megöli Xavière-t. És a könyv Simone de Beauvoir tipikusan existencialista szavaival ér véget: „Amik vagyunk és amit teszünk, az a kettő csak egy.“

Albert Camus, az Étranger-ban (Az idegen) dolgozta fel körülbelül ugyanezt a problémát: „Az idegen, a másik, beleveszi magát az életedbe, megölheted akkor is ott marad, hogy létével meggátolja a te léted beteljesülését, hogy utadba álljon.“ A regény gyengéje is ugyanaz, mint az Invitée-é. Az Étranger a Mythe de Sisyphe (Camus filozófiai munkája) regénybeköltése, ahogy az Invitée a Pyrrhus és Cynéas é volt.

Albert Camus eddig minden alkalmat megragadott arra, hogy az existencialista író elnevezése ellen tiltakozik. Társadalmi helyzete szerint kisgalma sincs az existencialista metafizikáról és művei egyenesen existencializmus ellenesek. Kár, hogy a kritikusok és az olvasók nagy többsége más-képpen ítéli meg Camus helyzetét az irodalomban.

Mersault, az Étranger hőse igazi existencialista regényhős, a pesszimizmus és a cinizmus megszállottja. Társadalmi helyzete szerint kispolgár, kistisztviselő. Anyja az algériai Marengo szegényházában éli utolsó napjait. Pénzt küld neki minden elsején. Ebben a gépies gesztusban merül ki minden fiú érzése és gondolata. Idegen számára az édesanyja, mint ahogy önmaga és az egész világ idegenek neki. Cinizmusa, már a könyv első lapjainál megdöbbeníti az embert. A szegényház Marengóban van, nyolcvan kilométernyire Alger-től. „A kétórai autobusszal fogok elutazni, délután odaérek. Elég időm marad a virrasztásra, holnap estére itthon lehetek.“ Ime, Mersault első gondolata, mikor anyja haláláról értesül.

Nincsen emberi teremtmény és nincs esemény, mely őt ebből a köz-

nyősségből kiragadja. Szabadulni az idegentől, aki benne van és az idegenektől, akik kívülre élnek, erre irányul minden törekvése, ha Mersaultnál egyáltalán törekvéstről lehet beszélni. A nihilból, mely az életét jelenti, az existencialista főmegváltás, a gyilkosság se tudja kimenteni. Csak a lázadás hozhatja meg Camus szerint a felszabadulást és Mersault, aki se a börtönben, se bírái előtt nem mutat változást, a siralomházban hirtelen fellázad: „Hogy végre minden beteljesüljön — kiált fel —, hogy ne érezzem egyedül magam, kívánom, hogy mennél több nézőm legyen a kivégzésem napján és hogy gyűlölködő ordítással fogadjanak.“

Marcel Moloudji, Jean Paul Sartre legtehetségesebb tanítványának főérdeme, hogy metafizikai bevezető nélkül, egyetemes mesébe költötte ideológiai meggyőződését. Novellái átmenetet jelentenek a szürrealizmus és a existencialista kísérletezés között. Ő is a létezés legsötétebb, legelviselhetlenebb problémáit veti fel, de annyi ártatlansággal, annyi költői naivitással, hogy sokkal könnyebben megbocsátunk neki, mint mestereinek. Novellás kötete, első elbeszélése főalakjának, „Enrico“-nak nevét viseli. Enrico-t Camus Étranger-jának szavaival tudnánk a legpontosabban jellemezni: „Az élet minden pillanatában, az ember idegen önmaga számára. Félelme, nyomora, örülete, bűne csak olyanok számára, mint meghatározott körvonalú tárgyak, fehér felhők a kék égen.“

Enrico, akár az Étranger vagy a Nausée, egyetlen személy története. Ez a személy uralja a mesét, mely nem is fordulhat más horizont felé. Az események egy személytelen „én“-en keresztül, az állandó belső monológ hangja által jutnak el az olvasóhoz. Sajnos, ez az álszubjektivitás a drámai együttérzést teljesen kizárja. Nem tudunk részvétet érezni olyan lények iránt, akik saját létüknek is csak külső szemlélői. Hiába Moloudji minden erőfeszítése, hogy a antik dráma hatásait, félelmet, borzalmat, megdöbbenést, szánalmat váltson ki belőlünk, a prostituált, vérfertőző anya, a légy-levessel táplálkozó család, a csatornaillatú nyomortanya ábrázolásával. Ugyanaz a keserű, riadt érzésünk marad utána, melyet Sartre és Camus világa hagyott bennünk s szinte önkénytelenül tesszük fel magunknak a kérdést: Mi értelme van a világ és az ember megszemélyesítésének, ha a világnak és az embernek nincs értelme? Milyen hatással lehetnek ránk ezek az énjükvesztette lények, harchan a nemléttel, melynek semmi sem közömbösebb a létezésnél? Elfogadhatunk-e egy világgépet, mely a nihil szabadságát ajánlja fel nekünk, mint egyetlen, lehető emberi eszményképet?

Máthé Lydia

A. Tvardovszki:

HANGYÁK ORSZÁGA

(Részletek)

Tvardovszki egyike a szovjetirodalom legtehetségesebb ifjú költőinek. A „Hangyák Országa“ előtt mélyérzésű lírai költeményeivel tűnt fel, de ezzel a pompás elbeszélő művével a szovjetközönség kedveltjévé lett. A költemény hőse Nikita Morgunok, a derék kisparaszt, akit a forradalom földhöz és lóhoz juttatott. Sze-

reti a munkát, szívesen menne be a kolhózba, de földcsékjével, lovacskájával úgy összenőtt, hogy szeretné őket megtartani. Befogja hát lovát a kocsiba, s elindul vele megkeresni a „Hangyák Országát“, a régi orosz népmese Utópiáját. Útközben sok-sok kalandon megy át s találkozik a Sztálin-legendával is.

*... Mint tavasszal terjed a fű
Délről északra fel,
Egy kósza hír országl szerint
Úgy terjed mostan el.*

*Száll nappal is, száll éjjel is
A hír, mert szárnya jó,
Vár rája százezer falu,
S ember, százmillió.*

*Nem, nem, soha béke-időn,
Vagy háború alatt,
A népben még nem küzködött
Ilyen sok gondolat.*

*A hír, amelynek szárnya jó,
Úgy röppent, mint a rádió.*

*Mint erdőn visszhang: szállt a hír,
És szállt és szállt tova:
Jön Sztálin, jön Sztálin maga!
Elhozza pejlóva.*

*Vizek mentén dombon, mezőn,
Hozza a paripa,
Jön, jön, rajt katona-köpeny,
Szájában kis pipa.*

*Itt is leszáll, ott is beszáll,
S a népekhez beszól,
Mit lát, mit hall, fölírja mind
Kis könyvecskébe jól.*

Mondják, hogy ndlunk is megdlt,
Hogy megitassa pejlovát.
Mig lova itta a vizet,
Maga a csösztól kért tüzet.

Az öreg csösz tüzet adott
Megismerte, de hallgatott,
Pedig kérdezné örömet:
A háborút, meg azt, meg ezt . . .

A gát mögül, a domb mögül,
Ahonnan szdll a szél:
Már látja jönni Morgunok,
Mindjárt elébe ér . . .

S mindazt, mi benne kavarog,
S álmba is belesajog,
Mi napját kínessá teszi,
Mi étét-ittát elveszi,
Sztálintól most megkérdezi:

— Sztálin elvtárs, mondd meg nekem,
Mert mind ezen törjük fejünk,
Mikor lesz végre nyugalom?
Hogy' lesz, hogy' nem lesz már velünk?

Mi volt: ledült, letúnt a múlt,
És nincsen visszatérte,
S ha minden jobbra változik,
Egy zokszóm sem lesz érte.

Hallgass rám, hallgasd meg szavam:
Vegyük' például, a lovam'.

Allása jó, járása jó,
Göröngyön és havon,
Nem, Vorosilovunk sem ül
Ilyen jó kis lovon.

A vásárról hajtom haza,
Hosszú az út nagyon,
Estére kelve hervadoz,
No, mondok, baj nagyon.

Vödörbe víz, kindlgaíom,
Füttyöngök, nem iszik
És nem eszik . . . mi tagadás:
Begyulladtam kicsit.

De hajnalban, hogy kimegyek,
Megnézni a lovam,
Rupp-rupp, ropogtat jóízűn,
No, mondok, rendbe van!

Ládd, én most harmincnyolc vagyok.
Hamar negyven leszek,
De még a dolgom rendbe nincs,
Nem tom, hogy' s mint leszek.

Szeretnék gazdálkodni én
Sajátomon,
S lehetne ezt a his lovat
Megtartanom . . .

Mer' jó, ha merre lát a szem
Enyém a föld
S ha elvetek egy szem babot:
Az nekem zöld.

Hadd élek így egy kicsikét.
No még!
Aztán én a kolhózba majd
Bemék.

Tudom, hogy majd ha bemegyek,
Ott pompás lesz az életem,
De mindamellettt volna egy
Személyes óhajom nekem

Hogy én Nikitka Morgunok . . .
Sztálin elvtárs halld szavamat,
Hogy engem és a házikóm'
Még egyelőre hagyjanak.

Mondd meg nekik, hogy így meg úgy,
Ne érje ezt se bí, se gond,
Ez a sajátján legyen úr,
Hagyjátok ezt, ez egy bolond

. . . Kocogván tudj' isten hová
Így tündökött Nikitka,
S e szép beszédbe, mint a dal,
Úgy ömlött lelke titka.

Hazám, földed nagy! Nagy idő
S tavasz fakad belőle . . .
S ez óriás ország fölött
Egy kéz hív s int: előre!

Nikita Morgunok vándorútján a falujabeli kulák-szomszédra is ráakad, akit kitelepítettek. Morgunok megvendégeli a szomszédot, aki hálából reggelre kelve ellopja Nikita lovát, viszont a saját fiát otthagyja Nikita nyakán. Morgunok sóhajtván fogja be magát a szekérbe, s úgy megy tovább, keresni a „Hangyák Országát“. Szebbnél-szebb kolhózon keresztül vezet az útja. Még az azelőtt lólopó cigányok is kolhóba vannak települve. Nikita majdnem lovat lop tőlük,

de lelkiismerete mégsem viszi rá. Húzza tovább kocsiját. Egy viruló kolhóz lakossága lakodalmi vendégül hívja meg Morgunokot, aki résztvesz a boldog estén, amely véletlenül is nagy szerencsét hoz: Morgunok lovát a tolvaj kulák eladta annak a pópának, aki a lakodalom hírére idesietett, esketési szolgálatait egy pár tucat tojás fejében felajánlani. Morgunok visszaveszi a lovat és a hajnali szürkületben nekivág újra a világnak, hogy Hangyaországot megkeresse.

*Dereng. Befogva áll a ló.
Nyakán a hám-iga,
Nikitka, gyepelő kezeiben,
Be-ül a kocsiba,*

*Meg kén' a gyepelőt rántani,
Indulni kéne már
Nikitka néz a ház felé,
Egy hívó szóra vár.*

*De csend van. Messze még a nap,
Alusznak mind körül,
A fiú is még álmodik,
És álmában örül.*

*Ha alszik, alszik: Hangyahon
Ennek még ügyse kell . . .
Nikitka újra egyedül
Indul nagy útnak el.*

*Nikitka ül a kocsiban,
S az ostorral legyint.
S a harmatgyöngyű füveken
Fut a kerék megint.*

*Kütgém csikordul hirtelen
Az egyik udvaron,
S ébred szívében otthoni
Emlék, egész halom.*

*Mint nálunk, itt is épolyan
A kert, az almafák,
S épúgy rikoltja élesen
A kakas is szavát.*

*Az ég olyan, a füst olyan,
S a levegő se más . . .
Csak mintha innen másfelől
Jönne a virrads.*

*S kocog, kocog, kocog tovább
Az úton por lebeg,
A nagy világ van négy felül,
És fent a fellegek . . .*

*A sürgönydrót zeng és zenél
S a mesze látókörön
Úgy úsznak el nagy városok,
Mint gályák tengeren.*

*A sürgönydrót zeng és zenél,
Szekér búsan zörög,
A búza nyöl. A nyáj legel.
Gyárkémény füstölög.*

*— Lovam, te már hátunk mögött
Elég hosszú, az út,
Most erre is meg arra is
A sürgöny drótja fut.*

*Közel, vagy messze még a cél,
Én nem tudom, lovam.
Hogy merre kéne tartani,
Azon töröm magam.*

*Nézz jobbra, vagy tán balra nézz,
Válassz, hogy itt vagy ott?
Ahol az ember vígan él,
Nem jobb helyen vagy ott?*

*Nikitka minden bú-baja
Ott van a tenyerén:
— Hogy' kéne dönteni, lovam.
Én nem tudom, nem én.*

*Uton telik el nap meg éj,
S a második nap is,
S a harmadik, mikor az út
Dombról a völgybe visz.*

*Hát látja az út mentiben
Nagy mesze, egyedül.
Fatörzsön, egy kis batyuval
Öreg zarándok ül.*

Ül az öreg, hallgatva ül.
Nikitka kérdi: — Hé!
Ilyen korán ballagsz, öreg,
A nagy klastrom felé?

S az agg csak lassan válaszol,
S a válasz tétova:
— Mentem a nagy klastrom felé,
De nem értem oda.

— Hó! Hó! lovam . . . De mondd, öreg,
Hogy érted ezt, hogyan?
— Nem úgy van, ahogy' gondolod,
Mer' máskép van, fiam.

Zarándok volt a jó öreg,
S ment, át völgyön-hegyen,
A kegyhelyekre egymaga,
Hogy még-szentebb legyen.

De most, hogy útközben megállt,
Eltöpreng szótlánul:
— Isten? van, vagy nincs, nem tudom,
De ittend már nem úr!

Nikitka mondja: — Megbocsáss,
Ha zavarlak, atyám,
A Hangyaország merre van?
Megmondandd talán?

És a zarándok mondja rá:
— Fiam, ne haragudj,
A Hangyaország nincs sehol.
— Hogyhogy nincs?

— Hát csak úgy

Volt Hangyaország azelőtt,
Most nincs. Ez egyszerű.
Benőtte már azóta rég
A dudva és a fű.

A Hangyahon kinek minek?
Nem kell ma már az senkinek!

Ha az élet köröskörül
Ilyen szépen virít:
— Botjával a földön kopog —
Hát itt kell élni, itt!

Hogy hol az út, látnod muszáj,
Hacsak nem vagy konok . . .
— Aszondod: a kolhóz, öreg?
Morogja Morgunok.

Én azt hiszem . . . s te is tudod,
De még meg is gondolhatod.

— Soká virgódnom nem lehet,
Mennem kell hamarost,
Mert attól tartok én, öreg,
Hogy nem vesznek be most —

Azt mondják: kódogott soká,
S úgy jött, a készre csak.
— Ha látják, hogy jól dolgozol,
Bevesznek — szólt az agg.

— Be-é? — vidul fel Morgunok —
S ha csúfolódnak is,
Nem árt meg egy kis tréfaság,
Ha szívből jön, ha friss.

Azér' sok mindent láttam én,
És csak használhat az,
De, persze, sok-sok munkanap
Elúszott, ez igaz!

— No, ég veled — mond az öreg —
Itt ülni már unok . . .

És néz utána még soká
Nikitka Morgunok.

Fordította: Gábor Andor

KINOS ESET

— Mit tetszik parancsolni főhadnagy úr? — kérdezte a pincér s félénk tisztelettel, kissé előre hajolva várta a választ.

Karacsi főhadnagy hátra dőlt székében, egy ideig hidegen, megvetően vizsgálta a pincért. Csillogó kék szeme egészen üresnek látszott.

— Mint rendesen — mondta fagyosan, majd egy árnyalatnyit elhúzta a száját, mint az olyan ember, aki valami nagyon undorító dolgot vesz észre, de fegyelmezi magát:

— Már megtanulhatta volna.

A pincér még mélyebben meghajolt, arca valamennyi vonása egymással vetélkedve kigyózott, vonaglott, vergődött, hogy az alázatos készségeség kifejezését minél láthatóbbá tegye. A hervatag, sötétbordó ajkak, mint egy nekifutásként egy ideig hangtalanul rángottak, csak azután ejtették ki a szavakat:

— Ne tessék haragudni, főhadnagy úr, mi már ezt így szoktuk, nekünk az a kötelességünk, hogy megkérdezzük a vendéget. Mi nem tudhatjuk előre, hogy a főhadnagy úr ma a szokásos konyak helyett nem barackpálinkát parancsol-e, könyörgöm...

A főhadnagy mozdulatlanul ült, csak a szája húzódott keskenyebbre. Arcán két piros folt gyúlt, amely egyre terjedt, mikor beborította már a homlokát is, kék szeme megvillant, ugyanakkor karja egy kardcsapásszerű, gyors mozdulatot írt le.

Ijedten kapkodva, a pincér meghajolt és sietősen elcsoszogott. A főhadnagy követte tekintetével, míg el nem tűnt a kávéház belsejében.

— Barom, — sziszegte.

— Egész életem azzal telik, hogy ilyen állatokkal vesződöm. Ezekből kell nekem katonát faragni! Még azt sem érti meg, hogy szó nélkül idehozza a konyakomat. Pofázní kell a büdös parasztnak. Bizalmaskodni. S ezekkel kell majd nekünk háborút viselni. Ezekkel állítsam én vissza az ezeréves határokat?

Véraláfutásos, vadul villogó szempár meredt Karacsira. A kétoldalt, a hátul rövidre nyírott fekete haj egy tincse rálógott a keskeny, alacsony homlokra. A tüzérek piros parolija egy fokkal elmélyítette a ragyás bőr barnaságát. A duzzadt arcból üszkösödő sebként csattant ki a gutaütésesen sötét száj:

— Sohase félj öregem, jó katona a magyar paraszt. Csak meg kell ragadni a tökét s addig csavarni, amíg nem parírozik.

— A keservit! — kiáltott fel Karacsi természetellenesen magas hangon s át a kávéház nagy ablakán, az utcára nézett.

— Az a kis szöke? — kérdezte a tüzér rekedten.

— A hétszentségit, micsoda mellek! — lelkendezett tovább.

— Zsidó, — jegyezte meg a tüzértiszt, elfordult az ablaktól s ismét kitárta a képeslapot, amelyet az előbb becsukott.

— A rosszszab a belibe, hogy riszálja azt a csókolnivaló kis farát! — lelkendezett félhangon Karacsi, de továbbra is éppoly egyenesen ült, mint eddig, vonásai nem lazultak meg.

Időközben a nő elhaladt. A főhadnagy kék szeme hidegen, üresen még odatapadt a gyalogjáróra, ahol az előbb látta. Majd fejcsóválva, egy feszes derékfordulattal visszazökkent eredeti helyzetébe. Kinyúlt a képeslapok tornya felé, de keze megállott a levegőben.

Egy kutató, ellenséges, gyanakvó tekintet megzavarta. A tüzérfőhadnagy a képeslap fölött fürkészve meredt rá.

— Mi az, kis komám? — kérdezte magas hangon. Most mégis fel-emelte az egyik folyóiratot, taláломra, mert zavarában elfelejtett válasz-tani. Szórakozottan lapozgatott benne, de nem látta a képeket. Mintha tapogatnák, az az érzése volt: ezt mindennél jobban utálta.

Végre megszólalt a tüzér; halkán, de nagyon jelentősen:

— Zsidó nő volt!

— Miből gondolod? — kérdezte bizonytalanul.

— A lábáról. Ilyen lába csak zsidó nőnek van.

Karacsi mozdulatlan arcát egy árnyalattal megszínesítette a nevetés. Egy árnyalattal csupán, mert nevetése technikai művelet volt, nem tartal-mazott semmi jókedvet.

— Figyelem őket — mondta a tüzér — jó ideje figyelem őket és ismerem őket.

— Ilyet még nem hallottam — válaszolt bosszúsán Karacsi.

— Pedig így van — hangzott a válasz határozottan, nyomatékosan.

— Nem értelek, kis komám — válaszolt bosszúsán Karacsi egyre ne-hezebben fékezve ingerültségét —, miért érdekes az, hogy az a nő zsidó volt vagy nem volt zsidó. Jó nő volt, a hétszentségít, de még milyen jó nő!

A tüzér összehúzta ritkás, vékony szemöldökét, tompán, fojtott ha-raggal mondta:

— Nekem még nem volt dolgom zsidó nővel.

— Hát azt nagyon sajnálhatod, kis komám. Olyan hisztérikák vannak közöttük, hogy csak győzzed szusszal... És tanultak is, kiskomám. Mi mind-ent tudnak! A hétszentségít! Volt Pesten egy zsidó tyúkom, annak komplexuma volt...

— Mit mondasz? — kérdezte megbotránkozva a tüzér.

Karacsi fölényesen hátradólt:

— Kérlek, ők komplexumnak nevezik a...

— Neked volt dolgod zsidó nővel?

Karacsi egyszerre abbahagyta a nagy lendülettel megkezdett magyará-zatot. Észrevette, hogy az előbb tévedett, a tüzér nem a komplexum szón lepődött meg. Zúgni kezdett a feje. Elvékonyult, már-már rikácsoló han-gon sziszegte:

— Mi az, talán kifogásod van ellene, hogy zsidó nőm volt?

A tüzér letette a képeslapot. Fehér szemgolyóján megvastagodtak a kékes-vörös erek.

— Állok rendelkezésedre — sziszegte Karacsi furcsa, idegenszerű hangsúllyal s izgalmában az asztal alatt összecsapta a bokáját.

— Nézd — mondta a tüzér rekedt hangon — a meggyőződés az, hogy ezek miatt két magyar ember nem verekedhetik. Akár te maradsz ott, akár én, ők a nyertesek. Ezt nem akarom. Semmi közöm a magán-ügyeidhez, de meglepett, amit hallottam. Nem ilyen embernek ismertelek.

Tűnődve méregette a mokány, tömzsi tüzéret, latolgatta a szavakat, aztán úgy döntött, hogy ennyi elégtétellel beéri. Ez már-már bocsánatkérés, legalább is sajnálkozás. A tüzér folytatta:

— Nem akarok a magánügyeidbe avatkozni, de ha már szó került a dologról, figyelmeztetek. Nem fog jót tenni a karrierednek, ha ilyesmit megtudnak rólad. Az alezredes úr különösen nem szereti.

— Az alezredes úr? — kérdezte a főhadnagy egyszerre egészen el-bizonytalankodva. — Pesten, kérlek szépen...

— Pest nagy város... Itt mindenki szem előtt van, itt mindenről tudnak. Remélem, nem neheztelsz rám?

— Oh, kérlek, édes öregem — áradozott Karacsi s csillogott a szeme, a foga, a szája, a homloka — nagyon hálás vagyok, hogy figyelmeztetted. Most legalább tudom, mihez tartsam magam...

Karját átnyujtotta az asztal fölött s keményen megszorította a tűzer kezét. Kinyitotta a képeslapot, gépiesen elolvasta a kisbetűs felírást, de nem látta a képet.

— A keservit! — suttogta maga elé s úgy érezte magát, mint aki éppen most menekült meg valami szörnyű veszedelemtől. Sietve pergette a lapokat, kíváncsi várakozással, síklott képről képre, míg egy pesti újság képes melléklete nem került a kezébe. Ez is arra emlékeztette, hogy el kellett búcsúznia a körutak zsbongó zúgásától, a lányas házaktól, ahol szívesen látták s gyakran hívták vacsorára, a kávéházaktól, ahova következetesen civilbe járt. Színészekkel, újságírókkal, művészekkel ismerkedett meg, akik között valamiként elfeledte, hogy hivatására gondoljon s kiképzési szempontból értékelje ismerőseit. Ezeket a bizonytalan és érthetetlen foglalkozású egyéneket, akikről alig-alig hallott valamit katonaiskolai éveit alatt, csak félig-meddig vette emberszámba. Különösképpen mégis kellemesen érezte magát körülben, olyanforma derű áradt szét testében, olyan szerű jóérzés, mint amikor az állatkertben a hancurozó majmokat figyelte, akiknek arkifejezése, mozdulata gyakran kísértetiesen emberi volt. Egy-egy ilyen kávéházi asztalhoz egészen váratlanul, szertartás nélkül, egy-egy csinos nő is érkezett, akinek jövetelét az ottlevők érthetetlen közönnyel fogadták, akár a pincér jött volna oda, vagy a kenyereslány. Százszor tréfálkoztak rajta, sőt gúnyolták is, ilyenkor mégis úgy pattant föl ültéből, mint aki beleszúrta, feszengve, idegesen várta a pillanatot, hogy bemutatkozhatnék. Habár viselkedése feltűnő volt a nyugodtan ülvemaradt társaságban, mégis gyakran megesett, hogy a nő, aki rendszerint tévóvan álldogált az asztal közelében s csak percek múlva ült le, mégsem vette észre. Mikor aztán végre bemutatkozott, a szokottnál világosabban s önérzetesebben mondta nevét s foglalkozását:

— Karacsi főhadnagy.

Nagyon szerette a nevét, a harciasan csengő Karacsit s örömét tetézte a nemrég szerzett jog, hogy főhadnagyot mondhatott. Az öröm kiapadhatatlan forrása vol ez a név. Alá is írta, ahova csak módja kínálkozott, a legkisebb papírdarabkára, amin üzent valakinek. Csaknem ugyanilyen izmos boldogság fogant benne, ha bemutatkozhatott. Komoly méltósággal hajtotta végre a gondosan kidolgozott mozdulatokat. Összekocantotta a két sarkát, nem legénykedőn, fennhéjázón, inkább jelképesen, ugyanígy szegte le a fejét, kézfogáskor még komolyan, mire eleresztette új ismerőse kezét, arcán már ott nyiladozott a mosoly, már ragyogtak hófehér fogai.

Nem bántotta túlzottan az sem, hogy neve és foglalkozása nem váltott ki különösebb megilletődést. Tudta, hogy ez átmeneti állapot csupán, amely megszűnik, mihelyt a trianoni békeszerződéssel az országra kényszerített katonai korlátozás enyhül. Fiatal volt, erős volt, ismerte értékeit, képességeit, tudta, hogy érdemes várni s mire Karacsi századost mond majd bemutatkozáskor — talán korábban is — már meg fogja kapni azt a szótlan elismerést, amire igényt tartott.

Egy hajdani évfolyamtársa hurcolta kávéházból kávéházba, egy bolondos, kedves fiú, aki egy nap búcsút mondott a Ludovikának — azóta sem derült ki, miért — s újságírára adta a fejét. Az ő révén ismerkedett meg igazi fővárosi nőekkel, úgyszólván magával a szerelemmel is. Neki hálás,

hogy találkozott a komplexummal egy kívánatos lány személyében, akit ott kellett hagynia, amikor vidékre helyezték.

— A keservit! — motyogta maga elé.

Meghallotta saját hangját s ösztönösen felkapta a fejét, mintha csodálkozna, a hang eredetét kutatná. Ugyanakkor dörmögés ütötte meg a fülét:

— Főhadnagy úr.

— Nem megmondtam neked — suttogta villámló szemmel — hogy ok nélkül ne zavarj? Hogy merészelsz ide jönni? Hogy állsz itt?

A nagy darab, vörös arcú, kajlabajszú honvéd vigyázzba vágta magát. Meredt szemmel, kidüllesztett mellel állt az asztal előtt, valahova a bizonytalanba nézett, izgalmát csak rövid, szaggatott lélegzete árulta el. Vastag ujjával, anélkül, hogy tartaná, egy papírdarabot szorított a nadrágja varrásához.

— Miért nem válaszolsz, ha kérdezlek? — suttogta Karacsi már-már a hűdés szélén a méregtől.

A legény arcán megrendültek a duzzadt húscsomók. Szempillája vadul verdéni kezdett. A főhadnagy úrra gondolt, a kiképző őrmesterre, mindenkire, aki a helyes viselkedésre oktatta, de nem tudott nyomra lelni. Nem tudta eldönteni, milyen viselkedés kötelező hasonló esetben egy honvédnak? Maradjon vigyázzban s ahogy szabályos, telitorokból jelentést tegyen? Még sohasem volt kávéházban.

— Mit akarsz? Az alezredes úr kerestetett? Az őrmester úr üzent?

— Alázatosan jelentem, főhadnagy úr, nem — dörmögte a tisztiszolga.

— Nem megmondtam neked, te hatőkör, hogy csak akkor merészelsz zavarni, ha az alezredes úr kerestet?

— Igenis, főhadnagy úr.

— Na, ki vele, mit akarsz?

Miután előbb óvatosan körülkémelt az üres kávéházban, a tisztiszolga lehajolt és sügni kezdte a mondókáját. De nem juthatott tovább az első szónál. Karacsi, undorodva hátra húzódott s mint a harapni készülő kígyó, fogai közül sziszegte:

— Bizalmaskodsz, kutya? Bizalmaskodsz? Mert nem pofozlak minden nap, azt hiszed, jogod van bizalmaskodni? Azt akarod, hogy szagoljam a bagóbüzös pofádat? A hűdös szádat, amit W. C.-nek sem használnék? Nem vagy az istállóban, a keservit! Mondd el rendesen, amit akarsz!

Látható igyekezettel, készségesen, a legény hátra lépett.

— Egy hölgy keresi a főhadnagy urat.

— Micsoda hölgy? a háziasszonyom?

— Nem. Egy pesti hölgy.

— Ejha! — mondta Karacsi látható elégedettséggel, hátradőlt székében, fehér fogai előragyogtak s egy cinkos pillantást vetett a tüzérre, aki egy félmosollyal, elismerőleg bólintott.

— Aztán mit óhajt az a hölgy? — kérdezte s egy-két szögletes mozdulattal, mintegy jelképesen megriszálta magát a széken.

— A főhadnagy urat.

— S ezt neked elárulta? — Csodálom a hölgyet. És mondd csak, fiam, csinos a hölgy?

— Nekem nem kellene — válaszolt a szolga némi habozás után. Karacsi a szokottnál hangosabban felnevetett.

— Hallod, öregem — fordult a tüzér felé — hallod, neki nem kellene a hölgy... Válogatós a fickó. A keservit, nem rossz. Aztán miért nem kellene neked?

— Miért? — kérdezte utána az ember e máris vonogatta a vállát, lassan, tétovázva. Látszott, hogy semmit nem talál jó válasznak, ami eszébe jut. — Mert amolyan városi. Nálunk olyan nincs. Egyszer próbálta meg a postáskisasszony, egy vasárnap, de kikacagták.

— Fiatal?

— Az.

— Egyre jobb — fordult ismét a tüzér felé Karaci, majd sóhajtott egyet — hiába, kérlek, az uniformisnak ma is megvan a varázsa, hogy a rosszabb ott egye meg. Az ember már a kávéházban sem üldögélhet nyugodtan. A nevét nem mondta meg?

— Megmondta.

— Na?

Ismét egy hosszú, kínlódó vállvonogatás volt a válasz. Gyáván, habozva, a legény elszánta magát a beszédre, de alig nyitotta ki a száját, már le is mondott a kísérletről. Hirtelen mozdulattal átnyújtotta a cédulát, majd illetudón hátra lépett.

A főhadnagy sugárzó arccal, az elégedettség számos jelével egész magatartásán, hetykén nyult a papíros után, készen arra, hogy tartalmát mindjárt a tüzérrel is közölje. De hirtelen levált arcáról a mosoly. Két szeme két üveggolyóvá fagyott s a tárgyak üres fényével csillogott. Vékony ajkát összeharapta, egy percig maga elé nézett, majd a legényre:

— Mondd meg a hölgynek, hogy mindjárt ott leszek. Elmehetsz.

A tüzér egyetlen szót sem szólt, csak várakozón átnézett a képsínen, amelyet nyitva tartott maga előtt, az asztal pereméhez támasztva.

— Mit mondjak neki? — tűnődött Karaci s talán már tizedszer elolvasta az írást: — Grünspan Vera. Micsoda név? Micsoda név? Ha legalább magyarosított volna. Lett volna ideje tizenötletől idáig. Tíz év! Tíz hosszú év! Holott egy ilyen nevet az ember egy hónap alatt bőven megtálhat! Hogy juthat valakinek eszébe, hogy megmaradjon Grünspannak? Még pontosan emlékezett előbbi beszélgetésére a tüzérrel. Ha nem is adott neki mindenben igazat, annyit bizonyosan tudott, hogy a karrierje forog kockán. Ha elterjed a városban, ha az alezredes megtudja, hogy őt — Karaci főhadnagyt — egy Grünspan Vera nevű hölgy látogatta meg, aki egyenesen őmiatta jött le Pestről, nem lesz egyhamar százasod. Az előbb még nem tudta volna, túlságosan ingerült volt, most világosan összefoglalta magában a beszélgetés eredményét: — egy magyar királyi főhadnagy nem mászkálhat zsidó nővel az utcán. Miután ez a mondat kialakult agyában, egyszerre igazat adott a tüzérnek s igazat adott az alezredesnek is.

Valamit kell mondanom neki — gondolta, mert ismét érezte a tüzér várakozó tekintetét, amely úgy érintette, mint egy valóságos érintés.

— Kellemetlen — mondta hirtelen elhatározással felszegve a fejét — kellemetlen. Egy régi szeretőm jött utánam. Hiába, a nőket könnyű megszerezni, de nehéz szabadulni tőlük. S képzeld, ott van a lakásomon. Megyek is, valahogy likvidálok az ügyet. Szervusz, kis komám.

Ez a „kis komám“ fontos járuléka volt kettőjük érintkezésének. Főnoman, de félreérthetetlenül jelezte, hogy kettőjük közül, ő — Karaci — a rangidős.

Mialatt egyenletes léptekkel ment az utcán, a ludovikások sajátos testtartásával, derékban kissé előredőlve, egy árnyalatnyira előrehajtott vállal, még nem tudta, miként menekülhet a csávából. Minél jobban közeledett a lakáshoz, annál valóságosabbá vált Vera személye, annál dúsabban rajzoltak elő régi emlékei, főleg a komplexum, amelyet egyre inkább kedvelt. Se léptei hosszát, se ütemét nem változtatta meg, mégis pattogóbbá,

rugalmasabbá vált a járása. Külön érezte s külön örömmel, testének valamennyi részét, mert fokozott étellel élt most minden tagja s izlelte a maga külön létének örömét.

— A hétszentségit! — morogta, mikor kezét a kilincse tette, félig, hogy könnytisen zsúfolt elragadtatásán, félig, hogy egy időre búcsút vegyen kedvenc kifejezésétől. Noha Vera meglehetősen szabadszajú volt, Karacsi mégsem használta társaságában egyébként szokásos szólásmódjait. Nem volt otthonos a polgári világban, jövővénynek érezte magát, aki csak úgy kerülheti el a kényelmetlen helyzeteket, ha fokozott figyelemmel alkalmazkodik.

Szédülés fogta el. Egy pillanatra megállt a küszöbön. Vajjon nem marhaság-e, amit a tűzér mondott? A barom a lábukról ismeri meg a zsidó nőket!

— Mutasd a lábad, hadd csókoljam meg.

Kecsesen féltérdre ereszkedett a karosszékbe süppedt lány előtt. Tenyere rátapadt a harisnya síma páncéljára, tétovázva, vissza-visszatérve követte a vonalakat. Száját odaszoritotta a vékony lábszárra, tenyere a harisnyán túl a bőr meleg puhaságára siklott. Nemrégén fedezte fel, hogy a célszerű, tárgyilagos fogásnál több gyönyör buzog a kószáló érintésekből. A lány különlegesen finom bőre megmámorosította. Aggodalmasan kérdezte magától, vajjon amit tesz, méltó-e egy főhadnagyhoz. Ekkor egy könnyű kéz a hajába túrt.

Meztelenül a tükör előtt, Vera fésülködött. Ha egyszer rászánta magát s felkelt, sohasem mulasztotta el rendbeszedni magát. Oly gondosan pirosította arcát, száját, igazgatta vörösös tinceseit jobbra-balra, mintha estélyre készülődne. Félhangon dudolgotott a munkához.

Karacsit eleinte idegesítette ez a szokás.

— Semmi értelme — mondta hol magában, hol hangosan. — Vera sohasem válaszolt a megjegyzésre. A magukkal sokat foglalkozó emberek gépies, mégis örvendező mozdulataival, néha tizenöt-húsz percig elidőzött a tükör előtt. Aztán hirtelen megfordult s Karacsinak ilyenkor mindig az volt az érzése, hogy egy teljesen ismeretlen nő áll meztelenül a szobájában s közeledik hozzá lustán, barátságosan. Ennek a hiedelemnek gyakorlati következményei is voltak.

Feje alá gyűrte a kis párnát, szájában cigaretta, így nézegette a nőt. Tekintete már tízszer-hússzor végigszaladt bokától térdig a lábszáron. Mást nem sikerült megállapítania, minthogy Vera lába a csipőhöz mérten vékony, az izmok nem gömbölyödnek a térd alatt, hanem lazán elnyulnak. Ebből a megfigyelésből azonban nem jutott el semilyen következtetésig. Volt vastag lábú nője, azonos lábú nője, vékony lábú nője, mind keresztény s képzeletben odaállítva e lábakat Vera lába mellé, sehogy sem tudott rábukkanni a zsidó jellegre. Marha a tűzér — gondolta — s gépiesen előlről kezdte a vizsgálódást.

Mintha megúnta volna a meddő küzdelmet, szeme a térdtől nem fordult vissza a bokához, hanem késlekedve, mint egy érintés, végigfutott a márványosan fehér combokon, rásiklott a dúsán domborodó csipőre. Egy izom megrándult a derekában.

Do Vera nem szerette, ha váratlanul megrohanta, arca ilyenkor bosszus megütözést fejezett ki, karja önkénytelenül védekező tartást öltött. Eleinte Karacsi úgy vélte, hogy egy főhadnagyot, aki mestersége révén közelebb áll a férfiaság eszményképehez, az ellenkezés ilyen jelképes megnyilatkozása nem tarthat vissza. Felnyalábolta tehát a lányt, be-

vágta az ágyba s magáévá tette. Mielőtt ezek a huszáros rajtaütések szokássá rögződhetek volna, Vera megkérte, hogy hagyja abba.

Az önmegtartóztatás élményeise visszaterelték a délelőtti beszélgetés emlékéhez. Az alezredesnek kitűnő összeköttetései voltak a fővárosban. S ha valóban úgy gondolkodik, ahogy a tüzér állítja, a legkevesebb, amivel megúszhatja, az áthelyezés. Megborzasztotta a kilátás, hogy egy istenhátamögötti határállomásra küldjék s esetleg évekre ott felejtsek.

— Mennyi időre jöttél? — kérdezte. — Hangja idegenül csengett.

Vera csillogó fehér válla megrándult egy kisé. Keze még elbabrált egy darabig a dús, vöröses hajban.

— Jövő hétfőn megyek vissza.

Tehát egy hétig akar maradni — gondolta Karacsi s rögtön tudta, hogy ez lehetetlen. Miként rejthetne el egy ilyen feltűnően csinos nőt? A város egyetlen utca köré csoportosul. Ez a központ. A tüzér már tud Veráról s ha valaki érdeklődik utána a gyakorlótéren, a tiszt kaszinóban, vagy a kávéházban, mulhatatlanul meg fogja jegyezni, hogy Karacsinak megérkezett a nője. Másnapra már az alezredes is tudomást szerez róla. Valahogy kiszivárogo, hogy Grünspannak hívják s ő máris készítheti a motyóját, indulhat Gyékényesre vagy Biharkezesre. A kurva teremtésit! — gondolta — ennek fele sem tréfa.

— Mi az, nem is örülsz? — hallotta Vera hangját. A lány szembe fordult vele s zöldes szemével bizalmatlanul méregette. Melle peckesen állt, a bimbók oly sötéten duzzadoztak, mint érett gyümölcsök.

— A hétszentségit — gondolta Karacsi s oly mélységes zavar fogta el, ami valóban nem illett foglalkozásához. A szájára kívánczó felkiáltás helyett csak ennyit mondott:

— Milyen szép vagy!

Ez egymagában is hazugság volt. Most első ízben érezte, hogy nem őszinte. Kétszínű bújkalását az a távolság sejtette meg vele, ami az elragadtatás e két különféle kifejezése között, most oly szembetűnően megmutatkozott. Rossz lelkiismerettel nyult tárcája után. A Szolgálati Szabályzatban egyetlen sor sem tiltotta zsidó nőkkel az érintkezést. Jogtalanak ítélte a követelést és csaknem tiszteletlenül gondolt Romanóczy alezredesre.

— Úgy legeltél rajtam, mint egy kis csikó — mondta a lány és föléje hajolt.

Ezzel megoldódott az előbbi feszültség. de nem tisztázódott semmi. Tenyere, szája ismét izlelni, szívni kezdte a hűsen forró, hullámzó bőrt, a formáknak ezt a bűvöletes héját, mely külön élt s egyben maga a forma volt. Elveszteni Verát?

Mintegy álomból ocsudva, a lány feléje fordult. Egyelőre csak lustán kinyúló szemével kérdezett, majd hirtelen felült, föléje hajolt, a melle súrolta a mellét, úgy meredt rá, akár a kútbanézó.

— Bele kell vágni! Bele kell vágni! — noszogatta bátorságát. A kávéházban még pontosan tudta, hogy egy magyar királyi főhadnagy nem mutatkozhat az utcán zsidó nővel. Ebben most már nem volt bizonyos. Egy hazugság árán szabadulhatott volna. De méltatlannak vélte hazudni. Vera egyre türelmetlenebb kérdéscinek végül mégis hazugsággal vetett véget. Egy apró hazugsággal: éppúgy szereti, mint eddig, éppúgy kívánja, de eszébe jutott egy sereg elintézetlen ügye s katonáéknál a hanyagságot szigorúan megtorolják.

— Öltözz fel és menj el, várok rád, akár estig is. Este pedig majd el-megyünk valahova.

— Helyes — válaszolt röviden.

Odakünt, a kapu előtt, tanácstalanul megállott. A Körülkaparós erős borára vágyakozott. Legszívesebben holtrészegre itta volna magát, belefulasztotta volna minden gondját a borba. Azt a pillanatnyi megkönnyebbülést, amit váratlan szabadulása okozott, gyökeréig megrontotta a lány megjegyzése, hogy este majd elmennek valahova. Előbb azonban le kellett rónia egy adósságot. Hazugságban marad önmaga előtt, ha nem intéz el egyetlen más katonai ügyeiből. Villamosra ugrott s kikocsizott a kaszárnyába.

Sárkány őrmester ott állott az ujoncok előtt s a fegyverfogásokat mutatta. Karacsi vadul leszegte a fejét, kardját erősen megmarkolta, szemöldökét összehúzta, úgy közeledett a csoporthoz. Az őrmester vigyázott vezényelt, majd odalépett eléje s jelentkezett.

— Folytassa! — adta meg a parancsot.

Egy darabig szótlánul nézelődött.

— Semmit sem haladtak tegnap óta — mondta. — Rosszabb, mint tegnap volt. Pocsék!

— Emberek! — kiáltotta. Nyakán megdagadtak az erek, szeme szikrát szórt, — emberek maguk ismernek engem. Tudják, hogy a légynek sem ártok, ha teljesítik a parancsaimat. De a katonaság nem kupleráj! — ordította egy oktávval magasabban. — Értették emberek? Nem kupleráj! Maguk meg úgy viselkednek itt, mintha kuplerájban volnának! Ha maguknak ez kell, majd én csinálok maguknak kuplerájt. Úgy megfingatom magukat, hogy szitává szakad a gatyájuk!

— Futtassa meg őket, őrmester. Este pedig nincs kimenő. Értjük?

— Igenis, főhadnagy úr.

— Végeztem! — mondta, sarkon fordult s valamelyest megenyhült kedéllyel hagyta el a kaszárnyát. A villamoson térde közé kapta a kardját. Egyik kezét csipőjén nyugtatta, másikat a combján. Az apró házakat figyelte az ablakon keresztül. Nem tudta, mihez fogjon. Egy időre az az állandó örvendezés is megszűnt a lelkében, hogy ő Karacsi főhadnagy. Most valaki más volt: bizonytalan lény, aki nem tud dönteni. Nincs bátorsága sem ahhoz, hogy oda álljon Vera elé s nyíltan megmondja neki, mi a probléma. Sem ahhoz, hogy elvigye a lányt minden este valahova, színházba, vendéglőbe, kávéházba, ahova eddig is járt. Elvégre nem áldozhatom fel a karrieremet? S különben is mit érnék vele? Kiskungabalyosra nem jönne utánam. Azzal, hogy Pestről elhelyeztek, befejeződött az egész ügy!

Nem nyugodott meg. Mert arról kellett döntenie, hogy vállalja-e saját cselekedeteit vagy megbúvik valami ürügy mögé. Ezt egyre világosabban látta. Nem választásról volt szó Vera és katonai karrierje között, ez gyakorlati kérdés, amit némi ügyességgel megoldhat. Saját magával állott szemben, most önmaga előtt kell színt vallania, eldöntenie, hogy milyen embert farag Karacsi főhadnagyból. Az a megmagyarázhatatlan érzése támadt, mintha a tulajdon két kezével fojtogatná a saját torkát.

Kiugrott a villamosból. Gajárit, a jogászt pillantotta meg.

— Ráérsz, pajtikám? — tudakolta üres és mégis vonzó marionett mosolyával.

— Betéruünk egy pofa borra?

„Karacsi a Körülkaparós irányába pillantott.

— Nem! Nem! — mondta szokatlan hevességgel — józan akarok maradni.

— Ejha! Csak nincs valami baj?

Karacsi nem válaszolt. Ütemesen, rugalmasan lépdelt, s előre nézett,

át a szembejövők feje fölött. A jogász oldalt feléje lesett, elbiggyesztette a száját. A fene az önézetüket — gondolta —, biztosan valami hülye lovagias ügybe akar belekeverni. — Egyébként derűs vonásai fanyarul összehúzódtak. Egész arca rosszkedvű, makacs visszautasítást fejezett ki. Egy fél lépéssel mögötte maradt a tisztnek, mintegy készen arra, hogy meglépjen egy keresztutcaánál.

Alighogy a kávéház egyik sarkában helyet foglaltak, a jogász érdes, határozott hangon kijelentette, hogy lovagias ügyben nem vesz részt.

— Van neked elég kardesőrtető barátod, válogass azok közül!

— Bárcsak arról volna szó — sóhajtott fel a főhadnagy.

— Sikkasztottál? — kérdezte a jogász minden érdeklődés nélkül s mialatt beszélt, cigarettáját egy meggyfaszipka szűk szájába illesztette. Karacsi villámló tekintete teljesen kárbaveszett. Éles, magas hangon kérdezte:

— Komolyan beszélsz? — s a lélegzete sipított.

— Ugyan már, édes öregem — mondta a jogász kétségbeejtő nyugalommal bahrálgatva a szipkán — mit idegeskedsz? Törődöm én azzal, hogy sikkasztottál-e vagy sem?

— De hogy juthat eszedbe, kérlek?

— Hát eszembe jutott — vontá meg a vállát Gajári — másnak is jutott már eszébe.

— De az, hogy én sikkaszthattam, senkinek sem jutott eszébe!

— Ha azért hívtál ide, hogy összevegyess velem — mondta nyomatékosan — nagyon tévedsz. Mert én itt hagylak, öregem.

Mindjárt rá is támaszkodott két kézzel a márványlapra, mint aki fel akar emelkedni s erőt gyűjt hozzá.

— Maradj — mondta Karacsi tikkadt fejhangon. Egy darabig sebesen dobolt az asztalon, ajkát úgy összeszorította, hogy a húsa már nem látszott. Aztán megrázkódott s mintha minden gondját szétszórta volna, teleszájjal mosolyogni kezdett.

— Ideges vagyok, kérlek, ideges vagyok, kérlek — hadarta izgatottan, meghazudtolva arckifejezését.

A jogász hátradőlt a széken. Szipkába szorított cigarettáját közvetlenül arca elé tartotta, időnkint szippantott egyet, egyébként mozdulatlanul figyelt.

— Marha vagy — mondta az elbeszélés végeztével, nyugodtan, elégedetten — Romanóczy is marha, a tüzer is marha. Mind ilyen ökrök vagytok ti katonák, ezért borsódzik a hátam, amikor fenitek a fogatokat a szerbekre, meg a románokra.

Az a nyugodt, megingathatatlan biztonság, amivel a jogász beszélt, lefegyverezte Karacsit. Nem pattogott, nem tiltakozott, mint egyébként szokta. Szerény ügyfogyottsággal leste a jogászt, aki a szipkáját tisztogatta egy fopiszkálóval.

— Mit akar beleszólni az a vén ökör, hogy én kivel hentergek az ágyamban?

— Kicsoda, kérlek?

— Kicsoda? — ismételt a jogász teleszájjal, lomha türelmetlenséggel — hát az az állat Romanóczy.

— Az én véleményem is az, hogy az alezredes úrnak nincs joga...

— Ne is beszélj nekem róla! Ne is beszélj. Már megpróbáltam egyszer kirugatni innen, de nem sikerült.

— Át akartad helyezettetni az alezredes urat?

— Tudod merre lakik? — a jogász olyan mozdulatot tett, mintha

rámutatna a házra — a multkor a szőlőből a háza előtt jöttem el a két szürkével. A puccerja odajött és megállított, hogy lépésben hajtsak! Engem öregem, akinek minden őszám ezen a földön született, ő a jött-ment, a vándorcirkuszigazgató, aki hol itt, hol ott üti fel a sátorfáját. Lépésben hajtsak, mert az alezredes úr alszik! Volt egy tábornok nagybátyám, aki a honvédelmiben dolgozott, sajnos nyugdíjazták. De ha legközelebb Pestre megyek, áthelyeztetem. Akkor a te tyúkod is nyugodtan járhat ide, akár Grünspannak hívják, akár nem.

Karacsi egy gyufaszálat forgatott az ujjai között. Biztonságérzete szétoszlott. Tétován repdesett a szeme, mint egy érettségiző diáké, aki nem tudja a tételt és sűgásra vár.

— De addig mit csináljak? — kérdezte tanácstalanul, fel sem nézve a gyufaszálról. — Vera azt akarja, hogy este elvigyem valahova. Mit gondolsz, elmehetek vele a Pannoniába? Mutatkozhatom vele? — A rosszabb egye meg, hogy ilyen marha gondokkal kell az embernek vesződnie — robbant ki egyszerre pulykavörösen. — Nincs nekem elég bajom enélkül is? Egy egész századot kell kiképeznem. El sem tudok képzelni, mekkora felelősség!

A jogász kényelmesen vállat vont.

— Gyertek hozzám. Fel a préházba. Tetszeni fog neki az ötlet, biztos még nem volt préházban. A pesti nők szeretik az ilyesmit. Értetek jövök a két szürkével.

Lustán felállt:

— Nem kell mindjárt betojni. Majd kitalálunk valamit. Tessék, fizesd ki a feketémet.

Karacsi tiltakozott, de Gajári ott hagyta a pengőt és nyugodtan, laasan eltávozott.

Úgy örült ennek az ötletnek, mintha maga jött volna rá. Kétségeit nyomtalanul elnyelte az öröm. A fogai között vékonyan, hogy egy lépésre sem hallhatták meg, egy dalt kezdett fűtörészni.

— Fogja, öreg — mondta fizetéskor s a szokásos húsz helyett harminc fillér borraalót adott a pincérnek.

Mint aki jól végezte dolgát, derűs lélekkel nyitott be szobájába. Ott akarta folytatni, ahol délután abbahagyta s egy kissé megrendítette, hogy Verát nem az ágyban találta meztelenül, hanem teljesen felöltözve, kezében könyv, az ablak előtt, a karosszékekben.

— Végre — nyafogta — már majd meghaltam az unalomtól. Unatkozom egyedül s ez a könyv is milyen pocskék. Hogy lehet ilyesmit olvasni? Gondolhattam volna, hogy egyet sem veszel meg a könyvek közül, amelyeket felírtam. Hol vacsorázunk?

Karacsi kezét mosott. Ezzel a feledékenységgel ismét a nyakába zúdult mindaz a nehézség, amelytől hite szerint megszabadult. Mulasztása annyira feldühítette, hogy félig nedves kézzel, lángba borult arccal a fogaig ugrott, lerántotta a lány kabátját, feladta, karanfogta, kivitte az utcára s oly hosszú léptekkel, ahogy sohasem ezokott járni, vonszolni kezdte magával a Pannónia felé. A sűrűn záporozó kérdésekre érthetetlen morgással válaszolt. A kérdések szitották, élesítették felgyúlt indulatait. Ami gyűlölet, harag összetorlódott benne, most mind Verára irányult. Gyűlölte csinoságáért, eleganciájáért s főleg, amiért nem hallgatott, hanem beszélt, makacsul az okát követelte hirtelen változásának. Tudta, hogyha elveszti a fejét, ha megszólal, valami jóvátehetetlen fog történni.

— Csak ne szeretném úgy azt a kék szemedet, örökre megutálnalak. Máskor mindig elmosolyodott, ha a lány a szemét emlegette. Szerény-

kedő büszkeséggel mosolygott, mintha ügyességének, hozzáértésének eredménye volna ez a két csillogón kék szem. Pecsétgyűrűjével a hamutartót kocintgatva, a pincért hívta. Az első korty bor után, némileg csillapultan, végre megmagyarázta viselkedését. Már az első két szó után lángha borult az arca, mert ezúttal is hazudott. Romanóczyt okolta rosszkedvéért, aki a kaszárnnyában igazságtalanul lehordta. Mialatt beszélt, ide-oda kapkodta a fejét. A vendéglőben még alig lézengett néhány vendég. Valahányszor jött valaki, hátra nézett.

Vera most már nem kérdezett. Söréhez nem nyúlt. Az ételt csak megpiszkálta. Egy idő múltán Karacsi belefáradt a beszédbe. Egyre súlyosabb csend ölelte körül őket, kettőjük csendje, amelyen a pohárkoccintások, a lépések zaja, a zenekar hangolása sem tört keresztül. Karacsinak viszketni kezdett a fejbőre s egy verejtékcsepp gördült végig a homlokán. Dermedt ijedelemmel figyelte útját s nem nyúlt oda, hogy letörölje.

— Fölösleges itt maradnunk — mondta szárazon. Válaszra nem várt, intett a pincérnek, fizetett.

Már égtek az utcai lámpák, a korzó nyüzsgött a sétálóktól. Gyorsan haladtak, hol jobbra, hol balra kerülgették a járókelőket. Mikor egy kihaltabb mellékutcába értek, Karacsi a lány karja után nyúlt. Vera eltolta magától.

Szótlanul tették meg az utat a főhadnagy lakásáig. Alighogy a villany felgyúlt, a lány a tükör elé lépett. Sokáig figyelmesen nézelődött. Karacsi rágyújtott s belevetette magát egy karosszékekbe. Egy idő múltán Vera is követte példáját. Egyik cigarettát a másik után szívták, mindaddig, míg Gajári Laci meg nem kocogtatta az ablakot. Karacsi felpattant:

— Menjünk!

— Hova?

— Egy barátomhoz, a présházba.

— Présházba? — kérdezte Vera gúnyosan — szinte gondoltam.

Karacsi nyitva felejtette a száját meglepetésében.

— Gondoltad, hogy présházba megyünk?

— Nem éppen azt, hogy présházba, csak azt, hogy valami elhagyatott helyre.

Karacsi arca megrezdült:

— Elhagyatott helyre? Miért?

— Olyan helyre, ahol senki sem láthat.

— A barátommal megyünk — jegyezte meg sietve s zavartan elfordította a fejét. Fejbőre ismét viszketni kezdett a homloka fölött, a koponyája tetején, a tarkóján egyszerre, mintha forró vízzel öntötték volna le. Őszintén kellett volna beszélnie, nem pedig belekeveredni a hazugságokba.

— A barátod láthat minket, mert a barátod. Miért nem beszélés őszintén velem? — folytatta sírásra görbülő hangon — én nem vagyok a barátod? Nem érdelem meg? Miért hazúdsz, mikor nem tudsz? Úgy kereszteszül látok rajtad, mint az üvegen. Tudom, hogy mi van a viselkedésed mögött. S nem is az fáj, azt még megbocsátanám. De miért nem vagy őszinte? Miért bánsz így velem?

Az ablak ismét megzörrent. Kaparászás hallatszott s az üveg mögött feltűnt a jogász feje, sápadtan a ráeső fényben.

— Gyertek már, a hordók türelmetlenek!

— Kitűnő pofa — jegyezte meg Karacsi hetykén. Hazajövet a kávé-

házból eltervezte, miként fogja jellemezni Gajárit. Hangsúlyt, mondatot egyformán akkori hangulatából készen vett át.

— Gyere be — intett a jogásznak.

Segítséget várt ennek a maga lusta módján mindig jókedvű embernek a jelenlététől.

Gajari derűsen lépett be, világfias könyedséggel, gentry öntudattal. Kissé táncolva, a sikeres nőbarátok szemérmetlen biztonságával indult a lány felé. Megfogta a kezét, előre hajolt, hogy arca csaknem érintette Vera arcát, ekkor kezét kényelmesen szájához emelte s mialatt tekintetét egy pillanatra sem oldotta el a szembe tekintő szemtől, gondosan, szertartásosan megcsókolta.

— Azon a hegyen szüretelik a legjobb bort, ahol a présházam van. S ne gondolja, hogy valami vacak pincébe csábítom. Senki sem bánta meg, aki meglátogatott.

Mint egy sikerében biztos csábító, ravaszkiás mosollyal nézett a nőre.

— Ne haragudjék — mondta Vera halott, szintelen hangon — de nekünk még valami elintézetlen ügyünk van Gézával.

— Úgy látom, már túl is vagytok rajta. Ugye, öregem?

Karacsi ijedten tiltakozott:

— Nem, nem vagyunk túl rajta. Nem is tudom, min kellene túl lennünk.

Vera közbeszólt:

— Nagyon is van, de még nem vagyunk túl rajta.

Gajari legyintett:

— Enni kell, inni kell, szeretni kell, nem szabad semminek túlzott fontoságot tulajdonítani! — s elégedetten bölcösségével, egyikre is, másikkra is rámosolygott. Sem innen, sem onnan nem kapott választ. Megvonta a vállát s a mosdó mellett leült egy székre. Odakünt az egyik ló harsányan prüszkölt.

— Maga, ugye, barátja Gézának? — kérdezte Vera s hirtelen felállott. A jogász összehúzott szemmel, tüzetesen szemügyre vette, tekintete kedvtelve, kényelmesen járta be a combok, a csípő tájait s mindegyre vissza-visszatért a mellek domborulatához.

— Nincs mit titkolózni maga előtt, hiszen biztosan százszor többet tud nálam — folytatta a lány idegesen, feldúltan, mégsem feledkezve meg egyetlen pillanatra sem arról, hogy éppen nézik, éppen tetszik egy férfinak, mélyet lélegzett, kihúzta magát, hogy mellei annál élesebben kirajzolódjanak. Fejét lassan elfordította s így, ebben a drámai tartásban, hangját önkéntelenül felemelte:

— Szabad vagy, azt teszel, amit akarsz. De azt megkövetelem, hogy őszinte légy hozzám. Hallani akarom, hogy mi történt! A te szádból akarom hallani.

— De kérlek, én igazán nem hallgattam el előled semmit.

— Nem akarsz beszélni? — kérdezte a lány fenyegetően — vigyázz, mert én fogom megmondani, hogy miért nem akarsz mutatkozni velem. Miért dugdosol a présházakba!?

Karacsi tehetetlen izgalomban a derekához kapkodott, mintha a revolverét keresné; átkozta a gyávaságát, miért nem teremtett rögtön kezdetben tiszta helyzetet. A jogász keresztbevetett lábbal ült, könyöke a melléhez szorítva, kezében a szípkába dugott cigaretta, közel a szájához. Kedvtelve fintorgott, élvezte a kínos helyzetet. Most a szemembe fogja vágni, hogy gyáva vagyok mutatkozni vele, — gondolta Karacsi.

Így színpadiasan, mesterkélt méltóságában Vera felébresztette a vá-

gyait. Ráugrani, letépni a ruhát a melléről, csókba fojtani a tiltakozását, ölelésbe a védekezését, aztán otthagyni az ágyon, mint egy rongyot és soha nem látni többé. Ez megváltotta volna. A jogász halkán köhécselt, mintha figyelmeztetné jelenlétére. Ha ezt az embert nem avatja be, már rég kivágta volna magát a csávából. De itt van s végig fogja hallgatni a lányt, aki kimondja, amit ő nem mert kimondani.

— Barátnőd van, azért dugdosol — kiáltotta dúltan s előbbi királynői tartása szétfoszlott, mint vizen a tükörkép. Most már nem is kiáltott, hanem el-elakadó hangon rikácsolt — s aztán, ha barátnőd van? Mondd már! Azt hiszed, nem élem túl? Azért dumálsz össze-vissza minden linkéséget, mert kímélni akarsz? Ki vagy te nekem? Micsoda jogon kímélsz te engem? Kellettél és slussz! Olyat, mint te, találok én, minden ujjamra egyet. Azt hiszed, ha a csinos pofádat nem láthatom, mindjárt felmászik a Turulra? De megmondhattad volna előre. Nem kellett volna befürolnod ... Miért is jöttem ide?

Mikor a lány sírni kezdte s a zsebkendője után nyúlt, a jogász intett Karacsinak, kétszer-háromszor, jelentősen, sokatmondón, mint szigorlaton szokás a megakadt vizsgázónak. De a főhadnagy nem fogta fel a jel értelmét. Az ámulat s a megkönnyebbülés hullámai hol felemelték, hol lehupantották.

— Nekem nincs barátnőm — motyogta inkább kérdésként, mint állítva.

Gajári égnek emelte tekintetét. Felállott, odalépett Karacsihoz, kétszer hatalmasan hátbavágta az ámuldozó embert:

— Oh, te marha! Oh, te ökor! — mondta mélységes átérzéssel.

— Most már menjünk a hegyre — folytatta gálánsan Verához hajolva — a barátját akár itt is hagyhatjuk.

— Nekem nem barátom — szípogetta Vera.

— Bor mellett még veszekedni is jobb — folytatta — ha kedvük van, kipakkolnak mindent. Ha ráuntak, másról beszélünk. Na, jöjjön, szép hölgy,

Kissé összependítve a sarkát, karját nyujtotta a lánynak, kikísérte, felségítette a kocsi, megvárta, amíg Karacsi is elhelyezkedik, akkor megsördítette az ostort. A vasalt kerekek zabolátlanul dörögtek a macskaköveken.

A présháznak volt egy szőlőlombok befutotta verandája s azon egy asztal. Eköré telepedtek. A verandáról egy legénylakás módjára berendezett szobácskába nyílt az ajtó. Gajári két nagy kancsó bort helyezett az asztalra.

— Ex! — mondta parancsszerűen, bámulatos gyorsasággal egy hajtásra kiürítette poharát, egy hites könyvszakértő szigorúságával figyelte két ivótársát. Karacsi símán végzett. Vera kissé erőlködve küzdött meg az itallal, de a kiürített vizespoharat rögtön Gajári elé tartotta. A jogász helysülőleg bólintott s megtöltötte.

— Ne igyál annyit, Verácska — óvta Karacsi lágyan.

A lány egy lapos, alattomosan gyűlölködő pillantást vetett rá. Szájához emelte a poharat. Az első korty után vonásai összeszaladtak, mintha citromot nyált volna. El-elakadva, csuklások, belső háborgások között mégis lenyakalta a bort.

— Ügyes kislány — mondta bátorítólag a jogász s amolyan öreguras mozdulattal nehányszor végigsimított dús, vöröses haján. Karacsi bosszúsan nézte. Hogy meri ez az ember az ő nőjét, jelenlétében simogatni? De bármilyen formájára lelt a tiltakozásnak, elvetette. Előre hallotta a jogász

válaszát. Tudta, hogy Vera felhívásnak venné szavait s dachból talán szájon csókolná a jogászt. Dühében felhajtott egy pohár bort.

Gyenge szél lehelt, a szőlőlevelek, a gyümölcsfák lombjának sűrű zizegése egybemosta a közeli tücsökciripelést, a távoli kutyaugatást, a villamosok nyugtató sivitását.

— Ha nem volna olyan kék a szemed, így köpnék le — törte meg Vera a csendet s ügyetlenül, száját összenyálazva kiköpött.

— Te kis csaosi — mondta atyailag Karacsi — hiszen tudod, hogy szeretlek!

— Milyen marha! — csapott a combjára a jogász — teremő atyám, milyen marha!

— Visszautasítom ezt a hangot! — pattant fel a főhadnagy.

— Ugyan, kérlek — csitította a jogász megingathatatlan nyugalommal — nem szégyen az, ha valaki marha. Legfeljebb kellemetlen.

Vera boldogan kuncogott. Karacsi majd egyik, majd másik felé kapta a fejét. Valójában nem is haragudott, de tudta, hogy ilyen alkalommal egy katonának érélyes hangot kell megütnie. Összefogtak ellene, ezt látta Vera viselkedéséből. Csapjon az arcába a jogásznak? — Hagyja itt őket szó nélkül? — Összeszűrnék a levelet és kikacagnák. Elfásította az alternatívák végtelen sora. Morgott valamit, hogy „majd holnap“, leült s beleveszett a kilátásba, a város árasztotta holdudvaros fénybe, a távolba nyúló pislákolásba. Egy sötét foltról tudta, hogy az a 432-es magaslat. Egy csomó sejtés ólálkodott az öntudata körül. Hesegette, hajtotta őket, védte az önérzetét. Nem mondta ki, nem gondolta végig, mégis tudta, hogy helytelenül cselekedett. Nyugodtan kiélvélhette volna ezt a hetet Verával. Ráért volna akkor szakítani, amikor az alezredes szavá teszi a dolgot. A tűzér véraláfutásos szeme jutott eszébe.

— Sose iszunk? — kiáltott fel Vera s a pohár imbolygott a kezében. A mély csendben a kortyok csobbanása megnőtt, mintha egy patak vize zuhanna kőről kőre. Hallotta, hogy a jogász és a lány halkan pusmognak. A jogász keze ismét rásiklott a lány hajára. Nem akart odafigyelni. Akkor is erőszakkal másfelé nézett, amikor felkeltek s bementek a szobába. Rákönyökölt az asztalra, egész súlyával. Úgy tartotta vissza magát, így szegezte oda a testét. Inni vágyott, de félt, ha megmozdul, nem tud többé a helyén maradni.

Egy idő múltán kijött a jogász. Kényelmesen, egyenletesen.

— Elaludt — mondta — tökrészeg.

Karacsi a haját vizsgálta. Gajári választéka szabályos volt, semmi jel nem mutatta, hogy míg odabent tartózkodott a lánnyal, visszaélt volna az alkalommal.

— Most megmondom, hogy miért vagy marha — kezdte a jogász s hátradőlt — ha azt hiszi, hogy barátnőd van, minden megoldódik.

Karacsi felkapta a fejét, majd lassan leejtette. Nem válaszolt. Nem volt ereje hozzá igazat adni, nyílt szóval elismerni, amit most belátott. Főlemelte a poharat a szája elé, forgatta. A sötétben azonban nem látta a bort.

— Szeret téged az a nő — jegyezte meg a jogász — becipeltem a szobába, hadd legyen nekem is valami hasznom ebből a kutyakomédiából. De nem hagyta, hogy hozzányuljak. Csak azért jött be, hogy féltékennyé tegyen. Pedig kedvem lett volna utána járni, tényleg olyan szép mellei vannak-e, mint ruhán át látszik. Ígyunk, öregem.

— Szeret? — kérdezte a főhadnagy felvillanyozva.

— Szeret, szeret...

— Az Isten tudja, mi lehet bennem, hogy így buknak rám a nők! Micsoda mellek, öregem, micsoda mellek! A hétszentség! S én három hónapig játszottam ezekkel a mellekkel, nap, mint nap, öregem!

— Ne vacakolj — szolt közbe a jogász lustán elhúzva a szót. De Karacsi nem lehetett elnémitani. Ellenállhatatlan férfiasága tudata megmámorosította. Hetykén ide-oda csúszkált a széken, riszáló modulatokkal, mintha kellettne magát.

— A kávéházban ismertem meg. Mikor bemutatkoztam — Karacsi főhadnagy — mondtam — már tudtam, hogy megszerzem. S képzeld, kis-komám, három nap mulva már otthon voltam a lába között. Úgy tettem-vettem, forogtam ott, mint a tulajdon lakásomban. Míg élek, nem felejttem el, amikor a mellét először megláttam...

— És moudd — folytatta hangot változtatva, mesterkéltt aggodalommal, amelybe jókora mennyiség vágy is keveredett — nem forgat valami sötét tervet a fejcskájében? Igazán nem akarnám a lelkemre venni...

A jogász kiadósan, élvezettel ásitott egyét.

— Még nem tartunk ott öregem. Egyelőre a nő itt van s leghőbb vágya, hogy kibéküljön veled. Mondd meg, hogy mit akarsz, mert van egy ötletem.

— Azt akarod, hogy menjek haza s hagyjam itt nálad. Mi? — Nem rossz.

— Ne légy mindig marha, nagyon fárasztó. Mondtam, hogy szerelmes beléd. Egész másra gondoltam — folytatta egy újabb ásitás után — a vonat éjfélkor indul Pestre. Levisszük a két szürkével, amíg alszik. Befektetjük a hálókocsiba. Pesten fog felébredni. Többet aztán nincs probléma.

A főhadnagy vidám lendülettel pattant fel ültéből:

— Faszta terv!

Vera nyugösen nyafogott, mikor a két férfi óvatosan felemelte s a kocsiba vitte. De nem ébredt föl. Ámbár a kocsi ide-oda zökken a szőlő-hegy horhós útjain, mennydörgést vert a termésköves mellékutcákon, nyugodtan tovább aludt. Ijesztően sápadt volt. Karacsi ságva figyelmeztette a jogászt, aki megnyugtatta. Azért sápadt, mert sokat ivott.

A vonathoz nem a főbejáraton át vitték, hanem oldalt kerültek s hátulról közelítették meg a hálókocsit. Karacsi félt, hogy valamelyik tiszt-társa meglátja a tökrészeg nővel. Az ellenőr zsebrevágta a borraivalót s cinkos mosollyal elhúzta száját. Karacsi visszakaecintott rá, nem amúgy durván, csupán szempilláinak egy parányi rezdülésével.

Béültek a restibe, mert Karacsi biztos akart lenni a dolgában. Mikor a vonat megindult, felállott, előrántotta hófehér zszbkendőjét s míg a lomha barna testet el nem nyelte a távolság, buzgón integetett.

— A rosseb egye meg, ezt sem látom többé!

Kolozsvári Grandpierre Emil

VÁLSÁG VAGY EGYETÉRTÉS

A MAGYAR BÜNTUDAT

Legyünk őszinték és mondjuk ki, hogy míg 1867-től 1914-ig a magyarság, ha nem is kristálytisztán és nem is mindig helyesen alkalmazva, úgyahogy meg tudta őrizni a 48-as forradalmi eszméket és Kossuth Lajos nevét nem hagyta elhalványulni, addig 1919-től 1945-ig többé-kevésbé az egész ország behódolt Horthy rendszerének. A polgárság még a radikális gondolkodásról is leszokott, a parasztságot félrevezették és elnyomták, a munkásság magára maradt és hosszú ideig a vereség lethargiájának hatása alatt állott. A forradalmi élcsapatot — radikális polgárokat, szocialistákat, kommunistákat — részben legyilkolták, bebörtönözték, részben emigrációba kényszerítették.

A Horthy-rendszer kezdeti terrorja és későbbi úgynevezett konszolidációja egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy a magyarságban megtörjön a forradalmi hagyományok folytonosságának érzése. Sem a külső, sem a belső emigráció nem tudott megmérkőzni az ellenforradalmi propagandával. A Horthy-rendszer a terror, a propaganda, a fasiszta szervezési módszerek és a kirakat-demokrácia megfelelő adagolásának segítségével elérte azt, hogy az elnyomott munkásságon és a közömbösített paraszti tömegeken kívül minden réteget bűnsegédi bűnrészesévé tett. Természetesen a munkásság és különösen a parasztság soraiban is akadtak árulók (Nagyatádi, Mayer) — vagy még többen félrevezetettek — és a polgárok között is voltak olyanok, akik kitartottak eszméik mellett, de ez nem változtat azon a tényen, hogy a belső emigráció nagyon szűk körre szorított és ez a szűk kör is javarészt munkásokból rekrutálódott.

A behódolásnak voltak fokozatai és ezek más-más formát öltöttek a rendszer különböző időszakában. Voltak, akik teljesen elvetették az ellenforradalmi rendszert, de csak hátvédharcot folytattak ellene, csak a felületen támadták; voltak, akik lelkükben elítélték, de ennek semmiféle tanujelét nem adták; voltak, akik bizonyos kérdésekben — pl. a revizionizmus kérdésében — megegyeztek a hivatalos politikával és ennek a kedvéért a többi kérdésben is megalkudtak; végül pedig voltak olyanok, akik Bethlent még támogatták, de Gömböst már nem, vagy akik támadták Bethlen antiszociális politikáját, de hajlandók voltak engedményeket tenni Gömbösnek, mert az felmutatta nekik a szociális mézesmadzagot és így tovább.

Így nem csoda, ha ma, a Horthy-rendszer okozta katasztrófa nyomán született új magyar demokráciában újra meg újra felüti a fejét a válság. A demokráciának nemcsak a katasztrófa anyagi csődtömegét kellett át-

vennie, de egy büntudattal terhes országot is. Nem véletlen az, hogy eddig még soha nem hallottam valakit horthystának bélyegezni. Ha valakit multbeli politikai magatartásáért vagy antidemokratikus beállítottságáért megrónak vagy kipellengéreznek, egyszerűen „nyilasnak“ deklarálják. Sokan vannak olyanok, akik ma sem merik a Horthy-rendszert nyíltan és egyenesen támadni, mert félnek, hogy akkor valamilyen vonatkozásban ők maguk is vádlottak padjára kerülnek. Miután a 25 éves ellenforradalmi korszak utolsó szakaszában, a Szövetségek győzelmeinek hatására már lehetett németellenesnek lenni, a németellenesség lett az a csodaszor, amely minden büntudatot, felelősséget eltüntetett, a németellenesség volt az az útlevel, amellyel besétáltak a demokráciába. Ebben segítségükre volt az, hogy akkor valóban szükség volt a németellenes erők egységére.

Ezért van az, hogy Szálasi és a nyilasok bűnösségét olyan izoláltan és lelkesen hangoztatták és hangoztatják. Nyilvánvaló, hogy ha Szálasi a legrosszabb, akkor Horthy kevésbé rossz; ha Szálasi mint izolált bűnöst állítjuk ki a pellengérré, akkor nem kell megvizsgálni, hogy honnan jött; ha a nyilasok bűneit és német-barátságát kihangsúlyozzuk, akkor a horthyzmus bűnei elhalványulnak és állítólagos németellenessége kerül előtérbe. Pedig a 25 éves ellenforradalmi rendszert egészében, fejlődésének törvényszerűségében kell megvizsgálnunk, mert csak így érthetjük meg, hogy mi okozta Magyarország katasztrófáját, csak így szabadulhatunk meg a mult terhes örökségétől és csak így állíthatjuk helyre a forradalmi hagyományok folytonosságát.

Szálasi Horthy nélkül elképzelhetetlen, ahogy Laval vagy Doriot is elválaszthatatlanok Pétain-tól. A 25 éves ellenforradalmi rendszer fertőzése és ezen fertőzés elleni védekezés hiánya okozta, hogy a döntő pillanatban az események feltartóztatatlanul rohantak a tragédia felé. Szálasi csak végső, logikus megnyilatkozása volt 25 év bel- és külpolitikájának. A Horthy-rendszer végzetes bűnei nem lesznek kisebbek attól, hogy az utolsó bünt csupán a rendszer eredendő híveinek egy része követte el.

Tagadhatatlan, hogy a belső emigrációnak nehezebb dolga volt, mint a külsőnek. Idehaza a tét sokkal nagyobb volt, mint odakünn. A Horthy-rendszer az első leszámolás után egészen a harmincas évek végéig, a látzatparlament és egyéb áldemokratikus intézmények égisze alatt módot adott a létezésre, illetve a megalkuvásra. Aki nem fenyegette a fennálló társadalmi rendet, aki döntő kérdésekben nem kritizált, aki nem nyúlt a magyar agrárproletáriátus problémájához és nem bírálta a sovinszta külpolitika legveszélyesebb megnyilatkozását, a revizionizmust, az még ellenzéki is lehetett. Egyideig az olasz fasizmus dicsőítése még módot adott a náciizmus megtámadására is. Ilyen körülmények között a belső emigráns vagy vállalta a kiközösítést, az üldözést, vagy megalkudott. A harcot egészen a börtönig, sőt a bitőig csak nagyon kevesen, csak a Sallaiak és Fürstök, a Somogyiak és Bacsók, a tizenöt évre bebörtönözött Rákosi Mátyások vállalták. Ezért érzik olyan sokan, hogy részesek a bűnben és ezért takargatja ki-ki a maga bűnrészeségi minőségében ezt vagy azt a bűnt vagy hibát, holott a mult őszinte, félreérthetetlen tisztázásával, a bekö-

vetkezett katasztrófa következményeinek levonásával nemcsak ettől a titkolt büntudattól szabadulnának meg gyorsabban, de hozzájárulnának ahhoz is, hogy a demokrácia értelmezése körüli zűrzavar megszűnjék.

Ezt a problémát, ezt az immanens gyengeséget a hazatért külső emigráció tisztábban látja. Ennek a gyengeségnek a megértése és leküzdése tehát részben a hazatért emigránsok feladata. A külső emigráns otthon harcoló társa nélkül nem jelentett volna semmit. Mindkettőre szükség volt, mindkettőnek megvolt a maga rendeltetése. A külső emigránsnak is megvoltak a maga gyengeségei. Az eszmét makulátlanul, megalkuvás nélkül hirdethette, az odahaza megtagadott forradalmi hagyományokat ápolhatta, a világpolitikai összefüggéseket tisztábban láthatta, de ugyanakkor hiányzott nála a belső terep ismerete, ami nélkül bizonyos fokig gyökértelen, a valóságtól elszakadott maradt. Éppen mert könnyű volt neki makulátlan maradnia, nem ítélezhetik abszolút joggal azok felett, akik kisebb megalkuvásokkal próbálták a harcot folytatni, másodrendű kérdéseken keresztül kísérelték meg az ellenforradalmi rendszert elmarasztalni és még azokkal szemben is megértőnek kell mutatkoznia, akik jóhiszeműen tévedtek. A hazatért emigránsnak tanulnia és tanítania is kell. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha teljes őszinteséggel feltárjuk a multat és felszámoljuk a lappangó büntudatot, amely legfőbb tápláléka azoknak, akik ezt a büntudatot erényné akarják átalakítani és az ellenforradalmi rendszert fehérre akarják mosni.

A progresszív magyar demokrácia kiépítésének egyik legfőbb hátráltatója az a zavar, amely a revizionizmus megítélésének kérdésében mutatkozik. A revizionista multért a legtöbben még büntudatot sem éreznek. Egyesek képtelenek megérteni, hogy a revizionista politika helytelen volt. „Miért bűn az, ha valaki a trianoni béke igazságtalansága ellen felelemez a szavát?” — kérdezik. Ezek elfelejtik, hogy a trianoni béke a magyar uralkodóosztály politikájának a következménye volt. Elfelejtik, hogy a magyar uralkodóosztály elnyomta a nemzetiségeket és a német imperializmus segítségével akarta megvédeni azt a feudális, „szentistváni” Magyarországot, amely nemcsak a szlovákokat, románokat, szerbeket, horvátokat tartotta elnyomásban, de magát a magyar népet is. (Úgy, ahogy ma a szlovákok a magyarokat.) Ennek az elnyomó Magyarországnak a visszaállítására törekedett a revizionizmus, amely elvonta a tömegek figyelmét nyomorúságukról. És végül ez a revizionizmus vitt bele bennünket a Tengellyel való szövetségbe, ez a revizionizmus zúdította ránk a katasztrófát. 1919-ben még találtak bűnbakot, és az 1918—19-es forradalmakra háritották a felelősséget a Tiszáék bűnös politikájáért, de most, hogy ugyanaz a politika másodszor is és egy még nagyobb romlásba vitte a nemzetet, már csak a revizionizmus elvonatkoztatott és összefüggéséből kiragadott álhazafiasságára tudnak hivatkozni.

Azt sem értik meg, hogy a megtisztulás csak harc útján lehetséges. Ha Magyarországon olyan ellenállás mutatkozott volna, mint például Jugoszláviában vagy Franciaországban, akkor ezek a kérdések fel sem merülnének. A forradalmi hagyományok folytonosságának tudata könnyebben átgátolt volna bennünket a kezdeti nehézségeken. Az, aki harcol, ideológiailag is tisztább lesz. A francia katolikus párt, az M. R. P.

az ellenállásban való részvételével érte el, hogy klerikalizmusa messze került attól, amit egy Pétain képviselt. Ezért van az, hogy nálunk a demokráciát most sokan úgy értelmezik, ahogy azt a Nyugaton értelmezték a nagy történelmi lecke előtt. Franciaország éppen annak köszönhetette az 1940-ben bekövetkezett összeomlást, hogy noha névleg demokrácia volt, a valóságban a 200 család akarata érvényesült a francia politikában.

A demokrácia szóval soha nem éltek annyira vissza, mint most. Éppen ezért szoktam mindig mellébigyészteni a „progresszív” jelzőt. A nemzetközi reakció most úgy szajkózza ezt a szót, mint annakidején a Népszövetségben a pacifizmust. Sokan tudatosan, sokan öntudatlanul gazdasági liberalizmust, a „laissez faire” gazdasági alapelvét értik alatta, azaz a kapitalizmust. Holott a demokrácia népuralmat jelent, a dolgozó tömegek uralmát, a dolgozó tömegek sajtó- és szólásszabadságát. Kétségtelen, ebben van megszorítás is, de mennyivel kisebb megszorítás, mint abban a demokráciában, ahol a gazdasági hatalmasságok fölénye szabja meg a szabadságot. A dolgozó tömegek a nép nagy többségét jelenti, míg a gazdasági hatalmasságok és ideológusaik az elenyésző kisebbséget. Ezek hosszú ideig befolyásolták, fertőzték a népet és az ő szabadságuk a szabadság halálát jelenti, mint a weimari demokrácia esetében, amikor Krupp, Papen és Hitler szabadsága a demokrácia pusztulását hozta magával. A szabad sajtót akarjuk, de vajjon szabad sajtót jelent-e az, ha mint a Hearst-konzernnek, egyetlen magánérdekeltségnek sokszáz lapja lehet? A sajtószabadságot csak az biztosíthatja, ha a sajtó köztulajdonban van. A kapitalista alapon álló demokráciákban a sajtón, a rádión, a mozin keresztül a magánérdekeltségek tetszésük szerint befolyásolhatják a közvéleményt.

A magyar demokrácia nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy a nép helyett kis csoportok szabadságát részesítse előnyben. A letűnt rendszer, lelket nyomorító elnyomása és népellenes propagandája után, még most is előnyben van az új magyar demokráciával szemben. Például a „szentistváni” birodalom hamis gondolata ellen az elmúlt 25 évben egy szót sem lehetett leírni. Ha most a szabadságot úgy értelmeznék, hogy ezt a nemzetrontó gondolatot mindenki tetszése szerint terjesztheti, ez azt jelentené, hogy a szomszéd államokkal ismét és végkép elrontanánk a jóviszonyt, izolálnánk magunkat és belül előkészítenénk a szabadság eltíprását.

Azonban nemcsak a demokráciát kell új tartalommal megtöltenünk, de a nacionalizmust is. A nacionalizmus régi formájában a reakció főfegyvere volt. Ma is nacionalisták vagyunk, de mi a nacionalizmust úgy értelmezzük, hogy az egész nemzetet — és nem csupán egy Werbőczy értelmében vett kisebbséget — akarjuk az összes anyagi és kulturális javakban részesíteni. Ennek az új nacionalizmusnak a tudatában azután határozottan mondhatjuk másoknak, hogy a magyarok erőszakos kitelepítése nem hazafiasság, hanem sovinizmus.

Nem amerikai, de európai New Deal-re, a dolgok új értelmezésére van szükségünk. Magyarországnak bele kell tudnia kapcsolódní ebbe a New Deal-be, ebbe az új demokráciába. Helyre kell állítanunk a forradalmi hagyományokat és ezt legsikeresebben úgy érhetjük el, ha most a

demokrácia kiépítésével pótoljuk az elmaradt forradalmat. Most kell megteremtünk azokat az új forradalmi hagyományokat, amelyekre a jövő nemzedékeknek szükségük lehet. Mi a földreformot, a demokrácia minden vívmányát ellenállási harc, forradalom nélkül kaptuk, úgy hullottak az ölünkbe néhány élcsapatbeli harca és legfőképpen a Vörös Hadsereg felszabadító háborúja nyomán. Olyan 1945-re van szükségünk, amilyen 1905 és 1917 Oroszországnak, 1789, 1848 és 1943—44 a franciáknak, Tito harca Jugoszláviának. Az, aki nem tud egyetérteni a jelen ezen alapvető feladatának megítélésében és nem meri vállalni a negyedszázados bűnös mult felszámolását, vonuljon ellenzékbe, legyen bátorsága nem-et mondani. A koalíción belül nincs helye annak, aki a progresszív demokrácia kiépítését akadályozza. A válságok azért jelentkeznek újra meg újra, mert sokan összetévesztik a demokráciát a Horthy-rendszerrel és azt hiszik, hogy most is az ide-oda kacsintgató politika ideje járja.

A Horthy-rendszerhez való viszonylatából mindenkiről kiderül, hogy milyen demokrata. Szálasi-veszély nincs. Még a világ reakciós erői sem akarnak ilyesmit visszacsempészni. De igenis, veszélyes egy erszény-horthyizmus enyhített, vagy kevésbé enyhített formájában, minden jellegzetességével: látszatdemokráciájával, klerikális aláfestésével (lásd keresztény kurzus), antibolsevista karakterével, burkolt vagy nem burkolt antiszemitizmusával és revizionista szövegeivel. Ennek a jelentkezése a magyarság végső pusztulását jelentené. Aki ezt nem érti, nemcsak a demokrácia, de a nemzet ellensége is. Ha nem építjük ki a jóviszonyt a szomszédállamokkal, nem létesítünk szoros, baráti együttműködést a Szovjetunióval, ha nem tanulunk a szocializmus útjára lépett Angliától, a maquis Franciaországtól, akkor lekésünk, menthetetlenül lekésünk arról, hogy az új Európában beilleszkedhessünk. A hintapolitikának egyszer s mindenkorra vége. Az egész világ bízik abban, hogy Bikini nem főpróbája volt a háborúnak és hogy az előadás végleg elmarad. Ennek a jegyében kell életünket berendezni, hiszen sorra erre rendezkednek be az európai nemzetek, amelyek mind tudják, hogy az új demokráciát nem lehet kapitalista alapon felépíteni és a világ fejlődése a szocializmus felé mutat.

Ezeknek az igazságoknak a felismerésében kell egyesülnie a belső és külső emigránsoknak, a megtévedteknek és a habozóknak egyaránt. Mindenkinek kötelessége a tapasztalatát a közösség javára fordítani. Az Oroszországból, Nyugatról hazatértek és az otthoniak mind tanulhatnak egymástól. Ha kell, erőteljes harcot kell zúdítanunk az eszmék tisztázásáért. Csakis így oldódhatik meg a magyar demokrácia megújuló válsága. Bűnös mult és habozás nélkül.

Károlyi Mihály

MAGYAR VALÓSÁG

1.

ÚJ NÉPI ÉRTELMISÉG

A budapesti egyetemeken minden héten egy alkalommal a „Demokratikus órák” keretében előadások hangzanak el a magyar politikai élet vezető személyiségei részéről. Az előadásokat vita követi; és e viták tapasztalatai nem éppen biztatók. Az elfogult, ellenséges szavakon túl azután tapasztaljuk, hogy ugyanezek az elfogult vitatkozók a diák-egyesületekben mindent elkövetnek, hogy a haladó-szellemű egyetemistákat elszigeteljék és munkájukat nehezítsék. A rendőri jelentésekben pedig sajnos igen gyakran olvashatunk kisebb-nagyobb demokráciaellenes diákszervezkedésekről. Mindez azt a letagadhatatlan tényt bizonyítja, hogy a magyar főiskolai hallgatóság nagy része környezetének, neveltetésének hatására bizalmatlanul, ellenségesen áll szemben egy súlyos háború minden következményét viselő demokráciánk fejlődésével.

Hogy ez így van szomorú, de érthető. A történelem folyamán nem volt még tőkés berendezkedésű társadalom, ahol az értelmiség nagy többsége ne a vezető-osztály, a nagybirtokosok és a nagy-tőkészek mellett foglalt volna állást. Így volt ez nálunk is Magyarországon. Ma is az a helyzet, hogy azok a társadalmi rétegek, melyekből a magyar főiskolai hallgatóság több mint 80%-a származik, ma is jobboldali érzelmű, a régi világot, a kényelmes polgári életmódot sirja vissza és sértődötten húzódik el az értelmiségi feladatok elől. A magyar értelmiség sajnos nem kapcsolódott be az intelligencia balratolódásának szinte általános európai folyamatába.

A környezet tehát, ahonnan főiskolásaink nagy része jött, nem segíti elő az ifjúság demokratizálódását. Hozzájárul a mai elszorító helyzethez az is, hogy nevelési rendszerünk lényegében még nem változott meg. Iskoláinkban ugyanúgy ugyanúgy tanítanak, mint eddig, holott mai iskoláinkra igen súlyos és nehéz feladat hárul. Ugyanis igen sok esetben olyan gyermekeket kellene demokratává nevelnie, akik még nem demokratikus, sőt demokráciaellenes környezetben élnek.

Figyelembe kell azután még azt is venni, hogy a felszabadulás első évében a magyar egyetemeken kevesebb paraszt és munkásszármazású hallgató tanult, mint a Horthy-rendszer idején.

Ezek tények. És nem volt vitás, hogy amíg késik egy következetesen demokratikus kultúrpolitikai program végrehajtása, amíg ennek nincsenek meg a megfelelő anyagi és személyi feltételei, addig is kell valaminek történni. Ha figyelembe vesszük mai értelmiségünk és értelmiségi ifjúságunk nagy többségének magatartását és látjuk, hogy mily kevés történt iskolai

nevelésünk demokratizálódása területén, akkor tudjuk csak kellőképpen értékelni a Népi Kollégiumokat Építő Mozgalmat, mely tulajdonképpen nem más, mint az új, népi értelmiség kialakulásáért folytatott küzdelemnek a mai körülmények között legjobban járható útja.

A Népi Kollégiumokat Építő Mozgalmat a Györffy István Kollégium paraszti és munkásszarmazású egyetemi hallgatói indították el. A társadalom segítségével, a kormány támogatásával és különösképpen egyes helyi szervezők — tanárok, tanítók — segítségével az elmúlt öt hónap folyamán 54 népi kollégiumot szerveztek meg. Óriási ez az eredmény, ha arra gondolunk, hogy ez év tavaszán összesen 2 népi kollégium volt; a Györffy Kollégium és a Petőfi Sándor Kollégium. Ez év őszén pedig Budapesten működik 14 népi kollégium, 610 taggal és vidéken 40 kollégium mintegy 1900 taggal.

A főiskolás kollégiumok koedukációs kollégiumok, van azonban Budapesten kettő és Miskolcon egy, amelyekben csak lányok kapnak otthont. A pesti főiskolás kollégiumok közül 9 olyan, hogy különböző szakmájú tagjai vannak. Viszont van 5 szak-kollégium is. Az orvostanhallgatók Pápai Páriz Ferenc-kollégiuma, a mezőgazdászok Áchim András-kollégiuma, a mérnökhallgatók Vásárhelyi Pál-kollégiuma, a színiaakadémisták Horváth Árpád-kollégiuma és a képzőművészek Derkovics-kollégiuma. A Népi Kollégiumokat Építő Mozgalom tehát szakkollégiumokat is létesített, de a kollégiumok többsége szakmai szempontból vegyes jellegű. Mindegyik típusnak megvan a maga jelentősége. A mérnök-, orvos-, mezőgazdász- és művészkollégiumoknak nem az Eötvös-kollégium a mintaképük, hanem egy új típusát akarják megteremteni a népi kollégiumnak a Györffy-kollégium nyomdokain haladva, ahol a komoly szakmai tájékozódás mellett a társadalmi problémákkal való rendszeres foglalkozást és a haladó társadalmi mozgalmakban való aktív részvételt éppen azáltal akarják biztosítani, hogy egyszakmabelieket összegyűjtve, jobb időkihasználással a kollégium nevelési programját eredményesebben végre lehet hajtani.

A középiskolás-kollégiumokban a szakmai elkülönülés természetesen nincs meg. Más a nevelési programjuk, időbeosztásuk és a belső szervezetük is. Az 54 kollégium közül 38 középiskolás-kollégium. Ezek közül Budapesten van négy, Újpesten pedig egy kollégium. A többi megyeszékhelyeken vagy nagyobb vidéki gimnáziumok mellett működik.

Ha megnézzük azt, hogy kik kapnak otthont a népi kollégiumokban, akkor látjuk, hogy túlnyomó többségben olyan fiúk és lányok, akik közelebről látták és látják szüleik küzdelmes munkáját a megélhetésért. A most földhöz jutott kisparasztnak, a nehéz munkát végző bányászoknak, gyári munkásoknak népi kollégiumokban lakó gyerekei érzik, hogyha a felszabadulás nem jön, akkor sohasem kerülhetek volna közép- és felsőiskolába. Ezeket a gyerekeket nem kell külön neveléssel ráébreszteni a mult viszásságaira, hiszen saját sorsukon érezték, és a mai bajokat is saját bőrükön érzik. Tanyák, cselédházak, majorok, falusi kis házak, külvárosi munkáslakások gyerekei ők, akik nehéz küzdelmek és súlyos nélkülözések emlékeit hozták magukkal.

„Édesapám cseléd volt Belsőábrándon“ — írja az egyik életrajzában —, „én nyaranta a pusztán bojtárokodtam, hogy szüleim a téli ruhát megvehessék... Az uradalmat, ahol édesapám dolgozott, felosztották. Mi is kaptunk 11 hold földet, de nincs állatunk és nem tudjuk jól megmunkálni.“

„Én 1932-ben születtem“ — írja egy másik —, „nagyon nehéz időket

élttem, mert édesapám részarató ember volt, ezért nehezen nevelt fel... Mikor már nőttem, akkor nem volt annyi gondjuk a szüleimnek, mert tudtam segíteni."

Az életrajzok száazai számolnak be a kollégiumba kerülök nehéz gyermekéveiről és mutatják, milyen élményekkel, tapasztalatokkal szemlélik a mai eseményeket. Egy kitüntetéssel érett elsőéves közgazdász írja:

„Hányszor láttam apám, amint hétfőn hajnalonként vállára vette tarisznyáját — legtöbbször csak kenyér volt benne — és toronyírányt véve nekivágott Miskolcnak. Gyalog tette meg a 25 kilométeres utat, mert nem jutott pénz vonatra. Hol kapott munkát, hol meg nem. S milyen fáradt volt, mikor haza érkezett és kitette az asztalra öt-hat pengőnyi keresményét."

A kollégiumokba erős szűrőn keresztül kerülnek be a paraszt- és munkásgyerekek. A középiskolás-kollégiumokba ez év őszén nagyon sok volt a jelentkező. Vas megyében például 95 jelentkező közül csak a 70 legszegényebb és legtehetségesebb jelentkezőt lehetett felvenni hely hiányában. Az országban sokezerre tehető azoknak a száma, akik jelentkeztek és minden tekintetben megfeleltek volna, de nem volt elegendő férőhely számukra. A főiskolás-kollégiumoknál más a helyzet. Itt már kevesebb volt a jelentkező, mivel az elmúlt évek során nagyon kevés parasztfiú és különösen kevés parasztlány került a magyar középiskolákba. A felvétel azonban a főiskolás-kollégiumoknál is elég szigorú. Ez év nyarán a Győrffy István-kollégiumba 310-en jelentkeztek felvétellel. Ezek közül előzetes kiválasztás alapján a 70 legmegfelelőbbet hívták be háromnapos felvételi vizsgára és 32-öt vettek fel közülük. Ezek mind kitűnő és jeles eredménnyel tették le az érettségit és a felvételi vizsgán is a legjobban állták meg a helyüket. A népi kollégiumokba csak tehetséges diákokat vesznek fel; általában jeles és méltányos esetben jórendűeket és aki nem tanul megfelelően, azt eltávolítják a kollégiumból.

A népi kollégiumok hallgatóinak 70—75%-a szegényparaszt és munkásszármazású. A többi kisiparos, vasutas, postás, kiskereskedő, kistisztviselő, tanító gyereke, olyanok, akik társadalmi helyzetüknél fogva szintén közel állnak a parasztokhoz és munkásokhoz. A budapesti József Attila-kollégium hallgatóinak társadalmi összetétele a következő képet mutatja: a tagok száma: 43, ennek 55%-a paraszt, 22%-a munkás, 10%-a kisiparos, a többi postás-, vasutas-, stb. származású. A budapesti Vársárhelyi Pál-kollégium 40 tagja közül 47%-a munkás-, 27,5%-a paraszt, 12,5%-a kisiparos és a többi kistisztviselő-származású. A pápai Petőfi Sándor középiskolás-kollégium tagjainak 80%-a paraszt-, 5%-a munkásszármazású. A gyulai Dózsa György-kollégium tagjainak 80%-a paraszt- és 10%-a munkásszármazású. A miskolci Kossuth Lajos-kollégium 14%-a paraszt-, 40%-a munkás-, 14%-a kisiparosszármazású.

Leány aránylag kevés van a kollégiumokban. Az összes kollégistáknak mintegy 8%-a leány. Természetesen ez a 8 százalék se paraszt- és munkásszármazású többségében. Ez érthető is, hiszen a multban úgyszólván minden parasztlány esete, aki középiskolába s onnan egyetemre került, egyéni eset volt. A miskolci Karacs Teréz-leánykollégium 33 tagja közül 24% paraszt-, 33% munkás-, 6,5% kisiparos, 3,5% kereskedő és 24%-a a tanító, kistisztviselő, vasutas, postás. A budapesti Zrínyi Ilona leánykollégium tagjai közül csak mintegy 25%-a paraszt- és munkásszármazású.

A társadalmi környezet, a paraszti sors és munkás élet, ahonnan ezek a fiúk és lányok túlnyomó többségben jöttek, azután az a szoros kapcsolat, amely őket szüleiken és a mai helyzetükön keresztül a dolgozó osztályok-

kal összeköti, kijelöli a számukra egyetlen járható utat, hogy feltétel nélkül szolgálják a parasztok és munkások minden elnyomás alól való felzabadosításának ügyét.

A nép kollégiumok demokratikus szervezetűek. A közéniskolás-kollégisták maguk közül választanak titkárt és mindegyikük megteheti észrevételeit a kollégium vezetőségének határozataival szemben. A főiskolás kollégiumok igazgatója a legtöbb kollégiumban aktív főiskolai hallgató és a közvetlenség, a közös ügyekben való együttes határozás, cselekvés és feladatvállalás tág lehetőségei vannak itt adva.

Az, hogy valaki önként népi kollégiumba jelentkezik, legalább is a főiskolás-kollégiumoknál, már bizonyos szelekciót jelent. A felvételnél érvényesülő kiválasztás biztosítja azt, hogy az alapvető kérdésekben a parasztság és munkásság szabad emberi életének biztosításában egyetértessenek. A kollégisták — elsősorban főiskolásokról van szó — különböző pártokban elhelyezkedve résztvesznek a politikában is, természetesen elsősorban az egyetemi ifjúság mozgalmaiban. A napi politika hullámzásai, a belpolitika válságai nem csapódnak azonban át a kollégium falain. Nem azért, mert a kollégiumokban igazi demokraták nevelődnek. A kollégiumok egységének oka az is, hogy ezeknek a létezése a legtöbbször az egyes tagok fáradságos, nehéz, küzdelmes munkájának eredménye. Ezek a fiúk, amíg a kollégium helyreállításához szükséges pénzt, anyagot, azután berendezési tárgyakat megszerezték, minisztériumokban, hivatalokban, üzemi bizottságoknál, nyomdavezéregazgatóknál, pártszervezetekben, ifjúsági egyesületekben, érdekképviselőket, kereskedelmi vállalatok vezetőinél fordultak meg és ha nem akarták is, sok mindent észre kellett venniök. Az egyik budapesti kollégium igazgatója mondta a megnyitó ünnepélyen: *„Három hónap kellett ahhoz, hogy az elhanyagolt, ablaktalan, piszkos épületből a tanulás elemi feltételeit biztosító otthon legyen, de ez a három hónap arra is jó volt, hogy közbe a kollégisták tájékozódhattak és láthatták, hogy kik azok, akik teljes erejükkel segítik őket, kik közömbösek soruk iránt és kik az ellenségeik.“*

A tanulás, olvasás, a kollégiumi előadások, a társas együttélés és tájékozottabb, nagyobb tudással rendelkező előadókkal folytatott viták elősegítik a kollégisták nézetekinek tisztulását és megszilárdulását. Az egyik másodéves Petőfi-kollégista így ír az első év záróvizsgáján: *„A kollégium rendkívül sokat jelentett számomra. Formált, alakított anélkül, hogy az ember különösképpen érezne, hogy miben és mennyiben. Természetesenk vesszük azt, amit adott, épp ezért jelent sokat. Magunk is akartuk azt, amit adott és cselekvő részesei voltunk.“*

A népi kollégiumokban lakó ifjúság elsőrendű kötelességének tartja a szaktudományában való tökéletes tájékozódást. Túlnyomó többségük jeles és kitűnő rendű tanuló volt, akiknek tehát a szakmájukkal való komoly foglalkozás és a becsületes tanulás nem új és szokatlan dolog. A kollégiumok nevelési programja ezenkívül biztosítja azt is, hogy a kollégisták az emberi kultúra minden területén a lehető legjáratasabbak legyenek. A főiskolás kollégiumokban irodalmi, történelmi, közgazdasági, társadalomtudományi szemináriumok működnek. Hetente egy kollégiumi est van, ahol a kollégisták a művészet dolgaival, zenével, dallal, táncal ismerkednek. A pesti kollégiumoknak minden szombaton közös előadásuk van, ahol a magyar tudományos és politikai élet legkiválóbbjai adnak elő. A kollégiumokban szabad tájékozódás folyik. A bennlakó diákok saját maguk választják a szemináriumot, valamint egy európai és dunatíji nyelvet, amelyből aztán vizsgázniok is kell.

A kollégiumok ifjúsága — és ez esetben különbséget kell tenni a fiatalabb középiskolás-kollégiumok hallgatói között — nem vonul félre a napi politikától. Tudatosult nagy részükben az, hogy a nemzet nagy belső kérdései most a napi politika színterén dőlnek el így vagy úgy, és ebben állást nem foglalni — megalkuvás. Ez a fiatalág nem hallgat soha többé azokra a hamis hangokra, hogy egyetlen kötelessége a tanulás. Ez a fiatalág nem hajlandó többé behúnyni szemét a társadalom bajai és vajúdó problémái előtt, hogy közben az ügyes ravaszok intézzék saját önzó érdekeiknek megfelelően mindenki sorsát.

A népi kollégisták idősebbjei, főképpen a Gyórfly-kollégisták kivették részüket a földreform végrehajtásából, segítettek a földművesszövetkezetek szervezésénél és ezen a nyáron oroszánrészt vállaltak a népi kollégiumok szervezésében. Sokszor egy-egy népi kollégium, vagy földművesszövetkezet létrehozása nagymértékben a szervezó ügyességén, helyes viselkedésén múlott. Parasztokkal, tanítókkal, jegyzőkkel, párttitkárokkal, szövetkezeti emberekkel, főispánokkal beszéltek, közvetlenül tapasztalták, mi történik vidéken. Kevés hübb és érdekesebb beszámolót lehetett hallani az ország politikai hangulatáról, gazdasági helyzetéről, pártokról, emberekről, mint a szövetkezeteket és népi kollégiumokat szervezó Gyórfly-kollégistáké volt az ósz elején. Nyugodtan állíthatjuk, hogy szinte kisközség is kevés van az országban, amelynek problémáit, vezetőit valamelyik népi kollégista közvetlen tapasztalásból ne ismerné. Igen nagy a jelentősége a kollégisták fejlődése szempontjából ezeknek a munkáknak. A beszámolókon mindenki értesülhet más tapasztalatairól és megismerheti azoknak a megyéknek a helyzetét is, amelyikben ő nem járt.

Ez év októberében Budapesten a népi kollégiumok országos értekezletén ötvenkét kollégium igazgatója és titkára vett részt. Fiatal egyetemisták, idősebb tanáremberek ültek itt egymás mellett és beszámoltak a kollégiumok helyzetéről. Elmondották, milyen nehézségekkel küzdenek a kollégiumok indulásuk első hónapjaiban. Megemléztették a „vadásztat“ is, amikkel több helyen támadták a népi kollégiumokat. Kiderült, hogy vannak az országban sokan olyanok, akik nem szívesen látják a paraszt- és munkásgyerekek népi kollégiumok segítségével történő iskoláztatását. Az első támadást a szegedi kiscgazdaújságban intézték a mozgalom ellen, körülbelül ugyanazt a „vadásztat“ hangoztatva, amit annakidején 1943-ban olvastunk először a Gzdtisztek Lapjában a Gyórfly István-kollégium ellen. Azt tudniillik, hogy a kollégiumok osztályérdeket szolgálnak és szembe fognak kerülni a többi értelmiségiekkel. A dolgozók ügyét szolgáló igazi értelmiségiekkel nem fognak szembekerülni a népi kollégiumokban nevelődő fiatalok, de egy biztos és ez az, hogy nem lesznek hűtlenek osztályaihoz, amelyből származtak.

A multban csakugyan az történt, hogy a középiskolába és az egyetemre felkerülő parasztmunkás fiatalok a legtöbbször elvesztek osztályaiik számára. Az osztályuk elárulása volt a feltétele annak, hogy bekerülhessenek a középosztály tagjai közé. Janicsárokká lettek, akik sokszor rosszszababbal viselkedtek a néppel szemben és hübben szolgálták a vezető osztályok érdekeit, mint a polgári származásúak. A népi kollégiumokban nevelődő paraszt- és munkásszármazású fiúk jó demokratákká akarnak nevelődni, hű fiai maradnak osztályuknak és életük céljának a magyar dolgozók ügyének szolgálatát látják. Ez tény. Gondolkozásuk, magatartásuk mind erre mutat. Mégis akadnak olyanok, akik a népi kollégiumokról azt állítják, hogy janicsárképző intézetek. Ezek a nemzetieskedő áldemokraták nehezen tudják elviselni, hogy egy olyan művelt, szaktudásában is ki-

váló új értelmiség van kialakulóban, mely nem hajlandó többé földbirtokosok és nagytőkések szolgálatába szegődni, mely nem fogja elárulni soha a dolgozó nép ügyét. A népi kollégisták nem húzódnak vissza otthonaikba, hogy széplelkek módjára csak a tudományokkal foglalkozzanak, hanem szoros kapcsolatot tartanak a társadalom haladó mozgalmaival és erősen beágyazódtak a magyar életbe. Nem fordulnak maguk felé, hanem erőteljesen résztvesznek az ifjúsági politikában. A vidéki középiskolás-kollégiumok résztvesznek városuk minden megmozdulásában. És van több olyan városunk, ahol már most sem tudnak elképzelni úgy egy ünnepélyt, hogy azon a helyi népi kollégium ne vegyen részt. Mindez meg fogja őrizni a népi kollégiumokat a szektaszzerűségtől és minél több kollégium lesz, ez a veszély annál kevésbé fog fenyegetni.

A suttogó vádaskodók azt állítják, hogy a népi kollégiumok tulajdonképpen pártiskolák; egy párt részére nevelnek értelmiségi embereket. Ezzel szemben az ország összes népi kollégistáit lehet tanuságul hívni. És azokat, akik ismerik őket. Ezekben a kollégiumokban szabad demokratikus, a tudomány fejlődését is figyelembevevő nevelés folyik. A kollégisták különböző pártokhoz tartoznak. Pártnevelés egyik kollégiumban sem folyik, de az tény, hogy demokratákat és még hozzá a parasztok és munkások igaz érdekeit szolgáló demokratákat nevelnek ezek a kollégiumok. Jó lenne, ha azok, akik így vádaskodnak, megnéznék közelebbről a kollégiumok csillogószemű, okos, értelmes kis parasz- és munkásgyermekait és utánanéznének, hogyan, miből jöttek létre ezek a kollégiumok. És ugyanakkor arra is gondolnának, hogy ők a vádaskodáson és az akadékoskodáson kívül mit tettek eddig a paraszt- és munkásfiúk iskoláztatása érdekében.

Az október hónapban tartott országos gyűjtés során a magyar társadalom nagy többsége a népi kollégiumok mellé állt. A legszebb gyűjtési eredmények az egy-kétezres községek parasztjai és az üzemek, gyárak munkásai között mutatkoztak. Az ország legtöbb népi kollégiumi épületét a szervezett munkásság egyes csoportjai állították helyre rohammunkával. Az a viszony, mely a népi kollégisták és a radikális paraszti és munkás-tömegek között vannak, bizonyítják a legmegcáfolhatatlanabban azt a tényt, hogy a magyar demokrácia nem értelmiségellenes, hanem csak azoknak az ellensége, akik a régi uralkodó osztályok hű kiszolgálói voltak és akik most is szívesebben szolgálnák az elmúlt rendszert.

A népi kollégiumokra igen nagy szükség volt és ezzel magyarázható, hogy már most, indulásuk után alig öt hónappal igen erős gyökeret vertek. A budapesti egyetemi ifjúsági politikában már erősen érezhető a 600 népi kollégistának és a velük együtt tartó haladó egyetemistának a jelenléte. És rájuk támaszkodva akciót lehet indítani az egyetemi ifjúság ama részének megnyerése érdekében, mely ma még kissé idegenül és értetlenül szemléli az eseményeket, de mégis megnyerhető a demokrácia számára. A közigazgatási tanfolyamok munkásrésztvevői, a magánúton tanuló és művelődő munkások ezrei, az egyetemek munkáshallgatói, a haladó szellemű diákok és egyetemisták mellett a népi kollégiumokban nevelődik az új népi értelmiség egyik legjobban tájékozott, a tanulásban és a konkrét társadalmi feladatok megoldásában egyaránt helytálló csoportja.

Tóth Benedek

A MAGYAR FŐISKOLÁS IFJÚSÁG

Hosszú út vezet 1848 márciusának ifjúságától, Vasvári Páltól, Irinyi Dánieltől — 1944 október 15-ig, Szálasi Ferenc pártszolgálatos egyetemistáihoz. Az a magyar főiskolás ifjúság, amelyik valaha a magyar haladás és a világszabadság ügyének harcosa volt — haladásellenes, népellenes erők szolgájává lett. A jövő történéseinek lesz majd feladatuk, hogy fényt derítsenek mindazokra a tényezőkre, amik a magyar főiskolás ifjúságnak ezt a fordulatát előkészítették és okozták. A mi feladatunk most csak az, hogy a felszabadulás óta eltelt másfél esztendőben vizsgáljuk főiskolás ifjúságunkat, mégpedig elsősorban szervezeti életén keresztül.

A két háború közti Horthy-korszakban az ú. n. „Bajtársi Egyesületek” jelentették diákságunk szervezetét. Közülük különösen hírhedtté vált az úri-fasiszta Turul, a Hungária, a konzervatív-legitimista Szent István, a klerikális-fasiszta Emericana (1944 október 15-én a negyedik kerületi Nyilaskeresztes Párt előtt két emericana-sapkás egyetemi hallgató állt őrt), stb. Ezekben a bajtársi egyesületekben állandó szovjetellenes uszítás folyt, a fiatalokat munkásgyűlöletre, faji gyűlölködésre, vak sovinizmusra nevelték Hitler, Mussolini és Horthy szellemében. Így azután nem lehet csodálkozni azon, hogy 1944 októberében 6000 magyar egyetemista ment ki Hitler Németországába „a biztos győzelem” tudatában, nem lehet csodálkozni azon, hogy egyetemi hallgatók csoportosan álltak be az SS-be, váltak katonáivá Hitlernek és Szálasinak.

Ilyen örökséggel indult a demokratikus Magyarország. Nem csoda, hogy a felszabadulás után egyetemi ifjúságunk nagy része nem találta meg a kialakuló magyar demokráciában a helyét. Ennek egyik oka a már említett 25 év ideológiai nevelése és a másik nem kevésbé jelentős oka pedig egyetemi ifjúságunk szociális összetétele.

1945 tavaszán megindult Budapesten is és vidéken is az egyetemi élet és ennek következtében a szervezkedés is. Eleinte a MADISz volt az egyetlen nemcsak főiskolás, de egyáltalán működő ifjúsági szervezet. Nem ennek a tanulmányinak a feladata, hogy felfedje azokat a sajnálatos okokat, melyek következtében meghiusult az egyetlen, az egész ország minden ifjúsági rétegét átfogó, államilag támogatott demokratikus ifjúsági szervezet koncepciója. A nyár elején, ugyanúgy, ahogy az ifjúsági politikában, az egyetemeken is megindult a differenciálódás. Újra felütötték fejüket a régi népellenes szervezetek: az Emericana, a KDSz, stb. De a haladó szellemű ifjúság is a legkülönbözőbb szervezetekbe tömörülve tagolta szét főiskolás ifjúságunkat. Újra az a veszély fenyegetett, hogy egyetemi ifjúságunk szervezetenként szétaprózódik és így nem tudja minden mozgósítható erejét egyesíteni. Pedig a hallatlan szociális és szellemi nyomorúságon csak ez segíthetett volna. A MADISz Diákközpontja felismerve a szervezeti egység jelentőségét 1945 augusztusában egy, az ifjúság minden rétegét, csoportosulását, budapesti és vidéki egyetemét képviselő konferenciát hívott össze.

Balatonlelle

így került be határkőként a magyar főiskolás ifjúság mozgalmainak történetébe. A lellei konferenciának sikerült ugyanis végrehajtani a nagy feladatot: megteremtteni a főiskolás ifjúság egységes, demokratikus szervezetét. Az ifjúság képviselői a konferencia eredményeit egy alapokmány-

szerű nyilatkozatban foglalták össze. Erdemes idéznünk ennek az alapokmánynak néhány sorát:

„Felelőségünk teljes tudatában, a fiatalság hitével akarunk munkálkodni a demokratikus Magyarország jövőjéért. Hisszük és valljuk, hogy ezt csak a dolgozó nép, a munkásság, parasztság és haladó értelmiség érdekeinek maradéktalan érvényrejutása biztosítja. Ennek érdekében következetesen végig kell vinnünk a demokratikus átalakulást és ki kell küszöböl-nünk mindazokat az erőket, melyek országunkat pusztulásba sodorták és demokratikus fejlődésének útjában állanak. Okulva nemzetünk katasztrófájából, hitet teszünk az igazi magyar nemzeti politika mellett, mely a magyar birodalmi gondolat imperialista téveszméje helyett a szomszéd államokkal békés együttműködést akar megvalósítani.

A szabadságharcok diákjainak, a haladó magyar ifjúságnak nyomdokain hazánkért mi is készen vagyunk minden áldozatra. Komoly tanulással, becsületos felkészüléssel és helytállással akarjuk kivenni részünket a nemzet erőfeszítéseiből.

Végkép le akarunk számolni mindennel, ami a multban az egyetemi ifjúság nagy részét a reakció és a fasiszmus eszközüvé tette. Szükségesnek tartjuk minden egyes hallgató igazoltatását. El kell távolítanunk az egyetemről azokat, akik felelősek az ifjúság félrevezetéséért, valamint azokat, akik még ma is tudatosan a rekeciót támogatják.“

Bátran elmondhatjuk: ez a konferencia jó munkát végzett. Olyan szervezet alkotott, amely nemcsak magyar, de világvizonylatban is megállja a helyét. A prágai főiskolás világkonferencia mintául állította a világ diák-sága elé. A MEFESz szervezete:

1. Magyarország négy egyetemén és tíz főiskoláján 23.200 egyetemi hallgató tanul. Ezek a hallgatók karonként, illetőleg főiskolánként egy szervezetbe tömörülnek. (Pl. Medikus Kör, Bölcsész Hallgatók Egyesülete, Technikus Kör, Debreceni Egyetemi Kör, stb., stb.)

2. Ezeknek az egységsszervezeteknek összefoglalója a: Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége.

3. A MEFESz határozó szervei: a) Diákszemélyiség; b) Központi Intéző-Bizottság; c) Tisztikar.

De nemcsak szervezeti szempontból felel meg a demokrácia követelményeinek, elvi alapjait tekintve is — amint ez az alapokmány fent idézett részleteiből is kitűnik —, határozottan progresszív. Épp ezért vállalt benne szerepet a haladó gondolkozású ifjúság is, illetve hozta létre ezt a szervezetet. Köztudomású, hogy hosszú viták után éppen a Győrffy István Kollégium ifjúságának határozati javaslatát fogadta el a konferencia.

Lelle óta másfél év telt el. Meg kell mondjuk őszintén: a MEFESz nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Egyrészt azért nem, mert csak az egyetemi ifjúság kis töredékét sikerült megmozgatnia, másrészt azért, mert sem a diákság, sem az egyetem, sem a hivatalos kormányzat, sem a demokratikus pártok bizalmát nem tudta megnyerni, illetőleg magateremtette tekintélyével kiérdemelni. Másféléves működése alatt sem az egyetem tanulmányi színvonalát nem tudta emelni, sem a diákság eszméi, politikai magatartását nem tudta kedvezően befolyásolni.

1946 december elején ült össze a

haladó egyetemisták konferenciája,

hogy megtárgyalja az ifjúság problémáit.

„Az teszi indokolttá konferenciánkat — mondja a kiadott kiált-

vány —, hogy jöllehet, idestova már két esztendeje hazánk felszabadulásának, két esztendeje, hogy népünk fejlődésének új, szabad útjára lépett — a föld már a rajta dolgozóké, az üzemek vezetésébe már beleszólhat a bennük dolgozó munkásság, az állam vezetésében jelentős szerepe van a népnek —, de a főiskolás ifjúság mind a mai napig mostoha gyermeke maradt a magyar demokráciának.

A konferencia előadói és felszólalói felvetették a *felelősség* kérdését. Leleplezték azokat, akik az egyetemi ifjúság nyomorúságát a demokrácia, fiatal köztársaságunk, a jogaihoz jutott magyar nép elleni izgatásra igyekeznek felhasználni. Bebizonyítást nyert, hogy az elvesztett háborúért, a rombadőlt Budapestért, felrobbantott hídjainkért, kifosztott hazánkért, a rossz békéért, az egyetemi ifjúság nyomoráért nem a magyar munkásság és parasztság pártjait, nem a demokrácia mártírjait és rettenhetetlen harcosait terheli a felelősség.

Hanem igenis, terheli a levitézlett magyar uralkodó rétegeket, a német fasizmust kiszolgáló arisztokratáinkat és nagytőkéseinket. Terheli Horthyt és Imrédyt, Bárdossyt és Szálasit — mindazokat, akik a háborúra uszítottak a Szovjetunió és a demokrácia ellen, akik hazánkban elnyomták minden haladó, radikális, népi megmozdulást. Akik vágóhídra vitték a magyar ifjúságot. Egyetemeink és főiskoláink felszerelését kihurcolták Németországba. Ifjúságunkat Halléba és más német egyetemekre kényszerítették. Sajnos, csak nagyon kevesen akadtak olyanok, akik magyar bátorsággal, életüket kockára téve, itthon mertek maradni és bekapcsolódva az ifjúmunkások szabadságmozgalmaiba, megmentették a magyar egyetemi ifjúság becsületét a dolgozó magyar nép és a szabadságszerető népek diáksága előtt.

„De menjünk tovább! — mondja a konferencia már idézett kiáltványja. — A felszabadulás óta két esztendő telt el. A magyar parasztság és munkásság heroikus hittel és élniakarással hozzákezdett rombadőlt hazánk újjáépítéséhez. Helyreállt a vasúti forgalom, hidak épültek, a gyárak újra munkába álltak, a földeket újra bevetették — új élet indult a romok felett. De felvetjük a kérdést, mi történt ezalatt a két esztendő alatt a kultúrpolitika terén, az egyetemek újjáépítése, berendezése, a tanterv korszerűsítése, a kollégiumok lakhatóvá tétele, az egyetemi nyomor felzárolása tekintetében?!

Kétségtelen — történt valami. Áldozatkész dolgozók megindították a „Munkások a tudományért“ akciót, a Györfly Kollégium paraszti származású fiataljai elindították a Népi Kollégiumokat Építő Mozgalmat, de mit csinálnak a hivatalos szervek?! Mi őszintén megmondjuk, enyhén szólva: aludtak. Ami történt: nélkülük, nem az ő kezdeményezésükre, nem egyszer ellenükre történt.“

A konferencia fiataljai kemény bírálatot mondtak felszólalásaikban a Kultuszminisztérium az ifjúság nyomorúságával mit sem törődő urairól. Felpanaszolták, hogy a minisztériumban lépten-nyomon megsértik az egyetemi hallgatóság emberi méltóságát. Kéréseit okvetetlenkedésnek minősítik, ügyeit lekiismeretlenül kezelik.

De nemcsak kritikát mondtak, tényeket állapítottak meg, hanem konstruktív programot is adott a konferencia. „Felvesszük a harcot

az egyetemi nyomor ellen.

Követeljük:

1. A progresszív tandíj után, a progresszív laboratóriumi és vizsgadíjak bevezetését!

2. A menzák kibővítését, új, egészséges menzák létesítését, ezek hathatós állami és fővárosi támogatását! A külföldi segélyeket valóban az arra rászoruló, éhező egyetemisták kapják!

3. A lakásnyomor megszüntetését! A kollégiumok sürgős rendbehozását és lakhatóvátételét! A népi kollégiumok intézményes állami támogatását!

4. A szociális ösztöndíjak rendszerének kiépítését! Külföldi ösztöndíjak nagytömegű létesítését!

5. Rendezzék a tan- és szakkönyvek, valamint a jegyzetek kiadását, fékezzék meg a könyvüzereket! Létesítsenek állami kiadót és részesítsék állami támogatásban az ifjúsági jegyzetkiadást!

6. A tél idejére fűtött tanulótermet, könyvtárakat, diákegyesületi helyiséget követelünk. Foglaljon le az állam a 4—500 budapesti kávéház közül 5—6 százalékot az egyetemi ifjúság részére!

7. Részesítsék cipő- és ruhasegélyben az arra rászorulókat, a szegénysorsú és menekült hallgatókat. A külföldi adományokból juttassanak a mi számunkra is!

8. Ingyenes orvosi és kórházi kezelést követelünk a beteg diákok számára!

9. Intézményesen kell gondoskodni a menekült hallgatókról!

Mi, szegénysorsú, haladó gondolkozású fiatalok, ígérjük, hogy élére állunk a szociális nyomor elleni harcnak. Mint a multban is mindig, kezdeményezői és lankadatlan harcosai leszünk az ifjúság küzdelmeinek azok ellen, akik lustaságból vagy nemtörődömségből, nem egyszer aljas számításból nem gondolnak velünk, holott felelős vezetőállásuk erre köteleznék őket. Mi le fogjuk leplezni nyomorunk okozóit és vámszedőit, sőt nemtörődöm szemlélőit is.

Elvárjuk, hogy azok a szintén szegénysorsú, elhagyatottságban élő egyetemisták, akik még nincsenek sorainkban, csatlakozzanak hozzánk, álljanak mellénk, hisz közös a sorsunk, felemelkedésünket pedig csak egyesült erővel, közös harcok árán érhetjük el.

A jobbmódú szülők gyermekeitől pedig elvárjuk a kollégialis szolidaritást. Azoknak az úri és polgári csemetéknek pedig, akik apjuknak a háborúban vagy az inflációban a nép vérén és verejtékén felduzzasztott pénztárcájára támaszkodva cinikusan szemlélik kínládásunkat és vergődésünket, azt üzenjük, hogy vegyék észre: egy és más mégis csak megváltozott ebben az országban és még őket is könnyen érheti meglepetés.

A szociális nyomor leküzdése az első feltétele annak, hogy megteremthessük a magyar főiskolás ifjúság emberi méltóságát. De ez csak az első lépés. Mi felvesszük a harcot

a szellemi nyomor ellen

is, a korszerű oktatás előfeltételeinek megteremtéséért.

Követeljük:

1. A megrongált egyetemek sürgős helyreállítását, üresen álló kaszárnyaépületek megszerzését oktatási célokra. Ne nézzék tétlenül az illetékesek a szervezett munkások és a haladó gondolkodású fiatalok lelkes és áldozatkész, komoly részleteredményeket is felmutató küzködését, hanem hathatós állami támogatással siessenek az egyetemek segítségére. A kultuszminisztérium és az újjáépítési minisztérium rendelkezésére álló több-százmillióból fordítsanak jelentős összegeket az egyetemek újjáépítésére is.

2. Rendezni kell az egyetemi tanárok és a tansegédszemélyzet anyagi kérdéseit. Szégyene Magyarországnak, hogy professzorai kénytelenek drága idejüket nem egyszer favágásra és élelmiszer után való szaladgálásra fordítani, sőt jegyzeteik és könyveik kiadásánál a hallgatóságot zsaroló kiadók-kal kötni szerződést.

3. Európai színvonalra kell emelni könyvtárainkat, laboratóriumainkat és tudományos intézeteinket. Az elmúlt 25 esztendő és a háború során messze elmaradtunk tudományos színvonalban a világ egyetemeitől. Ezen a helyzeten, népünk további fejlődésének érdekében sürgősen változtatnunk kell.

4. Követeljük a felső oktatás reformját. Ennek érdekében egy széleskörű ankét összehívását — a kultuszkormányzat, a professzorok és az ifjúság bevonásával — és a hozott határozatok azonnali végrehajtását.

Mi — haladó gondolkodású fiatalok — megmutattuk az útát ezen a téren is. Elmentünk a szakszervezetekbe és megbeszéltük a munkássággal a teendőket. A szervezett dolgozókkal együtt résztvettünk a rombadőlt egyetemek újjáépítésében. Ezt a munkát mi vállaljuk a jövőben is.

Komoly szavunk van azonban az egyetemi ifjúság úri és polgári gondolkodású rétegei felé. Amikor mi maltert hordunk, falat vakolunk, természetesen fel, ne mosolyogjanak le bennünket. Elvárjuk, hogyha már munkánkban nem is vesznek részt, legalább becsüljék meg azokat, akik azon túl, hogy kénytelenek gondoskodni saját tanulási feltételeiknek megteremtéséről, — megteremtik az ő tanulási feltételeiket is.

Professzorainknak azt ígérjük, hogy ki fogunk állni a sajtóban és a nyilvánosság előtt — az ő professzori méltóságuk megteremtése és anyagi nyomorúságuk megszüntetése érdekében.

A felső oktatás — elsősorban a Tudományegyetem bölcsész és jogi karának, illetve a Műegyetem közgazdasági karának — égető reformja tekintetében ígérjük, hogyha az illetékes szervek erre nem képesek, vagy nem hajlandók, összehívjuk mi jövő tavasszal az esedékes ankétot. Addigra elkészítjük a leghaladottabb országok tapasztalatainak figyelembevételével — katedrákra, módszerekre, sőt személyekre is konkretizálva javaslatunkat.

Az egyetemi ifjúság szellemi nyomorban élő, hit, ambíció és perspektíva nélkül tengődő tömegeitől pedig azt kérjük, ne várják tétlenül a sült galambot, hanem csatlakozzanak harcunkhoz, közös erővel teremtjük meg a korszerű oktatás technikai előfeltételeit.“

A konferencia a továbbiakban feglkalkozott a MEFESz problémáival is. Megállapította, hogy a magyar főiskolás mozgalomnak a legnagyobb hibája az, hogy a magyar egyetemi hallgatóság nem tudta kivetni sorából azt a néhány száz hazaárulót, akik annakidején tevékenyen beállottak a fasiszták soraiba, sőt még a felszabadulás után is arcátlanul, amíg lehetett az Emeciana soraiban, azután a KDSz hitbuzgalmi álarca alatt, legújabbban pedig a katolikus blokk színeiben, hangosan uszítanak fiatal demokráciánk vívmányai: a földreform, a népi köztársaság, az üzemi bizottságok, a stabilizáció, — vagy egyetemi viszonylatban a demokratikus professzorok, a népi kollégiumok, a haladó főiskolás ifjúság ellen. A konferencia felszólalói leleplezték ennek a klikknek azt a tervét is, hogy az összehívandó Diákparlament segítségével a MEFESzt a saját kezükbe kaparintsák, népellenes, reakciós nagytökés érdekeket szolgáló szervezetté tegyék.

Nem új dolog ez a kísérlet a magyar főiskolás ifjúság történetében. A konferencia résztvevői elmondották azt is, hogy a MEFESz-en belül „katolikus blokk“ címszó alatt megfigyelhető volt az elmúlt fél évben a „régí szellem“ előretörése. Különböző ügyeskedésekkel a szövetség legfőbb

ügyintéző szervében, a Központi Intéző Bizottságban sikerült többséget szerezniök. A demokratikus egyetemisták tudta nélkül, a kultuszminisztérium reakciós urainak segítségével 12 emberüknek panamáztak ki havi 3—400 forintos fizetést.

Megállapította a konferencia: ők a felelősek azért, hogy a MEFESz letért a lellei útról, hogy az egyetemi ifjúság zöme még ma is közömbösen, sőt ellenségesen áll szembe a magyar demokráciával. A haladó gondolkozású főiskolások vállalva nem egyszer még az elszigetelődés veszélyét is, következetesen kitartottak a lellei program, a szabadságszerető népek diák-ságával való együttthaladás gondolata mellett, ők voltak azok, akik becsületesen megtartották Balatonlellén adott szavukat.

A konferencia szervezeti kérdésekben is határozott programot dolgozott ki. Megszabta az irányelveket a saját sorából kikerülő diákparlament delegátusok számára.

„Rajta leszünk — mondja a határozati javaslat —, hogy a magyar egyetemi ifjúság zömét ne engedjük, úgy mint a multban 25 éven keresztül, a nép ellenségévé nevelni. Azokat pedig, akik a „politikamentesség“, „keresztény erkölcs“, „katolikus gondolat“ és „az emberi jogok“ pajzsa mögé bujva, az egyetemi ifjúságot népellenes, antidemokratikus, imperialista érdekcsoportok járószalagjára akarják fűzni, le fogjuk leplezni és odahatunk, hogy eltávolítsák őket, ne csak az egyetemi ifjúság vezető helyeiről, hanem, ha kell, az egyetemekről is.“

Ilyen előzmények után ült össze

a III. Diákparlament.

Az erőviszonyok nagyjából a következők voltak:

1. Haladó Blokk (MADISz, szociáldemokraták, NISz, népi kollégisták, stb., stb.), 46 delegátus.
2. Kisgazda Blokk (ingadozó demokraták, jószándékú vidékiek, szimpatizánsok) 32 delegátus.
3. Katolikus Blokk (a felosztatott KDSz volt vezetői, jólsituált úri fiúk, néhány félrevezetett, zömmel mégis tudatos reakciósook, ellenségei a demokráciának, Franco tisztelői, gyűlölködők a Szovjetúnióval szemben, ellenségei az ipari munkásságnak, ellenzői a végrehajtott földreformnak, stb., stb.), 46 delegátus.

Mint az erőviszonyok mutatják, a haladó gondolkozású fiatalok ugyancsak nehéz helyzetben voltak. Mégis — mivel egyedül nekik volt következetesen végiggondolt, minden problémát átfogó, részletes, konstruktív programjuk — ők voltak mindvégig a parlament hangadóí. A parlament elején, jöllehet, többször leszavazták őket, az ingadozó demokraták együtt szavaztak a demokrácia ellenségeivel —, de a parlament végfelé már sikerült az ingadozóok közül sokat melléjük állítani, sikerült megnyerni a vidékiek rokonszenvét és így a döntő kérdésekben sikerült megszerezniök az abszolút többséget.

A parlamenten résztvettek az I. U. S. (Főiskolás Világszövetség) küldöttei is. Így: egy jugoszláv, négy bolgár, egy dán, egy svéd, két svájci és három holland diák. Üdvözlő táviratot küldött az I. U. S. vezetősége, Szovjetúnió, Anglia, Franciaország, Románia, stb. főiskolás ifjúsága.

A parlament főfeladata volt megalkotni a MEFESz végleges alkotmányát, megválasztani egy évre vezetőségét, meghatározni egy éves programját. Ezt a munkát, a jobboldal szabotálása ellenére is, sikerült ered-

ményesen elvégeznie. Programként elfogadta a Haladó Egyetemisták Konferenciájának követeléseit. A Szövetség vezetői közül kihagyta az exponált jobboldali diákvezéreket, így pl. Zoltánka Viktort, a MEFESz volt főtítkárárt, a Katolikus Blokk vezetőjét, Peredi Máriát, a KESZI (a MEFESz szociális szakosztályának volt főtítkárárt, a KDSz volt alelnökét.)

A parlament után

Persze óvakodni kell attól, hogy a haladó főiskolásoknak a diákparlamenten elért sikereit az egész magyar egyetemi ifjúság komoly demokratizálódási folyamatának eredményeképpen értékeljük. Sajnos, nem így áll a dolog. Jóllehet, a népi kollégiumok mozgalma, a szociális helyzet javulása, megindult a demokratizálódás az egyetemeken. Akad már egy-két demokratikus professzor is. De mégis a reális helyzet az, hogy főiskolás ifjúságunk zöme még mindig hit és ambíció nélkül tengeti életét, „csodára vár“, nem hisz a magyar népben, nem lát perspektívát a magyar demokrácia jövőjét illetően.

A MEFESz új vezetőségének lesz a feladata az, hogy végre-valahára a magyar főiskolás ifjúságot a nép ellenségeinek állandó készenlétben álló rohamcsapatából a magyar demokrácia fejlődésének ifjú katonáivá változtassa.

A jövő évben ünnepeljük 1848 március 15-ének 100 éves évfordulóját. Reméljük, addigra megtörténik a szükséges fordulat a magyar egyetemeken. Szégyene lenne a magyar főiskolás ifjúságnak, ha száz évvel azután, hogy Petőfi Sándor és Vasvári Pál vezetésével élenjáró harcosa volt nemcsak a magyar nép, de az egész világ szabadságharcos mozgalmainak — a százéves évfordulón pedig úgy emlegetnék, mint az emberi haladás, a népek szabadsága és a magyar nép ellenségét. Reméljük, nem így lesz.

Györfly Sándor

SZEMLE

A ROMÁNIAI MAGYARSÁG ÉS A VÁLASZTÁSOK

1946 november 19-én Románia népei választottak. Ezen a napon elhangzott az ítélet egy, a mienkhez sokban hasonló mult felett, s egy gyökeres átalakulás felé nyílt meg az út. Hogyan volt a kérdés feltéve? A végső következményekig leegyszerűsítve: megmaradni, vagy kivettetni. Azokban a tömegekben, melyek az urnák előtt választottak a kérdésre, talán nem tudatosult a maga nagyságában a választás sorsdöntő jelentősége, hogy a kijelölt út az egyetlen járható út.

Románia pozitív tényezőjévé nőtt a Dunatáján fejlődő népi demokráciáknak. E fiatal demokráciáknak az az ismérve, hogy hatalmas tehertellel indulnak el újtukon s fejlődésük ütemét az jelzi: mekkora rázkódásra képesek levetvén vállaikról terheik egy adagját, s milyen gyorsan hozzák be azt az átaludt időt, ami alatt mások mérföldeket léptek. Sok tekintetben azt mondhatjuk: ami Romániában tegnap volt, merő ellentéte a mának. A romániai népek életében döntő folyamat megy végbe: a felismerés és szembefordulás. Felismerése annak, hogy bármit tanított a mult: az elnyomatás nem szükségszerű, ugyanakkor meglátása egy kialakuló új életnek, s ezért szembefordulás azokkal, akik ezt a lehetőséget el akarják vonni előlük. A nép többsége eljutott eddig a pontig.

A kisebbség egyelőre javíthatatlan illúzionista. Túlzó nacionalizmusában azt hiszi, hogy Románia *román* jellegét az adja meg, ha nemzeti ségeit elnyomja s a „ne bántsuk egymást, románok“ hazug és álnemzeti jelszava alapján szívesebben lát egy magafajta bűnözőt, mint egy nem román, de becsületes embertársát.

A beteges illúzionisták másik típusa a sértődöttségi szemléletbe vonult örök tépelődő, aki a nagy átalakulásból kimaradt s megrémülten félti valamitől a hagyományt, az országot, mindazt, ami számára megfoghatatlan ugyan, de szent, és az új világ árnyékából riadtan pislog képzelt patrónusok felé. Azoknak fecsegése jobban magával ragadja a képzeletét, mint a valóság, melyben él. Ebbe a táborba tartoznak természetesen a földjüket vesztett feudálisok, a ma még talán sikeresen szabotáló nagytőkések, de akik érzik, hogy hatalmukat halálos szorításba fogja a feltámadó nép. Nos, mindhárom változat reakciót jelent. Minthogy a reakció nemzetek feletti és ilyen szemszögből oszthatatlan, hozzá kell persze tenni, hogy ez nem *román* magatartás, hiszen ki ne ismerne rá a megrajzolt alakokban a mi ábrándozóinkra és népünk ellenségeire?

Mit jelent tehát a romániai népeknek a választásokon megnyilatkozott haladó magatartása? Teljes társadalmi felszabadultságot? Forradalmi tűzben megtisztult öntudatot? Ezt állítani túlzás volna, ez rácá-

folna a fejlődés törvényszerűségére. De jelenti a politikai tisztánlátásnak örvendetes fokát, a felvilágosodásnak az idők követelte szükséges mértékét, a történelmi adottságoknak helyes felismerését s a következtetéseknek helyes levonását.

Íme, máris megfejtettük a népi demokratikus erőök győzelmének titkát. A román baloldal örök érdeme, hogy ezt a tisztánlátást elősegítette, szemben úszva az árral. El kell ismerni: nehéz, de jó munka volt. A haladó pártok minden lehető eszközt a nép aléltságából való felébresztésére, felvilágosítására mozgósítottak. Nagy dolog ez: megértetni magunkat és igazságainkat ugyanakkor, mikor közben egyre csak lemondást és áldozatot követelünk, szemben a másik oldallal, mely minden bajtól való megszabadulást ígér, s a félig ébredt öntudatot a sérelmek hangsúlyozásával, az illúziók táplálásával bódítja.

Romániában ez történt: egy öntudatos élcsapat minden erejét harcra vetette. Elmentek minden üzembe, tanyaóra, otthonba, s terjesztették a világosságot. Megértették az emberekkel, melyik két út között kell választaniok, s mi rejtőzik az utak végén? Megmagyarázták: a kapott szabadság csak annyit ér, amennyire széles tömegek élni tudnak vele. De ezentúl a mindennapi életben is a nép segítségére siettek, s a példaadó magatartás nagy lépés volt a tudatok ébresztgetése felé. Kioktatták a választókat a szavazás módjára, a szavazólapok kezelésére, minden részletkérdésre kiterjedt a figyelmük. S nem utolsósorban elérték azt, hogy egyetlen hívük sem maradt távol a szavazásokról. A kórházak betegeit hordágyon vitték szavazni, s az anyák gyermekeire vigyáztak, míg azok sorban álltak a választóhelyiség előtt.

És a másik oldal? Befelé hitvány demagógiát folytatott. Gyér táborát a választásokon elkövetendő provokációkra készítette elő. Terveket szőtt: miképpen viszi keresztül az „örségváltást“, hogyan „oldja meg“ a nemzetiségi kérdést — szlovák mintára... Erejének nagyobbik részét pedig arra fordította, hogy *óperencián túli-patrónusai*k révén befolyásos külföldi köröknél a román demokráciát kompromitálja és a választások szabad voltát diszkreditálja.

Ha most a nemzetközi reakció, a román jobboldal győzelmében csalódott imperialisták „választási trükkökről“, terrorról és befolyásról fecsegnek, itt kell leszögezni, hogy a román választások tiszták, demokratikusak és befolyástól mentesek voltak. Lehet, hogy öök rossznéven veszik, ha egy nép végérvényesen a haladás arcvonalába lép, mert erősíti azt az arcvonalat, mely egyszer elsőprő erővé kovácsolódik a régi istenek ellen. De tudomásul kell venniök, hogy a Dunatáj népei eleven húst és vért áldoztak ez istenek oltárain, mióta részelenek a történelemben, s a megkőszolt szabadság drágább, mint minden áldozat. Az új világ makacs tagadói göröcsösen hajtogatják: Nem, nem... A sírból kelt népek így felelnek: nem, nem leszünk többé ágyútötelékek az imperialisták kezében!

Nagy ütközet dőlt hát el Romániában. Nem maradt ki erői lathavevésével egyik küzdő fél sem. A választások előtt a magyarországi reakció is mindent elkövetett, hogy befolyást szerezzen az erdélyi magyarság széles rétegeiben és szembeállítsa azokat a román demokráciával. A mi sze-

génylegényeink azt hitték: álnemzeti jelszavakkal, demagógiával, sovíniszta hangok hallatásával, s vörös mumus meséivel elkápráztatják a romániai magyarság milliós tömegét. Ez ugyan nem sikerült, de nem csökkent a magyar reakció bűnlistáját egy szörnyű tehertétellel.

Mi az, amivel Maniuek ébrentartották a román sovínizmust? Azt mondták a parasztoknak: A Groza-kormány nem adott elég földet. Elvesszük a magyaroktól, s nektek adjuk. Azt mondták az állástalan értelmiségnek: Most nincs kenyered, majd mi adunk. Elkergetjük a magyar hivatalnokokat, s téged ültetünk a helyükre. Azt mondták a vergődő ipari és kereskedelmi kisegyszitenciáknak: Nem boldogulsz az üzlettel, műhelylyel, nincs tőkéd, nyersanyagod. Elvesszük mindezt a magyaroktól, s neked adjuk!

Jegyzőkönyvek, s százezer élő tanu bizonyítják: mit műveltek Maniuek a székekkel, magyarokkal, mikor a szovjetsapatok előretörése után a kezükben volt az erdélyi közigazgatás: lefejezett, agyonlőtt magyarok ezrei, terror, állandó halálfélelem volt osztályrészük.

Maniu a legszélesebb nyilvánosság előtt ezeket jelentette ki legutóbb:

— Semmi rokonszenvet nem érzek a magyarság iránt...

— A magyarság túlságosan sok jogot élvez Romániában, ideje lesz megnyirbálni...

— A nemzetközi politikai helyzet egyenlőre még nem érett meg arra, hogy a magyarság ügyét szlovák mintára oldjuk meg...

Szükségtelen több példát felsorolni annak bizonyítására, hogy milyen sorsot szántak a román sovíniszta-reakciók a romániai magyarságnak, s ezek a „történelmi pártok“ fenekedtek már annyit a történelem mezején, hogy tudjuk: végre is hajtották volna terveiket.

És ugyanakkor a magyar reakció felhívást intéz a romániai magyarsághoz, hogy szervezkedjék a demokratikus kormányzattal szolidáris Magyar Népi Szövetséggel szemben — Maniuek oldalán, s álljon ki a választások alkalmával — Maniuek mellett. Az indokolás: „Mert Maniuek mégis csak úri emberek!“

Ezen a ponton napjainkban is leleplezi magát a magyar reakció. Nem mindég győz náluk a politikai okosság elve, s el-el szólják magukat, mikor a román választások ügyében — akár nyílt beszéddel, vagy hallgató tartózkodással — véleményt nyilvánítanak. Fényes igazolására a demokratikus oldal ama tételének, hogy a reakció minden magyarkodása, álnemzeti buzgolkodása hazugság, s csak önző osztályérdekeiket szolgálja. Ki hiszi el ennek az osztálynak, hogy őszinte fájdalmat érez a szlovákiai magyarok sorsa iránt? Legfeljebb az ott most üldözött osztályostársai iránt. Hol volt náluk a nemzeti érzés, a magyar fájdalom Voronyezs idején? Vagy valaha is a magukcsinálta történelem során, ha éhség, tüdővész vagy kivándorlás tizedelte népünk gyér sorait? Schol és soha. Ma hasznos számukra a magyar nép őszinte fájdalmát kisajátítani, rövidre szabott uralmukat megnyújtani vélik ezzel. De mikor úgy érzik, hogy a Dunatáj népeinek békés összefogása, a népi demokráciák belső megerősödése veszélyezteti osztályuralmukat, egyetlen tőlük megszokott úri gesz-

tussal kísérlik meg odadobni a romániai másfélmillió magyart Maniu dühött sovínisztái martalékául. Csak azért, hogy a román demokráciát gyengítsék vagy éppen megdöntsék.

Népeink győzelme, hogy ez nem sikerült.

De látnunk kell világosan: miféle lehetőségek között választott a romániai magyarság? Vajjon csak azért foglalt állást a román demokrácia mellett, mert a reakció győzelme elemi érdekeiben, vagy létében feyegette?

Tévedés volna így itélni.

Mit jelentett magyarnak lenni Erdélyben 1920 óta? Két évtizeden át a román reakció kizsákmányoló, népelnyomó rendszerét elszenvedni. Akkor ezt Észak-Erdélyben felváltotta a magyar feudálisok, nagytőkések és csendőrök uralma. Ezalatt Dél-Erdélyben a vasgárdisták iszonyú terrorja dühöngött, üldöztetést és börtönt szenvedett a magyarság. A felszabadulás után Maniu gárdáinak gyilkos rémuralma következett.

Ekkor — reméljük — örökre lezárult egy szomorú korszak. És utána? A széles népi demokratikus összefogásból született Groza-kormány nyomban felszámolta Maniuék vérengző közigazgatását. Földreformot hajtott végre, melynek áldásaiból földéhes magyar és székely parasztk is részesedtek. A bezárt magyar iskolák sorra megnyíltak, egymás után jelentek meg a magyar újságok. Megalakulhatott a Romániai Magyar Népi Szövetség, mint a romániai magyarság érdekképviselete és jogvédő szerve. A közigazgatásban, iskolapolitikában, gazdasági vonalon még visszamaradt magyarelles elemek mesterkedéseivel szemben eredményes harcot vívhatott a magyarság. Számptalan nemzetiségi jogorvoslatot küzdött ki. Ezek csak kiragadott példák.

Végre — annyi idő után — a magyar merhetett magyar és ember lenni. Szervezett erejével a magyarság a román államnak pozitív alkotó és ható tényezőjévé vált. Megvalósult-e a romániai magyarság jogegyenlősége? A kérdést nem így kell feltenni. A magyarság jogegyenlősége egy fejlődési folyamat, mely máig értékes eredmények sorozatát jelenti. Az eredmények fokozatosan gyűltek fel, s a folyamat addig tart, míg a jogegyenlőségi elv tökéletesen nem érvényesül. Nyugodtan állíthatjuk, hogy ebben az irányban jól halad minden a maga útján. Mivel áll ez összefüggésben? A román népi demokrácia fejlődésével. A magyarság jogegyenlőségének fejlettségi foka mindig egyenlő lesz a népi demokrácia fejlettségi fokával. S ha ez igaz, nem lehet elvonatkoztatni a románság kérdésétől. A romániai magyarság a román demokrácia része, tényezője. Példa erre a következő: Azt veti fel valaki, hogy az erdélyi magyar tanítószáz helyzete súlyos. Igaz, viszont éppen úgy állami státusban, ugyanannyi javadalmozást kap, mint a román tanítószáz. Vagy a székely parasztság súlyos helyzetben van. Igaz, viszont a vele egy földön élő román paraszt állapota, tőkeállománya, vetőmaghiánya mindenben azonos az övével, s a pusztító szárazság sem tett különbséget magyar és román paraszt földje között. Vagy megfordíthatjuk a kérdést: A romániai nagytőke inflációs üzérkedése, gazdasági szabotázsza leszorítja a román munkásság életszínvonalát. Ugyanez lesz a sorsa a magyar dolgozóknak is. S

ha szénben, fában, sóban, húsban a románság nem szenved hiányt, egyenlő mértékben részel abban a magyarság is.

Végül a romániai magyarság megkapta a jogot, hogy a választásokon önálló magyar listával indulhasson. Nagyon jellemzően az egyenlőség (=) választási jelével, a „magyar a magyarral szavaz“ jelszavával és Petőfi igéivel: „Rabok legyünk, vagy szabadok, ez a kérdés, válasszatok“ — indultak a küzdelembe. A székely megyékben 80—90 százalékos többséget kapott az önálló magyar lista. Ma 29 képviselője van a Magyar Népi Szövetségnek a román parlamentben. Ami eddig csak partizánharc volt — a magyarság jogaiért, ma szervezeten, a legdőntőbb fórum: a nemzetgyűlés előtt történhet. A harc tovább folyik, de a siker biztosítéka, hogy nem ellenségektől, hanem barátoktól kell kiverekedni azokat.

Igy állunk a jogegyenlőséggel. S ezért választotta a romániai magyarság a demokrácia útját.

Mi hát a tennivaló, mi a következő magatartás?

Három irányba tartozunk a válasszal.

A romániai magyarság felé azt mondjuk: A helyes utat választot-ták. Az illúziók 1945-ben elpukkantak. A társadalmi és történelmi való-ság parancsa szerint tekintsék hazájuknak a földet, mely számukra kenye-ret s otthont ad és szoros együttműködésben a román demokrácia haladó elemeivel építsék jövőjüket, mert maguknak építik. Ha valakivel szembe-kerülnek, az egyaránt ellensége a két népnek, s ezekkel szemben a segít-séget a román demokrácián belüli küzdőtársaikban keressék. Így marad meg számukra a szabadság és így maradhatnak meg magyarnak.

A román demokraták felé: Keressenek s találnak hű szövetségest a demokrácia építéséhez a romániai magyarságban. Minden erejükkel való-sítsák meg az együttlakó népek együttműködését és szabadságát. A né-hány revizionista-soviniszta magyarban ne a magyart: a demokrácia el-lenfelét lássák, s ezek ellen és a román soviniszták ellen egyenlő mérték-ben küzdjenek.

A magyarság népének pedig tudomásul kell vennie az adott való-sá-gos helyzetet. Le kell számolni végleg a revizionista ábrándokkal. Az erdélyi magyarság kérdése nem a határok földrajzi helyzetével függ össze, hanem a román demokrácia előrehaladásával. Ha tehát ez a kérdés merül fel: hogyan segíthetünk az erdélyi magyarságon, a felelet egyértelmű: megerősíteni a magyar demokráciát, megdönteni és kiküszöbölni a reak-ció-s befolyást, és a legszorosabb együttműködést kiépíteni a román de-mokráciával. Ezt a tételt az ellentéte igazolja: a reakció uszítása végze-tesen árthat a másfélmillió magyarnak, mert fegyvert ad a román sovi-niszták kezébe, az ellen a román demokrácia ellen, melynek egy részét éppen az ott élő magyarság képezi. Aki a román demokráciát támadja, a romániai magyarságot támadja és aki éket akar verni a két ország közé, az el akarja szakítani az ott élő magyarságot — Magyarországtól.

Eljutottunk oda, hogy kimondjuk: az a hazafi, aki híve a népi de-mokráciának. A másfélmillió magyar ezt a hazafiságot, ezt a segítséget kéri tőlünk. Nem jelszavakat, de tetteket. A történelem országútján így fogunk majd egyszer találkozni.

Horváth József

1848 CENTENÁRIUMA ELÉ

A hivatalos elismerés néha, ahelyett, hogy felemelné, eltakarja a nagy művek igazi arcát. Így járt az újkori Magyarország legnagyobb történelmi alkotása, 1848 is, azáltal, hogy március 15-ének évfordulója ünnepe lett a magyarságnak.

Azonban jóelőre szögezzük le, hogy nemcsak ezáltal!

Március 15-e ünnep lett, hivatalos dicsfény övezte. De Petőfiék szelleme nem sok örömet lehelgett a glorifikációban. Hogyan is lehelgett volna örömet benne?! Hiszen 1848 eseményein a haladás és a forradalmi tettek ragyogó vonásai csillogtak s aki emlékezett reá — a hivatalos Magyarország —, oly sok időn át mesterséges gátat emelt a haladás útjára és csírájában ölt meg minden forradalmi kezdeményezést.

„Csak a vak megszokás, a süket hivatal hozza koszorúit“, — írta két és fél évtizeddel ezelőtt, a Petőfi-centenáriumkor a költő. Kérdezzük, hogy mi volt 1848 értelme a két világháború közti negyedszázadban? Az idézet világosan beszél, akár annak a fiatalabb költőnek szava, aki az egykori márciust idézve pirulva néz szét maga körül, minden új márciusban Petőfiék árulóját látva.

„Zúghat az ünnep; idebenn
így ünnepek, hallgatag.
Nézek egy régi könyvet és
próbálgatom a szavakat.

*Még kér a nép... — és fölmerül
egy arc: most adjatok!... vadul
körülnéz, ajkába harap,
s egy ország helyett elpirul.“*

Ilyen márciusoknak voltunk tanui ifjúságunkban, ilyen „áruló“ márciusokat prezentált a hivatalos Magyarország.

Minden idők reakcióinak sajátos önvédelmi eszköze, hogy a létüket veszélyeztető forradalmi hagyományokat megkísérlis kisajátítani a maga céljaira. A két világháború közti Magyarország is megtette a maga kisajátítási kísérletét 1848 alkotásával. Magyarország elszakadt Ausztriától: *öndllő állam lett*. S ez a tény elég volt a rendszernek ahhoz, hogy hamis frazeológiával Petőfi és Kossuth eszméi beteljesítőjének vallja magát. Hogy hazug kisajátítását cselekedettel bizonyítsa: *március idusát* a naptár piros betűjével is jelezve, ünneppé tette. De a közelmúlt Magyarországnak kísérlete meddő kísérlet volt. A törvényes ünneppététel nyomán, midőn jellegzetes kisajátítási kedvében tovább is óhajtott haladni, 1848 meghamisíthatatlan lényegével találta magát szemben. Rá kellett döbbsennie, hogy az a szemlélet, ami uralmi-rendszerének sajátja, még a kisajátítás hídját sem építheti meg 1848-hoz. Mit tehetett így mást? Ingatag hídfőjéről pattogó rakétákat eregetett a szabadságharc felé, hamis görögtűzzel vette körül s a rakétás-görögtűzes emlékezés

közepette — eredményes tervszerűséggel — puszta frázisba és a frázison keresztül sűrű ködbe burkolta a forradalom alkotását.

Akármenyire bizonytalan alapra épült e negyedszázad Magyarországnak 1848-at kisajátító kísérlete, a kor embere nem látta át, hogy az összefüggés hamis frazeológián alapszik. Hogyan látta volna át?! Hiszen szemléletének gyújtópontját nem vezette az igazság irányába semmi, még a történettudomány sem. A 48-as forradalomról és a szabadságharcról alig jelent meg feldolgozás s az a néhány munka is, ami megjelent, nem az igazságot, hanem a kor uralmi rendszerét szolgálta. 1848-49 nagy személyiségei nem tiltakozhattak a meghamisítás ellen. Műveik hozzáférhetetlenek voltak, feledésbe mentek. Mindössze egy ember tiltakozott, ökölbeszorított kézzel, egyike a legnagyobbaknak azok közül, akiket szült valaha ez a föld: Petőfi Sándor.

Petőfi tiltakozását nem volt könnyű lefegyverezni. Alkotása élő része a magyarság életének, művei halála óta ott vannak osztálykülönbség nélkül minden magyar ember asztalán. A világ egyik legnagyobb költője háromnegyed évszázad távlatából is csengő figyelmeztetéssel mutatja az igazságot, követelve a szabadságot és a népjogokat. Gondolatai égető időszerűséggel csillognak, mint akkor, amidőn megszülettek. Szavai kemények, szinte ügyészt hívnak ki maguk ellen. Petőfi fiatal költő- és politikus-utódai az övénél jóval csekélyebb „izgatásért“ börtönbe kerültek és műveiket elkobozták. Ha Petőfi szavai ellen az ügyész piros ceruzájával lépett volna fel a rendszer, a maga gyengeségét leplezi le. Céltudatos módszerességgel tehát más eszközhöz folyamodott. (Később, a negyedszázad végén, még ügyésszel és rendőri cenzurával is szemben fogja találni magát a *Talpra magyar* költője.) Petőfi forradalmi erejét az esztétika síkján óhajtják megtörni; az esztétika eszközeivel hangolják e haladásellenes korszak közszelleméhez a haladó, politikus-költőt. Megállapítják, hogy politikai versei az esztétika mértékével mérve jelentéktelenek, s különben is Petőfi Sándort csak kamaszos naivság minősítheti egyáltalában politikusnak, mert „hiányzott belőle a *politikus realitása* és *bölcs mérséklete*“ (Hasonlóan járt el egyébként a reakciós esztétika a forradalmi Adyval és a halála után egycsapásra népszerűvé lett József Attiláról írott cikkekben is találkozunk hasonló céllal megfogalmazott mondatokkal).

E korszak embere — miként más területen — az irodalomban sem látott tovább az orránál és ellentmondás nélkül ölelte magához Petőfi Sándor személyében a 40-es évek biedermeier költőjét, a gyermeki szeretet, a családi élet szépségeinek megszólaltatóját, az „ártatlan szerelem“ poétáját, akinél „jámorabb szerelme a nagymamák sem kívánhatnak“. A 20-as és a 30-as évek embere számára ez maradt Petőfiből! Ilyenféle kép élt róla a köztudatban, olyannyira, hogy 1936-ban, midőn Illyés Gyula remek Petőfi-könyve megjelent, jeges némaság és üres mellébeszélés fogadta igaz szavait. Illyés végre ki mertte mondani: „... szelleme *diadalmaskodott?* Ne áltassuk magunkat, nem diadalmaskodott. Amit legkevésbé várt az utókortól: gondolatai, nagy okai a haragvásra, álmai a szabadságról s a nép jövőjéről változatlanul időszerűek. Kínzó örökség.

Orgazdának érezheti magát, aki csak *verseinek szépségét* élvezi és elzárkózik a bennük rejlő parancstól. Annak teljesítésével válthatunk csak jogot, hogy hívének mondjuk magunkat; csak azok befogadásával, a szépség mellett a szellem átérzésével érthetjük igazán költeményeit is⁴.

Az előbbihez annyit, hogy Petőfi depolitizálásának folyamata nem az első világháború után veszi kezdeti keltezését. Visszanyúluk ez a folyamat már a mult századba, mint ahogy 1848 egész értelmének elhomályosítása meglehető a kiegyezés beköszöntésével uralomra jutó politikában. Ekkor lesznek először hamis koszorúkká a *márciusi koszorúk* s Petőfi és Kossuth életet és társadalmat átalakítani akaró jelszavai patetikus szócséplésnek eszközei. Ha terünk volna elemzés tárgyává tenni a XIX. század utolsó évtizedeinek világát arra a következtetésre jutnánk, hogy a 67 utánra következő márciusi évfordulók ünnepeinek nem volt sokkal több köze 1848-hoz, mint a Függetlenségi Pártnak az eszmékhez, amelyekre hivatkozott, Petőfi költő-epigonjainak Petőfihez, vagy a népszínműnek a paraszti valósághoz.

Kérdések sora jelentkezik emlékezetemben. Adatok tömege kívánczik papírra arról, milyen orgazdaságot folytatott közelmultunk 48 politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális eredményeivel. A kérdések sorozatából azonban csak egyet emelek ki. A Klebelsbergtól kiinduló két világháború közti művelődéspolitikánk, amely olyan büszke volt *kultúr-főlényére* és tudományos eredményeire: miként magyarázta 1848 alkotását? Az a csekélyszámú mű, ami a szabadságharcra, az ezt megelőző és az ezt követő eseményekkel foglalkozott, milyen értelmet és tanulságot tudatosított témájából a közelmult emberében?

Az időszak 1848-szemlélete — az előzőkből következik, hogy volt ilyen — azonos felépítésű, mint az egész magyar multtól alkotott ekkori kép. Egy szoborcsoport körvonalai jelennek meg előttem, amelyek jelképesen fejezik ki e kor szellemét. Történelmi szoborcsoportról lévén szó, a multszemléletét is. A budapesti Kossuth-szoborra gondolok, Kossuth és minisztertársainak szoborcsoportjára. Midőn felállításra került, újságcikkek egész sorát hívta ki maga ellen, mégis hűséges kifejezője a kornak, amelyben létrejött. Kossuth Lajos emlékét több mint száz szobor hirdeti világszerte; tudtommal ez az egyetlen közöttük, amely a bukott politikust ábrázolja. Miként a szobor, a közelmult negyedszázad is, 1848-49 világából a bukott szabadságot hangsúlyozza legszívesebben. Ahogy a szobor a bukás jelképének fokozásául Kossuth körül felsorakoztatja minisztertársait gyötrődő, szenvedő arckifejezéssel, ugyanígy az irodalom sorsa fedezi fel a bukás és a megtorlás dokumentumait, a forradalom felszámolóinak személyiségét és a felszámolás körülményeit. A 20-as, 30-as évek tanulmányozója, midőn a szabadságharcról szól, minden mondatával saját kortársaihoz beszél. Mintha mondaná: — lásd hová vezetett a *láza-ds?* hová vezetett a meggondolatlan, az eshetőségekkel rem számoló politika? Vond le a tanulságot, legyen eszményképed a „bölcs mérséklet“, a számító, gyáva megalkuvás! — Említtem, hogy nemcsak a szabadságharcot, egész multunkat egyazon szemüveggel nézi a német szellemtörténeti módszer hatására *megújult* magyar történetírás. Csupán egy példát. Miként 1848-49 történetéből nem a nagy tettek, az évtizedek óta készülő

reformok izgatják, hanem a bukás, Rákóczi szabadságharcából sem a voltaképpeni szabadságharc, hanem a száműzött Rákóczi és az emigrációban nagyra nőtt, minden e világi hiúsággal leszámoló író. Persze ez is hozzátartozik a kép teljességéhez, de *csak erről* szólni, vagy ebből a szemzőgből nézni az egészet, ugyanolyan meghamisítása a történelmi igazságnak, mint Petőfi esetében elsikkasztani a politikust és a forradalmi költőt.

Külön jellegzetessége e negyedszázad multszemléletének a *divide et impera* elv történelmi alkalmazása. Két párhuzamos egyéniséget nem tűr meg egymás mellett ez a kor; az egyiket feltétlenül háttérbe kell szorítani azzal a céllal, hogy az előnyben részesítettet felhasználhassa a maga céljaira. Kossuth és Széchenyi közül persze a mérsékelt Széchenyi győz. Kossuth csaknem teljesen elsikkad. Azonban Széchenyi életművéből sem a reformalkotások a vonzók, sokkal inkább a döblingi időszakban írott monumentális, de monumentalitásában is kiábrándító írói alkotások és a fiatal korától kezdve vezetett naplók. Műveltségünk legnagyobb alkotásai közül valók ezek az írások. De a közügy helyett a magánügy előtérbe helyezése, a cselekvő ember helyett a cselekvés háttérében kétségek és bizonytalanságok között hánykolódó személyiség hangsúlyozása ismét ama kórkép vonalába tartozó jelenség, amelyet az eddigiek során igyekeztünk jellemezni. Befejezésül, a két párhuzamos politikus nyomán utaljunk még két költőre, akiket régebben szintén egymás mellett volt szokás emlegetni: Petőfire és Aranyra. Kell-e mondanom, hogy közülük is a higgadt, a körültekintő, a megfontolt Arany János nyomul előtérbe. Az ő alkotásának is elsősorban egy szakasza, az *öreg Arany*, a neurasthénia, beteges, csaknem huszadikszázadi értelemben vett modern, dekadens költő.

A tudósok és írók legjobbjai, akik ezt a multszemléletet megfogalmazták és tudatosították, tudományunk és irodalmunk kiválói közül valók. Soha magyar tudósok és írók nem hangsúlyozták a romantikától mentes, reális történelmi igazságra törekvést és a politikától „független” ábrázolás igényét annyira, mint ők. Való igaz, ezek a tudósok és írók a romantikától mentes, reális igazságot keresték, de célzatosan kiemelt történelmi részletek igazságát nyújtották. A részigazságok pedig legtöbbször **nem** azonosak az egész igazsággal, igen gyakran történelemhamisítás-számba mennek. Szóljunk még arról — hiszen eddig is arról beszéltünk —, hogy ez a politikától független ábrázolásra törekvés célzatos tervszerűséggel végzett kutatásaival mindenestől a politikát szolgálta, a két világháború közti negyedszázad politikáját? Azt hiszem felesleges.

Majd eljön a kor, amely alapos kritikáját adja a közelmúlt történet-tudományának. Ez a vázlat csupán néhány jelenségre óhajtott rámutatni, 1848 közelgő centenáriuma szempontjából.

A nemzet a felszabadulással új útra lépett, szomjasan várva a szóra és a jelre. A nemzet új útján pedig mi lehet biztosabb kísérő, mint multunk igaz hagyománya. De a hagyomány egésze, az egészet meghamisító részletigazságok helyett az egész mult igazsága. A kiábrándító bukások és az egyes korszakok megalkuvásra kényszerült, gyötrődő, szenvedő

egyénségeinek ábrázolása helyett a történelmi egész példátmutató, fel-
emelő bemutatása.

És most, demokráciánk kezdeti nehézségei idején, keresve sem talál-
hatnánk biztosabb eligazítást a magunk számára 1848 világánál. 1848
valóság-hű képe a legbiztosabb szó és a legcsillogóbb jel, félreérthetetlen
útmutatás a számunkra. Demokráciánk épületének az egész magyar ha-
gyományra, de azon belül elsősorban újkori történelmünk legnagyobb
alkotására, 1848-ra kell felépülnie.

Magyarország újjáépítésében így vár felmérhetetlen nagy szerep a
történettudományra.

Tolnai Gábor

A VALÓSÁG SZÍNE ELŐTT

November 20-án zárult a régi Műcsarnokban *Kurucz Dezső István* festő és *Szabó Iván* szobrász gyűjteményes kiállítása. A napisajtó többé-kevésbé méltó érdeklődéssel fordult a kiállítás felé, felvetette a lényegesebb szempontokat, ahonnan itélni és értékelni kell a két művészt, azonban természeténél fogva nem vállalkozhatott arra, hogy határozottan megjelölje a kiállított művek helyét az egész magyar művészetben, levonja a helyfogalás következtetéseit és megfogalmazza követelményeit. Nem minden képzőművészeti kiállítás sarkalja a bírálót ilyen végleges színvallásra. Kurucz és Szabó kiállítása erre kényszerít.

A felszabadulás óta minden valamirevaló képzőművészeti kritika menthetetlenül beleesett abba a hibába, hogy a művésztünk és szabadságunk közt le nem tagadható egyensúlytalanságot is bíráló szemmel nézte és vagy az egyik, vagy a másik rovására egyenlített ki, esetleg csak megjelölte a kiegyenlítődség útját. Odaadással felkutatta az eléje került képek és szobrok művészeti tulajdonságait, ugyanilyen jogos felelősségérzettel rájuk rajzolta a végre teljesült és a megvalósulás minden terhével megterhelt szabadság végtelen perspektíváit: az eredmény legtöbb esetben az lett, hogy alig, vagy egyáltalán nem korrigálható eltérések mutatkoztak a kétféle rajzolat közt.

Az egyensúlytalanságból áradó és már-már fenyegetéssé növekedett tanulság nem kritikuszoknak szól elsősorban. Művészeknek szól. A tanulság nem elvont természetű, mint ahogy a művészet és szabadság természetes viszonya az első ember születése óta nem elvont. Művész kell ahhoz ma is, hogy ezt a viszonyt talpraállítsa, — ez a tanulság lényege.

Szembenézni a valósággal: ez ma a művészet feladata Magyarországon. Hogy a szabadság itt annyi változatban volt nyugtalanító kérdés, harcbahívó szó, és olyan kevésszer — talán soha — nem volt békéltető, megnyugtató, a műterem ablakából is szemlélhető, a színekhez a levegővel együtt keveredő alkotórésze a világnak: az a magyar valóságot különösen jellemzi, de a művész feladatát éppen nem kisebbíti. A kritika a rabság éveiben sem követett el hibát, amikor a művészet ábráin a szabadság nyomait kutatta. A szabadság éveiben sem kíván lehetlent, ha ugyanezt keresi; olyat kíván, amit a művészet és a valóság természete egyaránt követel. A szabadság nyomai akár lázadásban, akár lázas építkezésben voltak fellelhetők, soha a világ kezdete óta nem hamisították, hanem hitelesítették a valóságot. A kritika és nem a politika önkénye állítja tehát a művészetet a mai valóság elé, hanem saját legbelsőbb természetét, legősibb hagyománya kényszeríti, hogy odaálljon.

A feladat világos, egyszerű és hatalmas. A művész, aki megold belőle valamit, nagy munkát, úttörő munkát végez. Nem kell harcba szállnia a magyar művészet nemes hagyományával és elért eredményeivel. A hagyomány és az eredmény inkább serkenti, mint akadályozza, — de munkára nem ez, hanem maga az új feladat, a felfedezésre váró valóság ingerli a vérbeli művészt. Mert Derkovits hagyatéka, minél hitelesebb, Egry és Medgyessy eredménye, minél tornyosabb, annál élesebben világítja meg az új feladat nagyságát.

Kurucz Dezső és Szabó Iván művei előtt úgy kell végig gondolnunk ezeket, mintha az abécét tanulnánk meg újra. Egyszerű vonalak, mint a tanító pálcája, mutatnak a valóság egy-egy lázító, nyugtató, derítő gondokoztató, de mindenképpen lényeges pontjára. Kurucz képei zordan.

könyörtelenül, itt-ott recsegő hajlékonysággal, Szabó Iván szobrai és domborművei derűsen, a harmónia és a ritmus szolgálatkész segédletével terelik szemünket olyan látnivalókra, amiket rögtön felfogni azért kell, mert úgy tolnak a szemünkbe, mint nyelvünkre az „a“-betű, felejtani pedig azért nem lehet őket, mert részei a valóságnak, mint a fűszerüzlet, vagy az akácfa, amely előtt naponta elhaladunk.

Sokan meghököltek a képeken, domborműveken sorakozó parasztok tömegétől, s a néhány munkástól, aki jól megtalálja helyét ebben a társaságban. Divattól, jelszótól ijedtek meg, előítéletet szimatoltak és a művészet függetlenségét féltették az egyébként kitűnő ízlésű szemlélők. Vajjon megnyugtatta-e őket, a képek és szobrok megindítóan világos beszéde? Amit ők nem érthettek félre.

A világos beszéd nem együgyű beszéd. S mert nem lehet félreérteni azért még nem kevés az értelme. A valóságtól menekülő művészet visszavonulása útján felhasználhatja a festői és szobrászi szakma filigrán és raffinált eredményeit is — védőfegyverül. A valóságot ostromló művész azonban semmire sem megy ráolvasással. Neki nehéz üto-, vágó-, támadófegyverekre van szüksége. Védekezésben az illúzió is menedéket ad. Támadásban azonban csak a világos, félre nem érthető eredmény ér valamit. Kurucz Dezső és Szabó Iván nem háttal, hanem szemközt állanak a valóságnak. Előttük sem ismeretlenek a szakma finom varázsszerei — régebbi műveik tanuskodnak erről —, azonban a feladat helyes ismerete s a művész köteles fegyelme egyszerűen félretette velük azokat. Tárlatukon ezért nem bódulni és zsongani, hanem percről-percre tisztulni, világosodni érzi fejét és szemét a néző.

Népi realizmus, — hallottuk többször a kiállításon, s fogjuk még sokszor hallani a jelszót. Most nem a jelszavak paripáin ülünk, éppen ezért vessünk még egy pillantást a valóságra és a művészetre, amely szembenéz vele. Arany János „iszonyú kísértet“-nek nevezte a valót, pedig elődei közt egy sem, utódai közt is alig volt hozzá hasonló közeli ismerőse ennek a „kísértetnek“. Voltak és lesznek Aranynál bátrabb ismerősök, de egyiknek sem lesz rá oka, hogy a valóságnak ezt az állandó jelzőjét elhagyja. A félelmet eldobhatja, jobb is, ha eldobja, elvégre a kísértetektől sem kell már félni, de akár félve, akár bátran halad felfedező útján befelé a valóság területére, ne felejtse el, hogy minden lépésén nagyobb és közvetlenebb veszély fenyegeti, mint a holdkórost a kémény tetején. Szembenézni a valósággal az jelenti, hogy vállaljuk a harcot, amelyben el is lehet esni.

Kurucz Dezső és Szabó Iván mai győzelmének az a méltó elismerése, ha dicséret helyett további harcra biztatjuk őket, azzal a bizakodó együttérzéssel és aggodalommal, ami a jó harcosoknak kijár.

Erdei Sándor

KRITIKA

Goda Gábor:

VIHAR ELŐTT

Budapest, 1946. Cserépfalvi

Goda Gábor könyve ismét egyike azoknak az újabban egyre gyakrabban megjelenő munkáknak, amelyek a háború előtti Magyarországról és magyar társadalomról adnak képet. Goda Gábor könyve ugyan — mint az előszóból értesülünk — már 1937-ben készen volt, ez azonban még érdekesebbé és hitelesebbé avatja. Az író az előszóban elmondja, hogy érzékeltetni akarta a vihar előtti feszült csendet, azt az atmoszférát, amelyből azután kirobbant a katasztrófa.

Nem tagadjuk, az előszó felcsigázta kissé érdeklődésünket. Azt hittük, hogy Goda Gábor a reakciónak, a fasizmus felé haladó magyar társadalomnak jellegzetes vonásait fogja bemutatni, felidézve a szorongásnak, a csüggedtségnek azokat az éveit, amelyeknek emléke máig is kísért. Azt vártuk, hogy a könyvből kibontakozik az a mély depresszió és lelki válság, amely a magyar értelmiséget a fasizmus térhódítása, az abesszin háború és a spanyol polgárháború nyomán elfogta. Ehelyett azonban az író sokkal általánosabb, sokkal megfoghatatlanabb rajzát adja a kornak. Voltaképen művészi szempontból ez nem is hiba, mert a könyv, ha nem is érzékelteti eléggé a háború előtti légkört, tele van érdekes megfigyeléssel, s a polgári társadalomnak számos oly vonását örökíti meg, amely az időszerűsége túl is leköti mindenki érdeklődését.

Egy fiatalember belső fejlődésének

rajza ez a könyv. Az út egy hanyatló nagypolgári család házából indul el. Goda Gábornak itt alkalma nyílik a polgári életforma megfigyelésére. Nem annyira a külső jelenségek rajzára törekszik, hanem különböző lelkiállapotoknak és lelkiállatoknak érzékeltetésére. A nagypolgári neurózissal, a tárgyitalan, de végső elemzésben megokolt szorongásoknak és félelmeknek, a magánynak és a gyökértelenségnek kitűnő lélekrajza ez a munka.

Kár, hogy annak a környezetnek az atmoszférája, amelyet Goda Gábor sokszor ironikusan, sokszor patétikusan, de majdnem mindig hitelesen érzékeltet, a könyv írása közben is éreztetett fojtogató hatását. Ezért a munka időnként érdektelenné válik, — olyan, mintha a neurózis az író is elfogta volna. Nem tud eléggé általános érvényű lenni s maga az író is olykor innen marad azon a körön, amelyet világszemléletével egyébként élesen elítél. Nem mindig tud kiszabadulni abból a légkörből, amelyet maga is nyomasztónak, terhesnek és elviselhetetlennek érez.

A vihar azóta lezajlott s már őszintén lehet beszélni az elmúlt rettenetes évekről. De azok a betegségek és bűnök, amelyeknek elmúlását Goda Gábor a nagy vihartól várta, nem tűntek el. Azok a gyilkos és romboló ösztönök, amelyeket figuráiban vázolt, máig is megvannak. Mert Goda Gábor a polgári társadalom betegségeit ábrázolta és ez a társadalom összes bűneivel és veszélyes ösztöneivel máig is él és élni fog mindaddig, amíg nagyobb és egészségesebb erők egyszer s mindenkorra elsöprik.

Kelemen János

Márai Sándor:

A NÓVÉR

Budapest, 1946. Révai

Márai írói magatartására jellemző és nem a bírálóéra, hogy ez a bírálathoz igyekszik az „eleve eltökéltség“ legkisebb lehetőségét is elkerülni, enged a kísértésnek, hogy ne a könyvet, hanem az író elemesse és igyekszik feloldani a szerzőt azon bizalmatlansága alól, amelyet ő sajátos helyzeténél fogva — mondjuk — egy általam írott bírálathoz érezhet. Ugy gondolom, megrökönyödtem az író akkori, amikor bevallom, hogy egész írói tevékenységét izgalmasabbnak érzem annál, semhogy egy-egy művét belekényszerítsem a magam politikai és emberi világának prokrustes-ágyába, mely nekem ugyan elég széles is, elég hosszú is, de félok, hogy pusztán felemlése is csak csökkentheti Márai-ban a róla írott sorok hitelességébe vetett bizodalomát. Bizonyára így kell ennek lennie, ha egyszer a szerző írói hitelességébe vetett bizodalomát is elsősorban az a körülmény csökkenti, hogy látom az ő rugó- és matracnélküli, merev, gyakran kényelmetlen prokrustes-ágyát, melybe igyekszik belefektetni, sőt, ha kell, belegyömöszölni a maga világát, a maga figuráit, stílusát, kedvenc kifejezéseit, dédelgetett írói rögeszméit, gyakran titoknélküli Sphinxeit, világszemléletét, amelyhez legalább olyan makacs harciasággal ragaszkodik, mint én a magaméhoz, vagy mindazok a magukéhoz, akiknek a világszemléletükből folyó „eleve eltökéltsége“ Márai-ban a hitelesség érzését csökkenti. Hát a szemiatizálódásban eljutottunk-e volna odáig, hogy már úgy találjuk ki egymás szellemi lehetőségeit, mondat szerkezeit, még emberi különbségeit is és úgy fejtjük meg egymást, mint egy keresztírjvényt, amelybe a függőleges sorokat előre beírták? Senki sem tiltakozna jobban a szemiatizálódási folyamat ellen, mint éppen Márai, aki jóhiszeműen igyekszik értelmet adni az érthetetlennek, s a valóságban innen és túl

igyekszik újabb rejtett valóságokra bukanni. Mennyi minden az, amit az egyik ember a másiktól „előre“ tudhat, illetve kitalálhat! Márai egész munkássága és így „A nővér“ című regénye is nem egyéb, mint tiltakozás a szemiatizálódással szemben, tiltakozás a jelenségek és események közértelmezése ellen, tiltakozás az általános igazság és az általános valósággal szemben, tiltakozás minden olyan szellemi rendszer ellen, amelynek alapján bármit is előre lehet tudni. Közben azonban így tiltakozik kötetről kötetre, szenvedélyesen fúrva magát egy vélt mélységbe, egy vélt valóságmögöt-tibe, éppen ott válik tragikusá mindenkor a kísérlet, hogy mindezt és azt is, ami a kísérlet folyamán történik, előre tudhatod. Ez, éppen ez a Márai írásának mindenkor tévedése és e tévedés méreténél fogva egyben tragédiája is néha. Olyan ez, mint a gyermek, aki ha eltakarja a szemét, azt hiszi, nem látják. Ha azt írnám Márairól és új művéről, „A nővér“-ről is, hogy idő- és korszerűtlen, hogy a polgári társadalom terméke, hogy olyan író munkája, aki a maga polgári világát félti, őrizi és vállalja, ha azt írnám róla, hogy soha nem áll szemben azzal az osztállyal, amely nem az övé, s életét csak úgy ismeri, mintha benézne egy idegen lakás ablakán, akkor Márai azt hinné, hogy tudja, honnét fúja a szél, tudja, mennyi az, amit a bírálathoz az irodalom és mennyi az, amit a politika számlájára kell elkönyvelnie, legyintene, nem fölényesen, inkább szomorúan, nem mondván, csak gondolván, hogy nem hiteles, nem lehet hiteles az a szándék, amellyel valaki a saját prokrustes-ágyába mást akar belefektetni. Ha e kritikai merevséghez folyamodnék, lehet, hogy szolgálatot tennék az igazságnak, de egyben hitelenné tenném Márait az én igazságom iránt. Ha az elefántcsonttornyot emlegetném, hinnem kellene, hogy van elefántcsonttorny, amely valójában biztosítja a társadalmonkivüliséget és ahonnan kilátás nyílik az „örök emberire“, az osztályokfölöttiségre, az időnélküliségre, egyszóval csupa olyan exkluzív szellemi

dologra, amely együttesen végeredményében nem exkluzív, csak polgári. Állapodjunk végre meg abban, hogy az elefántcsonttorony nem az apolitikus magány fészke, ellenkezőleg, egy nagyon is politikus menedék, vagy óvóhely, ahová polgárok szoktak bujni, sőt kizárólag polgárok szoktak bujni, amiből következik, hogy az ilyen elefántcsonttoronynak még oly exkluzív lakója is minősége szerint épp oly művésze, harcosa, politikusa és propagandistája a maga anyagának, osztályának és társadalmi rendjének, mint akár az az író, aki írói és emberi szabadságát nem érzi valamely párttagság révén korlátozva, egyszerűen azért, mert a párt irányá egybeesik emberi és politikai álláspontjának irányával. Ha tehát Márai Sándor az ország demokartikus fejlődésének e vajudó pillanataiban úgy érzi, hogy „A nővér“ regény közrebecsátása valamely pártatlanság, valami örökembernek vagy egy apolitikus, osztályokfölötti íróművész l'art pour l'art szenvedélyének szolgálata, ha íróian is, ha nemesen és előkelően is, sőt feltétlen jóhiszeműen is, téved Márai, mert ez „A nővér“ regény a maga polgári körében, polgári frazeológiájában és a maga léleknyomozó szabotosságában éppen úgy osztályregény és éppen annyira propagandisztikus ízü minden rendkívüli művészet ellenére is, mint például az a szocialista regény, amely ugyancsak egyetlen társadalmi osztályon belül írja le a proletáriátusnak, ha nem is csak pszihikai, de fizikai nyomorát is. Bizonyára érti is már Márai Sándor, hogy mindezt arra való figyelmeztetésül mondom el, hogy egy percig se képzelje írásait társadalmonkívülieknek, osztályokon felülieknek, vagy apolitikusoknak, azokkal az alkotásokkal szemben, amelyeket éppen a polgári közvélemény tart elsősorban tendenciózusoknak és politizálóknak. Úgy vélem, Márai is tudja ezt és mert jól szolgálja a maga világát, e világ sérült és sérülékeny polgárait, a maga világrendjét és mert tiszteletreméltó makacssággal már vagy harminc kötetten keresztül tér vissza végül is a polgári társadalom védel-

mére, az exkluzív író harcoss írónak kell tartanom, az elefántcsonttoronyt harci állásnak és ezt az egész rutinos, olajozott, pallérozott, bravuros és hangtaniilag jólcseggő kezelt stílust pedig egy kitűnő stratégia eszközünek. A Márai-legenda, amely e szerzőt úgy állítja a közvélemény és talán az utókor elé, mint egy előkelő idegent, aki túl van az osztályok perpatvarán, túl van a történelem csetlés-botlásain, túl van minden aktualitáson, aki csak a diferenciált, hajszáleres rejtélyeit keresi a jelenségek árnyalatainak, aki zsonglőrfutamokkal elbűvöl és hanyag fölénnyel óvja műveit a korszerűtől az utókor számára, e Márai-legenda ködének eloszlátása alighanem nemcsak az olvasónak, de Márai Sándornak is hasznára válik. Nagyon is józan, nagyon is tudatos irodalom ez egy osztály érdekeinek védelmében, amelyről ezúttal ne állapítsuk meg, hogy érdekei ellentétben állanak a proletáriátus érdekeivel. Így jutunk el tehát Márai és új regényének értékeléséhez, anélkül, hogy őt ki kellene emelni saját prokrustes-ágyából. Nem tartozik semmiképpen sem e bíráló tárgyahoz annak a kérdésnek feltevése, hogy Márai mikor szándékozik átlépni saját birodalmának határait, hogy emberi és írói kíváncsisága beéri-e örökre e birodalom tájainak, faunájának és flórájának elemzésével és hogy mikor érzi majd szükségét, hogy egy másik világ sejtelmeivel, titkaival és varázslataival ismerkedjék meg. Érett, virtuóz harcos ez a Márai Sándor, aki ha nem is mindenen, de azon már túl van, hogy csak úgy egyszerűen felüljön holmi kapacitálásnak. És értem is! Nehéz feladat elhagyni azt a világot, amelyben legalább már tájékozódni tud az író. Súlyos vállalkozás lenne elhagyni a kedvenc titkokat, a megszokott varázslatokat és kényelmes sejtelmességeket, amelyekről annyi üdítően finomat lehet mondani. Ilyesmiket például: „Igaz, nagyon nehéz átadni tapasztalatainkat másoknak. Úgy érzem, azt, ami történt, talán le tudjuk írni, mint ahogy látóletet ír le az ember. De az, ami oka volt mindennek ... azt na-

gyon nehéz leírni. Majdnem lehetetlen. Nagyon sajnálom az írókat...“ Itt aztán elemében van Márai. Csodálatos az a szellemi fürgeség, amellyel másodpercek alatt kitalálja, miképpen lehet különféle regénycímek alatt folytatni a *polgár vallomásait*. Ebben az esetben egy világhírű zenész bőrébe bújik a polgár, hogy megtehesse vallomásait. „A nővér“ is csak alcím. Az oeuvre címe mindig ugyanaz: a polgár vallomásai. Igen. De éppen ettől, ettől az egyszerűtől mégis csak oeuvre ez az oeuvre.

Goda Gábor

Asztalos István:

ÍRO A HADAKÚTJÁN

Kolozsvár, 1946. Józsa Béla, Athenaeum

Mennyi marad, mennyi maradhat az élmény-írások hálójában az átélt valóságból? — sok könyvvel kapcsolatban fel kell tenni ezt a kérdést napjainkban. Vékony füzetek, testes kötetek gyakran csak azt bizonyítják, hogy az író hálója annál üresebben maradt, minél mélyebbre hitte meríteni — és annak a tömegéről, súlyáról, amit nem sikerült megragadni, ami visszahullott a mélybe, csak a háló szakadásai vallanak valamit. Milyen törvény szerint emelkednek fel néha ismeretlen írók az egész világon áthúzó katasztrófából, s még gyakrabban hogyan buknak el ismertek? A szenvedés nem egyformán edz, s az íróra is könnyen hozhat valamit, ami bár nagyon is érthetően emberi, az írás mégis megzavarodik tőle. A pusztulásba sodródó embernek nehéz másképp figyelni az eseményeket, mint abból a szempontból, hogy kedvezően vagy kedvezőtlenül alakulnak-e saját szabadulását illetően. S ha igyekszik is kiemelkedni az árból, nem láthat többé már tisztán, nem szabadulhat sorsától. Kevesen vannak, akik az árbochoz köthették magukat és magukkal sem törődve, csak az emberre, az emberi nyomorúságra a

meztelen összefüggésekre figyeltek. Asztalos István ezek közé a kevesek közé tartozik.

Könyve egyszerű krónika, de ez az egyszerűség az emberfeletti figyelem és megértés ritka eredménye és szerénységében is súlyosabb a hozzá hasonló íróknál. Az író — amint megjegyzi — „nem szívesen“ írta, de beszélnie kellett a népről, amelynek nevében, de megkérdése nélkül követték el urai a legnagyobb gaztetteket, beszélnie kellett az emberekről, akikkel együtt zuhant a pusztulásba.

Asztalos István karpaszománynélküli szakaszvezető egy 1944 márciusi reggelen megkapja a behívót. Elhagyja családját és sok más társával együtt bevonul. Katonáskodásának első idejében a többiekkel együtt a „fegyelmet“ gyakorolja, a szabályos tisztelgést, a nótázást, — azután megkezdődik a „tervszerű elszakadás“ Erdélyből. Alakulatával menekül Egerig és innen Budapestre szökök. Rövidesen érintkezést talál egy másik katonai alakulattal, mely titokban írókat lát el biztonságot jelentő igazolványokkal. Egy budai házban éli át az ostromot idősebb író társával és ennek családjával. A felszabaduláskor a szabadság helyett a fogságot kapja, mert a katonai alakulat, mely az írók mentésével foglalkozott, ugyanabban az időben partizánokat is szervezett az oroszok ellen, s ezzel súlyos gyanuba keverte a megmentett írókat is. Két hónapot tölt fogságban nyilas tisztekkel, besúgókkal, fasiszta hivatalnokokkal, míg ügye tisztázódik és visszatérhet otthonába.

Ennyi a története, s ez is vékony szálban húzódik át a széles helyzetrajzokon, erőteljes tablókön. Asztalos az eseményeket nem közvetlenül figyeli, hanem úgy, ahogyan azok a cselekvő vagy szenvedő emberekben egyfajta értelmet nyerne, mégis így jut igazán közvetlen kapcsolatba a korról. Írása bizonyára az a válik, aminek szánta: fontos tanúságga a jelenre és jövőre.

A könyv a kolozsvári könyvnapra jelent meg egyszerű és izléses kiállításban.

Czibor János